

YIL/YEAR: 15
CİLT/VOLUME:15
SAYI/ISSUE: 29

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
The Black Sea Journal of Social Sciences
KARADENİZ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

E-ISSN:2602-3407
SONBAHAR/AUTUMN

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GİRESUN UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

**KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ THE BLACK SEA JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES**

**KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YILDA İKİ KEZ YAYINLANAN
(HAZİRAN-ARALIK) ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.**

**THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES IS A PEER REVIEWED
INTERNATIONAL JOURNAL PUBLISHED BIANNUALY (JUNE – DECEMBER).**

SONBAHAR/AUTUMN 2023

YIL / YEAR: 15 CİLT/VOLUME: 15

SAYI/ISSUE: 29

Amaç

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kere yayımlanan (Haziran – Aralık) hakemli bir sosyal bilimler dergisidir. Derginin amacı, sosyal bilimler merkezli araştırmaları, tartışmaları ve analizleri içeren bilimsel makalelere ev sahipliği yapmaktır.

Aim

The Black Sea Journal of Social Sciences is a peer-reviewed social science journal published twice a year (June – December). The intent of the magazine is to host scientific articles that include research, discussion and analysis centered on social sciences.

Kapsam

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimler alanına özgün katkıları olan, kuramsal, deneysel nitelikleri taşıyan makaleler yayımlamaktadır.

Ön değerlendirme sürecinden geen, derginin yayın ilkelerine uygun olduğu değerlendirilen her makale, yayımlanmadan önce ift-kör hakemlik sürecinden geçmektedir.

Scope

The Journal of Social Sciences of the Black Sea publishes theoretical and empirical articles which are unique contributions to the field of socialsciences. Through the preliminary evaluation process, each article considered to be in conformity with the editorial rules of the magazine passesthrough the double-blinded arbitration process before publication.

Değerli Okurlar,

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi'nin 15. yılında 29. sayısı olan Sonbahar sayımızı sizlerle buluşturmanın sevincini yaşamaktayız. Bu süreç içerisinde dergimizin yayına hazırlanmasında emeği geçen herkese ayrı ayrı teşekkür ederiz. Özellikle emekleri ile dergimize katkı sağlayan hakemlerimize müteşekkirimiz.

Bu sayımızda da önceki sayılarımızda olduğu gibi dergimizde sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden, alanlarında önemli bir boşluğu dolduracağına inandığımız makalelere yer vererek dergimizi yayınlamaya gayret gösterdik.

2023 yılı Sonbahar sayımız için de değerli araştırmacılar dergimize makaleleri ile ilgi ve teveccühlerini sürdürdüler. Büyük bir özveriyle yürütmüş olduğumuz sürecin sonucunda sosyal bilimlerin farklı alanlarından 20 makaleyi, dergimizin 29. sayısı olan Sonbahar sayımızda yer verdik. Bu çalışmaların ve gayretimizin bilim dünyasına katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Keyifli okumalar dileriz.

Editör Kurulu

Mehmet Akif KARA, Osman ALBAYRAK

**KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ THE BLACK SEA JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES**

E-ISSN:

2602-34

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Oğuz Serdar KESİCİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KARA
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Hakkı TOMAR
Dr. Murat BAYRAM

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif
KARA

Dr. Osman ALBAYRAK

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
Prof. Dr. Mustafa ŞANAL
Prof. Dr. Mustafa UZOĞLU
Prof. Dr. Oğuz Serdar
KESİCİOĞLU
Doç. Dr. Bünyamin ÇETİNKAYA
Doç. Dr. Esra Gökçen
KAYGISIZ
Doç. Dr. Fadime ÜSTÜNER TOP
Doç. Dr. Hakan AKYURT
Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ
Doç. Dr. Mehmet ALVER
Doç. Dr. Murat SERÇEMELİ
Doç. Dr. Nurullah ÇALIŞ
Doç. Dr. Özgür HASANÇEBİ
DEMİRKAN
Doç. Dr. Selçuk KORUCUK
Doç. Dr. Temel TOPAL
Doç. Dr. Tefik UZUN
Doç. Dr. Ümmügülsüm İYİBİL
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YAZAR
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Dilek
YEKELER
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim
ÇAKIR
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem
FERİDUNOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Kamil YAVUZ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GENİŞ
Dr. Öğr. Üyesi Onur
ŞEYRANLIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Özge METİN
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILMAZ

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Ayfer YILMAZ - Gazi
Üniversitesi
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ
YERDELEN - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KESİK - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Enver SARI- Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Güven ÖZDEM - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Halis DEMİR - Recep Tayyip
Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa CİN - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Serdar KESİCİOĞLU -
Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Servet CEYLAN - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin ARTAN - Karadeniz
Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK - Ordu
Üniversitesi
Doç. Dr. Levent MEMİŞ - Giresun
Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ALVER - Giresun
Üniversitesi
Doç. Dr. Murat BAYRAM - Pamukkale
Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay KARAMAN - Giresun
Üniversitesi
Doç. Dr. Onur KULAÇ - Pamukkale
Üniversitesi
Doç. Dr. Şenol SEZER - Ordu
Üniversitesi
Doç. Dr. Tefik UZUN- Giresun
Üniversitesi
Dr. Öğr. Mehmet Akif KARA - Giresun

Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren ÇEVİK KANSU -
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dursun ŞAHİN - Giresun
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GENİŞ -
Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazım KURUCA -
Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÖCAL -
Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KARA - Giresun
Üniversitesi

© Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
ULAKBİM, Sosyal Bilimler Atıf Dizini
(SOBİAD), Index Copernicus, Akademia
Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index),
Araştırmaya Bilimsel Yayın İndeksi ve Türk
Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz TUBITAK ULAKBİM DergiPark
sponsorluğunda PİLA (CrossRef®) ile
üyelik anlaşması yapmıştır. Anlaşma ile
yayınlanan makalelere DOI numaraları
verilmiştir.

Dergimizde yayınlanan yazıların her türlü
sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazışma Adresi / Correspondence Address: Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güre Yerleşkesi 28200 / Giresun Tel: (0454) 310 10 85
e-mail: sosdergi@gmail.com
Yayın Dili / Language of Publication: Türkçe / Turkish

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Ünal ÇAKIR

İngilizce Editörleri / English Editors

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU, Giresun
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halis GÖZPINAR, Giresun
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat KARAKOÇ,
Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Eray KARA, Giresun
Üniversitesi
Öğr. Gör. Emel TOZLU KILIÇ, Giresun
Üniversitesi
Öğr. Gör. Melike GÜNBEY, Giresun
Üniversitesi
Öğr. Gör. Zeynep Yıldız ÇELEBİ,
Giresun Üniversitesi

Sekreter / Secretary

Doç. Dr. Mehmet ALVER
Öğr. Gör. Cihat BIÇAKCI

Web Editörü / Web Editor

Öğr. Gör. Cihat BIÇAKCI

Kapak Tasarım / Cover Design

Öğr. Gör. Recep GELEGEN

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Abide DOĞAN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI

Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Akmatali ALİMBEKOV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Ali DERAN

Tarsus Üniversitesi

Prof. Dr. Ali YAKICI

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Arzu TERZİ TOZDUMAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Ayfer YILMAZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Battal ODABAŞ

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Bayram KAYA

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Belir TECİMER

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ

YERDELEN

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Burhanettin KESKİN

Columbus State University, GA, USA

Prof. Dr. Burul SAGINBAYAVA

Kırgızistan Türkiye Manas
Üniversitesi

Prof. Dr. Cemal KURNAZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Divina Frau-MEİGS

Sorbonne Üniversitesi,
Fransa

Prof. Dr. Enver SARI

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. F. Ahsen TURAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Firdevs GÜNEŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Giedre KVIESKIENE

Lietuvos Edukologijos
Üniversitesi, Litvanya

Prof. Dr. Goran SVENSSON

Norway and Halmstad University,
Sweden

Prof. Dr. Güven MURAT

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Güven SAYILGAN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati AKYOL

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Hikmet YAZICI

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hiroki ODAKA

Aichi Gakuin University, Aichi, Japan

Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan EKİCİ

Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. İsa ÖZKAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı ACUN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

Prof. Dr. Kasım KARAKÜTÜK

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Kenan Ziya

TAŞ Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Kürşat YILMAZ

Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Madina TEKUEVA

Kabardino-Balkarian State University,
Rusya

**Prof. Dr. Mario Joao
SILVEIRINHA**

Lizbon Üniversitesi, Portekiz

Prof. Dr. Mehmet AÇA

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ

Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Mevhibe COŞAR

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Miri Gal-EZER

Kinneret Üniversitesi, İsrail

Prof. Dr. Muhsin MACİT

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Mukim SAĞIR

Erzincan Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa CİN

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa KİBAROĞLU

Okan Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞANAL

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Olcabay KARATAYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Qui GUO

Macquarie Üniversitesi, Avustralya

Prof. Dr. Refik TURAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Serkan DOĞANAY

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Suat UNGAN

Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. Ülkü ÖZGÜR

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ÖZBAY

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Prof. Dr. Yılmaz CAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Binali TUNÇ

Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Tuncer BÜLBÜL

Trakya Üniversitesi

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt: 15, Sayı: 29 Hakem Listesi

List of Referee for the Volume Fifteen, Issue Twenty Eight

- Prof. Dr. Ala SİVAS GÜLÇUR – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba YAKICI AYAN – Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah ÖMERCİOĞLU – Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet DÖNMEZ – Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KESKİN – Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Asım DURAN – Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. Aysen ERCAN İŞTİN – Şırnak Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar DOĞAN KAHTALI – İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar GÜRDİN – Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Barış AKSOY – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Battal GÖLDAĞ – İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram POLAT – Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Eda BOZKURT – Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan KARAGÖZ – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Esra Gökçen KAYGISIZ – Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih ŞAYHAN – Ardahan Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Kürşat TÜRKAN – Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ – Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KARA – Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Serkan ABDÜSSELAM – Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Neşe ACAR – Nevşehir Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Emre KOÇ – Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Üzeyir SÜĞÜMLÜ – Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin DEMİR – Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin MERAL – Ankara Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Beril CEYLAN – Ege Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Beyza HATIRNAZ – Düzce Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Ebru OKUTAN AKALIN – Harran Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Fatma Hürrem SÜNNEY – Giresun Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Fatma OKUMUŞ – Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Gülhan Gökçe CERAN YILDIRIM – İstanbul Rumeli Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hakan SOYDAŞ – Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Mehmet ASLAN – Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Meltem CEMİLOĞLU – Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Merve KOCAMAN – Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Nurperihan TOSUN – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Selim GÜNDOĞAN – Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Süleyman DEMİR – Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Şafak Sönmez SOYDAŞ – Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Yunus ÖMÜR – İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Yusuf KAHREMAN – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Leyla TOKGÖZ – Atatürk Üniversitesi
Dr. Murat TOPAL – Sakarya Üniversitesi
Dr. Sezgin SEZGİN – Kırklareli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Sağlık Hizmetlerinde Metaverse Uygulamalarına Yönelik Nitel Bir Araştırma.....	365
Sümeyye GÜNGÖR, Mustafa FİLİZ	
Bütünleşik Dalgacık Dönüşümü-Evrişimsel Sinir Ağları Tabanlı Derin Öğrenme Yaklaşımı ve Borsa Tahmini Üzerine Bir Uygulama.....	387
Selçuk KORUCUK, Hamit ERDAL	
Deneyimsel Pazarlamanın Kulaktan Kulağa Pazarlama ve Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri: Çay Satış Mağazalarına Yönelik Bir Uygulama.....	405
Özlem ŞİBİL, Emel YILDIZ	
Az gelişmiş Ülkelerde İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkisi.....	427
Rabia EFEOĞLU	
Sinemada Toksik/Zehirli Erkeklik: “İki Aşığın Ölümü” Filmi Örneği.....	447
Fırat SAYICI, Serhat KAYA	
Sosyal Bilgiler Öğretmeni Perspektifinden 3B Yazıcıların Eğitimde Kullanımı.....	465
Hülya KARAÇALI TAZE, Kibar AKTIN, Tuğra KARADEMİR ÇOŞKUN	
A-Tipik Boş Zaman Kapsamında Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı İle D Tipi Kişilik Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi.....	490
Ali İSKENDER, Zennübe IŞIK	
İlkokul ve Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Dinleme/İzleme Metinlerinin Tür ve Kazanımlara Uygunluğunun İncelenmesi.....	504
Rumeysa İNCEKARA, Mehmet ALVER	
Vergi Kaçırmanın Etik Algısının Belirleyenleri ve Gönüllü Vergi Uyumu Üzerindeki Etkisi.....	529
Candan YILMAZ UĞUR	
Otel İşletmelerinde Örgütsel Sinizmin Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: Giresun İlinde Bir Araştırma.....	552
Eray TURPCU, Şerif Ahmet DEMİRDAĞ	
Tüketici Güven Endeksi ile Finansal Yatırım Araçlarının Reel Getirileri Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği.....	572
Onur ŞEYRANLIOĞLU	
Dağıtım Liderlik ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.....	594
Taha Yasin KAPLAN, Berna YÜNER	
Bilgi Güvenliği Farkındalığı Üzerine Üniversite Öğrencilerine Yönelik Araştırma.....	613
Nurdan DEĞİRMENCİ, Dilek GÖNÇER DEMİRAL	
Türk Kültüründe Doğacak Çocuğun Cinsiyetinin Tahmin Edilmesine Yönelik İnanışlar....	636
İlker AVCIOĞLU	
Öğretmen ve Öğrencilerin Gözünden Türk Dili ve Edebiyatı Derslerinde Öğrenci Merkezli Yöntem ve Tekniklerin Kullanımı.....	650
Bünyamin EREN, Fatih VEYİS	
Cinsiyetin Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları Üzerindeki Etkisi: Bir Meta Analiz Çalışması.....	672
Muammer YÜKSEL	

Bir Uyarlama Örneği Olarak “Gâvĥûnî” Filminin Değerlendirmesi.....	688
Aysel YILDIZ EROL	
Bir Rabbi Olarak Moşe Ben Meymun I.....	697
Hamza ÜZÜM	
2010-2022 Yılları Arasında Yapılmış Akılcı Duygusal Davranış Terapi Odaklı Çalışmaların İncelemesi.....	712
Melih Burak ÖZDEMİR	
Bir Kültürel Yaratım Alanı Olarak Âşıklar Bayramı ve İşlevleri: Bir Çırağ Yandı Karanlık Veysel Oldu.....	737
Mehmet ÖZDEMİR	

Sağlık Hizmetlerinde Metaverse Uygulamalarına Yönelik Nitel Bir Araştırma

Sümeyye GÜNGÖR*

Mustafa FİLİZ**

Öz

Bu çalışmada hekimlerin metaverse uygulamalarına yönelik deneyimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Fenomenolojide bireylerin tek tek görüşü alınarak, anlam yapılarını ve niyetleri anlamaya çalışılmaktadır. Veri toplama tekniği olarak görüşme yöntemi kullanılmıştır. Toplamda 9 hekimle araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından uzman görüşü alınarak beş soruluk bir soru formu hazırlanmıştır. Veriler bu sorular yoluyla toplanmıştır. Metaverse uygulamasının kullanılabilmesi için gerekli alt yapının sağlanmasının öncelikli olduğu ve uygulamanın hasta, sağlık personeli, tıp eğitimi, hasta ve sağlık sistemi için olumlu ve olumsuz sonuçları vurgulanmıştır. Türkiye’de metaversenin uygulanmasında alt yapı yetersizliği, yetersiz erişim, maddi gücün olmaması gibi birçok zayıf noktaya değinilirken yeniliklere kolay uyum sağlayan bir ülke olması noktasında güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanal Gerçeklik, Hekim, Dijital Sağlık, Tele-Tıp.

A Qualitative Research on Metaverse Applications in Healthcare

Abstract

The aim of this study is to examine the general experience of physicians towards metaverse practices. Phenomenology, one of the qualitative research designs, was used in the research. In phenomenology, it is tried to understand the meaning structures and intentions by taking the opinions of individuals one by one. Interview method was used as data collection technique. Research was conducted with 9 physicians in total. A five-question questionnaire was prepared by the researchers by taking expert opinion. Data were collected through these questions. It is a priority to provide the necessary infrastructure for the use of Metaverse application, and the application has positive and negative consequences for the patient, healthcare personnel, medical education, patient and healthcare system. While many weak points such as insufficient infrastructure, insufficient access, and lack of financial power were mentioned in the implementation of the metaverse in Turkey, it was concluded that it was strong in terms of being a country that easily adapts to innovations.

Keywords: Virtual Reality, Physician, Digital Health, Tele-Medicine.

Geliş/Received: 20.07.2022

Kabul/Accepted: 04.05. 2023

Etik Kurul Beyanı: Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığı’ndan (29.04.2022 tarih ve 48085 karar numaralı) etik kurul onayı alınmıştır.

* Araştırma Görevlisi Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi. sumeyye@artvin.edu.tr. ORCID: [0000-0002-6543-2467](https://orcid.org/0000-0002-6543-2467).

** Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi. mustafa2108@artvin.edu.tr. ORCID: [0000-0002-7445-5361](https://orcid.org/0000-0002-7445-5361)

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

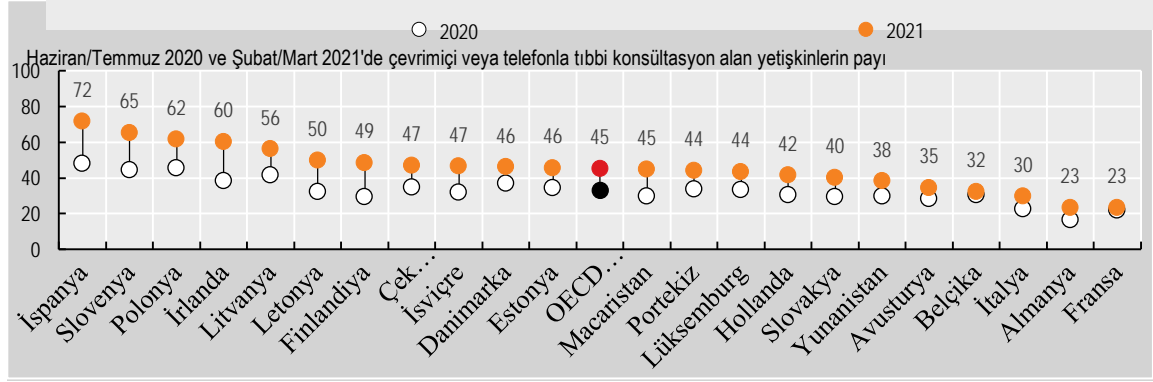
Sağlık hizmetlerinde uzun süredir süregelen ve birçok sorunun temelinde yatan; artan maliyetler, kronik hastalıklarda görünen artış, nüfusun yaşlanması, sağlık insan gücünün yeterli olmaması ve fiziksel kaynakların yükselen maliyeti gibi faktörler, giderek önemli hale gelmektedir. Birçok ülke sağlık sisteminde, bu tür sorunlar baş göstermektedir. Dijital sağlık, söz konusu problemlerin çözümüne yönelik büyük imkânlar sunmaktadır. Sağlık bakım hizmetleri, ilaç sektörü ve biyoteknoloji alanında imkânları zorlayan çözümler geliştirmektedir (Thomason, 2021: 14).

Bu çözümlerin, daha çok belirginleşmesinde, COVID-19'un önemli etkisi olmuştur. COVID-19 süreci ile beraber birçok alanda değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler yeni çözümlerin üretilmesinde etkili olmuştur. İnsanların yeni sürece alışmaları ve dijital yaşama geçişleri pandemi süreci ile hız kazanmıştır (Filiz, 2022: 62). Lee (2021) her on yılda bir bilgi ve iletişim teknolojisinde yeni bir paradigmanın yaşandığını ifade etmiştir. 1990'lı yıllarda bilgisayar ile iletişim, 2000'li yıllarda web üzerinden iletişim, 2010'lu yıllarda mobil cihazların değişim yaşadığını ve 2020'li yıllarında ise anahtar terimin metaverse olduğunu belirtmektedir. Metaverse kavramı giderek popüler olmakta ve kabul edilebilirliği artmaktadır (Duan ve diğerleri., 2021: 153).

Bazı araştırmacılar, metaversenin daha fazla gündeme gelmesinde ve giderek kabul edilebilirliğinin artmasında COVID-19 salgınının bu durumu etkilediğini ve dijitalleşmeyi hızlandırdığını ifade etmişlerdir (Kang, 2021: 1263; Lee, 2021: 13). Kang (2021) COVID-19 salgının fiziksel dünyaya ve farklı değişkenlerden etkilenmeyen dijital dünyaya geçişi hızlandırdığı ifade etmiştir. Lee (2021) COVID-19 sürecinin online iletişim ve online birçok işlerin gerçekleştirilmesiyle 2021 Nisan ayında keskin bir yükselişe neden olduğunu belirtmiştir. Kısaca COVID-19 süreci dijitalleşmeye ve Metaverse 'ye geçişi hızlandırıp kabullenmesini kolaylaştırmıştır.

Yaşanan değişim ve dijital alandaki uygulamalardan sağlık hizmetlerinin sunumu da önemli oranda etkilenmiştir. Örneğin, pandemiden önce sağlık kurumlarının %43'ü tele-sağlık imkânı sağlarken, bu oran 2020'de %95'e yükselmiştir (Demeke, 2021: 244). Tufts Üniversitesi, COVID-19'un klinik araştırmalar üzerindeki etkisi üzerine yaptığı bir çalışmada, elektronik bilgilendirilmiş onamın artan oranda benimsenmesinin, tele-sağlık hizmeti kullanımının arkasındaki en büyük ikinci trend olduğunu bulgulamıştır (Le Breton ve diğerleri., 2020). Aşağıda şekil 1'de bir kısım OECD ülkelerinin tele-tıp uygulaması ile sunmuş oldukları sağlık hizmetlerinin oranındaki değişim gösterilmiştir. Şekil 1'de görüldüğü gibi söz konusu tüm ülkelerin dijital sağlık hizmetlerinin bir

kolu olan tele-tıp ile gerçekleştirilen sağlık hizmetlerinin sunumunun oransal olarak kısa sürede ciddi şekilde arttığı görülmektedir. Şekil 1’de 22 OECD ülkesinin 2020 Haziran-Temmuz aylarında ortalama %32,94 tele-tıp gerçekleştirilirken 7-8 aylık gibi kısa bir süre sonra 2021 Şubat-Mart aylarında bu oran %45,25’e yükseldiği görülmüştür.

Şekil 1: Tele tıp Aracılığıyla bir doktordan hizmet alan yetişkinlerin payı

Kaynak: Eurofound (2020), “Living, working and COVID 19”, <http://eurofound.link/COVID-19data>.

Metaverse kavramı gün geçtikçe popüler olmakta ve birçok alanda uygulamaları yaygınlaşmaktadır. Ancak yerli ve yabancı literatürde metaverse ile ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar genel itibarıyla metaverse uygulamaları, toplumun olumlu olumsuz algıları, olası teknik yöntemler, kullanıcıların etkileşimi, cihaz ve sensörler, tanımlama ve süreç, metaverse'nin oyun, pazarlama, ekonomi, eğitim, sosyal ilişkiler, örgütler üzerindeki olası etkilerine yönelik senaryolara yönelik çalışmalar olmaktadır (Messinger ve diğerleri., 2009: Forte ve diğerleri., 2010: Connolly ve diğerleri., 2011: Cameron, 2012: Luse ve diğerleri., 2013: Dionisio ve diğerleri., 2013: Rehm ve diğerleri., 2015: Chen, 2016: Sıyaev ve Jo, 2021: Park ve Kim, 2021: Duan ve diğerleri., 2021). Özellikle sağlık alanında çok sınırlı çalışmalar bulunmaktadır (Bardi, 2018: Nasdaq, 2020: Suzuki ve diğerleri., 2020: Rizk, 2021: Kang, 2021: Lee, 2021: Thomason, 2021: Filiz, 2022).

Hekimler, toplumsal yapı içerisinde oldukça önemli ve güçlü bir meslek grubunu oluşturmaktadır. Tıbbi bilginin gelişmesi, tıbbi egemenliği de beraberinde getirmiştir (Mumford, 1983: 363). Foucault (2002: 21) toplumdaki hekim gücü ve nüfuzun bilimsel bilgi esası üzerine kurulmuş meslek yapısının olduğunu ve bunun net olarak gün yüzüne çıkmasının 19. yüzyılın

sonlarına doğru gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bilginin öneminin arttığı ve gücün kaynakları arasında bu dönemde, hekimler oyun kurucu pozisyona geçmişlerdir. Etkileri birçok yönden hissedilen bu meslek grubunun tanınması, kurumsallaşmalarını etkileyen faktörlerin incelenmesi, teoriden öte mevcut durumlara karşı yaklaşımlarını ortaya koymak başta sağlık sistemi olmak üzere toplum açısından önem arz etmektedir (Akkaş ve Erdem, 2017: 48). Bu açıdan hekimlerin metaverse alanındaki sağlık uygulamalarına yaklaşımının belirlenmesi, sağlık sistemi ve toplum açısından büyük önem arz etmektedir. Literatürde benzer bir çalışmanın olmamasından dolayı bu çalışmanın bu alana öncülük etmesi ve fikir vermesi açısından büyük önem arz ettiği düşünülmektedir.

Sağlık Hizmetlerinde Metaverse

Metaverse teknolojisi, sağlık hizmetleri alanında giderek daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Metaverse, dijital avatarlar aracılığıyla etkileşim kurarak sanal dünyalar yaratan bir teknolojidir (Robertson, 2022). Sağlık hizmetlerinde metaverse, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, 3D simülasyonlar, hologramlar ve diğer benzeri teknolojilerin birleştiği ve sağlık sektöründe kullanıldığı bir terimdir. Bu teknolojiler, sağlık hizmetleri ve tedavi alanında kullanılmak üzere tasarlanmış sanal ortamlar sağlar (Ryu ve Park, 2015). Bu teknoloji, tıbbi eğitim, terapi, rehabilitasyon ve sosyal destek sağlama gibi birçok farklı amaç için kullanılabilir. Örneğin, sanal gerçeklik tabanlı terapiler anksiyete ve depresyon tedavisinde etkili olabilir (Freeman ve diğerleri, 2017: 2394). Ayrıca, metaverse teknolojisi, hastaların tıbbi cihazlarını ve sağlık verilerini takip etmelerine olanak tanıyarak sağlık hizmetleri için veri toplama ve analizinde de kullanılabilir (Becker ve diğerleri, 2021: 81). Bununla birlikte bu teknolojinin sağlık hizmetleri açısından kullanımı, veri gizliliği, güvenliği ve etik açısından bazı endişelere yol açmaktadır. Dolayısıyla daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir (Ryu ve Park, 2015).

Literatürde sağlık hizmetlerinde metaverse'nin kullanımıyla çeşitli fayda ve zararlar ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Bu kapsam da metaversenin olası faydalarına aşağıda yer verilmiştir:

- Uzaktan erişim: Sağlık hizmetlerinin uzaktan erişimini mümkün kılarak uzak bölgelerde yaşayan ya da hareket kabiliyeti kısıtlı olan hastaların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırır (Davidovic, 2016).
- Eğitim: Sağlık çalışanlarına sanal ortamlarda eğitim verme imkânı sunar ve gerçek hayatta deneyimleme şansı zor olan durumları simüle edebilir (Ryu ve Park, 2015).

- Yenilikçi Tedaviler: Sanal gerçeklik teknolojisi ile birleştirilerek hastaların rahatsızlıklarına yönelik yenilikçi tedavilerin geliştirilmesini sağlayabilir. Örneğin, sanal gerçeklikle tedavi, psikiyatrik hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır (Fodor ve diğerleri, 2018)
- Veri Toplama: Sağlık hizmetleri verilerinin toplanması ve analizi için bir platform sağlar. Bu sayede, hastalıkların tedavisinde daha etkili bir yol izlenebilir (Renner ve diğerleri, 2019)
- İş birliği: Sağlık çalışanları arasındaki iş birliğini artırarak sağlık hizmetlerinin kalitesini artırabilir (Chuang ve diğerleri, 2021).

Faydaların yanı sıra metaversenin doğuracağı olası zararlar da şu şekilde sıralanabilir:

- Güvenlik: Sağlık hizmetlerinde kullanımı, hastaların kişisel sağlık bilgilerinin güvenliği açısından bir risk oluşturabilir. Verilerin çalınması ya da kaybolması durumunda hastaların gizliliği ihlal edilebilir (Brey, 2019: 228).
- Teknik sorunlar: Metaverse, teknik sorunlar ve hatalarla karşılaşabilir. Bu durumda hastaların sağlık hizmetlerine erişiminde aksaklıklar yaşanabilir (Patel ve Shaw, 2019).
- Sosyal izolasyon: Metaversenin kullanımı, gerçek dünyadaki sosyal etkileşimi azaltabilir. Hastalar, sanal dünyada zaman geçirerek gerçek dünyada sosyal izolasyona düşebilirler (Lee ve diğerleri, 2019: 67).

Metaverse uygulamasının yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla öngörülen fayda ve zararların çerçevesinde de değişimler olacağı söylenebilmektedir.

Yöntem

Nitel araştırma, nitel veri toplama yöntemlerinden gözlem, görüşme ve doküman analizinin kullanıldığı, algı ve olayların doğal ortamında bütüncül bir şekilde elde edilmesine dair nitel sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 39). Nitel araştırma kısaca bireylerin görüşlerine dayanarak, veri elde etmenin bir yoludur. Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Fenomenolojide bireylerin tek tek görüşü alınarak, anlam yapılarını ve niyetleri anlamaya çalışılmaktadır. Bu sebeple fenomenolojide bireylerin iç dünyası odak noktadır (Mayring, 2011: 110). Fenomenolojide birden çok bireyin deneyimlediği bir olguyu detaylı şekilde anlamak vardır. Bazı ortak deneyimlerin bilinmesi, terapistler, öğretmen ve sağlık personeli gibi birçok meslek grubunda fayda sağlamaktadır (Creswell, 2013: 85). Dolayısıyla

fenomenolojinin temeli tecrübelerdir. Araştırmacı katılımcıların öznel tecrübelerinden yararlanarak bireylerin algılarını ve olaylara yükledikleri anlamları ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Baş vd., 2017: 86). Fenomenoloji deseni kısaca, farkında olunan ancak derinlemesine hakkında fikir sahibi olunmayan olguların ortaya çıkarılmasına odaklanmaktadır. Olgu denilen şey olay, deneyim, algı, yönetim, kavram ve durumları ifade etmektedir. Bu olgularla günlük yaşantıda farklı biçimlerde karşılaşmaktadır ancak bu durum onların net olarak tanındığını göstermemektedir. Topluma uzak olmayan ancak tam olarak kavranamayan olguları araştırmayan çalışmalar açısından fenomenoloji deseninde uygun araştırma zemini oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 66). Bu çalışmada da tamamen dijital ortamda sağlık hizmeti sunumu anlamına gelebilecek Metaverse uygulamasına yönelik hekimlerin görüş ve deneyimlerini anlamlandırmak amaçlanmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın etik uygunluğu için Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvuruda bulunulmuştur. Kuruldan 12.04.2022 tarihli ve E.46295 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Çalışma yüz yüze yürütülmüştür. Çalışmaya katılan hekimlere öncelikle çalışma ile ilgili bilgi verilmiş ve araştırma sürecinde Helsinki Etik Bildirgesine uygun davranılarak araştırmaya katılan hekimlerin önce rızası alınmıştır.

Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmanın katılımcıları amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme göre seçilmiştir. Araştırmada “metaverse uygulaması hakkında fikir verebilecek hekimler” araştırmanın ölçütünü oluşturmuştur. Belirlenen kişilerin çalışma ortamına gidilerek görüşme talebinde bulunulmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların konu hakkında fikir verecek diğer kişilere yönelik tavsiyeleri alınmış, kartopu tekniğinden yararlanılarak tavsiyeler çerçevesinde görüşmeyi kabul eden isimler çalışmaya eklenmiştir. Kartopu örneklemede ilk etapta araştırma için veri sağlayacak bir kişiye ulaşılmaktadır. Sonrasında ise o kişi aracılığıyla başka kişilere, o kişinin aracılığıyla daha başka kişilere şeklinde veri doygunluğuna ulaşıncaya kadar süreç devam etmektedir (Böke, 2011: 129). Bu çalışma 7’si erkek 2’si kadın toplam 9 hekim ile gerçekleşmiştir. Çalışmada 9 kişiden elde edilen verilerin birbirini tekrar etmesi sonucunda 9 kişinin çalışma için yeterli olduğu kanaatine varılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2021: 123)’in de belirttiği gibi kaç katılımcıyla görüşmelerin yürütüleceği verilerin derinliğiyle ilgilidir. Araştırmaya katılanların verdiği bilgilerin doygunluğu arttıkça katılımcı sayısı da eşdeğer olarak azalabilmektedir. Örneğin bir araştırmada çalışma grubuna 20 kişi dahil edilerek her bireyle ikişer saatlik görüşmeler

yapılırken, başka çalışmada ise bir katılımcıyla farklı zamanlarda derinlemesine görüşmeler yapılabilmektedir. Bu durumda araştırmanın örneklemini tek kişiden oluşabilir. Dolayısıyla katılımcılarla ne zaman görüşmelerin bitireceği tamamen elde edilen verilere bağlıdır. Katılımcıların isimleri çalışmaya yansıtılmamış, K1, K2, K3... şeklinde kod isimler verilmiştir. Katılımcılara isimlerinin kullanılmayacağı konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Tablo 1’de katılımcılara ait bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Bilgiler

Katılımcılar	Katılınsiyet	Ci aşı	Çalıştığı Birim
K1	kek	Er 4	Göz polikliniği
K2	kek	Er 4	Psikiyatri kliniği
K3	kek	Er 1	Plastik Cerrahi
K4	adın	K 6	Diş Kliniği
K5	kek	Er 5	Dahiliye Polikliniği
K6	adın	K 1	Nöroloji Polikliniği
K7	kek	Er 9	Dahiliye Polikliniği
K8	kek	Er 3	Göz Polikliniği
K9	kek	Er 3	Göz Polikliniği

Katılımcılarla doğal çalışma ortamlarında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların hekim olmasından kaynaklı olarak katılımcılara ulaşmak güçleşmiştir. Bu durum da katılımcı bulmayı güçleştirdiği için araştırmacı farklı birimlere gitmek zorunda kalmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmada veri toplama tekniği olarak görüşme kullanılmıştır. Görüşme tekniği nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilmekte ve sosyal gerçekliğin ortaya çıkarılmasında derinlemesine görüşmeler yapmak amacıyla kullanılmaktadır (Yüksel, 2020: 548). Görüşmelerde konuyu karşı tarafa daha detaylı açmak amacıyla alt sorular sorulmaktadır. Araştırmacı alt sorularla katılımcıların deneyimlerini anlamaya çalışmaktadır (Güler vd., 2015: 244). Yarı yapılandırılmış görüşmeler çerçevesinde katılımcılara temel soru ve hatırlatıcı sonda sorular sorulmuştur. Veriler Nisan-Mayıs 2022 ayları arasında elde edilmiştir. Görüşmelerin en kısası 20 dakika 16 saniye en uzununu 40 dakika 11 saniye sürmüştür. Katılımcılara sorulan görüşme sorularına aşağıda yer verilmiştir:

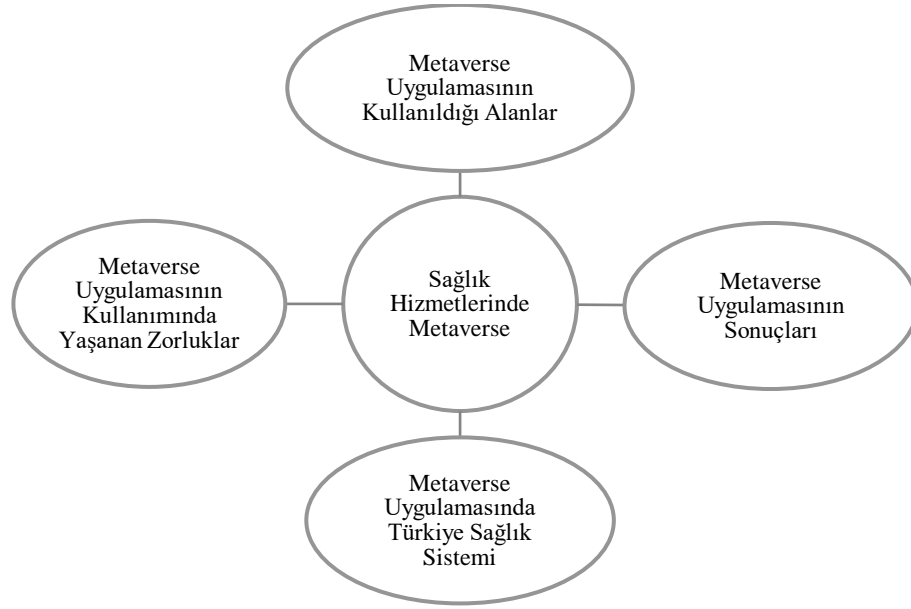
1. Metaverse'nin sağlık hizmetlerinde uygulamasına yönelik ne düşünüyorsunuz?
2. Metaverse uygulamasının sonuçları neler olabilir? (Olumlu ve olumsuz sonuçlar)
3. Metaverse uygulamasının kullanımında yaşanabilecek zorluklar neler olabilir?
(Çalışanlar-Hastalar açısından vs.)
4. Türkiye sağlık sisteminin Metaverse kullanma konusunda güçlü-zayıf yönleri nelerdir/neler olabilir?

Araştırma Verilerinin Analizi

Fenomenolojik analiz, kişisel deneyimlerin ayrıntılı incelemelerini sağlamayı amaçlayan nitel bir yaklaşımdır. Bireylerin deneyimleri üzerinden açıklamalar üretmektedir (Smith ve Osborn, 2015: 41). Bu çalışmada da hekimlerin metaverseye yönelik görüş ve deneyimlerini anlamlandırmak için fenomenolojik analiz yapılmıştır. Fenomenolojik analizde ilk etapta verilerin transkripti yapılmaktadır. Sonra veriler elde edildikten sonra kodlama yapılmaktadır. Kodlar bazen bir isim, bazen bir etiket ya da nitelemedir. Bu sebeple veri gruplarında niteleme ve isimlendirmelere verilen işlem kodlamadır. Kodlama yapıldıktan sonra kodlar bir araya getirilerek tema şekli verilmektedir. Sonrasında ise veriler tablo veya tartışma yoluyla sunulmaktadır (Punch, 2014: 194; Tekindal ve Arsu, 2020: 170). Bu çalışmada da transkripti yapılan dosyalar defaatle okunmuştur. Yapılan okumalar neticesinde kod ve alt kodlar belirlenmiştir. Sonrasında birbirine yakın kodlar bir araya getirilerek temalar ve alt temalar belirlenmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik nitel araştırma yöntemi bilen 2 uzmanın yer aldığı komiteyle gerçekleştirilmiştir. Komitede kod-tema-üst tema ilişkileri tartışılarak temalara son hali verilmiştir. Temaları sınıflandırarak analiz etmek amacıyla Nvivo 12 Plus programından yararlanılmıştır.

Bulgular

Bu çalışmada sağlık hizmetlerinde metaverse uygulamasına yönelik hekim görüşlerinden elde edilen bulgular “Metaverse Uygulamasının Kullanıldığı Alanlar”, “Metaverse Uygulamasının Kullanımında Yaşanan Zorluklar”, “Metaverse Uygulamasının Sonuçları” ve “Metaverse Uygulamasında Türkiye Sağlık Sistemi” olmak üzere Şekil 2’de görüldüğü gibi 4 temada toplanmıştır.

Şekil 2: Metaverse uygulamasına yönelik kavram haritası

Katılımcılardan elde edilen bulguların genel görünümünü yansıtabilmek adına üst tema, tema, alt tema ve kodlara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Araştırmadan elde edilen üst tema, tema, alt tema ve kodlar

Üst Tema	Tema	Alt Tema	Kodlar
Metaverse Uygulamasının Kullanım Alanları			Plastik cerrahi
			Estetik operasyonlar
			Bireysel müdahale gerektirmeyen alanlar
			Psikiyatri
Metaverse Uygulaması Kullanımında Yaşanan Zorluklar	Tema 1 Hastaların Olumsuz Algısı		Hastaların sistemi anlamamaları
			Hastaların sisteme önyargılı olmaları
			Hastalara sistemi kabul ettirmenin zor olması
			Kapitalizmin yeni yatırımı
	Tema 2 Hekimlerin Birbiriyle İletişim Sorunları		Hasta dağılımının eşit yapıp yapılmama sorunu
			Hasta operasyonunda koordinasyon eksikliği
			İletişim kurmada zorluk
	Tema 3 Yetersiz alt yapı		Alt yapının sıkıntılı olması
			Teknik alt yapının sağlam olmaması
			İnternet alt yapısının olmaması
			Operasyon esnasında elektrik kesintisi
			Hastaları gerçek zamanlı yansıtmayı yansıtmama sorunu
	Tema 4 Maddi Zorlanma		Gerçekçilik noktasında sıkıntı
			Fahiş elektrik faturaları
	Tema 5		Ekonomik güç bulamama
			Hekimlerin teknolojik eğitim ihtiyacı

Metaverse Uygulamasının Sonuçları	Teknolojik Uyum Sorunları		Hekimlerin teknolojik bilgi birikiminin olmaması Teknolojiye uyum sağlayamama
	Tema 1 Hasta Açısından Sonuçlar	Sağlık Hizmetlerine Erişim	Fakirlerin sağlık hizmetlerine erişmesi
			Felçli hastalara kolaylık sağlama
			Hastaların sağlık hizmeti alamaması
			Hastaneye Gelemeyen hastalar için kolay erişim
		Artan Tedavi Olanakları	Uzaktan müdahale ile hastanın iyileştirilmesi
			Erken müdahale imkânı
			Yüksek hekim konsültasyonu
		Etik Kaygıların Ortaya Çıkması	Hasta Mahremiyetine önem verilmemesi
			Veri Gizliliğinin zor olması
			Bilgi güvenliği sorunu
			Kişisel verilerin korunamaması
		Hasta Hekim İletişiminde Kopma	Hastaya dokunma hissiyatının olmaması
	Hastayla direkt temas kurmama		
	Hastaların tembelliğe alışması		
	İletişim eksikliği		
	Hastaların beklentilerinin karşılanmaması		
	Tema 2 Sağlık Personeli Açısından Sonuçlar	Mesleki Körelme	Personelin yeteneğini kaybetmesi
			Hekimin kendine güveninin azalması
		İş Yükünde Değişim	Sağlık personelinin iş yükünü azaltması
			Ekstra iş yükü
			Çalışanların işlerini kolaylaştırma
		Konsültasyon İmkânı	Alanında yetkin hekimlerin bir arada çalışması
			Birden çok hekimin tedaviye katılması
			Sağlık personeli arasında dayanışmanın artması
			Dijital ortamda bilgi alışverişi sağlama
		Hastayla Kurulan İletişim	Hastayla ilgilenmeme
	Hekimlerin hastalara daha fazla zaman ayırması		
Sağlık personeline şiddetin azalması			
İstihdam Sorunları	İstihdamın azalması		
	Personelin işsiz kalması		
Tema 3 Tıp Eğitimi Açısından Sonuçlar	Kaliteli Tıp Eğitimi	Kaliteli tıp eğitimi -daha iyi eğitim verme	
		Güncel bilgilerin tartışılma imkânı	
		Ölüm oranlarının azalması	
		Ameliyat gidişatının olumlu olması (Etkin Tedavi) /Kaliteli Hizmet	
	Nitelikli Kalifiye Eleman	Nitelikli eleman yetişmesi	
Personelin tecrübe kazanmasını sağlama			
Tecrübesiz Hekim Yetiştirme	Hekimin uzaktan tecrübesini uygulamaya yansıtamaması		
	Tecrübesiz doktorun yetişmesi		
Stajyer Hekimlere Sağlanan Kolaylık	Uygulamada katkı sağlama		
	Stajyerlerin işlerini kolaylaştırma		
Maddi yükün artması	Büyük çapta zarar		
	Pahalı sağlık hizmetleri		
	Hastalıkların artması		
Sistem Yetersizliği	Sağlık sisteminin zayıf olması		
	Tıbbi Hataların Artması		

Metaversenin Uygulanabilirliği Noktasında Türkiye Sağlık Sistemi	Tema 4 Sağlık Sistemleri Açısından Sonuçlar		İnsanların ölümüne sebep olunması	
		Muayene Usulünde Değişim	Muayene süresi artar. Teşhis süresi azalır	
		Teknik Donanım İhtiyacı	Yeni sistemlerin gelişmesi Yeni birimlerin açılması ihtiyacı Teknik personel ihtiyacının artması	
		Fırsat Eşitsizliği Sağlama	Özel sektörde adaletsizlik olması Sağlıkta eşitsizliklerin artması Gelir eşitsizliği	
		Tema 1 Zayıf Yönler	Alt Yapı Yetersizliği	Türkiye'nin alt yapısının yetersiz olması
				Ekonomik alt yapının olmaması
	Sistemin faaliyete geçmesi için uzun sürenin gerekmesi			
	Hasta Eğitiminde Yetersizlik		Hasta eğitiminin zayıf olması	
			Hasta eğitiminde eksiklik	
			Hastaları bilgilendirmeme	
	Yetersiz Erişim	İmkanların eksikliği		
		Hekimlerin cihazlara erişim sorunu		
Her hastaya ulaşamama				
Tema 2 Güçlü Yönler	Maddi Güç	Ekonomik gücün olmaması		
		Sağlık hizmetlerini karşılayamama		
		Yeniliklere kolay uyum sağlama		
			Herkes için sağlık politikası	

Metaverse Uygulamasının Kullanım Alanları

Katılımcılar metaverse uygulamasının sağlık alanında tüm alanları kapsayamayacağı belli alanlarda yoğunlaşılmasının daha doğru olacağı kanaatinde. Katılımcıların çoğu metaversenin estetik operasyonlarda, bireysel müdahale gerektirmeyen alanlarda ve psikiyatri alanında uygulanabileceğini belirtmiştir. Aşağıda katılımcıların ifadesine yer verilmiştir.

“Kısmen uygulanabilir” (K1)

“Psikiyatri alanında daha uygulanabilir olacağı kanaatindeyim” (K2).

“Plastik cerrahıda kullanılabilir. Plastik cerrahı bunun için uygun bir brans.” (K3)

Metaverse Uygulaması Kullanımında Yaşanan Zorluklar

Metaverse kullanımında yaşanan zorluklar, hastaların olumsuz algısı, hekimlerin birbiriyle iletişim sorunları, yetersiz alt yapı, maddi zorlanma, teknolojik uyum sorunları gibi 5 temada toplanmaktadır. Hastaların olumsuz algısı temasına dair katılımcıların bazıları hastaların sanal bir ortama yabancı oldukları için sağlık hizmeti alırken önyargılı olabileceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca hastaların metaverse sistemini anlamadıkları için aldıkları sağlık hizmetinden tatmin olmayacakları bu nedenle hastalara sistemi kabul ettirme noktasında zorlukların yaşanacağını da belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise hastaların metaverse sistemine “kapitalizmin yeni yatırımı”

olarak baktığını ve bu nedenle metaversenin hastalar açısından gereklilik değil sistem çıkarı olarak görülebileceğini belirtmiştir. Hekimlerin birbiriyle iletişim sorunlarına dair katılımcılar hastaların tedavilerini yaparken diğer hekimlerle yaşanabilecek koordinasyon eksikliklerine değinmişlerdir. Ayrıca farklı alandaki hekimlerin bir araya gelerek sanal ortamda hastayı tedavi etmeye çalışmaları noktasında sanal dünya üzerinde yaşanan aksamaların veya iletişim problemlerinin hastaların operasyonu üzerinde olumsuz etkisi olacağı da belirtilmiştir. Bu durumu K6 şu şekilde ifade etmiştir:

“Doktorlar arası iletişim kesilebilir bu da hastanın operasyonuna etki edebilir.” Eğer hasta dağılımı düzgün bir şekilde yapılırsa sistem az çok düzelir. Hastalar hastaneye çok gelmezse **doktorlar da diğer hastalara daha çok vakit ayırır.”** (K6)

Katılımcılar metaverse uygulamasına yönelik yaşanan zorluklardan birinin yetersiz alt yapı olduğunu vurgulamıştır. Çünkü metaverse uygulaması için yüksek derecede internet ve teknolojik alt yapının sağlanmış olması gerekmektedir. Katılımcıların bazıları metaversenin teknik alt yapısının sağlam olmaması gibi durumlarla karşılaşılacağı ve bu durumun hastalar üzerinde de olumsuz etkilerinin olacağını belirtmiştir. Ayrıca hastaların simülasyon görüntülerinin gerçeği yansıtmaması da bir diğer zorluklar arasında yer almaktadır. Katılımcılar hekimlerin hasta görüntülerini net olarak görememesi sonucunda yanlış teşhisle karşı karşıya olduğunu da vurgulamıştır. Özellikle pandemi dönemi gibi hasta ile erişimin sınırlandırılması gerektiği noktalarda da metaverse uygulamasına geçilmek istendiği ama alt yapının oluşturulmasında sıkıntı olduğu eklenmiştir.

“Metaverse ‘de tamamen hastayı gerçek zamanlı mı yansıtıyor bu önemli bir şey. Yani siz muayene edeceksiniz ama metaversedeki görüntüler böyle simülasyon görüntüleri gibi çok gerçekçi değil, çok çok gerçekçi olmayınca da çok gerçekçi bir şey söyleyemeyebilirsiniz. İletişim gerçekçi olacak o da yeterli olmayabilir.” (K1).

“Olumsuz kısmı ise belki altyapı ve güvenilirlik açısından olabilir. Altyapı sağlam değilse ve var olan bu sistem birileri tarafından ulaşılabilir ise o zaman sıkıntı olur.” (K2)

“Pandemi döneminde buna benzer görüntülü görüşmelere geçildi ama altyapı çok sağlam olmadığı için biraz geri plana atıldı.” (K2)

“Metaverse uygulamasının kullanımı için yeterli bir alt yapı olmalı öncelikle, örneğin iyi bir internet alt yapısı olmalı. Operasyon esnasındaki herhangi bir kesinti istenmeyen sonuçlar doğurabilir.” (K4)

“İnternet altyapısından kaynaklanacak olan kesintiler hastanelere gelecek olan fahiş elektrik faturaları nedeniyle zorluk çekilir.” (K8)

Metaverse uygulamasında yaşanan zorluklarda teknolojik uyum sorununa değinilmiştir. Katılımcılar hekimlerin teknolojik okuryazarlığının yüksek olması gerektiğini okuryazarlığın

yüksek olmaması durumunda hekimlerin teşhis ve tedavide hata yapma olasılıklarının artacağını belirtmiştir. Hekimlerin teknolojik bilgi birikiminin olmaması ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayamaması gibi sorunlarla da karşılaşacağı katılımcıların çoğu tarafından ifade edilmiştir.

“Yaşadığımız Türkiye coğrafyasında teknolojiden mahrum kalan insanların metaverse atılımında kullanmayla ilgili problemler oluşur.” (K8)

Metaverse Uygulamasının Sonuçları

Katılımcılara yöneltilen “Metaverse uygulamasının sonuçları neler olabilir?” sorusundan elde edilen bulgularda “*hasta açısından sonuçlar*”, “*sağlık personeli açısından sonuçlar*”, “*sağlık sistemi açısından sonuçlar*”, “*tıp eğitimi açısından sonuçlar*” şeklinde 4 tema yer almaktadır. Hasta açısından sonuçlar temasında katılımcılar metaverse uygulamasının bireylere birçok tedavi imkânı sağlayacağını özellikle birinin bakımına muhtaç olan felçli hastalara ve hastaneye uzak yerleşim yerinde yaşayanlara sağlık hizmetine uzaktan erişebilme imkânı doğduğunu belirtmiştir. Ancak katılımcılardan biri sağlık hizmetlerine erişimin herkes için eşit koşullarda oluşmaması hasebiyle metaverse deneyimini herkesin yaşamayacağını belirtmiştir.

“Altyapı eğer sağlam olursa çok olumsuz bir tarafının olacağını düşünmüyorum. Çünkü **hem hasta ile yalnız görüşme imkânı olacak** gelemeyen hastalarımız için iyi olacak. Bizde direk müdahale olmadığı için görüşmelerle en azından tedaviyi gerçekleştirebileceğiz.” (K2).

“Uzaktan müdahale edip **hastaları iyileştirme, ameliyata girme, can kurtarma** adına akıllıca bir uygulama olur”. (K5)

“Her hastalık metaverse 'de çözülemez. Bazen hastanelere illaki gidilecek ama **hasta sayıları ciddi derecede düşecek.**” (K9)

Hasta açısından yaşanan sonuçlardan biri de etik sorunların ortaya çıkmasıdır. Katılımcılar metaversenin hastalar üzerinde gizlilik ve mahremiyet kaygıları doğuracağını belirtmiştir. Ayrıca bazı katılımcılar hasta verilerinin birçok hekimle paylaşılması hususunda verilerin gizliliği ve güvenliğinin de zarar görebileceğini belirtmiştir.

“Şöyle **kişi mahremiyeti** noktasında çok etik problemler doğuracaktır. **Verilerin saklanması ayrı problem yani.** Metaverse simülasyon üzerinden yapılan muayenede mahremiyete önemli miktarda zarar verir.” (K1)

“**Kişisel verileri nerede saklanacak** bu konu çok önemli.” (K3)

“**Hasta mahremiyeti** konusunda kaygılar olabilir.” (K8)

“**Hasta mahremiyeti** konusunda kaygılar yaşayabilir.” (K9)

Hasta açısından yaşanan sonuçlardan bir diğeri de hasta hekim arasındaki iletişimin kopmasıdır. Katılımcılar hekimle olan iletişimlerinin sanal dünyaya taşınmasının hastalar açısından hekimlerin gözünde makine olarak görülmelerini sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca hekimin dokunma hissiyatının ortadan kalkacağı, hastayla direkt temas kurulmaması, hastanın sağlık hizmeti almak

istememesi dolayısıyla bu durumun da hastayı tembelleğe alıştıracığı, hastaların beklentilerinin karşılanmayacağı ve hekimle arasında iletişim eksikliği olacağına dair görüşler belirttikleri görülmektedir.

“**Hastaların beklentisini** karşılamayabilir.” (K3)

“Sağlık personeli açısından, hastaya müdahale sağlık personelinin işi olmadığı için hastanelerde **hastayla ilgilenme işi olmaz**,” (K5)

“**Palpasyon olmadığı için** zararlıdır.” (K7)

Sağlık sistemi açısından ortaya çıkan sonuçlarda katılımcılar metaversenin yüksek teknoloji gerektirmesinden dolayı sağlık sistemi üzerinde maddi külfetinin fazla olacağını belirtmiştir. Katılımcılar metaversenin ince ayrıntısına kadar öğrenilmeden sağlık sisteminde kullanılmaya başlanmasının birçok tıbbi hata ve ölümlerle ilişkilendirilebileceğini vurgulamıştır. Bazı katılımcılar da metaversenin nitelikli eleman yetiştirilmesi ve yeni birimlerin açılması noktada birçok katkısının olacağını ifade etmiştir. Katılımcıların ifadesine aşağıda yer verilmiştir.

“Tam öğrenmeden uygulandığı vakit insanların ölümüne neden olabilir. Bu da geriye dönmeyen bir zorluk yaratır.” (K5)

“Sosyoekonomik düzeyi farklı olan hastalar arasında erişim farklılığı olacağını düşünüyorum kesinlikle.” (K4)

“Pahalı olduğu için eşitsizlik artar...Muayene süreleri artar. Teşhis süresi azalır.” (K7)

“Yeni bir birim açılır. Kalifiye eleman yetiştirilir.” (K8)

“Fakir ile zengin arasında illaki bir fark olur ama derin düşünürsek zengin adam zaten istediği özel hastaneye gider. Olan yine fakire olur.” (K9)

Sağlık personeli açısından sonuçlar temasına dair katılımcılar “mesleki körelme”, “iş yükünde değişim”, “konsültasyon imkânı”, hastayla kurulan iletişim”, “istihdam sorunları” gibi konulara değinmişlerdir. Mesleki körelmeye dair katılımcılardan bazıları metaverse uygulamasının hekimlerin yeteneğini ve kendilerine olan güveni kaybedeceğini belirtmiştir. Bunun sebebini de hekimlerin hastalarla yüz yüze iletişime geçmeme ve hastalara palpasyon yapmama gibi nedenlere dayandırmışlardır.

“Hekimlerin yeteneklerinin körelmesidir. Yüz yüze tedavide her çalışanın bir işi vardır, her çalışan yeteneğini tecrübesini konuşturur, acil durumlarda gereğince müdahale edilebilir. Hekimlerin kendine olan güveni sarsılır.” (K5)

Katılımcıların bazıları çalışanların işini kolaylaştırma ve daha fazla personel alımıyla hekimlerin iş yükünün azalacağını belirtirken bazı katılımcılar metaverse sisteminin koordine edilmesi noktasında uzun bir süreç gerektirdiği için iş yükünün ekstra artacağını belirtmiştir.

“Ekstradan yük getirir Türkiye’de. Türkiye için konuşuyorum olumlu olmaz.” (K1)

“Sağlık personelinin iş yükünü hafifletir bence. Şu an personel açıkları var o açıdan iyi olur.” (K2)

“Çalışanların işini kolaylaştırır.” (K3)

Katılımcılar konsültasyon imkanına dair alanında yetkin birden fazla hekimin bir arada çalışıp fikir alışverişi veya tecrübe paylaşımı yapacakları ortamı yakalayabileceklerini ifade etmiştir. Bazı katılımcılar sağlık personeli arasında dayanışmanın artacağını ve çözüme kavuşmayan birçok sorunun birden çok hekimin katılımıyla çözüleceğini vurgulamıştır. Konulara dair K4 ve K6'nın görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

“Metaverse sistemiyle o anda çözümlenemeyen problemler belki de birkaç tane alanında yetkin hekimin konsültasyonu ile ivedilikle çözülebilir...Metaversenin sağlık hizmetlerinin sağlık sisteminde uygulanması alanında uzman hekimlerin mevcut vakayı sıcağı sıcağına tartışabilmelerini ve yardımlaşabilmelerini sağlayacaktır.” (K4)

“Dijital ortamda bilgi alışverişi sağlanması her alanda başarılı bir uygulama olur.” (K6)

Hastayla kurulan iletişimde bazı katılımcılar sağlık personeli ile hasta arasında iletişimin azalacağını belirtirken bazı katılımcılar hekimlerin hastaya daha çok zaman ayıracağını bu durumun da hastayla hekim arasında şiddeti azaltacağını belirtmiştir.

“Sağlıkta şiddet azalır.” (K7)

“Personele şiddet gibi kavramları da bir daha duymayız inşallah.” (K9)

Tıp eğitimi açısından sonuçlar temasına dair kaliteli tıp eğitimi, nitelikli eleman, tecrübesiz hekim yetiştirme, stajyer hekimlere sağlanan kolaylık gibi alt temalar yer almaktadır. Kaliteli Tıp eğitiminde katılımcıların çoğu metaverse uygulamasıyla sağlık alanında güncel bilgilerin tartışılacağını belirtmiştir. Ayrıca bazı katılımcılar metaverse ile ölüm oranlarının azalacağını ve ameliyatların daha az riskle yapılacağını belirtmiştir.

“Tıp eğitimine büyük katkılar sağlayacağını düşünüyorum güncel bilgilerin tartışılması adına. Metaverse sisteminin teorik ve pratik anlamda ciddi kazanımlar sağlayacağını düşünüyorum bu da tabiki tanı ve tedavilere olumlu şekilde yansıtacaktır.” (K4)

“Hasta açısından, erken müdahale ile hastanın hayat sağlığının iyileştirilmesi açısından son derece önemlidir... Olumlu olarak ölümlerin azalması ve hastalıkların iyileştirilmesi diyebiliriz.” (K5)

“Ameliyatın gidişatını olumlu etkiler.” (K6).

Katılımcılardan bazıları tıp eğitimi noktasında tecrübesiz hekimlerin yetiştirileceğini belirtmiştir. Katılımcılara göre hekimler hastaya dokunmadan tamamen sanal ortamda etkili şekilde el becerilerini ve tecrübelerini hastaya aktarmada sorun yaşayacaklardır. Dolayısıyla metaverse hekimlerin tecrübelerinin sınırlandırıldığı bir uygulama olarak görülmektedir.

“Tıp eğitimi açısından, hekimlerin tıp eğitimi dışında teknolojik eğitim de alması gerekir. Uzaktan müdahale ile edindiği eğitimi uygulamalı olarak geliştiremez bu da tecrübesiz doktor yetişmesi demektir.” (K5)

Katılımcılardan K1 ve K3 ise stajyerlerin metaverse ile hastayı tüm boyutlardan ele almalarının stajyerlere tanı ve tedavide kolaylık sağladığını belirtmiştir.

“Bizim meslekte hastaya dokunmak, tanı koyma ve tedavi anlamında çok önemli.” (K1)

“Tıp eğitimini kolaylaştırır daha iyi eğitim verilir.” (K3)

Metaverse Uygulanabilirliği Noktasında Türkiye Sağlık Sistemi

Sağlık sektöründe metaversenin uygulanmasında ülke alt yapıları önemli bir noktadadır. Bu üst temada Türkiye Sağlık Sisteminin zayıf ve güçlü yönlerine değinilmiştir. Katılımcılar alt yapı yetersizliği, hasta eğitiminde yetersizlik, yetersiz sağlık hizmetlerine erişim ve maddi güç gibi zayıf yönlerine değinmiştir. Alt yapı yetersizliğine dair katılımcılar, Türkiye'nin teknolojik alt yapısının ve metaverse sistemini kaldıracak ekonomik kaynakların yetersiz olduğunu ayrıca sistemin faaliyete geçmesi için geçmesi için uzun zamanın gerektiğini belirtmiştir. Türk sağlık sisteminde hasta ve hekim arasında ilişkinin tam olarak oturmaması da zayıf yönlerden biri olarak vurgulanmıştır.

“Teknoloji çağına ayak uydura bildiğimiz sürece bu tarz uygulamalara da ayak uydurabiliriz. En önemli olan ekonomik altyapının olup olmaması. Ekonomik gücün varsa ve bunu uygulayabilecek teknik altyapı varsa personelin de varsa işin altından kalkabiliriz.” (K2)

“Şu an bile doktorlara verilen saygı yok denecek kadar az. Metaverse dünyasına geçmeden bile doktorlar isyan eder hale geldi. Önce bu sistemin düzelmesi lazım ki başka bir sistem kurabilesiniz.” (K7)

“Türkiye’de hastalar ve hekimler açısından sağlık sisteminin tam anlamıyla oturduğunu düşünmüyorum.” (K4)

“Faaliyete geçmesi çok uzun zaman alacak.” (K7)

Hasta eğitiminde yetersizlikte katılımcılar bireylere sağlıkla ilgili verilen eğitimlerin yetersiz olduğunu, hastaları tam anlamda bilgilendirecek şeffaflığın olmaması gibi konularda hastalara metaverse uygulamasını açıklamanın ve hastaların bu uygulamayı kabullenmesinin zor olduğunu belirtmişlerdir. Zayıf yönlerden bir diğeri de yetersiz sağlık hizmetlerine erişimdir. Yetersiz erişim ve maddi güçte katılımcılar imkân eksikliği, hekimlerin cihazlara erişim sorunu, her hastaya eşit şekilde ulaşılmaması ve metaverse teknolojisini kaldıracak ekonomik alt yapının olmaması gibi birçok soruna değinmişlerdir. Bu durumun da uzun vadede sağlık sisteminde aksamalara yol açacağını vurgulamışlardır.

“Üç boyutlu analiz cihazları özel muayenelerde var. Ancak her doktor bile alamıyorken hastalara yansması muhakkak olur.” (K4)

“Her hastaneye ulaşamaz bu yüzden her hastaya da ulaşamaz.” (K3)

“Maddi bakımdan büyük yük biner bu da sistemin aksamasına yol açar.” (K9)

“Bu ülkenin gençleri her türlü teknolojik gelişimde çok heyecanlanır. Bu güzel bir şey. Fakat ne kadar batı gibi olmaya çalışsak da biz doğulu bir ülkeyiz. Yani çoğu zaman gelenekçiyiz. Ayrıca bu ülkenin ekonomisi bu yükü kaldıramaz.” (K8)

Türkiye sağlık sisteminin güçlü yönlerine dair katılımcıların bazıları yeniliklere kolay uyum sağlandığını ve sağlıkta teknolojik gelişme imkânının bireyleri yeniliklere zorladığını belirtmiştir. Ayrıca sağlık sistemindeki hekimlerin metaverseyi etkili şekilde yönetme becerisine sahip olduğu da vurgulanmıştır.

“Türkiye yeni şeylere uyum sağlama konusunda iyi. İlk başta zorluk çıkacaktır ama uyum sağlaması zor olmaz.” (K3)

“Türk doktorlarının bu uygulamayı iyi yöneteceğini düşünüyorum.” (K6)

“Güçlü yönü olarak teknoloji yüzünden aç olan bir millet bu sistemi kullanmak için bütün şartları zorlayabilir.” (K8)

Tartışma ve Sonuç

Sağlık hizmetlerinde yapılan hataların toleresi bulunmamaktadır (Filiz, 2020). Ancak Metaverse'nin sağlık hizmetlerinin kullanımında yaygınlaşması ile özellikle tıp eğitiminde sanal alemde artırılmış gerçeklikle sanal tedavinin tekrarlanması sağlanmakta ve tıp alanında önemli tecrübeler kazandırmaktadır. Bu durum eğitim sürecini kısaltmakta, kısa sürede daha nitelikli sağlık çalışanları yetiştirmekte, hastaların zarar görme ihtimalini düşürmekte ve sağlık maliyetlerini doğrudan ve dolaylı olarak azaltmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de önemli bir konu olarak görülen sağlık çalışanlarına şiddet ve iş yüklerinin azalacağı da öngörülmektedir (Filiz, 2022). Bu çalışmada da metaversenin sağlık çalışanlarına yönelik şiddeti oransal olarak azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada metaverse uygulamasının sağlığın her alanında kullanılabileceği ancak hekimlerin birbirleriyle iletişim sorunları yaşamaları, hastaların metaverse uygulamasına yönelik olumsuz algıları ve teknolojik uyum sorunlarının olacağı çıkarılan sonuçlardan en önemlileridir. Söyler (2022) metaversenin sağlık alanında kullanımında sağlık profesyonellerinin teknolojiye yönelik eğitim almaları gerektiğini belirtmiştir. Çalışmadan farklı olarak hekimlerin de yeni teknolojilere direnç göstereceğine değinmiştir.

Çalışmada metaverse uygulamasının kullanılabilmesi için gerekli alt yapının sağlanmasının gerektiği belirtilmektedir. Metaverse uygulamasının hasta, sağlık personeli, tıp eğitimi, hasta ve sağlık sistemi için olumlu ve olumsuz sonuçları mevcuttur. Metaverse uygulamasında hastalar için tedavi imkanının artması ve her hastanın sağlık hizmetine ulaşması kolaylaştırmaktadır. Yang vd.

(2022) metaversenin hekimler arasında iletişimi artıracaklarını belirtmiştir. Ayrıca hastalıkların teşhis ve tedavisini kolaylaştırma ve birden fazla hekimin ortak deneyimlerini paylaşımları gibi birçok faydası da vardır. Musamih vd. (2022) metaverse ile hekimlerin sanal ortamda birbiriyle iş birliği yaparak deneyimlerini paylaşma imkânı bulduğu sonucuna ulaşmıştır. Burak ve Küsbeci (2023) metaversenin tıp eğitimini iyileştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada felçli hastalar gibi sağlık hizmetini alma imkânı olmayan hastaların metaverse ile kolaylıkla sağlık hizmeti alacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan farklı olarak Yılmaz vd. (2020) damgalama ve kimliklerinin açığa çıkmasından endişe edip sağlık hizmetlerine başvurmaktan korkan bireylerin de metaverse üzerinden kimlikleri gizli bir şekilde tedavi imkanına kavuştuklarını belirtmiştir. Dolayısıyla cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve zihinsel problemlere sahip olan bireylerin de sağlık hizmetlerine erişimlerinin artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada metaversede mahremiyet ve veri gizliliği gibi noktalarda etik kaygılar ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde Yılmaz vd. (2022) metaversenin mahremiyet ihlali, veri gizliliği ve veri güvenliği noktasında sıkıntılara yol açacağını belirtmiştir. Chengoden vd. (2023) de metaverseye yönelik veri gizliliği, bilgi güvenliği ve kişisel dokunuşun kaybolması gibi sorunlardan bahsetmiştir.

Sağlık personeli açısından bir yandan iş yükü hafiflerken bir yandan da hekimlerin mesleki körelme yaşayacakları ortaya çıkmıştır. Bu noktada metaverse alanında uzman hekimlerin hasta üzerinde hakimiyetlerini ifade ederken bir yandan da hastayla arasındaki iletişimin zayıflamasına neden olmaktadır. Tıp eğitimi noktasında belirtilen görüşler noktasında temel kaygının tecrübesiz hekim yetiştirmek olduğu görülmektedir. Ancak stajyerlere kolaylık sağladığı da bulunan sonuçlar arasındadır. Lee (2022) metaversenin stajyerlere hastaların anatomisini ve karmaşık cerrahi operasyonların nasıl gerçekleştirdiklerini anlamaları için görsel ve uygulamalı öğrenme deneyimi sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Chengoden vd. (2023) de benzer şekilde hekimlerin tıp öğrencilerine eğitim verirken birçok sanal gerçekliği kullandığını belirtmişlerdir. Ayrıca stajyerlerin hastaların vücut yapısını detaylı inceleyerek etkili bir şekilde öğrenme gerçekleştirdiklerini ve bu sayede hekimlerin kalitesinin de artacağını vurgulamışlardır. Metaverse ile sağlık sisteminde sağlık hizmetleri daha pahalı olmaktadır. Bu noktada metaversenin her bir grup içindeki sonuçları diğer grupları etkilemektedir. Türkiye’de metaversenin uygulanmasında alt yapı yetersizliği, yetersiz erişim, maddi gücün olmaması gibi birçok zayıf noktaya değinilirken yeniliklere kolay uyum sağlayan bir ülke olması noktasında güçlü olduğu belirtilmiştir. Musamih vd. (2022) metaverse için alt yapı oluşturma ve sürdürmenin çok maliyetli olduğunu ve bu teknolojiyi sağlayan şirketlerin teknolojik alt yapı sağlamada isteksiz olduğunu ifade etmiştir.

Metaverse sağlık hizmetlerine olası etkilerinin bir kısmının gün yüzüne çıktığı günümüzde, büyük değişimlerin yaşanacağı öngörülmektedir. Bu açıdan değişime adapte olunması ve çağın gereklerini yerine getirmek adına sağlık insan kaynaklarının ve beşerî kaynaklarının hazır hale getirilmesi önem arz etmekte ve büyük bir fırsatı içinde barındırmaktadır. Sağlık insan gücünün hazır hale getirilmesi için eğitimlerin verilmesi ve yeni gelişmelerin yakından takip edilmesi faydalı olacaktır. Bu alanda yapılacak çalışmaların hemşire, ebe, sağlık yöneticileri, diğer sağlık çalışanları ve hastalar gibi farklı gruplarında dâhil edilmesiyle sağlık hizmetlerinde Metaverse konusuna önemli kanıta dayalı bilgiler sağlayacağı öngörülmektedir.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Yazar Katkıları: Plan, tasarım: MF, SG; Gereç, yöntem ve veri toplama: MF; Analiz ve yorum: SG; Yazım ve eleştirel değerlendirme: SG, MF.

Kaynakça

- Akkaş, E. ve Erdem, R. (2017). Hekimlik meslek kültürünü belirleyen olguların değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8 (17), 47-57.
- Bardi, J. (2018). 3 secrets to creating immersive virtual environments with unity and vuforia. marxent labs. Erişim Adresi: <https://www.marxentlabs.com/virtual-environmentsunity>. Erişim Tarihi: 16.04.2022.
- Becker, C., Ahmadi, M. ve Lindén, M. (2021). Virtual health assistants and the use of voice assistants in health care. *The Lancet Digital Health*, 3(2), e80-e82. [https://doi.org/10.1016/S2589-7500\(21\)00005-8](https://doi.org/10.1016/S2589-7500(21)00005-8)
- Böke, K., (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Brey, P. A. (2019). Privacy, security and data protection in emerging healthcare technologies. *Philosophy & Technology*, 32(2), 227–241. doi: 10.1007/s13347-019-00354-6
- Burak M. F. ve Küsbeci P. (2023). The Effect of the metaverse on the health sector. III. International Liberty Interdisciplinary Studies Conference, Miami, USA, January 13-15, 2023
- Cameron, A. (2012). Splendid isolation: ‘Philosopher’s islands’ and the reimagination of space. *Geoforum*, 43 (4), 741–749.
- Chen, J. C. (2016). The crossroads of English language learners, task-based instruction, and 3D multi-user virtual learning in second life. *Comput-Educ.*, 102, 152-171.
- Chengoden, R., Victor, N., Huynh-The, T., Yenduri, G., Jhaveri, R. H., Alazab, M., ... ve Gadekallu, T. R. (2023). Metaverse for healthcare: a survey on potential applications. Challenges and Future Directions. *IEEE Access*, 1-28.

- Chuang, C. L., Yang, J. Y., Huang, J. C. ve Yang, H. J. (2021). Virtual reality social network system to enhance collaboration among healthcare professionals. *Journal of Medical Internet Research*, 23(2), e23614. doi: 10.2196/23614
- Connolly, T.M., Stansfield, M. ve Hainey, T. (2011). An alternate reality game for language learning: AR Guing for multilingual motivation. *Comput. Educ*, 57 (1), 1389-1415.
- Davidovic, M. (2016). Virtual reality in health care: The impact of the metaverse on education and treatment. Proceedings of the 18th International Conference on Information Integration and Web-based Applications and Services. doi: 10.1145/3015812.3015891.
- Demeke, H.B. (2021). Trends in use of telehealth among health centers during the COVID-19 pandemic. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 70 (7), 240–244. doi:10.15585/mmwr.mm7007a3 PMID:3360038.
- Dionisio, J.D.N., Lii, W.G.B. ve Gilbert, R. (2013). 3D virtual worlds and the metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Comput. Surv.*, 43 (3), 1-38.
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X. ve Cai, W. (2021). Metaverse for social good: A university campus prototype. In Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia. 153-161.
- Eurofound (2020). Living, working and COVID 19. <http://eurofound.link/COVID-19data>.
- Filiz, M. (2020). Sağlık kurumlarında liderlik tarzı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sistematik derlemesi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (20), 276-296.
- Filiz, M. (2022). Metaverse and a Swot analysis of turkish health system. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 5(1), 61-68.
- Fodor, L. A., Coteş, C. D., Cuijpers, P., Szamoskozi, Ş. ve David, D. (2018). The effectiveness of virtual reality based interventions for symptoms of anxiety and depression: A meta-analysis. *Scientific Reports*, 8, 10323. doi: 10.1038/s41598-018-28113-8
- Forte, M., Lercari, N., Galeazzi, F., ve Borra, D. (2010). Metaverse communities and archaeology: The case of Teramo, in Proc. *EuroMed*, 11, 79–84.
- Foucault, M. (2002). *Kliniğin doğuşu*, Çev: İnci Uysal, Ankara, Epos Yayınları.
- Freeman, D., Reeve, S., Robinson, A., Ehlers, A., Clark, D., Spanlang, B. ve Slater, M. (2017). Virtual reality in the assessment, understanding, and treatment of mental health disorders. *Psychological Medicine*, 47(14), 2393-2400. <https://doi.org/10.1017/S003329171700040X>
- Kang, Y. M. (2021). Metaverse framework and building block. *Journal of the Korea Institute of Information and Communication Engineering*, 25 (9), 1263-1266.
- Le Breton, S., Lamberti, M. J., Dion, A. ve Getz, K. A. (2020). COVID-19 and Its impact on the future of clinical trial execution. *Applied Clinical Trials*. <https://www.appliedclinicaltrials.com/view/covid-19-and-its-impact-on-the-future-of-clinical-trialexecution>.
- Lee C. W. (2022). Application of metaverse service to healthcare industry: A strategic perspective. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20), 1-14.

- Lee, B.K. (2021). The metaverse world and our future. *Review of Korea Contents Association*, 19 (1), 13-17.
- Lee, D., Lee, J. ve Kang, D. (2019). Understanding the impact of virtual reality environments on social behavior: The role of presence and nonverbal communication in immersive virtual environments. *Telematics and Informatics*, 39, 67–76. doi: 10.1016/j.tele.2019.05.006.
- Luse, A., Mennecke, B. ve Triplett, J. (2013). The changing nature of user attitudes toward virtual world technology: A longitudinal study. *Comput. Hum. Behav*, 29 (3), 1122-1132.
- Mayring, P., (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş*, (Çev. A. Gümüş ve M. S. Durgun), 1. Baskı, Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Messinger, P.R., Stroulia, E., Lyons, K., Bone, M., Niu, K. Smirnov, R.H. ve Perelgut, S. (2009). Virtual worlds-Past, present, and future: New directions in social computing, *Decis. Support Syst*, 43 (3), 204–228.
- Mumford, E. (1983) *Designing secretaries: the partici-pative design of a word processing system*. Manchester Business School, Manchester, UK.
- Musamih, A., Yaqoob, I., Salah, K., Jayaraman, R., Al-Hammadi, Y., Omar, M. ve Ellahham, S. (2022). Metaverse in healthcare: Applications, challenges, and future directions. *IEEE Consumer Electronics Magazine*, 1-13.
- Nasdaq (2020). Healthcare Industry 2022 Predictions: Metaverse, Micro-Targeted Messaging, and More. Erişim adresi: <https://www.nasdaq.com/articles/healthcare-industry-2022-predictions%3A-metaverse-micro-targeted-messaging-and-more>. Erişim Tarihi: 11.06.2022.
- Park, S.P. ve Kim, Y.G. (2022). Metaverse: taxonomy, components, applications, and open challenges. *IEEE Access*, 10 (1), 4209-4251.
- Patel, S. ve Shaw, A. (2019). The role of immersive technologies in healthcare education. *Medical Teacher*, 41(7), 781–782. doi: 10.1080/0142159X.2019.1585696
- Punch, K.F. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş, nicel ve nitel yaklaşımlar*. (Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz), 3. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Rehm, S.V., Goel, L. ve M. Crespi, M. (2015). The metaverse as mediator between technology, trends, and the digital transformation of society and business, *J. Virtual Worlds Res*, 8 (1), 1–8.
- Renner, R., Klawonn, F. ve Gebhardt, J. (2019). *Data analytics in healthcare – the decision making process in metaverses*. Proceedings of the 2nd International Conference on Medical and Health Informatics, 115–124. doi: 10.1145/3337044.3337055
- Rizk, S.H. (2021). *Ethical and regulatory challenges of emerging health technologies in applied ethics in a digital world*, I. Vasiliu-Feltes and J. Thomason, Eds. Hershey, PA: IGI Global. 84-100.
- Robertson, D. (2022). The Metaverse: The New Frontier of Health Care Delivery. *The Journal of Medical Internet Research*, 24(3), e20254. <https://doi.org/10.2196/20254>
- Ryu, J. H. ve Park, J. H. (2015). Conceptualizing the virtual reality continuum in the context of health and wellness. *Journal of Medical Internet Research*, 17(1), e14. doi: 10.2196/jmir.3701

- Sıyayev, A. ve Jo, G.S. (2021). Neuro-symbolic speech understanding in aircraft maintenance metaverse. *IEEE Access*, 9(2), 84-99.
- Smith, J. A. ve Osborn, M. (2015). Interpretative phenomenological analysis as a useful methodology for research on the lived experience of pain. *British journal of pain*, 9(1), 41–42. <https://doi.org/10.1177/2049463714541642>.
- Söyler, S. ve Sula Averbek, G. (2022). Sağlık teknolojileri ve metaverse: potansiyel uygulama alanları ve mevcut engeller. *International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences*, 8 (2), 138-166.
- Suzuki, S. N., Kanematsu, H., Barry, D. M., Ogawa, N., Yajima, K., Nakahira, K. T. ve Yoshitake, M. (2020). *Virtual experiments in metaverse and their applications to collaborative projects: the framework and its significance*. *Procedia Computer Science*, 176, 2125-2132.
- Tekindal, M. ve Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 153- 182.
- Thomason, J. (2021). MetaHealth -how will the metaverse change health care?. *Journal of Metaverse*, 1(1), 13-16.
- Yang, D., Zhou, J., Chen, R., Song, Y., Song, Z., Zhang, X., ... ve Bai, C. (2022). Expert consensus on the metaverse in medicine. *Clinical eHealth*, 5, 1-9.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin yayıncılık
- Yılmaz, F., Mete, A. H., Fidan Türkön, B. ve İnce, Ö. (2022). Sağlık hizmetlerinin geleceğinde metaverse ekosistemi ve teknolojileri: uygulamalar, fırsatlar ve zorluklar. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, 6 (1), 12-34.
- Yüksel, A. (2020). Nitel bir araştırma tekniği olarak: görüşme. *Social Sciences Studies Journal*, 6 (56), 547-552.

Bütünleşik Dalgacık Dönüşümü-Evrişimsel Sinir Ağları Tabanlı Derin Öğrenme Yaklaşımı ve Borsa Tahmini Üzerine Bir Uygulama

Selçuk KORUCUK*

Hamit ERDAL**

Öz

Finansal tahminleme çalışmalarında üzerinde en fazla çalışılan konulardan biri borsa tahminidir. Risk yoğun bir yatırım aracı olan borsa için iyi bir tahmin aracının veya metodolojisinin geliştirilebilmesi yatırımcılar için paha biçilemez önemdedir. Bu çalışmada, Borsa İstanbul Sınai endeksi günlük verisi ile bir borsa tahmini çalışması gerçekleştirilmiş ve borsanın açık olduğu 5.000 günlük (31.12.2001-31.12.2021) endeks açılış fiyatları kullanılarak tahmin için 3 model kurulmuştur. Model 1.'de 1 gün geriden gelen değerlerle, Model 2.'de 3 gün geriden gelen değerlerle ve Model 3.'de ise 7 gün geriden gelen değerlerle tahmin yapılmıştır. Tahmin yöntemi olarak etkinliği pek çok çalışmada ortaya konulmuş bir derin öğrenme yöntemi olan Evrişimsel Sinir Ağları (ESA) ve Dalgacık Dönüşümü (DD) ile önışleme tabi tutulmuş ESA (DDESA) yöntemleri kullanılmıştır. Böylece durağan bir durum için veri kümesini alt kümelerle ayrıştıran dalgacık dönüşümünün tahmin performansına etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda DDESA yaklaşımı ile tahmin başarısının artırılabilirdiği ve etkin bir tahminleme aracı olarak kullanılabilirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Borsa, Tahminleme, Derin Öğrenme, Dalgacık Dönüşümü, Evrişimsel Sinir Ağları.

JEL Kodları: C13, C45, C51.

An Integrated Wavelet Transform-Convolutional Neural Network Based Deep Learning Approach and An Application On Stock Exchange Estimation

Abstract

Stock market estimation is one of the most studied topics in financial estimation studies. Developing a better estimation tool or methodology for the stock market, which is a risk-intensive investment tool, is invaluable for investors. In this study, a stock market estimation study was carried out with the daily data of Borsa İstanbul (BIST) Industrial index (XUSIN). In this context, the opening prices of the 5,000-day index (31.12.2001-31.12.2021) were utilized and three models were developed for estimating. In Model 1, estimations were conducted with values that 1 day behind; in Model 2, with values that 3 days behind and in Model 3, with values that 7 days behind, respectively. Convolutional Neural Network (CNN) and Wavelet Transform Convolutional Neural Network (WTCNN), which are deep learning methods whose effectiveness has been demonstrated in many studies, were utilized as estimation methods. Thus, the effect of wavelet transforms which decomposes dataset into subsets for a stationary situation for estimation performance was investigated. It was concluded that the estimation success could be increased with the DDESA approach and it could be used as an effective estimation tool.

Keywords: Stock Exchange, Estimation, Deep Learning, Wavelet Transform, Convolutional Neural Network.

Geliş/Received: 01.03.2023

Kabul/Accepted: 24.09. 2023

Etik Kurul Beyanı: Bu araştırmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, Bulancak Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Lojistik Yönetimi Bölümü, selcuk.korucuk@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2471-1950

** Doç.Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Fakültesi, hamit.erdal@jsga.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8352-6427

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

Gerek bireysel gerekse kurumsal yatırımcıların amacı, finansal piyasaların hareketlerini analiz ederek, piyasa trendine göre mümkün olduğunca doğru bir tahmin yapmak ve bu tahmin doğrultusunda yatırım araçlarını kullanmaktır. Etkin piyasa hipotezi ve rastlantısal yürüyüş kuramına göre geçmiş alım satım değerlerine dayanarak hisse senedi fiyatlarının tahmin edilebileceği pek çok çalışmada vurgulanmıştır (Soni, 2011).

Finansal zaman serilerinin doğrusal olmayan, dinamik, karmaşık ve kaotik yapısı nedeniyle, yüksek tahmin başarısı elde etmek oldukça zordur. Finansal zaman serilerinde en çok tahmin çalışması yapılan alanlardan biri de borsa endeks tahminidir. Borsa endeksleri yatırımcıların tercih ve beklentileri, ekonominin genel seyri, politik ortam ve değişimler, hatta sosyal medyaya bağlı oynaklık gibi pek çok mikro ve makro ekonomik faktörden etkilenmektedir (Pabuçcu, 2019).

Borsa endeks tahmini çalışmaları uzun yıllardır hem yatırımcıların hem de araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Analizlerin odağında uzun yıllar en uygun yöntemler olarak görülen temel ve teknik analizler 1990'lı yıllardan itibaren yerini daha bilimsel ekonometrik modeller ve istatistikî yöntemlere bırakmıştır. 2000'li yıllardan itibaren bu çalışmalar artan oranda yerini makine öğrenmesi ve zaman serisi analizlerine bırakmıştır (Atsalakis ve Valavanis, 2009; Soni, 2011). Son yıllarda ise yerini derin öğrenme modellerine bırakma eğilimi göstermektedir (Nti, vd., 2020; Jiang, 2021)

Makine öğrenmesi, bir karar destek sisteminin (ya da modelin), bir karar problem için çözüm üretebilmesi amacıyla geliştirilen yöntem ve algoritmalarını kapsayan bir yapay zekâ alt dalıdır. Derin öğrenme ise, çok daha büyük veri setlerinin özneliklerinin çıkarılması amacıyla geliştirilen, yapay sinir ağları tabanlı, çok katmanlı, bir yapay zekâ alt dalıdır (Elmas, 2022).

Evrişimsel Sinir Ağları (ESA)'nın çok katmanlı yapısı ile girdileri tek katmanlı yapay sinir ağları gibi klasik makine öğrenmesi yöntemlerine göre daha hızlı ve daha başarılı bir şekilde sınıflandırabildiği pek çok çalışmada raporlanmıştır (Ör: Cires vd., 2012; Aktaş vd., 2020; Ökten ve Yüzgeç, 2022).

Literatürde borsa endeks tahmini için bu çalışmada kullanılan ESA yönteminin son yıllarda probleme uygulandığı ancak Dalgacık Dönüşümü (DD) ile önışlem sürecine tâbi tutulan başkaca bir örnek tespit edilememiştir. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Gerçekleştirilen derin öğrenme çalışmalarının bazılarında veri öznelik çıkarımının yapıldığı katman sayısı artırılarak verideki örüntünün rahatlıkla yüksek düzeyde belirlenebildiği ve herhangi bir veri önışleme sürecine ihtiyaç bulunmadığı belirtilmiştir (Ör;

Dingli ve Fournier, 2017; Xu ve Keselj, 2019). Ancak katman sayısının artırılması da belirli bir noktadan sonra frekans uyumlaması (tuning) problemine neden olmaktadır. Bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi amacıyla veri öznitelik çıkarımı konusunda etkinliği pek çok çalışma da kanıtlanmış (Ör; Erdal vd., 2013; Wang ve Adeli, 2015; Namlı vd., 2016) bir ön işlem prosedürünün derin öğrenme yöntemlerine uygulanmasının tahmin performansına etkisi de ölçülebilmektedir. Derin öğrenme yöntemlerini uygulayan yazarlar tarafından katman sayısını artırmanın yanı sıra farklı ön işlem prosedürleri uygulanarak tahmin performansının hangi yaklaşımla daha yüksek bir düzeyde artırılabilmişinin tespit edilmesi ve uygulamanın bu doğrultuda yapılması gerektiği noktasında bir mahsuplaşma yapılmasının daha uygun olacağı değerlendirildiğinden bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle DD ve ESA yöntemleri tanıtılmış, ardından değerlendirme prosedürü olarak kullanılan çapraz-geçerlilik ile performans göstergeleri açıklanarak veri seti tanıtılmış, uygulamada kullanılan yazılım-donanım özellikleri hakkında kısaca bilgi verilmiş ve literatürde önceki borsa endeksi tahminleme çalışmalarında kullanılan yöntemler hakkında bir özet sunulmuştur. Üçüncü bölümde deneysel bulgular sunularak bu çalışmanın literatüre katkısı önceki çalışmalarla karşılaştırmalı olarak sunulmuş, tartışma ve ileride yapılacak çalışmalara önerilerin de bulunduğu sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

Yöntem, Prosedürler ve Literatür İncelemesi

Bu bölümde, öncelikle çalışmada kullanılan DD ve ESA yöntemleri kısaca tanıtılacak, ardından problem için uygulanan prosedürler açıklanacaktır.

Dalgacık Dönüşümü

DD zaman serilerinin farklı frekans düzeylerinde alt serilere ayrıştırarak daha gürbüz bir davranış kalıbı sergilemesine ve daha güçlü bir tahmin başarısı elde etmeye olanak sağlayabilen bir ön işlem prosedürüdür (Taşçıkaraoğlu vd., 2016). Şekil 1.'de örnek olarak bir sinyalin dalgacık dönüşümünde kullanılan çözünürlük hücrelerinin görünümü sunulmuştur.

Şekil 1: Bir Sinyalin Dalgacık Dönüşümünde Kullanılan Çözünürlük Hücreleri

(Taşçıkaraoğlu vd., 2016'dan uyarlanmıştır.)

DD “ana dalgacık” olarak adlandırılan özgün fonksiyonun $\psi(t)$ dönüştürülmesi ve genişletilmesiyle sinyalin aile fonksiyonlarına $\psi_{a,b}(t)$ ayrılması işlemi olarak tanımlanabilir (Wang ve Adeli, 2015).

Herhangi bir $f(t)$ fonksiyonun sürekli dalgacık dönüşümü, $f(x)$ dalgacık dönüşümü alınacak işaret, $\psi_{a,b}(t)$ dalgacık taban fonksiyonu ve $W_f(a,b)$ $f(t)$ 'in dalgacık dönüşümünü sembolize etmek üzere Denklem (1)'de gösterildiği şekilde ifade edilebilir (Saravanan ve Ramachandran, 2010).

$$W_f(a,b) = \langle f, \psi_{a,b} \rangle = \int_{-\infty}^{\infty} f(x) \psi_{a,b}(x) dx \quad (1)$$

Sürekli dalgacık dönüşümündeki $\psi_{a,b}(t)$ taban fonksiyonu, $\psi(t)$ ana fonksiyonunun genişletme (ölçekleme-scale) ve öteleme (dönüştürme-translation) terimleri ile birlikte Denklem (2)'deki gibi tanımlanır (Erdal vd., 2013; Namlı vd., 2016).

$$\psi_{a,b}(x) = \frac{1}{\sqrt{a}} \psi\left(\frac{x-b}{a}\right) \quad (2)$$

Denklem (2)'de, a genişletme (scale), b ise dönüştürme (translation) parametreleridir. Fourier dönüşümü $\Psi(s)$ olan, $\psi(t)$ ana dalgacık fonksiyonunun gerçek-değerli bir fonksiyon olabilmesi için aşağıda ifade edilen onarırlık (admissibility) koşulunu (Denklem (3)) sağlamalıdır (Chalus vd., 2007).

$$C_\psi = \int_{-\infty}^{\infty} \frac{|\Psi(s)|^2}{|s|} ds \quad (3)$$

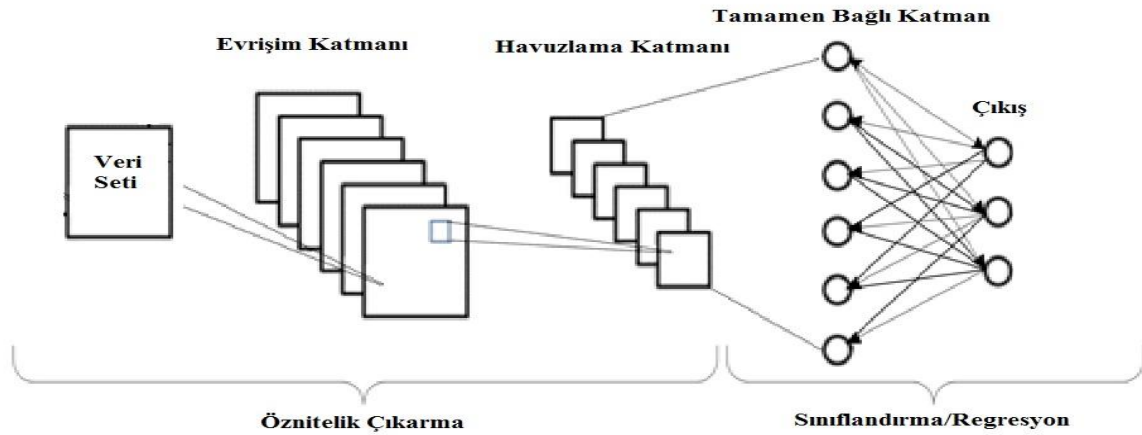
Bu işlemin ardından dönüşüm süreci yani veri ön işleme süreci tamamlanarak, zaman serileri farklı frekans düzeylerinde alt serilere ayrıştırılır ve verinin daha gürbüz bir davranış kalıbı sergilemesi, diğer bir deyişle daha güçlü bir tahmin başarısı elde edilmesi sağlanır.

Evrişimsel Sinir Ağları

ESA (ya da Konvolüsyonel Sinir Ağları-Convolutional Neural Networks-CNN), ızgara benzeri topolojiye sahip verilerin işlenmesi için etkili bir sinir ağı türü olup, canlı varlıkların doğal görsel algılama mekanizmasından esinlenilerek geliştirilmiş ve yaygın olarak kullanılan bir derin öğrenme mimarisidir (Jain vd., 2018).

Genel bir ESA mimarisi, evrişim katmanı, havuzlama katmanı, aktivasyon katmanı ve tamamen bağlı katman gibi probleme özgü çeşitli katmanlardan oluşmaktadır (Ökten ve Yüzgeç, 2022). Evrişim ve havuzlama katmanları, ağı oluşturmak için sıralı bir şekilde gömülür. Evrişim ve havuzlama işlemlerinin yapılması, sınıflandırmanın gerçekleştirildiği üst düzey özellikleri art arda oluşturur. Evrişim katmanı (convolution layer) yonteme adını veren katman olup, bu katmanda matematiksel işlemler ile girdi verisinin öznitelik haritalaması yapılır. Havuzlama katmanında (pooling layer) ağı modeli içerisindeki parametre ve hesaplama sayıları azaltıldığı gibi ağıdaki uyumsuzluklarda kontrol altına alınır. Aktivasyon katmanı (activation layer) model içerisindeki tüm katmanlardan sonra gelen ve doğrusal olmayan katmanı ifade eder. Bu katmanda doğrusal olmayan sigmoid, hiperbolik veya tanjant gibi fonksiyonlar kullanılabilir. Tamamen bağlantılı katman (fully-connected layer) ESA modelinin son ve en önemli katmanıdır. Bu katmanda sinir ağı ile sınıflandırma ve tanıma işlemi yapılmaktadır (Goodfellow vd., 2015). Şekil 2.'de örnek bir evrişimsel sinir ağı mimarisi sunulmuştur.

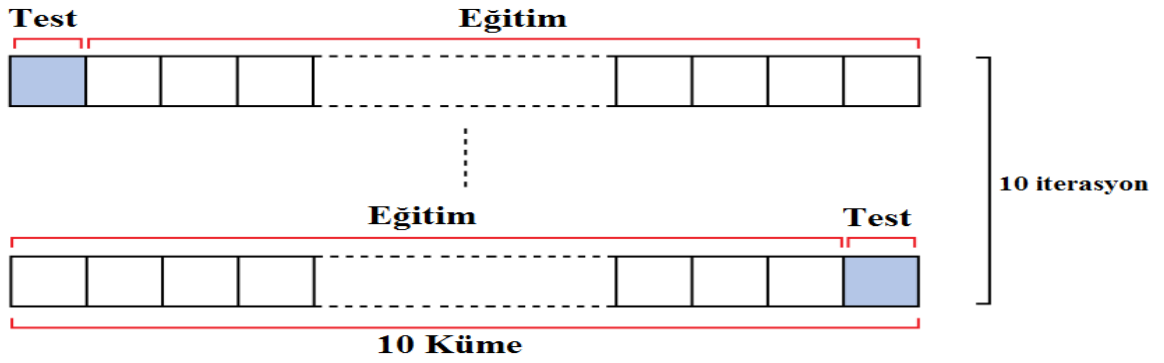
Şekil 2: Örnek bir evrişimsel sinir ağı mimarisi

Şekil 2: Örnek Bir Evrişimsel Sinir Ağı Mimarisi (Goodfellow vd., 2015'den uyarlanmıştır.)

Değerlendirme Prosedürü

ESA modellerinin eğitilmesi sürecinde veri seti, eğitim ve test olarak iki gruba ayrılır. Modelin tahmin başarısı eğitim ve test veri setine bağlı olarak yüksek varyansa sahiptir (Elmas, 2021). Değerlendirme prosedürü olarak eğitim ve test veri setlerinin tüm veri setini temsil etmesi için çeşitli yöntemler geliştirilmiş olup, bu çalışmada üstünlüğü pek çok çalışmada kanıtlanmış (Ör: Yapraklı ve Erdal, 2015; Aydoğmuş vd., 2015; Erdal & Karahanoğlu, 2016; Erdal vd., 2018) 10-küme çapraz geçerlilik yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde; Şekil 3'teki gibi veri seti 10 eşit kümeye bölünerek, 9 küme ile modeller eğitime tabi tutulmuş, kalan küme ile de test işlemi gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3: 10 Küme Çapraz Geçerlilik Şematik Gösterimi

Performans Göstergeleri

Önerilen modellerin tahmin başarı performanslarının belirlenebilmesi amacıyla yapay zekâ çalışmalarında yoğun olarak kullanılan korelasyon katsayısı (coefficient of correlation, r), ortalama mutlak hata (mean absolute error, MAE) ve ortalama hata karesinin kökü (root mean square error, RMSE) göstergeleri kullanılmıştır.

Korelasyon analiziyle bağımlı değişken ile bağımsız değişken(ler) arasındaki ilişkinin doğrusallığı ve kuvveti hakkında bilgi edinilebilir. r değeri ± 0 ile 1 arasında bir değer alır. Değer 0'a yaklaşırsa modelin veriye uyum göstermediği veya bağımsız değişken(ler) ile bağımlı değişken arasında ilişki bulunmadığı, 1'e yaklaşırsa aralarında kuvvetli bir ilişki bulunduğunu gösterir. Doğrusallığı (\pm) ise ortaya çıkarılan ilişkinin doğrusal olup olmadığını gösterir. Aşağıda Denklem (4-6)'da o_i ve t_i göstergelerin sırasıyla, tahmin sonuçlarını ve gerçekleşen değerleri ifade eder. N ise eğitim sayısını sembolize eder (Aydoğmuş vd., 2015; Uğur vd., 2019).

$$r = 1 - \frac{\sum_{i=1}^N (o_i - t_i)^2}{\sum_{i=1}^N (o_i - \hat{o}_i)^2} \quad (4)$$

MAE, tahmin değerleri ile gerçekleşen değerler arasındaki mutlak hatayı belirtir. Bu değer sıfıra yaklaştıkça, modelinin tahmin performansının o derece başarılı olduğu ifade edilir (Demirdöğen vd., 2017).

$$MAE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^I |o_i - t_i| \quad (5)$$

RMSE, tahmin değerleri ile gerçekleşen değerler arasındaki hata oranını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. MAE'ye benzer şekilde RMSE'nin de sıfıra yaklaşması, modelinin tahmin performansının o kadar başarılı olduğu ifade eder (Erdal, 2021).

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (o_i - t_i)^2}{N}} \quad (6)$$

Veri Seti

Çalışmada, Borsa İstanbul (BIST) Sınai endeksi (XUSIN) günlük verisi kullanılmıştır. Bu kapsamda borsanın açık olduğu 5.000 günlük (31.12.2001-31.12.2021) endeks açılış fiyatları kullanılmıştır. Veri setine ait tanımlayıcı özet istatistikler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Veri Setine Ait Tanımlayıcı Özet İstatistikler

Örneklem Sayısı	En Düşük Değer	1.Çeyreklik (Q1)	Ortanca (Q2)	Ortalama	3.Çeyreklik (Q3)
5.000	82,34	288,33	540,12	692,18	850,01
En Büyük Değer	Aralık (Q3-Q1)	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Standart Hata
3.274,99	3.192,65	581,9	1,75	3,31	8,23

Donanım ve Yazılım Ortamı

Çalışma kapsamında veri ön işleme sürecinde DD uygulaması için açık kaynak kodlu WEKA 3.8.5 yazılımından istifade edilmiştir. DD uygulaması sonrasında ESA modelinin kurulması ve çözülmesi amacıyla Python programlama dili kullanılmıştır. Bu aşamada özniteliklerin çıkarılmasında Keras, matematiksel işlemler için gerekli olan yapılar içinse numpy kütüphanesinden istifade edilmiştir.

Hesaplamalar için 4GB.’lık bütünleşik ekran kartına, i7-8550U işlemciye ve 20GB belleğe (RAM) sahip bir dizüstü bilgisayar kullanılmıştır.

Literatür İncelemesi

Gerçekleştirilen literatür incelemesinde borsa endeksi tahmini konusunda son yıllarda yapılan çalışmaların dört yöntem grubu üzerinde odaklandığı tespit edilmiş olup, bunlar; (i) geleneksel makine öğrenmesi yöntemleri, (ii) bütünleşik makine öğrenmesi yöntemleri, (iii) zaman serileri analiz yöntemleri ve (iii) derin öğrenme yöntemleri olarak sıralanabilir (Nti, vd., 2020; Jiang, 2021; Soni vd., 2012). Bu kapsamda literatürde borsa tahmini çalışmalarında en yaygın kullanılan yapay zekâ yöntemlerinin bir özeti Tablo 2.’de sunulmuştur.

Tablo 2: Borsa Tahmini Çalışmalarında En Yaygın Kullanılan Yapay Zekâ Yöntemleri

Yöntem Grubu	Yöntem/Algoritma	Yayın
(i)	Doğrusal Regresyon (Linear Regression-LR) Lojistik Regresyon	Shah ve Bhavsar, 2015; Misra vd.,2018; Pahwa ve Agarwal, 2019 Dingli ve Fournier, 2017

	(Logistics Regression-Logit) Yapay Sinir Ağları (Artificial Neural Networks-ANN) Destek Vektör Makineleri (Support Vector Machines-SVMs) Naive Bayes Sınıflandırıcısı Genetik Algoritmalar-GA Sıralı Minimal Optimizasyon (Sequential Minimal Optimization-SMO)	Misra vd., 2018; Song ve Lee, 2019; Werawithayaset ve Tritilanunt, 2019 Shen vd., 2012; Misra vd.,2018; Kumar vd., 2018; Werawithayaset ve Tritilanunt, 2019; Pasupulety vd., 2019 Kumar vd., 2018 Sable vd., 2017 Werawithayaset ve Tritilanunt, 2019
(ii)	Rassal Orman (Random Forest-RF) Hızlandırılmış Karar Ağacı (Boosted Decision Tree-BDT) Aşırı Rassal Ağaçlar (Extremely Randomized Trees-ExtRa)	Manojlović ve Štajduhar, 2015; Misra vd.,2018; Kumar vd., 2018; Basak vd., 2019 Nayak vd., 2016 Pasupulety vd., 2019
(iii)	Otoregresif Hareketli Ortalama Modelleri (Autoregressive Integrated Moving Average- ARIMA) Otoregresif Koşullu Değişen Varyans Modelleri (ARCH-GARCH models)	Dong ve Gong, 2017; Patil vd., 2020 Effendi, 2015; Chen vd., 2017
(iv)	Evrişimsel Sinir Ağları (Convolutional Neural Network-CNN) Tekrarlayan Sinir Ağları (Recurrent Neural Network-RNN) Uzun-Kısa Süreli Bellek (Long Short-Term Memory-LSTM)	Dingli ve Fournier, 2017; Jain vd., 2018; Xu ve Keselj, 2019; Wang vd., 2021; Kirisçi ve Yolcu, 2022 Ding ve Qin, 2019; Muruganandham vd., 2021; Fayeem vd., 2022 Xingzhou vd., 2019; Xu ve Keselj, 2019; Shi vd., 2022

Borsa tahmini konusunda geleneksel makine öğrenmesi yöntemlerinin kullanılmaya başlanmasıyla beraber klasik ekonometrik yöntemlere göre tahmin başarısında ciddi oranda artış meydana gelmiş ve bu tarihlerden itibaren klasik ekonometrik yöntemlerin kullanımı önemli ölçüde azalmıştır (Kumar vd., 2018).

İlerleyen dönemlerde ise araştırmacılar tarafından farklı makine öğrenmesi yöntemlerinin bütünleştirilerek her birinin tek tek barındırdığı eksikliklerin kapatılabildiği ve hatta çok zayıf tahmin başarısı garantileyebildiği konusunda genel mutabakat bulunan yöntemlerin bile tahmin başarısında ciddi artış meydana geldiği tespit edilmiş ve daha güncel çalışmalarda bütünleşik makine öğrenmesi yöntemlerinden istifade edilmeye başlanmıştır. Bu yöntemler sayesinde borsa tahmini çalışmalarında önemli bir performans artışı tespit edilmiştir (Singh vd., 2019; Pasupulety vd., 2019).

Gerçekleştirilen zaman serileri analizleri incelendiğinde bu çalışmaların borsa endeks hareketlerini ve müşteri davranışlarına göre oynaklık tahmini üzerine odaklandığı belirlenmiştir (Effendi, 2015; Chen vd., 2017).

Derin öğrenme yöntemlerinin geliştirilmesinden itibaren tahmin çalışmalarının da derin öğrenme yöntemlerinin kullanımında ciddi oranda bir artış olduğu, özellikle yüksek hacim ve

anlık akış sağlayan verilerle gerçekleştirilen çalışmalarda derin öğrenme yöntemlerinin önemli ölçüde tahmin performansını artırdığı tespit edilmiştir. Bu nedenle derin öğrenmeye çok elverişli olan borsa verileriyle gerçekleştirilen çalışmalarda da artış yaşanmıştır (Kirisçi ve Yolcu, 2022).

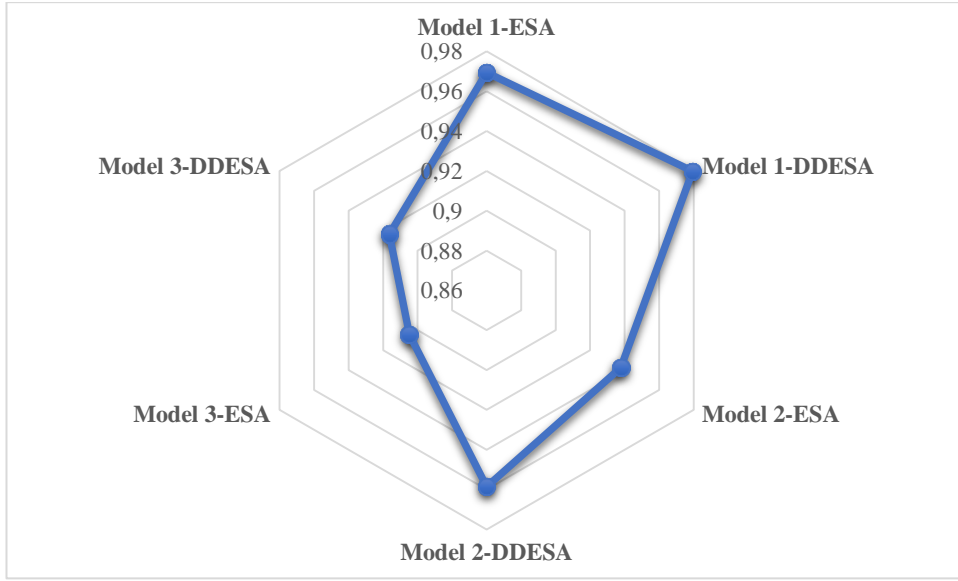
Bu çalışmalara ilave olarak sosyal medya madenciliği ve metin madenciliği çalışmalarında yaşanan gelişmelere paralel olarak twitter, facebook gibi sosyal mecralardaki paylaşımlar ile blog ve haber sayfalarındaki müşteri paylaşımlarına göre hisse senedi tahmini ve oynaklık çalışmalarının da son yılların popüler araştırma sahaları olarak literatürde yer aldığı tespit edilmiştir (Ör; Huang ve Liu, 2020; Mehta vd., 2021; Valle-Cruz vd., 2022).

Deneysel Bulgular

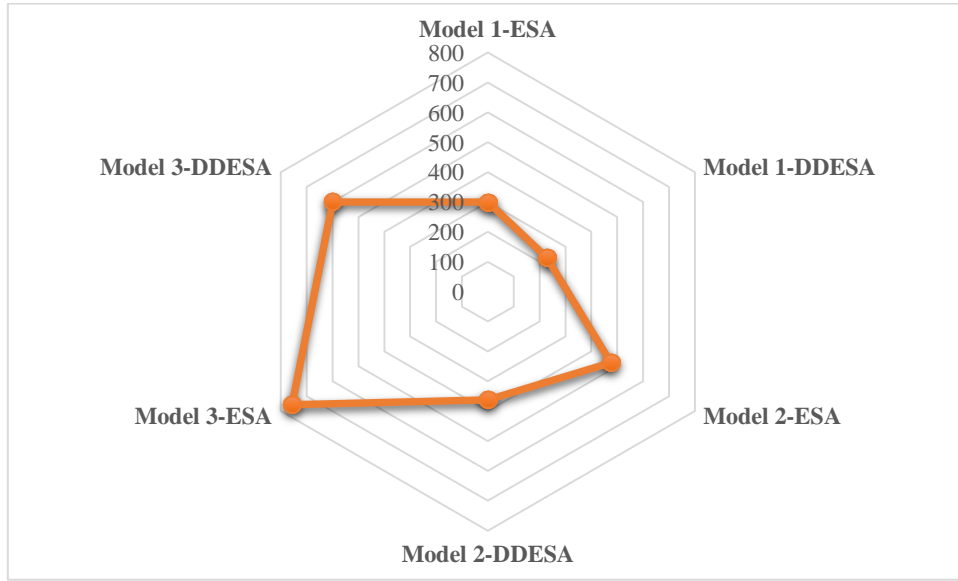
Önerilen yöntemlerin tahmin performanslarının değerlendirilmesi için 3 model oluşturulmuştur. Model 1.'de 1 gün geriden gelen değerlerle, Model 2.'de 3 gün geriden gelen değerlerle ve Model 3.'de ise 7 gün geriden gelen değerlerle tahmin yapmıştır. Oluşturulan modeller için 10-küme çapraz-geçerlilik yöntemiyle veri seti eğitim ve test verisi olarak ayrıştırılmış ve eğitim verisiyle testler gerçekleştirilmiştir. ESA metodunun parametrelerinin seçimi tahmin performansını doğrudan etkilediğinden bu aşamada pek çok deneme sonrasında en iyi tahmin performansı öğrenme katsayısı $L=0.3$, moment $M=0.2$, eğitim sayısı $N=1000$ ve gizli katman sayısı $H=5$ ile elde edilmiştir. Her üç modelinde r , MAE ve RMSE performans göstergelerine göre elde edilen sonuçları Tablo 3'te ve Şekil 4-6 arasında sunulmuştur.

Tablo 3: Modellerin Tahmin Performansları

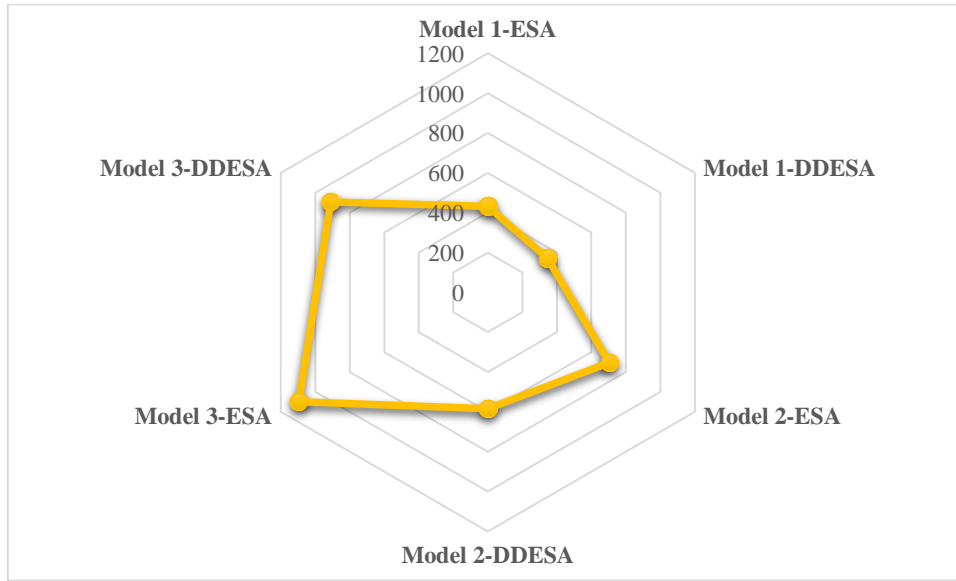
Model 1: 1 Gün Geriden Gelen Değerlerle			
	r	MAE	RMSE
ESA	0,9692	299,76	432,92
DDESA	0,9794	228,09	345,33
Model 2: 3 Gün Geriden Gelen Değerlerle			
ESA	0,9378	475,08	703,74
DDESA	0,9586	361,79	583,33
Model 3: 7 Gün Geriden Gelen Değerlerle			
ESA	0,9048	756,73	1096,11
DDESA	0,9164	600,03	911,08

Şekil 4: r Değerlerine Göre Modellerin Tahmin Performanslarının Radar Diyagramıyla Gösterimi

Şekil 5: MAE Değerlerine Göre Modellerin Tahmin Performanslarının Radar Diyagramıyla Gösterimi

Şekil 6: RMSE Değerlerine Göre Modellerin Tahmin Performanslarının Radar Diyagramıyla Gösterimi

Tablo 3. ile radar diyagramlarının incelenmesi neticesinde her üç model sonucunda da DD ile önışleme tabi tutulan DDESA yönteminin tahmin performansının ESA yöntemine göre daha iyi olduğu, Model 1'in yani 1 gün geriden gelen değerlerle yapılan tahminlemenin diğer modellere göre üstün olduğu tespit edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle Model 1 ile yani 1 gün geriden gelen değerler ve DDESA yöntemiyle en yüksek tahmin başarısı elde edilmiş ve verilerin %97,94'ü doğru olarak tahmin edilebilmiştir. Model 1'i sırasıyla Model 2 ve 3 takip etmiştir. Benzer şekilde her üç performans göstergesine göre de elde edilen sonuçların uyumlu olduğu yani en yüksek r değerine sahip modelin en düşük MAE ve RMSE değeri sunduğu gözlenmiştir.

Aynı veri seti ile farklı tahminleme model ve yöntemlerinin kullanıldığı bir çalışma olmaması nedeniyle, bu çalışmanın sonucunda elde edilen tahmin performansları doğrudan bir başka çalışma ile karşılaştırılamamıştır. Ancak okuyuculara fikir vermesi ve önerilen model/yöntemlerin tahmin performanslarının üstünlüğünün ortaya konulabilmesi amacıyla benzer borsa endeks tahminleme çalışmalarının sonuçlarıyla da bir kıyaslama gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmalarda da bu çalışmalardan farklı performans göstergesi kullanıldığından sadece "r" değeri ile analiz sonucu paylaşılan çalışmaların en iyi tahmin performansı elde ettiği analiz sonuçları Tablo 4.'de sunulmuştur.

Tablo 4: Literatürdeki Geçmiş Çalışmaların Tahmin Performansları

Çalışma	Veri Seti	Önişlem Süreci	Yöntem	Tahmin Performansı

				(%)
Shen vd. (2012)	NASDAQ	+	SVMs	74,4
Manojlović ve Štajduhar (2015)	Zagreb Borsası	+	RF	80,8
Shah ve Bhavsar (2015)	NSE India	+	LR	90
Nayak vd. (2016)	BSE India	+	BDT	76
Sable vd. (2017)	NASDAQ	-	GA	73,87
Kumar vd. (2018)	NASDAQ	-	RF	79,87
Misra vd. (2018)	Karaçi Borsası	+	Logit	97
Basak vd. (2019)	AAPL	+	RF	78
	Çin Bileşen			
Ding ve Qin, 2019	Endeksi, PetroChina ve ZTE	-	RNN	97,37
Pasupulety vd., 2019	NSE India	-	ExtRa	95,42
Xu ve Keselj (2019)	NASDAQ	-	LSTM	65
	Çin Bileşen			
Wang vd. (2021)	Endeksi	-	ESA	97,28
Muruganandham vd. (2021)	NASDAQ	-	RNN	95,55
	Çin Bileşen			
Shi vd. (2022)	Endeksi	-	ARIMA	74,40
Shi vd. (2022)	Çin Borsası	-	ESA	88,34

Bu kapsamda literatürde;

(i) Geleneksel makine öğrenmesi yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalarda tahmin başarısının %74,4-90 arasında olduğu, en fazla tahmin başarısının da, Logit yöntemiyle elde edilebildiği,

(ii) Bütünleşik makine öğrenmesi yöntemlerinin kullanıldığı çalışmaların görece olarak fazla olduğu, bunlar arasında da her ne kadar RF yöntemi ile en fazla sayıda yayında en iyi tahmin performansı elde edilse de bu başarının %80,8'i geçemediği, bütünleşik makine öğrenmesi yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar arasında en fazla tahmin başarısının ExtRa yöntemiyle %95,28 olarak elde edildiği,

(iii) Zaman serileri analiz yöntemleri kullanılarak tahmin performansının en yüksek ARIMA yöntemiyle %74,40 olarak elde edilebildiği,

(iv) Derin öğrenme yöntemlerinden bu çalışmada da kullanılan ESA ile RNN yöntemlerinin tüm literatürde en fazla tahmin başarısı sağlayan çalışmalar olduğu, bu çalışmada

elde edilen sonuca çok yakın olacak şekilde literatürde ESA yöntemiyle en fazla %97,28 oranında, RNN yöntemiyle de %97,37 oranında tahmin başarısı elde edildiği,

(v) Derin öğrenme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalarda önışlem prosesi kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda her ne kadar aynı veri setinin kullanılmaması nedeniyle birebir karşılaştırma yapma imkânı bulunmasa da, bu çalışmada kullanılan DD yöntemiyle önışlem sürecine tabi tutulan ESA yöntemiyle %97,94 oranında tahmin başarı elde edilebilmiştir. Sadece ESA ve RNN yöntemlerini kullanan iki çalışmanın sonuçları bu çalışmanın tahmin başarısına son derece yakın olup, diğer çalışmalardan önemli ölçüde üstün tahmin performansı elde edilebilmiştir.

Borsa endeks tahmini için bu çalışmada kullanılan ESA yönteminin son yıllarda borsa endeks tahmini problemine uygulandığı ancak DD ile önışlem sürecine tâbi tutulan başkaca bir örnek tespit edilememesi çalışmanın literatüre sunduğu bir katkı olarak değerlendirilmiştir.

Literatürde gerçekleştirilen derin öğrenme çalışmalarının bazılarında veri öznetelik çıkarımının yapıldığı katman sayısı artırılarak verideki örüntünün rahatlıkla yüksek düzeyde belirlenebildiği ve herhangi bir veri önışleme sürecine ihtiyaç bulunmadığı belirtilmesine rağmen (Ör; Dingli ve Fournier, 2017; Xu ve Keselj, 2019), katman sayısının artırılması da belirli bir noktadan sonra frekans uyumlaması problemine neden olacağı da bilindiğinden bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi amacıyla ilk defa bir önışlem prosedürünün derin öğrenme yöntemlerine uygulanmasının tahmin performansına etkisi de ölçülebilmştir.

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen yüksek tahmin başarısı nedeniyle derin öğrenme yöntemlerini uygulayan yazarlar tarafından katman sayısını artırmanın yanı sıra farklı önışlem süreçleri uygulanarak tahmin performansının hangi yaklaşımla daha yüksek bir düzeyde artırılabilmişinin tespit edilmesinin de ortaya konulması gerekliliği tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada finansal zaman serileri analizlerinden üzerinde ulusal ve uluslararası alanda yaygın olarak çalışılan borsa endeksi tahmin problemi için Borsa İstanbul (BIST) Sınai endeksi (XUSIN) günlük verisi ile bir tahminleme çalışması yapılmıştır. Borsanın açık olduğu 5.000 günlük (31.12.2001-31.12.2021) endeks açılış fiyatları kullanılarak 3 model oluşturulmuştur. Model 1.'de 1 gün geriden gelen değerlerle, Model 2.'de 3 gün geriden gelen değerlerle ve Model 3.'de ise 7 gün geriden gelen değerlerle tahminleme yapılmıştır. Tahmin yöntemi ESA ve DD ile önışleme tabi tutulan ESA, yani DDESA yöntemleri kullanılmış ve DD'nin tahmin performansına etkisi araştırılmıştır.

Çalışmanın sonucunda her üç model sonucunda da DD ile önışleme tabi tutulan DDESA yönteminin tahmin performansının ESA yöntemine göre daha iyi olduğu, Model 1'in yani 1 gün geriden gelen değerlerle yapılan tahminlemenin diğer modellere göre üstün olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde her üç performans göstergesine göre de elde edilen sonuçların uyumlu olduğu gözlenmiştir.

Genelde derin öğrenme yöntemleri için özelde ESA için bazı çalışmalarda öznetelik çıkarma işlemi için ayrı bir önışleme yöntemi uygulamaya gerek kalmadığı, derin öğrenmenin bu işlemi ağın eğitiminde kullanılan katmanlarda yaptığı belirtilmiştir (Ör: Ökten ve Yüzgeç, 2022). Ancak bu çalışmada olduğu gibi bazı çalışmalarda da önışlem ile beraber kullanılan ESA yönteminin tahmin performansında iyileşme tespit edilmiştir (Ör; Matiz ve Barner, 2019).

Sonuç olarak; DD'nin çok boyutlu doğrusal olmayan bir tahmin problemi olan borsa endeks tahmini probleminde etkin bir yaklaşım olduğu ve DD ile önışleme tabi tutulan ESA yönteminin (DDESA) finansal zaman serilerinin analizinde etkin olarak kullanılabileceği tespit edilmiştir.

İleride yapılacak çalışmalarda; (i) bu çalışmada kullanılan veri seti ile farklı makine ve derin öğrenme yöntemleri kullanılarak karşılaştırmalı bir analiz yapılabilir, (ii) bu çalışmada tahmin performansının üstünlüğü raporlanan DDESA yönteminin literatürdeki diğer veri setlerine uygulanarak görelî etkinliği araştırılabilir, (iii) günlük borsa endeks değerlerine etki ettiği değerlendirilen farklı değişkenlerin modele etkisi araştırılabilir.

Yazar Katkıları: Yazarların katkı oranı aynıdır.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, A., Doğan B. ve Demir, Ö. (2020). Tactile paving surface detection with deep learning methods. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 35(3), 1685-1700.
- Atsalakis, G.S. ve Valavanis, K.P. (2009). Surveying stock market forecasting techniques–part II: Soft computing methods. *Expert Systems with Applications*, 36(3), 5932-5941.
- Aydoğmuş, H.Y., Ekinici, A., Erdal, H.İ. ve Erdal, H. (2015). Optimizing the monthly crude oil price forecasting accuracy via bagging ensemble models. *Journal of Economics and International Finance*, 7(5), 127-136.
- Aydoğmuş, H.Y., Erdal, H.İ., Karakurt, O., Namlı, E., Türkan, Y.S. ve Erdal, H. (2015). A comparative assessment of bagging ensemble models for modeling concrete slump flow. *Computers and Concrete*, 16(5), 741-757.
- Basak, S., Kar, S., Saha, S., Khaidem, L. ve Dey, S. R. (2019). Predicting the direction of stock market prices using tree-based classifiers. *The North American Journal of Economics and Finance*, 47, 552-567.

- Chen, H., Xiao, K., Sun, J. ve Wu, S. (2017). A double-layer neural network framework for high-frequency forecasting. *ACM Transactions on Management Information Systems (TMIS)*, 7(4), 1-17.
- Cires, D.C., Meier, U., Masci, J., Gambardella, L.M. ve Schmidhuber, J. (2012). High performance convolutional neural networks for image classification. Proceedings of 22nd International Joint Conference on Artificial Intelligence, 1237-1242.
- Chalus, P., Walter, S. ve Ulmschneider, M. (2007). Combined wavelet transform-artificial neural network use in tablet active content determination by near-infrared spectroscopy. *Analytica Chimica Acta*, 591(2), 219-224.
- Demirdöğen, O., Erdal, H. ve Akbaba, A.İ. (2017). Comparing various machine learning methods for prediction of patient revisit intention: A case study. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(4), 386-401.
- Ding, G. ve Qin, L. (2019). Study on the prediction of stock price based on the associated network model of LSTM. *International Journal of Machine Learning and Cybernetics*, 1-11.
- Dingli, A. ve Fournier, K.S. (2017). Financial time series forecasting—a deep learning approach. *International Journal of Machine Learning and Computing*, 7, 118-122.
- Dong, Y., Li, S. ve Gong, X. (2017, April). Time series analysis: an application of ARIMA model in stock price forecasting. In 2017 International Conference on Innovations in Economic Management and Social Science (IEMSS 2017), Atlantis Press, 703-710.
- Effendi, K.A. (2015). Determining the best ARCH/GARCH model and comparing JKSE with stock index in developed countries. *The Winners*, 16(2), 71-84.
- Elmas, B. (2021). Türkiye'deki kelebek türlerinin basamaklı evrişimli sinir ağları ile sınıflandırılması. *Konya Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 9(3), 568-587.
- Elmas, B. (2022). Evrişimli sinir ağları ile mermer & granit çeşitlerinin transfer öğrenme yöntemiyle sınıflandırılması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 37(2), 985-1002.
- Erdal, H. (2021). Prediction of pipeline projects construction costs utilizing machine learning techniques. International Marmara Science and Social Sciences Congress-IMASCON 2021 SPRING, 21-22 Mayıs 2021, Derince, Kocaeli.
- Erdal, H., Erdal, M., Şimşek, O. ve Erdal, H.İ. (2018). Prediction of concrete compressive strength using non-destructive test results. *Computers and Concrete*, 21(4), 407-417.
- Erdal, H. ve Karahanoğlu, İ. (2016). Bagging ensemble models for bank profitability: An empirical research on Turkish development and investment banks. *Applied Soft Computing*, 49, 861-867.
- Erdal, H.I., Karakurt, O. ve Namlı, E. (2013). High performance concrete compressive strength forecasting using ensemble models based on discrete wavelet transform. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 26(4), 1246-1254.
- Fayeem, A., Kumar, A., Sagar, R., Aggarwal, A. ve Jain, D. (2022). Stock price prediction: Recurrent neural network in financial market. *International Journal for Modern Trends in Science and Technology*, 8(01), 259-264.
- Goodfellow, I., Bengio, Y. ve Courville, A. (2015). *Deep learning*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, United States.
- Huang, J. Y. ve Liu, J. H. (2020). Using social media mining technology to improve stock price forecast accuracy. *Journal of Forecasting*, 39 (1), 104-116.

- Jain, S., Gupta, R. ve Moghe, A. A. (2018, December). Stock price prediction on daily stock data using deep neural networks. In 2018 International conference on advanced computation and telecommunication (ICACAT), IEEE, 1-13.
- Jiang, W. (2021). Applications of deep learning in stock market prediction: recent progress. *Expert Systems with Applications*, 184, 115537.
- Kirişçi, M. ve Yolcu, O. (2022). A new CNN-based model for financial time series: TAIEX and FTSE stocks forecasting. *Neural Processing Letters*, 1-18.
- Kumar, I., Dogra, K., Utreja, C. ve Yadav, P. (2018, April). A comparative study of supervised machine learning algorithms for stock market trend prediction. In 2018 Second International Conference on Inventive Communication and Computational Technologies (ICICCT), IEEE, 1003-1007.
- Manojlović, T., Štajduhar, I. (2015, May). Predicting stock market trends using random forests: A sample of the Zagreb stock exchange. In 2015 38th International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics (MIPRO) (pp. 1189-1193). IEEE.
- Matiz, S., Barner, K. E. (2019). Inductive conformal predictor for convolutional neural networks: Applications to active learning for image classification. *Pattern Recognition*, 90, 172-182.
- Mehta, P., Pandya, S. ve Kotecha, K. (2021). Harvesting social media sentiment analysis to enhance stock market prediction using deep learning. *PeerJ Computer Science*, 7, e476.
- Misra, M., Yadav, A. P. ve Kaur, H. (2018, July). Stock market prediction using machine learning algorithms: A classification study. In 2018 International Conference on Recent Innovations in Electrical, Electronics & Communication Engineering (ICRIEECE), IEEE, 2475-2478.
- Muruganandham, R., Karthikeyan, M. S., Jagajeevan, R. ve Chitra, R. (2021). Deep learning-based forecast using RNN for stock price prediction. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(14), 4939-4954.
- Namlı, E., Erdal, H.İ. ve Erdal, H. (2016). Dalgacık dönüşümü ile beton basınç dayanım tahmininin iyileştirilmesi. *Politeknik Dergisi*, 19(4), 471-480.
- Nayak, A., Pai, M. M., ve Pai, R. M. (2016). Prediction models for Indian stock market. *Procedia Computer Science*, 89, 441-449.
- Nti, I.K., Adekoya, A.F. ve Weyori, B.A. (2020). A systematic review of fundamental and technical analysis of stock market predictions. *Artificial Intelligence Review*, 53(4), 3007-3057.
- Ökten, İ., Yüzgeç, U. (2022). Evrişimli sinir ağı ile çeltik bitkisi hastalığının tespiti. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11(1), 203-217.
- Pabuçcu, H. (2019). Borsa endeksi hareketlerinin makine öğrenme algoritmaları ile tahmini. *Uluslararası İktisadi & İdari İncelemeler Dergisi*, 23, 179-190.
- Pahwa, K., Agarwal, N. (2019, February). Stock market analysis using supervised machine learning. In 2019 International Conference on Machine Learning, Big Data, Cloud and Parallel Computing (COMITCon), IEEE, 197-200.
- Pasupulety, U., Anees, A. A., Anmol, S. ve Mohan, B. R. (2019, June). Predicting stock prices using ensemble learning and sentiment analysis. In 2019 IEEE Second International

- Conference on Artificial Intelligence and Knowledge Engineering (AIKE), IEEE, 215-222.
- Patil, P., Wu, C.S.M., Potika, K. ve Orang, M. (2020, January). Stock market prediction using an ensemble of graph theory, machine learning and deep learning models. Proceedings of the 3rd International Conference on Software Engineering and Information Management, IEEE, 85-92.
- Sable, S., Porwal, A., ve Singh, U. (2017, April). Stock price prediction using genetic algorithms and evolution strategies. In 2017 International conference of Electronics, Communication and Aerospace Technology (ICECA), Vol. 2, pp. 549-553). IEEE.
- Saravanan, N. ve Ramachandran, K. I. (2010). Incipient gear box fault diagnosis using discrete wavelet transform (DWT) for feature extraction and classification using artificial neural network (ANN). *Expert Systems with Applications*, 37(6), 4168-4181.
- Shah, A. ve Bhavsar, C. (2015). Predicting Stock Market using Regression Technique. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(8), 27-34.
- Shen, S., Jiang, H. ve Zhang, T. (2012). Stock market forecasting using machine learning algorithms. Department of Electrical Engineering, Stanford University, Stanford, CA, 1-5.
- Shi, Z., Hu, Y., Mo, G. ve Wu, J. (2022). Attention-based CNN-LSTM and XGBoost hybrid model for stock prediction. *Journal of Latex Class Files*, 14(8), 1-7, arXiv preprint arXiv:2204.02623.
- Singh, S., Madan, T. K., Kumar, J. ve Singh, A. K. (2019, July). Stock market forecasting using machine learning: Today and tomorrow. In 2019 2nd International Conference on Intelligent Computing, Instrumentation and Control Technologies (ICICICT), IEEE, 1, 738-745.
- Song, Y. ve Lee, J. (2019, December). Design of stock price prediction model with various configuration of input features. Proceedings of the International Conference on Artificial Intelligence, Information Processing and Cloud Computing, IEEE, 1-5.
- Soni, P., Tewari, Y. ve Krishnan, D. (2022). Machine learning approaches in stock price prediction: A systematic review. In *Journal of Physics: Conference Series*, IOP Publishing, 2161(1), 012065.
- Soni, S. (2011). Applications of ANNs in stock market prediction: a survey. *International Journal of Computer Science & Engineering Technology*, 2(3), 71-83.
- Taşçıkaraoğlu, A., Sanandaji, B. M., Poolla, K. ve Varaiya, P. (2016). Exploiting sparsity of interconnections in spatio-temporal wind speed forecasting using wavelet transform. *Applied Energy*, 165, 735-747.
- Uğur, L.O., Kanit, L., Erdal, H., Namlı, E., Erdal, H.İ., Baykan, U.N. ve Erdal, M. (2019). Enhanced predictive models for construction costs: A case study of Turkish mass housing sector. *Computational Economics*, 53 (4), 1403-1419.
- Valle-Cruz, D., Fernandez-Cortez, V., López-Chau, A. ve Sandoval-Almazán, R. (2022). Does twitter affect stock market decisions? financial sentiment analysis during pandemics: A comparative study of the h1n1 and the covid-19 periods. *Cognitive Computation*, 14 (1), 372-387.
- Wang, H., Wang, J., Cao, L., Li, Y., Sun, Q. ve Wang, J. (2021). A stock closing price prediction model based on CNN-BiSLSTM. *Complexity*, 2021 (1), 1-12.

- Wang, N., Adeli, H. (2015). Self-constructing wavelet neural network algorithm for nonlinear control of large structures. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 41, 249-258.
- Werawithayaset, P., Tritilanunt, S. (2019, November). Stock closing price prediction using machine learning. In 2019 17th International Conference on ICT and Knowledge Engineering (ICT&KE), IEEE, 1-8.
- Xingzhou, L., Hong, R. ve Yujun, Z. (2019, July). Predictive modeling of stock indexes using machine learning and information theory. Proceedings of the 2019 10th International Conference on E-business, Management and Economics, IEEE, 175-179.
- Xu, Y. ve Keselj, V. (2019, December). Stock prediction using deep learning and sentiment analysis. In 2019 IEEE International Conference on Big Data (Big Data), IEEE, 5573-5580.
- Yapraklı, T.Ş. ve Erdal, H. (2015). Bankacılık sektöründe pazarlama karması elemanlarının önceliklerinin belirlenmesi: Erzurum ili örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 38, 481-500.

Deneyimsel Pazarlamanın Kulaktan Kulağa Pazarlama ve Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri: Çay Satış Mağazalarına Yönelik Bir Uygulama

Özlem ŞİBİL*

Emel YILDIZ**

Öz

Günümüzde oldukça kalabalık sayılabilecek işletmelerden biri de yiyecek ve içecek işletmeleridir. Pazarlama uzmanları, piyasada rekabette üstünlüğü elde etmek için çabalayan bu tür işletmelere, tüketicilerin duygusal yönlerine daha fazla dokunmaları gerektiğini ve bir ürüne yatırım yapılması ve/veya ürünün diğer müşterilere iletilmesi gerektiğini aktarmalıdır. Geçmiş çalışmalarda deneyimsel pazarlama konusu kapsamlı bir şekilde araştırılmış olsa da çay satış mağazalarında deneyimsel pazarlamanın alt boyutlarının kulaktan kulağa iletişim ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkileriyle ilgili literatürde bir boşluk olduğu görülmüştür. Bu sebeple bu çalışmada, çay satış mağazalarından ürün veya hizmet alan tüketicilerin mağaza yönelik deneyimlerini diğer tüketicilere kulaktan kulağa ileterek tüketicilerin tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Rize ilinde daha önce çay satış mağazalarından ürün veya hizmet satın almış 415 tüketiciden veri toplanmıştır. Verilerin analizi için yapısal eşitlik modeli (YEM) ve SPSS24 paket programı kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda duygusal, düşünsel, fiziksel ve sosyal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu fakat duygusal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kulaktan kulağa pazarlamanın tekrar satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deneyimsel Pazarlama, Kulaktan Kulağa Pazarlama, Tekrar Satın Alma Niyeti

The Effects of Experiential Marketing on Word of Mouth and Repurchase Intention: An Application for Tea Stores

Abstract

One of the businesses that can be considered as crowded in a large extent is the food and beverage businesses. Marketing professionals should convey to such businesses that they strive to gain a competitive edge in the market, that they need to tap more into the emotional aspects of consumers and that they should invest in a product and/or communicate the product to other customers. Although the subject of experiential marketing has been extensively researched in past studies, it has been observed that there is a gap in the literature regarding the effects of sub-dimensions of experiential marketing in tea outlets on word of mouth communication and repurchase intention. For this reason, in this research, the effect of consumers who buy products or services from tea stores on the repurchase intention of consumers by communicating their store-related experiences to other consumers was examined. Data were collected from 415 consumers who had previously purchased products or services from tea shops in Rize. Structural equation modelling (SEM) and SPSS24 package program were used for data analysis. As a result of the analysis, it was determined that feel, think, act and relate experience had a positive and significant effect on word of mouth marketing, but sense experience did not have a significant effect on

* Doktora Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme ABD, ozlemhyt@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-9202-818X

** Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, emel.yildiz@yahoo.com , ORCID: [0000-0001-7190-593X](https://orcid.org/0000-0001-7190-593X)
(Makale türü: Araştırma Makalesi)

word of mouth. In addition, word of mouth marketing has been found to have a positive and significant effect on repurchase intention.

Keywords: Experiential Marketing, Word of Mouth, Repurchase Intention

Geliş/Received: 14.04.2023

Kabul/Accepted: 24.09.2023

Etik Kurul İzin: Bu çalışma için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (22.06.2022 tarih ve E-95674917-108.99-101206 sayılı kararıyla) etik kurul izni alınmıştır.

Giriş

Çayın MÖ 2737'de Çin'de İmparator Shennong tarafından keşfedildiğine inanılmaktadır. Rivayete göre İmparator Shennong, bir çay ağacının altında dinlenirken, kaynayan bir kaba düşen yaprakların kokusunu fark etmiş ve çayın kokusu ilgisini çekmiş ve bir yudum içmiştir. Daha sonra içtiği bu içeceğin ferahlatıcı ve rahatlatıcı etkisi imparatoru cezbetmiş ve hoşuna gitmiştir. Böylece kaynayan kaba yanlışlıkla düşen bu yaprak sadece suyun rengini ve tadını değiştirmekle kalmamış aynı zamanda başta Çin olmak üzere dünyadaki diğer uygarlıkların tarih sahnesindeki rolünü de renklendirmiştir. Bu durum bazen milletlere savaş ve yoksulluğu bazen de barış ve huzuru getirmiştir (Martın, 2007: 20; Gaylard, 2015: 68). Gaylard (2015) kitabında çayın 4.000 yıldan fazla bir süredir sadece Çin'de yetiştirilen ve tüketilen bir bitki olduğunu, Budist rahipler tarafından meditasyon amacıyla da kullanıldığını, daha sonra yerel halk tarafından da çayın yetiştirilmesi ve işlenmesinin öğrenildiği ve böylece günlük yaşamın bir parçası haline geldiğini belirtmiştir. Ayrıca İpek Yolu ve diğer ticaret yolları sayesinde Çin sınırına yakın bölgelerin de çay ile tanıştırıldığını ifade etmiştir.

Dünya üzerinde çay üretimi, başta Çin olmak üzere Hindistan, Kenya, Sri Lanka, Türkiye, Endonezya, Vietnam, Japonya, İran, Arjantin, Tayvan, Güney Kore, Nepal, Tayland ve ABD gibi ülkelerde gerçekleştirilmektedir ("FAO", 2022; Gaylard, 2015: 64-130). Ülkemizde ilk çay üretim denemeleri 1876-1909 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Dönemin Osmanlı padişahı II. Abdülhamid Han, çay üretimine önem vermiş ve çayı ticari bir gelir kalemine dönüştürmek için çalışmalar başlatmıştır (Kuzucu, 2003: 75). Yapılan araştırmalardan sonra Çin'den çay tohumu getirilmiş ve 1891 yılında Bursa'da ilk çay ekimi gerçekleştirilmiş, fakat başarılı sonuç alınamamıştır (Usta, 2004: 13). Daha sonra 1889 yılında Japonya'dan getirilen çay tohumu denenmiştir fakat çay bitkisinin yetişmesi için uygun iklimle sahip bölgelerde üretim denemeleri yapılmadığı için yapılan bu ekimlerden de olumlu sonuç alınamamıştır (Başer, 2006: 39). İçlerinde Ziraat Mühendisi olan Ali Rıza Erten'in de bulunduğu bir heyet, 1917 yılında Batum ve çevresinde çay yetiştiriciliği hakkında bir araştırma yapmış ve bir rapor düzenlemiştir. Düzenlenen raporda, Batum ve çevresinin sahip olduğu iklim ve toprak özelliklerinin Rize ve çevresiyle benzerlik gösterdiği, bundan dolayı Rize ve çevresinde de çayın yetişebileceğini belirtmişlerdir (Genç, 2010: 50). Çay bitkisinin yetişmesi için yapılan çalışmalardan sonra Doğu

Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesimlerinde (Artvin, Rize, Trabzon vb.) çay ekimi yapılmış ve yapılan deneme üretimleri olumlu neticelenince çay bitkisini yetiştirme faaliyetleri hız kazanmaya başlamıştır. Çay üretiminin hızlanmasıyla birlikte çay fabrikaları kurulmuş ve bu kuruluşlardan ilki 1947 yılında Rize ilinin Fener Mahallesinde gerçekleşmiştir (Mendi, 2018: 254).

Ülkemizde en çok çay üretim alanına Rize ilimiz sahiptir. Bu yönüyle Rize, çay bitkisinin ve çayın temsilcisidir. Çay bitkisi tek bir tür olmasına karşın, farklı coğrafyalarda ve farklı kültürde çeşitli şekillerde kullanılmakta, sunulmakta ve tüketilmektedir. Bu da çay bitkisine uygulanan yöntemler yönüyle çayın tadının ve aromasının çeşitli şekillerde tüketilmesine olanak sağlamaktadır. Ülkemizin ve diğer bazı dünya milletlerinin vazgeçilmez içeceği olan çayın tüketiciler tarafından deneysel pazarlama kapsamında değerlendirilmesi ve yaşadıkları deneyimlerin başka kişilere aktarılmasının pazarlama kapsamındaki etkisinin de önemli olabileceği düşünülmektedir.

Deneysel pazarlama ile müşteriler, bir ürünü veya hizmeti tüketmeden önce ve tüketme esnasında beş yaklaşımı (duyu, duygu, düşünce, fiziksel ve sosyal ilişki kurma) hissedip doğrudan deneyim kazanabildikleri için ürün veya hizmetleri birbirinden ayırt etme yetilerine sahip olabileceklerdir.

Kavramsal Çerçeve

Deneysel Pazarlama

Tüketicileri ve onların ürün, hizmet ve markalarla ilgili hem perakende hem de online ortamlardaki tüketim deneyimlerini anlamak, pazarlamanın temel görevlerinden biridir. Deneysel pazarlama konusu hakkında pek çok şey öğrenmiş olsak da, son yirmi yılda yayınlanan çalışmalar incelendiğinde, deneyim üzerine pazarlama araştırmalarının hala nispeten az gelişmiş durumda olduğu görülmektedir (Schmitt & Zarantonello, 2013: 26).

Tüketici deneyimlerini anlamak sadece akademisyenlerin ilgisini çekmekle kalmayıp aynı zamanda pazarlama uzmanlarının da merceği altında incelenen bir konudur. Uzmanlar, tüketicilerin ürünleri ve markaları nasıl deneyimlediklerine ve buna bağlı olarak pazarlamacıların müşterileri için nasıl çekici deneyimler sunabileceğine ilişkin içgörülerin, tekliflerini rekabet ortamında konumlandırmak ve farklılaştırmak için kritik olduğunu fark etmişlerdir. Bu düşünce, yaygın olarak “deneysel pazarlama” olarak adlandırılan yeni bir pazarlama yönetimi alanının oluşmasına neden olmuştur (Schmitt, 1999: 53).

Kitkowski (2020: 8) deneysel pazarlamanın, müşterilerle etkileşim kurmanın ve onlardan geri bildirim almanın farklı bir yolunu sunduğunu belirtmektedir. Müşteri deneyimleri,

deneyimsel pazarlamanın etkinleştirilmesi için kritik öneme sahiptir (Hsiao vd., 2021: 3). Deneyimsel pazarlamayı Vaajoensuu (2018: 26), tüketicilerin davranışsal düzeyde aktif olarak katıldığı bir pazarlama etkinliği yaratarak marka değerlerini iletmenin etkileşimli bir yöntemi olarak tanımlamaktadır. Bu aktif katılımın, markaya olumlu katkılar sağladığını belirtmektedir.

İşletmeler, deneyimsel pazarlama stratejilerini kullanarak müşterileri için çeşitli deneyimler geliştirebilirler (Hsiao vd., 2021: 3). Buna karşılık, deneyimsel pazarlamacılar, tüketicileri zevkli deneyimler elde etmekle ilgilenen rasyonel ve duygusal insanlar olarak görmektedirler. Pazarlamacıların müşteriler için oluşturabileceği beş farklı deneyim veya stratejik deneyim modülü ile ayırt edilebileceğini ifade etmişlerdir. Bunlar: duygusal deneyimler (sense); duygusal deneyimler (feel); yaratıcı bilişsel deneyimler (think); fiziksel deneyimler, davranışlar ve yaşam tarzları (act); ve bir referans grup veya kültürle ilişkiden kaynaklanan sosyal kimlik deneyimleridir (relate) (Schmitt, 1999: 2).

Kulaktan Kulağa Pazarlama

Kulaktan kulağa iletişim başka bir ifadeyle fısıltı pazarlaması olarak da isimlendirilmektedir (Çilingir vd., 2011: 96). Teknolojinin gelişmesinden evvel kullanılan ilk pazarlama iletişimi; kulaktan kulağa pazarlama stratejisiydi. Tüketiciler, bir ürün veya hizmet hakkındaki görüşlerini başkalarına söylediğinde kulaktan kulağa pazarlama faaliyeti ortaya çıkmaktadır (Made Aristiawan vd., 2019: 43). Bu sayede tüketiciler, deneyimledikleri duygularını diğer tüketicilere kulaktan kulağa iletebileceklerini hissetmişlerdir.

Kulaktan kulağa pazarlama, bir kişiden başka bir kişiye bilgi paylaşımı olarak tanımlanmaktadır. Kulaktan kulağa iletişimin etkisi ile ürün ve hizmetler hakkında birlikte konuşan kişilerin de benzer satın alma davranışı gösterdiği ve benzer ürün tercihlerine sahip olduğu görülmüştür (Khalid vd., 2013: 56). Kulaktan kulağa pazarlamanın, uzun yıllardır insanların bir işletmenin markası hakkında bildikleri, hissettikleri ve yaptıkları üzerindeki düşüncelerini kuruluşlar tarafından onay gerektirmeyecek şekilde yürüttüğü ve neticesinde büyük bir etki bıraktığı kabul edilmiştir (Eze vd., 2014: 1815).

Kulaktan kulağa iletişim, bireyler arasındaki sözlü iletişimi ifade eder ve bu iletişimler olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Araştırmacılar, kulaktan kulağa iletişimin satın alma davranışını da etkilediğini öne sürmektedir. Ayrıca araştırmacılar, tüketicilerin hizmet satın alma kararları vermeden önce diğer bireylerden görüş alışverişinde buldukları ve diğer bireylerin deneyimlerini dikkate aldıklarını ve kulaktan kulağa iletişimin satın alma kararlarıyla ilişkili riski azalttığı görüşünü de öne sürmektedirler (Chaniotakis & Lympelopoulos, 2009: 230).

Tekrar Satın Alma Niyeti

Tekrar satın alma niyeti, bir bireyin önceki deneyimlerine dayanarak aynı işletmeden başka bir satın alma isteğini yeniden göstermesidir (Kim vd., 2012: 378). Tekrar satın alma, tüketicilerin daha fazla fayda elde etmek için belirli bir ürünü yeniden satın alma arzusunun bir sonucudur (Tian vd., 2022: 2).

Tho ve arkadaşları (2017: 2), sadık müşterilerin aynı ürünü tekrar tekrar satın alma veya aynı sağlayıcının farklı ürün veya hizmetlerini satın alma eğiliminde olduklarını ifade etmişlerdir. Mevcut sadık müşterileri elde tutmanın maliyeti, yeni müşterileri işletmeye çekmekten daha az maliyet gerektirdiği için, bir müşterinin yeniden satın alma niyeti, herhangi bir işletme organizasyonu için çok önemlidir. Bundan dolayı, tekrar satın alma niyeti, işletmelerin başarısı için önemli bir hedeftir ve bugüne kadar pazarlamada oldukça önemli bir kavram olarak kabul edilmiştir (Tho vd., 2017: 2).

Tüketicilerin bir ürünü tekrar satın almak isteyecekleri bir düzeye ulaşması, işletme veya ürün sağlayıcının tüketici beklentilerini karşılaması gerektiği anlamına gelmektedir. Satın aldığı üründen memnun kalan tüketiciler, memnun olmayan tüketicilere kıyasla tekrar satın alma yapabilirler. Bu nedenle, tekrar satın alma niyeti, tüketicilerin daha önce faydasını ve kalitesini hissetmiş olduğu mal veya hizmet şeklindeki bir ürünü tekrar satın alma arzusu şeklinde ifade edilir (Ilyas vd., 2020: 429).

Literatür Taraması

Deneyimsel pazarlamanın kulaktan kulağa pazarlama üzerindeki etkisine yönelik literatür incelendiğinde;

Torabi vd. (2021) çalışmalarında, müşterinin duyuşsal deneyiminin, kulaktan kulağa pazarlama niyeti üzerindeki doğrudan etkisinin çok önemli olmadığını tespit etmişlerdir. Hananto ve Wibowo (2021) araştırmalarında deneyimsel pazarlamanın alt boyutları olan duyuşsal, duygusal, düşünsel, fiziksel ve sosyal deneyimin kulaktan kulağa iletişim üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Regresyon analizinin kullanıldığı ve 100 katılımcının yer aldığı araştırmada deneyimsel pazarlamanın alt boyutlarından duyuşsal, fiziksel ve sosyal deneyimin kulaktan kulağa iletişim üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu fakat duygusal ve düşünsel deneyimin kulaktan kulağa iletişim üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Jennah (2020) çalışmasında, deneyimsel pazarlamanın kulaktan kulağa iletişime olan etkisini incelemiştir. Bu kapsamda Sejenak kafeteryasından ürün veya hizmet satın alan müşterilere anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda deneyimsel pazarlamanın kulaktan

kulağa iletişim üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Jennah çalışmasında, müşterinin yaşadığı deneyimin iyi bir seviyede olmasının, bir müşteriden diğer müşteriye de kulaktan kulağa iletişim yoluyla olumlu bir şekilde yansıtacağından bahsetmiştir. Kusumawati (2020) çalışmasında, memnuniyetin ve kulaktan kulağa iletişimin deneyimsel pazarlama üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan incelemeler sonucunda memnuniyetin ve deneyimsel pazarlamanın kulaktan kulağa iletişim üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Setiawati ve Rozinah (2020) çalışmalarında deneyimsel pazarlamanın kulaktan kulağa iletişim üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir. Benzer şekilde M.Aristiawan ve arkadaşları (2019), Mataram şehrindeki Go-Jek müşterilerini kapsayan çalışma sonucunda deneyimsel pazarlamanın kulaktan kulağa iletişim üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını saptamışlardır.

Hidayat (2019), deneyimsel pazarlamanın alt boyutları olan duygusal, düşünsel ve fiziksel deneyimlerin kulaktan kulağa iletişim (WOM) değişkeni üzerinde P değeri > 0.05 ile anlamlı bir etkiye sahip olmadığı; duygusal ve sosyal deneyim değişkenlerinin ise P değeri < 0.05 ile anlamlı bir etkiye sahip olduğu ifade etmiştir. Anitha (2019)'nın araştırmasında memnuniyet, kalite ve deneyimsel pazarlama değişkenlerinin kulaktan kulağa iletişim üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Tüketiciler tarafından hissedilen memnuniyet, kalite ve deneyimsel pazarlama ne kadar iyi olursa kulaktan kulağa iletişiminde o kadar iyi bir seviyede oluşacağını ifade etmiştir. Hestin vd. (2018) çalışmalarında deneyimsel pazarlama, müşteri memnuniyeti ve ürün kalitesinin kulaktan kulağa pazarlama üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda duyu (tat), hissetme (duygu), düşünme (düşünülen şeyin algılanması) içeren deneyimsel pazarlamanın kulaktan kulağa pazarlama üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır. Sumagra (2017), WhatsApp uygulaması kullanıcıları üzerinde yaptığı çalışmada deneyimsel pazarlama değişkenlerinin kulaktan kulağa iletişim üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Mismiwati (2016) çalışmasında çoklu doğrusal regresyon analizi kullanarak 88 katılımcıdan elde ettiği veri sonucuna göre bağımsız değişken olan deneyimsel pazarlamanın bağımlı değişken olan kulaktan kulağa iletişim üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır. Neko (2014), duygusal ve düşünsel deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı fakat duygusal ve fiziksel deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. İrawati (2008), çalışmalarında deneyimsel pazarlamanın kulaktan kulağa iletişim üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu kanıtlamıştır. Köleoğlu ve Çolakoğlu (2017), Al-jazzri (2014), Amir Hamzah (2007), Muhammad & Artanti (2016) ve Hendrayana vd. (2015) dahil olmak üzere birçok araştırmacı deneyimsel pazarlama değişkeninin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir.

Yapılan literatür araştırmaları doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H₁: Duyusal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H₂: Duygusal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H₃: Düşünsel deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H₄: Fiziksel deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

H₅: Sosyal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

Kulaktan kulağa pazarlamanın tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar incelendiğinde; Handayani vd. (2021)'nin Endonezya'nın Tangerang Bölgesinde yer alan bir hastanede doktorların ve hastaların iletişim etkinliği üzerine yaptıkları çalışmada, kulaktan kulağa iletişimin hastaneyi tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde doğrudan etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Prahiawan vd. (2021)'nin çevrimiçi mağazada alışveriş yapan müşteriler üzerinde yaptıkları çalışmada elektronik kulaktan kulağa pazarlamanın tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Avcı ve Yıldız (2021) indirim marketlerinden daha önce aktüel ürün satın almış 669 müşteri üzerinde yapılan çalışmada, kulaktan kulağa iletişimin tekrar satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Anggraini vd. (2020) çalışmalarında, deneyimsel pazarlama ve e-hizmet kalitesinin e-memnuniyet yoluyla tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Yapılan incelemeler sonucunda deneyimsel pazarlamanın, tekrar satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır. Prabowo ve arkadaşları (2020) tekrar satın almayı etkileyebilecek faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamını Endonezya'nın Java Adası'nda yer alan otellerin havadar odalarında konaklayan müşteriler oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda kulaktan kulağa iletişimin tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkinin olduğu tespit edilmiştir.

Arif (2019) çalışmasında, kulaktan kulağa pazarlamanın ve marka imajının, tekrar satın alma niyetini önemli ölçüde ve olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir. Bu sebeple kulaktan kulağa iletişim ne kadar olumlu ve pozitif yönde olursa tekrar satın alma niyetinin de o kadar yüksek olacağı vurgulamıştır. Leonard vd. (2017) çalışmalarında Endonezya'daki çevrimiçi ulaşım müşterilerinin algıladığı hizmet kalitesinin kulaktan kulağa iletişim ve tekrar satın alma niyetleri üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre kulaktan kulağa iletişimin tekrar satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediği belirtilmiştir. Mağaza imajı unsurlarının tekrar satın alma niyeti ve ağızdan ağıza pazarlama üzerindeki

etkilerini inceleyen Uğur (2017) çalışmasında, ağızdan ağıza pazarlama ile tekrar satın alma niyeti arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. East vd. (2017)'nin çalışmalarında olumlu ve olumsuz kulaktan kulağa iletişim ile müşterilerin markaları satın alma niyeti arasında nasıl bir ilişki olduğu araştırılmış ve araştırma sonucunda, olumlu ve olumsuz kulaktan kulağa iletişimin satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu vurgulanmıştır. Kitapci vd. (2014) çalışmalarında, Türkiye'de ayakta tedavi gören hastalarda hizmet kalitesi boyutlarının memnuniyet üzerindeki etkisini ve memnuniyetin tekrar satın alma niyetleri ve kulaktan kulağa iletişim üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırmada, kulaktan kulağa iletişimin tekrar satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Davidow (2003) çalışmasında kulaktan kulağa iletişimin tekrar satın alma niyeti üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ve bu bulguların, kulaktan kulağa pazarlama yoluyla müşterilerin ürünler hakkında anında geri bildirim sağlayabildiğini ifade etmiştir. Yapılan literatür araştırmaları doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir;

H₆: Kulaktan kulağa pazarlamanın yeniden satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkisi vardır.

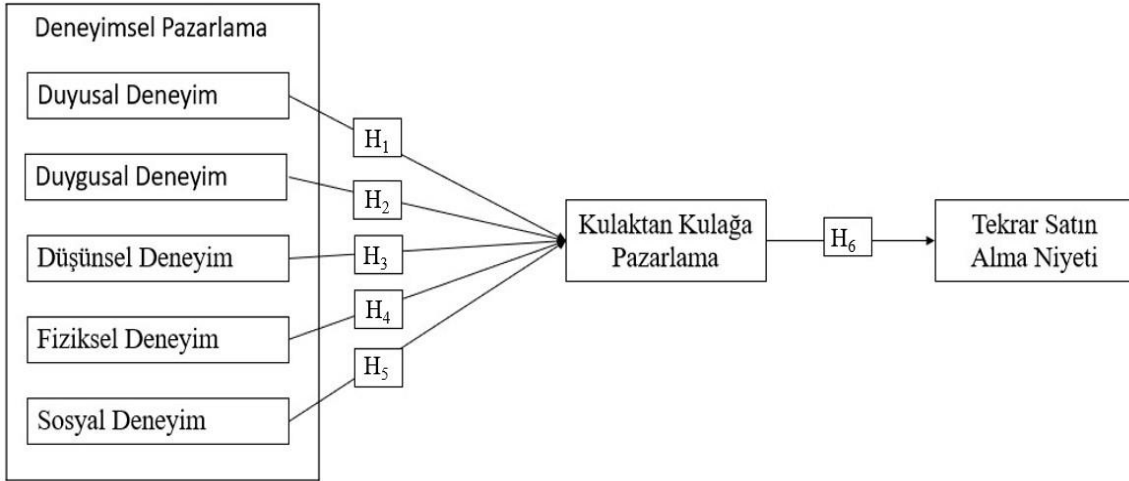
Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı deneyimsel pazarlamanın alt boyutlarının kulaktan kulağa pazarlama ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu çerçevede deneyimsel pazarlamanın alt boyutları olan duyuşsal deneyim, duygusal deneyim, düşünsel deneyim, fiziksel deneyim ve sosyal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerindeki etkisi araştırılmış ve kulaktan kulağa pazarlama değişkeninin de tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Araştırma Modeli

Araştırma modelinin kavramsal çerçevesi oluşturulmasında Deneyimsel Pazarlama'nın alt boyutları, Kulaktan Kulağa Pazarlama ve Tekrar Satın Alma Niyeti değişkenleri ele alınmış ve bu değişkenler üzerinde literatür incelenmesi yapılmıştır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda aşağıda yer alan araştırma modeli geliştirilmiştir. Bu modelin gelişmesinde Jennah (2020) ve Tian vd., (2022)'in çalışmalarından istifade edilmiştir.

Şekil 1 : Araştırma Modeli

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın kapsamı, Rize ilinde bulunan Çay Satış Mağazaları'ndan ürün veya hizmet satın almış olan tüketicilerden oluşmaktadır. Araştırmada yüz yüze anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Toplanan 427 anketten; eksik, hatalı ve yanlış olanların elenmesi neticesinde 415 anket değerlendirmeye tabi tutulmuş, geriye kalan 12 anket ise çalışma kapsamı dışına alınmıştır. Anket formu dağıtılmadan önce çalışma anketi içerik açısından değerlendirilmesi için alanında uzman 3 akademisyen tarafından kontrol edilmiştir. Ayrıca çalışma anketinin anlam, yapı ve biçim açılarından değerlendirilmesi amacıyla 34 tüketiciye ön test yapılmış. Yapılan ön test sonrası ortaya çıkan gerekli düzenlemeler yapılarak anket formunun son hali şekillendirilmiştir. Anketler 31.07.2022 ile 31.08.2022 tarihleri arasında Rize ilinde uygulanmıştır. Araştırma anketimiz iki kısımdan ve 26 sorudan oluşmaktadır. İlk kısımda katılımcıların demografik özelliklerine yer verilirken ikinci kısımda ise deneyimsel pazarlama, kulaktan kulağa pazarlama ve tekrar satın alma niyeti ile ilgili 5'li likert ölçekli (1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Katılıp katılmama oranım eşit, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde) sorular yer almaktadır. Demografik özellikleri tespit etmeye yönelik sorular; cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, meslek ve gelir sorularını içermektedir.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmanın bağımsız değişkenleri duyuşsal deneyim, duyuşsal deneyim, duyuşsel deneyim, fiziksel deneyim, sosyal deneyim ve kulaktan kulağa pazarlama iken; bağımlı değişkeni ise tekrar satın alma niyetidir. Duyusal deneyimi ölçmek için Kanopaite (2015), Schmitt (1999), Erbaş (2010) ve Deligöz (2014); duyuşsal deneyimi ölçmek için Indrawati vd. (2022), Kanopaite (2015) ve Schmitt (1999); duyuşsel bir diğer adıyla bilişsel deneyimi ölçmek için Indrawati vd. (2022); fiziksel deneyimi ölçmek için Indrawati vd. (2022), Kanopaite (2015)

ve Schmitt (1999); sosyal deneyimini ölçmek için Indrawati vd. (2022), Kanopaite (2015) ve Schmitt (1999); kulaktan kulağa pazarlama değişkenini ölçmek için Goyette vd. (2010)'nın çalışmalarından yararlanılmıştır. Tekrar satın alma niyeti değişkenini ölçmek için ise Tian vd. (2022), Ali ve Bhasin (2019), Kim vd. (2012), Khalifa ve Liu (2007) tarafından yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır.

Analiz ve Bulgular

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özellikleri ile frekans (F) ve yüzde (%) bilgileri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Demografik Dağılımları

	Gruplar	F	Y (%)		Gruplar	F	Y (%)	
Cinsiyet	Kadın	173	41,7	Meslek	Serbest Meslek	28	6,7	
	Erkek	242	58,3		Memur	105	25,3	
	Toplam	415	100		Esnaf	27	6,5	
Yaş	17 yaş ve altı	13	3,1		İşçi	59	14,2	
	18-28 yaş arası	128	30,8		Sözleşmeli Per.	19	4,6	
	29-39 yaş arası	135	32,5		Ev Hanımı	29	7,0	
	40-50 yaş arası	84	20,2		Öğrenci	97	23,4	
	51 yaş ve üzeri	55	13,3		Diğer	51	12,3	
	Toplam	415	100		Toplam	415	100	
Medeni Durum	Evli	217	52,3		Gelir Durumu	4250TL ve altı	134	32,3
	Bekar	198	47,7			4251 TL-6500 TL	79	19,0
	Toplam	415	100			6501TL-8250 TL	85	20,5
Öğrenim Durumu	İlköğretim	30	7,2	8251TL-10000 TL		54	13,0	
	Ortaöğretim	98	23,6	10001 TL-12500 TL		32	7,7	
	Ön Lisans	81	19,5	12501 TL ve üzeri		31	7,5	
	Üniversite	188	45,3	Toplam		415	100	
	Y.L/Doktora	18	4,3					
	Toplam	415	100					

Araştırmaya katılan tüketicilerin cinsiyet dağılımını gösteren Tablo 1 incelendiğinde; %41,7 (173 katılımcı)'sini kadınların, %58,3 (242 katılımcı)'ünü erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Genel olarak tabloya bakıldığında araştırmaya katılanların çoğunluğunun; %52,3 (217 katılımcı) oranı ile evliler, %45,3 (188 katılımcı) oranı ile üniversite mezunları, %25,3 (105 katılımcı) oranı ile memurlar, %32,5 (135 katılımcı) oranı ile 29-39 yaş aralığında tüketiciler ve %32,3 (134 katılımcı) oranı ile 4250TL ve altı gelir aralığına sahip tüketicilerden oluştuğu görülmektedir.

Ölçeklere Ait Güvenilirlik ve Geçerlilik Sonuçları

Araştırmada yer alan ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach Alpha değerleri analiz edilmiş ve elde edilen analiz ile ilgili bilgiler Tablo 2’de belirtilmiştir. Cronbach Alpha değerlerinin $0,00 \leq \alpha \leq 0,40$ olması durumunda ölçeğin güvenilir olmadığı, $0,40 \leq \alpha \leq 0,60$ olması durumunda ise ölçeğin düşük güvenilirlikte olduğu, $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ ise ölçeğin orta derecede güvenilir olduğu, $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ ise ölçeğin yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu ifade edilmektedir (Prahiawan vd. 2021: 596). Buna göre araştırmada yer alan tüm ölçeklerin genel Cronbach Alpha değeri 0,962 olarak hesaplanmış ve yüksek derecede güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2: Ölçeklere Ait Güvenilirlik ve Geçerlilik Bulguları

		DEĞİŞKENLER						
		Duyusal	Duygusal	Düşünsel	Fiziksel	Sosyal	KKP**	TSAN*
Madde Sayısı		4	4	3	4	3	5	3
Cronbach Alpha		,861	,879	,903	,890	,840	,913	,885
KMO Örneklem Yeterlilik Ölçütü		,797	,758	,748	,803	,727	,884	,733
Bartlett Küresellik Testi	Ortalama Ki-Kare	802,085	949,825	798,325	991,294	496,960	1376,482	703,332
	df (serbestlik derecesi)	6	6	3	6	3	10	3
	P (anlamlılık)	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000

**KKP: Kulaktan Kulağa Pazarlama, *TSAN: Tekrar Satın Alma Niyeti

Tablo 2’de duyusal deneyim ölçeğinin 4, duygusal deneyim ölçeğinin 4, düşünsel deneyim ölçeğinin 3, fiziksel deneyim ölçeğinin 4, sosyal deneyim ölçeğinin 3, kulaktan kulağa pazarlama ölçeğinin 5, tekrar satın alma niyeti ölçeğinin 3 maddeden oluştuğu görülmektedir. Değişkenlerin güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach Alpha değerleri; duyusal deneyimin 0,861; duygusal deneyimin 0,879; düşünsel deneyimin 0,903; fiziksel deneyimin 0,890; sosyal deneyimin 0,840; kulaktan kulağa pazarlamanın 0,913 ve tekrar satın alma niyetinin 0,885 olduğu ve tüm değişkenlerin güvenilirliğinin yüksek olduğu saptanmıştır. Değişkenlerin faktör analizi sonuçları incelendiğinde; duyusal deneyimin KMO: 0,797 ve Bartlett: 802,085 $p=0,000$; duygusal deneyimin KMO: 0,758 ve Bartlett: 949,825 $p=0,000$; düşünsel deneyimin KMO: 0,748 ve Bartlett: 798,325 $p=0,000$; fiziksel deneyimin KMO: 0,803 ve Bartlett: 991,294 $p=0,000$; sosyal deneyimin KMO: 0,727 ve Bartlett: 496,960 $p=0,000$; kulaktan kulağa pazarlamanın KMO: 0,884 ve Bartlett: 1376,482 $p=0,000$ ve tekrar satın alma niyetinin KMO: 0,733 ve Bartlett: 703,332 $p=0,000$ olduğu ve faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2’de yer alan 7 değişkenin güvenilirlik analizi sonuçları incelendiğinde Cronbach Alpha değerlerinin 0,80’den yüksek olduğu ve yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir. Araştırma verilerinin KMO ve Bartlett test sonuçları incelendiğinde her değişken için elde edilen KMO test değerlerinin 0,60’tan yüksek olduğu, Bartlett Küresellik testi sonuçlarının ise anlamlı çıktığı tespit edilmiştir. Bu nedenle araştırma verilerinin faktör analizi için uygun olduğunu ve örneklemin yeterli olduğunu belirtmek mümkündür. Faktör analizi sonucuna her bir ölçek maddesinin faktör yükünün 0,50’in üzerinde olması beklenmektedir (Şeker kaya vd. 2019: 389). Yapılan analiz sonucunda faktör yüklerinin 0,50 üzerinde olması sebebiyle araştırma maddelerinde çıkarılan madde bulunmamaktadır. Faktör analizinde dikkate alınması gereken bir diğer değerler ise; açıklanan varyans oranı ve özdeğerdir. Açıklanan varyans oranı %50’nin üzerinde ise bu ölçeğin yapısal geçerliliğinin yeterli düzeyde olduğunu; %55’in üzerinde ise bu ölçeğin yapısal geçerliliğinin iyi düzeyde olduğunu belirlemektedir (Kalaycı, 2006: 321- 329).

Tablo 3: Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	İfadeler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Özdeğer
Duyusal	1. Bu satış mağazasının tasarımını ve dekorasyonunu beğenirim.	,822	70,761	2,830
	2. Bu satış mağazasının sunduğu içeceklerin tadını çok beğenirim.	,893		
	3. Bu satış mağazasının sunduğu içeceklerin kokusunu çok beğenirim	,869		
	4. Bu satış mağazasında hediyelik eşya ürünlerinin bulunması hoşuma gidiyor.	,775		
Duyusal	1. Bu satış mağazasının genel performansı beni belli bir ruh haline büründürüyor.	,854	73,401	2,936
	2. Bu satış mağazasının genel performansı duygularıma hitap ediyor.	,880		
	3. Bu satış mağazasının genel performansından memnunum.	,871		
	4. Bu satış mağazasının yönetimi ve çalışanları tarafından sağlanan hizmetlerden çok memnunum.	,820		
Düşünsel	1. Bu satış mağazası yeni fikirler ve ilham veriyor.	,926	83,786	2,514
	2. Bu satış mağazasındaki ürünlerin her biri merak duygumu harekete geçiriyor.	,922		
	3. Bu satış mağazası sürekli olarak güncelleniyor ve mevcut ürünlere yenileri ekleniyor.	,898		
Fiziksel	1. Bu satış mağazasını ziyaret etmekten hoşlanıyorum ve keyif alıyorum	,814	75,273	3,011
	2. Bu satış mağazası, düzenli bir hoşça vakit geçirme rutinim oluyor	,901		
	3. Bu satış mağazasını ziyaret etmek yaşam tarzımın bir parçası	,895		
	4. Bu satış mağazası bana yapabileceğim	,858		

	aktiviteleri hatırlatıyor.			
Sosyal	1. Bu satış mağazasının ziyaret etmek sosyo-kültürel değerimi artırıyor.	,862	75,769	2,273
	2. Bu satış mağazasında çay içerek sevdiğim insanlarla ilişkimi geliştirebilirim.	,871		
	3. Bu satış mağazasını ziyaret etmek eğlencelidir.	,877		
Kulaktan Kulağa Pazarlama	1. Bu satış mağazasını başka bir satış mağazasına göre daha fazla bahsederim.	,837	74,230	3,712
	2. Bu satış mağazasını birçok kişiye bahsettim.	,851		
	3. Bu satış mağazasını başkalarına tavsiye ederim.	,902		
	4. Bu satış mağazasının müşterisi olduğumu başkalarına söylemekten gurur duyuyorum.	,870		
	5. Bu satış mağazası hakkında başkalarına çoğunlukla olumlu şeyler söylerim.	,847		
Tekrar Satın Alma Niyeti	1. Yakın çevremdeki insanlara bu satış mağazasının ürünlerini tavsiye etmek niyetindeyim.	,873	81,291	2,439
	2. Gelecekte bu satış mağazasından ürün almaya devam edeceğim.	,915		
	3. Gelecekte bu satış mağazasının ürünlerini satın almayı düşünüyorum.	,916		

Tablo 3'te faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri, açıklanan varyans oranı ve özdeğer sonuçlarına ilişkin veriler yer almaktadır. Duyusal deneyim ölçeğinin faktör yüklerine bakıldığında 0,775-0,893 arasında olduğu, açıklanan toplam varyansın %70,761 ve öz değer 2,830 olduğu görülmektedir. Duyusal deneyim ölçeğinin faktör yüklerine bakıldığında 0,820-0,880 arasında olduğu, açıklanan toplam varyansın %73,401 ve öz değer 2,936 olduğu görülmektedir. Düşünsel deneyim ölçeğinin faktör yüklerine bakıldığında 0,898-0,926 arasında olduğu, açıklanan toplam varyansın %83,786 ve öz değer 2,514 olduğu görülmektedir. Fiziksel deneyim ölçeğinin faktör yüklerine bakıldığında 0,814-0,901 arasında olduğu, açıklanan toplam varyansın %75,273 ve öz değer 3,011 olduğu görülmektedir. Sosyal deneyim ölçeğinin faktör yüklerine bakıldığında 0,862-0,877 arasında olduğu, açıklanan toplam varyansın %75,769 ve öz değer 2,273 olduğu görülmektedir. Kulaktan kulağa pazarlama ölçeğinin faktör yüklerine bakıldığında 0,837-0,902 arasında olduğu, açıklanan toplam varyansın %74,230 ve öz değer 3,712 olduğu görülmektedir. Tekrar satın alma niyeti ölçeğinin faktör yüklerine bakıldığında 0,873-0,916 arasında olduğu, açıklanan toplam varyansın %81,291 ve öz değer 2,439 olduğu görülmektedir. Sonuç olarak tüm ölçek maddelerinin faktör yükleri 0,50'nin üzerinde olması, açıklanan toplam varyansın %55'in üzerinde olması ve öz değer 1'in üzerinde olması sebebiyle ölçek maddelerinden herhangi biri silinmemiştir.

Yapısal Eşitlik Model Analizi Sonuçları

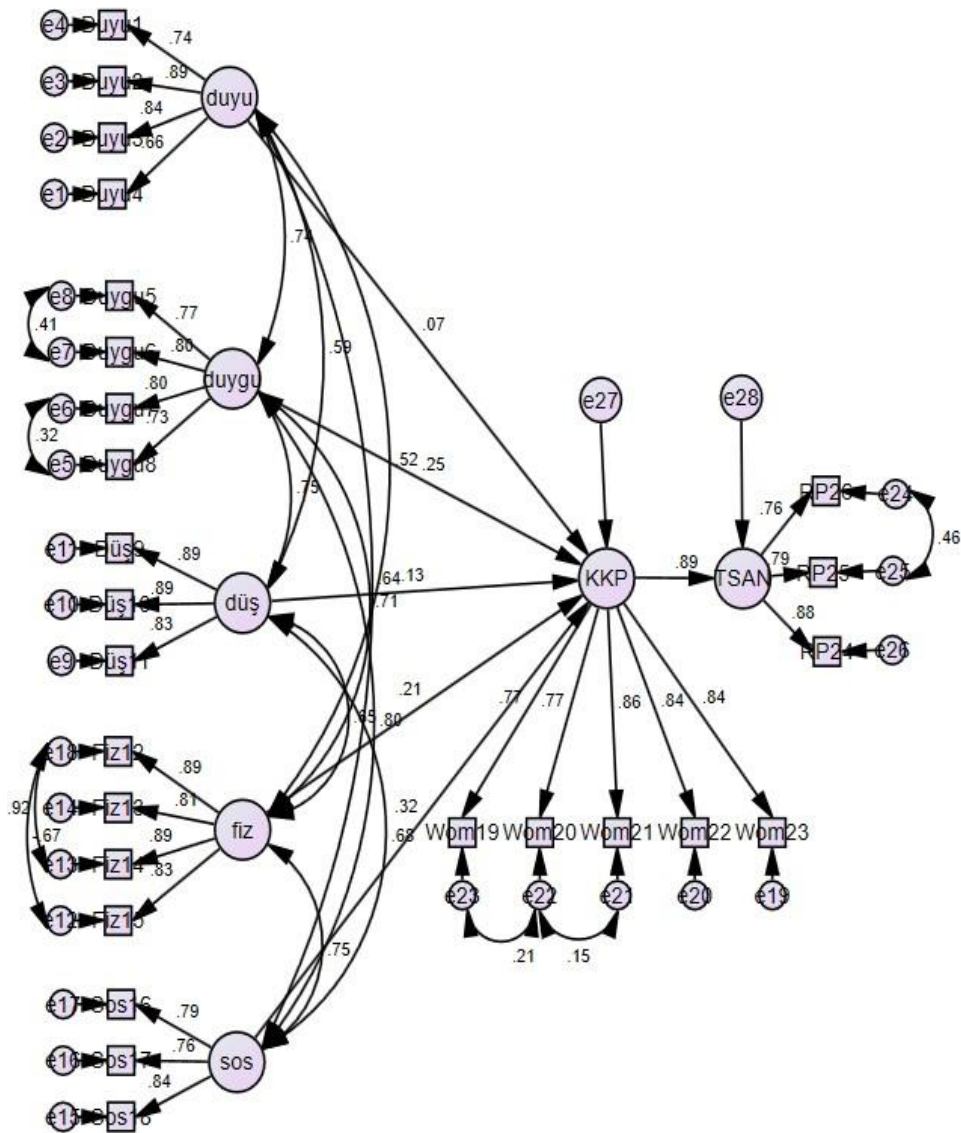
Yapısal eşitlik modeli yöntemiyle elde edilen veriler, bir takım değerlendirme ölçütleri kapsamında ele alınmaktadır ve bu ölçütler uyum iyiliği indeksleri olarak ifade edilmektedir. Uyum iyiliği indeksleri, bir takım değer aralıkları içerisinde yer almaktadır (Kayacan ve Gültekin, 2012: 2). Araştırma modelinin veriyi ne kadar iyi açıkladığı uyum iyiliği indeksleri ile belirlenmektedir. Buna göre χ^2 (Ki Kare) değeri $p>0,05$ olmalı; χ^2 /df (Ki Kare/ Serbestlik Derecesi) 3'ün altın da ise iyi uyum, $3<(x^2/df)<5$ aralığında ise kabul edilebilir uyuma sahiptir; GFI değeri, $0,95\leq GFI<1,00$ aralığında iyi uyum, $0,85<GFI<0,95$ aralığında ise kabul edilebilir uyuma sahiptir; CFI değeri, $0,95\leq CFI\leq 1,00$ aralığında iyi uyum, $0,90\leq CFI<0,95$ aralığında ise kabul edilebilir uyuma sahiptir; RMSA değeri, $RMSEA\leq 0,05$ altında ise iyi uyum, $0,05<RMSEA\leq 0,10$ aralığında ise kabul edilebilir uyuma sahiptir; NFI değeri, $0,95\leq NFI<1,00$ aralığında iyi uyum, $0,90\leq NFI<0,95$ aralığında ise kabul edilebilir uyuma sahiptir; IFI değeri, $0,95\leq IFI<1,00$ aralığında iyi uyum, $0,90\leq IFI<0,95$ aralığında ise kabul edilebilir uyuma sahiptir; TLI değeri, $0,95\leq TLI<1,00$ aralığında iyi uyum, $0,90\leq TLI<0,95$ aralığında ise kabul edilebilir uyuma sahiptir (Malkanthie, 2015: 28; Deligöz, 2014: 105). Buna göre Tablo 4'te yapısal eşitlik modeli uyum değerleri analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Yapısal Eşitlik Modeli Uyum Değerleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir	Model
χ^2 (Ki Kare)	P>0.05 olmalı		587.187
df (Serbestlik Derecesi)	-		270
χ^2 /df	< 3	$3<(x^2/df)<5$	2.175
GFI	>0.95	>0.90	0.902
CFI	>0.95	>0.90	0.962
RMSA	<0.05	<0.08	0.053
NFI	>0.95	>0.90	0.932
IFI	>0.95	>0.90	0.962
TLI	>0.95	>0.90	0.954

Yapılan analiz sonucunda modelin GFI: 0,902, NFI: 0,932 ve RMSEA: 0,053 uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde uyum sağladığı; CFI: 0,962, IFI: 0,962, TLI: 0,954 ve χ^2 /df : 2,175 uyum değerlerinin ise iyi uyum içinde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 2'de deneyimsel pazarlamanın alt boyutlarının (duyusal, duygusal, düşünsel, fiziksel, sosyal) kulaktan kulağa iletişim ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisine ilişkin Yapısal Eşitlik Modeli yer almaktadır. Bu kavramsal modeldeki yapılar arasındaki yol katsayılarını (β) göstermektedir. Yol katsayısı (β), iki gizil değişken arasındaki ilişkinin varlığını, yoğunluğunu ve yönünü göstermektedir (Torabi vd., 2021: 690).

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma yer alan hipotezlerin, desteklenip desteklenmediğini test etmek amacıyla gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli analizi sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Hipotez Testi Sonuçları

Hipotezler	Estimate	S.E	C.R	P değeri	Durum
H ₁ : Duyu-> KKP	0,072	0,066	1,094	,274	Red
H ₂ : Duygu-> KKP	0,277	0,107	2,597	,009	Kabul
H ₃ : Düş-> KKP	0,122	0,046	2,655	,008	Kabul
H ₄ : Fiz-> KKP	0,162	0,045	3,622	***	Kabul
H ₅ : Sos-> KKP	0,299	0,07	4,291	***	Kabul
H ₆ : KKP-> TSAN	0,928	0,06	15,594	***	Kabul

*p < 0,01, **p < 0,05, ***p < 0,10

Araştırma kapsamındaki hipotezlerden H_1 hipotezinin p değeri ile 0,10'dan büyük olduğu için istatistiksel olarak hipotezin olumlu yönde bir etkiye sahip olmadığını ve dolayısıyla bu hipotezin desteklenmediği tespit edilmiştir. Araştırma kapsamındaki H_2 , H_3 , H_4 , H_5 ve H_6 hipotezlerinin ise p değerlerinin 0,10'dan küçük olduğu tespit edilmiş ve bu hipotezlerin desteklendiği saptanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizde hem çay satışının yapıldığı hem de insanların sosyalleşebileceği ve çay içebileceği alan olan çay satış mağazaları bulunmaktadır. Bu çalışmada, Rize ilinde bulunan Çay Satış Mağazaları'ndan ürün veya hizmet almış olan tüketicilerin mağazaya yönelik deneyimlerini diğer tüketicilere kulaktan kulağa ileterek tüketicilerin tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmanın hipotezleri geliştirilmiştir. Bu çerçevede geliştirilen hipotezlerle deneyimsel pazarlamanın alt boyutları olan duyuşal deneyim, duyuşal deneyim, düşünsel deneyim, fiziksel deneyim ve sosyal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerindeki etkisi ile kulaktan kulağa pazarlamanın tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Duyusal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmış ve H_1 hipotezi kabul edilmemiştir. Bu durum, duyuşal deneyim değişkeninin kulaktan kulağa pazarlama değişkeni ile açıklanamayacağı anlamına gelmektedir. Elde edilen bu sonuç, çalışmanın literatür incelemesinde yer alan Torabi (2021), Hidayat (2019), Purwanto (2016) ve Imani (2015)'nin çalışmalarıyla örtüşmektedir. Duyusal boyut, ziyaretçilere, görme, işitme, dokunma, tat ve koku alma yoluyla edindiği deneyimler hakkında bilgi verir. Bu deneyimlerin tümü çay satış mağazasından ayrılan ziyaretçiyi etkilemekle kalmaz ayrıca bu ziyaretçiler diğer tüketicileri de olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Bu sebeple çay satış mağazasını ziyaret eden bir tüketiciyi çay kokusu karşılamalı, mağazanın iç tasarımı ve dış peyzajı hayran bırakmalıdır. Ayrıca çay, tüketiciye sıcak ikram edilmeli, kokusu, tadı ve aroması etkileyici olmalıdır. Tüketiciye sadece siyah çay değil diğer çay çeşitleri de (örneğin: yeşil çay, beyaz çay, matcha çayı gb.) sunulmalı, ikram edilen çayın bardağı ve çaydanlığı özel tasarlanmalıdır. Bu gibi ürünlerine veya hizmetlerine değer katıcı, farklılaştırıcı ve tüketiciyi cezbedici faktörleri uygulayan işletmeler, tüketiciler tarafından duyuşal olarak yaşadığı deneyimi diğer tüketicilere iletmede etkili olacaktır.

Duyusal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuş ve H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum duyuşal deneyim değişkeninin kulaktan

kulağa pazarlama değişkeni ile açıklanabileceği anlamına gelmektedir. Elde edilen bu sonuç literatür incelemesinde yer alan Hidayat (2019) ve Hestin vd. (2018)'nin çalışmalarıyla örtüşmektedir. Duygusal boyut, çay satış mağazasını ziyaret eden tüketiciyi nasıl ve ne hissettirdiği, tüketicinin içsel duygularını ve mağazanın genel performansı hakkındaki duygularını etkilemektedir. Dolayısıyla çay satış mağazasından vakit geçiren ve olumlu duygular hissederek mağazadan ayrılan bir tüketici, bu duygularını diğer tüketicilere ve yakın çevresine de olumlu yönde iletacaktır.

Düşünsel deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuş ve H₃ hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum düşünsel deneyim değişkeninin kulaktan kulağa pazarlama değişkeni ile açıklanabileceği anlamına gelmektedir. Elde edilen bu sonuç literatür araştırmasında yer alan Hestin ve arkadaşlarının (2018) çalışmalarıyla uyum göstermektedir. Düşünsel boyut, çay satış mağazasını ziyaret eden tüketicinin zihninde farklı bir şeyler hakkında yaratıcı düşünmeyi etkileyen bir durumdur ve bu durumda çay satış mağazasından yeni fikirlerle ve ilham alarak ayrılan bir ziyaretçi, çevresine de bu durumu olumlu olarak aktaracaktır.

Fiziksel deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuş ve H₄ hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum fiziksel deneyim değişkeninin kulaktan kulağa pazarlama değişkeni ile açıklanabileceği anlamına gelmektedir. Elde edilen bulgu literatür araştırmasında yer alan Hananto ve Wibowo (2021), Hidayat (2019), Neko (2014) ve Imani (2015) çalışmalarıyla paralellik göstermektedir. Fiziksel boyut, çay satış mağazasında bulunmaktan hoşlanan, keyif alan, arkadaşları ve ailesi ile kaliteli vakit geçiren tüketiciyi etkilemektedir ve bu durum tüketicinin olumlu yöndeki deneyimleri diğer tüketicileri aktarmasında etkili olacaktır.

Sosyal deneyimin kulaktan kulağa pazarlama üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuş ve H₅ hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum sosyal deneyim değişkeninin kulaktan kulağa pazarlama değişkeni ile açıklanabileceği anlamına gelmektedir. Elde edilen bulgu literatürdeki Hananto ve Wibowo (2021) ve Imani (2015) çalışmalarıyla örtüşmektedir. Sosyal boyut, çay satış mağazasını ziyaret eden tüketiciyi sosyal yönden ve insan ilişkilerini geliştirmesini yönünden etkileyen bir durumdur. Bu durum, çay satış mağazasında keyifli ve eğlenceli vakit geçiren ve bu memnuniyetle ayrılan bir ziyaretçi, bu olumlu deneyimlerini kulaktan kulağa aktarırken de aynı yönde etkileyecektir. Araştırmada elde edilen sonuçları destekler nitelikte Jennah (2020), Kusumawati (2020), Setiawati ve Rozinah (2020), Aristiawan vd. (2019), Anitha (2019), Sumagra (2017), Artanti (2016) ve Hendrayana vd. (2015) dahil olmak üzere birçok araştırmacı deneysel pazarlama değişkeninin kulaktan kulağa pazarlama

üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu çalışmalarında ifade etmiştir. Bu sonuçlara göre çay satış mağazasından ürün veya hizmet almış tüketicilerin mağazaya yönelik olumlu duyguları ve ruh hallerini ailesine, arkadaşlarına ve yakınlarına iletme derecesini etkileyecektir.

Çalışmada kulaktan kulağa pazarlama değişkeninin tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi bulunmuş ve H_6 hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuca göre kendini özel hisseden tüketici, tekrar satın almaya veya ziyaret etmeye devam edeceğini göstermektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda kulaktan kulağa pazarlama değişkeninin tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu bulguyu literatürde araştırmasında yer alan Handayani vd. (2021), Avcı ve Yıldız (2021), Prabowo ve arkadaşları (2020), Arif (2019), Leonard vd. (2017) ve Davidow (2003)'un çalışmalarıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla mevcut çalışmada elde edilen bu sonuçlar da literatürdeki sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

Bu çalışmadaki en büyük sınırlama, verilerin sadece Rize ilinde bulunan çay satış mağazalarından elde edilmiş olmasıdır. Araştırma kapsamının genişletilmesi ve Türkiye'nin diğer illerinde bulunan çay satış mağazalarının da kapsama eklenmesi sonuçların genellenebilmesi açısından faydalı olacaktır. İlaveten, gelecekteki araştırmalarda farklı faktörleri (örneğin; marka sadakati, müşteri memnuniyeti vb.) modele entegre edilmesi de düşünülebilir. Bu çalışma sadece Rize ilinde bulunan çay satış mağazalarından ürün veya hizmet almış tüketicilerin tekrar satın alma niyetlerini dikkate almıştır; diğer içecek hizmeti sunan (örneğin; kahve gibi) mağazaları veya mekanlarını araştırma sonuçlarına katmamıştır. Bundan sonraki çalışmalarda bu çalışmaya ek olarak kahve mağazaları veya mekanları için ayrı bir çalışma yapılarak genişletilebilir, X-Y-Z kuşakları arasında karşılaştırma yapılabilir.

Yazar Katkıları: Yazarların makaleye katkı oranları eşittir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ali, A., ve Bhasin, J. (2019). Understanding customer repurchase intention in e-commerce: role of perceived price, delivery quality, and perceived value. *Jindal Journal of Business Research*, 8(2), 142-157.
- Al-Jazzri, M. (2014). Analisis pengaruh kepuasan, kualitas, dan experiential marketing terhadap word of mouth situs jejaring sosial twitter pada mahasiswa feb universitas brawijaya. Doctoral Dissertation, Universitas Brawijaya.
- Amir, H. (2007). Analisis experiential marketing, emotional branding, dan brand trust terhadap loyalitas merek mentari. *Manajemen Usahawan Indonesia*, No.06, Th.36, 22-28.
- Anggraini, N. P. N., Jodi, I. W. G. A. S., ve Putra, D. P. (2020). The influence of experiential marketing and e-service quality on e-satisfaction and repurchase intention. *In Journal*

of International Conference Proceedings, 3(2), 50-58.

- Anitha, J. (2019). Analisis pengaruh kepuasan, kualitas, dan experiential marketing terhadap word of mouth situs jejaring sosial twitter (studi pada mahasiswa stie malangkuçeçwara). Program Studi Manajemen Sekolah Tinggi Ilmu Ekonomi (Stie) Malang Kuçeçwara, Doctoral Dissertation, Malang.
- Arif, M. E. (2019). The influence of electronic word of mouth (ewom), brand image, and price on re-purchase intention of airline customers. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 17(2), 345-356.
- Aristiawan S. A, Dwi Putra Buana S., ve Handry Sudiarta A. (2019). Effect of experiential marketing on word of mouth with satisfaction as intervening variable (study at go-jek customer in mataram). *Global Journal of Management and Business Research: E Marketing*, 19(7-E).
- Avcı, İ. ve Yıldız, E. (2021). İndirim marketlerinde satılan aktüel ürünlere yönelik algılanan kalite, fiyat ve ürünün tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkileri ve ağızdan ağıza pazarlama davranışının aracılık rolü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 389-411.
- Başer A. (2006). Türkiye’de tarım destekleme politikaları ve çay sektörü. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Chanotakis, I. E. ve Lympelopoulos, C. (2009). Service quality effect on satisfaction and word of mouth in the health care industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, Vol. 19(2), 229-242.
- Çilingir, Z., Yıldız, S.ve Kurtuldu, H. S. (2011). Kulaktan kulağa iletişim: alışveriş merkezi müşterileri üzerinde bir pilot çalışma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 95-115.
- Davidow, M. (2003). Have you heard the word? the effect of word of mouth on perceived justice, satisfaction and repurchase intentions following complaint handling. *The Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 16, 67-80.
- Deligöz, K. (2014). deneyimsel pazarlama uygulamalarının marka tercihi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma (kahve dünyası ve starbucks örneği). Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- East, R., Romaniuk, J., Chawdhary, R., ve Uncles, M. (2017). The impact of word of mouth on intention to purchase currently used and other brands. *International Journal of Market Research*, 59(3), 321-334.
- Erbaş, A. P. (2010). The effect of experiential marketing on customer satisfaction and loyalty: a study on starbucks. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eze, J. F., Nnabuko, J. ve Etuk, A. (2014). An evaluation of e-word-of-mouth communication on brand equity in cross river state, Nigeria. *International Journal of Development and Sustainability*, 3(9), 1814-1821.
- FAO, (2022). International tea market: market situation, prospects and emerging issues, Erişim adresi: <https://www.fao.org/3/cc0238en/cc0238en>. Pdf.
- Gaylard, L. (2015). *The Tea Book: Experience the World's Finest Teas*. New York: Dorling Kindersley Limited.
- Genç, F. (2020). Türkiye’de çay üretimi ve değişen sosyal ilişkiler. Yüksek Lisans Tezi,

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Goyette, I., Ricard, L., Bergeron, J., ve Marticotte, F. (2010). E-WOM scale: word-of-mouth measurement scale for e-services context. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 27(1), 5-23.
- Hananto, Y. T. ve Wibowo, E. A. (2021). Pengaruh experiential marketing terhadap word of mouth konsumen. *Jurnal Manajemen, Organisasi Dan Bisnis (Jmob)*, 1(1), 66-78.
- Handayani, R., Ruswanti, E., Hilmy, M. R., ve Adhikara, M. A. (2021). Communication effectiveness of doctors and patients, loyalty, word of mouth, on repurchase intentions at district public hospital tangerang, Indonesia. *Journal of Multidisciplinary Academic*, 5(4), 334-340.
- Hendrayana, A.S., Imas Maesaroh, I. ve Deden Taryana D., (2015). Pengaruh experiential marketing dan citra universitas terbuka terhadap word of mouth mahasiswa, *Jurnal Manajemen dan Bisnis*, 12(2), 216-226.
- Hestin, D. (2018). Pengaruh experiential marketing, kepuasan dan kualitas produk terhadap word of mouth pada kedai ayam kremes mas boy jember. Doctoral Dissertation, Universitas Muhammadiyah Jember.
- Hidayat, N. (2019). Pengaruh experiential marketing terhadap kepuasan konsumen serta dampaknya pada word of mouth (studi pada pengunjung transmart carrefour kubu raya). *Equator Journal of Management and Entrepreneurship*, 7(1), 1-16.
- Hsiao, C. H., Tang, K. Y., ve Su, Y. S. (2021). An empirical exploration of sports sponsorship: activation of experiential marketing, sponsorship satisfaction, brand equity and purchase intention. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-13.
- Ilyas, G. B., Rahmi, S., Tamsah, H., Munir, A. R., ve Putra, A. H. P. K. (2020). Reflective model of brand awareness on repurchase intention and customer satisfaction. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(9), 427-438.
- Imani, E. N. (2015). Pengaruh Experiential Marketing Terhadap Word of Mouth Secara Islamı (Survei Pada Kafe Kopinion Pizza & Coffee Malang). Doctoral Dissertation, Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim Malang.
- Indrawati, L., Hermanto, Y. B. ve Panjaitan, T. W. (2022). Implementation of experiential marketing in tourism development in east java. *Budapest International Research and Critics Institute: Humanities and Social Sciences*, 5(1), 5360-5371.
- Irawati (2008). Pengaruh experiential marketing terhadap perilaku word of mouth konsumen macintosh. Fakultas Ilmu Sosial dan Ilmu Pemerintahan Universitas, Indonesia.
- Jannah, U. I. (2020). Analisis Pengaruh Experiential Marketing Terhadap Word of Mouth (WoM) Dengan Kepuasan Pelanggan Sebagai Mediasi: Studi Kasus Kafe Sejenak Malang. Undergraduate Thesis, Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim, Indonesia.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kanopaite, V. (2015). The Impact of Experiential Marketing Use on Customer Perceived Value and Satisfaction in Lithuanian Restaurants. *ISM University of Management and Economics*, 4, 0-108.
- Kayacan, B. ve Gültekin, Y. S. (2012). Yapısal eşitlik modellemesinin (yem) ormancılıkta sosyo-ekonomik sorunların çözülmesinde kullanımı. III. Ormancılıkta Sosyo-

Ekonomik Sorunlar Kongresi, İstanbul Üniversitesi, Orman Fakültesi, 18, 20.

- Khalid, S., Ahmed, M. A. ve Ahmad, Z. (2013). Word-of-mouth communications: a powerful contributor to consumers decision-making in healthcare market. *International Journal of Business and Management Invention*, 2(5), 55-64.
- Khalifa, M. ve Liu, V. (2007). Online consumer retention: contingent effects of online shopping habit and online shopping experience. *European Journal of Information Systems*, 16(6), 780-792.
- Kim, C., Galliers, R. D., Shin, N., Ryoo, J. H., ve Kim, J. (2012). Factors influencing internet shopping value and customer repurchase intention. *Electronic Commerce Research and Applications*, 11(4), 374-387.
- Kitapci, O., Akdogan, C. ve Dortyol, İ. T. (2014). The impact of service quality dimensions on patient satisfaction, repurchase intentions and word-of-mouth communication in the public healthcare industry. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 161-169.
- Kitkowski, H.R. (2020). Experiential marketing's effect on brand awareness. Bachelor's Thesis, University of Arizona, Tucson, USA.
- Köleoğlu, N., ve Çolakoğlu, H. (2017). Sanal deneyimsel pazarlama ve ağızdan ağza iletişim niyeti ilişkisi. *Journal of Awareness*, 2(Special 2), 19-32.
- Kusumawati, D. (2020). Pengaruh kepuasan dan experiential marketing terhadap word of mouth (studi pada agen hijab arrafi diandra demak). *Mimbar Administrasi Fisiq Untag Semarang*, 1(21), 192-214.
- Kuzucu, K. (2003). Türkiye'de Çaycılığın Tarihi Gelişimi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:8, 75-96.
- Leonard, S. E., Comm M. ve Thung F. (2017). The relationship of service quality, word-of-mouth, and repurchase intention in online transportation services. *Journal of Process Management and New Technologies*, 5(4), 30-40.
- Made Aristiawan S. A., Dwi Putra Buana S. ve Handry Sudiarta A. (2019). Effect of experiential marketing on word of mouth with satisfaction as intervening variable (study at go-jek customer in mataram). *Global Journal of Management and Business Research*, 19(7), 40-48.
- Malkanthe, A. (2015). *Structural equation modeling with amos. first impression*, Panadura: Nippon Graphics Pvt. Ltd.
- Martin, L. (2007). *Tea: the drink that changed the world*, Tuttle Publishing.
- Mendi, A.F. (2018). Türkiye çay endüstrisi: sektörel ve ampirik bir çalışma. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4(2), 252-274.
- Mismiwati, M. (2016). Pengaruh kepuasan pelanggan, kualitas produk, dan experiential marketing terhadap word of mouth pada percetakan sabilul haq. *I-Economics: A Research Journal on Islamic Economics*, 2(1), 19-30.
- Muhammad, M. ve Artanti, Y. (2016). The impact of experiential marketing on word of mouth with customer satisfaction as a intervening variable. *Jurnal Dinamika Manajemen*, 7(2), 182-190.
- Neko, M. (2014). Pengaruh experiential marketing terhadap word of mouth konsumen pada jasa transportasi perum damri rute pontianak-kuching. *Jurnal Manajemen Update*, 3(1).
- Prabowo, H., Astuti, W. ve Respati, H. (2020). Effect of service quality and brand image on repurchase intention through word of mouth at budget hotels airy rooms. *Open*

Journal of Business and Management, 8(1), 194-207.

- Prahiawan, W., Fahlevi, M., Juliana, J., Purba, J. T. ve Tarigan, S.A. (2021). The role of e-satisfaction, e-word of mouth and e-trust on repurchase intention of online shop. *International Journal of Data and Network Science*, (5), 593-600.
- Purwanto, N. (2016). Pengaruh sense and fell experiences terhadap word of mouth dengan variabel kepuasan pelanggan sebagai variabel mediasi. *e-Jurnal Manajemen Kinerja*, 2(1), 12-21.
- Schmitt, B. (1999). Experiential marketing. *Journal of Marketing Management*, 15, 53-67.
- Schmitt, B. ve Zarantonello, L. (2013). Consumer experience and experiential marketing: a critical review. *Review of marketing Research*, 10, 25-61.
- Setiawati E. ve Rozinah S. (2020). Pengaruh experiential marketing dan citra perusahaan terhadap word of mouth. *Premium Insurance Business Journal*, 7(1), 55-64.
- Sumarga, H. E. (2019). Analisis pengaruh kepuasan, kualitas, dan experiential marketing terhadap word of mouth aplikasi whatsapp pada mahasiswa feb umt. *Jurnal Manajemen dan Bisnis*, 6(2), 88-98.
- Tho, N. X., Lai, M. T. ve Yan, H. (2017). The effect of perceived risk on repurchase intention and word-of-mouth in the mobile telecommunication market: A case study from Vietnam. *International Business Research*, 10(3), 8-19.
- Tian, H., Siddik, A. B., ve Masukujjaman, M. (2022). Factors affecting the repurchase intention of organic tea among millennial consumers: an empirical study. *Behavioral Sciences*, 12(2), 50-69.
- Torabi, A., Hamidi, H. ve Safaie, N. (2021). Effect of sensory experience on customer word-of-mouth intention, considering the roles of customer emotions, satisfaction, and loyalty. *International Journal of Engineering*, 34(3), 682-699.
- Uğur, U. (2017). Mağaza imajı unsurlarının, tekrar satın alma niyeti ve ağızdan ağıza pazarlama üzerine etkileri: sivas aydınlı hazır giyim mağazası örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 40, 332-343.
- Usta, H. (2004). Çay Sektör Profil Araştırması. İstanbul Ticaret Odası, İstatistik Şubesi, İstanbul.
- Vaajoensuu, M. (2018). Building brand equity through experiential marketing. programa de grado negocios internacionales, Arcada University, Pensilvania Estados Unidos.

Az gelişmiş Ülkelerde İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkisi

Rabia EFEOĞLU*

Öz

Çalışmanın amacı, 2002-2019 dönemi için panel veri analiz yöntemiyle 37 az gelişmiş ülkede iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmada Westerlund (2007) bootstrap panel eşbütünleşme testi ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi gibi yatay kesit bağımlılık ve heterojenlik durumunda kullanılan ikinci nesil panel veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Westerlund (2007) bootstrap panel eşbütünleşme testi sonucunda 37 az gelişmiş ülkede iklim değişikliği ve tarım sektörü arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu bulunmuştur. Panelin bütünü ve ülke bazında eşbütünleşme katsayıları AMG yöntemi ile tahmin edilmiştir. Panelin bütününde iklim değişikliğinin tarım sektörünü olumsuz etkilediği sonucuna varılmış, ülke bazında da iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin yanı sıra pozitif bir etkisinin olabileceği sonucu elde edilmiştir. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonucunda ise iklim değişikliğinden tarım sektörüne doğru tek bir nedensellik ilişkisi bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuç itibarıyla, ele alınan 37 az gelişmiş ülkede iklim değişikliğinin tarım sektörünü olumsuz etkilediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, Tarım sektörü, Panel veri analizi

The Effect of Climate Change on the Agriculture Sector in Underdeveloped Countries

Abstract

The aim of the study is to investigate the impact of climate change on the agricultural sector in 37 underdeveloped countries with the panel data analysis method for the period 2002-2019. In the study second generation panel data analyzes used in case of cross-section dependence and heterogeneity such as Westerlund (2007) bootstrap panel cointegration test and Dumitrescu and Hurlin panel causality test were performed. As a result of the bootstrap panel cointegration test, Westerlund (2007) found that there is a long-term relationship between climate change and the agriculture sector in 37 underdeveloped countries. Co-integration coefficients on the whole panel and country basis were estimated by the AMG method. In the whole panel, it was concluded that climate change affects the agriculture sector negatively, and it was concluded that climate change can have a positive effect as well as a negative and significant effect on the agricultural sector on a country basis. As a result of the Dumitrescu and Hurlin panel causality test, a single causality relationship was found from climate change to the agriculture sector. As a result, it can be said that climate change negatively affects the agriculture sector in 37 underdeveloped countries.

Keywords: Climate change, Agricultural sector, Panel data analysis

Geliş/Received: 09.04.2023

Kabul/Accepted: 24.09.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu araştırmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, refeoglu@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2515-1553

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Geçmişten günümüze devam eden iklim değişikliği günümüzde en önemli sorunlardandır. İklim değişikliğinin dünyada bütün ekosistemi önemli ölçüde etkilemesi sonucunda meydana gelen değişimlerin hızı ise özellikle geçen yüzyılda artmaya başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında 19. yy.'dan itibaren insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının sıcaklığı önemli ölçüde artırması etkili olmuştur (Huong, Nguyet, Hung, Duc, Chuong, Tri ve Hien, 2022: 1)

Dünyanın bütün ülkelerini ilgilendiren iklim değişikliğinin nedeni ise, atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun olması gereken düzeyin üzerine çıkması, diğer bir ifade ile atmosferin giderek ısınmasıdır. Dolayısıyla aşırı ısınma sonucunda yağış yapısının değişmesi, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, ekstrem hava olaylarının artması, sel, kuraklık, bazı hayvan ve bitki türlerinin yok olması gibi doğal iklim değişiklikleri söz konusu olmaktadır (Bayraç ve Doğan, 2016: 24). Ayrıca iklim değişikliği sıcaklık, yağış, nem, güneşlenme süresi, karla örtülü gün sayısı, rüzgâr, buharlaşma, deniz seviyeleri ve hava basıncı gibi doğa olaylarının değişmesine sebep olmaktadır (Akcan, Kurt ve Kılıç, 2022: 125). Diğer taraftan orman ve bitki örtüsü, su kaynakları, tarım, insan sağlığı, biyoçeşitlilik üzerinde de olumsuz etkileri olan iklim değişikliğinin özünde yağış değişiklikleri, yüksek sıcaklıklar ve yüksek atmosferik karbondioksit (CO₂) yoğunluğu vardır (Dumrul ve Kiliçarslan, 2017: 336; Hayaloğlu, 2018: 52; Mahato, 2014: 1).

Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler için ciddi bir sorun olan iklim değişikliği tarım, ormancılık, balıkçılık, gıda üretimi, hayvancılık, turizm, dış ticaret, lojistik, inşaat, sağlık, finans gibi sektörleri etkilemektedir. Özellikle tarım sektörü; kişilerin zorunlu gıda gereksinimini karşılayan sektör olması ve milli gelir içindeki payı sebebiyle ülke ekonomilerinde önem arz etmektedir (Bayraç ve Doğan, 2016: 24). Bu nedenle tarım sektörü iklim değişikliğinin ekonomik etkileri arasındaki en önemli sektördür. Çünkü tarımsal faaliyetler büyük ölçüde iklime bağlı olduğundan tarıma etkisi diğer sektörlerden daha fazla olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, tarım sektörünün doğrudan doğaya ve iklim koşullarına bağlı olması ve insanlara yaşamsal kaynak sağlamasından ötürü iklim değişikliğinden en çok etkilenen sektör olduğu kabul edilmektedir (Başoğlu ve Telatar, 2013: 8-15).

Çalışmanın amacı, 2002-2019 döneminde 37 azgelişmiş ülkede iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemi ile analiz etmektir. Literatürde iklim değişikliğinin tarım, endüstri, sağlık, enerji, ekonomik büyüme gibi göstergeler üzerindeki etkileri araştırılmakta, çalışma özelinde ele alınan iklim değişikliği ve tarım sektörü ilişkisi de araştırmacılar tarafından kapsamlı bir şekilde incelenen konu olmaktadır. Dünyadaki tüm

sektörleri etkileyen karbondioksit (CO2) emisyonlarına bağlı iklim değişikliğinin tarım, endüstri, turizm sektörü vb. üzerindeki etkisine yönelik birçok ekonomik ve ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Ancak tarımın özellikle azgelişmiş ülkelerde yoğun bir sektör olması ve tarımda iklim değişikliğinden en fazla etkilenebilecek ülkelerin azgelişmiş ülkeler olduğu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu ülkelerin literatürde az sayıda incelenmesi dikkat çekmiş ve yapılan bu çalışmanın motivasyon kaynağını oluşturmuştur. İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisinin daha önce azgelişmiş ülkeler özelinde az sayıda çalışmaya rastlanılması ve yapılan bu çalışma kapsamında ele alınması ile literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca iklim değişikliğinin tarım sektörüne etkisinin incelendiği çalışmalarda tarım sektörünü etkileyen faktörlerden biri olan tarım arazisi değişkeninin kısıtlı kullanılmasından ötürü söz konusu değişkene çalışmada yer verilmesinin de diğer çalışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın giriş bölümünden sonra geri kalan kısmı şu şekilde düzenlenmiştir: ikinci bölümde iklim değişikliği kavramsal çerçeve verilmekte, üçüncü bölümde iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisi incelenmekte, dördüncü bölümde literatür özetlenmekte, beşinci bölümde veri seti ve model yer almakta, altıncı bölümde ekonometrik yöntem ve analiz bulguları tartışılmakta, yedinci bölümde sonuç ve öneriler sunulmaktadır.

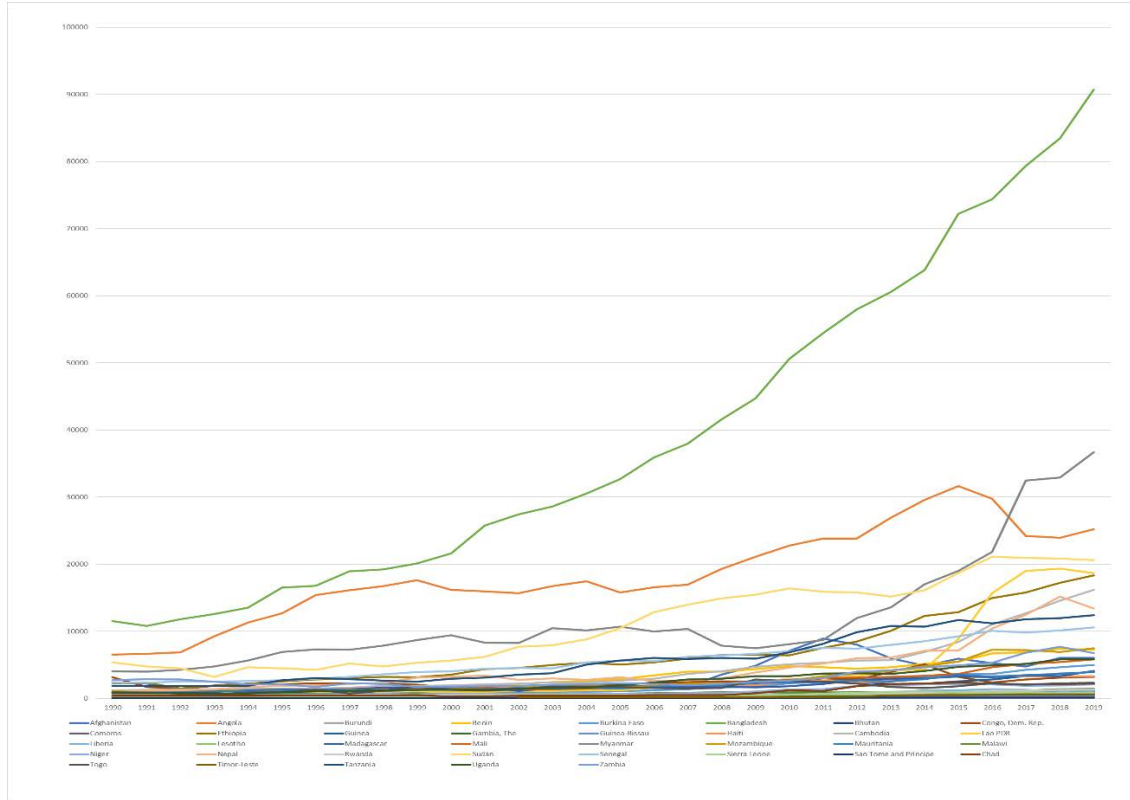
İklim Değişikliği Kavramsal Çerçeve

Küresel bir sorun olan iklim değişikliği, 1992 yılında Rio De Janeiro’da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansında ele alınmış ve söz konusu konferansta Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) imzalanarak iklim değişikliğinin tanımı yapılmıştır. BMİDÇS’ye göre iklim değişikliği, “karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik” olarak tanımlanmaktadır (United Nations).

İklim değişikliği kararların yer değiştirmesi, levha hareketleri, yanardağ faaliyetleri, güneşteki değişimler gibi doğal nedenlerle ortaya çıkabildiği gibi insan faaliyetlerinden kaynaklı nedenlerle de oluşabilmektedir. Diğer taraftan CO2 emisyonlarının iklim değişikliğinin başlıca en önemli nedeni olduğu ifadelendirilmektedir. Sera gazları sonucu iklim değişikliği kuraklık, deniz seviyesinin yükselmesi, buzulların erimesi, aşırı sıcaklık, fırtına, kasırga gibi olaylarla sonuçlanmaktadır (Aydoğdu, 2020: 46-47). Bu anlamda iklim değişikliği, fosil yakıtların yakılması sonucu ortaya çıkan atmosferdeki sera gazı salınımı ile ilişkili ve beraberinde sıcaklık artışının meydana geldiği önemli bir sorun niteliğindedir (Hayaloğlu, 2018: 52).

Atmosferdeki sera gazları yoğunluğunun artması sonucu sıcaklıkların hızlı bir artış göstermesi ve buna bağlı olarak iklim değişikliğinin oluşmasının olası ekonomik etkileri söz konusudur. İklim değişikliği sonucu ortaya çıkan doğal afetler ülkelerde sermaye zararına, parasal kayıplara neden olabilir. Özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yetersiz altyapı ve sermaye birikiminin olması sebebiyle doğal afetlerden kaynaklanan ekonomik kayıpların milli gelir içerisindeki payı daha yüksektir. Azgelişmiş ülkeler iklim değişikliğinin sebep olduğu zararları bertaraf etmek ve iklim değişikliğine uyum sağlamak için alternatif maliyetlere katlanırlar. Bu alternatif maliyetler ise ekonomik büyümeleri üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir (Başoğlu ve Telatar, 2013: 13-14).

Özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren iklim değişikliğine neden olan hem doğal hem de insan kaynaklı sera gazlarından CO2 emisyonunun seyri azgelişmiş ülkeler özelinde Grafik 1 ile gösterilmektedir.

Grafik 1: Azgelişmiş Ülkelerde CO2 Emisyonu (kt)

Grafik 1 incelendiğinde, 1990'lardan günümüze kadar azgelişmiş ülkelerde CO2 emisyonları devamlı artış göstermektedir. En fazla artış Bangladeş'te gerçekleşirken, en düşük CO2 emisyonu Sao Tome ve Principe'de gerçekleşmiştir.

İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkisi

İklim değişikliği birçok sektörü etkilemekle birlikte ekonominin ve üretimin temel taşı olan tarım sektörünü daha fazla etkilediği açıktır. Sıcaklık, yağış, hava olaylarının yoğunluğu, deniz seviyesinin yükselmesi, atmosferdeki CO2 seviyelerinin tarım ürünleri ve çiftlik hayvanları üzerinde doğrudan etkiye sahip olması nedeniyle tarım sektörü iklim değişikliğinden etkilenen en hassas ve savunmasız sektörlerden biridir (Chandio, Jiang, Rehman ve Rauf, 2020: 202; Huong ve diğerleri, 2022: 1). Özellikle birçok alanda olduğu gibi tarım alanında da yetersiz teknolojiye sahip olan azgelişmiş ülkelerde iklim değişikliği tarım sektörü üzerinde daha çok etkili olmaktadır. Bunun sonucunda söz konusu ülkelerde tarımsal üretim ve tarımın GSYH'daki payı azalmaktadır (Khalid, Mahmood ve Rukh, 2016: 40).

Küresel bir olgu olan iklim değişikliğinin etkileri ülkeye, bölgeye, yere, sektöre ve topluluğa göre değişiklik göstermektedir. Gelişmekte olan ya da azgelişmiş ülkelerdeki yoksul ve kırsal toplulukların üretim kaynaklarına erişimleri ve üretime uyum kapasiteleri olmadığı için iklim değişikliğinden orantısız bir şekilde etkilenmektedirler (Huong ve diğerleri, 2022: 1-2). Bu sebeple iklim değişikliğine karşı en savunmasız topluluklar geçim kaynakları önemli ölçüde doğal çevreye bağlı olan ve tarımsal üretimle uğraşan yoksul topluluklardır (Huong, Bo ve Fahad, 2019: 449).

Tarım, özellikle kırsal toplulukların önemli bir gelir kaynağıdır ve yoksul kırsal kesimin geçim kaynağı olduğu için iklim değişikliğinden daha fazla etkilenmektedir. Dolayısıyla bu durum söz konusu ülkelerde ekonomik kalkınma sorununa yol açmaktadır (Chandio ve diğerleri, 2020: 202). Tarım sektörü hem iklim değişikliğinden etkilenmekte hem de iklim değişikliğine sebep olmaktadır. Tarım arazileri, gübreleme, toprak işleme, ilaçlama, enerji tüketimi karbon emisyonunu etkileyerek iklim değişikliğine neden olan unsurlardır (Akcan ve diğerleri, 2022: 126; Bayraç ve Doğan, 2016: 24). İklim değişikliğini içeren karbon emisyonu ya da CO2 kaynaklı iklim değişiklikleri bitkilerin büyümesi ve verimliliği ile hayvan verimliliğini etkileyebilmekte, deniz seviyesindeki yükselmeler sonucu tarım alanları su altında kalarak tarımsal üretim kaybına sebep olabilmektedir (Hayaloğlu, 2018: 53; Mahato, 2014: 1). Diğer taraftan nemli havalar, atmosferdeki karbondioksit düzeyinin artması ve sıcaklığın artması tarımsal alanda yabancı ot, hastalıklar ve böceklenmeye yol açabilir. Yağışların azlığı ve sıcaklık yükseklikleri ise ürünlerin yetişmesini engeller (Tunç Deveci, 2017: 9). Kuraklık sebebiyle tarım arazilerinin susuz kalması sonucu tarımsal ürünlerin yetiştirilememesi tehlikesi olmakla birlikte kar yağışına bağlı çığ felaketi, aşırı yağışlar sonucu sel felaketi, yüksek sıcaklıklardan dolayı orman yangınlarının olması neticesinde tarım alanlarının azalarak tarımsal maliyet oluşması ihtimali yüksektir (Aydoğdu, 2020: 48).

Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde iklim değişikliği ve tarım sektörü arasındaki ilişki konusunda varılan genel kanı iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisinin negatif olduğudur. Genellikle regresyon ve ARDL analizlerine dayanan çalışmaların Türkiye, çeşitli ülkeler ve farklı ülke gruplarında incelendiği dikkat çekmektedir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar(lar) (Yayın yılı)	Ülke/Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Deressa (2007)	Etiyopya/2003-2004	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış) -Üretim alanı -Üretim girdisi	-Regresyon	Artan sıcaklık ve azalan yağış tarıma zarar vermektedir.
Eid, El-Marsafawy ve Ouda (2007)	Mısır/2001-2002	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış) -Hidroloji -Toprak -Sosyo-ekonomik değişkenler -Teknoloji	-Regresyon	İklim değişikliği tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir.
Mano ve Nhemachena (2007)	Zimbabve/2002-2004	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış) -Hidroloji -Toprak -Sosyo-ekonomik değişkenler	-Regresyon	İklim değişikliği tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir. Sıcaklık tarım sektörünü olumsuz etkilerken, yağış olumlu etkilemektedir.
Molua ve Lambi (2007)	Kamerun/2002-2003	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış) -Su -Toprak	-Regresyon	Yağış azalması ve sıcaklık artması tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir.
Barrios, Ouattara ve Strobl (2008)	Sahra altı Afrika ve Sahra altı Afrika dışı gelişmekte olan ülkeler/1961-1997	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış) -Emek -Hayvancılık -Gübre -Sermaye -Toprak	-Regresyon	Sahra altı ülkelerinde yağış ve sıcaklık ile ölçülen iklimin tarımsal üretimin önemli bir belirleyicisi olduğu, diğer ülkelerin iklimden aynı şekilde etkilenmediği ortaya çıkmıştır.
Brown, Meeks, Ghile ve Hunu (2010)	133 ülke/1961-2013	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (yağış, sıcaklık)	-Regresyon	Yağıştaki artış tarım sektörünü pozitif, sıcaklıktaki artış negatif etkilemektedir.
Shakoor, Saboor, Ali ve Mohsin (2011)	Pakistan/1999-2010	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış) -Yaş -Eğitim	-Regresyon	Sıcaklık tarım sektörünü olumsuz etkilerken, yağış olumlu etkilemektedir.
Akram (2012)	8 Asya ülkesi/1972-2009	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış)	-Regresyon	Yağıştaki artış tarım sektörünü pozitif, sıcaklıktaki artış negatif

		-Beşeri sermaye -Nüfus		etkilemektedir.
Dell, Jones ve Olken (2012)	125 ülke/1950-2003	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık)	-Regresyon	Sıcaklık artışı tarımsal üretimi negatif etkilemektedir.
Lee, Nadolnyak ve Hartarska (2012)	13 Asya ülkesi/1998-2007	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış) -Nüfus -Makineleşme -Sulama -Gübre	-Regresyon	Yaz aylarında yüksek sıcaklık ve fazla yağışın tarımsal üretimi artırdığı, sonbahar sıcaklıklarının tarımsal üretime zarar verdiği ortaya çıkmıştır.
Acharya ve Bahтта (2013)	Nepal/1975-2010	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (yağış, sıcaklık), tohum satışı, gübre, sulama, tarımsal alan, emek, sermaye, teknoloji	-Eşbütünleşme	Yağışlar tarım sektörünü olumlu etkilerken, sıcaklığın tarım sektörü üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.
Başoğlu ve Telatar (2013)	Türkiye/1973-2011	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (yağış, sıcaklık) -Yıllık nüfus artışı -Diploma sayısı	-Regresyon	Yağış tarım sektörünü pozitif etkilerken, sıcaklık negatif etkilemektedir.
Belloumi (2014)	11 Doğu ve Güney Afrika ülkesi/1961-2011	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (yağış, sıcaklık), -İşgücü, -Hayvancılık, -Makineleşme, -Gübre, -Tarımsal alan	-Regresyon	Yağıştaki artış tarımsal geliri olumlu, sıcaklıktaki artış olumsuz etkilemektedir.
Chen, Chen ve Xu (2016)	Çin/2000-2009	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (yağış, radyasyon), -Sosyo-ekonomik değişkenler	-Regresyon	Tarımsal mahsul verimleri ve iklim değişikliği arasında doğrusal olmayan ve ters-U ilişkisi vardır.
Mishra ve Sahu (2014)	Odisha/1979-2009	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış) -Nüfus -Okuryazarlık -Kültivatör -Traktör sayısı -Ekili alan -Sulanan alan	-Regresyon	Yağış tarım sektörünü olumlu etkilerken, sıcaklık olumsuz etkilemektedir.
Iqbal ve Siddique (2015)	Bangladeş'te 23 bölge/1975-2008	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış, nem, güneşlenme)	-Regresyon	İklim değişikliğinin tarım üzerindeki genel etkisi kesin değildir.
Loum ve Fogarassy (2015)	Gambiya/1960-2013	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış, CO2 emisyonu) -Gübre	-Regresyon	Hem yağış hem de sıcaklıklardaki marjinal artış veya azalma tahıl verimini olumsuz etkilemekte, CO2 emisyonu

		-Ekili alan		olumlu etkilemektedir.
Afzal, Ahmed ve Ahmed (2016)	Pakistan/1981-2012	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış, nem), tarım alanı, gübreleme	-Regresyon	Sıcaklık ekim ve hasat döneminde buğday üretimini olumlu, çiçeklenme döneminde olumsuz etkilemektedir. Yağış her üç dönemde de buğday üretimini olumsuz etkilemektedir. Sıcaklık, yağış ve nem ekim döneminde pirinç üretimini olumlu, hasat döneminde olumsuz etkilemektedir. Pamuk üretimi için üç dönemde de yağışların etkisi olumludur. Sıcaklık artışı ekim ve çiçeklenme döneminde pamuk üretimini olumsuz, hasat döneminde ise olumlu etkilemektedir.
Bayraç ve Doğan (2016)	Türkiye/1980-2013	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (CO2 emisyonu), -Sıcaklık -Yağış -Tarım verimi	-ARDL	İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisi negatiftir.
Khalid ve diğerleri (2016)	10 ülke/1990-2014	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (CO2 emisyonu), -Doğrudan yabancı yatırım -Net sermaye stoku -Kamu harcamaları -Tarım alanı -Tarımsal net üretim endeksi numarası -Gübre	-Regresyon	İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerinde etkisi bulunmamaktadır.
Ochieng, Kirimi ve Mathenge (2016)	Kenya'da 8 tarım bölgesi/2000-2010	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (yağış, sıcaklık) -Çiftlik büyüklüğü -Tarımsal kültür varlıkları -Gübre -Ürün çeşitlendirme endeksi -Eğitim -Cinsiyet -Hanehalkı büyüklüğü	-Regresyon	Sıcaklık mahsul ve mısır gelirlerini olumsuz, çay gelirlerini olumlu etkilemektedir. Yağış çay gelirlerini olumsuz etkilemektedir.
Van Passel, Massetti ve Mendelsohn	15 AB ülkesi/2007	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış)	-Regresyon	Sıcaklık ve yağış tarım sektörünü mevsimlere göre farklı şekilde

(2016)		-Coğrafya -Toprak -Sosyo-ekonomik değişkenler		etkilemektedir.
Dumrul ve Kılıçarslan (2017)	Türkiye/1961-2013	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (yağış, sıcaklık)	-ARDL	Yağış tarım sektörünü pozitif etkilerken, sıcaklık negatif etkilemektedir.
Moore, Baldos ve Hertel (2017)	140 ülke/1995-2005	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (CO2 emisyonu, yağış, sıcaklık)	-Regresyon	İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisi negatiftir.
Zhang, Zhang, ve Chen (2017)	Çin/1980-2010	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış, nem, rüzgar hızı, güneşlenme süresi, buharlaşma) -Net gelir -Sulama -Toprak -Nüfus -Uzaklık -Ekili alan	-Regresyon	İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerinde olumlu bir etkisi vardır.
Bozzola, Massetti, Mendelsohn ve Capitanio (2018)	İtalya/2008-2011	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış)	-Regresyon	Tarım sektörü net geliri sıcaklık ve yağıştaki mevsimsel değişikliklere karşı hassastır.
Hayaloğlu (2018)	10 ülke/1990-2016	-Tarım sektörü -Ekonomik büyüme -İklim değişikliği (CO2 emisyonları) -Okullama -Tarım arazisi -Kırsal nüfus -Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	-Regresyon	İklim değişikliği tarım sektörünü negatif yönde etkilemektedir.
Sadiq, Saboor, Mohsin, Khalid ve Tanveer (2018)	Pakistan/1981-2010	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (sıcaklık, yağış) -Sulanan arazi payı -Okuryazarlık oranı -Küçük çiftçilerin payı -Operasyonel araziler -Kaliteli tohum -Mahsul tarımının payı -Tarım hizmetleri	-Regresyon	Sıcaklık ve yağıştaki artış tarımsal net geliri azaltmaktadır.
Attiaou ve Boufateh	Tunus'da 24 valilik/1975-	-Tarım sektörü - İklim değişikliği	-ARDL	Düşük yağış tahıl mahsulünü olumsuz

(2019)	2014	(yağış, sıcaklık) -Sermaye stoku -Emek		etkilerken, sıcaklık tahıl mahsulü için uygundur.
Chandio, Magsi ve Ozturk (2020)	Pakistan/1968-2014	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (CO2 emisyonu, sıcaklık) -Ekili alan -Gübre	-ARDL	CO2 emisyonu ve sıcaklık pirinç üretimini olumlu etkilemektedir.
Huang ve diğerleri (2019)	Vietnam/2012	-Tarım sektörü - İklim değişikliği (yağış, sıcaklık)	-Regresyon	Yağış ve sıcaklık arttıkça tarımsal net gelir azalmaktadır.
Chandio ve diğerleri (2020)	Çin/1982-2014	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (CO2 emisyonu, sıcaklık, yağış) -Arazi alanı -Gübre tüketimi -Enerji tüketimi -Kırsal nüfus	-ARDL	CO2 emisyonu tarım sektörünü pozitif etkilerken, sıcaklık ve yağış negatif etkilemektedir.
Pakdemirli (2020)	Türkiye/1961-2018	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (CO2 emisyonu)	-ARDL -VAR	CO2 emisyonları tarım üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.
Akcan ve diğerleri (2022)	Türkiye/1985-2018	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (yağış, sıcaklık, nem, karla örtülü gün sayısı)	-ARDL	Yağış miktarı ve nem oranı tarım sektörünü pozitif, sıcaklık ve karla örtülü gün sayısı negatif etkilemektedir.
Huang ve diğerleri (2022)	Vietnam/1990-2020	-Tarım sektörü -İklim değişikliği (CO2 emisyonu, yağış, sıcaklık, enerji tüketimi), üretim yapılan alan, gübre tüketimi	-ARDL	CO2 emisyonları ve enerji tüketimi tarım sektörünü pozitif etkilerken, sıcaklık ve yağış negatif etkilemektedir.

Veri Seti ve Model

Çalışmada 37 azgelişmiş ülkede** 2002-2019 dönemi yıllık verileri kullanılarak iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerine etkisi analiz edilmiştir. Bağımlı değişken olarak tarım sektörünü temsilen tarım sektörünün GSYİH içindeki payı, bağımsız değişken olarak iklim değişikliğini temsilen CO2 emisyonu ve kontrol değişken olarak tarım arazisi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm değişkenlere World Bank- World Development Indicators (WDI) veri tabanından ulaşılmış ve Tablo 2’de sunulmuştur.

** Afganistan, Angola, Burundi, Benin, Burkina Faso, Bangladeş, Butan, Kongo Cumhuriyeti, Komorlar, Etiyopya, Gine, Gambiya, Gine-Bissau, Haiti, Kamboçya, Lao PDR, Liberya, Lesoto, Madagaskar, Mali, Myanmar, Mozambik, Moritanya, Malawi, Nijer, Nepal, Ruanda, Sudan, Senegal, Sierra Leone, Sao Tome ve Principe, Çad, Togo, Doğu Timor, Tanzanya, Uganda, Zambiya.

Tablo 2: Değişkenlerin Tanımlaması

Değişken	Değişken Açıklaması	Veri tabanı
AGR	Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı	WDI
CO2	CO2 emisyonu (kt)	WDI
AGL	Tarım arazisi (km kare)	WDI

Çalışmada başlangıçta Pesaran (2004) LM_{CD} testi ile Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) LM_{adj} testleri ile her bir değişken ve panelin geneli için yatay kesit bağımlılığı testleri yapılmıştır. Ardından yatay kesit bağımlılığının olduğunu gösteren ikinci kuşak Breitung ve Hadri panel birim kök testleri ile iki ayrı birim kök sınaması yapılmış, sonrasında Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testi ile homojenlik varlığı test edilmiştir. Daha sonra seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi Westerlund (2007) bootstrap panel eşbütünleşme testiyle analiz edilerek AMG (Augmented Mean Group-Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi) yöntemi ile uzun dönem eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmiş, sonrasında Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerine etkisini incelemek için oluşturulan ekonometrik model:

$$AGR_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln CO2_{it} + \beta_2 \ln AGL_{it} + \mu_{it}$$

Eşitlikte AGR tarım sektörünü temsilen tarım sektörünün GSYİH içindeki payını, lnCO2 iklim değişikliğini temsilen CO2 emisyonunu (kt), lnAGL tarım arazisini (km kare) ifade etmektedir.

Ekonometrik Yöntem ve Analiz Bulguları

İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisinin 37 az gelişmiş ülke özelinde incelendiği çalışmada analizlerde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te yer almaktadır. Tabloda değişkenlerin 2002-2019 dönemine ait ortalamaları, standart sapma, en düşük değerleri ile en yüksek değerleri bulunmaktadır.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

	AGR	CO2	AGL
Gözlem	666	666	666
Ortalama	26.889	5400.676	185678.3
Standart Sapma	12.083	10271.38	231149.5
Minimum	2.861	60	440
Maksimum	79.042	90740	1372658

Tablo 3'e göre en yüksek tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 2002 yılında 79.042 ile Liberya'da iken, en düşük tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 2019 yılında 2.861 ile Zambiya'dadır. En yüksek CO2 emisyonu 2019 yılında 90740 ile Bangladeş'te iken, en düşük

CO₂ emisyonu 2002 yılında 60 ile Sao Tome ve Principe'dedir. Tarım arazisi değişkeninin en yüksek değeri 1372658 olup 2009 yılında Sudan'da iken, en düşük değeri 440 olup 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 yıllarında Sao Tome ve Principe'dedir.

Çalışmanın analiz kısmına yatay kesit bağımlılık testi ile başlanmıştır. Analizlerde Pesaran LM_{CD} testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata LM_{adj} testleri kullanılarak yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. N ülke sayısını ve T zaman serisini göstermek üzere; N büyük T küçük (N>T) iken Pesaran LM_{CD} testi (Pesaran, 2004: 6); N ve T'nin büyük (N>T veya T>N) iken Pesaran, Ullah ve Yamagata LM_{adj} testi uygulanır (Pesaran, Ullah ve Yamagata, 2008: 108; Yerdelen Tatoğlu, 2017: 237). Bu doğrultuda yatay kesit bağımlılık test sonuçları Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Test/Değişken	İstatistik	Olasılık
LM _{adj}	26.14	0.0000
LM _{CD}	7.361	0.0000
AGR LM _{CD}	11.341	0.000
CO ₂ LM _{CD}	91.275	0.000
AGL LM _{CD}	33.448	0.000

Çalışmada 37 ülke ve 18 yıl olmak üzere N>T olduğundan yatay kesit bağımlılığını belirlemede LM_{CD} testi ile LM_{adj} testleri dikkate alınmıştır. Tablo 4'de LM_{adj} ve LM_{CD} testlerine göre, her bir değişken ve modelde olasılık değerleri %1'den küçük olduğu için "H₀: yatay kesit bağımlılığı yoktur" hipotezi reddedilmiş, yatay kesit bağımlılığının bulunduğu (Pesaran, 2004: 4; Pesaran ve diğerleri, 2008: 108) dair sonuçlara ulaşılmış, dolayısıyla durağanlığının tespitinde ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekli olmuştur. İkinci kuşak Breitung ve Hadri panel birim kök testleri (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 70-72) ile birim kök sınaması gerçekleştirilmiştir. Birim kök test sonuçları Tablo 5'dedir.

Tablo 5: Birim Kök Testleri

Değişkenler (Düzy)	Breitung		Hadri	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
AGR	2.9775	0.9985	39.9592	0.0000
lnCO ₂	0.8696	0.8077	38.8679	0.0000
lnAGL	-4.7788	1.0000	50.4187	0.0000
Değişkenler (Birinci Fark)	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
AGR	-11.7070	0.0000	-1.1520	0.8753
lnCO ₂	-9.3220	0.0000	0.5159	0.3030
lnAGL	-9.1048	0.0000	-2.0666	0.9806

Tablo 5'de birim kök test sonuçlarına göre, Breitung birim kök testinin hipotezleri "H₀: birim kök var" ve "H₁: birim kök yok" biçiminde iken, Hadri birim kök testinin hipotezleri "H₀: birim kök yok" ve "H₁: birim kök var" biçimindedir (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 70-72).

Dolayısıyla Breitung testinde olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğunda H_0 hipotezi reddedilmekte ve serinin durağan olduğuna karar verilmekte iken Hadri testinde olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğunda yine H_0 hipotezi reddedilmekte ancak serinin durağan olmadığına birim kök içerdiğine karar verilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 70-72). Buradan hareketle her iki test sonucunda da seriler birinci farklarında durağandırlar. Seriler birinci farklarında durağan olduğundan eşbütünleşme testi yapılabilir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi test edilmeden önce Delta testi ile homojenlik testi yapılmış, test sonucuna göre de uygun olan eşbütünleşme ve nedensellik testleri gerçekleştirilmiştir. Delta testi homojenlik test sonuçları Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6: Delta Testi

Test	Test istatistiği	Olasılık Değeri
Δ	25.264	0.000
Δ_{adj}	28.647	0.000

Delta testi sonucunda, panelin heterojen olduğuna dair sonuçlar elde edilmesi, diğer bir ifadeyle serilerin %1 anlamlılık düzeyinde heterojen olduğunun kabul edilmesiyle uygulanması gereken eşbütünleşme testi ve tahmin yöntemi seçilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisi ve eşbütünleşme modelinin tahmini için yatay kesit bağımlılığı ile heterojenliği dikkate alan ikinci nesil panel eşbütünleşme analizleri gerçekleştirilmiştir. Eşbütünleşme test sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Panel Eşbütünleşme Testi

Test	t_{test}	Z_{test}	Olasılık	Robust-olasılık
Gt	-2.100	-4.169	0.000	0.020
Ga	-2.519	3.676	1.000	0.250
Pt	-10.019	-3.251	0.001	0.993
Pa	-4.368	-2.319	0.010	0.950

Westerlund bootstrap panel eşbütünleşme testi serilerin homojen veya heterojen olması durumunda uygulanabilen ve hem grup hem de bütün panel için kullanılan bir testtir. Ga ve Gt değerleri panel heterojen olduğunda, Pa ve Pt değerleri panel homojen olduğunda kullanılır (Westerlund, 2007; Yerdelen Tatoğlu, 2017: 256). Çalışmada modelde ve her bir değişkende yatay kesit bağımlılığı olduğu için Westerlund (2007) eşbütünleşme testinde bootstrap olasılık değerine ve panel heterojen olduğu için de Ga ve Gt istatistiklerine göre yorum yapılmaktadır. Buna göre Tablo 7'de eşbütünleşme test sonuçlarında Gt istatistiğine göre eşbütünleşme ilişkisi var, Ga istatistiğine göre eşbütünleşme ilişkisi yoktur. Diğer bir ifadeyle Gt test istatistiğine göre tarım sektörü ile iklim değişikliği arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

İklim değişikliği ve tarım sektörü arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğuna dair bulgu elde edildikten sonra eşbütünleşme katsayıları tahmin edilebilir. Eşbütünleşme katsayıları modelde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin olmasından ötürü AMG yöntemi ile tahmin edilmiştir (Yerdelen, Tatoğlu, 2017: 233). Eşbütünleşme katsayıları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Eşbütünleşme Katsayıları

Ülkeler	lnCO2		lnAGL	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Afganistan	-3.949	0.001***	-454.303	0.480
Angola	1.706	0.463	1.214	0.941
Burundi	-2.248	0.393	24.338	0.372
Benin	3.385	0.010***	-11.319	0.059*
Burkina Faso	-4.024	0.180	30.331	0.068*
Bangladeş	-5.544	0.000***	-24.258	0.001***
Butan	-1.118	0.615	44.458	0.000***
Kongo Cumhuriyeti	-3.427	0.040**	-2.300	0.742
Komorlar	3.614	0.004***	-25.080	0.509
Etiyopya	-6.363	0.069*	89.360	0.000***
Gine	5.938	0.310	-249.927	0.084*
Gambiya	-0.966	0.912	29.119	0.049**
Gine-Bissau	2.611	0.899	89.771	0.237
Haiti	-2.607	0.352	36.961	0.000***
Kamboçya	-1.672	0.675	35.109	0.522
Lao PDR	-2.060	0.011**	-39.288	0.000***
Liberya	-15.547	0.033**	-113.221	0.001***
Lesoto	-0.078	0.954	2.060	0.633
Madagaskar	-3.234	0.080*	-1448.495	0.012**
Mali	5.242	0.087*	24.932	0.620
Myanmar	-4.227	0.025**	-112.323	0.000***
Mozambik	-6.777	0.004***	188.808	0.000***
Moritanya	-4.841	0.459	-1786.83	0.493
Malawi	-10.292	0.008***	-13.569	0.242
Nijer	-6.739	0.002***	-10.502	0.367
Nepal	-2.676	0.052*	35.384	0.498
Ruanda	4.861	0.430	-101.184	0.343
Sudan	-3.864	0.372	-2.514	0.516
Senegal	-1.300	0.716	23.462	0.033**
Sierra Leone	-9.021	0.026**	13.727	0.390
Sao Tome ve Principe	1.895	0.454	-1.596	0.856
Çad	13.710	0.263	-466.913	0.608
Togo	-7.025	0.104	166.626	0.000***
Doğu Timor	-2.703	0.541	-294.669	0.016**
Tanzanya	2.224	0.362	-2.545	0.897
Uganda	-0.435	0.945	99.636	0.046**
Zambiya	-3.502	0.034**	-53.449	0.065*
Panel Geneli	-1.920	0.025**	-115.648	0.072*

Not: ***, **, * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 8'e göre panelin genelinde, iklim değişikliği ve tarım sektörü arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. İklim değişikliğindeki %1'lik bir artış tarım sektörünü %1.920 azaltmaktadır. Diğer bir ifadeyle iklim değişikliği tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir. İklim değişikliği ve tarım sektörü arasındaki ilişkiye ülkeler açısından bakıldığında; Afganistan, Bangladeş, Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Lao PDR, Liberya, Madagaskar, Myanmar, Mozambik, Malawi, Nijer, Nepal, Sierra Leone, Zambiya'da iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisi negatif ve istatistiki olarak anlamlı; Benin, Komorlar, Mali'de iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Yani Afganistan, Bangladeş, Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Lao PDR, Liberya, Madagaskar, Myanmar, Mozambik, Malawi, Nijer, Nepal, Sierra Leone, Zambiya'da iklim değişikliği tarım sektörünü olumsuz etkilerken, Benin, Komorlar, Mali'de olumlu etkilemektedir. İklim değişikliğinin tarım sektörünü en fazla olumsuz etkilediği ülkeler; Liberya, Malawi, Sierra Leone'dir. Bunun dışındaki diğer ülkeler olan Angola, Burundi, Burkina Faso, Butan, Gine, Gambiya, Gine-Bissau, Haiti, Kamboçya, Lesoto, Moritanya, Ruanda, Sudan, Senegal, Sao Tome ve Principe, Çad, Togo, Doğu Timor, Tanzanya, Uganda'da iklim değişikliği ile tarım sektörü arasında istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki bulunmuştur. Yani Angola, Burundi, Burkina Faso, Butan, Gine, Gambiya, Gine-Bissau, Haiti, Kamboçya, Lesoto, Moritanya, Ruanda, Sudan, Senegal, Sao Tome ve Principe, Çad, Togo, Doğu Timor, Tanzanya, Uganda'da iklim değişikliği tarım sektörünü etkilememektedir.

Çalışmada, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi çıktığından zaman boyutu (T) kesit boyutundan (N) küçük veya büyük olduğunda ve yatay kesit bağımlılığı ile heterojenliğin olması durumunda kullanılan Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1451-1457) ile nedensellik test edilmiş ve sonuçlar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Panel Nedensellik Testi

Nedensellik Yönü	Z istatistiği	Olasılık	Karar
lnCO ₂ →AGR	2.1186	0.0341	Nedensellik Var
AGR→lnCO ₂	0.3450	0.7301	Nedensellik Yok
lnAGL→AGR	14.7960	0.0000	Nedensellik Var
AGR→lnAGL	2.5315	0.0114	Nedensellik Var

Panel nedensellik test sonuçlarına göre, iklim değişikliğinden tarım sektörüne doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Tespit edilen bu ilişki, 37 az gelişmiş ülkede ilgili dönemdeki iklim değişikliğinin tarım sektörünü etkilediğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sanayi devriminden sonra fosil yakıt kullanımına bağlı sera gazı emisyonlarının artışı, sera gazı sürecinin doğal olarak gerçekleşmesinin yanı sıra insani faaliyetler nedeniyle de artış göstermesi iklim değişikliği sorununa zemin hazırlamış, küresel düzeyde azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere kadar tüm ülkelerin karşı karşıya kaldığı önemli bir sorun haline gelmiştir. Tarım, sağlık, turizm, balıkçılık, ormancılık, hayvancılık, dış ticaret, inşaat, finans, lojistik gibi birçok sektörü etkileyen iklim değişikliğinin hava olayları ve iklim koşullarından doğrudan etkilenmesi sebebiyle söz konusu sektörlerden en fazla tarım sektörünü olumsuz yönde etkilemektedir.

İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmada 2002-2019 dönemi ele alınmış, söz konusu ilişki 37 azgelişmiş ülkede panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir. Tarım sektörünü temsilen tarım sektörünün GSYİH içindeki payı, iklim değişikliğini temsilen CO2 emisyonu (kt) ve kontrol değişkeni olarak tarım arazisi (km kare) kullanılmıştır. İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisinin test edilebilmesi için yatay kesit bağımlılık testi, Breitung ve Hadri panel birim kök testi, Delta homojenlik testi, Westerlund panel eşbütünleşme testi, AMG tahmin yöntemi, Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi gerçekleştirilmiştir.

Test sonuçları incelendiğinde; her bir değişken ve modelin bütününde yatay kesit bağımlılığının olduğu, Breitung ve Hadri birim kök testlerine göre serilerin düzeyde durağan olmadıkları, birinci farklarında durağanlaştıkları tespit edilmiştir. Sonrasında Delta homojenlik testi yapılarak modelin heterojen olduğu görülmüş ve ikinci nesil eşbütünleşme testiyle seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı incelenmiş, eşbütünleşme ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Eşbütünleşme bulgusu sonrasında değişkenlere ait uzun dönem eşbütünleşme katsayıları hem ülke hem de panelin bütününde AMG yöntemiyle tahmin edilmiştir. Panelin genelinde iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. 37 azgelişmiş ülkede iklim değişikliği tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir. Ülkeler açısından bakıldığında ise, Afganistan, Bangladeş, Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Lao PDR, Liberya, Madagaskar, Myanmar, Mozambik, Malawi, Nijer, Nepal, Sierra Leone, Zambiya'da iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Söz konusu ülkelerde iklim değişikliği tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir. Benin, Komorlar, Mali'de iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olup iklim değişikliği tarım sektörünü olumlu etkilemektedir. Angola, Burundi, Burkina Faso, Butan, Gine, Gambiya, Gine-Bissau, Haiti, Kamboçya, Lesoto, Moritanya, Ruanda, Sudan, Senegal, Sao Tome ve Principe, Çad, Togo, Doğu Timor, Tanzanya,

Uganda’da iklim değışikliği ile tarım sektörü arasında istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki olup iklim değışikliği tarım sektörünü etkilememektedir. Diğer taraftan ele alınan 37 az gelişmiş ÷lkede iklim değışikliğinden tarım sektörüne doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Bulgulara göre, 37 az gelişmiş ÷lkede iklim değışikliği tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir. İklim değışikliği tarım sektörü verimliliğini düşürerek tarımın GSYH içindeki payının azalmasına neden olduğundan söz konusu ÷lkelerde iklim değışikliğinin olumsuz etkilerini önlemeye yönelik politikalar uygulanmalıdır. Bu kapsamda ÷lkelerin iklim değışimine uyum politikaları geliştirmeleri önem arz etmektedir. Sera gazı emisyonlarında artış sonucu ortaya çıkan iklim değışikliklerinin tarım sektöründeki olumsuz etkisini en aza indirmek bağlamında sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınması bunun için de fosil yakıtlar kullanımının azaltılması gerekmektedir. İklim değışikliğinin olumsuz etkilerini giderebilmek adına az gelişmiş ÷lkelerden gelişmiş ÷lkelere kadar tüm ÷lke hükümetleri, özel ve kamu sektörleri, kalkınma ajansları gibi kuruluşlar tarıma yönelik politika ve stratejilerin uygulanmasına önem vermeli; üniversiteler ve araştırma kurumları tarafından tarıma yönelik sorunlar irdelenmeli ve iklim değışikliğine karşı yeni tarım teknikleri geliştirilmelidir. İklim değışikliğinin tarım sektörü üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilebilmesi için iklim değışikliği ile ilgili mücadele stratejilerinin oluşturulması gerekir. Ayrıca iklim değışikliği hakkında tarım sektöründeki çalışanlar bilinçlendirilmeli ve çalışanlara eğitim verilmelidir.

Yazar Katkıları: Bu makale tek yazarlı olarak yazılmıştır.

Çıkar Beyanı: Bu makalede herhangi bir çıkar tartışması yoktur.

Kaynakça

- Acharya, S. P. ve Bhatta, G. R. (2013). Impact of climate change on agricultural growth in Nepal. *NRB Economic Review*, 25(2), 1-16. DOI: 10.3126/nrber.v25i2.52682.
- Afzal, M., Ahmed, T. ve Ahmed, G. (2016). Empirical assessment of climate change on major agricultural crops of Punjab, Pakistan. MPRA Paper, 70958, 1-16.
- Akcan, A. T., Kurt, Ü. ve Kılıç, C. (2022). Türkiye’de iklim değışikliğinin tarım sektörü üzerindeki etkileri: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Trends in Business and Economics*, 36(1), 125-131. DOI: 10.54614/TBE.2022.992490.
- Akram, R. (2012). Is climate change hindering economic growth of Asian economies?. *Asia-Pacific Development Journal*, 19(2), 1-18. DOI:10.18356/e7cfd1ec-en.
- Attiaoui, I. ve Boufateh, T. (2019). Impacts of climate change on cereal farming in Tunisia: a panel ARDL-PMG approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(13), 1-12. DOI: 10.1007/s11356-019-04867-y.
- Aydoğdu, G. (2020). İklim değışikliği ve tarımsal uygulamalar etkileşimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi (İBD)*, 1(1), 43-61.
- Barrios, S., Ouattara, B. ve Strobl, E. (2008). The impact of climatic change on agricultural production: Is it different for Africa?. *Food Policy*, 33(4), 287-298.

- Başoğlu, A. ve Telatar, O. M. (2013). İklim değişikliği'nin etkileri: Tarım sektörü üzerine ekonometrik bir uygulama. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 7-25.
- Bayraç, H. N. ve Doğan, E. (2016). Türkiye'de iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerine etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 23-48.
- Belloumi, M. (2014). Investigating the impact of climate change on agricultural production in Eastern and Southern African countries. *AGRODEP Working Paper*, 0003, 1-25.
- Bozzola, M., Massetti, E., Mendelsohn, R. ve Capitanio, F. (2018). A Ricardian analysis of the impact of climate change on Italian agriculture. *European Review of Agricultural Economics*, 45(1), 57-79. DOI: 10.1093/erae/jbx023.
- Brown, C., Meeks, R., Ghile, Y. ve Hunu, K. (2010). An empirical analysis of the effects of climate variables on national level economic growth. *Policy Research Working Paper*, 5357, 1-27.
- Chandio, A. A., Jiang, Y., Rehman, A. ve Rauf, A. (2020). Short and long-run impacts of climate change on agriculture: An empirical evidence from China. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 12(2), 201-221. DOI: 10.1108/IJCCSM-05-2019-0026.
- Chandio, A. A., Magsi, H., ve Öztürk, İ. (2020). Examining the effects of climate change on rice production: Case study of Pakistan. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(8), 1-12. DOI: 10.1007/s11356-019-07486-9.
- Chen, S., Chen, X. ve Xu, J. (2016). Impacts of climate change on agriculture: Evidence from China. *Journal of Environmental Economics and Management*, 76, 105-124. DOI: 10.1016/j.jeem.2015.01.005.
- Dell, M., Jones, B. F. ve Olken, B. A. (2012). Temperature shocks and economic growth: Evidence from the last half century. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 4(3), 66-95. DOI: 10.1257/mac.4.3.66.
- Deressa, T. T. (2007). Measuring the economic impact of climate change on Ethiopian agriculture: Ricardian approach. *Policy Research Working Paper*, 4342, 1-30.
- Dumitrescu, E.I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. DOI: 10.1016/j.econmod.2012.02.014.
- Dumrul, Y. ve Kılıçarslan, Z. (2017). Economic impacts of climate change on agriculture: empirical evidence from ARDL approach for Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance (JBEF)*, 6(4), 336-347. DOI: 10.17261/Pressacademia.2017.766.
- Eid, H. M., El-Marsafawy, S. M. ve Ouda, S. A. (2007). Assessing the economic impacts of climate change on agriculture in Egypt: A Ricardian approach. *Policy Research Working Paper*, 4293, 1-33.
- Hayaloğlu, P. (2018). İklim değişikliğinin tarım sektörü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(25), 51-62.
- Huong, N. T. L., Bo, Y. S. ve Fahad, S. (2019). Economic impact of climate change on agriculture using Ricardian approach: A case of Northwest Vietnam. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*, 18, 449-457. DOI: 10.1016/j.jssas.2018.02.006.

- Huong, N. V., Nguyet, B. T. M., Hung, H. V., Duc, H. M., Chuong, N. V., Tri, D. M. ve Hien, P. V. (2022). Economic impact of climate change on agriculture: A case of Vietnam. *AgBioForum*, 24(1), 1-12.
- Iqbal, K. ve Siddique, A. (2015). The impact of climate change on agricultural productivity: Evidence from panel data of Bangladesh. Discussion Paper 14.29, 1-32.
- Khalid, A. A., Mahmood, F. ve Rukh, G. (2016). Impact of climate changes on economic and agricultural value added share in GDP. *Asian Management Research Journal*, 1(1), 35-48.
- Lee, J., Nadolnyak, D. ve Hartarska, V. (2012). Impact of climate change on agricultural production in Asian countries: Evidence from panel study. Southern Agricultural Economics Association Annual Meeting, 4-7 Şubat 2012, Birmingham, AL, Bildiriler kitabı içinde (s. 1-18).
- Loum, A. ve Fogarassy, C. (2015). The effects of climate change on cereals yield of production and food security in Gambia. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce-APSTRACT*, 9(4), 83-92. DOI: 10.19041/APSTRACT/2015/4/11.
- Mahato, A. (2014). Climate change and its impact on agriculture. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 4(4), 1-6.
- Mano, R. ve Nhemachena, C. (2007). Assessment of the economic impacts of climate change on agriculture in Zimbabwe: A Ricardian approach. Policy Research Working Paper, 4292, 1-41.
- Mishra, D. ve Sahu, N. C. (2014). Economic impact of climate change on agriculture sector of Coastal Odisha. *APCBEE Procedia*, 10, 241-245. DOI: 10.1016/j.apcbee.2014.10.046.
- Molua, E. L. ve Lambi, C. M. (2007). The economic impact of climate change on agriculture in Cameroon. Policy Research Working Paper, 4364, 1-31.
- Moore, F. C., Baldos, U. L. C. ve Hertel, T. (2017). Economic impacts of climate change on agriculture: a comparison of process-based and statistical yield models. *Environmental Research Letters*, 12, 1-9. DOI: 10.1088/1748-9326/aa6eb2.
- Ochieng, J. Kirimi, L. ve Mathenge, M. (2016). Effects of climate variability and change on agricultural production: The case of small scale farmers in Kenya. *NJAS - Wageningen Journal of Life Sciences*, 77, 71-78. DOI: 10.1016/j.njas.2016.03.005.
- Pakdemirli, B. (2020). Impacts of CO2 emissions on agriculture: empirical evidence from Turkey. *Derim*, 37(1), 33-43. DOI: 10.16882/derim.2020.700482.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. CESifo Working Paper, 1229, 1-40.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error crosssection independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. DOI: 10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. DOI: 10.1016/j.jeconom.2007.05.010.
- Sadiq, S., Saboor, A., Mohsin, A. Q., Khalid, A. ve Tanveer, F. (2018). Ricardian analysis of climate change-agriculture linkages in Pakistan. *Climate and Development*, 11(8), 1-8. DOI: 10.1080/17565529.2018.1531746.
- Shakoor, U., Saboor, A., Ali, I. ve Mohsin, A. Q. (2011). Impact of climate change on agriculture: Empirical evidence from Arid Region. *Pakistan Journal of Agricultural Sciences*, 48(4), 327-333.

- Tatoğlu, Yerdelen, F. (2017). *Panel zaman serileri analizi*. İstanbul: Beta Basım.
- Tunç Deveci, T. (2017). İklim değişikliğinin tarım sektörü üzerinden olası etkileri. Ankara Üniversitesi 5. Çevre Günleri Uluslararası Sempozyum, 8-9 Haziran 2017, Ankara, Bildiriler kitabı içinde (s. 1-15).
- Van Passel, S., Massetti, E., ve Mendelsohn, R. (2016). A Ricardian analysis of the impact of climate change on European agriculture. *Environmental and Resource Economics*, 1-36. DOI:10.1007/S10640-016-0001-Y.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 709-748. DOI: 10.1111/j.1468-0084.2007.00477.
- Worldbank (2023). World development indicators. Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/>
- Zhang, P., Zhang, J. ve Chen, M. (2017). Economic impacts of climate change on agriculture: The importance of additional climatic variables other than temperature and precipitation. *Journal of Environmental Economics and Management*, 83, 8–31. DOI: 10.1016/j.jeem.2016.12.001.

Sinemada Toksik/Zehirli Erkeklik: “İki Aşığın Ölümü” Filmi Örneği

Fırat SAYICI*

Serhat KAYA**

Öz

Toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği ve öğrenildiği yerlerin başında kitle iletişim araçları gelmektedir. Televizyon, internet, dijital platformlar ve sinema gibi medya araçları, egemen kadınlık ve erkeklik davranış kalıplarını ve rollerini ya da toplumsal cinsiyete yönelik oluşan normların toplumsal ve kültürel inşasını sistematik olarak desteklediği varsayımı daha belirgindir. Hemen her toplumda, çevrede ve meslekte sıklıkla karşılaştığımız toksik/zehirli erkeklik problemini televizyon ya da dijital platformlarda yayınlanan film ve dizilerde görebilmekteyiz. Toplumun erkeklik cinsiyetine nasıl rol biçtiği, onu nasıl inşa ettiği medya aracılığıyla gözler önüne serilmektedir. Toksik erkekliğin toplumsal inşasına yönelik konular ve konuya yönelik eleştirel bakışları sinema endüstrisinde de işlenmektedir. Özellikle son yıllarda küresel ve yerel düzlemde yayınlanan sinema filmlerinde toksik erkeklik temalı yapımlara yer verilmektedir. Türkiye’de Eylül 2021’de gösterime giren ‘İki Aşığın Ölümü/The Killing of Two Lovers’ toksik erkeklik temasıyla gösterime giren filmlerden birisidir. Bu çalışmada temel amaç, ‘The Killing of Two Lovers’ filminde erkekliğin toksik davranışlarının film aracılığıyla nasıl işlendiğini ve yansıtıldığını ortaya koymaktır. Filmde, toksik erkeklik hallerine sıkça yer verildiği ve filmin bu toksik halleri normalleştirebileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sinema, Medya, Toksik Erkeklik, Toplumsal Cinsiyet.

Masculinity in Cinema: The Case of the Movie “Death of Two Lovers”

Abstract

Mass media is one of the places where gender roles are reproduced and learned. The assumption that media tools such as television, internet, digital platforms and cinema systematically support the dominant femininity and masculinity behavior patterns and roles or the social and cultural construction of gender-oriented norms is more evident. We can see the toxic or toxic masculinity problem, which we frequently encounter in almost every society, every environment and profession, in films and serials broadcast on television and digital platforms. How the society assigns a role to the masculine gender and how it constructs it is revealed through the media. Issues and critical views on the social construction of toxic masculinity are also covered in the film industry. Especially in recent years, movies with the theme of toxic masculinity have been included in the movies released globally and locally. Released in September 2021 in Turkey, "The Killing of Two Lovers" is one of the films released with the theme of toxic masculinity. The main purpose of this study is to reveal how the toxic behaviors of masculinity are processed and reflected in the movie "The Killing of Two Lovers". It was concluded that toxic masculinity states are frequently featured in the movie and that the movie can normalize these toxic states.

Keywords: Cinema, Media, Toxic Masculinity, Gender.

Geliş/Received: 29.03.2022

Kabul/Accepted: 27.09. 2023

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, firatsayici@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8041-6847

** Arş. Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, serhatkaya@esenyurt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9508-140X
(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Etik Kurul Beyanı: Bu araştırmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

Giriş

Henüz anne karnındayken tespit edilen cinsiyet (sex) bireylerin eril veya dişil olarak biyolojik özelliklerini tanımlamaktadır. Sadece biyolojik özellikleri veya insan anatomisini ifade etmeyen cinsiyet, yaşamın ilk günlerinden itibaren toplumsal olarak anlam kazanmaya başlamaktadır. Bireyin toplum içinde şekillendirildiği anlamlar ise cinsiyet (gender) olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı farklı toplumlarda, coğrafya ve kültürlerde erkek ve kadınlara toplumun yüklediği roller ve anlamlardır. İlgili toplumun veya kültürün cinsiyete göre bireylerden beklediği davranış kalıplarıdır. Feminist düşünürler toplumsal cinsiyetin bir üründen ziyade üretim süreci olduğunu belirtirken bu durumun sadece biyolojik farklılıklar ekseninden açıklanamayacağını vurgulamaktadırlar. Toplumsal cinsiyet teorisi ve kültürle üretilen toplumsal cinsiyet görünümleri kitle iletişim araçlarıyla pekiştirilmektedir. Bu bağlamda başta feminist çalışmalar, daha sonra ise erkeklikle ilgili çalışmalar, medyayı erkek ve kadın rollerini oluşturan ve yeniden üreten bir araç olarak değerlendirmektedirler. Medyada kadının temsil edilmesi dizilere, sinema filmlerine, reklam filmlerine ve haber metinlerine, çeşitli medya çalışmaları aracılığıyla nicel olarak fazlaca konu olmuştur. Buna karşın erkeklik çalışmalarının, alanın yeni olması sebebiyle, nicel olarak görece daha az olduğu bilinmektedir.

Özellikle erkeklik üzerine yaptığı çalışmalarla önemli bir yere sahip olan ve Masculinities (Erkeklikler) teorisini oluşturan Avustralyalı sosyolog Raewyn Connell, ilgili alanın altyapısını oluşturmuştur. Connell’in Erkeklikler teorisinin daha iyi anlaşılması adına yazar hakkında bazı ön bilgiler verilmesi uygun olacaktır. Dünyaya geldiğinde Robert William Connell ismini alan yazar, hayatının ilerleyen zamanlarında cinsiyet değişimini gerçekleştirmiş transseksüel bir kadındır. Erkeklik araştırma ve çalışmalarında R.W. Connell ismini kullanarak cinsiyet bilgisini açık şekilde belli etmemiştir. Raewyn Connell ismini ise 2006 yılından itibaren çalışmalarında kullanmaya başlamıştır. Alana ciddi katkılar sunan Connell, çalışmalarında aslında tek tip bir erkekliğin olmadığına vurgu yapar. Asıl vurgulanması gerekenin çoğul ‘erkeklikler’ olduğunu belirtmektedir. Connell, hegemonik erkeklik (hegemonic masculinity), madun erkeklik (subordinated masculinity), işbirlikçi erkeklik (complicit masculinity), marjinal erkeklik (marginalized masculinity), toksik/zehirli erkeklik (toxic masculinity) gibi erkeklik türlerinin varlığını ortaya koymuştur. ‘Erkeklik’ teorisinin ele aldığı bu erkeklik çeşitleri dışında günümüzde kullanılan; postmodern erkeklik, hiper erkeklik, protest erkeklik, metroseksüel erkeklik gibi erkeklik türleri de mevcuttur. Literatür çalışmaları incelendiğinde erkeklik çalışmalarında kronolojik olarak hegemonik erkeklik üzerine çokça çalışma yapıldığı görülmektedir. Connell, 1980’li yılların sonlarına doğru toksik veya zehirli erkeklik (toxic

masculinity) kavramını ilk kez kullanan isimdir. Bu konuda referans gösterilen teorisyen Connell, beyaz sınıfı erkeklerin konumlarını, eşcinsel erkeklerin baskılanma durumlarını ve işçi sınıfı erkeklerin konumlarını açıklamak için toksik erkeklik kavramını kullanmıştır. Üzerinde daha az çalışma üretilmesi ve günümüz erkeklik kavramları arasında en çok konuşulması sebepleriyle çalışmanın ana eksenini toksik erkeklik kavramı oluşturacaktır.

İlk kullanımından sonra sosyal medya üzerinde oluşturulan farkındalık hareketleri ile toksik erkeklik kavramının dünya genelinde yüksek sesle söylenmesine ve daha çok insana ulaşmasında öncülük ederek viral oluşturduğu söylenebilir. Bu çalışmalardan biri olan 2006'da MySpace'te aktivist Tarana Burke'nin başlattığı #MeToo hareketi toksik erkekliğin daha görünür olmasında önemli bir çalışmadır (Kayhan, 2021). Diğer önemli bir hareket ise 2018 yılında sosyal medyada Hollywood'un önemli isimlerinin başlattığı Time's Up hareketidir. Bu şekilde taciz ve cinsel istismara karşı mücadele başlatılarak farkındalık oluşturulmak hedeflenmiştir (Yaşartürk, 2021).

Toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği ve öğrenildiği yerlerin başında kitle iletişim araçları gelmektedir. Gazete, televizyon, dergi ve internet gibi medya araçları, egemen kadınlık ve erkeklik davranış kalıplarını ve rollerini ya da toplumsal cinsiyete yönelik oluşan normların toplumsal ve kültürel inşasına sistematik olarak desteklediği varsayımı daha belirgindir. 'Beyaz, heteroseksüel, orta sınıf' hegemonik erkeklik rollerini taşıyan erkek temsillerinin yaygın bir biçimde görüldüğü medyada, farklı temsillerin ya da farklı erkekliklerin görünür kılınması ya da yaşam şansı çok düşüktür (Karaduman ve Aydın, 2017: 30). Televizyon dizilerinde toksik erkeklikten ziyade hegomonik erkeklik halleri daha çoğunluktadır. Toksik erkekliğin toplumsal inşasına yönelik konular ve konuya yönelik eleştirel bakışların daha çok sinema endüstrisinde işlendiği görülmektedir. Özellikle son yıllarda küresel ve yerel düzlemde yayınlanan sinema filmlerinde toksik erkeklik temalı yapımlara yer verilmektedir. Türkiye'de Eylül 2021'de gösterime giren ve bağımsız bir yapım olan "İki Aşığın Ölümü/The Killing of Two Lovers" toksik erkeklik temasıyla gösterime giren filmlerden birisidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde aile kavramı ve toksik erkekliği eleştirel bir bakış açısıyla işleyen filmin geneline ise gergin bir atmosfer hâkimidir.

Robert Machoian'ın yönettiği ilk uzun metrajlı filmi olan İki Aşığın Ölümü (2020), ayrılma kararı alan bir çiftin hayatını merkeze almaktadır. Utah'ın küçük bir kasabasında yaşayan ailenin dört çocuğu vardır. Çiftin çocuklarını, gerçek hayatta yönetmen Machoian'ın kendi çocukları canlandırmaktadır. Filmin başrollerinde yer alan Clayne Crawford'ın canlandığı David, ayrılık kararı almış olmalarına rağmen ailesini bir arada tutmanın yollarını aramaktadır. Bu gelişmeler yaşanırken David, karısıyla farklı insanlarla görüşebileceklerine dair

aralarında bir anlaşmaya varırlar. Teorik olarak bu anlaşmayı kabullenen David, sosyal hayatta eşinin yeni ilişkisine karşı bir mücadele başlatır. Ayrılan çift fiziksel mekân olarak yakın bir mekânda hayatlarını sürdürmeye başlarlar. Ortaya çıkan yeni yaşam biçimini kabullenemeyen David, kıskançlığına ve öfkesine yenik düşer. Bu süreçte toksik erkeklik tavrı her geçen gün daha da belirginleşmektedir.

Erkeklik Çalışmalarının Teorik Arka Planı ve Gelişimi

Erkeklik ve erkekler konusu üzerine gerçekleştirilen çalışmalara göz atıldığında Avrupa ve Amerika akademi dünyasında konuyla ilgili çalışmaların 1970’li yılların ortalarına doğru başladığı ve 10 yıl sonra ise profeminist (çoğunlukla feminizmi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak çabaları aktif bir şekilde destekleyen erkeklere atıfla kullanılır) çalışmalarla alanın kapsamının da genişlediği görülmektedir. Aslında erkekliği merkeze alan çalışmaların tarihi eski olsa da, psikoloji ve psikanaliz hariç, erkeklik veya erkek kimliği konusundaki çalışmalar görece daha geç toplumsal cinsiyet tartışmasıyla başlamıştır (Maral, 2004: 127-129). Erkeklik çalışmalarını, feminist karşıtı erkeklik hareketler ve feminizmi destekleyen profeminist hareketler şeklinde iki alanda incelemek mümkündür. Bu hareketler eleştirel erkeklik çalışmalarının kurulmasına öncülük etmiştir (Bozok, 2009: 271-277).

Kadın çalışmalarıyla ciddi bir mukavemet gösteren feminizm birçok çalışmanın başlaması için yeni bir alan açarken 1792’den günümüze üç dalga halinde incelenmektedir. İlk dalga hareketinde feminizm, kadının siyasal düzlemde özne olması üzerinde durmuş, kadınların eğitim hakkı, oy kullanabilme, mülkiyet ve cinsiyet konusunda üstün olması ve diğer konularda eşitlik çabasını barındırmaktadır (Bensadon, 1994: 58-61). ‘Cinsel devrim’ şeklinde isimlendirilen birinci dalga feminizm hareketinin en önemli sonucu zihinsel yapıya vurgu yapılarak değişim oluşturacak düşüncenin temelini oluşturmak ve reaksiyoner bir duruma dönüşmesini sağlamak olmuştur (Enginyurt, 2018: 47). 1960-1980 yılları arasına denk gelen ikinci dalga feminizmde, kadın bedeninin özgürlüğü ve kamusal alanda var olma üzerine yoğunlaşmış, ataerkil baskıcı sistemin baskısına karşı mücadele başlatılmıştır. Burada feministlerin üzerinde durduğu konu kadınların bedenleri üzerinde söz sahibi olma özgürlüğünün vurgulanmasıdır. Daha açık bir örnekle kadınların, kürtaj konusunda erkeklerin değil kendilerinin karar vermeleri gerektiği fikrini savunmuşlardır (Baki, 2019: 21). Feministlerin özel hayat konusundaki mücadeleleriyle İngiltere, ABD ve Fransa gibi ülkelerde kadınlar doğum kontrol hakkını elde etmişlerdir. Kendinden önceki feminizm hareketlerinin eksiklerini gidermek amacıyla başlayan üçüncü dalga feminizm ise 1980’li yılların sonlarında başlayıp günümüze kadar süren hareketlerdir. Son dalga hareketleri kendinden önceki hareketlerin perspektifini genişleterek mücadeleyi farklı yönlere doğru çevirmiştir. Sınıfsal

farklılıklar, cinsel tercihler, farklı etnisite gibi konular dile getirilerek bilinçlenmeyi yükseltecek eylemler desteklenmiştir (Özveri, 2009: 210).

Bütün feminist akımlar kadın çalışmaları alanına odaklanırken, Erkeklik Çalışmaları (Masculinity Studies) daha çok 1980 ve sonrasındaki çalışmalarla belirginleşmiştir (Topçu, 2018: 289). Erkeklik çalışmaları, 1980’li yıllarda akademisyenlerin yaptıkları katkıların ve çalışmaların artması ile yeni bir literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Başta Raewyn Connell, Michael Kimmel, David Morgan ve Victor Sedler gibi önemli araştırmacılar kaleme aldıkları araştırmalarla erkeklik çalışmaları alanına büyük katkılar sağlamışlardır. Erkeklik çalışmalarının ortaya çıkışını Kimmel iki olguya dayandırmaktadır; erkeklik çalışmalarının feminizme tepki olarak 1970’li yılların sonlarına doğru bir disiplin olması ve çalışmaların erkeklik deneyimlerine ve insanlar üzerinde yapılan çalışmaların çok eski tarihlere gitmesi... (Kimmel, 2005: 16). Edwards ise Connell ve Kimmel’den farklı olarak tıpkı feminizmde olduğu gibi eleştirel erkeklik çalışmalarının üç evrede oluştuğunu belirtmektedir. İlk evre feminizm çalışmalarının ikinci dalgasıyla aynı zamana denk düşmektedir. Bu dönemde toplumsal cinsiyet düzeni içinde ‘ideal erkeklik’ tanımlamaları üzerine durulmuştur. 1980’li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan eleştirel erkeklik çalışmalarında ise tek tip erkekliğin hâkim olduğu düşüncesinden vazgeçilerek farklı erkeklik biçimlerinin varlığı kabul görmüştür. Erkeklik çalışmalarının son evresi ise 1990’lı yıllarda başlayıp günümüze kadar gelen süreci kapsamaktadır. Üçüncü evre erkeklik çalışmaları post-yapısalcı teoriden etkilenecek medya, edebiyat ve kültür çalışmaları gibi pek çok alanı kapsayan disiplinler arası bir çalışma haline gelmiştir (Edwards, 2006: 35-36).

Kadın çalışmaları, eleştirel erkeklik çalışmalarının başlamasına zemin oluşturarak ciddi katkılar sağlamıştır. Eleştirel bir bakış açısıyla erkeklerin ve erkekliğin sorgulaması bu alanın ortaya çıkmasında önem arz etmektedir. Eleştirel erkeklik çalışmaları ataerkillik üzerinden erkekliği sorgulamaktadır. Erkeklik çalışmaları, erkekliğin nasıl üretildiğini ve sürdürüldüğünü inceleyerek, erkekliklerin toplumsal cinsiyet eşitliği doğrultusunda nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır (Bozok, 2011: 6). Erkeklik çalışmaları da feminizm gibi toplumsal cinsiyet eşitliğinin olacağı bir sistem hedeflemektedir. Erkeklik çalışmalarının Amerika ve Avrupa kıtasında hızlı bir ivme kazanmasına rağmen Türkiye’de görece az ve henüz yeni olduğu söylenebilir. Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rolleri konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında ise genel görünümün özet kronolojisi şu şekildedir: Doçentlik tezinde toplumsal cinsiyet konusunu çalışan Deniz Kandiyoti (1978) ‘Cinsiyet Roller Kalıp Yargı Ölçeği’ çalışması ve 1988 yılında yine Kandiyoti’nin kaleminden çıkan ‘Ataerkillik Pazarlık’ isimli makalesi, Türkiye’de erkeklik konusu üzerinde yapılan ilk ve önemli çalışmaların başında gelmektedir.

‘Ataerkil Pazarlık’ çalışmasında ele alınan temel konu erkeklik olmasa bile, çalışmanın erkeklik konusu üzerinde düşündürmesi ve toplumsal cinsiyet konusunda yeni çalışmaların yapılmasına öncülük etmesi açısından ufuk açıcudur. 1998’de yayımlanan ‘Eskişehir’de Erkek Rol ve Tutumlarına İlişkin Alan Araştırması’ isimli geniş çaplı araştırma bu bağlamda Türkiye’de yapılan ilk çalışmadır (Topçu, 2018: 289). Toplum ve Bilim Dergisi’nin 2004’te çıkardığı ‘Erkeklik’ özel sayısında çıkan 15 çalışma erkeklik çalışmalarında başat role sahiptir. 1990’lı yılların ortalarına kadar üzerine ciddi çalışmalar yapılmadığı erkeklik konusu, Connell’in ‘Gender and Power: Society the Person and Sexual Politics’ (Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika) isimli çalışmasının 1998 yılında Türkçe’ye çevrilmesi ile birlikte Türkiye’de erkeklik konusunda çalışmaların başlamasında itici güç olmuştur. Peşi sıra yazılan kitapların ardından sivil toplum kuruluşlarında konuşulmaya başlanan konu sayesinde geleneksel ve sosyal medyada, edebiyatta, dizi ve sinema sektöründe erkekliğin çeşitli boyutları üzerinde durulmaya başlanmıştır. Türk siyasetinde erkeklik temsilleri, erkekliğin askerlik ve milliyetçilik ile ilişkileri, babalık başta olmak üzere ailede erkeklikler, ekonomik yaşamda ve çalışma hayatında erkeklikler, spor ve erkeklikler, bunlardan bazılarıdır (Bozok, 2015: 19-21). Gelişimi itibariyle art alanı sürekli araştırılan ve giderek popülerleşen erkeklik çalışmaları, günümüzde artık akademi de üzerinde durulmaya başlanan önemli konular arasındadır.

Toksik Maskülinite (Toxic Masculinity), Toksik/Zehirli Erkeklik

Erkeklik çalışmaları genel anlamda erkekliğin tarihsel süreç içinde toplumsal hayattaki tezahürlerini araştırmaktadır. Toplumsal cinsiyet yapısında erkeklik çalışmalarını sadece kadınlar tarafından görmek ve değerlendirmek sorunun tespit edilmesinde yeterli olmayacaktır. Toplumsal cinsiyet ve toksik erkekliğin tam anlaşılabilmesi ve konunun bütüncül değerlendirilebilmesi için sadece kadın-erkek ilişkilerinin değil erkeklerin aralarında oluşturdukları ilişkiler üzerinden de okumak gerekmektedir. Erkeklerin kendi ilişki düzeninde oluşturdukları eril iktidar düzenini devam ettirme stratejilerini homojen değerlendirebilmek de önemlidir. Toksik erkeklik kavramı üzerine evrensel bir tanımlama olmamasına rağmen pek çok düşünür ve bilim insanı konu üzerinde araştırma yaparak kavramın çerçevesinin belirlenmesine ciddi katkılar sunmuşlardır.

Toksik erkeklik (toxic masculinity) veya toksik maskülinite kavramının bilinen en geniş tanımlaması erkeklik çalışmaları üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan psikolog Terry Kupers’a aittir. Kupers, ‘Toxic Masculinity as a Barrier to Mental Health Treatment in Prison’ (Hapishanede Akıl Sağlığı Tedavisinin Önünde Bir Engel Olarak Toksik Erkeklik) isimli makalesinde toksik erkekliği şu şekilde açıklamaktadır: Toksik Maskülinite, tahakkümü, kadınların değersizleştirilmesini, homofobiyi ve ahlaksız şiddeti teşvik etmeye hizmet eden

toplumsal olarak gerileyen erkek özelliklerinin bir takımıydır (2005: 714). Toksik erkeklik, hegemonik erkekliğin başkalarının egemenliğini besleyen ve dolayısıyla toplumsal olarak yıkıcı olan yönlerinden inşa edilir. Toksik erkeklik, agresif bir şekilde rekabet etme ve diğerlerine hükmetme ihtiyacını içerir ve erkeklerde en sorunlu eğilimleri kapsar. Ashley Morgan'a (2019) göre ise toksik erkeklik, temel olarak iktidarı elinde bulunduran erkeklerin, çevresindekileri sindirmek/bastırmak ve onları kontrol edebilmek için oluşturdukları sistematik saldırgan/agresif tavır ve davranışların bütünüdür. Bu tanımdan yola çıkarak erkeklerin zehirli davranışlarının dışı vurulmasında aslında bilinçli ve sistematik davranış kalıplarının geliştirildiği ve hoşgöründen yoksun, sertlik içeren baskıcı karakterlerinin dışı vurulması hali olduğu söylenebilir.

Toksik erkeklik, erkek saldırganlığını, şiddeti, zor kullanmayı ve kendisinin oluşturduğu iktidarı açıklamak için kullanılmaktadır. Toksik hareketler, küfür ve hakaret içeren cümleler, şiddete yönelik eğilimler, kadın ve erkeklere yönelik baskılayıcı tavırlar ve saldırganlık içeren öğeler taşımaktadır. Kaba, bireysel ve kamusal alanda hoş karşılanmayan, şiddet ve argo barındıran düşünceler ve tavırlar zehirli erkeklik hallerini inşa edebilmektedir. Toksik erkeklik; kadınlara, erkeklere, çocuklara ve topluma zararlı, erkeklikle ilişkili norm, inanç ve davranışların tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır (İnci ve Alpen, 2019: 18-22). Kupers gibi, farklı düşünürler de konuya ilişkin çalışmalar yapmış ve erkekliğe yönelik ölçek ve envanterler geliştirmişlerdir. 1983'te Bunting ve Reeves'in Macho Scale (Maço Ölçeği), Iazzo'nun Attitudes Toward Men Scale (Erkeklere Karşı Tutumlar Ölçeği), 1984'te Brannon ve Juni'ye ait Brannon Masculinity Scale (Barannon Erkeklik Ölçeği), Thompson ve Pleck'in 1986 yılında ortaya çıkardığı Male Role Norms Scale (Erkek Rol Normları Ölçeği), 1992'de Levant ve arkadaşlarının Male Role Norm Inventory (Erkek Rol Normları Envanteri), Mahalik ve arkadaşlarının 2003'te geliştirdikleri Conformity to Masculine Norms Inventory (Erkeksi Normlara Uyum Envanteri), 2018'de Luyt'un Male Attitudes Norms Inventory (Erkek Tutumları Normları Envanteri) gibi çalışmalar erkekliğin anlaşılması ve devamında zehirli erkeğin dışı vurulmasının açıklanabilmesinde önemli çalışmalar arasında yer alırken yeni çalışmaların yapılmasında da referans niteliğindedirler.

Günlük ve akademik hayatta sıklıkla karşılaştığımız toksik erkeklik kavramını Thompson ve Pleck'in (1986) yaptıkları Erkek Rol Normları Ölçeği'nde erkeklik ideolojisi, erkek rollerini tanımlayan kuralların ve değerlerin onaylama düzeyi çalışmasında geleneksel erkekliği ve devamında oluşan toksik erkeklik kavramını; statü, sertlik ve kadınsılıktan kaçınma hali gibi üç başlık altında toplamaktadırlar. Ölçek çerçevesinde statü, erkeklerin toplum içinde bir sosyal statüye sahip olması, diğer insanlar tarafından saygı görülmesi ve saygın olma varsayımı; sertlik, erkeklerin fiziksel olarak var olmaları, agresif ve saldırganlığa hazır olma

fikri; kadınsılıktan kaçınma hali ise erkeklerin kadınsı olduğunu düşündüğü (duygusal davranma, duygularını gösterme, kadına ait olduğunu düşündüğü spor etkinlikleri) aktivitelere katılmaması fikirleridir. Cinsiyet rollerinin kadın ve erkekler için gerginlik oluşturduğu ve bu gerginliğin daha çok erkeklerde görüldüğü (Pleck, 1981’den aktaran Sakallı ve Türkoğlu, 2019: 61), erkeklik araştırmalarının sonuçlarında elde edilen verilere göre ise kadınsı olduğu düşünülen davranışlarda bulunmak erkekler açısından ‘tehdit’ (Sakallı ve Türkoğlu, 2019: 63) unsurlarından biri olarak görülmektedir. Ortaya çıkan statü, sertlik, kadınsılıktan kaçınma hali, gerginlik ve tehdit gibi psikolojik ve sosyokültürel parametreler toksik erkeklik kalıplarını oluşturmakta ve toksik erkeklği inşa etmektedir.

‘İllet’ ve ‘zillet’ kavramları üzerinden toksik erkeklğin içini dolduran Günay-Erkol’a (2018: 7-9) göre toplumsal cinsiyetin erkeklğe bulaştırdığı hastalık/dert ‘illet’, erkeklerin bedenlerine ruhlarına ve zihinlerine yer etmiş birlikte yaşayan, atılması gereken, bir mikrop/zehir, aşağılanma/hor görülme ise ‘zillet’ durumu anlatmaktadır. Toksik erkeklik; fiziksel ve mental güçlülük, hisleri dışarı vurmak, şiddete eğilim gibi özellikler, bunların tam tersinin kadınsı olduğuna ve kadınlığın reddine dayanmaktadır. Buradan hareketle toksik erkeklik, zararlı, yıkıcı ve zehirli erkeklik davranış kalıplarının dışı vurumu veya eyleme dönüşme biçimidir. Toksik erkeklik, küçük ölçekli bir işletmede çalışan erkek yöneticiden, küresel çaptaki şirketlerin üst düzey yöneticilerine, akademi dünyasındaki bilim insanlarından, medya sektöründeki erkeklere kadar geniş anlamda kullanılabilen adeta şemsiye kavramı durumuna gelmektedir.

Toksik erkeklikte, erkekler, şartlar ve koşullar ne olursa olsun her zaman psikolojik, sosyolojik, fiziksel ve finansal anlamda kendi üstünlüğünü ispatlamaya çalışmaktadırlar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken şey hegemonik erkeklik ile toksik erkeklğin karıştırılmamasıdır. Hegemonik erkeklğin bir ürünü olan toksik erkeklik, sert, agresif, baskıcı ve zor kullanımına yatkın bir karakter halidir. İktidar sahibi erkekler zehirli davranışlarını daha çok sistematik bir şekilde sürdürmektedirler. Gerek eğitim sürecinde gerekse sosyal ve mesleki hayatta sosyal medya aracılığıyla daha çok görünür ve bilinir hale gelen ‘istismar, şiddet, taciz, mobbing, psikolojik şiddet’ konuları da (akıl sağlığının yerinde olmama hali hariç) toksik erkeklik davranış kalıpları arasında değerlendirilebilir. Zehirli erkeklik, şiddetin, baskının mutataştırılması, haklı görülmesi ve sorun olarak değerlendirilmediği davranışların tümüdür. Günümüzde giderek dozu artan kadın cinayetlerinde, şiddet eylemlerinde, saldırganlık ve tacizlerde ‘namusumu temizledim’, ‘aldattığı için yaraladım/öldürdüm’ gibi söylemler toksik erkeklğin nasıl yaygınlaştığını da kanıtlamaktadır. Bu tarz durumlara kitle iletişim araçlarında sıklıkla yer verilmesi ise toksik erkeklğin daha fazla dolaşıma girmesine sebep olabilmektedir. Toksik erkeklğe yönelik yukarıda yapılan tanımlama ve çerçevelemeler dışında konuya eleştirel

bir yorum getiren bir bakış açısının da verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Waling (2019: 3) ve Salter'e (2019) göre, toksik erkeklik kavramı, erkeklik teorisinin mimarı sayılan Raewyn Connell'in çalışmasının yanlış yorumlanması sebebiyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu nedenden dolayı her iki yazar da toksik erkeklik kavramını problemlili olarak değerlendirmektedirler. Çünkü toksik erkekliğin erkekleri mağdur/madun veya kurban ettiğini söylemektedirler. Daha açık bir ifadeyle toksik erkeklik, problemlili davranış normlarının kaçınılmaz olmasına dayanan patolojik bir argümandır (Waling, 2019: 98).

Toplumun erkeklerde gördüğü toksik haller veya zehirli erkeklik algısı zaman zaman sevimli ve sempatikmiş gibi gösterilebilmekte ve toplumda cinsiyet eşitsizliğine sebep olabilmektedir. Kamusal alanlarda veya bireysel sohbetlerde zaman zaman karşılaşılan; erkek gibi, erkekliğini göster, erkek adam dediğin..., kadın kısmı, kız başına..., adamsın, adamın dibi, işi adam gibi yap, erkek adam pembe giymez, erkek evin direğidir, erkek adam ağlamaz gibi kodlamalar şiddeti, zorbalığı, agresifliği, baskıyı, sindirmeyi ve otoriterliği meşrulaştıran toksik davranış kalıplarını serimlemektedir. Bu ve buna benzer söylem ve yakıştırmalar Türkiye'de erkeklik konusuna bakışın bir kısmını yansıtırken erkeklikler arasında da bir mukayese kültürünün olduğunu göstermektedir. Zehirli erkekliğin oluşturduğu bu saldırganlık halleri farklı zamanlarda farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Sosyal hayatta sıklıkla karşılaşılan bu zehirli erkeklik halleri, gerek sinema endüstrisinde gerekse görsel, yazılı ve sosyal medyada işlenen konulardan biridir. Son zamanlarda popüler kültürün de etkisiyle zehirli erkeklik temalı filmlerin sinemada yerini almaya başladığı görülmektedir. "İki Aşığın Ölümü-The Killing of Two Lovers" (2020) filmi de toksik maskülinite konusunu işleyen örnek yapımlar arasında yer almıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel çalışmalarda yapılan araştırmalarda farklı türden çözümlenmeler, yöntemler ve araştırma desenleri kullanılmaktadır. Çalışmanın deseni bağlamında nitel araştırma yöntemlerinden olan Söylem Analizi, Eleştirel Söylem Analizi ve Durum Analizi (Örnek Olay) yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda araştırmaya konu olan 'İki Aşığın Ölümü' filminin incelenmesi farklı türde analiz ve çözümlenme yöntemleriyle yapılmaktadır. Film üzerindeki araştırma analiz başlıklarına uygun sahnelerdeki söylemler, olaylar, gelişmeler ve diyaloglar alınarak açıklamaları yapılmaktadır. Söz konusu sekanslarda toksik erkeklik hallerinin nasıl işlendiği kuramsal bilgiler çerçevesinde betimlenmektedir.

Söylem analizi, konuşma ve metinler aracılığı ile oluşan anlam ürünleri ile ilgilenen geniş kapsamlı sosyal ve kültürel araştırmalar içinde kullanılan disiplinler arası bir araştırma yöntemidir. Söylem analizi yalın bir ifadeyle dilin merceğe altına alınıp incelenmesi olarak

tanımlanabilir. Bu, incelemenin daha çok derinlemesine ve semantik olarak ele alınmasıdır. Bu yöntem ilgi odağını sosyal ve kültürel bağlam içinde iletişim kuran dil kullanıcılarının oluşturduğu sosyal olaylara çevirir (Barker ve Galasinski, 2001).

Söylem analizinin bir alt türü olan eleştirel söylem analizi, cinsiyet, ideoloji, ırk, ayrımcılık, hegemonya, güç, sınıf farkı, sosyal düzen ve hâkimiyet gibi temaları ön plana alan ve araştırma alanı olarak bu konuları işleyen bir yöntemdir (Van Dijk, 2001: 352-372). Durum Analizi (Örnek Olay) yöntemi ise, bir olay veya durumun boylamsal incelendiği, sistematik bir şekilde verilerin toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakılan bir yöntemdir. Elde edilen sonuçlarla olayın neden o şekilde oluştuğu ve yapılacak yeni çalışmalarda nelere odaklanılması gerektiği anlatılmaktadır (Davey, 2009). Durum analizi bir veya birkaç durumu; görsel, işitsel kaynaklar, rapor, gözlem, görüşme ve dokümanlar gibi çoklu kaynaklar içeren veri toplama araçlarıyla derinlemesine incelemenin yapılmasıdır (Creswell, 2007). Gerrig (2007) durum analizini, daha fazla durumu açıklamak amacıyla tek bir durumun derinlemesine çalışılması olarak tanımlamaktadır. Bu bilgiler ışığında durum analizi, örnek bir olay üzerinden yapılacak inceleme ve derinlemesine çıkarımlarla bir keşif süreci ve davranışların kategorilerini tanımlamaya çalışır.

İki Aşığın Ölümü-The Killing of Two Lovers Filmi Künyesi

Yönetmen ve Senarist: Robert Machoian

Oyuncular: Clayne Crawford, Sepideh Moafi, Chris Coy.

Yapım Yılı: 2020.

Süre: 85 Dakika.

İki Aşığın Ölümü-The Killing of Two Lovers Filmi

“İki Aşığın Ölümü”, ayrılık kararı alan bir çiftin hayatına odaklanmaktadır. David, karısı ile boşanma aşamasında olan bir adamdır. Ayrılık kararı almış olsalar da David altı kişilik ailesini umutsuzca bir arada tutmaya çalışır. Bu sırada David ve karısı, artık başka insanlarla görüşebileceklerine dair bir anlaşmaya varır. Teoride bu düşüncüyü kabul eden David, karısının yeni ilişkisine karşı bir mücadeleye girerken bir yandan da ailesini geri kazanmayı hedeflemektedir.

Toksik Erkeklik Özelinde İki Aşığın Ölümü Filmi Analizi

Bu çalışma, bu kuramsal bilgiler ışığında toksik erkeklik halleri ve davranışlarının filmde nasıl oluştuğu, geliştiği ve bundan sonraki çalışmalarda nasıl ilerleyeceği ve geliştirileceği konusunda yol açma çabasıdır. Sınırları belirlenmiş araştırma deseni çerçevesinde

‘İki Aşığın Ölümü/The Killing of Two Lovers’ filminin analizi aşağıdaki şekilde gibi yapılmıştır.

Film David’in kararsız ve üzüntü içindeki yüzünün yakın planıyla açılır. David, boşanmak üzere olmalarına rağmen bir sabah, eskiden karısı Niki’yle birlikte yaşadıkları eve gizlice girmiş ve yatak odalarında karısını yeni sevgilisiyle birlikte yatarken bulmuştur. Elinde bir silah vardır. Silahı çifte doğrultur. Ancak bu sırada çocuklarının çıkarttığı ve evin banyosundan gelen sesler David’i durdurur. Elini ağzına kapatarak sessizce ağlamaya başlar.

Filmde toksik erkekliğin ilk temsilcisi olarak seyirci karşısına çıkan David, karısının kendisinden ayrılmak istemesini ve kendince bu güzel yuvayı dağıtmak istemesine anlam verememektedir. Neredeyse tüm toksik erkek davranışlarında olduğu gibi bu kabullenememe duygusu onda kıskançlık doğurmuştur. İçinde büyüyen kıskançlık onu şiddete yönlendirmiş ve karısını öldürme düşüncesine itmiştir. Ancak o kader anı geldiğinde bunu yapamamış ve genelde kadınlara atfedilen ağlama duygusuyla karşı karşıya kalmıştır. Üzüntü, korku ve belki de pişmanlık duygularıyla eyleminden vazgeçer. Ardından evin giriş katındaki pencereden elinde silahla çıkar ve yolda koşmaya başlar. Jenerikte filmin ismi görülür. David ve ailesinin yaşadığı yer küçük bir kasabadır. Yolun karşısındaki babasının evine girmeden önce elindeki silahı aracına bırakır. David ayrılık sürecinden beri yeniden babasıyla yaşamaktadır. Eve girdiğinde hasta ve yaşlı babasının yatakta yattığı görülür. Ona su verir. Aralarında geçen konuşmalarda David’in babasının daha fazla yaşamak istemediği anlaşılır. David’in yaşlı babası filmdeki toksik erkeklik temsilcilerinden ikincisidir. Bir erkeğin yaşlanınca herhangi bir işe yaramıyor olması yaşlı adama dert olmuştur. Toksik erkeklikte, zaman ve koşullara bakılmaksızın her daim fiziksel, ekonomik ve psikolojik olarak üstün veya güçlü olmak/gözükmek mantığı ön plandadır. Zira erkeklik, genel kanı olarak, egemenlik alanı bittiğinde ya da eski gücünü gösteremediğinde sonlanması gereken bir hayatı da temsil edebilir. David yeniden evden çıkar ve aracıyla karısının evinin önüne gelir. Tam da bu sırada karısının sevgilisi Derek evden çıkıp kendi aracına doğru yönelmiştir. Adam arabasına binip ilerleyince David de adamı takip eder. Bir markete gelirler. David gizli gizli Derek’i marketin içinde takip eder. Hatta rastlantı sonucu kahve makinesinden Derek’e kahve doldurmak zorunda kalır. Buradan çıkar çıkmaz David, yeniden Derek’in aracının peşine takılır. Aracındaki silahı eline almıştır. Derek’in aracıyla yan yana gelip onu vurmaya amaçlamaktadır. Ancak bunu yine başaramaz. Derek’in ise hiçbir şeyden haberi yoktur. Burada da David’in öcünü/şiddetini, karısını elinden almaya çalışan bir diğer erkeğe yönlendirdiği görülür. Toksik hareketlere bakıldığında içerisinde hakaret içeren cümleler, şiddet içeren eylemler, saldırgan ve baskılayıcı eylemlerden oluştuğu görülmektedir.

İki erkeğin kozlarını 'erkekçe' paylaşması gerektiği fikri David gibi bir karakter için olağandır. Buradaki 'erkekçe' ifadesi toplumsal yaşamda sıklıkla karşılaşılan, 'erkek gibi, erkekliğini göster, erkek adam dediğin, erkek adam ağlamaz' gibi kodlamalar üzerinden otorite kurma, baskılama, zorbalık, sindirme ve agresiflik kalıplarıyla toksik erkeklik davranışlarını net şekilde göstermektedir. Sahnenin devamında son anda cesaret edemeyip diğer 'erkeği' öldüremeyişi David'in içinde bulunduğu öfke, kıskançlık ve şiddet duygularından harmanlanmış ruh halini daha da tırmandıracaktır. Kendi kendisiyle çelişerek bu duygu patlamasını karısına yönlendirecektir.

İkinci kez David karısının evine döndüğünde ise onu çocukları karşılar. Çocuklar okula gitmektedirler. David ve karısı Niki ayaküstü durum değerlendirmesi yaparlar. Niki, ayrılma üzerine bir süre daha düşünmeleri gerektiğini ve bunun en iyisi olacağını söyler. David ise ikiyüzlü bir şekilde sabahtan beri kafasında var olan öldürme düşüncesinden Niki'ye bahsetmez. Zira toksik erkeklik özelliklerinden biri olan duygu ve düşüncelerini partnerinden saklama içgüdüğü David'i de ele geçirmiştir. Bu evrede ikiyüzlülük ve 'miş gibi' davranma huylarıyla yoğrulmuş adamın bundan sonraki tavırlarında da tutarlılık beklenmesi olanaksızdır.

David ve Niki'nin dört çocukları vardır. En büyükleri Jess anne ve babalarının ayrılmasına en çok tepki gösteren, ergenlik çağında bir genç kızdır. David, yolda tek başına gördüğü Jess'i zar zor da olsa arabasına alıp okuluna bırakır. Jess, babasına annesinin onu aldattığını söyler. Her şeyden haberi olmasına rağmen (erkekliğine leke sürdürmemek için) sanki hiçbir şey bilmiyormuş gibi tepki veren David, annesiyle ikisinin bir anlaşma yaptığını söyler. Anlaşmaya göre bir süreliğine her iki taraf da istedikleri ilişkiyi yaşayabilecektir. Açık ilişki olarak tabir edilebilecek bu durum David'i her ne kadar yaralasa da Niki'ye ve ailesine bu durumu açık etmemekte kararlıdır. Ancak içinde kıskançlık fırtınaları kopmaya devam etmektedir. Zira David ve Niki liseden mezun olur olmaz henüz çok gençlerken evlenmiş ve hızla dört çocuk sahibi olmuşlardır. David, Jess'e 'sana karşı ezik ve kaybeden bir baba gibi gözükmem istemiyorum' dediğinde erkekliğine ve babalığına laf söyletmemek için çabaladığı iyice belirginleşir. Evin büyük kızı Jess'in tek istediği ise tıpkı büyükanne ve büyükbabasının yıllardır yaptığı gibi anne ve babasının da aile bütünlüğünü korumalarıdır. Bu sözlerle David'in üzerine bir yük daha binmiştir. David aile bütünlüğünü koruyamadığına ve bu sebeple çocuklarının da kendisini suçladığına inanmaya başlar.

David ve Niki bir gece, Jess kardeşlerine evde bakarken, birlikte dışarı çıkarlar. David'in aklında Niki'yle birlikte güzel bir gece geçirip onunla yeniden yakınlaşma planı vardır. Ancak Niki arabaya bindiğinde evin etrafından fazla uzaklaşmamaları gerektiğini, hatta arabada konuşurlarsa daha iyi olacağını söyler. Aralarında soğuk bir mesafe vardır. Özellikle de

Niki'nin konuşmalarından David'e dönme fikrinin olmadığı hissedilir. David çaresizdir. Bu sırada Niki'nin yeni sevgilisi Derek'in elinde bir çiçekle evlerine geldiğine, ancak Jess'in adamı tersleyerek onu evden yolladığına şahit olurlar. Zehirli erkekliğin oluşturduğu saldırganlık halleri farklı zamanlarda ve şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Eve dönen David, kendi odasına geçer ve bütün hıncını odasında bulunan ve üzerinde dövüş antrenmanı yaptığı cansız mankene yumruklar atarak çıkarır. David'in içindeki erkek şiddeti Niki'ye olmasa da cansız bir nesneye yansıtılmıştır.

Ertesi gün David, evdeki cansız mankeni de alıp ıssız bir araziye gider. Cansız mankeni araçtan indirip araziye koyar ve silahla atış talimi yapar. Kurşunları bittiğinde ise mankeni arazide bırakıp kasabaya döner. Silah ve erk arasındaki güç ilişkisinin seyirciye aktarıldığı bu sahneler David'in tekinsiz bir duruma sürüklendiğinin de sinyallerini vermektedir.

David, kasabadaki büyük marketten çocukları için çeşitli hediyeler alır. O evde artık yaşamasa da, adeta o evin hükümdarının hâlâ kendisinin olduğunu çocuklarına gösterme niyetindedir. Baba figürünün altını çizmek için gayret göstermektedir. Sonraki sahnede tüm çocuklarını evden alıp parka gezdirmeye götürür. Jess önce gelmek istemese de sonradan araca biner. David, parka gidene dek çocuklarıyla sohbet eder, okulda neler yaptıklarını sorar. Parkta ise onlar için aldığı havai fişekleri gösterir. Küçük çocuklar çok sevinmişlerdir. Bir süre havai fişek patlatırlar. Ancak bir süre sonra Jess babasıyla tartışmaya başlar. Jess, babasının ailesini yeniden kazanmak için yeteri kadar elinden geleni yapmadığını düşünmektedir. Filmin Niki'den sonra önemli kadın temsili olan Jess, zaman zaman babasına küçük dersler verir. Aslında o da öfkeli. Belki de annesine yönlendiremediği öfkeyi babasına yansıtmayı doğru bulmuştur. David, Jess'in ithamlarını inkâr eder ve küçüklerin yanında bunları konuşmak istemediğini söyler. Çünkü David özellikle de küçük üç çocuğunun yanında 'babalık' figürünü eksiksiz devam ettirmeye çalışmaktadır. Eve dönerler. Evin önünde David ve Niki karşılaşırlar. Jess üzerinden bir tartışma çıkar ve David alttan alta eğer yeniden birleşmezlerse ve ayrılmak zorunda kalırlarsa çocukları Niki'nin elinden alabileceği mesajını verir. Kadını çocuklardan mahrum bırakmakla tehdit etmenin kendisi için yarar sağlayacağını düşünen David, toksik erkeklik konusunda önemli emarelerden birini daha sergilemiş olur. Zira genelde bu tarz haberlerde de görüldüğü üzere toksik erkek, şiddete yönelmediği durumlarda kadın partnerini tehditlerle dize getirmeye çalışmaktadır. David, Niki'nin elini zayıflatmak için çocuk kozunu kullanmıştır. Burada toksik erkeğin, saldırganlık, şiddet, zor kullanma, tehdit etme gibi yöntemlerle kendisinin oluşturduğu iktidarı korumaya çalıştığı açıkça görülmektedir. Bu noktadan sonra Niki'nin, belki bir gün yeniden David'le birlikte olabileceği umutları yavaş yavaş erozyona uğramaya başlamıştır.

Filmin üçüncü toksik erkek temsilcisi Derek'tir. Derek, Niki'nin iş yerinden arkadaşıdır. Filmde pek fazla gösterilmese de, henüz resmi olarak boşanmamış bir kadına yaptığı baskılar ve kadının çocuklarına göstermeye çalıştığı samimiyetsiz tavırlar belli ki Niki'nin de aklını çelmiştir. David ve Niki'nin tartışmasının tam da ortasında Derek çıkar gelir. Derek, David'le bu işi erkek erkeğe halletmeleri gerektiğini söyler. David iyice çileden çıkar. Niki'nin hala kendi karısı olduğunu ve Derek'in dul kadın avcısı olduğunu söyler. Her iki erkek de, dişilerinin önünde güç gösterisi yapan iki hayvan gibi hareket etmektedirler. Derek, David'le yalnız konuşması gerektiğini söyleyerek bir şekilde ikna edip Niki'nin oradan gitmesini sağlar. Niki gider gitmez ise Derek David'in yanına gelerek onu döver. Derek erkeklik gösterisini David'in üzerinde gösterdiği şiddet üzerinden sunmuştur. Ona göre konuşmak zaman kaybıdır. Niki'nin duyularına ve isteklerine kulak tıkar. Tek çözüm erkek erkeğe şiddettir.

Yüzünden yaralanmış bir şekilde zar zor aracına binen David yollarda aracını sürmeye başlar. Hem fiziksel hem de ruhen zedelenmiştir. Gururuna yediremediği bu şiddet olayı aslında kendisinin göstereceği şiddet için tırmandırıcı bir sebep olmuştur. Araç bir tarlaya dalarak durur. Bu sırada Derek ve Niki de David'in arkasına takılmışlardır. David aracından elinde silahla iner ve kendisine doğru yürüyen Derek'e ateş açar. Derek'e ne olduğu görülmez ancak Niki koşarak David'e gelip sarılır. David çaresizce ağlamaya başlar ve Niki'ye 'seni çok seviyorum ve ne yapacağımı bilemiyorum' der. Bu noktada David'in içinde bulunduğu acizliğin altı çizilir. Bir toksik erkek temsilcisi olarak gidebileceği son nokta olan ve belki de ölümle sonuçlanabilecek olan şiddete başvurmuştur. Ancak son kertede, suç işledikten sonra annesine sarılıp ağlayan aciz bir erkek çocuğu gibi davranmıştır. Film boyunca kalbi kırık bir deliliğin peşinde koşan David potansiyel şiddetin dışı vurumuyla, istediğine kavuşmuştur. Bu noktada yönetmen bir boşluk oluşturmuştur. David'in Derek'e doğru attığı kurşunların akıbeti belli değildir. Son sahnede ise aradan kısa bir süre geçmiştir. David, Niki ve tüm çocuklar kasabanın marketinde alışveriş yapmaktadırlar. Niki, marketteki satıcıya David için, kocam der. Artık yeniden bir aile olmuşlardır. Seyirci olarak Derek'in David'in şiddette yüксеlebileceği son noktayı gördükten sonra Niki'nin peşini bıraktığı düşüncesi ağır basmaktadır. Muhtemelen Derek, her ne kadar Niki'yi kendi tarafına çekmek için David'i dövmüşse de David'in bu konuda kendisinden daha ölümcül olabileceğini görünce aralarından çekilmiştir. David ise filmin en büyük toksik erkek temsilcisi olarak, sistematik zorbalıkla, psikolojik ve fiziksel tehditle, ölümcül şiddet gösterisiyle ailesini yeniden kazanmıştır ya da kazandığını sanmıştır.

Sonuç

Toksik erkeklik, erkek saldırganlığını, şiddeti, zor kullanmayı ve kendisinin oluşturduğu iktidarı açıklamak için kullanılmaktadır. Kaba, bireysel ve kamusal alanda hoş karşılanmayan,

şiddet ve argo barındıran düşünceler ve tavırlar zehirli erkeklik hallerini inşa edebilmektedir. Toksik erkeklik; kadınlara, erkeklere, çocuklara ve topluma zararlı, erkeklikle ilişkili norm, inanç ve davranışların tümünü ifade etmektedir. ‘istismar, şiddet, taciz, mobbing, psikolojik şiddet’ konuları da (akıl sağlığının yerinde olmama hali hariç) toksik erkeklik davranış kalıpları arasında değerlendirilebilir. Zehirli erkeklik, şiddetin, baskının kabul veya haklı görülmesi sayesinde sorun olarak değerlendirilmediği davranışların tümüdür. Günümüzde giderek dozu artan kadın cinayetlerinde, şiddet eylemlerinde, saldırganlık ve tacizlerde ‘namusumu temizledim’, ‘aldattığı için yaraladım/öldürdüm’ gibi söylemler toksik erkekliğin nasıl yaygınlaştığını da kanıtlamaktadır

Toplumsal cinsiyet çalışmaları ağırlıklı olarak feminist kuramcılarının da yönlendirmesiyle kadınlar üzerinde durmuştur. Kadınların ataerkil sistem içinde buldukları yer, kadın-erkek eşitsizliği..vs. sorunlar üzerinden çalışan kuramcılar erkeklik çalışmalarına daha çok 1980 sonrası göz atmaya başlamışlardır. Raewyn Connell, David Morgan, Victor Sedler ve Michael Kimmel gibi önemli araştırmacılar kaleme aldıkları erkeklik çalışmalarında erkekliğin nasıl üretildiğini ve sürdürüldüğünü incelemişlerdir. Feminizm çalışmalarında olduğu gibi erkeklik çalışmaları da toplumdaki cinsiyet eşitliğini hedefleyen bir sistem için çabalamaktadır.

Erkeklik çalışmalarının son dönemlerde en çok yoğunlaştığı toksik erkeklik olgusu, psikolog Terry Kupers’a göre tahakkümü, kadınların değersizleştirilmesini, homofobiye ve ahlaksız şiddeti teşvik etmeye hizmet eden toplumsal olarak gerileyen erkek özelliklerinin bir takımıydır. Söz konusu toksik hareketler, şiddete yönelik eğilimler, küfür içeren kaba cümleler, kadın, erkek ve çocuklara yönelik baskılayıcı/saldırgan tavırlar taşımaktadır. Toksik erkeklikte, erkekler, şartlar ne olursa olsun genelde psikolojik, sosyolojik, finansal ve fiziksel anlamda kendi üstünlüğünü ispatlamaya çalışmaktadırlar.

Robert Machoian’ın 2020’de yönettiği “İki Aşığın Ölümü” (The Killing of Two Lovers) boşanmak üzere olan David ve Niki çiftinin üzerinden dağılmanın eşliğindeki bir aileyi anlatmaktadır. Ancak David toksik erkeklik çalışmalarının sinemadaki karşılığı olabilecek denli bu özelliklere uyan bir karakterdir. Noah Baumbach’ın çektiği “Marriage Story” (2019) filmiyle kıyaslanan “İki Aşığın Ölümü” filmi David üzerinden iyi olmaya çalışan bir baba ancak kötü bir koca imajı çizmektedir. Krizdeki bir evliliğin portresini betimleyen yönetmen Machoian, David karakteri sayesinde günümüz modern erkeğinin özellikle de eşini ve ailesini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında içindeki toksik tarafları nasıl su yüzüne çıkartabileceğinin kanıtlarını sunmaktadır. David başta karısı Niki olmak üzere ailesinin kendisinden hızla uzaklaştığını düşündükçe erkekliğinin toksik yönlerinden güç alacağını zannetmiştir. Eşine

direkt olarak yönlendirmediği şiddeti ve çoğu zaman ikiyüzlü bir tavır sergilediği hareketleriyle toksik erkeklik özelliklerini seyirciye aktarmakta başarılı olmuştur. Evlatlarına karşı hiçbir şey yokmuş gibi davranmıştır. Onları hesaplı ve bazen sahte planlarla elde tutmaya çalışmıştır. Niki'ye olan sevgisini dürüstçe belirtmek yerine, içinde bir yanardağ gibi patlamaya hazır şiddetini Niki'nin sevgilisi Derek'e yönlendirip onun hayatına kast etmeye çabalayarak, Niki'yi elde etmeye çalışmıştır.

Filmde diyaloglar, kamera ölçekleri kostüm, karakter, ses ve ışık hareketleri ile toksik erkeklik hallerini izleyiciye yansıtmaktadır. Filmde verilmek istenen mesaj, toksik davranış kalıplarından olan şiddet, öfke, tehdit, güçlü ve üstün olmak isteği gibi eylemler kurgusal düzenlemeyle belirginleştirilmektedir. Toksik dil ve toksik tavırlar oluşturulurken teknolojik imkânlardan faydalanılarak renk kullanımı, doğal ses, dekor, görsel efektler ve oyuncu seçiminde sinema endüstrisinin olanaklarından da faydalanılmıştır. Bu şekilde sosyal ve mesleki yaşamda karşılaşılan, kitle iletişim araçlarıyla gündeme taşınan ve daha görünür olması sağlanan toksik erkekliğin yazılı kaynaklardan çıkarak sinema ile daha görünür hale geldiğini söylemek mümkündür. Filmin söyleminde, karelerinde ve içeriğinde toksik erkeklik davranış kalıplarının açık şekilde sunulduğu görülmektedir. Bu durum konu hakkında araştırmaların yapılmasına olanak sağlayacağı gibi izleyicilere de toksik erkeklik hakkında bilgiler vermektedir. “İki Aşığın Ölümü” isimli sinema filminde toksik erkeklik özelliklerinin neredeyse hepsi seyircinin önüne sunulmuştur. Toksik erkeklik çalışmaları için sanat dalında sinema bundan sonra da önemli bir inceleme alanı olmaya devam edecektir. Bu çalışmanın da, aynı ve benzeri konularda yapılacak araştırmalarda araştırmacılara yol göstereceği, ufuk açacağı ve ışık tutacağı düşünülmektedir.

Yazar Katkıları: Araştırmının her iki yazarı da tüm süreçlerde yer almışlar ve makaleye ortak katkılar sunmuşlardır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Baki, L. (2019). *Toplumsal cinsiyet ve feminizm bağlamında femvertising: kadın imgesi üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bensadon, N. (1994). *Başlangıçtan günümüze kadın hakları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barker, C., Galasinski, D. (2001). *Cultural studies and discourse analysis: a dialogue on language and identity*. London: Sage
- Bozok, M. (2011). *Soru ve cevaplarla erkeklikler*. İstanbul: SOGEP.
- Bozok, M. (2009). Feminizmin erkekler cephesindeki yankısı: erkekler ve erkeklikler üzerine eleştirel incelemeler. *Cogito*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 58, 269-284.

- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches* (2. Baskı). USA: SAGE Publications.
- Connell, R. W. ve Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: rethinking the concept. *Gender & Society*, 19 (6), 829-859. <https://doi.org/10.1177/08912432052786>
- Connell, R. W. (2016). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: toplum, kişi ve cinsel politika* (2. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Davey, L. (2009). The application of case study evaluations. *Elementary Education Online*, 8(2), 1-3
- Edwards, T. (2006). *Cultures of masculinity*. London and New York: Routledge.
- Ecevit, Y. ve Karkıner, N. (2011). *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gerring, J. (2007). *Case study research: principles and practices*. New York: Cambridge University Press.
- Günay Erkol, Ç. (2018). İlet, zillet, erkeklik: eleştirel erkeklik çalışmaları ve Türkiye'deki seyri. *Toplum ve Bilim*. 145, s.6-27.
- İnci, S., Alpen, İ. (2019). *Feminist dünyada erkek olmak*. İstanbul: Motto Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1978). *Kadınlarda psiko-sosyal değişim boyutları: cinsiyet ve kuşaklar arası bir karşılaştırma*. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: kimlikler ve toplumsal dönüşümler*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaduman, S. ve Adalı A. G. (2017). Hegemonik erkekliğin medyadaki inşası ve temsili: survivor 2017 program incelemesi. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*. 2(2), 26-40.
- Kayhan, Aslı (2021). Me too hareketi, <https://feministbellek.org/metoohareketi/>. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2023
- Kimmel, M. (2005). *The history of men: essays in the history of American and British masculinities*, Albany: State University of New York Press.
- Kupers, T. (2005). *Toxic masculinity as a barrier to mental health treatment in prison*, 61(6), 713-724. <https://doi.org/10.1002/jclp.20105>.
- Maral, E. (2004). İktidar, erkeklik, teknoloji. *Toplum ve Bilim: Erkeklik*. İstanbul: Birikim Yayıncılık, 101, (127-143).
- Meth, L.M., ve Pasick, R.S. (Eds.). (1990). *Men in therapy: the challenge of change*. New York: Guilford.
- Morgan, A. (2019). *The real problem with toxic masculinity is that it assumes there is only one way of being a man*. The Conversation.
- Onaran, O., Büker, S. ve Bir, A. A. (1998). *Eskişehir'de erkek rol ve tutumlarına ilişkin alan araştırması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Pleck, J. H. (1981). *The myth of masculinity*. Boston: MIT Press.
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik imkânsız iktidar: ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Salter, M. (2019). *The problem with a fight against toxic masculinity*. <https://www.theatlantic.com/health/archive/2019/02/toxic-masculinity-history/>, Erişim Tarihi: 22 Ocak 2022 .
- Sığın, A., Canatan, A. (2018). Connell’ın erkeklikler teorisinde işbirlikçi erkek, madun erkek ve marjinal erkek: hegemonik erkekliğin kavramsal hegemonyası. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 32 (163-175).
- Thompson, E.H., Pleck. J.H. (1986). The structure of male role norms. *American Behavioral Scientist*. 1986; 29: 531-543. <https://doi.org/10.1177/000276486029005003>.
- Topçu, Ş. (2018). Erkeklik çalışmalar kaynakçası, *Toplum ve Bilim: Erkeklik*. Birikim Yayıncılık, 145 (289-291).
- Van Dijk, T. A. (2001). Critical discourse analysis. In D. Tannen, D. Schiffrin, & H. Hamilton (Eds.), *Handbook of Discourse Analysis* (352-371). Oxford: Blackwell.
- Waling, A. (2019). Problematising ‘toxic’ and ‘healthy’ masculinity for addressing gender inequalities, *Australian Feminist Studies*, <https://doi.org/10.1080/08164649.2019.1679021>
- Yaşartürk, Gül (2021) *Film ve dizilerde 'metoo' ve 'time's up' yansımaları*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/film-ve-dizilerde-metoo-ve-times-up-yansimalari-haber-1546896>. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2023

Sosyal Bilgiler Öğretmeni Perspektifinden 3B Yazıcıların Eğitimde Kullanımı

Hülya KARAÇALI TAZE*

Kibar AKTİN**

Tuğra KARADEMİR ÇOŞKUN***

Öz

3B baskılama teknolojisinin kullanımı 21. yüzyıl becerilerinin gelişiminde öğrencilere önemli fırsatlar sunmaktadır. Söz konusu teknolojinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına yönelik cesaretlendirici çalışmaların son yıllarda artmaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmada 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına yönelik öğretmen görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu 18 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmuştur. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formları ile toplanmıştır. Bu formundan elde edilen veriler ilk aşamada niteliksel kodlama ve in vivo kodlamaya, ikinci aşamada eksenel kodlamaya tabii tutulmuştur. Eksenel kodlama sonucunda veriler, sosyal bilgiler eğitiminde 3B yazıcı kullanımı dört kategoride yorumlanmıştır: Güçlü yönleri, zayıf yönleri, tehditler ve fırsatları. Araştırma sonucunda sosyal bilgiler öğretmenlerinin, eğitimde 3B yazıcı kullanmalarının zayıf yanlarına ilişkin en çok baskının maliyetli olması, zaman alması, konu sınırlılığı ve ders süresinin yetersiz kalması gibi kategorilerde görüş bildirdikleri görülmüştür. Öğretmenler tehdit eden unsurlara ilişkin baskının maliyetli olması, eğitimde fırsat eşitliğini bozması, okullardaki teknolojik donanım yetersizliği ve ders saatinin yetersiz kalması gibi kategorileri içeren görüşlere yer vermişlerdir. Buna karşı öğretmenlerin 3B baskılama teknolojisinin eğitimde kullanımının güçlü yanlarına ve fırsatlarına ilişkin en çok kalıcı öğrenmeler oluşturması, dikkati ve güdülemeyi artırması, öğrenmeyi kolaylaştırması ve somutlaştırması kategorisinde görüşlerine rastlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Sosyal bilgiler eğitimi, sosyal bilgiler, öğretmeni, teknoloji, 3B yazıcılar

The Use of 3D Printers in Education from the Perspective of Social Sciences Teachers

Abstract

The use of 3D printing technology offers students important opportunities in the development of 21st century skills. Encouraging studies on the use of this technology in social studies education have started to increase in recent years. In this context, this study aimed to determine teachers' views on the use of 3D printing technology in social studies education. The study was conducted using phenomenology design, one of the qualitative research methods. The study group consisted of 18 social studies teachers. Data were collected through semi-structured interview forms. The data obtained from this form were subjected to qualitative coding and in vivo coding in the first stage and axial coding in the second stage. As a result of axial coding, the data were interpreted in four categories of 3D printer use in social studies education: Strengths, weaknesses, threats and opportunities. As a result of the research, it was seen that social studies teachers reported the weaknesses of using 3D printers in education mostly in categories such as costly printing, time-consuming, subject limitation, and insufficient class time. Regarding the threatening

* Doç. Dr. Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, karacali_hulya@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6592-0807

** Doç. Dr. Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, kibaraktin@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-6238-3500

*** Doç. Dr. Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, tugra1986@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4295-2440

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

factors, teachers gave opinions in categories such as costly printing, disrupting equality of opportunity in education, insufficient technological equipment in schools, and insufficient class time. On the other hand, teachers' opinions on the strengths and opportunities of using 3D printing technology in education were mostly found in the categories of creating permanent learning, increasing attention and motivation, facilitating and concretizing learning.

Keywords: Social studies education, social studies teacher, technology, 3D printers

Geliş/Received: 07.09.2022

Kabul/Accepted: 29.09. 2023

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışma için Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan (25.05.2022 tarih ve 2022/079 sayılı kararıyla) etik kurul izni alınmıştır.

Giriş

21. yüzyıl küresel düzeyde teknolojik değişimlerin yaşandığı ve bu değişimin ticaret, sağlık, eğitim gibi birçok alanı etkilediği (López-Belmonte, Segura-Robles, Moreno-Guerrero ve Parra-González, 2021) bir çağdır. Değişime ayak uydurmak başta eğitim kurumları olmak üzere birçok kurumun kendini 21. yüzyıl yeterlikleri konusunda baştan inşa etmesini zorunlu kılmıştır (Jang, 2016). Bu kapsamda öğrencileri yenilikçi düşünmeye teşvik edecek (Zhu, Shen, Shen, Tu ve Song; 2019) ve 21. yüzyıl yeterliklerini kazanmalarını sağlayacak yeni ve yenilikçi öğrenme ortamlarına ihtiyaç doğmuştur (Screpanti, Miotti ve Monteriù, 2021). Öğrencilere sınıf içi ve dışı etkinliklerde yenilikçi öğrenme ortamı sağlayabilecek teknolojilerden biri üç boyutlu (3B) baskılama teknolojisidir.

3B baskı; malzemeleri katman katman birleştirerek 3B nesnelere oluşturan ve karmaşık nesnelere üretmek için verimli olduğu kanıtlanan eklemeli üretim sürecini içeren (Guo ve Leu, 2013) bir teknolojidir. Malzeme katmanlarının üst üste eklenmesiyle üç boyutlu modellerin somut olarak üretilebilme prensibini içerir (Arvanitidi, Drosos, Theocharis ve Papoutsidakis, 2019). İlk kullanıldığı dönemlerde maliyetli bir teknoloji olan 3B yazıcılar (Campbell, Williams, Ivanova ve Garrett, 2011), zamanla maliyetlerinin düşmesiyle (Gallup ve Pearce, 2020) kişisel kullanım amaçlı evlerde, okullarda ve ofislerde yer almaya başlamıştır. 3B baskılama teknoloji daha az atık oluşturması, daha düşük enerji ve malzeme maliyetleri ile (Ambrosi ve Pumera, 2016) endüstriden (Yoshioka, Mirenkov, Sekine ve Noda, 2015) doğa bilimlerine, jeolojiden topografyaya (Saorin, Carbonell-Carrera, Cantero, Meier ve Alemán, 2017), tıptan (Lim, Loo, Goldie, Adams ve McMenamin, 2015) mühendisliğe (Martin, Bowden ve Merrill, 2014), havacılık ve uzay sanayinden (Horowitz ve Schultz, 2015), kimyaya (Parra-Cabrera, Achille, Kuhn ve Ameloot, 2018) birçok alanda son zamanlarda benzeri görülmemiş bir ilgi görmektedir. Eğitim alanında da ise 3B yazıcılar üniversitelerde, ilkokullarda ve orta öğretimde hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.

3B baskı teknolojisinin teorisi ve pratik uygulamaları bilişim, sanat, tasarım, bilim, mühendislik, robotik, matematik ve beşerî bilimler dahil olmak üzere bir dizi konu alanıyla

ilgilidir (Eisenberg, 2013). 3B baskılama teknolojisi, kullanıcılara hem bilginin hem de nesnelere aktif yaratıcıları olmalarına izin vererek kendilerini anlamalarına, bilgileri farklı formata çevirmelerine, görsel soyut tasarım süreçleri aracılığıyla somut nesnelere yaratmalarına izin veren bir teknolojidir (Schelly, Anzalone, Wijnen ve Pearce, 2015). Bu kapsamda yapılan çalışmalar okullarda 3B baskılama teknolojisinin kullanımının öğrencilerin bilim ve matematik anlayışını geliştirdiğini (Bull, Chiu, Berry, Lipson ve Xie, 2013), modelleme yoluyla prosedürel bilgi edinmelerini sağladığını (Blikstein, Kabayadondo, Martin ve Fields, 2017), kavramları daha üst düzeyde anlamalarına yardımcı olduğunu (Moore, Miller, Lesh, Stohlmann ve Kim Moore, 2013), aktif katılımı desteklediğini (Grant, MacFadden, Antonenko ve Perez, 2017), motive ettiğini (Loy, 2014), modelleri somutlaştırdığını (Horowitz ve Schuitz, 2014), öğrenmeyi kolaylaştırdığını (Scalfani ve Vaid, 2014), ekip çalışmasına teşvik ettiğini (Horvath, 2014), öğrencilerin hayal gücünü (Farnicka ve Serrano Diaz, 2019) iş birliği ve yaratıcılık becerilerini artırdığını (Kostakis, Niaros ve Giotitsas, 2014) göstermektedir.

Sınıf ortamlarında 3B baskılama teknolojisi, pedagojik olarak çok amaçlı kullanılabilir. Örneğin; öğrencilere bilimsel ve tasarım ilkelerini nasıl kullanacaklarını öğretmek için (Blikstein ve diğerleri, 2017) proje tabanlı öğrenme ortamları geliştirmek için; kendi ihtiyaçlarına göre uyarlanmış ve çevrelerine uygun yerel olarak üretilen çözümlere yönelik ürün üretmelerini sağlamak için (Yoshioka ve diğerleri, 2015) probleme dayalı öğrenme aracı olarak, öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerini destekleyerek öğrenci merkezli öğrenmeye teşvik etmek için (Loy, 2014) kullanılabilir. Öğrenciler sınıf ortamlarında 3B baskılama teknoloji sonucunda üretilmiş hazır materyallerden öğrenebilecekleri gibi kendi materyallerini 3B baskılama teknoloji ile üreterek de öğrenebilirler. Bu şekilde öğrenme ortamlarına hem bir araç hem de bir amaç olarak dahil olabilir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar incelendiğinde 3B baskılamanın kültürel miras (Neumüller ve diğerleri, 2014), yerbilimleri eğitimi (Horowitz ve Schultz, 2014), matematik (Ng, 2017), mühendislik ve tasarım (Hsiao ve diğerleri, 2019), matematik eğitimi (Yılmaz ve Algil, 2018), fen (Brown ve Burge, 2014) tıp eğitimi (Vaccarezza ve Papa, 2014), kimya (Scalfani ve Vaid, 2014) gibi alanlarda da kullanılabileceğini göstermektedir. Ayrıca son yıllarda 3B boyutlu yazıcıların tarih ve sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına yönelik farkındalık artırıcı çalışmaların yapılmaya başlandığı ve bu materyallerin kullanımının teşvik edildiği görülmektedir (Karaduman, 2017; Hicks ve diğerleri, 2014; Maloy ve diğerleri, 2017).

3B baskılama teknolojisinin eğitimde kullanım potansiyelini sosyal bilgiler eğitimcilerinin görmeleri ve anlamaları gerekmektedir. Bilim ve teknoloji sektöründe yaşanan hızlı değişim ve gelişmeler küresel ve uluslararası düzeyde insanların değişen ihtiyaçları, yeni öğrenme ve öğretmen yaklaşımları bireylerden beklenen rolleri doğrudan etkilemiştir (MEB,

2018). Amerika Ulusal Sosyal Bilgiler Konseyi (National Council for the Social Studies-NCSS), Sosyal Bilgiler Eyalet Standartları için 2013 yılında “Üniversite, Kariyer ve Sivil Yaşama” ilişkin C3 Taslağı hazırlamıştır. Bu taslak bireylerin yetişkin yaşamına başarılı bir geçiş yapabilmesi için gerekli teknik bilgi birikimine, beceri ve yeterliliklere sahip olması gerektiğini gözler önüne sermektedir (NCSS, 2013; MEB, 2018). Hedeflenen amaçlarda güçlü yöntem ve araçlarla donatılmış nitelikli bir eğitim ortamına ihtiyaç olduğu vurgusu yer almaktadır. Ayrıca 21. yüzyıla uygun bireyler yetiştirmek yenilikçi ve öğrenci merkezli öğrenme ortamlarını zorunlu kılmaktadır. Çünkü geleneksel vatandaşlık eğitimiyle toplumların ihtiyaçları karşılanamaz hale gelmektedir. Örneğin okul dışı bir öğrenme ortamında dağ, vadi, ova gibi yeryüzü şekillerini göstermek, tarihi mekân ziyareti yapmak, önemli tarihi obje ve figürleri göstermek için gezi planlamak oldukça zor ve maliyetlidir (Aktın, 2017; Dinç ve Uztemur, 2009). Son zamanlarda bu imtiyazı giderek sanal tarihi mekân ve müze ziyaretleri ve kavramların öğretiminde dijital ortamlarda yer alan teknolojik model ve simülasyonların kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Aktaş, Yılmaz ve İbrahimoglu, 2021; Çalışkan, Önal ve Yazıcı, 2016; Çınar, Utkugün ve Gazel, 2021; Peker, 2020; Şahin, 2019). Örneğin; Corum ve Garofalo (2015) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, öğrencilere topografya öğretimine yönelik bilgiler 3B modeller aracılığıyla sunulmuş ve 3B modellerin öğrencilerin topografya anlayışını geliştirebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak 3B baskılama teknolojisi, öğrencilerin ilgilerini özgürce ifade etmelerine, esnek katılım sağlamalarına ve somut öğrenme ürünleri geliştirmelerine izin vermektedir (Waseem, Kazmi ve Quresh, 2017). 3B baskılıma teknolojisi, eğitim ortamında öğrencilere tasarlama ve üretme becerisi kazandırabilecek (Gershenfeld, 2008) kadar evrensel bir araç olarak karşımıza çıkarken ayrıca, kullanıcıların yerel sorunlara, çevrelerine uygun yerel çözümler üreterek bu çözümleri somut hale getirmelerini sağlayacak (Yoshioka ve diğerleri, 2015) kadar da yerellik sağlayabilir. Özellikle sosyal bilgiler eğitiminde evrensel konuların öğretimine yönelik model oluşturma imkânı tanırken yerel ve kültüre uygun modeller üretme, yer şekillerini somutlaştırma açısından öğrenme ortamlarını destekleyebilir.

Alan yazın incelendiğinde sosyal bilgiler eğitiminde öğretmenlerin endişelerini azaltacak 3B yazıcıların kullanımına yönelik sınırlı sayıda çalışmaların olduğu görülmektedir (Hicks ve diğerleri, 2014; Karaduman, 2017; Maloy ve diğerleri 2017; Mason ve diğerleri, 2000;). Bu durumun temel nedeni Maloy ve diğerlerine (2017) göre, sosyal bilgiler öğretmenlerinin 3B modelleme ve yazdırmanın yalnızca matematik ve fen dersleri için uygun olduğuna dair inançları ve 3B baskılama teknolojisinin ders içeriğiyle doğrudan nasıl bağlantılı olabileceğini bilmemeleriyle ilgilidir. Bu kapsamda çalışmada 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına yönelik sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini

incelemek amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda cevap aranan sorulara (alt amaçlara) aşağıda yer verilmiştir:

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin;

- ✓ 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının güçlü yönlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
- ✓ 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının zayıf yönlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
- ✓ 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının sağladığı fırsatlara ilişkin görüşleri nelerdir?
- ✓ 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımını tehdit eden unsurlara ilişkin görüşleri nelerdir?

Araştırma sonuçlarının birkaç açıdan önemli olduğu düşünülmektedir: Elde edilen sonuçlar, sosyal bilgiler eğitiminde 3B baskılama teknolojisinin yaygınlaştırılması önündeki tehditleri ve zayıf yönleri içerecek şekilde araştırmacılar ve uygulayıcılara önemli veriler sunacaktır. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 3B baskılama teknolojisinin güçlü yönleri ve sağladığı fırsatlara ilişkin görüşleri diğer öğretmenlere bu teknoloji konusunda fikir verebileceği gibi onları kullanımı konusunda teşvik edebilir. Aynı zamanda öğretmenlerin 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımı konusunda zayıf yönlerini ifade etmeleri, bu yönleri iyileştirmeye yönelik olarak araştırmacılara geliştirme çalışmaları yapmaya ve engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışma yapmak isteyen kanun koyuculara veri sağlayabilir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada öğretmenlerinin sosyal bilgiler eğitiminde 3B baskılama teknolojisi kullanımına ilişkin deneyimlerinin özünü ortaya koymak amaçlandığı için nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik desen, araştırmacıların bir fenomenle ilgili insan deneyimlerinin "özüne" ulaşmayı amaçlarken (Creswell, 2003) fenomenleri anlamlandırmanın da doğasına (Patton, 2002) odaklanır. Bu araştırmada, öğretmenlerin deneyimleri, kendi bakış açılarından yola çıkarak detaylandırıldığı için en uygun yöntemin fenomenoloji deseni olduğuna karar verilmiştir. Araştırmanın fenomenini "Sosyal bilgiler eğitiminde 3B baskılama teknolojisi kullanımı" oluşturmaktadır. Çalışma boyunca da bu fenomene ilişkin öğretmenlerin anlayışları, bakış açıları ve algıları derinlemesine incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 Eğitim-Öğretim yılında okullarda olarak görev yapan 18 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma grubu seçilirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örneklemeden yararlanılmıştır. Ölçüt örnekleme önceden belirlenmiş bazı ölçütleri karşılayan tüm durumları derinlemesine inceleyecek olan grubun seçilmesidir (Patton, 2002). Araştırma sürecinde ölçüt örnekleme yönteminin kullanılmasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan ilki fenomenoloji çalışmalarında ölçüt örnekleme sıklıkla kullanılmaktadır (Moser ve Korstjens, 2018). Bunun nedeni fenomenoloji çalışmalarının doğası gereği ilgilenilen bir fenomen hakkında özellikle bilgiye veya deneyime sahip bireyleri veya grupları belirleme ve seçme gerekliliğidir (Cresswell ve Plano Clark, 2011). Bu kapsamda da fenomenoloji çalışmalarındaki en belirgin kriter, katılımcının incelenen fenomene ilişkin deneyimidir. Bu odak doğrultusunda, bu araştırmaya katılanlar özellikle sosyal bilgiler öğretmenleri arasından, 3B baskı teknolojisinin kullanımında deneyim sahibi olanlar arasından seçilmiştir. Bu deneyimleri daha somut bir şekilde ele alabilmek için, araştırma öncesinde hazırlanan özel materyaller aracılığıyla öğretmenlerin 3B baskı teknolojisinin kullanımı konusunda deneyimleri pekiştirilmiştir.

Katılımcıların seçiminde dikkat edilen diğer bir ölçüt öğretmenlerin kıdem yıllarıdır. Çalışmaya özellikle farklı kıdemlere sahip öğretmenlerin dâhil edilmesine dikkat edilmiştir. Bu ölçütün belirlenmesinin en önemli nedeni; alan yazındaki çalışmalarda kıdeme ve yaşa bağlı olarak öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik teknoloji, alan ve meslek bilgilerinin (Bkz: Avcı ve Ateş, 2017; Lee ve Tsai, 2008; Mutluoğlu ve Erdoğan, 2016; Suat-Bal ve Karademir, 2013; Yarar, 2018) farklılaştığını gösteren çalışmaların yer almasıdır. Çalışmalar özellikle genç yaşta öğretmenlerin teknoloji bilgilerinin ileri yaşlardaki öğretmenlere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar bu durumun çalışmanın verilerini etkileyeceğini düşündüğünden katılımcıların kıdem temelinde farklılaşmalarına ve farklı kıdem derecelerinde görev yapan öğretmenlerin çalışmada yer almasına özen göstermişlerdir. Bu kriter doğrultusunda çalışma grubundaki öğretmenlerin kıdem yıllarına göre dağılımlarına Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Çalışma Grubu

Kıdem	Katılımcı sayısı	Yüzde	Kıdem	Katılımcı sayısı	Yüzde
9 yıl	1	5,56	18 yıl	1	5,56

3 yıl	1	5,56	5 yıl	1	5,56
20 yıl	1	5,56	8 yıl	1	5,56
28 yıl	1	5,56	7 yıl	2	11,11
12 yıl	2	11,11	11 yıl	1	5,56
26 yıl	1	5,56	10 yıl	2	11,11
2 yıl	2	11,11	6 yıl	1	5,56

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların 2 yıldan başlayarak 28 yıla kadar farklılaşan kıdem derecelerine sahip oldukları görülmektedir.

Diğer bir ölçüt çalışmanın amacını oluşturduğu üzere seçilen öğretmenlerin aktif olarak farklı kademelerde sosyal bilgiler öğretmeni olarak görev yapıyor olmalarıdır. Katılımcıların tümü aktif olarak bir devlet ya da özel okul bünyesinden farklı kademelerde sosyal bilgiler dersi vermektedir. Her ne kadar nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü üzerine net sınırlar çizilmemiş ve verinin doygunluğu sınır olarak gösterilmiş olsa da bazı çalışmalar fenomenoloji için 6-20 kişinin (Ellis, 2016), 10 kişiye kadar uzun görüşmelerin (Creswell, 2003), doyuma ulaşmak için 2-10 arası katılımcının (Boyd, 2001) yeterli olduğunu göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, görüşmeler için 2-20 arası katılımcı yeterli görülmektedir. Bu çalışmada da öncelik verinin doygunluğu olmak üzere 18 katılımcı ile istenen veriler sağlanmıştır.

Veri Toplama Aracı

Verilerin toplanması sürecinde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları genellikle neden veya nasıl sorularının eşlik ettiği kapalı ve açık uçlu soruların birleşiminden oluşur (Adam, 2015). Birkaç nedenden dolayı araştırma için yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Bunlardan ilki; araştırma sürecinde bir fenomene ilişkin detaylı bilgi edinmeye yönelik olarak bilgi toplamak amaçlanmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları ise, bazı konuları daha ayrıntılı tartışmak için fırsatlar sunarak (Lacey ve Luff, 2001) fenomenoloji desenine uygun veri toplamayı mümkün kılmaktadır. Diğer bir neden; nitel araştırmada çalışma olgusu hakkında zengin veri toplamak gerekli olsa da (Polit ve Beck 2010), araştırma için gerekli olmayan verileri toplamak etik açıdan uygun değildir (Gibbs, Kealy, Willis, Green, Welch ve Daly,

2007). Açık uçlu sorulara eşlik eden sonda sorular sayesinde çalışma kapsamında bu sorun ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca, yarı yapılandırılmış görüşme formu birden fazla görüşme şansının olmadığı durumlarda ayrıntılı bilgi toplamaya imkân tanımaktadır (Bernard, 1988). Çalışma kapsamında da aynı katılımcı ile çoklu görüşme yapmak mümkün olmadığı için yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme sorularının hazırlanmasına fenomen olarak seçilen “3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımı” teması altında açık uçlu, çoktan seçmeli ve kısa cevap sorular hazırlanması ile başlanmıştır. Soruların; ana temayı kapsayacak (Taylor, 2005), yönlendirici olmayan, anlaşılması kolay ve net ifade edilmiş (Turner, 2010) ve farklı soru türlerini kapsayacak şekilde (Chenail, 2011) yazılmasına dikkat edilmiştir. Sorular 3B yazıcıların sosyal bilgiler eğitiminde kullanımı teması altında katkısı, zayıf yönleri, sınırlılıkları ve fırsatları olmak üzere farklı açılardan temayı inceleyecek şekilde hazırlanmıştır. Online bir ortam üzerinden veri toplandığından dolayı katılımcılara rehberlik etmesi (Gill, Stewart, Treasure ve Chadwick, 2008) açısından ayrıntılı bir form tanıtımı ve videosu sunulmuştur. Görüşme kılavuzunu test ederek veri toplama kalitesini iyileştirmek (Chenail, 2011) amacıyla form üç alan uzmanı tarafından incelenerek gelen görüşlere göre düzenlenmiş ve online bir platform üzerinden katılımcıların kullanımına açılmıştır. Katılım için gönüllülük esas alınmıştır. Her bir görüşme, ortalama olarak 15-25 dakika süreyle gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, dört ana soru üzerinden yürütülmüş ve ek olarak sonda sorular da dâhil edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizi için iki döngüde kodlama yapılmıştır. İlk döngüde, görüşme verilerinin benzerlik, farklılık ve sıklık derecelerine (Saldana, 2012) göre karakterize etmek ve tekrarlanan bilgi parçacıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilk döngüde katılımcıların ifadelerini doğrudan kelime veya kısa bir cümle ile ifade etmek (Saldana, 2012) üzere in vivo kodlamadan yararlanılmıştır. İlk döngü sonucunda toplam 99 adet koda ulaşılmıştır. Kodların güvenilirliğinin tespiti için her bir koda ilişkin kodlayıcılar arası güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Kodlayıcılar arası güvenilirlik, aynı verilerin nasıl kodlanması gerektiğine ilişkin farklı kodlayıcılar arasındaki anlaşmanın sayısal bir ölçüsüdür (O’Connor ve Joffe, 2020). Araştırmadaki kodların güvenilirliği için sıklıkla kullanılan Kappa istatistiği (Cohen, 1960) hesaplanmış ve güvenilirlik katsayısı. 60 altında kalan 27 kod zayıf uyum (Landis ve Koch,1977) gösterdiği için uzman görüşü almak üzere çıkarılmıştır. Zayıf uyum gösteren kodlar görüş alınmak üzere üç uzmana gönderilmiş ve 1 kod, kod listesinden çıkarılırken, 24 kod birleştirilmiş ve 2 kodun ise etiketi değiştirilmiştir. Örneğin; zayıf uyum gösteren ve ilk etiketi “Duyu organları ile çoklu öğrenme”, “birden fazla duyu organına hitap

etme” olarak etiketlenen ifade uzman görüşleri sonucunda etiketi değiştirilerek “Farkı duyu organlarını desteklemesi” şekline çevrilmiştir. Benzer şekilde ilk kod listesinde yer alan “Eğitimsel yarar sağlama” kodu ise uzman görüşleri sonunda kod listesinden çıkarılmıştır. Birinci döngü kodlama sonucunda elde edilen veriler ikinci döngüde kategorilerin özellikleri ve boyutlarını tanımlamaya yönelik olarak birleştirilmek üzere aksel kodlamaya (Saldana, 2012) tabii tutulmuştur. Aksel kodlama sonucunda veriler sosyal bilgiler eğitiminde 3B yazıcı kullanımının bransa katkısı, zayıf yönleri, tehditler ve fırsatları olmak üzere dört üst kategoride yorumlanmıştır. Analiz sonuçları doğrudan alıntılar ve frekans analizleri ile sunulmuştur. Nitel araştırma mantığı için çok uygun olmasa da elde edilen kodların frekanslarının verilmesinin temel nedeni elde edilen görüşmelere yönelik en çok tekrarlanan temaları kategorize ederek, okuyucuya sunabilmektir. Kodların tekrar sayıları deneyimlerin en çok hangi yönde toplandığı konusunda da araştırmaya ışık tutmaktadır. Ayrıca, frekans değerleri araştırmada veri kaynaklı üçgenleme sağlayarak (Houser, 2016) çalışmanın iç tutarlılığını artırmak için kullanılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Nitel araştırmalarda en çok eleştirilen yönlerden biri olan öznellik vurgusunu ortadan kaldırmaya yönelik olarak araştırma kapsamında bazı geçerlik ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Araştırmada inandırıcılığı sağlamak için en çok başvurulan yöntemlerden biri olan uzman incelemesinden (Holloway ve Wheeler, 2013) yararlanılmıştır. Özellikle verilerin analizi aşamasında çelişkiye düşülen ve zayıf ilişki gösteren temaların yorumlanması sürecinde uzmanlardan destek alınmıştır. Ek olarak inandırıcılığı artırmaya yönelik olarak iyi bilinen araştırma yöntemlerinden (Yin, 2009) olan fenomenoloji yöntemi, ölçüt örnekleme, yarı yapılandırılmış görüşme formu gibi metotlar uygulanmıştır. Elde edilen veriler sonuç ve tartışma bölümünde mevcut kurumsal alan yazın ve uygulamalar ile karşılaştırılarak (Eisenhart ve Howe, 1992) inandırıcılığa kanıt sağlanmıştır. Verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması sürecinde iç geçerliliği artırmaya yönelik olarak üç uzman ile çalışılarak araştırmacı üçgenlemesi yönteminden yararlanılmıştır (Speziale, Streubert ve Carpenter, 2011). Ayrıca çalışmanın güvenirliliğini sağlamak amaçlı olarak veri kaynaklı üçgenlemeden de yararlanılmıştır. Veri kaynaklı üçgenleme çok çeşitli veri kaynaklarının kullanılmasını (Houser, 2016) içermektedir. Bu çalışmada da veri toplama sürecinde fenomene verilen benzer cevaplar tekrarlanana kadar veri toplanmasına özen gösterilmiş ve inandırıcılığı sağlayabilmek için bulgular kısmında kodların kaç katılımcı tarafından tekrarlandığına ve kodlara yönelik doğrudan alıntılara da yer verilmiştir. Nitel araştırmalarda nicel araştırmalar gibi elde edilen sonuçların büyük bir kitleye genellenebilmesi amaçlandığı için nicel yöntemler gibi aktarılabiliğin sağlanması örneklem büyüklüğü ile ilişkili değildir (Başkale, 2016). Nitel çalışmalarda aktarılabiliğin örneklem seçiminin ayrıntılı olarak aktarılması ve katılımcılara yönelik detaylar

verilmesi ile mümkün olabilmektedir (Guba, 1981). Bu araştırmada da seçilen örneklem ve nedenleri çalışma grubu başlığı altında detaylı olarak aktarılmıştır. Ayrıca aktarılabilirliği artıran adımlardan biri olan amaçlı örnekleme yöntemlerinden (Erlandson, Harris, Skipper ve Allen, 1993) ölçüt örneklemeden yararlanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve tehditlerine ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Öğretmenlerin 3B Baskılama Teknolojisinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanımının Güçlü Yönlerine İlişkin Görüşleri

3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının güçlü yanlarına ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Öğretmenlerin 3B Baskılama Teknolojisinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kullanımının Güçlü Yanlarına İlişkin Görüşleri

Tema: Güçlü Yanlar			
Kategori	Kod	F	%
Kalıcı öğrenmeler sağlama	Kalıcılık	10	21,3
İlgiyi artırma	İlgi, merak, güdüleme	9	19,1
Öğrenmeyi kolaylaştırma	Kolaylaştırma, somutlaştırma, kavratma, kavramsal öğretim,	15	31,9
Diğer	Dokunarak öğrenme, aktif öğrenme, etkili öğrenme, öğrenmeyi destekleme, eğlenerek öğrenme, yöntem, teknik çeşitliliği, öğretmene destek, duyu organlarını destekleme, yaşama aktarım, görselleştirme, teknoloji kullanımı	13	27,7
Toplam		47	100

Tablo 2 incelendiğinde, 3B baskılama teknolojisinin sınıflarda kullanımının güçlü yanları üst teması altında en çok tekrarlanan kategorilerin “öğrenmeyi kolaylaştırma” (f=15),

“kalıcı öğrenmeler sağlama” (f=10) ve “ilgiyi arttırma” (f=9) olduğu görülmektedir. Bu kategorilerle birlikte Tablo 1’de diğer kategorisinde 13 farklı görüşe rastlanmaktadır.

3B baskılama teknolojisinin kullanımının güçlü yanlarını ifade eden ilgiyi artırma, kalıcılık ve kavramayı kolaylaştırma kategorisine ilişkin öğretmen görüşleri incelendiğinde birçok kategoriye içeren K7’nin “Öğrencilerin ilgisini çekerek derse odaklanmasını sağlar. ...bilgiler öğrenciler için daha somut hale getirilerek kalıcı hale gelir” şeklinde 3B baskılama teknolojisinin öğrencinin ilgisini çekerek görüş ifade ettiği görülmektedir. Benzer şekilde K14 “Görsel olarak öğrencilere anlatılan konunun somut verisini sunmak böylece anlatılan durumu kalıcılığını sağlamak [...]” ifadesi ile kalıcılığı arttıran durumu 3B baskılama teknolojisinin konuyu somutlaştırması ve konunun kalıcılığını sağlamakla ilgili gördüğü anlaşılmaktadır. K5 ise “[...] 3B baskılama teknolojisi ile ürün olarak ona dokunur, bu da kalıcı öğrenmelerin oluşmasını sağlar” ifadesinden kalıcı öğrenmenin dokunma duyusunun öğrenme sürecine dâhil edilmesiyle sağlandığını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Kalıcı öğrenmenin ya da kalıcılığı arttırmanın sonuç olarak sunulduğu bu görüşlerin yanı sıra kalıcılığı arttırmanın sebep olarak sunulduğu bir görüş de mevcuttur. Örneğin; K16 “Görsel imgelerin akılda kalıcılığı artacağından öğrenmeyi kolaylaştıracaktır [...]” ifadesinde kalıcılığı arttıran durumun görsellerin kullanılması olduğunu ve kalıcılığın da öğrenmeyi kolaylaştıracağını dile getirmiştir.

Öğretmenlerin 3B Baskılama Teknolojisinin Sosyal Bilgiler Eğitimde Kullanımının Zayıf Yönlerine İlişkin Görüşleri

3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının zayıf yanlarına ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgulara Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3: Öğretmenlerin 3B Baskılama Teknolojisinin Sosyal Bilgiler Eğitimde Kullanımının Zayıf Yanlarına İlişkin Görüşleri

Tema: Zayıf Yanlar			
Kategori	Kod	F	%
Baskının maliyetli olması	Maliyetli	5	18,5
Konu sınırlılığı	Konuda sınırlılık	4	14,8
Baskının zaman alması	Baskı süresi	4	14,8
Ders süresinin yetersiz kalması	Kısıtlı zaman	2	7,4
Teknoloji bilgisi olmayan öğretmenlerin kullanamaması	Öğretmenin teknoloji bilgisi	2	7,4
Diğer	Teknoloji eksikliği, teknolojiye erişim, fırsat eşitsizliği, teknolojiye ilgisizlik, bilgisayara	10	37,1

	yönelim, asosyalleşme, verimliliği azaltma, araştırma becerisini engelleme, öğrenmeyi basitleştirme, gerçekliği algılama sorunu		
Toplam		27	100

Tablo 3'e göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin derste 3B baskılama teknolojisinin kullanımının zayıf yanlarına ilişkin ifadelerinde en çok "baskının maliyetli olması" (f=5) kategorisinde görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu görüşü "konu sınırlılığı" (f=4), "baskının zaman alması" (f=4) ve "ders süresinin yetersiz kalması" (f=2) ve "teknoloji bilgisi olmayan öğretmenlerin kullanamaması" (f=2) kategorileri takip etmektedir. Diğer kategorisinde Tablo 3'te birbirinden farklı 10 görüşe rastlanmaktadır: Bu kategorilerin bir kısmı teknoloji eksikliği ve teknoloji ile ilgili bilgi ve ilgi eksikliğini temel alan olumsuz görüşlerden oluşmaktadır. Bunlara ek olarak teknolojiye erişim, bilgisayara yönelim, araştırma becerisini engelleme, asosyalleşme, verimliliği azaltma, öğrenmeyi basitleştirme ve gerçekliği algılama sorunu kodlarına rastlanmaktadır.

En çok frekansa sahip olan baskının maliyetli olması kategorisinde K6 "[...] Yüksek bir maliyete neden olması okulu ve velileri ekonomik olarak zorlayabilir." ifadesi ile yüksek maliyetin başka sorunlara yol açabileceğini okul ve veliler açısından dile getirdiği görülmektedir. Ayrıca K6 daha fazla görüş bildirilen kategorilerden biri olan konu sınırlılığı kategorisinde ele alınan "3B baskılama teknolojisini sosyal bilgiler dersinde her konuya uyarlamak güç olabilir. [...]" ifadesi ile sosyal bilgiler dersi özelinde konu sınırlılığına değinmiştir. Benzer şekilde görüşünü sosyal bilgiler dersi özelinde ifade eden K8 "Sosyal bilgiler ders saatinin az olmasından dolayı [...]" diyerek sorunu ders saatinin yetersizliği ile ilişkilendirmiştir. Bunun yanı sıra öğrencinin günlük yaşamını bile etkileme ihtimalini göz önünde bulunduran K9'un "[...] Sosyallik kavramından daha da uzaklaşarak bilgisayar teknolojisine daha çok yönelme ihtiyacı" ifadesinden olumsuz durumun okul dışı yaşamını da etkilemesi endişesi taşıdığı anlaşılmaktadır.

Öğretmenlerin 3B Baskılama Teknolojisinin Sosyal Bilgiler Eğitimde Kullanımında Sağladığı Fırsatlara İlişkin Görüşleri

3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının sağladığı fırsatlara ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4: Öğretmenlerin 3B Baskılama Teknolojisinin Sosyal Bilgiler Eğitimde Kullanımında Sağladığı Fırsatlara İlişkin Görüşleri

Tema: Fırsatlar			
Kategori	Kod	F	%
Kalıcı öğrenme sağlama	Kalıcılık	8	19,5
Bilgiyi somutlaştırma	Somitlaştırma	5	12,2
Teknoloji kullanımını geliştirme ve yaygınlaştırma	Teknolojiyi geliştirme, yaygınlaştırma	4	9,8
Derse güdüyü artırma	Güdüleme	3	7,3
Bilgi ve beceriyi artırma	Bilgi, beceri	3	7,3
Yaparak yaşayarak öğrenme ortamı oluşturma	Aktif öğrenme	2	4,9
Yaratıcı düşünme becerisini geliştirme	Yaratıcılık	2	4,9
Farklı öğrenme fırsatları sunma	Öğrenme aracı	2	4,9
Günlük hayatla ilişkili materyal üretme	Yaşama uygun materyal üretme	2	4,9
Diğer	Kavramsal öğrenme, yöntem çeşitliliği, ürün çeşitliliği, proje geliştirme, etkin kullanım, sanal erişim, işlevsel sınıflar, iş birliği, güvenilir bilgi, işlevsellik	10	24,3
Toplam		41	100

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların 3B baskılama teknolojisinin kullanımının sağladığı fırsatlar üst teması altında en fazla ifade ettikleri kategorinin “kalıcı öğrenme sağlama” (f=8) olduğu görülmektedir. Bu kategoriyi “bilgiyi somutlaştırma” (f=5), “teknoloji kullanımını geliştirme ve yaygınlaştırma” (f=4), “derse güdüyü artırma” (f=3), “bilgi ve beceriyi artırma” (f=3), “yaparak yaşayarak öğrenme ortamı oluşturma” (f=2), “yaratıcı düşünme becerisini geliştirme” (f=2), “farklı öğrenme fırsatları sunma” (f=2) ve “günlük hayatla ilişkili materyal üretme” (f=2) kategorileri takip etmektedir. Diğer kategorisinde birbirinden farklı 10 görüşe rastlanmaktadır. Diğer kategorisi altında yer alan kodlar incelendiğinde katılımcıların daha çok öğrenme ve öğretme sürecine sağlayacağı faydalardan bahsettikleri görülmektedir. Bunlar; kavramsal öğrenme, yöntem çeşitliliği, ürün çeşitliliği, proje geliştirme, etkin kullanım, sanal erişim, işlevsel sınıflar, iş birliği, güvenilir bilgi ve işlevselliktir.

3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının sağladığı fırsatlardan öne çıkan “kalıcı öğrenme sağlama” kategorisine ilişkin öğretmenler “Öğrencilerin kalıcı öğrenmeler sağlamasına katkı sağlar” (K11) ve “sözel bilgilerin akılda kalıcılığını sağlama” (K16) şeklinde görüşler ileri sürmüşlerdir. Görüşleri birden fazla kategoride değerlendirilen K5’e göre “Bu teknolojinin sosyal bilgiler dersinde kullanılması ile öğrencilerin

yaratıcılığı artar. Kendi tasarladıkları çalışmalarını yapabilmelerine olanak sağlanması ile öğrenciler sınırsız hayal güçleriyle ortaya farklı ürünler çıkarabilirler.” Bu ifadeden katılımcının yaratıcılık ve ürün ortaya koyma arasında ilişki kurduğu ve bunu öğrencilerin özgür hareket edebilmesiyle ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır. Farklı bir bakış açış sunan K2’ye göre ise “[...] mesela buldukları yerde tarımsal sulamada verimsizlik var diyelim. Daha verimli kullanmak için bazı projeleri yapabilirler. Başka örnek olarak... Damla sulama sistemi tasarlayabilirler. Yani direk günlük hayatta işe yarar şeyler yapabiliriz.” ifadesinde öğrencilerin günlük hayatla ilişkili materyal üretebileceklerini örneklerle açıklamıştır. Güçlü yanlarında olduğu üzere 3B baskılama teknolojisinin sunduğu fırsatlar konusunda yine öğrencilere odaklanıldığı öğretmenlere ve okula sağladığı fırsatlar konusunda görüş bildirilmediği görülmektedir.

Öğretmenlerin 3B Baskılama Teknolojisinin Sosyal Bilgiler Eğitimde Kullanımını Tehdit Eden Unsurlara İlişkin Görüşleri

3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımını tehdit eden unsurlara ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgulara Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5: Öğretmenlerin 3B Baskılama Teknolojisinin Sosyal Bilgiler Eğitimde Kullanımını Tehdit Eden Unsurlara İlişkin Görüşleri

Tema: Tehditler			
Kategoriler	Kod	F	%
Maliyetli olması	Maliyetli	5	20,7
Eğitimde fırsat eşitliğini bozma	Eşitsizlik	2	8,4
Okullardaki teknolojik donanım yetersizliği	Teknoloji yetersizliği	2	8,4
Ders saatinin yetersiz kalması	Kısıtlı zaman	2	8,4
Diğer	Teknoloji bilgisi yetersizliği, öğrenme zorluğu, öğrenme kısıtlılığı, dijitalleştirme, bireyselleştirme, materyal odaklılık, öğretmen tepkisi, model sorunu, laboratuvar ihtiyacı, güvenlik sorunu, sağlık sorunu, deformasyon	13	54,1
Toplam		24	100

Tablo 5 incelendiğinde, sosyal bilgiler öğretmenlerinin derste 3B baskılama teknolojisinin kullanımını tehdit eden unsurlara ilişkin ifadelerinde en çok “maliyetli olması” (f=5) kategorisinde görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu görüşü “eğitimde fırsat eşitliğini bozma” (f=2), “okullardaki teknolojik donanım yetersizliği” (f=2) ve “ders saatinin yetersiz

kalması” (f=2) kategorileri takip etmektedir. Diğer kategorisinde birbirinden farklı 13 görüşe rastlanmaktadır. Bunlar; teknoloji bilgisi yetersizliği ve öğrenme zorluğu, öğrenme kısıtlılığı, dijitalleştirme ve bireyselleştirme kodlarıdır. Ayrıca güvenlik sorunu, sağlık sorunu ve deformasyon gibi farklı bakış açılarının da olduğu görülmektedir.

3B baskılama teknolojisinin kullanımını tehdit eden unsurlardan öne çıkan “maliyetli olma” kategorisiyle ilişkili görüşlerin “Maliyetli olabilir. [...]” (K9), “Maliyet ve zaman harici herhangi bir probleme yol açacağını düşünmüyorum” (K11), “Maliyet açısından sıkıntılar doğurabilir. [...]” (K16) şeklinde olduğu görülmektedir.

Güvenlik sorununa vurgu yapan K2’nin “[...] Silah yapmaya çalışan birisi olabilir. [...]” ifadesi dikkat çekmektedir. Daha önce zayıf yanlar başlığında sosyallik kavramına vurgu yaparak bilgisayar teknolojisine daha fazla yönelme durumunun altını çizen K9’un görüşü ile K18’in tehdit eden unsura ilişkin “[...] tamamen dijital bir ortam [...]” ifadesi de benzerlik göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına yönelik görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu genel amaç altında 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına yönelik güçlü ve zayıf yönler, tehdit ve fırsatlar belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda sosyal bilgiler öğretmenleri 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının güçlü yanlarına ilişkin görüşleri en çok öğrenmeyi kolaylaştırma ve devamında kalıcı öğrenmeler sağlama ve güdülerini artırma kategorileri ile ilişkili görülmüştür. Öğrenmeyi kolaylaştırma kategorisinde rastlanan görüşlerde 3B baskılama teknolojisinin öğrenmeyi somutlaştırma, soyut ve zor konuların öğrenimini ve kavranmasını kolaylaştırma, etkili öğrenme ortamlarını oluşturma, açıklayıcı ve kavrayıcı öğrenmeyi destekleme, kavram öğretimini kolaylaştırma gibi görüşlere rastlanmıştır. Aynı zamanda diğer görüşler arasında 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının görselleştirme, dokunarak öğrenmeye fırsatlar sunma, öğretim yöntem ve çeşitliliğini artırma, yaparak yaşayarak öğrenmeyi destekleme gibi etkili ve aktif öğrenmeyi destekleyen ve teknoloji kullanma alışkanlığını artıran güçlü yanlarına ilişkin birbirinden farklı görüşlere de rastlanmıştır. Alan yazındaki çalışmalar araştırma sonuçlarını destekler şekilde öğrenme sürecinin bir parçası olarak 3B yazıcıların, soyut kavramları sınıf içinde fiziksel nesnelere dönüştürerek somutlaştırdığı (Micallef, 2015’ten aktaran Karaduman, 2017: 597) ve üretilen nesnelere görsel olarak görmek ve fiziksel olarak dokunmanın öğrenme sürecini zenginleştirdiği (Ford ve Minshal, 2019) yönünde olumlu sonuçlar ortaya koymaktadır. Hicks ve diğerleri

(2014) teknolojiyi eğitime entegre etmenin, istekli öğrencilerin ve geleceğin yaratıcılarının yarının en son teknolojisine hâkim olmalarını sağladığına işaret etmektedir. Araştırmada sosyal bilgiler dersinde 3B baskılama teknolojisi kullanımının öğrencilerin araştırma becerisini sınırladığıyla ilgili tartışmalı bir kategoriye de rastlanmıştır. Benzer bir araştırmada Hicks ve diğerleri (2014) ise teknolojinin öğrencilerin derinlemesine düşünme ve eleştirel analiz yapma kapasitelerini azaltmasından endişe eden tarih ve sosyal bilgiler öğretmenlerine dikkat çekmiştir. Alan yazın ise aksine 3B baskılama teknolojinin öğrencilerin bilimsel ve tasarım ilkelerini nasıl kullanacaklarını öğrenerek prosedürel bilgi edinmelerine yardımcı olduğunu (Blikstein ve diğerleri, 2017), projelerin niteliksel olarak yürütülmesi üzerinde çok iyi bir etkiye sahip olduğunu (Chun, 2021) göstermektedir. 3B baskılama teknolojisi öğrencilerin fikirlerini kendi yaratımları aracılığıyla ifade etmelerini sağlayan “kişisel üretim” biçimlerine yol açmaktadır (Yoshioka ve diğerleri, 2015). Ayrıca, eğitim sürecinde 3B materyaller ile çalışarak onları deneyimlemelerinin ayrıntılı incelemeye katkı sağlayacağı (Horowitz ve Schultz, 2014), zor veya karmaşık fikirlerle düşünmeyi teşvik edeceği (Ford ve Minshal, 2019) belirtilmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmenler, 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının fırsatlarına ilişkin ifadelerinde çoğunlukla kalıcı öğrenmeler sağladığını kategorisinde görüş belirttikleri görülmüştür. Alan yazında farklı branşlarda yapılan çalışmalar benzer şekilde 3B baskılama teknolojinin derste kullanımının kalıcı öğrenmeyi artırma konusunda etkili olduğunu göstermektedir (Cheng ve diğerleri, 2020). Kalıcı öğrenme sağlama kategorisini bilgiyi somutlaştırma, teknoloji kullanımını geliştirme ve yaygınlaştırma, derse güdüyü artırma, bilgi ve beceriyi artırma, yaparak yaşayarak öğrenme ortamı oluşturma, yaratıcı düşünme becerisini geliştirme, farklı öğrenme fırsatları sunma ve günlük hayatla ilişkili materyal üretme kategorileri takip etmiştir. Aynı zamanda öğretmenlerin birbirinden bağımsız olarak belirttikleri ifadelerde 3B baskılama teknolojisinin öğrenme ve öğretme sürecinde kavramsal öğrenmeyi kolaylaştırma, yöntem ve teknik çeşitliliğini artırma, ürün çeşitliliğini artırma, proje geliştirme, kaynakların etkin kullanımını sağlama, tarihi mekân ve objelere sanal erişimde kolaylık sağlama, sosyal bilgiler sınıflarının işlevselleşmesini sağlama, iş birliğini destekleme, güvenilir bilgi sağlama ve kullanımda işlevsellik gibi faydalarına ilişkin kategorilere de rastlanmıştır.

Öğretmen görüşleri genel olarak incelendiğinde elde edilen tüm bulguların 3B baskı teknolojisinin Sosyal Bilgiler derslerinde kullanımının öğrencilerin öğrenme sürecini zenginleştirme eylemine katkı sağlayacağı yönünde olduğu görülmüştür. Nitekim alan yazında 3B baskı teknolojisi ile daha fazla öğrenciye pratik yapma olanağı sağlanacağı (Peels, 2017), teorik öğrenme ile pratik uygulamalar arasındaki boşluğun ortadan kalkabileceği ve pek çok olumlu etkilerinin olabileceği (Karaduman, 2017: 597) ifade edilmektedir. Cheng ve diğerleri

(2020) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada da benzer şekilde 3B baskılama teknolojinin kullanımının öğrencilere katkısı ele alınarak kavramsal anlama ve içeriğe hakimiyet gibi bilişsel; uzamsal yetenek, yaratıcılık, teknik beceriler gibi yetenekler ve algılar, tutumlar, katılım ve motivasyon gibi duygusal açıdan öğrencileri etkileyeceği iddia edilmektedir. Öğrenmeye olumlu katkı sağlayabilme konusundaki görüşlerin temelinde 3B baskılama teknoloji ile çalışmanın öğrenci merkezli öğrenmeye teşvik etmesi (Loy, 2014), öğrencilerin ilgilerini özgürce ifade etmesi, esnek katılım ve somut öğrenme çıktılarını elde etmeye izin vermesi (Waseem, Kazmi ve Quresh, 2017), acil sorunları çözmek için bilimsel ve tasarım ilkelerini nasıl kullanacaklarını öğretmek prosedürel bilgi edinmelerine imkan tanıması (Blikstein ve diğerleri, 2017) ve öğrencilerin bir tasarım-üretim döngüsü içinde yaratıcılıklarını geliştirmelerini mümkün kılması (Yoshioka ve diğerleri, 2015) yattığı söylenebilir. Aynı zamanda öğrencilere; paylaşımı, etkileşimi, ekip çalışmasını, planlamayı, tasarımı, zor veya karmaşık fikirlerle düşünmeyi teşvik edebilir (Ford ve Minshal, 2019). Öğretimleri daha etkili hale getirir, öğrencileri öğrenmeye motive eder, olumlu sınıf davranışını teşvik eder ve önemli gerçek dünya becerilerini öğretir (Schaffhauser ve Nagel, 2016). Peels'e (2017) göre öğrencilerin pasif tüketicilerden aktif yaratıcılara dönüşmesine yardımcı olan bu tür bir öğrenme, daha sonra geleceğin yetişkinleri olarak yaşamda karşılaştıkları ve ustalaşmaları gereken takım halinde çalışmak, sabırlı olmak ve yeni beceriler edinmek gibi pek çok davranışı kazanmalarında yardımcı olur.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin derste 3B baskılama teknolojisinin kullanımının zayıf yönlerine ilişkin görüşlerde en sık baskının maliyetli olması kategorisiyle ilişkili görüşlere rastlanmıştır. Öğretmenler tarafından 3B baskılama teknolojisinin maliyetli olması, bu teknolojinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımının yaygınlaşmasının önündeki en büyük tehdit oluşturan unsurlarından biri olarak görülmektedir. Alan yazında 3B teknolojisinin maliyetlerinin düşüşünden dolayı eğitim ortamlarında da kullanılabilmesi belirtilmiş olsa da geçmişte ve günümüzde ülkelere göre değişen maliyetine ilişkin farklı araştırma sonuçlarıyla karşılaşılmaktadır (Bkz: Ford ve Minshall, 2019; Gallup ve Pearce, 2020; Kroll ve Artzi, 2011; Vacarezza ve Papa, 2014;). Ülkemizde henüz okullarda kullanım açısından maliyetli olarak görülmektedir (Karakütük, Özbal ve Ulutaş, 2019: 459). Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde daha önce 20.000 dolardan fazla maliyeti olan 3B yazıcıların, şimdi 2.000 dolardan daha düşük bir fiyata satın alınabildiğini ve sonuç olarak ülke genelindeki ilkokul, ortaokul ve liselerde bilgisayar laboratuvarları ve bireysel sınıflar için 3B baskılama teknolojisinin kullanımının mümkün olduğuna dikkat çekilmektedir (Franzen, 2013'ten aktaran Maloy ve diğerleri, 2017: 230). Benzer şekilde farklı araştırma sonuçları 3B baskı teknoloji ile üretilen materyallerin maliyetlerinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir (Vacarezza ve Papa, 2014; Van Epps,

Huston, Sherrill, Alvar ve Bowen Van Epps, 2015). Ancak Türkiye’de devlet okullarının bu tür teknolojik araçları karşılayabilecek yıllık bir bütçesinin olmadığı bilinmektedir. Yıl içindeki ihtiyaç duyulan harcamalar için “ilkokul ve ortaokul yöneticileri üst birimlerden ödenek” talep edememekte, lise müdürlükleri ise belli ihtiyaçlar için “bağlı oldukları genel müdürlüklerden ödenek isteyebilmektedirler” (Karakütük, Özbal ve Ulutaş, 2019: 459). Okulların içinde bulunduğu ekonomik kaynak sıkıntılarını giderecek, kendi bütçesini oluşturmasını sağlayacak devlet destekli yarı kamusal bütçe ya da okul temelli bütçe uygulaması gibi yeni düzenlemeler, eğitimin nitelikli bir şekilde sürdürülmesine kaynak olacaktır (Bkz. Karakütük ve diğerleri, 2019). Türkiye’de 3B baskılama teknolojinin kısa vadede yaygınlaşması kurumsal ya da bireysel proje vb. çalışmalar ile mümkün olabilir gibi görünmektedir. Kullanım sıklığının artmasıyla sosyal bilgiler dersinde farklı yeryüzü şekil ve modelleri, tarihi mekanlar, büstler, tarihi obje ve figürler daha düşük maliyetlerle üretilebilecektir. Bu durum ise öğretim materyallerinin çeşitliliğini artırarak öğretmenlerin fırsatlarda ifade ettiği üzere yöntem, teknik ve ürün çeşitliliğini artırabilir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin derste 3B baskılama teknolojisini kullanmalarının yaygın yönleri arasında ifade ettikleri diğer görüşleri arasında baskılamanın süresinin zaman alması, konu sınırlılığı, ders süresinin yetersiz kalması ve öğretmenin teknoloji konusunda kendini yeterli hissetmemesi gibi kategorileri içeren görüşlere rastlanmıştır. Benzer şekilde McGahern, Bosch ve Poli (2015) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada da uzun zaman aralığı, 3B baskılama teknolojisinin kullanımı için aşırı uzmanlaşmış bilgi gereksiniminden bahsederek 3B baskının bazı sınırlamalarına atıfta bulunmaktadır. Maloy ve diğerleri (2017: 231) yaptıkları araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin konu sınırlılığından ziyade temelde 3B baskılama teknolojilerinin ders içeriğiyle doğrudan nasıl bağlantılı olabileceğini göremediklerini ve üstelik öğrencilerine 3B tasarım projeleri geliştirebilmeleri için ders vermeyi hayal bile etmede zorlandıklarını belirttikleri görülmektedir. Halverson'a (2009) göre öğretmenlerde karşılaşılan bu durumun nedenleri hataya çok az yer bırakan yeni bir dijital teknoloji veya yazılım aracı olarak görülen 3B baskılama teknolojisinin öğretmenlerin hayatını daha zor hale getirdiği düşüncesi ve öğrenmeye çalışırken hissedilen korkudur. Halverson'a göre bu nedenle okullarda öğretmenlerin, teknolojiyi derslerine entegre etme veya 3B baskılama teknolojisini kullanmak amacı ile gerçekleştirilen eğitimlere katılmadıkları veya bu konularda destek almak istemedikleri belirtilmektedir. Benzer şekilde sınıfta bilgisayar varken bile tarih/sosyal bilgiler öğretmenlerinin, 3B baskılama teknolojilerini kullanmak konusunda isteksiz olabildikleri ve uzun süredir devam eden “ders anlatımı, tüm grup tartışması, küçük grup çalışması, ders kitabına ve çalışma sayfalarına güvenme, ev ödevi ve testler” gibi öğretim yöntemlerini sürdürmeyi tercih ettikleri belirtilmektedir (Küba, 2016’dan aktaran Maloy ve diğerleri, 2017:

231). Öğretmenlerin görüşlerinden ve alan yazından da açıkça anlaşılacağı gibi öğretmenlere; 3B baskılama teknolojisi konusunda uygulamalı eğitimler vererek, 3B modelleri geliştirme ya da hazır olan modelleri indirip kullanabilecekleri sistemleri öğretmek, pratik yaptırarak aşılabilecek gibi görünmektedir. Ayrıca öğretmenlere donanımsal imkanların sağlanması da 3B baskılama teknolojilerinin sosyal bilgiler eğitimde yaygınlaştırılması açısından önemli bir adım olarak görülmektedir.

Araştırma sonuçları sosyal bilgiler öğretmenlerinin 3B baskılama teknolojisinin sosyal bilgiler eğitiminde kullanımını tehdit eden unsurlara ilişkin maliyetli olmasıyla ilgili görüşlerin dışında diğer görüşlerde eğitimde fırsat eşitliğini bozma, okullardaki teknolojik donanım yetersizliği, ders saatinin yetersiz kalması, öğrencilerin teknoloji kullanma becerilerindeki farklılığın öğrenmeyi zorlaştırması, yaparak yaşayarak öğrenmeyi kısıtlaması, öğrenmeyi dijitalleştirilmesi ve bireyselleştirilmesi, güvenliği tehdit eden nesne üretimine neden olması, sağlık sorunları oluşturması, okul dışı öğrenme ortamlarının önemini azaltması ve üretilen malzemede deformasyon oluşturması gibi farklı kategorilere rastlanmıştır. Alan yazındaki araştırmalar incelendiğinde 3B baskılama teknolojisinde kullanılan ham maddenin erken saldıdığı düşük yoğunluktaki gazın sağlık üzerinde insan yaşamını tehdit edici herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı belirtilmektedir (Thornburg, Thornburg ve Armstrong, 2014'ten aktaran Demir-Kuzu ve diğerleri, 2016). Sadece son zamanlarda yapılan birkaç çalışma, birçok FFF 3B yazıcıdan potansiyel olarak tehlikeli gazların ve parçacıkların yayıldığını göstermektedir. Yüksek ısı sonucu salınacak gazların olası zararlı etkisinin azaltılması amacıyla mekânın sağlıklı şekilde havalandırılıp ve gaz süzdürücülerinden faydalanılması tavsiye edilmektedir (Azimi, Zhao, Pouzet, Crain ve Stephens, 2016).

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular genel olarak incelendiğinde sosyal bilgiler öğretiminde 3B baskılama teknolojisi kullanımı konusunda ifade edilen tehditlerin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılması gerekliliği gözler önüne serilmektedir. Ayrıca sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına yönelik ifade edilen güçlü yanların deneysel çalışmalar aracılığıyla desteklenmesini sağlayacak çalışmalara da ihtiyaç vardır. Öğretmen görüşlerinde ifade edilen zayıf yönlerin nasıl geliştirilebileceği ve sağladığı fırsatların gerçekte eğitim ortamlarına nasıl entegre edilebileceğine yönelik pratik uygulamalar konusunda çalışmalar yapılabilir. Kategoriler genel olarak değerlendirildiğinde sosyal bilgiler öğretmenlerinin 3B baskılama teknolojinin sınıfta kullanımının güçlü yönlerine ilişkin görüşlerin daha çok öğrencinin öğrenmesine katkısı üzerinde yoğunlaştığı; bu görüşlerde öğretmenlere veya okula olan katkısından hiç bahsedilmediği dikkat çekmektedir. Bu bulgular “3B baskılama teknolojinin okullarda kullanımının neden öğretmen açısından güçlü bir yön barındırmadığı” sorusunu akla getirmektedir. Öğretmenlerin, güçlü yanlardan bahsederken daha çok öğrencilere

odaklanması 3B baskılama teknolojisinin sınıflarda yaygınlaştırılması ve kullanımının artırılması konusunda daha derin araştırmalara ihtiyaç olduğunu işaret etmektedir.

Yazar Katkıları: Yazarların katkı oranı aynıdır.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adams, W. C. (2015). Conducting semi-structured interviews. K. E. Newcomer, H. P. Hatry ve J. S. Wholey (Ed.), *Handbook of practical program evaluation* kitabı içinde (s. 492–505). Hoboken, NJ, USA: John Wiley & Sons, Inc. <http://dx.doi.org/10.1002/9781119171386.ch19>
- Aktaş, V., Yılmaz, A. ve İbrahimoglu, Z. (2021). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sanal müze kullanımına yönelik tutumları. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11 (3), 1294-1313. <https://doi.org/10.24315/tred.806159>
- Aktın, K. (2017). Okul öncesi dönemde müze eğitimi ile çocukların tarihsel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 465-486. <http://dx.doi.org/10.17860/mersinefd.336734>
- Ambrosi, A. ve Pumera, M. (2016). 3D-printing technologies for electrochemical applications. *Chemical Society Reviews*, 45 (10), 2740–2755. <https://doi.org/10.1039/c5cs00714c>
- Arvanitidi, E., Drosos, C., Theocharis, E. ve Papoutsidakis, M. (2019). 3D printing and education. *International Journal of Computer Applications*, 177 (24), 55–59. <https://doi.org/10.5120/ijca2019919711>
- Avcı, T. ve Ateş, Ö. (2017). A research on science teachers' perceptions of technological pedagogical content knowledge. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 19–42. <https://doi.org/10.19171/uefad.323375>
- Azimi, P., Zhao, D., Pouzet, C., Crain, N. E. ve Stephens, B. (2016). Emissions of ultrafine particles and volatile organic compounds from commercially available desktop three dimensional printers with multiple filaments. *Environmental Science and Technology*, 21(1), 1260-1268. <https://pubs.acs.org/doi/10.1021/acs.est.5b04983>
- Başkale, H. (2016). Determination of validity, reliability and sample size in qualitative studies. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemsirelik Fakültesi Elektronik Dergisi.*, 9 (1), 23-28.
- Bernard, H. (1988). *Research methods in cultural anthropology*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Blikstein, P., Kabayadondo, Z., Martin, A. ve Fields, D. (2017). An assessment instrument of technological literacies in makerspaces and fablabs. *Journal of Engineering Education*, 106 (1), 149–175. <https://doi.org/10.1002/jee.20156>
- Boyd, C. O. (2012). Phenomenology the method. C. Boswell ve S. Cannon (Ed.), *Nursing research* kitabı içinde (s. 99-132). Sudbury, MA: Jones & Bartlett Learning.
- Brown, Q. ve Burge, J. (2014). Motivate: Bringing out the fun with 3-D printing and e-textiles for middle- and high-school girls. *2014 ASEE Annual Conference & Exposition Proceedings*. ASEE Conferences. <http://dx.doi.org/10.18260/1-2--22848>
- Bull, G., Chiu, J., Berry, R., Lipson, H. ve Xie, C. (2013). Advancing children's engineering through desktop manufacturing. J. M. Spector, M. D. Merrill, J. Elen ve M. J. Bishop

- (Ed.), *Handbook of Research on Educational Communications and Technology* kitabı içinde (s. 675-688). Springer Science & Business Media.
- Campbell, T., Williams, C., Ivanova, O. ve Garrett, B. (2011, Ekim). *Strategic Foresig Report: Could 3D Printing Change The World? Technologies, Potential, And Implications Of Additive Manufacturing*. Washintgon, DC: Atlantic Council. Erişim adresi: http://www.atlanticcouncil.org/images/files/publication_pdfs/403/101711_ACUS_3D_Printing.PDF.
- Chenail, R. (2011). Interviewing the investigator: Strategies for addressing instrumentation and researcher bias concerns in qualitative research. *The Qualitative Report*, 16 (1), 255-262. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2011.1051>
- Cheng, L., Antonenko, P. D., Ritzhaupt, A. D., Dawson, K., Miller, D., MacFadden, B. J. ve Ziegler, M. (2020). Exploring the influence of teachers' beliefs and 3D printing integrated STEM instruction on students' STEM motivation. *Computers & Education*, 158, 103983. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103983>
- Chun, H. (2021). A study on the impact of 3D printing and artificial intelligence on education and learning process. *Scientific Programming*, 2021, 1-5. <https://doi.org/10.1155/2021/2247346>
- Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20 (1), 37-46. <https://doi.org/10.1177/001316446002000104>
- Corum, K., ve Garofalo, J. (2015). Using digital fabrication to support student learning. *3D Printing and Additive Manufacturing*, 2 (2), 50-55. <https://doi.org/10.1089/3dp.2015.0008>
- Creswell, J. W. ve Clark, V. L. P. (2011). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Çalışkan, E., Önal, N. ve Yazıcı, K. (2016). Öğretim etkinliklerinde sanal müzelerin kullanımına ilişkin sosyal bilgiler öğretmen adayları ne düşünüyor? *Turkish Studies*, 11 (3), 689-706. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9275>
- Çınar, C., Utkugün, C. ve Gazel, A. A. (2021). Sosyal bilgiler dersinde sanal müze kullanımı hakkında öğrenci görüşleri. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16, 174-194. <https://doi.org/10.20860/ijoses.1017419>
- Demir-Kuzu, E. B., Çaka, C., Tuğtekin, U., Demir, K., İslamoğlu, H. ve Kuzu, A. (2016). Üç boyutlu yazdırma teknolojilerinin eğitim alanında kullanımı: Türkiye'deki uygulamalar. *Ege Eğitim Dergisi*, 2 (17), 481-503. <https://doi.org/10.12984/egeefd.280754>
- Dinç, E. ve Üztemur, S. (2017). Türkiye'de sosyal bilgiler ve tarih eğitiminde müzelerin tarihi mekânlardan yararlanmaya yönelik araştırmaların içerik analizi. *Milli Eğitim Dergisi*, 46 (214), 61-84.
- Eisenberg, M. (2013). 3D printing for children: What to build next? *International Journal of Child-Computer Interaction*, 1 (1), 7-13. <https://doi.org/10.1016/j.ijcci.2012.08.004>
- Eisenhart, M. ve Howe, K. (1992). Validity in educational research. M. LeCompte, L. Millroy ve J. Preissle (Ed.), *The handbook of qualitative research in education* kitabı içinde (s. 643-680). San Diego: Academic Press.
- Ellis, P. (2016). *Understanding research for nursing students*. London: Learning Matters.

- Erlanson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B. L. ve Allen, S. D. (1993). *Doing naturalistic inquiry: A guide to methods*. USA: Sage Publications.
- Farnicka, M. ve Serrano Diaz, N. (2019). 3D printing skills as a resource for the development of creativity in middle childhood. *Rocznik Lubuski*, 45 (1), 133-134
- Ford, S. ve Minshall, T. (2019). Invited review article: Where and how 3D printing is used in teaching and education. *Additive Manufacturing*, 25, 131–150. <https://doi.org/10.1016/j.addma.2018.10.028>
- Gallup, N. ve Pearce, J. M. (2020). The economics of classroom 3-D printing of open-source digital designs of learning aids. *Designs*, 4 (4), 50. <https://doi.org/10.3390/designs4040050>
- Gershenfeld, N. (2008). *Fab: The coming revolution on your desktop--from personal computers to personal fabrication*. Hachette UK.
- Gibbs, L., Kealy, M., Willis, K., Green, J., Welch, N. ve Daly, J. (2007). What have sampling and data collection got to do with good qualitative research? *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 31 (6), 540–544. <https://doi.org/10.1111/j.1753-6405.2007.00140.x>
- Gill, P., Stewart, K., Treasure, E. ve Chadwick, B. (2008). Methods of data collection in qualitative research: Interviews and focus groups. *British Dental Journal*, 204 (6), 291–295. <https://doi.org/10.1038/bdj.2008.192>
- Grant, C. A., MacFadden, B. J., Antonenko, P. ve Perez, V. J. (2016). 3-D fossils for k–12 education: a case example using the grant extinct sharkcarcharocles megalodon. *The Paleontological Society Papers*, 22, 197–209. <https://doi.org/10.1017/scs.2017.15>
- Guba, E. G. (1981). Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. *Educational Technology Research and Development*, 9 (1), 75-91.
- Guo, N. ve Leu, M. C. (2013). Additive manufacturing: Technology, applications and research needs. *Frontiers of Mechanical Engineering*, 8 (3), 215–243. <https://doi.org/10.1007/s11465-013-0248-8>
- Hicks, D., Lee, J., Berson, M., Bolick, C. ve Diem, R. (2014). Guidelines for using technology to prepare social studies teachers. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 14, 433–450.
- Hsiao, H.-S., Chen, J.-C., Lin, C.-Y., Zhuo, P.-W. ve Lin, K.-Y. (2018). Using 3D printing technology with experiential learning strategies to improve preengineering students' comprehension of abstract scientific concepts and hands-on ability. *Journal of Computer Assisted Learning*, 35 (2), 178–187. <https://doi.org/10.1111/jcal.12319>
- Holloway, I. ve Wheeler, S. (2013). *Qualitative research in nursing and healthcare*. New York: John Wiley & Sons.
- Houser, J. (2016). *Nursing research: Reading, using and creating evidence*. USA: Jones & Bartlett Learning.
- Horowitz, S. S. ve Schultz, P. H. (2014). Printing space: Using 3D printing of digital terrain models in geosciences education and research. *Journal of Geoscience Education*, 62 (1), 138–145. <https://doi.org/10.5408/13-031.1>
- Horvath, J. (2014). *Mastering 3D printing*. Berkeley, CA: Apress. <http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4842-0025-4>
- Jang, H. (2015). Identifying 21st century STEM competencies using workplace data. *Journal of Science Education and Technology*, 25 (2), 284–301. <https://doi.org/10.1007/s10956->

- Karaduman, H. (2017). Sosyal bilgiler eğitiminde 3 boyutlu yazıcıların kullanımı. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 7(3), 590-625. <https://doi.org/00.00000/ajesi.000000>.
- Karakütük, K., Özbal, E. Ö. ve Ulutaş, P. (2019). Okul temelli (bazlı) bütçenin hazırlanmasına ilişkin okul yöneticilerinin görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 48 (1), 455-481.
- Kostakis, V., Niaros, V. ve Giotitsas, C. (2015). Open source 3D printing as a means of learning: An educational experiment in two high schools in Greece. *Telematics and Informatics*, 32 (1), 118–128. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2014.05.001>
- Kroll, E. ve Artzi, D. (2011). Enhancing aerospace engineering students' learning with 3D printing wind-tunnel models. *Rapid Prototyping Journal*, 17 (5), 393–402. <https://doi.org/10.1108/13552541111156522>
- Lacey, A. ve Luff, D. (2001). *Trent focus for research and development in primary health care: An introduction to qualitative analysis*. Nottingham: Trent Focus.
- Landis, J. R. ve Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics*, 33 (1), 159. <https://doi.org/10.2307/2529310>
- Lee, M. H. ve Tsai, C.-C. (2008). Exploring teachers' perceived self efficacy and technological pedagogical content knowledge with respect to educational use of the World Wide Web. *Instructional Science*, 38 (1), 1–21. <https://doi.org/10.1007/s11251-008-9075-4>
- Lim, K. H. A., Loo, Z. Y., Goldie, S. J., Adams, J. W. ve McMenamın, P. G. (2015). Use of 3D printed models in medical education: A randomized control trial comparing 3D prints versus cadaveric materials for learning external cardiac anatomy. *Anatomical Sciences Education*, 9 (3), 213–221. <https://doi.org/10.1002/ase.1573>
- López-Belmonte, J., Segura-Robles, A., Moreno-Guerrero, A. J. ve Parra-González, M. E. (2021). Robotics in education: A scientific mapping of the literature in web of science. *Electronics*, 10 (3), 291. <https://doi.org/10.3390/electronics10030291>
- Loy, J. (2014). eLearning and eMaking: 3D Printing Blurring the Digital and the Physical. *Education Sciences*, 4 (1), 108–121. <https://doi.org/10.3390/educsci4010108>
- Maloy, R., Trust, T., Kommers, S., Malinowski, A. ve LaRoche, I. (2017). 3D modeling and printing in history/social studies classrooms: Initial lessons and insights. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 17 (2), 229-249.
- Mason, C., Berson, M., Diem, R., Hicks, D., Lee, J. ve Dralle, T. (2000). Guidelines for using technology to prepare social studies teachers. *Contemporary issues in technology and teacher education*, 1 (1), 107-116.
- MEB (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Martin, R. L., Bowden, N. S. ve Merrill, C. (2014). 3D Printing in technology and engineering education. *Technology and Engineering Teacher*, 73 (8). 30-35.
- McGahern, P., Bosch, F. ve Poli, D. (2015). Enhancing learning using 3D printing. *The American Biology Teacher*, 77 (5), 376–377. <https://doi.org/10.1525/abt.2015.77.5.9>
- Moore, T. J., Miller, R. L., Lesh, R. A., Stohlmann, M. S. ve Kim, Y. R. (2013). Modeling in engineering: The role of representational fluency in students' conceptual understanding. *Journal of Engineering Education*, 102 (1), 141–178. <https://doi.org/10.1002/jee.20004>

- Moser, A. ve Korstjens, I. (2017). Series: Practical guidance to qualitative research. Part 3: Sampling, data collection and analysis. *European Journal of General Practice*, 24 (1), 9–18. <https://doi.org/10.1080/13814788.2017.1375091>
- Mutluoğlu, A. ve Erdoğan, A. (2016). Examining primary mathematics teachers' technological pedagogical content knowledge (TPACK) levels according to their preferred teaching styles. *OPUS International Journal of Society Researches*, 6 (10).122-126.
- Neumüller, M., Reichinger, A., Rist, F. ve Kern, C. (2014). 3D printing for cultural heritage: Preservation, accessibility, research and education. M. Ioannides ve P. Patias (Ed.), *3D Research Challenges in Cultural Heritage* kitabı içinde (s. 119–134). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. Retrieved from http://dx.doi.org/10.1007/978-3-662-44630-0_9
- NCSS (2013, Nisan). The college, career, and civic life (C3) framework for social studies state standards: Guidance for enhancing the rigor of K-12 civics, economics, geography, and history. Erişim adresi: <https://www.socialstudies.org/system/files/2022/c3-framework-for-social-studies-rev0617.2.pdf>.
- Ng, O. L. (2017). Exploring the use of 3D Computer-Aided Design and 3D Printing for STEAM Learning in Mathematics. *Digital Experiences in Mathematics Education*, 3 (3), 257–263. <https://doi.org/10.1007/s40751-017-0036-x>
- O'Connor, C. ve Joffe, H. (2020). Intercoder reliability in qualitative research: Debates and practical guidelines. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1-13. 160940691989922. <https://doi.org/10.1177/1609406919899220>
- Parra-Cabrera, C., Achille, C., Kuhn, S. ve Ameloot, R. (2018). 3D printing in chemical engineering and catalytic technology: Structured catalysts, mixers and reactors. *Chemical Society Reviews*, 47 (1), 209–230. <https://doi.org/10.1039/c7cs00631d>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. USA: Sage Publications.
- Polit, D. F. ve Beck, C. T. (2018). *Essentials of nursing research: Appraising evidence for nursing practice*. USA: Lippincott Williams & Wilkins.
- Peels, J. (2017). 3D printing in education: How can 3D printing help students? Erişim adresi: <https://3dprint.com/165585/3d-printing-in-education>.
- Peker, N. (2020, 3-4 Kasım). Sosyal bilgiler dersinde sanal müze kullanımı ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sanal müze kullanımına yönelik tutumları: Aksaray Müzesi örneği. *V. Uluslararası Aksaray Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s. 20-31), Aksaray: Aksaray Üniversitesi.
- Saldana, J. (2012). *The coding manual for qualitative researchers*. Washington DC: Sage Publications.
- Saorin, J. L., Carbonell-Carrera, C., Cantero, J. D. L. T., Meier, C. ve Alemán, D. D. (2017). Three-dimensional interpretation of sculptural heritage with digital and tangible 3d printed replicas. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 16 (4), 161-169.
- Suat Bal, M. ve Karademir, N. (2013). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin teknolojik pedagojik alan bilgisi (tpab) konusunda öz-değerlendirme seviyelerinin belirlenmesi. *Pamukkale University Journal of Education*, 34, 15–32. <https://doi.org/10.9779/puje468>
- Scalfani, V. F. ve Vaid, T. P. (2014). 3D printed molecules and extended solid models for teaching symmetry and point groups. *Journal of Chemical Education*, 91 (8), 1174–1180. <https://doi.org/10.1021/ed400887t>

- Schelly, C., Anzalone, G., Wijnen, B. ve Pearce, J. M. (2015). Open-source 3-D printing technologies for education: Bringing additive manufacturing to the classroom. *Journal of Visual Languages & Computing*, 28, 226–237. <https://doi.org/10.1016/j.jvlc.2015.01.004>
- Screpanti, L., Miotti, B. ve Monteriù, A. (2021). Robotics in education: A smart and innovative approach to the challenges of the 21st century. D. Scaradozzi, L. Guasti, M. D. Stasio, B. Miotti, A. Monteriù ve P. Blikstein *Makers at school, educational robotics and innovative learning environments* kitabı içinde (s. 17–26). Cham: Springer International Publishing. Retrieved from: 10/04/2022 http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-77040-2_
- Speziale, H. S., Streubert, H. J. ve Carpenter, D. R. (2011). *Qualitative research in nursing: Advancing the humanistic imperative*. China: Lippincott Williams & Wilkins.
- Schaffhauser, D. ve Nagel, D. (2016, September). Teaching with tech: A love (and hate) story. *The Journal*, 43 (5), 6–15.
- Şahin, K. (2019, 19-22 Temmuz). *Sosyal bilgiler dersi öğretiminde sanal müze kullanımına ilişkin öğrenci tutumlarının belirlenmesi [Tam Metin Bildiri]*. International Congresses on Education içinde (s. 381-388), Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Taylor, M. C. (2005). Interviewing. E. D. Holloway (Ed.), *Qualitative Research in Health Care* kitabı içinde (s. 39-55). New York: McGraw-Hill Education (UK).
- Turner, D. (2014). Qualitative interview design: A practical guide for novice investigators. *The Qualitative Report*, 15 (3), 754-760. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2010.1178>
- Vaccarezza, M. ve Papa, V. (2014). 3D printing: A valuable resource in human anatomy education. *Anatomical Science International*, 90 (1), 64–65. <https://doi.org/10.1007/s12565-014-0257-7>
- Van Epps, A., Huston, D., Sherrill, J., Alvar, A. ve Bowen, A. (2015). How 3D printers support teaching in engineering, technology and beyond. *Bulletin of the Association for Information Science and Technology*, 42, 16-20. <https://doi.org/10.1002/bul2.2015.1720420107>.
- Yarar, G. (2018). İngilizce öğretim elemanlarının teknolojik pedagojik alan bilgilerinin bazı değişkenler açısından değerlendirilmesi: Ankara ili örneği. *Journal of International Social Research*, 11 (57), 455–468. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.2464>
- Yılmaz, M. ve Algil, M. (2018). Matematik öğretim materyallerinin 3D yazıcılarla üretimi ve eğitimciye sağladığı katkılar. *Journal of Awareness*, 3 (4), 41-52.
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods*. CA: Sage Publications.
- Yoshioka, R., Mirenkov, N., Sekine, H. ve Noda, K. (2015). 3D Kanji: A new paradigm of 3D objects to exploit additional dimensions of human sense for enhancing expression. *Journal of Visual Languages & Computing*, 28, 250–272. <https://doi.org/10.1016/j.jvlc.2015.02.003>
- Zhu, A., Shen, H., Shen, Z., Tu, Y. ve Song, J. (2019). A novel engineering education innovation pattern with design ideas and robot maker practice. *MATEC Web of Conferences*, 301, 00009. <https://doi.org/10.1051/mateconf/201930100009>
- Waseem, K., Kazmi, H. A. ve Quresh, O. H. (2017). Innovation in education-Inclusion of 3D-printing technology in modern education system of Pakistan: Case from Pakistani educational institutes. *Journal of Education and Practice*, 8 (1), 22-28.

A-Tipik Boş Zaman Kapsamında Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı İle D Tipi Kişilik Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Ali İSKENDER*

Zennübe IŞIK**

Öz

Bu çalışmada çevrimiçi oyun bağımlılığı ile D tipi kişilik özellikleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmanın evrenini çevrimiçi oyun oynayan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada veriler anket tekniği ile elde edilmiş olup bazı sosyal medya sitelerindeki çevrimiçi oyun gruplarında çevrimiçi şekilde paylaşılmıştır. Verilerin normallik sayılığını karşılayıp karşılamadığı ölçülmüştür. Daha sonrasında faktör analizi ve güvenilirlik testleri gerçekleştirilmiştir. Çevrimiçi oyun bağımlılığı ile D tipi kişilik arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analiz yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda çevrimiçi oyun bağımlılığı alt boyutları olan aksaklık boyutu, başarı boyutu ve ekonomik kazanç boyutu ile D tipi kişilik ölçeği alt boyutu olan negatif duygulanım boyutu arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çevrimiçi oyun bağımlılığı alt boyutları olan aksaklık boyutu, başarı boyutu ve ekonomik kazanç boyutu ile D tipi kişilik ölçeği alt boyutu olan sosyal içe dönüklük boyutları arasında; aksaklık ve başarı boyutlarında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmış fakat ekonomik kazanç boyutunda ise anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi oyun, Oyun Bağımlılığı, Boş Zaman, D tipi kişilik.

Determining The Relationship Between Online Gaming Addiction and Type D Personality In Terms Of A Typical Leisure

Abstract

In this study, the relationship between online game addiction and type D personality traits was investigated. The population of the research consists of individuals playing online games. In the research, the data were obtained by the survey technique and shared online in online game groups on some social media sites. After the research data were obtained, they were analyzed with the SPSS 21 program. First of all, it was measured whether the data met the normality assumption. Afterwards, factor analysis and reliability tests were carried out. It was observed that the reliability levels of the scales used in the study were good. Correlation analysis was performed to determine the relationship between online gaming addiction and type D personality. As a result of the analysis, it was concluded that there was a significant relationship between the sub-dimensions of online game addiction, troubles, success, economic gain, and negative affect, which is the D-type personality scale. But as to social introversion, sub-dimensions of online game addiction, there was a significant relationship between trouble and success, but there was no significant relationship between economic gain.

Keywords: Online gaming, Gaming Addiction, Leisure, Type D personality.

Geliş/Received: 25.08.2022

Kabul/Accepted: 02.10.2023

Etik Kurul Beyanı: Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan (13.08.2020 tarih ve 2020/63 karar numaralı) etik kurul onayı alınmıştır.

* Dr.Öğr.Üyesi, Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, ali.iskender@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2753-1242

** Dr.Öğr.Üyesi, Harran Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Turizm Rehberliği Bölümü, zennubeisik@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4240-878X

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Boş zaman faaliyetlerinin bireylerin ve toplumların yararına uygun aktiviteler olması beklenir. Ancak günümüzde toplumlarda ve bireysel yaşamda kumar, aşırı alkollü eğlenceler, madde kullanımı vb. kişisel ve toplumsal yararı bulunmayan boş zaman değerlendirme aktiviteleri de yaygındır (Karaküçük, 2008). İbrahim (1997) bu tür boş zaman aktivitelerini “atipik boş zaman” olarak sınıflandırmıştır. Toplumlar yaygın görüş olarak bireylerin boş zamanlarını evde, sporda veya piknik, kamp gibi açık alanlarda değerlendirmesi beklentisi yaygındır. Fakat gerçek yaşamda barlarda, diskolarda, kumarhane veya oyun salonlarında birçok boş zaman aktivitesi yaygın bir şekilde kaşımıza çıkmaktadır (İbrahim, 1991).

Boş zamanın iyi anlamda faydalı değerlendirilmesi bireylerin sosyalleşmesine, yenilenmesine, olumlu yönde değişimine, dinlenme ve eğlenmelerine katkı sağlamaktadır. Fakat boş zamanın faydasız ve zararlı eylemlerle değerlendirilmesi ise gençlerde ve yetişkinlerde zararlı alışkanlıkların yaygınlaşmasına, bireysel ve toplumsal durgunluğa, tembelliğe, bencilliğe, aylaklığa, başıboşluğa, bıkkınlığa ve memnuniyetsizliğe neden olarak bireysel ve toplumsal huzursuzluğa sebebiyet verebilmektedir (Karaküçük ve Akgül, 2016).

Stebbins (2016) atipik boş zaman etkinliklerini sınıflandırırken tolere edilebilir ve tolere edilemez, yasal ve yasal olmayan etkinlikler ayırımına gitmiştir. Buna göre bazı atipik boş zaman etkinlikleri kimi toplumlarda tolere edilebilir düzeydedir, fakat bazı etkinlikler tolere edilemez düzeydedir. Bunun yanı sıra bazı atipik boş zaman etkinlikleri ülkelerin kanunlarına göre yasal olmayabilir. Örneğin bazı ülkelerde uyuşturucu kullanımı yasal iken bazı ülkelerde yasal olmayabilir. Çevrimiçi oyun bağımlılığı da Stebbins’in sınıflandırmasına göre yasal ve toplumlar tarafından tolere edilebilir olmakla birlikte bireylerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Smith ve Rayman (2016) ise atipik boş zamanı, zarar boyutu ile dört kategoride incelemiştir. Bunlar öznel zarar kaynaklı boş zaman, çevreye zararlı boş zaman, sosyal anlamda aşındırıcı zararlı boş zaman ve dayatılmış zararlı boş zaman şeklindedir. Öznel zarar kaynaklı boş zaman daha ziyade gece hayatı ve alkol ile ilgili bireyin kendine ve çevresine verdiği yaralama, kaza, taciz gibi zararları ifade etmektedir. Çevreye zararlı boş zaman daha çok turizm hareketliliği ve bunun çevreye verdiği zararlarla ilişkilidir. Sosyal anlamda zararlı boş zaman ise sosyal medya ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen intikam amaçlı pornografi, insanları trolleme gibi zararlı boş zaman aktivitelerini içermektedir. Dayatılmış zararlı boş zaman ise reklamlarla toplumu empoze edilen alkol, kumar, bahis oyunları gibi zararlı boş zaman uğraşlarını ifade etmektedir.

Bu araştırmanın amacı, atipik bir boş zaman değerlendirme yöntemi olan çevrimiçi oyun bağımlılığı ile D tipi kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Boş zamanın atipik değerlendirilmesi boş zamanın zararlı ve faydasız bir şekilde harcanmasını ifade etmektedir.

Çevrimiçi Oyun ve Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı

Çevrimiçi oyun, belirli bir oyun kalıbından ziyade oyuncuları birbirine bağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir (Pajarillo-Aquino, 2019). Özellikle internetin hızla yaygınlaşması ile cep telefonu, dizüstü bilgisayar, tablet gibi taşınabilir cihazlar aracılığıyla çevrimiçi oyunlara her an ulaşılması oyun kavramını daha da genişletmiştir (Kaya, 2013).

Bireylerin ayrılmaz bir parçası durumuna gelen internet ve beraberindeki çevrimiçi oyunlar bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Neredeyse günün tamamını internette ve çevrimiçi oyunlarda geçiren bireylerde internet bağımlılığı oluşmaktadır. İnternet bağımlılığının farklı nedenleri bulunmaktadır. Bunlar; çevrimiçi sohbet, bilgi, seks, kumar ve çevrimiçi oyun bağımlılığı olarak sınıflandırılmaktadır (Johansson ve Gotestam, 2004).

Çevrimiçi oyunlar, bireyler için eğlence, keyif, ekip çalışması, iş birliği, strateji kurma, problem çözme, el-göz koordinasyonu ve yaratıcı macera yaşama olanağı sunmaktadır. Faydalı oynadıkları zaman bireylerin gelişimlerinin ve sosyalleşmelerinin önemli bir parçasına katkıda bulunmaktadır. Fakat çevrimiçi oyunların dünya çapındaki artan popüleritesi ile oyun bağımlılığı ciddi bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Greitemeyer, 2018). Amerikan Psikiyatri Birliği'nin açıklamasına göre çevrimiçi oyun bağımlılığı olan gençler, haftada ortalama 30-40 saat oyun oynamaktadır (American Psychiatric Association, 2000). Bununla birlikte, video oyunları oynama saatlerinin sayısı, tüm kültürler için geçerli olmayabilir. Fakat çevrimiçi oyun bağımlılığı küresel bir zihinsel sağlık sorunudur. Çevrimiçi oyun bağımlılığına maruz kalan gençlerin okul, sosyal, aile ve mesleki açılardan yaşamın birçok alanında bozulmalar yaşadığı bilinmektedir. Çevrimiçi oyunlara bağımlı olan bireylerin depresif, endişeli olmaları, iskelet ve kas bozuklukları, obezite gibi rahatsızlıkların yanı sıra bir de akademik başarılarının daha düşük olması kaçınılmaz olmaktadır (Xu, Turel ve Yuan, 2012; Thomas ve Martin, 2010; Charlton ve Donforth, 2007; Griffithy ve Wood, 2004).

Çevrimiçi oyun bağımlılığı, çok fazla oyun oynama olarak değil de bunun sonucunda ortaya çıkan olumsuz-negatif durumlarla açıklanmaktadır. Bilhassa şiddet içerikli oyunlar bireyler üzerinde oldukça kötü etkiler bırakmaktadır (Kuss ve Griffiths, 2012). Çevrimiçi oyun bağımlılığı, birçok bireyi ve toplumu etkileyen yaygın bir olgu haline gelmiştir.

Çevrimiçi oyun bağımlılığının belirtileri, okul veya iş saatleri dışında kalan zamanı oyun başında geçirmek, sosyal çevreden vazgeçmek (arkadaş, eş, dost, akraba ile ilişkileri

koparmak), sportif ve kulüp faaliyetlerinden uzaklaşmak, uyku bozukluğu, baş ağrısı olarak sıralanabilmektedir (Şimşek ve Karakuş Yılmaz, 2020). Merak etme, gerçek kimlik dışında yeni ve saygın bir kimlik yaratma, ait olma isteği, ödül kazanma, başarı sağlama, sosyalleşme gibi faktörler, çevrimiçi oyun bağımlılığının sebepleri arasındadır (Lee, 2011).

Çevrimiçi oyun bağımlılığı ile ilgili yapılan yerli ve yabancı çok sayıda araştırma bulunmaktadır; Kelleci, Güler, Sezer ve Gölbaşı (2009) tarafından yapılan çalışmada günde 1-2 saatten daha fazla çevrimiçi oyun oynayanların sosyal gelişimlerinde gerileme yaşadıklarını ve kaygı düzeylerinin arttığını ifade etmişlerdir. Toker ve Baturay (2016) tarafından yapılan çalışmada benlik saygısının, çevrimiçi oyun bağımlılığından olumsuz yönde etkilendiği sonucu ortaya konmuştur. Xu, Turel ve Yuan (2012) yaptıkları çalışmada eğitim ve dikkat değiştirme faaliyetlerinin çevrimiçi oyun bağımlılığını azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Lee (2011) yaptığı çalışmada çevrimiçi oyun bağımlısı olan bir bireyin danışmanlık seansları ile olumlu yönde davranış değişikliği yaşadığını ifade etmiştir. Peng ve Liu (2010) yaptıkları çalışmada çevrimiçi oyun bağımlılığı ile negatif düşünceler, utanma, soyutlanma ve depresif davranışlar arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

D tipi kişilik

Birçok bilim insanı ve araştırmacı kişilik tipleri üzerine yoğunlaşarak çalışmalar yapmıştır. Hipokrat'a göre melankolik, iyimser, soğukkanlı ve sinirli olarak dört kişilik tipi bulunmaktadır. Krestschmer'e göre de endomorfi, eksomorfi ve mezomorfi kişilik tipleri vardır. Freud kişilik tiplerini; narsist, obsesif, erotik olarak sınıflandırmıştır. Jung ise içedönük ve dışadönük tip olarak kişiliği gruplamıştır. Meyer Friedman ve Ray Rosenman kişiliği iki tip olarak ayırmış ve bunlara A ve B tipi kişilik demişlerdir. Buna ek olarak ilerleyen dönemlerde C ve D tipi olarak kişilik tiplerine eklemeye çalışılmıştır (akt. Schultz ve Schultz, 2017).

Özgüveni düşük, sürekli üzgün ve kaygılı bireyler D tipi kişilik özelliklerine sahiptir. Bu bireyler, başkaları tarafından yargılanma ve kabul görmeme korkusuyla sosyal etkileşimden kaçınırlar (Çelik, 2021). Kendilerini herkesten ve her şeyden soyutlama eğilimindedirler. Kronik olarak sürekli negatif duygular barındırır ve olumsuz düşünürler.

Başkaları ile duygularını paylaşmaktan kaçınan D tipi bireyler insanlara güvenmezler. Hislerini başkalarından saklama ihtiyacı ile duygularını bastırmak için çok çaba gösterirler. Bu yüzden fiziksel ve duygusal olarak sağlık sorunları yaşarlar, bağışıklık sistemleri de oldukça zayıftır. Hep kaygı eğiliminde oldukları için çok önemsiz olan şeylere bile endişe ile yaklaşır. Hayatlarını sürekli stresli yaşarlar. Dolayısıyla depresyona yatkın bireylerdir (Denollet, Schiffer ve Spek, 2010).

D tipi kişilik özelliklerine sahip kişiler okulda veya işte zorluklar yaşayabilir. Sosyal olarak daha çekingen olma eğilimiyle, D tipi bireylerin başkalarıyla bağlantı kurması ve sürdürmesi zor olabilir. Bu kişilik tipine sahip insanlar, işyerinde daha streslidir. Daha fazla mesleki tükenmişlik yaşar ve kişisel olarak daha az başarılı hissederler (Arat, 2019). Aşırı sıkıntı ile mücadele edenler olarak ifade edilseler de, D tipi bireyler, onların dolu ve keyifli bir yaşam sürmelerine daha iyi yardımcı olacak yöntemleri öğrenebilirler. Bu adımlardan bazılarını atarak sadece duygusal deneyimleri ve bakış açıları değişmekle kalmaz, aynı zamanda fiziksel sağlıkları da gelişebilir (Wiencierz ve Williams, 2017).

Yöntem

Bu araştırmada anket tekniği kullanılmış olup veriler SPSS 21 programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anketler 2020 yılı Ağustos-Ekim ayları içerisinde toplanmıştır. Çalışmada çevrimiçi anket uygulaması tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında SPSS programı ile farklılık analizleri için t testi ve ANOVA'dan yararlanılmış olup ölçekler arasındaki ilişkiyi belirlemek için ise pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler için Atatürk Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 88656144-000-E.2000196938 sayılı belge ile etik açıdan herhangi bir sakınca olmadığına yönelik karar alınmıştır. Evreni temsil edecek örneklem grubunu doğru tespit edebilmek için "facebook ve youtube" uygulamalarındaki çeşitli çevrimiçi oyun gruplarına girilerek anketler paylaşılmıştır. Katılımcılara çalışmadan bahsedilerek anketlere yanıt vermeleri istenmiştir. Böylelikle çalışmanın veri setini oluşturan 384 ankete ulaşılmıştır.

Öncelikle verilerin uç değerlerine bakılmıştır. Bunun sonucunda her maddenin standart "z" değeri -3 ile +3 aralığında tespit edilmiştir. Maddelerin basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde değerlerinin -2 ile +2 arasında olduğu belirlenmiştir. D tipi kişilik ölçeğinin basıklık değeri "-,036" çarpıklık değeri "-0,50" olarak belirlenirken çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeğinin basıklık değeri "-,435" çarpıklık değeri ise ",644" olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç doğrultusunda verilerin normal dağıldığı anlaşılmıştır.

Araştırmanın evrenini çevrimiçi oyun oynayan bireyler oluşturmaktadır. Evreni oluşturan her elemanın örneğe girme olasılığının eşit olduğu olasılıklı örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme kullanılmıştır (Arıkan, 2004: 141).

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeği Kaya (2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek beşli Likert tipi olup üç boyut ve 21 ifadeden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan bir diğer ölçek

olan “D tipi kişilik ölçeği” Öncü ve Vayisoğlu’nun (2018) “D Tipi Kişilik Ölçeğinin Türk Toplumunda Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması” adlı makalelerinden elde edilmiştir.

D tipi kişilik ölçeği beşli Likert tipi bir ölçek olup iki boyut ve 14 ifadeden oluşmaktadır. D tipi kişilik ölçeğinde iki ifade ters kodlama yöntemi ile orijinal ölçekte ve mevcut çalışmada kullanılmıştır. Kaya (2013) tarafından geliştirilen ölçeğin güvenirlik düzeyi “ α 0, 91” olarak belirlenmiştir. Öncü ve Vayisoğlu’nun (2018) “D tipi kişilik ölçeği” güvenirlik düzeyleri ise negatif duygulanım için “ α 0,85” sosyal içe dönüklük için “ α 0,76” olarak belirlenmiştir.

Ölçeklere açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda orijinal ölçek ile benzer sonuçlar olduğu görülmüştür. Mevcut çalışmada çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeği üç boyuttan oluşmakta olup KMO değeri “,885” ve Barlett testi sonucu 3528’dir ($p < 0,05$). Açıklanan toplam varyans ise 53,77’tür. D tipi kişilik ölçeği de orijinal çalışma ile benzer faktör sayısına sahiptir. Yapılan analiz sonucu D tipi kişilik ölçeğinin iki boyuttan oluştuğu görülmüştür. Mevcut çalışmada D tipi kişilik ölçeğinin KMO değeri “,917” ve Barlett testi sonucu “,3083” olarak belirlenmiştir. Açıklanan toplam varyans ise 66,768’dir.

Tablo 1. Ölçeklerin güvenirlik düzeyleri

Ölçekler	α
Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı Ölçeği Boyutları	
“Aksaklık”	,846
“Başarı”	,895
“Ekonomik kazanç”	,773
D Tipi Kişilik Ölçeği Boyutları	
“negatif duygulanım”	,895
“sosyal içe dönüklük”	,844
Çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeği toplam	,883
D tipi kişilik ölçeği toplam	,898

Güvenirlik katsayısı olarak 90 ve üzeri değerleri “mükemmel”, 80 ve 90 arası değerler “çok iyi”, 70-80 arası değerleri ise “yeterli” olarak kabul edilmektedir (Kline,2010). Tablo 1’de araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlik düzeyleri incelenmiştir. Tabloya göre çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeğinin “aksaklık” ve “başarı” boyutlarının güvenirlik düzeylerinin çok iyi olduğu ve “ekonomik kazanç” boyutunun güvenirlik düzeyinin ise yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. D tipi kişilik ölçeğinin ise “negatif duygulanım boyutu” ve “sosyal içe dönüklük boyutu” güvenirlik düzeylerinin çok iyi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu araştırmanın temel problemi çevrimiçi oyun bağımlılığı ile D tipi kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırmanın hipotezi aşağıdaki gibidir.

H¹ Çevrimiçi oyun bağımlılığı ile D tipi kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda analizler gerçekleştirilmiş olup eğitim durumu ve yaşa göre ölçek alt boyutları ile ilgili anlamlı bir farklılık bulunamadığından bu analizlere çalışmada yer verilmemiştir. Cinsiyete göre ise ölçek alt boyutlarının bazıları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Bulgular

Tablo 2. Katılımcıların demografik bilgileri

Değişkenler	F	%
Cinsiyet		
Erkek	366	91,3
Kadın	18	4,7
Yaşınız		
10/20	242	63
21/30	107	27,9
31/40	31	8,1
41 ve üstü	4	1
Eğitim Durumu		
İlkokul	48	12,5
Lise	219	57
Lisans	93	24,2
Lisansüstü	24	6,3

Tablo 2'ye göre araştırmaya dâhil olan katılımcıların %91,3'ü erkek %4,7'si ise kadındır. Katılımcıların %63'ü 10 ila 20 yaş aralığındadır. Diğer yaş grupları ise sırasıyla katılımcıların %27,9'u 21/30 yaş arası, %8,1'i 31/40 yaş arası ve %1'i 41 yaş ve üstü şeklindedir. Katılımcıların eğitim durumları ise sırasıyla %57 lise, %24,2 lisans, %12,5 ilkokul ve %6,3 lisansüstü şeklindedir.

Tablo 3. Ölçek ifadelerinin ortalamalarına ilişkin frekans değerleri

ÖLÇEKLER	N	\bar{x}	Sd.
Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı Ölçeği Aksaklık Boyutu			
“Çevrimiçi oyun oynadığım için uyku düzenim bozuldu.”	384	2,95	1,55
“Çevrimiçi oyun oynadığım için geç yatıp geç kalkarım”	384	2,94	1,53
“Çevrimiçi oyuna ara vermemek için yemeği ertelediğim olmuştur.”	384	3,12	1,59
“Çevrimiçi oyunda hedefime ulaşmak için (puan, level, item vs.) uyku saatimi ertelemişimdir”	384	3,05	1,60
“Çevrimiçi oyun grubumuzun oyun içi bir faaliyeti için gece uykumdan feragat ederim.”	384	2,83	1,65
“Çevrimiçi oyun oynadığım için arkadaşlık ilişkilerim sekteye uğradı.”	384	1,89	1,35
“Çevrimiçi oyun oynarken yemeğimi genelde bilgisayar başında yerim.”	384	2,46	1,60

“Gece geç saatlere kadar çevrimiçi oyun oynadığım için kaçırdığım dersler oldu.”	384	1,96	1,48
“Çevrimiçi oyunda hedefime ulaşmak için (puan, level, item vs.) işlerimi ertelediğim olmuştur.”	384	2,66	1,54
Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı Ölçeği Başarı Boyutu			
“Çevrimiçi oyunlarda level (seviye) atladığımda mutlu hissederim.”	384	4,18	1,13
“Çevrimiçi oyunlarda rakibimi alt ettiğimde mutlu hissederim.”	384	4,38	1,05
“Level atladığımda emeklerimin karşılığını aldığımı hissederim.”	384	4,11	1,26
“Çevrimiçi oyunda seviyesi benden yüksek oyuncuları yendiğimde gururlanırım.”	384	4,08	1,31
“Çevrimiçi oyundaki başarılarımdan dolayı kendimle gurur duyarım.”	384	3,80	1,36
“Çevrimiçi oyunlarda rakibim beni yendiğinde öfkelenirim.”	384	3,25	1,44
“Çevrimiçi oyunlarda yeni bir item aldığımda mutlu hissederim.”	384	3,84	1,30
“Çevrimiçi oyunda en üst seviyeye ulaşmak için elimden geleni yaparım.”	384	3,59	1,39
Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı Ölçeği Ekonomik Kazanç Boyutu			
“Çevrimiçi oyunlarda geliştirdiğim karakteri satarak para kazandım.”	384	2,34	1,67
“Çevrimiçi oyunlarda kazandığım itemleri satarak para kazandım.”	384	2,63	1,74
“Çevrimiçi oyun benim için kazanç kapısıdır.”	384	1,74	1,21
“Takasa girerek oyun karakterimi geliştirdim.”	384	2,16	1,53
D Tipi Kişilik Ölçeği Negatif Duygulanım Boyutu			
“Sıklıkla önemsiz şeyler için telaşlanırım.”	384	2,17	1,41
“Sıklıkla kendimi mutsuz hissederim.”	384	2,47	1,45
“Sıklıkla çabuk kızarım.”	384	3,02	1,46
“Olaylara karamsar bakarım.”	384	2,50	1,45
“Genelde ruh halim kötüdür.”	384	2,20	1,39
“Genellikle kendimi bir şeyler için endişelenir/üzülür bulurum.”	384	2,44	1,43
“Genelde çökkün bir ruh halim vardır.”	384	2,33	1,49
D Tipi Kişilik Ölçeği Sosyal İçe Dönüklük Boyutu			
“İnsanlarla görüştüğümde çok kolay iletişime geçebilirim*”	384	2,32	1,30
“Yabancılarla sıklıkla konuşurum*”	384	2,91	1,43
“Sosyal ilişkilerimde genelde çekingenimdir.”	384	2,57	1,49
“Konuşmayı başlatmakta zorlanırım.”	384	2,35	1,50
“İçine kapanık bir insanım.”	384	2,55	1,55
“İnsanları kendimden uzak tutmayı tercih ederim.”	384	2,49	1,54
“Sosyal ortamlarda üzerinde konuşulacak doğru konuları bulamam.”	384	2,14	1,38

Tablo 3'te ölçek ifadelerine katılımcıların verdiği yanıtların ortalamaları gösterilmektedir. Buna göre çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeğinin “aksaklık boyutunda” katılımcıların en yüksek ortalamasına sahip olan ifade “Çevrimiçi oyuna ara vermemek için yemeği ertelediğim olmuştur (\bar{x} 3,14)” en düşük ortalamasına sahip olan ifade ise “Çevrimiçi oyun oynadığım için arkadaşlık ilişkilerim sekteye uğradı (\bar{x} 1,89)” şeklindedir. Çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeğinin “başarı boyutunda” katılımcıların en yüksek ortalamasına sahip olan ifade

“Çevrimiçi oyunlarda rakibimi alt ettiğimde mutlu hissederim (\bar{x} 4,38)” en düşük ortalamasına sahip olan ifade ise “Çevrimiçi oyunlarda rakibim beni yendiğinde öfkelenirim (\bar{x} 3,25)” şeklindedir. Çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeğinin “Ekonomik Kazanç” boyutunda katılımcıların en yüksek ortalamasına sahip olan ifade “Çevrimiçi oyunlarda geliştirdiğim karakteri satarak para kazandım (\bar{x} 2,34)” en düşük ortalamasına sahip olan ifade ise “Çevrimiçi oyun benim için kazanç kapısıdır. (\bar{x} 1,74) şeklindedir.

D tipi kişilik ölçeğinde ise “negatif duygulanım” boyutunda katılımcıların en yüksek ortalamasına sahip olan ifade “Sıklıkla çabuk kızarım (\bar{x} 3,02)” en düşük ortalamasına sahip olan ifade ise “Sıklıkla önemsiz şeyler için telaşlanırım (\bar{x} 2,17)” şeklindedir. D tipi kişilik ölçeğinin “sosyal içe dönüklük” boyutunda katılımcıların en yüksek ortalamasına sahip olan ifade “Yabancılarla sıklıkla konuşurum (\bar{x} 2,91)” en düşük ortalamasına sahip olan ifade ise “Sosyal ortamlarda üzerinde konuşulacak doğru konuları bulamam (\bar{x} 2,14)” şeklindedir.

Tablo 4. Çevrimiçi oyun bağımlılığı ile d tipi kişilik ölçeği pearson korelasyon tablosu

Boyutlar	İlişki Kat Sayısı	Ç.O.B Aksaklık	Ç.O.B Başarı	Ç.O.B Ekonomik Kazanç	D Tipi Negatif Duygulanım	D Tipi Sosyal İçe Dönüklük
Ç.O.B “Aksaklık”	r p	1				
Ç.O.B “Başarı”	r p	,440 ,00**	1			
Ç.O.B “Ekonomik Kazanç”	r p	,322 ,000**	,154 ,02**	1		
D Tipi “Negatif duygulanım”	r p	,371 ,000**	,302 ,000**	,126 ,013**	1	,533 ,000**
D Tipi “Sosyal İçe Dönüklük”	r p	,184 ,000**	,161 ,002**	-,058 ,253**	,533 ,000**	1

Tablo 4. incelendiğinde çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeği aksaklık alt boyutu ile D tipi kişilik ölçeği negatif duygulanım ($r= .371$) ve sosyal içe dönüklük ($r= .184$) alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0,05$). Çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeği başarı alt boyutu ile D tipi kişilik ölçeği negatif duygulanım ($r=.302$) ve D tipi kişilik ölçeği sosyal içe dönüklük ($r=.161$) alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0,05$).

Çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeği alt boyutları olan “ekonomik kazanç” boyutu ile D tipi kişilik ölçeği alt boyutları olan “negatif duygulanım” arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir

ilişki varken ($p < 0,05$) “sosyal içe dönüklük” boyutları arasında ise anlamlı ($p > 0,05$) bir ilişki bulunmamaktadır. Buna göre çevrimiçi oyun bağımlılığı ekonomik kazanç boyutu ile D tipi negatif duygulanım arasında $r = .126$ düzeyinde pozitif yönlü bir ilişki varken D tipi sosyal içe dönüklük arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda H^1 kabul edilmiştir.

Tablo 5. Cinsiyete Göre ölçek alt boyutları arasındaki farklılığı gösteren t testi tablosu

	Cinsiyet	n	\bar{x}	t	p
Ç.O.B “Aksaklık”	Erkek	366	2,68	2,669	,992
	Kadın	18	2,02		
Ç.O.B “Başarı”	Erkek	366	3,92	1,398	,000
	Kadın	18	3,59		
Ç.O.B “Ekonomik Kazanç”	Erkek	366	2,26	3,105	,001
	Kadın	18	1,37		
D Tipi “Negatif “duygulanım	Erkek	366	2,44	-,191	,618
	Kadın	18	2,50		
D Tipi “Sosyal İçe Dönüklük	Erkek	366	2,50	1,789	,061
	Kadın	18	2,04		

Tablo 5 incelendiğinde erkekler ile kadınlar arasında çevrimiçi oyun bağımlılığı boyutları olan başarı ve ekonomik kazanç boyutlarında cinsiyete göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Buna göre erkeklerin kadınlara göre ÇOB başarı ortalamaları daha yüksektir ve anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($p < 0,05$). Benzer şekilde erkeklerin kadınlara göre ÇOB ekonomik kazanç ortalamaları daha yüksektir ve anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($p < 0,05$). Fakat yapılan t testi sonucuna cinsiyete göre Ç.O.B “Aksaklık boyutu ve D tipi kişilik alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > 0,05$).

Sonuç ve Öneriler

Mevcut çalışmada çevrimiçi oyun bağımlılığı ile D tipi kişilik özellikleri arasındaki ilişki durumu araştırılmıştır. Araştırma sonucunda çevrimiçi oyun bağımlılığı ile D tipi kişilik özellikleri arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0,05$). Ayrıca çevrimiçi oyun bağımlılığının başarı ve ekonomik kazanç boyutu cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

Alan yazınında çevrimiçi oyun bağımlılığının farklı konular ile ele alındığı birçok çalışma mevcuttur.

Bargeron vd.(2017) yaptıkları çalışmada çevrimiçi oyun oynama bozukluğu bulunan bireylerin sağlık kontrollerinde yüksek düzeyde anksiyete, depresyon, stres gözlemlendiğini belirtmişlerdir. Ayrıca aynı çalışmada çevrimiçi oyun oynama bozukluğu bulunan bireylerin yaşam doyum düzeylerinde de anlamlı bir düşüş olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra yaşam doyumu ile çevrimiçi oyun bağımlılığı arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğunu belirten birçok çalışma mevcuttur (Mentzoni vd. 2011; Festl vd. 2013; Baysak vd. 2020). Yağcı ve Yalaki (2021) ergen bireyler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında çevrimiçi oyun bağımlılığı ile algılanan stres ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışmada algılanan stres ölçeği ile çevrimiçi oyun oynayan ve oynamayanların puanları arasında fark saptanmamıştır. Güneş ve Taş'ın (2019) "8-12 yaş arası çocuklarda bilgisayar oyun bağımlılığı aleksitimi ve sosyal anksiyete arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmaları sonucunda bilgisayar oyun bağımlılığı ile aleksitimi ve sosyal kaygı arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın temel bulgusu olan çevrimiçi oyun bağımlılığı ile d tipi kişilik özellikleri arasındaki anlamlı ilişki olduğu bulgusundan yola çıkarak şu öneriler geliştirilmiştir.

D tipi kişilik özellikleri bulunan bireylere sosyal ilişkiler kurmaları, aktif sportif faaliyette bulunmaları veya hobi edinmeleri tavsiye edilmektedir. Sportif bir etkinlikle bireyler sosyal ilişkiler kurabilir. Takım çalışması, bir gruba ait olma gibi olumlu duygular geliştirebilir. Böylelikle bireyler yalnızlık duygusundan ve bunun doğurabileceği psikolojik rahatsızlıklardan uzaklaşabilir. Çevrimiçi oyunlarda her ne kadar online iletişim kurulabilse de birey için uzaktan kurulan bu iletişim yeterli olamayabilir. İnsan sosyal bir varlıktır ve hayatın içerisinde var olmak sevmek, sevilmek, bir gruba ait olmak ister fakat sanal dünya bu ihtiyaçları yeterli düzeyde tatmin edememektedir. D tipi kişilik özelliği bulunan bireylerde sanal dünya gerçekten kaçış için bir yol olabilir, fakat bu mevcut durumu değiştirmeyecektir. Bu nedenle bireylere hayatın içinde aktif olmaları, değişimden korkmamaları ve sosyal olmaları tavsiye edilmektedir.

Bireyler kendi özelliklerine uygun rekreatif etkinliklere katılarak sosyalleşebilir ve kişilik özelliklerini olumlu yönde geliştirebilir. Rekreatif etkinlikler bireylere monotonluktan veya yaşamsal stresten kaçış imkânı sağlar. Rekreatif etkinliklerle birey kendini sınıma olanağı (başarı, mücadele, heyecan) elde eder. Bunun yanı sıra rekreatif etkinlikler bireye dışa dönük olma, iletişim kabiliyetlerini geliştirme, takım çalışmasına uyumlu olma, zorlukları paylaşma gibi birçok sosyal beceri kazandırır.

Bu araştırmanın temel kısıtı verilerin online çevrim içi oyun gruplarından elde edilmesinden kaynaklı olarak yaş ve cinsiyet gibi demografik özelliklerde yaklaşık temsil sunamamasıdır. Mevcut çalışmada çevrimiçi oyun bağımlılığı ile D tipi kişilik özellikleri arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Fakat bu çalışmada bireylerin günlük oyun oynama süreleri tespit edilmemiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bireylerin günlük çevrimiçi oyun oynama süreleri ile D tipi kişilik özellikleri arasındaki ilişki araştırılabilir. Ayrıca gelecekteki çalışmalarda bireylerin oynadıkları çevrimiçi oyun türleri (spor, savaş, strateji vb.) ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki araştırılabilir.

Yazar Katkıları: Yazarların katkı oranı aynıdır.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Washington, DC: Author.
- Arat, R. Ş. (2019). Pamukkale Üniversitesi öğretim elemanlarının kalp damar hastalıkları riskinin saptanması ve d tipi kişilik yapısı ile ilişkisi (Uzmanlık Tezi). Pamukkale Üniversitesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Denizli.
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma teknikleri ve rapor hazırlama*. Ankara: Asil Yayın.
- Bargeron, A. H. ve Hormes J. M. (2017). Psychosocial correlates of internet gaming disorder: psychopathology, life satisfaction, and impulsivity. *Comput Human Behav*, 68, 388-94.
- Baysak, E. ve Yertutanol, F. F. K., Şahiner, İ.V. ve Candanseven, S. (2020). Çevrimiçi oyun oynayanların sosyodemografik özellikleri ve oyun bağımlılığının bazı psikososyal etmenlerle ilişkisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 2, 196-203.
- Charlton JP ve Danforth, I. (2007). Distinguishing addiction and high engagement in the context of online game playing. *Computers in Human Behavior*, 23(3), 1531–1548.
- Çelik, B. N. (2021). Kalp yetmezliği olan hastaların d tipi kişilik özellikleri ve psikolojik sağlımlıkları (Yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ordu.
- Denollet J, Schiffer A.A. ve Spek V. (2010). General propensity to psychological distress affects cardiovascular outcomes: evidence from research on the type d (distressed) personality profile. *Circ Cardiovasc Qual Outcomes*, 3(5), 546-57.
- Duruoalp, E. ve Aral, N. (2011). *Oyun temelli sosyal beceri eğitimi*, Ankara: Vize Yayıncılık.
- Festl R, Scharkow M. ve Quandt T. (2013). Problematic computer game use among adolescents, younger and older Adults. *Addiction*, 108, 592-599.
- Griffiths, M. ve Wood, R. T. A. (2004). Youth and technology. The case of gambling, video-game playing, and the internet. In J. L. Derevensky, & R. Gupta (Eds.), *Gambling problems in youth. Theoretical and applied perspectives*, (pp. 101–120).
- Greitemeyer, T. (2018). The spreading impact of playing violent video games on aggression. *Computers In Human Behavior*, 80, 216-219.

- Güneş, İ ve Taş, Z. (2019). 8-12 yaş arası çocuklarda bilgisayar oyun bağımlılığı, aleksitimi, sosyal anksiyete, yaş ve cinsiyetin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 22, 83-92.
- Harrington, D. (2009). *Confirmatory Factor Analysis*, New York: Oxford University Press, Inc.
- İbrahim, H. (1991). *Leisure and society, a comparative approach*. (First ed.). USA: Wm. C. Brown Publishers.
- İbrahim, H. (1997). Atipik boş zaman davranışları. (Çev.: A. Tümertekin), *Cogito Dergisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık, no:10, 181-189.
- Johansson, A. ve Gotestam, K. G. (2004). Internet addiction: characteristics of a questionnaire and prevalence in Norwegian youth (12-18 Years). *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 223-229.
- Karaküçük, S. (2008). *Rekreasyon boş zaman değerlendirme*(Altıncı Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karaküçük, S. ve Akgül, M. B. (2016). *Ekorekreasyon rekreasyon ve çevre* (Birinci Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaya, A. B. (2013). Çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışması (Yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Kelleci, M., Güler, N., Sezer, H. ve Gölbaşı, Z. (2009). Lise öğrencilerinde internet kullanma süresinin cinsiyet ve psikiyatrik belirtiler ile ilişkisi. *TAF Preventive Medicine Bulletin* 8 (3), 223-230.
- Kline, R. B. (2010). *Principles and practice of structural equation modeling* (3th ed.). New York: Guilford Press.
- Kuss, D. J. ve Griffiths, M. D. (2012). Internet Gaming addiction: a systematic review of empirical research, *International Journal of Mental Health and Addiction*, 10(2), 278-296.
- Lee, E. J. (2011). A case study of internet game addiction, *Journal of Addictions Nursing*, 22, 208-213.
- Mentzoni RA, Brunborg GS, Molde H, Myrseth H, Skouverøe KJM, Hetland J ve Pallesen, S. (2011). Problematic video game use: estimated prevalence and associations with mental and physical health. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*, 14, 591-596.
- Öncü, E. ve Vayisoğlu, S.K. (2018). D tipi kişilik ölçeğinin Türk toplumunda geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ankara Medical Journal*, 18(4), 645-656.
- Pajarillo-Aquino, I. (2019). The effect of online games to the academic performance of the students in the college of teacher education. *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*, 8(3), 74-86.
- Peng, W. ve Liu, M. (2010). Online gaming dependency: a preliminary study in China. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13 (3), 329-333.
- Schultz, D.P. ve Schultz, S.E., (2017). *Theories of personality* (11th. Edition), Boston: Cengage Learning
- Smith, O. ve Raymen, T. (2016). Deviant leisure: a criminological perspective. *Theoretical Criminology*, 22(1), 63-82.
- Stebbins, R. A. (2016). *Serbest zaman fikri* (Çev: M. Demirel, N. E. Ekinci, Ü. D. Üstün, U. Işık, O. Gümüştül). Ankara: Spor Yayınevi ve Kitap.

- Şimşek, E. ve Karakuş Yılmaz, T. (2020). Türkiye’de yürütülen dijital oyun bağımlılığı çalışmalarındaki yöntem ve sonuçların sistematik incelemesi. *Kastamonu Education Journal*, (28) 4, 1851-1866.
- Thomas, N. ve Martin, F.H. (2010). Video-arcade game, computer game and internet activities of Australian students: Participation habits and prevalence of addiction, *Australian Journal of Psychology*, 62(2), 59–66.
- Toker, S. ve Baturay, M. H. (2016). Antecedents and consequences of game addiction. *Computers in Human Behavior*, 55, 668-679.
- Wiencierz S. ve Williams L. (2017). Type D personality and physical inactivity: the mediating effects of low self-efficacy. *Journal of Health Psychology*, 22 (8), 1025-1034.
- Xu, Z., Turel, O. ve Yuan, Y. (2012). Online game addiction among adolescents: motivation and prevention factors. *European Journal of Information Systems*, 21, 321–340.
- Yağcı, A ve Yalaki Z. (2021). Ergenlerde çevrimiçi oyun bağımlılığının algılanan stres düzeyi ve algılanan sosyal destek ile arasındaki ilişki. *Çocuk Dergisi*, 21(2), 166-174.
- Young, K. (2009). Understanding online gaming addiction and treatment issues for adolescents. *The American Journal of Family Therapy*, 37, 355–372.

İlkokul ve Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Dinleme/İzleme Metinlerinin Tür ve Kazanımlara Uygunluğunun İncelenmesi

Rumeysa İNCEKARA*

Mehmet ALVER**

Özet

Bu çalışmada, ilkököl ve ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme metin ve etkinliklerinin tür ve kazanımlara uygunluğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma materyalini, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında ilkököl ve ortaokul düzeyinde Türkçe ders kitabı olarak okutulan 15 kitap ve bu kitaplarda yer alan 112 dinleme/izleme metni ile birlikte bu metinlerin altında yer alan etkinlikler oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler doküman analizi ile çözümlenmiş, tablolaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, ilkököl Türkçe ders kitaplarında dinleme/izleme metni olarak en çok hikâye edici metin biçimine, ortaokul Türkçe ders kitaplarında ise en çok bilgilendirici metin biçimine yer verildiği görülmüştür. İlkokul ve ortaokul Türkçe ders kitaplarının kazanımları öğrenciye yansıtmada yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Program'da izleme metinlerine yönelik tür bilgisi bulunmaması da bir eksiklik olarak görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle, dinleme/izleme etkinliklerinde yer alacak metin ve tür seçiminin, sadece ders kitabı hazırlayan yazar/yazarların inisiyatifine bırakılmaması, bunun yerine alanda uzman olan kişilerin görüşleri neticesinde metin seçimlerinin yapılması ve bu konuda bilimsel önerilerin dikkate alınması, metin türleri belirlenirken sadece okuma ve dinleme metinlerinin türü değil, izleme metinlerinin de türünün belirlenmesi, dinlenecek ve izlenecek türlerin sınıf seviyesine uygunluğunun gözetilmesi önerilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe ders kitabı, dinleme/izleme metni, metin türü, etkinlik, kazanım.

Analysing the Compliance of Listening/Watching Texts in Primary and Secondary School Turkish Textbooks with Genre and Outcomes

Abstract

In this study, it is aimed to examine the listening/watching texts and activities in primary and secondary school Turkish textbooks in terms of their suitability to the genre and achievements. The study material of the research consists of 15 books that were taught as Turkish textbooks at primary and secondary school level in the 2022-2023 academic year, 112 listening/watching texts in these books and the activities under these texts. The data of the study were obtained by document analysis method, which is one of the qualitative research methods. The data obtained were analysed, tabulated and evaluated by document analysis. As a result of the study, it was observed that primary school Turkish textbooks mostly used narrative text format as listening/watching text, while secondary school Turkish textbooks mostly used informative text format. It has been determined that primary and secondary school Turkish textbooks are insufficient in reflecting the gains to the students. The lack of genre information for viewing texts in the Programme is also seen as a deficiency. Based on these results, it is suggested that the selection of texts and genres to be included in listening/watching activities should not be left only to the initiative of the author/authors who prepare textbooks, instead, text selections should be made as a result of the opinions of experts in the field and scientific suggestions should be taken into consideration in this regard, while determining the text types, not only the type of reading and listening texts, but also the type of watching texts and the suitability of the genres to be watched to the grade level.

Keywords: Turkish textbook, listening/watching text, text type, activity, outcome.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, rumeysa.incekaraa@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7270-5681

** Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, mehmetalver2806@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4832-7363

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Geliş/Received: 16.07.2023

Kabul/Accepted: 15.10.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu araştırmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

Giriş

Günümüz dünyasında, yaşam fonksiyonlarımızı idame ettirmemizi sağlayan yeme, içme, barınma, güvenlik gibi temel fizyolojik ihtiyaçlarımızı karşıladıktan sonra ihtiyaç duyduğumuz önemli bir diğer unsur iletişimdir. Sait Faik'in "Yazdım ve kurtuldum, yazmasaydım ölecektim." sözü, iletişimin insan hayatındaki yeri ve önemine vurgu yapmaktadır. İnsanlar, sosyal yaşamlarında, iş hayatlarında, evde, okulda, kütüphanede ve karşılıklarına çıkabilecek her durumda dil ve iletişim becerilerini kullanmaktadır. Bu dil ve iletişim becerilerinden biri olan dinleme, insanlar için en temelde yer alan ve insanın edindiği ilk beceri olarak ortaya çıkmaktadır (Doğan, 2008: 269; İşeri ve Yılmaz, 2008: 12; Yıldız, 2015: 20). Bu yönüyle dinleme, diğer beceri alanlarının gelişimi için gerekli fırsatı tanıyan ve temel dil becerilerini edinmede ilk aşama olma niteliği taşıyan olmazsa olmaz bir beceridir.

Emiroğlu ve Pınar'a (2013: 769) göre, iletişim becerilerinden ve dört temel dil becerisinden biri olan dinleme, diğer beceri alanlarının gelişimi açısından bakıldığında temel basamak olma konumundadır. Bu nedenle dinleme becerisi, insan hayatında çeşitli becerileri geliştirici ve pekiştirici bir etkiye sahiptir. Özbay'a (2001: 9) göre, "günlük hayatta, iletişim konusunda karşılaşılan problemlerin başında, doğru ve iyi dinleme alışkanlığının kazanılmaması gelmektedir".

Dinleme, "İletişim kurmanın ve öğrenmenin temel yollarından biri olup verilen iletiyi doğru bir şekilde anlama, yorumlama ve değerlendirme becerisidir." (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2005: 6). Dinleme becerisinin geliştirilmesiyle "öğrencilerden, dinlediklerini ve izlediklerini sıralama, sınıflama, sorgulama, ilişkilendirme, eleştirme ve bunlarla ilgili çıkarımlarda bulunma gibi üst düzey becerileri gerçekleştirilmesi" (MEB, 2005: 6) beklenmektedir. Bu becerileri kullanmak için ise etkili ve gelişmiş bir dinleme/izleme becerisi gerekmektedir. Dinleme/izlemenin temelinde anlama işlemi olduğundan bu beceri, "anlamaya dayalı birçok işlemin bir arada ve etkileşimsel olarak gerçekleştiği bir beceri" (Güneş, 2007: 229) olarak değerlendirilebilir. Kemiksiz'e (2016: 16) göre dinleme, işitme becerisinden farklı olarak belli bir hedef üzerine gerçekleştirilen ve işitilenleri anlamak için "dikkatin ön planda olduğu bir anlama etkinliği"dir.

Bireylerin henüz anne karnındayken işitme yoluyla edinmeye başladığı dinleme becerisi, diğer becerilere nazaran insan hayatında daha çok yer kaplamaktadır. Birey, iletişim ve

etkileşim halinin yaklaşık olarak %40-50'sini dinleme becerisini kullanarak geçirmektedir (Gilman ve Moody, 1984: 331). Bu oran, öğrencilerin okul hayatlarının ilköğretim basamağında %50'ye ve hatta %83'e kadar çıkmaktadır. Yükseköğretim düzeyinde bulunan öğrencilerin, bu beceriyi kullanma oranı ise daha da artmakta ve %90'a ulaşabilmektedir (Çifçi, 2001: 169). Bununla birlikte bireylerin, öğrendikleri kavram ve bilgilerin %80'ini dinleme becerisi aracılığıyla öğrendiği ifade edilmektedir (Akyol, 2010: 1). Bu bilgiler ışığında, dinlemenin insan hayatındaki yeri ve önemi daha anlaşılır hale gelmektedir.

Dil becerilerinin eğitimi, Türkçe öğretiminin temelini oluşturmaktadır. Öğrencilerin Türkçeye hâkim olma durumu ve bu bağlamda temel dil becerilerini kullanabilme yetileri, sadece Türkçe dersine yönelik değil, diğer tüm derslerdeki başarılarını arttırıcı niteliktedir. Bununla birlikte, günlük yaşamda insanlarla olan iletişim becerilerini de doğrudan doğruya etkilemektedir. Ayrıca öğrencilerin, temel dil becerilerini bütünsellik içerisinde geliştirmelerinde ve amaca uygun, etkili kullanmalarında öğretim programlarının rolü inkâr edilemez bir gerçektir. Öğretim programları, derslerin kazanımlara ve hedeflere yönelik ilerlemesini sağlayan, derslere dair genel çerçeveyi öğretmene sunan önemli bir öğretim aracıdır. Önceden hazırlanmış ve planlanmış bir programla eğitim-öğretim sürecinin gerçekleştirilmesi, öğrenme faaliyetinin etkililiğini arttırmaktadır (Durukan, 2013: 2).

Öğretim programlarından yola çıkılarak hazırlanan ders kitapları ise öğrenme eyleminin gerçekleştirilmesini sağlayan ve öğrenmeyi etkili kılan temel araçlardan biridir. Ders kitapları, içerisinde yer alan metinler ve etkinlikler aracılığıyla öğrencilere doğrudan hitap etmekte ve onlara çeşitli açılardan fayda sağlamaktadır (Sarıkaya, 2019: 563-580). Öğretim programları ve ders kitapları gibi eğitim-öğretim araçlarının işlevsel ve amaca yönelik bir şekilde kullanılmasıyla “dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma” becerileri ilerleme kaydetmektedir. Ayrıca, ilgili becerilerin gelişiminin ilk adımı olan beceri alanının dinleme/izleme olarak görülmesi sebebiyle dinleme/izlemenin gelişimi, diğer beceri alanlarının gelişimi açısından da oldukça önemlidir.

Okullarda Türkçe dersi kapsamında dinleme/izleme becerisini geliştirmek adına, ilgili dil becerisinin eğitimine yer verilmektedir. Bu kapsamda Türkçe dersi için hazırlanan öğretim programlarında, 1968 yılında hazırlanan öğretim programından itibaren dinleme/izleme alanına yönelik kazanımlar/davranışlar yer almaktadır. Özellikle 2006 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (MEB), “öğretmenlere bir yol çizmesi adına dinleme/izleme becerisine yönelik kazanımların yanı sıra, ilgili becerilerin öğrencilere kazandırılmasına yönelik sınıf içerisinde kullanılabilecek dinleme yöntem-tekniklerine ve örnek etkinliklere yer verilmiştir”. Önceki Türkçe dersi öğretim programları incelendiğinde, ilk defa bu programda dinleme/izleme

becerisine ayrıntılı bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Günümüzde ise 2018 yılında hazırlanmış ve 2019’da güncellenmiş olan Türkçe Dersi Öğretim Programı kullanılmaktadır. Bu Program’da dinleme/izleme becerisinin geliştirilmesi adına, hazırlanan ders kitaplarında bütün sınıf düzeylerinde, her tema içerisinde bir dinleme metninin bulunmasına yönelik ifadelerin yer aldığı ve ilgili dil becerisini eğitmeye yönelik kazanımlara yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte, dinleme metinlerinin farklı sınıf seviyelerine göre kullanım düzeyleri ve türleri de belirtilmiştir. Belirtilen türler “bilgilendirici metinler, hikâye edici metinler ve şiir” olarak üç ana başlık altında toplanmıştır. Kazanımlar ise genel itibariyle aynı olsa da bazı sınıf düzeylerinde değişkenlik gösterdiği görülmektedir (MEB, 2019).

Dinleme/izleme eğitiminin bu denli önemli olduğu bir ortamda, ilgili alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, temel dil becerileri içerisinde en az çalışma yapılan alanlardan birinin dinleme/izleme alanı olduğu göze çarpmaktadır (Aytan, 2011; Doğan, 2007; Kahtalı Doğan vd., 2020; Kılıç, 2021; Katrancı ve Yangın, 2013; Kocaadam, 2011; Kırbas, 2010; Süğümlü ve Yüce, 2020; Şahin, 2012; Topçuoğlu ve Özer, 2014; Uzun, Aytan ve Ungan, 2022). Öte yandan dinleme/izleme beceri alanlarının gelişimine yönelik olarak kullanılan etkinlikler, metinler ve bu metinlerde kullanılan türlerin tespitine yönelik çalışmaların da kısıtlı olduğu görülmüştür. Ders kitaplarının hem ekonomik hem de kolay ulaşılabilir oluşu, ilgili ders materyalinde kullanılan etkinliklerin kazanımlarla uyumunu ve metin türlerinin tespitini gerekli kılmaktadır. İlgili alanda kullanılan metin türlerinin ders kitaplarını hazırlayan yazarların inisiyatifine bırakılması ve dinleme/izleme beceri alanına yönelik olarak metin türlerinin dağılımına dair çizilmiş kesin bir çerçeve bulunmaması ve etkinliklerin kazanımları öğrencilere ne oranda yansıttığının bilinmemesi de bu çalışmayı önemli hale getirmektedir. Öte yandan çalışmanın, öğrencilere yansıtılmadığı görülen kazanımlara ve metin türlerine yönelik olarak etkinlik hazırlamada ders kitabı yazarlarına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada, devamlılığın sağlanması adına ilkökul ve ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme metinlerinin türleri ve bu türlerin sınıf seviyelerine göre dağılımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, bu metinlere bağlı etkinlikler de kazanımlar açısından incelenmiştir. Bu bilgilerden yola çıkılarak çalışmanın alt problemleri;

1. İlkokul ve ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme metinlerinin, Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (MEB, 2019: 17) genel çerçevesi çizilen metin türlerine ve sınıf seviyelerine göre dağılımı nasıldır?

2. İlkokul ve ortaokul Türkçe ders kitapları içerisinde yer alan dinleme/izleme etkinliklerinin, Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (MEB, 2019: 17) belirtilen dinleme/izleme kazanımlarını karşılama düzeyi nasıldır? şeklinde belirlenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

İlkokul ve ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme metinlerinin türlerini, bu türlerin sınıf seviyelerini göre dağılımlarını ve dinleme/izleme etkinliklerinin ilgili kazanımlara uygunluğunu incelemeyi amaçlayan bu çalışma, nitel araştırma yöntemine göre gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma; “Sosyal olguları bağlı oldukları ve içinde yer aldıkları ortamda doğal görünüşleriyle gözlem, görüşme ya da belgeleri değerlendirmek yoluyla bilgi edinme ve bu bilgileri analiz ederek kuram geliştirme olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2010: 45).”

Çalışma Materyali

Araştırmanın çalışma materyalini, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında ilkököl ve ortaokul düzeyinde Türkçe ders kitabı olarak okutulan 15 kitap ve bu kitaplarda yer alan 112 dinleme/izleme metni ile birlikte dinleme/izleme etkinlikleri oluşturmaktadır. Kitaplarla ilgili tanıtıcı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. İlkokul ve Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarıyla İlgili Tanıtıcı Bilgiler

Sınıf Seviyesi	Yayınevi	Yazarları	Basım Yılı
1	MEB Yayınları	Davut Civelek, Derya Yılmaz Gündüz, Fatma Karafilik	2022-23
1	Bilim ve Kültür Yayınları	Sultan Gündoğan Eski, Ali Aktaş	2022-23
2	Ada Yayıncılık	Nihat Erdal	
3	MEB Yayınları	Barış Ekin Karaduman, Erman Özdemir, Onur Yılmaz	2022-23
3	Gizem Yayıncılık	Ali Aslan	2022-23
4	MEB Yayınları	Hayriye Kaftan Ayan, Ümit Arslan, Sevim Kul, Nihan Yılmaz	2022-23
4	Özgün Yayıncılık	Işıl Uğur Yalçın	2022-23
5	Anıttepe Yayıncılık	Şule Çapraz Baran, Elif Diren	2022-23
6	Ata Yayıncılık	Mehmet Ozan Sarıboyacı	2022-23
6	MEB Yayınları	Nihal Ertürk, Seray Keleş, Damla Külünk	2022-23
6	MEB Yayınları	Sabri Ceylan, Kadir Duru, Gülten Erkek, Murat Pastutmaz	2022-23
7	Özgün Yayıncılık	Hilal Erkal, Mehmet Erkal	2022-23
7	MEB Yayınları	Tolga Kır, Emine Kırman, Seda Yağız	2022-23

7	MEB Yayınları	Ahmet Akgül, Nurcihan Demirer, Ebubekir Gürcan, Duygu Karadaş, İlkay Karahan, Ali Uysal	2022-23
8	MEB Yayınları	Hilal Eselioğlu, Sıdıka Set, Ayşe Yücel	2022-23

Tablo 1 incelendiğinde, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında, ilkokul düzeyi Türkçe dersinde 1, 3 ve 4. sınıflar için ikişer kitap, 2. sınıf için ise bir kitabın okutulabileceğine, ortaokul düzeyi Türkçe dersi için ise 5 ve 8. sınıflarda bir kitap, 6 ve 7. sınıflarda üçer kitabın okutulabileceğine karar verilmiştir. Çalışmada, bu 15 kitapta yer alan 112 adet dinleme/izleme metinleri ile bu metinlerin altında bulunan etkinliklerin her biri, dinleme/izleme metinlerinin türleri ve bu türlerin sınıf düzeylerine göre dağılımları açısından incelemeye alınmıştır. Bununla birlikte dinleme/izleme etkinlikleri, kazanımlara uygunluk açısından incelenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi ile elde edilmiştir. “Doküman incelemesi, araştırılmak istenen olgu ya da olgular hakkında bilgiler içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2005: 187)”. Öncelikle 2022-2023 eğitim-öğretim yılında MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından ilkokul ve ortaokul Türkçe derslerinde okutulması uygun görülen kitaplar belirlenmiştir. Okutulması uygun görülen kitaplar belirlendikten sonra ilgili Türkçe ders kitaplarına ulaşılmıştır. Ders kitaplarında dinleme/izleme metni olarak belirtilen metinler, EBA ve diğer internet ortamlarından indirilmiştir. Metinler ve etkinlikler, araştırmacılar tarafından dinlenmiş, izlenmiş, incelenmiş ve metinlerin türü, dağılımları, etkinliklerin kazanımlara uygunluğu belirlenmiştir. Elde edilen veriler doküman analizi ile çözümlenmiş, tablolaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Ulaşılan dinleme/izleme metinlerinin türleri ve sınıf düzeylerine göre dağılımları, 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı’na göre incelenmiş olup metin türlerine yönelik olarak gerekli bilgiler Şekil 1’de verilmiştir.

TÜRLER	1	2	3	4	5	6	7	8
BİLGİLENDİRİCİ METİNLER								
Anı		+	+	+	+	+	+	+
Biyografiler, Otobiyografiler							+	+
Blog						+	+	+
Dilekçe					+		+	+
Efemera ve Broşür (liste, diyagram, tablo, grafik, kroki, harita, afiş vb. karma içerikli metinler)		+	+	+	+	+	+	+
e-posta			+	+	+	+	+	+
Günlük		+	+	+			+	+
Haber Metni, Reklam		+	+	+	+	+	+	+
Kartpostal			+	+				
Kılavuzlar (kullanım kılavuzları, tarifname, talimatnameler vb.)		+	+	+	+	+	+	+
Gezi Yazısı						+	+	+
Makale / Fıkra / Söyleşi /Deneme					+	+	+	+
Mektup					+	+	+	+
Özlü Sözler (atasöz, deyim, duvar yazıları, döviz vb.)	+	+	+	+				
Özlü Sözler (vecize, atasöz, deyim, aforizma, duvar yazıları, motto, döviz vb.)					+	+	+	+
Sosyal Medya Mesajları				+	+	+	+	+
HİKÂYE EDİCİ METİNLER								
Çizgi Roman	+	+	+	+	+	+	+	+
Fabli	+	+	+	+	+	+	+	+
Hikâye	+	+	+	+	+	+	+	+
Karikatür	+	+	+	+	+	+	+	+
Masal / Efsane / Destan	+	+	+	+	+	+	+	+
Mizahi Fıkra	+	+	+	+	+	+	+	+
Roman				+	+	+	+	+
Tiyatro	+	+	+	+	+	+	+	+
ŞİİR								
Mani / Ninni	+	+	+	+				
Sarkı / Türkü	+	+	+	+	+	+	+	+
Şiir	+	+	+	+	+	+	+	+
Tekerleme / Sayımaca / Bilmece	+	+	+	+	+	+	+	+

Şekil 1. 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Sınıf Düzeylerine Göre Metin Türlerinin Dağılımı

Bulgular

İlkokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Dinleme/İzleme Metin Türlerinin Sınıf Seviyelerine Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

İlkokul Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme metinleri, metin türlerinin dağılımı açısından incelenmiş olup sınıf seviyelerine göre tür dağılımına ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. İlkokul Dinleme/İzleme Metinlerinin Türler Açısından Sınıf Seviyelerine Göre Dağılımı

TÜRLER	1(A)	1(B)	2	3(A)	3(B)	4(A)	4(B)	Toplam
BİLGİLENDİRİCİ METİNLER								
Anı	-	-	-	-	-	-	-	-
Biyografi, Otobiyografi	-	-	-	-	-	-	-	-
Blog	-	-	-	-	-	-	-	-
Dilekçe	-	-	-	-	-	-	-	-
Efemera ve Broşür	-	-	-	-	-	-	-	-
e-posta	-	-	-	-	-	-	-	-
Günlük	-	-	-	-	-	-	-	-
Haber metni, Reklam	-	-	-	-	-	-	-	-
Kartpostal	-	-	-	-	-	-	-	-
Kılavuzlar	-	-	-	-	-	-	-	-
Gezi yazısı	-	-	-	-	-	-	-	-
Makale/Fıkra	-	-	-	-	-	-	-	-
Söyleşi	2	-	2	-	-	-	-	4
Deneme	-	1	-	-	2	-	2	5
Mektup	-	-	-	-	-	-	-	-
Özlü Sözler	-	-	-	-	-	-	-	-

Sosyal Medya Mesajları	-	-	-	-	-	-	-	-	-
									TOPLAM 9
HİKÂYE EDİCİ METİNLER									
Çizgi Roman	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fabl	-	1	1	-	-	2	1	-	5
Hikâye	1	1	3	3	2	3	3	-	16
Karikatür	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Masal/ Efsane/Destan	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Mizahi Fıkra	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Roman	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tiyatro	-	-	-	-	-	-	-	-	-
									TOPLAM 22
ŞİİR									
Mani/Ninni	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şarkı/Türkü	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Şiir	1	1	2	2	3	1	1	-	11
Tekerleme/ Sayımaca/ Bilmecce	-	-	-	-	-	-	-	-	-
									TOPLAM 13
Toplam	4	4	8	7	7	6	8		44

1(A): MEB Yay./ 1(B):Bilim ve Kültür Yay. / 3(A): MEB Yay. / 3(B): Gizem Yay. / 4(A): MEB Yay. / 4(B): Özgün Yay.

Tablo 2'ye göre, ilgili ders kitaplarında en çok hikâye edici metin biçiminde (22) dinleme/izleme metnine yer verilmiştir. Hikâye edici metin biçimini, şiir metin biçimi (13) takip etmiştir. Dinleme/izleme metni olarak en az yer verilen metin biçimi ise bilgilendirici metin biçimidir (9). Diğer yandan türler tek başına ele alındığında, dinleme/izleme metinlerinde en çok yer verilen türlerin hikâye (16), şiir (11), deneme (5), fabl (5) ve söyleşi (4) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, pek çok türün de göz ardı edildiği tespit edilmiştir. İzleme metinlerine (film, çizgi film, belgesel, kısa film vb.) dair herhangi bir tür bilgisi verilmediğinden ilgili metinlere yönelik bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Dinleme/İzleme Metin Türlerinin Sınıf Seviyelerine Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme metinleri, metin türleri açısından incelenmiş olup sınıf seviyelerine göre tür dağılımına ilişkin bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ortaokul Dinleme/İzleme Metinlerinin Türler Açısından Sınıf Seviyelerine Göre Dağılımı

TÜRLER	5	6(A)	6(B)	6(C)	7(A)	7(B)	7(C)	8	Toplam
BİLGİLENDİRİCİ METİNLER									
Anı	2	-	2	1	-	1	-	2	8
Biyografi, Otobiyografi	1	-	-	-	1	2	-	-	4
Blog	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dilekçe	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Efemera ve Broşür	-	-	-	-	-	-	-	-	-
e-posta	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Günlük	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Haber metni, Reklam	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kartpostal	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kılavuzlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gezi yazısı	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Makale/Fıkra	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Söyleşi	1	1	1	1	-	1	2	-	7
Deneme	1	-	-	1	-	-	3	-	5
Mektup	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Özlü Sözler	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sosyal Medya Mesajları	-	-	-	-	-	-	-	-	-
								TOPLAM	28
HİKÂYE EDİCİ METİNLER									
Çizgi Roman	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fabl	1	1	-	-	-	-	-	1	3
Hikâye	-	2	4	2	3	-	1	1	13
Karikatür	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Masal/ Efsane/Destan	-	1	-	-	1	1	1	1	5
Mizahi Fıkra	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Roman	-	-	-	-	1	-	-	1	2
Tiyatro	-	-	-	-	-	-	-	-	-
								TOPLAM	23
ŞİİR									
Mani/Ninni	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şarkı/Türkü	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Şiir	2	-	-	3	-	1	-	-	6
Tekerleme/ Sayımaca/ Bilmece	-	-	-	-	-	-	-	-	-
								TOPLAM	7
Toplam	8	7	7	8	7	7	8	6	58

6(A): MEB-Sabri Ceylan vd. / 6(B): MEB-Nihal Ertürk vd. / 6(C): Ata Yay. /

7(A): MEB-Tolga Kır vd. / 7(B): MEB-Ahmet Akgül vd. / 7(C): Özgün Yay.

Tablo 3'e göre, ilgili ders kitaplarında en çok bilgilendirici metin biçiminde (28) dinleme/izleme metnine yer verilmiştir. Bilgilendirici metin biçimini, hikâye edici metin biçimi (23) takip etmiştir. Dinleme/izleme metni olarak en az yer verilen metin biçimi ise şiir metin biçimidir (7). Diğer yandan türler tek başına ele alındığında, dinleme/izleme metinlerinde en çok yer verilen türlerin hikâye (13), anı (8), söyleşi (7) ve şiir (6) olduğu görülmektedir. İzleme metinlerine (film, çizgi film, belgesel vb.) dair herhangi bir tür bilgisi verilmediğinden ilgili metinlere yönelik bir değerlendirme yapılamamaktadır. Bununla birlikte, pek çok türün de göz ardı edildiği ve yer verilmediği tespit edilmiştir.

İlkokul Dinleme/İzleme Etkinliklerinin Kazanımları Karşılama Düzeyine İlişkin Bulgular

İlkokul Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme etkinlikleri, kazanımlar açısından incelenmiş olup sınıf seviyelerine göre kazanım dağılımına ilişkin bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. İlkokul Dinleme/İzleme Etkinliklerinin Kazanımlara Uygunluğu

DİNLEME/İZLEME KAZANIMLARI	1(A)	1(B)	2	3(A)	3(B)	4(A)	4(B)	Toplam
1. SINIF SEVİYESİ								
T.1.1.1. Doğal ve yapay ses kaynaklarından çıkan sesleri ayırt eder.	-	-	-	-	-	-	-	-
T.1.1.2. Duyduğu sesleri taklit eder.	-	-	-	-	-	-	-	-
T.1.1.3. Seslere karşılık gelen harfleri ayırt eder.	-	-	-	-	-	-	-	-
T.1.1.4. Görselden/görsellerden hareketle dinleyeceği/izleyeceği metin hakkında tahminde bulunur.	4	2	-	-	-	-	-	6
T.1.1.5. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi hakkında tahminde bulunur.	-	-	-	-	-	-	-	-
T.1.1.6. Dinlediği/izlediği metni anlatır.	-	1	-	-	-	-	-	1
T.1.1.7. Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu belirler.	1	2	-	-	-	-	-	3
T.1.1.8. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir.	4	4	-	-	-	-	-	8
T.1.1.9. Sözlü yönergeleri uygular.	-	-	-	-	-	-	-	-
T.1.1.10. Dinleme stratejilerini uygular.	4	4	-	-	-	-	-	8
T.1.1.11. Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	13	13						26
2. SINIF SEVİYESİ								
T.2.1.1. Görselden/görsellerden hareketle dinleyeceği/izleyeceği metnin konusunu tahmin eder.	-	-	7	-	-	-	-	7
T.2.1.2. Dinlediklerinde /izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.	-	-	2	-	-	-	-	2
T.2.1.3. Dinlediği/izlediği metni anlatır.	-	-	4	-	-	-	-	4
T.2.1.4. Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu belirler.	-	-	5	-	-	-	-	5
T.2.1.5. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir.	-	-	8	-	-	-	-	8
T.2.1.6. Dinlediklerine/izlediklerine farklı başlıklar önerir.	-	-	4	-	-	-	-	4
T.2.1.7. Sözlü yönergeleri uygular.	-	-	1	-	-	-	-	1
T.2.1.8. Dinleme stratejilerini uygular.	-	-	8	-	-	-	-	8
T.2.1.9. Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM			39					39

3. SINIF SEVİYESİ								
T.3.1.1. Görselden/görsellerden hareketle dinleyeceği/izleyeceği metnin konusunu tahmin eder.	-	-	-	8	1	-	-	9
T.3.1.2. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.	-	-	-	-	-	-	-	-
T.3.1.3. Dinlediği/izlediği metni ana hatlarıyla anlatır.	-	-	-	1	2	-	-	3
T.3.1.4. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen, bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder.	-	-	-	8	8	-	-	16
T.3.1.5. Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu belirler.	-	-	-	8	1	-	-	9
T.3.1.6. Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ana duygusunu belirler.	-	-	-	8	1	-	-	9
T.3.1.7. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir.	-	-	-	8	8	-	-	16
T.3.1.8. Dinlediklerine/izlediklerine farklı başlıklar önerir.	-	-	-	6	1	-	-	7
T.3.1.9. Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.	-	-	-	1	-	-	-	1
T.3.1.10. Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini ifade eder.	-	-	-	4	-	-	-	4
T.3.1.11. Sözlü yönergeleri uygular.	-	-	-	-	1	-	-	1
T.3.1.12. Dinleme stratejilerini uygular.	-	-	-	8	8	-	-	16
T.3.1.13. Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM				60	31			91

4. SINIF SEVİYESİ								
T.4.1.1. Görselden/görsellerden hareketle dinleyeceği/izleyeceği metnin konusunu tahmin eder.	-	-	-	-	-	5	3	8
T.4.1.2. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.	-	-	-	-	-	3	2	5
T.4.1.3. Dinlediği/izlediği metni ana hatlarıyla anlatır.	-	-	-	-	-	3	3	6
T.4.1.4. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen, bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder.	-	-	-	-	-	8	7	15
T.4.1.5. Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu belirler.	-	-	-	-	-	7	5	12
T.4.1.6. Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ana duygusunu belirler.	-	-	-	-	-	7	4	11
T.4.1.7. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir.	-	-	-	-	-	8	8	16
T.4.1.8. Dinlediklerine/izlediklerine farklı başlıklar önerir.	-	-	-	-	-	4	4	8
T.4.1.9. Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini ifade eder	-	-	-	-	-	4	5	9
T.4.1.10. Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.	-	-	-	-	-	2	1	3
T.4.1.11. Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.	-	-	-	-	-	4	4	8
T.4.1.12. Dinleme stratejilerini uygular.	-	-	-	-	-	8	8	16
T.4.1.13. Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	-	-	-	-	-	1	1	2
Toplam						64	55	119

1(A): MEB Yay./ 1(B):Bilim ve Kültür Yay. / 3(A): MEB Yay. /
3(B): Gizem Yay. / 4(A): MEB Yay. / 4(B): Özgün Yay.

Tablo 4'e göre, 1. sınıf seviyesinde yer alan MEB Yayınlarına ait Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme metinlerinde en çok kullanılan kazanımlar sırasıyla; "T.1.1.4. (4)/T.1.1.8. (4)/T.1.1.10. (4) ve T.1.1.7. (1)" şeklindedir. Bilim ve Kültür Yayınlarına ait 1. sınıf Türkçe ders kitabı dinleme/izleme etkinliklerinde ise kullanılan kazanımlar, "T.1.1.10. (4)/ T.1.1.8. (4)/ T.1.1.4. (2)/ T.1.1.7. (2) ve T.1.1.6. (1)" şeklindedir. İki ders kitabı karşılaştırıldığında en çok kazanımın özel yayınevine ait ders kitabında bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte kazanımların dağılımında dengesizlikler ve dalgalanmalar görülmektedir. Diğer yandan bu dalgalanmaların yanı sıra, hiç değinilmeyen kazanımların bulunduğu da göze çarpmaktadır.

2. sınıf seviyesinde yer alan Türkçe ders kitabı dinleme/izleme etkinliklerinde en çok kullanılan kazanımlar sırasıyla; "T.2.1.5. (8)/ T.2.1.8. (8)/ T.2.1.1. (7)/ T.2.1.4. (5)/ T.2.1.3. (4)/ T.2.1.6. (4)/ T.2.1.2. (2) ve T.2.1.7 (1)" şeklindedir. Bakıldığında kazanımlar arası dalgalanmalar olduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte T.2.1.9. numaralı kazanıma hiç yer verilmediği görülmektedir.

3. sınıf seviyesinde yer alan MEB Yayınlarına ait Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme metinlerinde en çok kullanılan kazanımlar sırasıyla; "T.3.1.1. (8)/T.3.1.4. (8)/T.3.1.5. (8)/T.3.1.6. (8)/T.3.1.7. (8)/T.3.1.12. (8)/ T.3.1.8. (6)/ T.3.1.10. (4)/ T.3.1.3. (1) ve T.3.1.9. (1)" şeklindedir. Gizem Yayınlarına ait 3. sınıf Türkçe ders kitabı dinleme/izleme etkinliklerinde en çok kullanılan kazanımlar ise "T.3.1.4. (8)/ T.3.1.7. (8)/ T.3.1.12. (8)/ T.3.1.3. (2)/ T.3.1.1. (1)/ T.3.1.5. (1)/ T.3.1.6. (1)/ T.3.1.8. (1) ve T.3.1.11. (1)" şeklindedir. İki ders kitabı karşılaştırıldığında en çok kazanımın MEB Yayınlarına ait ders kitabında bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte kazanımların dağılımında dengesizlikler ve dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Diğer yandan, her iki ders kitabında da çok fazla yer verilen kazanımlar bulunduğu gibi, hiç yer verilmeyen kazanımlar da bulunmaktadır.

4. sınıf seviyesinde yer alan MEB Yayınlarına ait Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme metinlerinde en çok kullanılan kazanımlar sırasıyla; "T.4.1.4. (8)/T.4.1.7. (8)/T.4.1.12. (8)/T.4.1.5. (7)/T.4.1.6. (7)/T.4.1.1. (5)/ T.4.1.8. (4)/ T.4.1.9. (4)/ T.4.1.11. (4)/T.4.1.2. (3)/ T.4.1.3. (3)/ T.4.1.10. (2) ve T.4.1.13. (1)" şeklindedir. Özgün Yayınlarına ait 4. sınıf Türkçe ders kitabı dinleme/izleme etkinliklerinde ise en çok kullanılan kazanımlar, "T.4.1.7. (8)/T.4.1.12. (8)/T.4.1.4. (7)/T.4.1.5. (5)/T.4.1.9. (5)/T.4.1.6. (4)/ T.4.1.8. (4)/ T.4.11. (4)/ T.4.1.1. (3)/T.4.1.3. (3)/ T.4.1.2. (2)/ T.4.1.10. (1) ve T.4.1.13. (1)" şeklindedir. İki ders kitabı karşılaştırıldığında en çok kazanımın MEB Yayınlarına ait ders kitabında bulunduğu

görülmektedir. İki ders kitabında da kazanımlarda dalgalanmalar mevcuttur. Bununla birlikte her ikisinde de bütün kazanımlara değinilmiştir.

Ortaokul Dinleme/İzleme Etkinliklerinin Kazanımları Karşılama Düzeyine İlişkin Bulgular

Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme etkinlikleri, kazanımlar açısından incelenmiş olup sınıf seviyelerine göre kazanım dağılımına ilişkin bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Ortaokul Dinleme/İzleme Etkinliklerinin Kazanımlara Uygunluğu

DİNLEME/İZLEME KAZANIMLARI	5	6(A)	6(B)	6(C)	7(A)	7(B)	7(C)	8	Toplam
5. SINIF SEVİYESİ									
T.5.1.1. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.	1	-	-	-	-	-	-	-	1
T.5.1.2. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen, bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder.	8	-	-	-	-	-	-	-	8
T.5.1.3. Dinlediklerinin/izlediklerini n konusunu belirler.	2	-	-	-	-	-	-	-	2
T.5.1.4. Dinlediklerinin/izlediklerini n ana fikrini/ana duygusunu tespit eder	4	-	-	-	-	-	-	-	4
T.5.1.5. Dinlediklerini/izlediklerini özetler.	2	-	-	-	-	-	-	-	2
T.5.1.6. Dinledikleri/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir.	8	-	-	-	-	-	-	-	8
T.5.1.7. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik farklı başlıklar önerir.	4	-	-	-	-	-	-	-	4
T.5.1.8. Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.	2	-	-	-	-	-	-	-	2
T.5.1.9. Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
T.5.1.10. Dinlediklerinin/izlediklerini n içeriğini değerlendirir.	3	-	-	-	-	-	-	-	3
T.5.1.11. Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini bildirir.	7	-	-	-	-	-	-	-	7

T.5.1.12. Dinleme stratejilerini uygular.	8	-	-	-	-	-	-	-	8
TOPLAM	49								49
6. SINIF SEVİYESİ									
T.6.1.1. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.	2	2	1	-	-	-	-	-	5
T.6.1.2. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen, bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder.	8	3	8	-	-	-	-	-	19
T.6.1.3. Dinlediklerini/izlediklerini özetler.	1	6	3	-	-	-	-	-	10
T.6.1.4. Dinledikleri/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir.	8	8	7	-	-	-	-	-	23
T.6.1.5. Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu belirler.	1	3	3	-	-	-	-	-	7
T.6.1.6. Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ana duygusunu tespit eder.	1	2	3	-	-	-	-	-	6
T.6.1.7. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik farklı başlıklar önerir.	2	5	1	-	-	-	-	-	8
T.6.1.8. Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.	1	3	2	-	-	-	-	-	6
T.6.1.9. Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	1	1	1	-	-	-	-	-	3
T.6.1.10. Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.	-	2	1	-	-	-	-	-	3
T.6.1.11. Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini bildirir.	7	6	7	-	-	-	-	-	20
T.6.1.12. Dinleme stratejilerini uygular.	8	8	8	-	-	-	-	-	24
TOPLAM	40	49	45						134
7. SINIF SEVİYESİ									
T.7.1.1. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.	-	-	-	-	2	1	1	-	4
T.7.1.2. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen, bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder.	-	-	-	-	8	6	8	-	22

T.7.1.3. Dinlediklerini/izlediklerini özetler.	-	-	-	-	2	3	2	-	7
T.7.1.4. Dinledikleri/izlediklerine yönelik soruları cevaplar.	-	-	-	-	8	7	7	-	22
T.7.1.5. Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu belirler.	-	-	-	-	3	5	5	-	13
T.7.1.6. Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ana duygusunu belirler.	-	-	-	-	2	4	5	-	11
T.7.1.7. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik farklı başlıklar önerir.	-	-	-	-	2	3	2	-	7
T.7.1.8. Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.	-	-	-	-	2	1	-	-	3
T.7.1.9. Dinlediklerinde/izlediklerinde başvurulan düşünceyi geliştirme yollarını tespit eder.	-	-	-	-	2	2	3	-	7
T.7.1.10. Dinlediklerinde/izlediklerinde tutarlılığı sorgular.	-	-	-	-	3	1	-	-	4
T.7.1.11. Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini bildirir.	-	-	-	-	2	3	4	-	9
T.7.1.12. Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.	-	-	-	-	2	2	-	-	4
T.7.1.13. Dinleme stratejilerini uygular.	-	-	-	-	8	8	8	-	24
T.7.1.14. Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	-	-	-	-	1	1	-	-	2
TOPLAM					47	47	45		139
8. SINIF SEVİYESİ									
T.8.1.1. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.	-	-	-	-	-	-	-	1	1
T.8.1.2. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder.	-	-	-	-	-	-	-	8	8
T.8.1.3. Dinlediklerini/izlediklerini özetler.	-	-	-	-	-	-	-	3	3
T.8.1.4. Dinledikleri/izlediklerine	-	-	-	-	-	-	-	8	8

yönelik sorulara cevap verir.										
T.8.1.5.										
Dinlediklerinin/izlediklerini n konusunu tespit eder.	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5
T.8.1.6.										
Dinlediklerinin/izlediklerini n ana fikrini/ana duygusunu tespit eder.	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
T.8.1.7.										
Dinlediklerine/izlediklerine yönelik farklı başlıklar önerir.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
T.8.1.8.										
Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
T.8.1.9.										
Dinlediklerinde/izlediklerinde tutarlılığı sorgular.	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
T.8.1.10.										
Dinledikleri/izledikleri ile ilgili görüşlerini bildirir.	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5
T.8.1.11.										
Dinledikleri/izledikleri medya metinlerini değerlendirir.	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
T.8.1.12.										
Dinlediklerinde/izlediklerinde başvurulan düşünceyi geliştirme yollarını tespit eder.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
T.8.1.13.										
Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
T.8.1.14.										
Dinleme stratejilerini uygular.	-	-	-	-	-	-	-	-	8	8
TOPLAM									50	50

6(A): MEB-Sabri Ceylan vd. / 6(B): MEB-Nihal Ertürk vd. / 6(C): Ata Yay. / 7(A): MEB-Tolga Kır vd. / 7(B): MEB-Ahmet Akgül vd. / 7(C): Özgün Yay.

Tablo 5'e göre, 5. sınıf seviyesinde yer alan Anıttepe Yayınlarına ait Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme metinlerinde en çok kullanılan kazanımlar sırasıyla; "T.5.1.2. (8)/T.5.1.6. (8)/T.5.1.12. (8)/T.5.1.11. (7)/ T.5.1.4. (4)/T.5.1.7. (4)/ T.5.1.10. (3)/ T.5.1.3. (2)/ T.5.1.5. (2)/ T.5.1.8. (2) ve T.5.1.1. (1)" şeklindedir. Bununla birlikte kazanımların dağılımında dengesizlikler ve dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Diğer yandan T.5.1.9. numaralı kazanıma hiç yer verilmediği görülmektedir.

6. sınıf seviyesinde yer alan MEB Yayınlarına (Sabri Ceylan vd.) ait Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme metinlerinde en çok kullanılan kazanımlar sırasıyla; "T.6.1.2. (8)/T.6.1.4. (8)/T.6.1.12. (8)/T.6.1.11. (7)/T.6.1.1./(2)/T.6.1.7. (2)/ T.6.1.3. (1)/ T.6.1.5. (1)/ T.6.1.6. (1)/ T.6.1.8. (1) ve T.6.1.9. (1)" şeklindedir. Ayrıca T.6.1.10. numaralı kazanıma hiç

yer verilmediği görülmektedir. MEB Yayınlarına ait (Nihal Ertürk vd.) 6. sınıf Türkçe ders kitabı dinleme/izleme etkinliklerinde en çok kullanılan kazanımlar ise “T.6.1.4. (8)/ T.6.1.12. (8)/ T.6.1.3. (6)/T.6.1.11. (6)/T.6.1.7. (5)/ T.6.1.2. (3)/ T.6.1.5. (3)/ T.6.1.8. (3)/ T.6.1.1. (2)/T.6.1.6. (2)/ T.6.1.10. (2) ve T.6.1.9. (1)” şeklindedir. Ata Yayınlarına ait 6. sınıf Türkçe ders kitabı dinleme/izleme etkinliklerinde en çok kullanılan kazanımlar ise “T.6.1.2. (8)/ T.6.1.12. (8)/ T.6.1.4. (7)/T.6.1.11. (7)/T.6.1.3. (3)/ T.6.1.5. (3)/ T.6.1.6. (3)/ T.6.1.8. (2)/ T.6.1.1. (1)/T.6.1.7. (1)/ T.6.1.9. (1) ve T.6.1.10. (1)” şeklindedir. Üç ders kitabı karşılaştırıldığında en çok kazanımın MEB Yayınlarına (Nihal Ertürk vd.) ait ders kitabında bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte kazanımların dağılımında dengesizlikler ve dalgalanmalar olduğu görülmektedir.

7. sınıf seviyesinde yer alan MEB Yayınlarına (Tolga Kır vd.) ait Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme metinlerinde en çok kullanılan kazanımlar sırasıyla; “T.7.1.2. (8)/T.7.1.4. (8)/T.7.1.13. (8)/T.7.1.5. (3)/T.7.1.10./ (3)/T.7.1.1. (2)/ T.7.1.3. (2)/ T.7.1.6. (2)/ T.7.1.7. (2)/ T.7.1.8. (2)/ T.7.1.9. (2)/ T.7.1.11. (2)/ T.7.1.12. (2) ve T.7.1.14. (1)” şeklindedir. MEB Yayınlarına ait (Ahmet Akgül vd.) 7. sınıf Türkçe ders kitabı dinleme/izleme etkinliklerinde en çok kullanılan kazanımlar ise “T.7.1.13. (8)/ T.7.1.4. (7)/ T.7.1.2. (6)/T.7.1.5. (5)/T.7.1.6. (4)/ T.7.1.3. (3)/ T.7.1.7. (3)/ T.7.1.11. (3)/ T.7.1.9. (2)/T.7.1.12. (2)/ T.7.1.1. (1)/ T.7.1.8. (1)/T.7.1.10. (1) VE T.7.1.14. (1)” şeklindedir. Özgün Yayınlarına ait 7. sınıf Türkçe ders kitabı dinleme/izleme etkinliklerinde en çok kullanılan kazanımlar ise “T.7.1.2. (8)/ T.7.1.13. (8)/ T.7.1.4. (7)/T.7.1.5. (5)/T.7.1.6. (5)/ T.7.1.11. (4)/ T.7.1.9. (3)/ T.7.1.7. (2)/ T.7.1.9. (2) ve T.7.1.1. (1)” şeklindedir. Ayrıca “T.7.1.8./ T.7.1.10./T.7.1.12./T.7.1.14.” numaralı kazanımlara hiç değinilmediği göze çarpmaktadır. Üç ders kitabı karşılaştırıldığında en çok kazanımın MEB Yayınlarına (Tolga Kır vd./Ahmet Akgül vd.) ait ders kitaplarında bulunduğu tespit edilmiştir. Her iki ders kitabında da eşit sayıda kazanım mevcuttur ancak kazanım numaraları aynı değildir. Bununla birlikte, kazanımların dağılımında dengesizlikler ve dalgalanmalar olduğu görülmektedir.

8. sınıf seviyesinde yer alan MEB Yayınlarına ait Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme metinlerinde en çok kullanılan kazanımlar sırasıyla; “T.8.1.2. (8)/T.8.1.4. (8)/T.8.1.14. (8)/T.8.1.5. (5)/T.8.1.10./ (5)/T.8.1.6. (4)/ T.8.1.3. (3)/ T.8.1.9. (2)/ T.8.1.11. (2)/ T.8.1.1. (1)/ T.8.1.7. (1)/ T.8.1.8. (1)/ T.8.1.12. (1) ve T.8.1.13. (1)” şeklindedir. Kazanımların dağılımlarında dalgalanmalar görülmektedir ancak değinilmeyen hiçbir kazanım bulunmamaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Dinleme/izleme becerisinin eğitiminde kullanılan materyallerin niteliği ve çeşitliliği, eğitim sürecinde elde edilen verimi doğrudan etkilemektedir. Eğitimin verimli ve etkili ilerletilebilmesi için olabildiğince çeşitli uygulama ve türlerden yararlanmakta fayda vardır. Öncelikle diğer materyallere oranla daha kolay ulaşılabilir olan ders kitapları aracılığıyla bu türsel verimlilik ve çeşitlilik sağlanmalıdır. Daha sonra dinleme/izleme etkinlikleri vasıtasıyla, ilgili becerilerin gelişimi desteklenmelidir. Bu etkinliklerde kullanılan metin türleri ve kazanımlar ilgili alandaki gelişimi iyileştirici nitelikte olmalıdır. Bu sayede çeşitli metin türlerinin ve kazanımların ilgili alanda kullanılması ve uygulanmasıyla, dinleme/izleme becerilerinin gelişimini ve verimini sağlamak mümkün olacaktır. Dinleme/izleme eğitiminde kullanılacak çeşitli türleri; fıkralar, öyküler, tekerlemeler, masallar, efsaneler, şiirler, hava durumları, haber kaynakları, reklamlar, denemeler, makaleler vs. olarak sıralamak mümkündür. Bu türlere dair yapılabilecek uygulama çalışmaları ise dinleme çalışmaları, dikte çalışmaları, özellik belirleme çalışmaları, ana fikri ve yardımcı fikri buldurma çalışmaları vb. olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğan 2007; Özbay 2001; Yangın 2002).

Türkçe dersi öğretim programında, ilgili becerileri geliştirmek amacıyla her temada, dört metnin yer alması gerektiği ve bu metinlerden birinin dinleme/izleme metni olması gerektiği vurgulanmaktadır (MEB, 2019: 16). İncelenen ders kitaplarında bulunan metin sayıları, öğretim programına uygun olarak her temada bir adet olacak şekildedir.

İlkokul Türkçe ders kitaplarında yer verilen 48 dinleme/izleme metninin 44'ü dinleme 4'ü izleme metnidir. İlkokul Türkçe ders kitaplarında, dinleme/izleme metni olarak işlevleri ve yazılış amaçları bakımından en çok hikâye edici metin biçimine yer verilmiştir. Kemiksiz'in (2016) çalışmasında da bütün sınıf seviyeleri içinde dinleme metni olarak en fazla hikaye türünün yer aldığı belirtilmiştir. Hikâye edici metin biçimini, şiir metin biçimi ve bilgilendirici metin biçimi izlemiştir. Genel metin biçimlerinin dışına çıkılıp türler tek başına ele alındığında ise en çok yer verilen metin türünün hikâye olduğu görülmektedir. Hikâye türünü şiir, deneme, fabl ve söyleşi türü takip etmektedir. Ders kitabında yer alan izleme metinlerinin ise 3'ü çizgi film, 1'i kısa filmidir. 1. sınıf, 2. sınıf ve 4. sınıf Özgün yayınları tarafından hazırlanan Türkçe ders kitaplarında izleme metni yer almamıştır. İzleme metnine en çok yer veren Türkçe ders kitabı, 4. sınıf MEB kitabıdır. Diğer yandan tür çeşitliliğinin en fazla olduğu Türkçe ders kitabı, 4. sınıf Özgün yayınlarına ait olan ders kitabıdır. Göçer ve Çaylı (2019: 472) tarafından yapılan bir çalışmada, hikâye edici metinlerin dinleme becerisinin gelişiminde oldukça etkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışmada da ilkökul Türkçe ders kitaplarında en çok kullanılan metin biçimlerinin hikâye edici metinler olduğu tespit edilmiştir.

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer verilen 64 dinleme/izleme metninin 54'ü dinleme, 10'u izleme metnidir. Ortaokul Türkçe ders kitaplarında, dinleme/izleme metni olarak işlevleri ve yazılış amaçları bakımından en çok bilgilendirici metin biçimine yer verilmiştir. Bilgilendirici metin biçimini, hikâye edici ve şiir metin türü izlemiştir. Genel metin biçimi çerçevesinin dışına çıkılarak türler tek başına ele alındığında ise dinleme/izleme metinlerinde en çok kullanılan tür hikâyedir. Hikâye türünü anı, söyleşi ve şiir takip etmiştir. İzleme metinlerinin 6'sı belgesel, 2'si film, 2'si ise çizgi filmidir. 6. sınıf Ata ve 7. sınıf Özgün yayınları tarafından hazırlanan Türkçe ders kitaplarında izleme metni yer almamıştır. İzleme metnine en çok yer veren Türkçe ders kitabı Ahmet Akgül vd. tarafından hazırlanan 7. sınıf MEB kitabıdır. Aynı zamanda, bu kitapta yer verilen dinleme metinlerinin tümü farklı türdedir. Diğer bir deyişle, tür çeşitliliğinin en fazla olduğu kitaptır. Dinleme metinleri açısından tür çeşitliliği en az olan kitap ise Nihal Ertürk vd. tarafından hazırlanan 6. sınıf MEB Türkçe ders kitabıdır.

8. sınıf MEB Türkçe ders kitabında şiir türüne hiç yer verilmediği ve diğer kitaplarda olduğu gibi metin türlerinin dağılımında dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Ancak Uzun, Aytan ve Ungan'ın (2022: 397) yapmış olduğu çalışmada, dil gelişimi açısından bakıldığında, 8. sınıf seviyesinde şiir türünün kullanılmamasının estetik haz noktasında ders kitaplarının yetersiz kalınmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Kılıç ve Erkal'ın (2021: 19) yapmış olduğu bir çalışmada ise 8. sınıf ders kitabında yer alacak metin türlerinin dağılımlarının eşit oranda olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Program'a göre ilkökul ve ortaokul seviyesinde, dinleme/izleme metinlerinin tür dağılımlarına dair genel bir çerçeve belirlenmemiştir. "Hangi temada, hangi metin türlerinin yer alacağı tamamen ders kitabı yazarının/yazarlarının tercihine bırakılmıştır." (MEB, 2019: 17). Bu durum da metin türlerinin temalara göre dağılımında dengesizlikler ortaya çıkarmıştır. Ancak Program (2019: 17)'da, "İlke olarak metin türlerinin temalar arasında, kitap bütününde dengeli bir şekilde dağılımının sağlanması esastır." ilkesi yer almaktadır. Bazı ders kitaplarında dinleme metni olarak çeşitlilik oldukça fazlayken bazılarında ise üç metin türünden fazlası kullanılmamıştır. Ayrıca bazı ders kitaplarında bulunan metin türlerinin Program'da belirtilen tür dağılımına göre, ilgili sınıf seviyesinde bulunmaması gerekmektedir. 7 ve 8. sınıf düzeyinde bulunması gereken bir metin türü 5. sınıf seviyesinde, ortaokul düzeyinde bulunması gereken bir metin türü ise 1. sınıf seviyesinde bulunabilmektedir. Görülmektedir ki ders kitaplarında, sınıf seviyelerine göre tür dağılımına gerekli özen gösterilmemiştir. Turan Siviş ve Emiroğlu (2020: 132), 1-4. sınıflarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme metinlerinin belirlenen ölçütlere göre incelenmesini amaçladıkları çalışmalarında, bu çalışmayla benzer sonuçlar elde etmiştir. Çalışmaya göre, tür bakımından dağılımın programa göre yapılmadığı, metin seçimi ve metinlerin taşınması gereken özellikler bakımından gerekli planlamanın

yapılmadığı, öğrenci ve sınıf seviyesinin dikkate alınmadığı tespit edilmiştir. Bununla ilgili yapılan bir diğer çalışmada ise Türkçe ders kitapları hakkında görüş bildiren öğretmenler, dinleme/izleme becerisine yönelik kullanılan metinlerin büyük bir kısmını öğrencilerin anlamakta zorluk çektiklerini dile getirmiştir. Bunun sebebi olarak da metin türlerinin Program’da belirtilen sınıf seviyelerine göre kullanılmaması gösterilmiştir (Çarkıt, 2019: 31). Tamtürk (2019: 80) tarafından yapılan bir çalışmada ise izleme becerisinin Türkçe ders kitaplarında yeterince yer bulamadığı, en çok dinleme metinlerine yer verildiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra dinleme ve izleme metinlerinin temalar içerisinde dengeli bir şekilde dağılmadığı ifade edilmiştir. Kılıç (2021: 249)’a göre de Türkçe ders kitaplarında en çok dinleme metinlerine yer verilmektedir. Çalışmada izleme metinlerinin az sayıda olduğu, hatta bazı ders kitaplarında hiç yer verilmediği belirtilmektedir. Bu çalışma, ilgili araştırmaları destekler niteliktedir. Diğer yandan Kayırmaz Yavuz (2019: 92), izleme metinlerinin pek çok açıdan oldukça dikkat çekici olması nedeniyle daha fazla kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Kullanılmamasının sebebi olarak da izleme metinlerinin planlı ve programlı bir şekilde verilmemesi olduğu düşünülmektedir. Program’da bu noktada bir eksiklik görülmektedir. Program içerisinde dinleme metinlerine yönelik olarak tür bilgisi bulunmaktayken, izleme metinlerine yönelik olarak bir tür bilgisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla film, çizgi film, belgesel gibi türlerle karşılaşıldığında, tür ve seviyeye uygunluğu hakkında bir yorum ve değerlendirme yapılamamaktadır. Bu noktada, Program’daki eksikliğin giderilmesi ve boşlukların doldurulması gerekmektedir.

İlkokul ve ortaokul Türkçe ders kitaplarında bulunan dinleme/izleme etkinlikleri kazanımları yansıtma durumu açısından incelendiğinde, etkinliklerin bütün kazanımları yansıtmadığı ve belirli kazanımlara daha fazla yer verildiği görülmektedir. Fazlaca yer verilen kazanımların “T.1.1.8. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir./T.1.1.10. Dinleme stratejilerini uygular./T.3.1.4. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen, bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder./T.4.1.5. Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu belirler./T.6.1.11. Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini bildirir.” şeklinde olduğu görülmüştür. Bu kazanımlar, öğrencilerin temel dil becerilerinin gelişimi açısından oldukça önemlidir. Ancak ilgili etkinliklerde yer verilmeyen kazanımlarında bireysel farklılıklara hitap edebilme açısından öğrencilerle buluşturulması gerekmektedir. Lestari (2021: 177) tarafından dil öğrenen öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, dinleme/izleme becerisine yönelik olarak geliştirilen etkinliklerdeki kazanım çeşitliliğinin öğrencinin öğrenmesi üzerinde doğrudan etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu noktadan bakıldığında, ilgili etkinliklerdeki çeşitliliğin az olması öğrenme oranını azaltabilmektedir.

Öte yandan ilgili kazanımlara bakıldığında, ilgili ders kitaplarında bulunan etkinliklerin herhangi bir seviye farkı gözetilmeksizin hazırlandığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Nitekim Uzun vd. (2022: 395)'nin çalışmasında da bu sonuçlara benzer olarak, Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin seviye farkı gözetilmeden oluşturulduğu ve bu noktada görüş bildiren öğretmenler, etkinliklerin Program'da yer alan kazanımları yeterince yansıtmadığını dile getirmektedir. Deniz vd. (2019: 27) tarafından hazırlanan çalışmada da kazanımların bütününe en az bir kez yer verilse bile, belirli kazanımlara daha çok yer verildiği, bu sebeple de Türkçe ders kitaplarının kazanımları öğrenciye yansıtma açısından yeterli olmadığı vurgulanmıştır. Diğer yandan, etkinliklerin kazanımları yansıtma açısından belirli bir sisteme bağlı kalmadığı, ihtiyaçları ve etkinliklerdeki asıl amacı karşılamada yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Uzun vd. (2022: 394)'nin yapmış olduğu çalışmada, Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme etkinliklerinin kazanımlar açısından belirli bir aşamalılık göstermediği, etkinliklerin bir kısmının kazanımlarla uyummadığı belirtilmektedir. Bu çalışma, ilgili araştırmayı destekler niteliktedir.

2022-2023 eğitim-öğretim yılında ders kitabı olarak okutulan ilkokul ve ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki dinleme metni ve etkinliklerinin incelenmesiyle elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Bulgular ışığında ulaşılan sonuçlardan hareketle şu önerilere yer verilebilir:

- Dinleme/izleme etkinliklerinde yer alacak metin ve tür seçimi, sadece ders kitabı hazırlayan yazar/yazarların inisiyatifine bırakılmamalı, alanda uzman olan kişilerin görüşleri neticesinde de metin seçimleri yapılmalı ve bu konuda bilimsel öneriler dikkate alınmalıdır.
- Dinleme/izleme metinlerinde var olan seviye karmaşasına açıklık getirilmelidir. Örneğin Program'a göre, dinleme metinlerinde biyografi türü 7 ve 8. sınıftan itibaren vermeye başlanırken bu durum 5. sınıf seviyesine indirilmemelidir. Metin türlerinin hangi sınıf seviyesinde verilir verilmeyeceği konusunda ders kitapları güçlendirilmelidir.
- İzleme metinlerinin neye göre seçileceği ve taşınması gereken özelliklerin neler olacağı konusunda gerekli planlamalar yapılmalıdır. Dinleme metni ile izleme metni arasında bir ayrıma varılamadığı, bu noktada da tür karmaşalarının yaşandığı görülmektedir. Programda izleme metinlerine dair tür ve seviye bilgisi bulunmamasından dolayı izleme metinlerinin (film, çizgi film, belgesel vb.) seviyeye ve türe uygunluğu hakkında yorum yapılamamaktadır. Dinleme/izleme becerilerinin bütünlük içerisinde kullanılması ve birbirinden ayrı düşünülmemesi nedeniyle, bu noktada bir kesinlik olması gerekmektedir.

- Metin türleri belirlenirken sadece okuma ve dinleme metinlerinin türü değil, izleme metinlerinin türü de belirlenmeli (film, çizgi film, belgesel, kısa film vb.) ve izlenecek türlerin sınıf seviyesine uygunluğu gözetilmelidir.
- Dinleme/izleme metinleriyle, etkinlikler arasında uyumsuzluklara rastlanmıştır. Bu uyumsuzluklar nedeniyle etkinliklerin ilgili alandaki kazanımları yeterince yansıtamadığı düşünülmektedir. Bu nedenle dinleme/izleme metinleri ve etkinlikleri arasındaki uyum sağlanmalıdır.
- Dinleme/izleme becerilerinin öğretimiyle ilgili “daha kapsamlı ve geniş araştırmalarla literatürdeki eksiklikler giderilmeli”dir.

Yazar Katkısı: Bu çalışmada yazarların çalışmaya katkısı tamdır. Her iki yazar çalışmanın bütününde iş birliği ve ortak çalışmayı esas almıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Kaynakça

- Akgül, A., Demirer, N., Gürcan, E., Karadaş, D., Karahan, İ. ve Uysal, A. (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 7.sınıf Türkçe ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Akyol, H. (2010). *Yeni programa uygun Türkçe öğretim yöntemleri* (3. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Aslan, A. (2022). *İlkokul Türkçe 3 ders kitabı*. Ankara: Gizem Yayıncılık.
- Aytan, T. (2011). *Aktif öğrenme tekniklerinin dinleme becerisi üzerindeki etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Ceylan, S., Duru, K., Erkek, G. ve Pastutmaz, M. (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6.sınıf Türkçe ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Civelek, D., Yılmaz Gündüz, D. ve Karafilik, F. (2022). *İlkokul Türkçe 1 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çapraz Baran, Ş. ve Diren, E. (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 5.sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Anıttepe Yayıncılık.
- Çarkıt, C. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı bağlamında hazırlanan ortaokul Türkçe ders kitaplarına yönelik öğretmen görüşleri. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(17), 22-34.
- Çifçi, M. (2001). Dinleme eğitimi ve dinlemeyi etkileyen faktörler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 165-177.
- Deniz, K., Tarakçı, R. ve Karagöl, E. (2019). Dinleme/izleme kazanımları açısından ortaokul Türkçe ders kitapları. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 18-32.
- Doğan, Y. (2007). *İlköğretim ikinci kademedeki dil becerisi olarak dinlemeyi geliştirme çalışmaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, Y. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin dinleme becerisini geliştirmede etkinlik temelli çalışmaların etkililiği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 261-286.

- Durukan, E. (2013). Öğretmen görüşleri açısından Türkçe dersi öğretim programı kazanımları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, S. 8, 1-13.
- Emiroğlu S. ve Pınar, F. N. (2013). Dinleme becerisinin diğer beceri alanları ile ilişkisi. *Turkish Studies*, 8(4),769-782.
- Erdal, N. (2022). *İlkokul Türkçe 2 ders kitabı*. Ankara: Ada Yayıncılık.
- Erkal, H. ve Erkal, M. (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 7.sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Özgün Matbaacılık.
- Ertürk, N., Keleş, S. ve Külünk, D. (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokul 6. Sınıf Türkçe ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Eselioglu, H., Set, S. Ve Yücel, A. (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 8.sınıf Türkçe ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gilman, R. A. ve Moody, R. L. M. (1984). What practitioners say about listening: *Research implications for the classroom Foreign Language Annals*, 17(4), 331-334.
- Göçer, A. ve Çaylı, C. (2019). Ortaokul Türkçe derslerinde dinleme becerisinin gelişimine yönelik öğretmen uygulamaları. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(3), 456-476.
- Gündoğan Eski, S. ve Aktaş, A. (2022). *İlkokul Türkçe 1. sınıf ders kitabı*. Ankara: Bilim ve Kültür Yayınları.
- Güneş, F. (2007), *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*, Ankara: Nobel Yayınları.
- İşeri, K. ve Yılmaz, İ. (2008). Dinleme edimine ilişkin etkinliklerin değerlendirilmesi. *Dil Dergisi*, 139, 7-24.
- Kaftan Ayan, H., Arslan, Ü., Kul, S. ve Yılmaz, N. (2022). *İlkokul Türkçe ders kitabı 4*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kahtalı Doğan, B., Oğuz, B., Cayhan, C. ve Taşkın, N. (2020). Türkiye’de Dinleme Eğitiminin Geldiği Nokta (2017-2019 Yılları). *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2(4), 645-663.
- Karaduman, B. E., Özdemir, E. ve Yılmaz, O. (2022). *İlkokul Türkçe ders kitabı 3*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Katrancı, M. ve Yangın, B. (2013). Üstbiliş stratejileri öğretiminin dinlediğini anlama becerisine ve dinlemeye yönelik tutuma etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6 (11), 733-771.
- Kayırmaz Yavuz, Ö. (2019). *Türkçe ders kitaplarında yer alan metin türlerinin 2018 türkçe öğretim programına uygunluğunun incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Kemiksiz, Ö. (2016). Türkçe derslerindeki dinleme metinlerinde dinleme yöntem/teknikği – metin türü ilişkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*. 4(1). 15-30.
- Kılıç, F. (2021). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme metinlerinin metin türleri açısından incelenmesi. *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 13(51), 241-251.
- Kılıç, F. ve Erkal, M. (2021). Ortaokul (5-6-7-8) Türkçe dersi öğretim programları dinleme/izleme kazanımları (2006-2015-2019) ve metin - strateji ilişkisinin incelenmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 1-25.
- Kır, T., Kırman, E. ve Yağız, S. (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 7.sınıf Türkçe ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Kırbaş, A. (2010). *İşbirlikli öğrenme yönteminin ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin dinleme becerilerini geliştirmesine etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kocaadam, D. (2011). *Not alarak dinleme eğitiminin ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin dinleme becerisi üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Lestari, W. I. (2021). Teaching listening and speaking skills online. *Best Practices and Research in ELT Classrooms*, 173-180.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. MEB Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2005). *İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzu (1-5.sınıflar)*. MEB Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara, MEB Yayınları.
- Özbay, M. (2001). Türkçe öğretiminde dinleme becerisini geliştirme yolları. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 589(1), 9-14.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Sarıboyacı, M. O. (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Ata Yayıncılık.
- Sarıkaya, B. (2019). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki (5, 6, 7 ve 8. Sınıf) etkinliklerin değerlendirilmesi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 64, s. 563-580.
- Süğümlü, Ü. ve Yüce, S. N. (2020). Dinleme/izleme stratejilerine yönelik karşılaştırmalı bir çalışma: Program ve ders kitapları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), 202-215.
- Şahin, C. (2012). *Dinleme metinlerinden önce ve sonra sorulan soruların ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerisine ve hatırlama düzeyine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Konya.
- Tamtürk, H. (2019). *5. sınıf dinleme/izleme metinlerinin çoklu ortam tasarım ilkelerine göre incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Topçuoğlu, F. ve Özer, F. (2014). Türkçe öğretiminde dinleme becerisi ile ilgili kaynakça çalışması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 203-218.
- Turan Siviş, B. ve Emiroğlu, S. (2020). İlkokul 1-4. sınıflarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki dinleme metinlerinin belirlenen ölçütlere göre incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 105-136.
- Uzun, O., Aytan, T. ve Urgan, S. (2022). Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme etkinliklerinin türkçe öğretim programı doğrultusunda incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 366-401.
- Yalçın, U. I. (2022). *İlkokul Türkçe ders kitabı 4. sınıf*. Ankara: Özgün Yayıncılık.
- Yangın, B. (2002). *Kuramdan uygulamaya Türkçe öğretimi*. Ankara: Dersal Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, N. (2015). *Dinleme stratejileri öğretiminin beşinci sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerilerine etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Vergi Kaçırmanın Etik Algısının Belirleyenleri ve Gönüllü Vergi Uyumunu Üzerindeki Etkisi

Candan YILMAZ UĞUR*

Öz

Bu çalışma idealizm, relativizm, dindarlık, vergi bilgisi ve eğitimin vergi kaçırmanın etik algısı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca vergi kaçırmanın etik algısının gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisi de incelenmektedir. Bu bağlamda Gümüşhane Üniversitesi'nde öğrenim gören ve kolayda örnekleme metodu ile seçilen 327 lisans ve yüksek lisans öğrencisinin yer aldığı çalışma yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Bulgular eğitim ve idealizmin vergi kaçırmanın etik algısını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde, relativizmin vergi kaçırmanın etik algısını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Vergi kaçırmanın etik algısının gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisi beklenildiği şekilde negatiftir. Ele alınan çalışma ile bireylerin hangi koşullarda vergi kaçırmanın etik olduğu algısına sahip olduklarını anlamının vergi ile ilgili kayıp ve kaçaklarını azaltarak gönüllü vergi uyumunu artıracakı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyumunu, Vergi Kaçırma, Etik, Yapısal Eşitlik Modeli

JEL Kodları: H20, H26, C38

Determinants of Ethical Perception of Tax Evasion and Its Effect on Voluntary Tax Compliance

Abstract

This study aims to determine the effect of idealism, relativism, religiosity, tax knowledge and education on the ethical perception of tax evasion. The study also examines the effect of the ethical perception of tax evasion on voluntary tax compliance. In this context, the study, which included 327 undergraduate and graduate students studying at Gumushane University and selected by convenience sampling method, was analyzed by structural equation modeling. The findings show that education and idealism affect the ethical perception of tax evasion in a statistically significant and negative way, and relativism affects the ethical perception of tax evasion statistically significant and positively. No statistically significant relationship was found between tax knowledge and religiosity and the ethical perception of tax evasion. The effect of the ethical perception of tax evasion on voluntary tax compliance is negative and statistically significant as expected. With this study, it is thought that understanding the conditions under which individuals have the perception that tax evasion is ethical will reduce tax evasion and increase voluntary tax compliance.

Keywords: Tax Compliance, Tax Evasion, Ethics, Structural Equality Model

JEL Classification Codes: H20, H26, C38

Geliş/Received: 19.08.2023

Kabul/Accepted: 16.10.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışma için Gümüşhane Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (27.12.2022 tarih ve 2022/7 sayılı) etik kurul onayı alınmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, candanyilmaz@hotmail.com ORCID: 0000-0002-7915-8040.

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

Genel anlamda vergi kaçırma mükelleflerin yasalara aykırı olarak kısmen veya tamamen vergi ödememeleri şeklinde tanımlanmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2016: 176). Kanunen vergi borcu doğduğu halde bu borcunu ödemeyen mükellefler, vergisini dürüst olarak ödeyen mükellef karşısında, haksız ve yasa dışı bir fayda sağlamış olmaktadır. Bu durum ülkedeki vergi yükü dağılımını etkilemekte ve dürüst mükelleflerin tepkisine yol açmaktadır. Ayrıca vergi kaçırmanın yüksek olduğu ülkelerde artan kamusal ihtiyaçları karşılamak amacıyla mevcut vergi tabanı daha yüksek oranda vergilendirilmektedir (Bülül, 2016: 53). Bu durum dürüst mükellefler için ilave vergi yükü anlamına gelmektedir.

Vergi kaçırma ile mücadele konusu hükümetler vergi toplamaya başladığından beri var olmuştur. Vergi kaçırmanın cezası bazen ölüm veya diğer ağır cezalar olurken, günümüzde bu cezaların adli ve idari cezalar olarak sınıflandırıldığı söylenebilir. Bu doğrultuda vergi kaçırma yönelik tutumlar; cezalandırılma korkusuyla veya ahlaki, dini, kültürel unsurlar tarafından şekillenmiştir (Collymore, 2020). Bu bağlamda, teorik ve ampirik çalışmalarla literatürde de ortaya konulduğu gibi, denetim oranı, ceza oranı, demografik, sosyolojik, ahlaki faktörler ile vergi idaresinin etkinliği gibi unsurların vergi kaçırma üzerinde etkili olduğu kabul edilmiştir.

Öte yandan vergi sisteminin adaletsiz olarak algılandığı, hükümetin yozlaşmış veya baskıcı olduğu, hükümetin insan haklarını ihlal ettiği, vergi oranlarının çok yüksek olduğu ya da vergi gelirlerinin verimsiz alanlara aktarıldığı durumlarda mükelleflerin vergi kaçırma daha az muhalefet ettiği görülmüştür (Song ve Yarbrough; Alm ve Torgler, 2011; Didinmez, 2018; Collymore, 2020). Vergi kaçırma ile mücadelede başarılı olunabilmesi, daha doğru ve etkin kararlar alınabilmesi adına, vergi kaçırmanın etik algısını belirleyen unsurlar ve vergi kaçırmanın etik algısı ile gönüllü vergi uyumu arasındaki ilişkinin ortaya konulması literatüre yol gösterici ve katkı sağlayıcı nitelikte olacaktır. Bu doğrultuda bu çalışmada Türkiye’de idealizm, relativizm, dindarlık, vergi bilgisi ve eğitimin vergi kaçırmanın etik algısı üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma ayrıca vergi kaçırmanın etik algısının gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisini de ele almaktadır. Bu bağlamda Gümüşhane Üniversitesi’nde öğrenim gören 327 lisans ve yüksek lisans öğrencilerinden elde edilen anket verisi, yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile analiz edilmiştir. İdealizm, relativizm (görelilik), dindarlık, vergi bilgisi ve eğitimin vergi kaçırmanın etik algısı üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırmaya rastlanmamış olması dolayısıyla çalışmanın Türkiye literatüründeki bu boşluğu doldurulmasına katkı yapacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmadan elde edilen bulguların vergi idarelerine ve politika yapıcılara, uyguladıkları politikalarda önemli ipuçları sunabileceği

düşünülmektedir. Bu bağlamda üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü kuramsal çerçeve ve literatür taramasından oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde araştırma metodolojisi yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü ise çalışma sonuçlarına ilişkin bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlar ile sonlandırılmaktadır.

Kuramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

Kuramsal Çerçeve

Kamu hizmetleri için gerekli olan finansman kaynağının en büyük payını oluşturan vergiler bireylere atanan temel hak ve yükümlülüklerden biridir. Bu bağlamda bireylerden yasalara uyum göstererek vergi ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmeleri beklenmektedir (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 210-211). Öte yandan vergilerin; bireylerin kullanılabilir gelirlerinde, harcamalarında ve servetlerinde daralmalara neden olduğu, bireyler tarafından bir yük olarak algılandığı ve katlandığı vergi yükünü minimize etmek isteyen bireylerin vergi kaçırma davranışları sergilediği görülmektedir.

Bireylerin vergi kaçırma davranışının artması mali, ekonomik ve toplumsal dengeleri olumsuz etkileyerek toplumsal huzursuzluk yaratmaktadır. Bu nedenle mükelleflerin vergi kaçırma davranışlarının altında yatan dinamikleri belirlemek mali, ekonomik ve toplumsal refahı artırmak için önemli bir rol oynamaktadır (Barone ve Mocetti, 2011: 725-727).

Vergi kaçırma davranışlarını belirleyen çalışmaların iki ana yaklaşıma dayandığını söylemek mümkündür. Bu yaklaşımlardan ilki 1972 yılında Allingham - Sandmo tarafından geliştirilen “Rasyonel Beklentiler Teorisi” olarak bilinen klasik yaklaşımdır. Bu yaklaşımda vergi ödemede gelir düzeyi, yakalanma riski ve ceza oranı gibi faktörler ön plandadır. Mükellefin gelirini eksik beyan etmesi sonucunda elde edeceği gelir onun faydasını, yakalanma olasılığına göre yakalandığında alacağı ceza ise maliyetini oluşturacaktır. Burada mükellefler beyan etmedikleri gelirden elde ettikleri fayda ile yakalanmaları halinde katlanacakları denetim riski ve ceza arasında bir fayda-maliyet ilişkisi kurmakta ve elde edecekleri fayda katlanacakları maliyetten fazla ise vergi kaçırmaktadırlar (Kitapçı, 2015: 43). Diğer bir deyişle, klasik modelde mükelleflerin vergi yükümlülüklerini sadece denetim ve ceza korkusu nedeniyle yerine getirdiklerini söylemek mümkündür (Saruç, 2013: 45).

Öte yandan yüksek denetim ve ceza oranlarına rağmen bazı mükelleflerin vergi ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmediği görülmektedir (Torgler, 2007: 4; Kogler, Muehlbacher ve Kirchler, 2013: 3). Dolayısıyla mükelleflerin vergi kaçırma davranışlarını ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal ve psikolojik faktörler etkilemekte bu faktörler davranışsal yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Davranışsal yaklaşımda vergi kaçırma eylemini mükelleflerin içsel motivasyonları oluşturmaktadır. Bu noktada devlete güven, vergi sisteminin eşitlikçi olması, vergi adaletinin sağlanması gibi içsel motivasyonların vergi kaçırma davranışlarını azalttığını söylemek mümkündür (Kitapçı, 2015: 31). Aksi durumda ise yani vergi sisteminin adaletsiz olarak algılandığı, hükümetin yozlaşmış veya baskıcı olduğu, hükümetin insan haklarını ihlal ettiği, gelir dağılımının adaletsiz olduğu veya vergi oranlarının çok yüksek olduğu durumlarda vergi kaçırmanın etik olduğu algısının arttığı görülmektedir (McGee, 2006; Benk, Mcgee ve Yüzbaşı, 2015: 203). Bu bağlamda vergi kaçırma ile mücadelede vergi kaçırmanın etik algısını belirleyen unsurları belirlemek önem taşımaktadır.

McGee & Guo (2007) ye göre; vergi kaçırmanın etik algısı üç temel görüş çerçevesinde ele alınmaktadır. Birinci görüş, vergi kaçırmanın her zaman etik dışı olduğu bireylerin devlete karşı, topluma karşı ve Tanrı'ya karşı vergi ödemekle yükümlü olduğu yönündedir. İkinci görüş olarak anarşist görüş; bireyin devletle ilişkisini tartışmakta ve toplum sözleşmesi diye bir şeyin olmadığını savunmaktadır. Anarşist görüş vergi kaçırma etiğine doğrudan değinmemekle birlikte, toplum sözleşmesinin olmadığı yerde vergi ödemek için açık bir anlaşma olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla vergi, mal sahibinin izni olmaksızın zorla veya güç kullanma tehdidiyle alındığından vergi kaçırma etikdir. Üçüncü görüş ise vergi kaçırmanın bazı koşullarda etik, bazı koşullarda ise etik olmadığını savunmaktadır. Hükümetin insan hakları ihlallerinde bulunduğu, vergi sisteminin adaletsiz olarak algılandığı, yolsuzluğun yüksek olduğu, vergi gelirlerinin verimsiz alanlara aktarıldığı, vergi oranlarının çok yüksek olduğu gibi durumlarda vergi kaçırmanın etik olarak algılandığı hatta literatürde de bu yöndeki görüşlerin desteklendiği görülmektedir.

Vergi kaçırmanın etik algısına ilişkin bu farklı yaklaşımlar bireyler arasında da farklılık göstermektedir. Kimi bireyler vergi kaçırmanın etik olmadığını düşünmekte, vergi ödemeye devam etmektedir. Kimi bireyler ise faydasını görmedikleri kamu harcamalarına bu kadar çok vergi ödemeyi reddetmektedir. Dolayısıyla vergi kaçırmanın etik algısına ilişkin yaklaşımlar bireyler açısından farklılık göstermekte ve çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Bu kapsamda literatürde yer alan çok sayıda çalışma dikkate alınarak vergi kaçırmanın etik algısını belirleyen faktörler sıralanmaktadır.

Vergi Bilgisi

Vergi bilgisi, mükellefin vergiye ilişkin kanuni yükümlülüklerini yerine getirebilmek için vergi yasalarını ve düzenlemelerini anlama yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Ayuba, Saad ve Ariffin, 2016: 47). Vergi mükellefleri vergi kaçırmanın sebep sonuçları hakkında iyi bilgilendirilirse, vergi kaçırma konusunda isteksiz hale gelebilir (Rantelangi ve Majid, 2018:

220). Dolayısıyla vergi bilgisi, vergi mükellefinin vergi kaçırma faaliyetlerine katılmaması, bu faaliyetlerden kaçınması için belirleyici bir faktördür. Nitekim Rantelangi ve Majid (2018); Saragih ve Putra, (2021) tarafından yapılan çalışmalarda da vergi bilgisinin vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkilediği görülmektedir. Buradan hareketle çalışmaya ilişkin birinci hipotez şu şekilde oluşturulmuştur.

H₁: Vergi bilgisi, vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkiler.

İdealizm / Relativizm

İnsan tabiatında var olan haz alma ve mutlu olma isteği bireyleri bir takım davranışlara yönlendirmektedir. Örneğin; toplumun genel ahlak yapısına uygun olmayan, ahlaksız kabul edilen ancak bireylere haz veren vergi kaçırma eylemi karşısında bireyin tepkisi, bireyin etik yaklaşımlarına bağlıdır (Saragih ve Putra, 2021: 2). Etik yaklaşım idealizm ve relativizm olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İdealizm, bireylerin doğru eylemlerle her zaman arzu edilen sonuçlara ulaşabileceğini savunmaktadır (Forsyth, 1980: 175-176). Bu bağlamda idealist bireylerin diğer bireylere zarar vermekten kaçındığını, her zaman başkalarının refahını düşündüklerini ve evrensel ahlak kurallarını kabul ettiklerini söylemek mümkündür (Forsyth, 1992: 462). Etik yaklaşımın bir diğer boyutu olan relativizm, bireylerin etik yargılarında evrensel ahlak kurallarını reddettiklerini savunmaktadır (Forsyth, 1980: 175). Relativizme göre her bireyin farklı ahlaki düşünceleri olabilir. Bu düşünceler ülkeden ülkeye, kültürden kültüre göre ve zamandan zamana farklılaşabilir (McDonald, 2010: 447-448). Dolayısıyla relativist bireyler etik problemlerde ahlaki ilkelere bağlı kalmamakta dolayısıyla faydacı davranma eğilimini sürdürmektedirler (Nye ve Forsyth, 1984: 2).

Bu bağlamda, bireylerin günlük yaşamlarına ait bir takım haz ve mutlulukları elde etmeye yönelik çabaları, ahlaki bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle çalışmaya ilişkin ikinci hipotez şu şekilde oluşturulmuştur.

H_{2a}: İdealizm vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkiler.

H_{2b}: Relativizm vergi kaçırmanın etik algısını pozitif yönde etkiler.

Dindarlık

Dindarlık, sosyal sermaye unsurlarından biridir ve vergi kaçırmanın etik algısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Öyle ki iktisadi yaşamda homo economicus (ekonomik insan) olarak tanımlanan bireyler aynı zamanda homo religious (dindar insan) dır. (Kitapçı, 2015: 214). Bu bağlamda dindarlık düzeyi yüksek olanların, kendi içinde içselleştirdiği dinî değerlerden hareketle doğru ile yanlış objektif olarak ayırt etmesi örneğin vergiye ilişkin ödev ve sorumluluklarını taşıması, vergi kaçırma gibi zararlı ve din tarafından yasaklanan yanlışlardan da kaçınması beklenmektedir (Dewanta ve Machmuddah, 2019: 75). Literatürde yer alan

çalışmalarda da dindar olan bireylerin vergi kaçırmanın etik olduğuna ilişkin algısının daha düşük olduğu görülmektedir (Lau vd., 2013; Benk vd. 2015; Cahaya vd., 2018; Saragih ve Putra, 2021). Buradan hareketle çalışmanın üçüncü hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur.

H₃: Dindarlık, vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkiler.

Eğitim Seviyesi

Vergi kaçırmanın etik algısı üzerinde etkili olan bir diğer faktör de eğitimidir. Eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin yüksek ahlaki değerlere, etik duruşlara, toplum ve hükümet kurallarına uymak gibi iyi davranışlara sahip olmaları beklenmektedir (Hauk ve Saez-Marti, 2002: 314). Bunun yanı sıra eğitilmiş bireylerin, verginin toplumların refahı üzerindeki etkisini ve vergi kaçırmanın ülke ekonomisi ve bireylerin refahı üzerindeki kötü sonuçlarını daha iyi kavrayabileceği düşünülmektedir. Öte yandan eğitimin artması ile birlikte yasalardaki boşlukların farkına varan vergi mükelleflerinin bu boşluklardan yararlanarak vergi kaçırmaya ilişkin isteklerinin de artabileceği görülmektedir (Kitapçı, 2015: 256). Ancak eğitim seviyesi ile vergi kaçırmanın etik olduğuna dair görüşlere ilişkin yapılan çalışmalarda eğitim seviyesi arttıkça vergi kaçırmanın etik algısının azaldığı görülmektedir (Eriksen ve Fallan, 1996; McGee, 2012; Saragih ve Putra, 2021; Tan vd., 2021). Buradan hareketle çalışmaya ilişkin dördüncü hipotez şu şekilde oluşturulmuştur.

H₄: Eğitim seviyesi vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkiler.

Vergi Kaçırmanın Etik Algısı ve Gönüllü Vergi Uyumu

Vergi uyumu, vergi yasaları ve vergi idaresi tarafından bildirilen mükellefiyetlerin eksiksiz, doğru ve zamanında yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Aktan ve Çoban, 2007: 8). Bu bağlamda mükelleflerin uyum davranışını etkileyen birçok faktör bulunmakla birlikte, mükelleflerin vergi kaçırmanın etik olmayan bir davranış olduğuna dair güçlü ahlaki inanca sahip olduklarında vergiye daha yüksek düzeyde uyum gösterdikleri görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda da kamu kaynaklarının tahsis ve dağıtımının adaletsiz olduğuna yönelik inancın vergi kaçırmanın etik olduğu yönündeki algıyı pozitif yönde etkilediğini, bu algının da gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisinin negatif olduğunu ortaya koymaktadır (Siahaan, 2005; Saragih ve Putra, 2021). Buradan hareketle çalışmaya ilişkin beşinci hipotez şu şekilde oluşturulmuştur;

H₅: Vergi kaçırmanın etik algısı gönüllü vergi uyumunu negatif yönde etkiler.

Literatür Taraması

Vergi kaçırma ile ilgili literatür; mükelleflerin vergi kaçırma davranışını etkileyen sosyal faktörler, kültürel faktörler, demografik faktörler gibi geleneksel faktörler üzerinde odaklanmıştır. Ancak kamu maliyesi açısından vergi kaçırma ile ilgili çok sayıda çalışma olmasına rağmen vergi kaçırmanın etik algısına odaklanılmamıştır. Vergi kaçırmanın etik algısına yönelik ilk çalışma, felsefi ve dini (çoğunlukla Katolik) literatürü inceleyen bir Katolik rahip olan Martin Crowe tarafından 1944 yılında yapılmış ve Robert McGee (1998) tarafından genişletilmiştir.

McGee ve Guo (2007) Wuhan / Çin’de işletme, felsefe ve hukuk öğrencileri olmak üzere toplam 256 öğrencinin yer aldığı çalışmalarında vergi kaçırmanın etik algısını belirlemeyi amaçlamışlardır. ANOVA ile test edilen çalışma vergi kaçırmanın etik olduğu inancını haklı çıkaran en güçlü argümanlar, hükümetin yozlaşmış olarak algılandığı, vergi sisteminin adil olmadığı ve vergi fonlarının mükelleflerin onaylamadığı projelere harcandığı durumlarıdır. Çalışmada ayrıca hukuk öğrencilerinin vergi kaçırmanın etik algısının diğer iki gruba göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Fagbemi vd. (2010) Nijerya’da 36 işletme ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında vergi kaçırmanın etik algısı üzerinde etkili olan faktörleri incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışma ANOVA ile tahmin edilmiş ve çalışmada artan hükümet yolsuzluğu, vatandaşlara adil olmayan muamele ve olumsuz vergi sisteminin vergi kaçırmanın etik algısını artırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

McGee vd. (2011) çalışmalarında Türkiye’de vergi kaçırmanın etik algısını belirleyen faktörleri araştırmışlardır. 176 muhasebeci ile gerçekleştirilen çalışma ANOVA ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; hükümetin yozlaşmış / baskıcı olduğu, vergi sisteminin adaletsiz olduğu ve vergi gelirlerinin israf edilmesi durumunda vergi kaçırmanın etik algısının yüksek olduğu yönündedir.

McGee vd. (2012) Yemen’de 124 öğrenci ile yapmış oldukları çalışmalarında vergi kaçırmanın etik algısını belirleyen faktörleri incelemiştir. ANOVA ile analiz edilen çalışmada ankete katılanların vergi kaçırmanın her zaman etik olduğu görüşüne karşı çıktığı görülmüştür. Çalışmada katılımcıların Müslüman olarak vergi kaçırmanın etik olmadığı görüşünde olduğu bulgulanmıştır.

Lau vd. (2013) Malezya’da 387 işletme bölümü öğrencisi ile yaptıkları çalışmalarında; paranın etik algısı ve dindarlığın vergi kaçırma algısı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Yol (path) analizi ile tahmin edilen çalışmalarında paranın etik algısının vergi

kaçırmanın etik algısını pozitif yönde etkilediği, içsel dindarlığın ise para etiğinin vergi kaçırmanın etik olduğuna yönelik olumlu etkisini baskıladığını göstermiştir.

Sidani vd. (2014) Lübnan'da 207 vergi mükellefi ile yapmış oldukları çalışmalarında idealizm, relativizm ve eğitim değişkenleri ile vergi kaçırmanın etik algısı arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. Vergi kaçırmanın etik algısı kişisel çıkar perspektifi ve vergi adaleti perspektifi olarak iki şekilde ele alınmıştır. Yol analizi ile tahmin edilen çalışmadan elde edilen bulgular; eğitimin, vergi kaçırmanın etik algısının kişisel çıkar perspektifini ve vergi adaleti perspektifini negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Relativizm ile vergi kaçırmanın etik algısının kişisel çıkar perspektifi ve vergi adaleti perspektifi arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. İdealizm ile vergi kaçırmanın etik algısının kişisel çıkar perspektifi arasındaki ilişkinin negatif yönlü, vergi kaçırmanın etik algısının vergi adaleti perspektifi arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu sonucuna varılmıştır.

Benk vd. (2015) Dünya Değerler Anketi'nden (World Value Survey - WVS) elde edilen 2010 – 2014 dönemi 57 ülkeye ait verilerin yer aldığı çalışmalarında vergi kaçırmanın etik algısını belirleyen faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma lojistik regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen en önemli bulgu dinlerin vergi kaçırmanın etik algısına yönelik tutumları farklılaştırdığını göstermiştir. Bu bağlamda Bahai inancı üyelerinin vergi kaçırmanın etik algısına ilişkin görüşleri savunduğu, Budistlerin ise vergi kaçırmanın etik olduğu algısına ilişkin görüşlerinin düşük olduğu görülmüştür.

McGee vd. (2016) tarafından Türkiye ve Avustralya üzerine yapmış oldukları 506 lisans ve yüksek lisans öğrencileri ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında vergi kaçırmanın etik algısına ilişkin görüşleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma Mann-Whitney U testi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; Avustralya ve Türkiye'de vergi sisteminin adil olmadığı durumlarda ve vergi gelirlerinin israf edilmesi halinde vergi kaçırmanın etik algısının yüksek olduğu yönündedir ancak iki ülke arasında kültürel bir fark görülmemiştir. Hem Türkiye'de hem de Avustralya'da mükelleflerin ödeme gücünün olmaması ve vergi gelirlerinin mükelleflerin doğrudan kendilerine fayda sağlamayan projelere aktarıldığını hissetmesi durumunda vergi kaçırmanın etik algısının yüksek olduğu görülmüştür. Öte yandan baskı ve yolsuzluğun arttığı durumlarda vergi kaçırmanın etik algısının Türkiye'de daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alleyne ve Harris (2017) Barbados'ta 150 vergi mükellefi ile yapmış oldukları çalışmalarında planlı davranış teorisinin genişletilmiş versiyonunu kullanarak mükelleflerin vergi kaçırma niyetlerini tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Regresyon analizi ile tahmin edilen çalışmadan elde edilen temel sonuç; davranışa yönelik tutumların, algılanan davranışsal

kontrolün ve ahlaki yükümlülüğün vergi kaçırma niyetinin önemli yordayıcıları olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda; algılanan adalet, vergi makamlarının kurumsal altyapısı ve tepkileri, potansiyel finansal fayda, eşitsizlik algısı, vergi makamlarına düşük güven düzeyi, vergi gelirlerinin algılanan kötü kullanımı ve vergi mükelleflerine kötü muamele vergi kaçırma algısını teşvik eden faktörler olarak görülmüştür. Ayrıca kovuşturma korkusu, yüksek ahlak ve hükümet düzenlemelerinin yeterli olması vergi kaçırma algısını azaltan faktörlerdendir.

Cahaya vd. (2018) 148 denetçi ile yapmış oldukları çalışmalarında adalet, vergi sistemleri, ayrımcılık, para sevgisi, dindarlık ve materyalizm değişkenlerinin vergi kaçırmanın etik algısı üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Yol (path) analizi ile tahmin edilen çalışmada; adalet, dindarlık ve vergi sistemlerinin vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkilediği, para sevgisi ve ayrımcılığın ise vergi kaçırmanın etik algısını artırdığı görülmüştür.

Dewanta ve Machmuddah (2019) Java/Endonezya'da 100 muhasebe öğrencisi ile yapmış oldukları çalışmalarında cinsiyet, dindarlık ve para sevgisinin vergi kaçırmanın etik algısı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Yapısal Eşitlik Modeli ile tahmin edilen çalışmadan elde edilen sonuçlar cinsiyet, dindarlık ve para sevgisi ile vergi kaçırmanın etik algısı arasındaki ilişkinin pozitif olduğu yönündedir.

Ariyanto vd. (2020) Endonezya'da 100 vergi mükellefi ile yapmış oldukları çalışmalarında adalet algısı, kültür ve para sevgisinin vergi kaçırmanın etik algısı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada ayrıca cinsiyet değişkeni aracı değişken olarak belirlenmiştir. Çalışma yol (path) analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar adalet algısı ve kültür ile vergi kaçırmanın etik algısı arasında negatif yönlü, para sevgisi ile vergi kaçırmanın etik algısı arasında ise pozitif yönlü bir ilişki olduğu yönündedir. Adalet, para sevgisi ve kültür ile vergi kaçırmanın etik algısına aracılık eden cinsiyet değişkeninin ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Saragih ve Putra (2021) tarafından Endonezya'da yapılan çalışma öğrenciler, öğretim görevlileri, ücretliler ve işletme sahiplerinden oluşan 291 katılımcı ile yürütülmüştür. Çalışmada idealizm, relativizm, vergi bilgisi, eğitim, dindarlık ile vergi kaçırmanın etik algısı arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca vergi kaçırmanın etik algısı ile gönüllü vergi uyumu arasındaki ilişki de ele alınmıştır. Yol (path) analizi ile tahmin edilen çalışmadan elde edilen sonuçlar; idealizm, relativizm ve vergi bilgisi ile vergi kaçırmanın etik algısı arasında güçlü ve negatif yönlü bir ilişki olduğu yönündedir. Dindarlık ve eğitim ile vergi kaçırmanın etik algısı arasındaki ilişkinin negatif yönlü ancak nispeten zayıf olduğu görülmüştür. Son olarak vergi kaçırmanın etik algısı ile gönüllü vergi uyumu arasındaki ilişkinin güçlü ve negatif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Vo vd. (2022) çalışmalarında Dünya Değerler Anketi'nden (World Value Survey - WVS) elde edilen 47 ülkeden 3.475 yöneticinin verilerini kullanarak vergi kaçırmanın etik algısı üzerinde etkili olan faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma hiyerarşik doğrusal modelleme ile tahmin edilmiştir. Çalışmada ailenin önemi, dinin önemi, iyi yönetim, politik entegrasyon ve yoksulluk ile vergi kaçırmanın etik algısı arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu görülmüştür.

Görüldüğü üzere, literatürde yer alan ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlar; yolsuzluk, dindarlık, para sevgisi, vergi bilgisi, adalet algısı, eğitim gibi değişkenler ile vergi kaçırmanın etik algısı arasında güçlü ilişki olduğu yönündedir. Bu bağlamda, ele alınan bu çalışma dindarlık, idealizm, relativizm, vergi bilgisi ve eğitim değişkenleri ile vergi kaçırmanın etik algısı arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca vergi kaçırmanın etik algısının gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisi de belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle hem ulusal hem de uluslararası literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Metodoloji

Çalışmada Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi (structural equation modeling); belirli bir teoriye dayalı gözlenebilen ve gizil değişkenler arasındaki nedensellik ve ilişkiyi bir model olarak tanımlayan çok değişkenli yöntemdir (Karagöz, 2019: 722).

Yapısal Eşitlik Modeli'nin temel amacı; kuramsal dayanağı olan bir modelin toplanan veri ile uyumlu olup olmadığının test edilmesidir. Diğer bir deyişle, YEM temelli analizlerde teorik temeli olan bir ölçüm modeli ya da ilişki modeli belirli bir örneklemden elde edilen verilerle doğrulanmaya çalışılır. YEM analiz sonucunda test edilen modele ilişkin uyum iyiliği değerleri kabul edilen sınırlar içerisinde ise test edilen modelin doğrulandığı aksi durumda ise modelin doğrulanmadığına karar verilir (Gürbüz, 2021: 22). Bu bağlamda YEM;

- ✓ YEM'de önceden belirlenen ve kuramsal altyapısı olan bir modelin, veri ile doğrulanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda teorik altyapısı zayıf olan hipotezler YEM'de doğrulanmaz (Gürbüz, 2021: 22).
- ✓ Regresyon analizinde açıklayıcı değişkenlerdeki olası ölçüm hataları göz ardı edilir, bu nedenle regresyon analizi sonuçları hatalı ve yanıltıcı sonuçlar verebilir. Yapısal eşitlik modeli ise, belirli bir modelde gözlenen değişkenlere (hem bağımlı hem de bağımsız) ilişkin ölçüm hatalarını açıkça dikkate alan bir yöntem olduğundan, ölçüm hatalarını modele eklemekte dolayısıyla daha güvenilir sonuçlar vermektedir (Bayram, 2013: 1).

- ✓ Klasik analizlerde ilişkiler genellikle gözlenen değişkenler üzerinden yapılırken, YEM’de gözlenen ve örtük değişkenler birlikte analiz edilebilmektedir. Bu doğrultuda YEM temelli analizlerde elde edilen bulguların daha gerçekçi ve güvenilir olduğu ifade edilebilir (Gürbüz, 2021: 22).
- ✓ Klasik analizlerde çoklu ilişkileri test etmek için çok fazla alternatif bulunmazken, YEM’de alternatif modeller arasından en iyi uyum sağlayan model seçilebilir (Gürbüz, 2021: 22).
- ✓ YEM analizlerinde aynı anda çok sayıda bağımlı değişken analize dahil edilmekte dolayısıyla karmaşık modellerin test edilebilmesi kolaylaşabilmektedir (Gürbüz, 2021: 22).
- ✓ Yapılar arasındaki ilişkiyi test etmeyi amaçlayan klasik analizlerde belirli bir modeli bütüncül olarak test etmek zorken, YEM’de farklı ilişkilerin bulunduğu bir modeli uyum iyiliği değerleri ile test etmek mümkündür (Gürbüz, 2021: 22).

Yapısal eşitlik modelleri yol analizi, doğrulayıcı faktör analizi, yapısal eşitlik (regresyon) ve gizli (örtük) büyüme eğrisi modelleri olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir. Bu çalışmada faktör analizi ve yol (path) analizi kullanılacaktır.

Yapısal eşitlik modelinde ölçeklerin yapı geçerliliğinin test edilmesi amacıyla açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yer almaktadır. Açıklayıcı faktör analizinde (AFA) değişkenler arasındaki ilişkiler göz önünde bulundurularak faktörler belirlenirken, doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) bu değişkenler arasındaki ilişkiler daha önceden belirlenmiş bir model ya da hipotez ile test edilmektedir (Karagöz, 2019: 759). Modelde uyum indeksleri model ile veri arasında uyum olduğunu gösteriyorsa, yapısal olarak oluşturulan hipotezler geçerlidir. Aksi durumda ise hipotezler reddedilmektedir (Meydan ve Şeşen, 2015: 5).

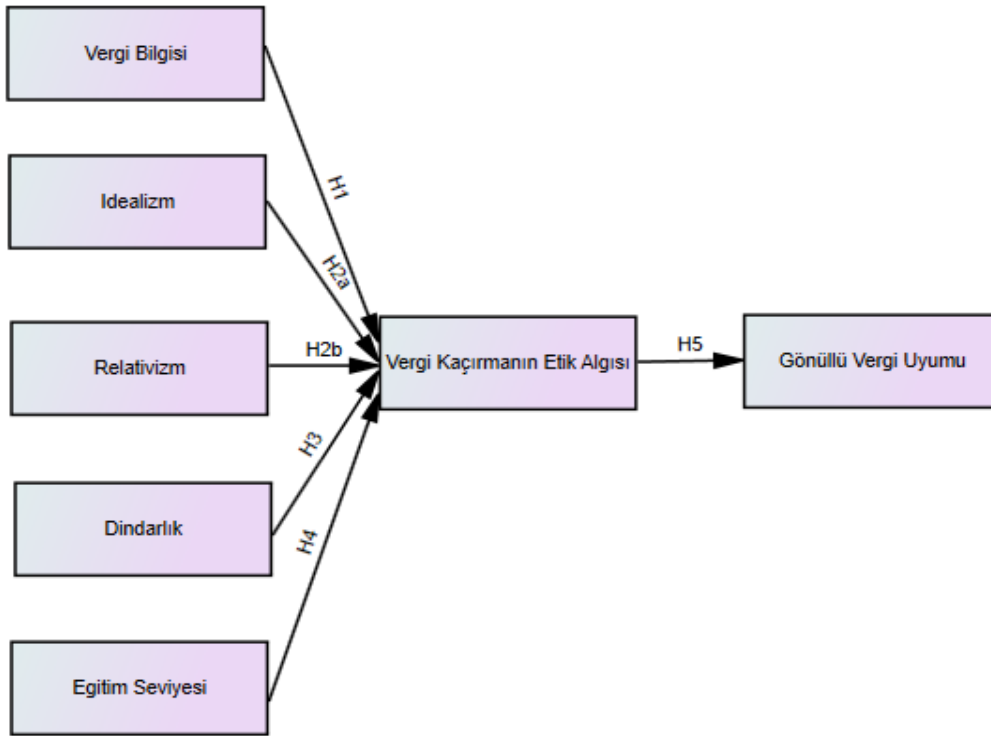
Modelde yer alan ölçeklere ilişkin bir diğer önemli nokta da ölçeklerin geçerli ve güvenilir olmasıdır. Bu bağlamda ilk olarak 38 sorudan oluşan araştırma ölçeğinin güvenilirliği Cronbach’s Alfa katsayısı ile test edilmiştir. Cronbach’s Alfa 0 ila 1 arasında değer almaktadır. Bu değer 1’e yakın olması ilgili ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Literatürde ise Cronbach’s Alfa katsayısına ilişkin değer 0,70’in üzerinde olması beklenmektedir.

Analiz sürecinin ikinci aşamasında değişkenler arasında ilişki olup olmadığını belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayısı +1 ile -1 arasında değer almakta 0’dan büyük değerler pozitif yönlü korelasyona 0’dan küçük değerler ise negatif yönlü korelasyona işaret etmektedir.

Araştırma sürecinin son aşamasında araştırma hipotezlerin test edilmesi amacıyla YEM kapsamında yol (path) analizi uygulanmıştır. Yol analizi, nicel değişkenler arasındaki yapısal ilişkiyi tahmin etmek ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki toplam etkisinin ne kadarının doğrudan ne kadarının dolaylı olduğunu belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. (Alpar, 2011: 757).

Araştırmanın Model ve Hipotezleri

Literatürde yer alan tartışmalardan hareketle oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de yer almaktadır. İdealizm (ID), relativizm (RE), dindarlık (DIN), vergi bilgisi (VB) ve eğitim (EG) dışsal değişkenler; gönüllü vergi uyumu (GVU) ve vergi kaçırmanın etik algısı (VE) içsel değişkenler olarak modelde yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

H₁: Vergi bilgisi, vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkiler.

H_{2a}: İdealizm vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkiler.

H_{2b}: Relativizm vergi kaçırmanın etik algısını pozitif yönde etkiler.

H₃: Dindarlık, vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkiler.

H₄: Eğitim seviyesi vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde etkiler.

H₅: Vergi kaçırmanın etik algısı gönüllü vergi uyumunu negatif yönde etkiler.

Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın ana kütesini Gümüşhane Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans ve lisansüstü öğrencileri oluşturmaktadır. Ancak ana kütlelin tamamına ulaşmak teknik ve mali açıdan zor olduğu için araştırma örnekleme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesine dayalı çalışmalarda geçerli ve güvenilir sonuçlar elde etmek için 250-500 gözlemin yeterli olduğu belirtilmektedir (Schumacker ve Lomax, 2004). Bu bağlamda çalışma 01/11/2022 – 01/02/2023 tarihleri arasında ankete katılmayı kabul eden 350 öğrenci ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Anketler içerisinde eksik ve hatalı olanlar ile sorulara çelişkili cevaplar verenler olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda 23 anket formu çıkarılmış ve 327 anket verisi ile çalışma tamamlanmıştır. Araştırma için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 27/12/2022 tarih ve 2022/7 sayılı toplantısında görüşülmüş ve gerekli izin alınmıştır.

Araştırmadaki Ölçekler ve Anket Formu

Araştırma araçlarından dindarlık ölçeği; Saragih ve Putra, 2021, relativizm ve idealizm ölçeği; Sidani vd., 2014, Saragih ve Putra, 2021, vergi bilgisi; Saragih ve Putra, 2021, vergi kaçırmanın etik algısı ölçeği McGee ve Guo, 2007; Fagbemi vd., 2010; Lau vd., 2013; Saragih ve Putra, 2021; çalışmasından alınmış olup ifadeler araştırmaya uygun biçimde uyarlanmıştır. İki bölümden oluşan anket formunun ilk bölümünde katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Formun ikinci bölümünde ise dindarlık değişkeni için 4, relativizm değişkeni için 4, idealizm değişkeni için 4, vergi bilgisi değişkeni için 6, vergi kaçırmanın etik algısı için 16 ve gönüllü vergi uyumu için 4 soru olmak üzere toplam 38 soru yer almaktadır. Anket formunda yer alan sorular 1'den (=kesinlikle katılmıyorum) ile (=kesinlikle katılıyorum) arasında değişen 5 düzeyli Likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir.

Vergi kaçırmanın etik algısının belirleyenleri ve gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisinin ele alındığı bu çalışmada birtakım sınırlılıklar mevcuttur. İlk olarak örnekleme üniversite lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin yer alması, kadın katılımcı sayısının az olması ve eğitim düzeylerinin birbiriyle yakın olması gibi unsurlar araştırmanın sınırlılıklarıdır. Bu bağlamda kullanılan veri seti Türkiye açısından bir değerlendirme yapacak büyüklükte değildir. İlerleyen çalışmalarda öğrencilerin yanı sıra vergi mükelleflerinin de dâhil edilmesi, örneklemin daha geniş belirlenmesi hedeflenmektedir.

Bulgular

Tablo 1’de tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Örneklemin genel özelliklerine bakıldığında araştırmaya katılanların % 25’inin kadın ve % 45’inin 18 – 24 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların % 52’si çalışmaktadır. Katılımcıların % 47,1’inin aylık gelirinin 0 – 3000 TL olduğu görülmektedir. Katılımcıların % 50,2’sinin lisansüstü olduğu ve % 77,4’ünün vergi ile ilgili herhangi bir ders almadığı görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	81	24,8
Erkek	246	75,2
Yaş		
18 – 24	147	45
25 – 34	37	11,3
35 – 44	90	27,5
45 – 54	49	15
55 ve üzeri	4	1,2
Çalışma Durumu		
Çalışmıyorum	149	45,6
Yarı Zamanlı Çalışıyorum	9	2,8
Çalışıyorum	169	51,7
Aylık Gelir		
0-3000 TL	154	47,1
3001 TL – 6000 TL	2	0,6
6001 TL – 9000 TL	55	16,8
9001 TL ve üzeri	116	35,5
Medeni Durum		
Evli	151	46,2
Bekâr	175	53,5
Sınıfınız		
1	32	9,8
2	41	12,5
3	42	12,8
4	48	14,7
Lisansüstü	164	50,2
Vergi ile İlgili Herhangi Bir Ders Aldınız mı?		
Evet	74	22,6
Hayır	253	77,4

Araştırma Ölçeklerinin Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırmada öncelikli olarak veri seti yönünden faktör analizinin uygulanabilirliğini değerlendirmek amacıyla KMO ve Bartlett küresellik testi sonuçları değerlendirilmiştir. Tablo 2’de sunulduğu üzere KMO değeri 0,860 olarak bulunmuş ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli büyüklükte olduğunu göstermiştir. Ayrıca Bartlett testi sonucunda $\chi^2(703) =$

6279,781; $p < 0,05$ olarak bulunmuş ve bu bulgu maddeler arasındaki korelasyonların Açıklayıcı Faktör analizi (AFA) için yeterli büyüklükte olduğunu göstermiştir.

Tablo 2: KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin	0,860	
Bartlett's Testi	χ^2	6279,781
	df	703
	Sig.	0,000

Veri setinin faktör analizi için uygunluğu belirlendikten sonra faktör yapısını belirlemek amacıyla AFA gerçekleştirilmiştir. AFA sonuçlarına göre özdeğeri 1'den büyük ve açıklanan varyansı % 63,644 olan 6 faktör ortaya çıkmıştır.

AFA ile ortaya çıkarılan yapının geçerliliği daha sonra Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile incelenmiştir. İlk olarak modelin veri ile uyumluluğunun değerlendirilebilmesi amacıyla uyum indekslerine bakılmıştır. Modelde uyum iyiliğini yükselten modifikasyonlar sırasıyla uygulanmıştır. Tablo 3'de ise uyum iyiliği sonuçları yer almakta ve model-veri uyumsuzluğuna işaret eden bir uyum indeksinin olmadığı verinin ölçüm modeli açısından yeterli olduğu görülmüştür.

Tablo 3: DFA Uyum İndeksleri

Kriterler	Model	Sınırlar	
		Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2 / df	1,779	$0 \leq \chi^2 / df \leq 2$	$2 < \chi^2 / df \leq 5$
RMSEA	0,049	$< 0,05$	$< 0,08$
CFI	0,912	$> 0,95$	$> 0,90$
TLI	0,904	$> 0,95$	$> 0,90$
IFI	0,913	$> 0,95$	$> 0,90$
NFI	0,822	$> 0,95$	$> 0,90$
GFI	0,840	$> 0,90$	$> 0,80$
AGFI	0,815	$> 0,90$	$> 0,80$

DFA sonrasında standardize regresyon katsayılarının 0,444 ile 0,948 arasında değiştiği bu değerlerin asgari seviyenin üzerinde olduğu görülmüştür. Dolayısıyla AFA ile keşfedilen 6 faktör ve 38 değişken içeren yapının geçerliliği DFA ile de desteklenmiştir. Tablo 4'de AFA ve DFA'ya ilişkin sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 4: Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde	İfade	AFA	DFA	
Vergi Bilgisi (VB)	VB1	Türkiye’de gelir vergisi tarifesi artan oranlıdır.	0,622	0,474
	VB2	Türkiye’de Emlak Vergisi yerel yönetimlerin gelirleri arasında yer almaktadır.	0,775	0,713
	VB3	Türkiye’de Katma Değer Vergisi oranları % 1, % 8 ve % 18 ‘dir.	0,708	0,614
	VB4	Gelir Vergisi Kanunu’nda gelir; bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarıdır.	0,602	0,513
	VB5	Türkiye’de Motorlu Taşıtlar Vergisi Ocak, Nisan, Ağustos ve Aralık olmak üzere 4 eşit taksitle ödenmektedir.	0,658	0,718
	VB6	Özel Tüketim Vergisi veraset yani miras yoluyla ya da başkaca karşılıksız bir yolla mal iktisap eden kişilerin mükellefi olduğu bir vergidir.	0,632	0,576
Idealizm (ID)	ID1	Elde edilecek fayda ne olursa olsun, başkalarına zarar veriyorsa o eylem yanlıştır.	0,798	0,648
	ID2	Bir başkası psikolojik veya fiziksel olarak asla zarar görmemelidir.	0,858	0,919
	ID3	Başka bir bireyin onurunu ve refahını herhangi bir şekilde tehdit edebilecek bir eylemde bulunulmamalıdır.	0,871	0,877
	ID4	Bir eylem masum birine zarar verecekse yapılmamalıdır.	0,652	0,645
Relativizm (RE)	RE1	“Etik kavramı” herkes için farklıdır, çünkü etik kavramı bireye bağlıdır.	0,582	0,858
	RE2	Bir kişinin ahlaki olarak değerlendirdiği bir şey, başka bir kişi tarafından ahlaksız olarak değerlendirilebilir.	0,729	0,444
	RE3	Farklı ahlak türleri “doğruluk” ile karşılaştırılmaz	0,698	0,467
	RE4	“Etik kavramı” durumdan duruma ve toplumdaki topluma değişebilir.	0,691	0,434
Dindarlık (DIN)	DIN1	Allah’ın var olduğuna ne ölçüde inanıyorsunuz?	0,648	0,439
	DIN2	Dini görevlerinizi ne sıklıkla yerine getirirsiniz?	0,879	0,900
	DIN3	Ne sıklıkla dua edersiniz?	0,814	0,680
	DIN4	Ne sıklıkla ibadet edersiniz?	0,897	0,948

Tablo 4'ün Devamı

Vergi Kaçırmanın Etik Algısı (VE)	VE1	Vergiden elde edilen gelirin büyük bir kısmı bana fayda sağlamayan projelere harcanıyorsa vergi kaçırarak etik olur.	0,697	0,515
	VE2	Vergiden elde edilen gelirin büyük bir kısmı bana fayda sağlamayan projelere harcanıyorsa vergi kaçırarak etik olur.	0,760	0,555
	VE3	Vergi sistemi adaletsiz ise vergi kaçırarak etikdir.	0,634	0,573
	VE4	Bir Müslüman olarak vergi kaçırarak benim için etikdir.	0,584	0,594
	VE5	Vergiden elde edilen gelirin çoğu akıllıca harcansa bile vergi kaçırarak etikdir.	0,731	0,757
	VE6	Vergi gelirinin büyük bir kısmı ahlaki olarak onaylamadığım projelere harcanıyorsa vergi kaçırarak etikdir.	0,610	0,632
	VE7	Ödeyecek gücüm yoksa vergi kaçırarak etikdir.	0,701	0,653
	VE8	Devlet dinim, ırkım veya etnik kökenim nedeniyle bana ayrımcılık yapıyorsa vergi kaçırarak etikdir.	0,685	0,516
	VE9	Vergi gelirinin çoğu benim yararına olan projelere harcansa bile vergi kaçırarak etikdir.	0,749	0,786
	VE10	Herkes vergi kaçırıyorsa vergi kaçırarak etikdir.	0,505	0,696
	VE11	Vergi oranları çok yüksek olmasa bile vergi kaçırarak etikdir.	0,799	0,820
	VE12	Yakalanma olasılığı düşükse vergi kaçırarak etikdir.	0,747	0,762
	VE13	Vergi gelirlerinin bir kısmı haksız olduğunu düşündüğüm bir savaşı desteklemek için kullanılıyorsa vergi kaçırarak etikdir.	0,760	0,547
	VE14	Vergiden elde edilen gelirin büyük bir kısmı verimli projelere harcansa bile vergi kaçırarak etikdir.	0,741	0,735
	VE15	Ben daha az ödersen başkalarının daha fazla ödemek zorunda kalacağı anlamına gelse bile vergi kaçırarak etikdir.	0,705	0,712
	VE16	Vergiden elde edilen gelirin büyük bir kısmı israf edilirse vergi kaçırarak etik olur.	0,636	0,591
Gönüllü Vergi Uyum (GVU)	GVU1	Vergilerimi mevzuat gereği gönüllü olarak ödüyorum.	0,764	0,675
	GVU2	Vergi denetimi olmasa bile vergilerimi mevzuat gereği öderim.	0,866	0,881
	GVU3	Vergilerimi devleti ve diğer vatandaşları desteklemek için mevzuatın gerektirdiği şekilde ödüyorum	0,842	0,842
	GVU4	Vergilerimi mevzuat gereği, nasıl daha az vergi öderim diye uzun düşünmeden öderim.	0,799	0,769
Cronbach's Alfa 0,723				

Ölçeklerin ortalama, standart sapma ve değişkenler arasındaki Pearson korelasyon katsayıları Tablo 5'de verilmiştir. Değişkenler ortalamalarının 15,462 ile 27,569 arasında değiştiği, değişkenlere ait standart sapmanın ise 2,82 ile 10,237 arasında değiştiği görülmüştür. Değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkileri veren Pearson korelasyon katsayısı incelendiğinde ise relativizm ile vergi bilgisi arasında ($r = -0,23$), relativizm ile idealizm arasında ($r = 0,15$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Vergi kaçırmanın etik algısı ile vergi bilgisi ($r = 0,18$), idealizm ($r = -0,30$) ve relativizm ($r = 0,15$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim ile vergi bilgisi ($r = 0,490$) ve

relativim ($r = -0,319$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Gönüllü vergi uyumu ile vergi bilgisi ($r = 0,286$) ve idealizm ($r = 0,22$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü, relativizm ($r = -0,17$), dindarlık ($r = -0,03$) ve vergi kaçırmanın etik algısı ($r = -0,27$) arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Değişkenler içerisinde en güçlü pozitif ilişki gönüllü vergi uyumu ile eğitim arasında, en güçlü negatif ilişki ise relativizm ile eğitim değişkenleri arasındadır.

Tablo 5: Değişkenler Arası Korelasyon

Değişken	\bar{X}	SS	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]
VB [1]	18,85	4,083	1						
ID [2]	17,94	2,816	0,037	1					
RE [3]	13,07	3,464	-0,23**	0,15**	1				
DIN [4]	16,60	2,90	0,09	0,033	-0,060	1			
EG [5]	3,82	1,41	0,49**	0,053	-0,32**	0,08	1		
VE [6]	27,56	10,23	-0,18**	-0,29**	0,15**	-0,040	-0,28**	1	
GVU [7]	15,46	3,828	0,28**	0,22**	-0,17**	-0,027	0,26**	-0,27**	1

Not: \bar{X} : ortalamayı, SS: standart sapmayı, **, % 1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Yapısal Modelin ve Hipotezlerin Test Edilmesi

Tablo 6'da model uyum iyilikleri ve araştırma modeli yer almakta model uyum iyiliğinin yeterli düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Yol Analizi Sonuçları

Değişken	Vergi Kaçırmanın Etik Algısı (VE)				Gönüllü Vergi Uyumu (GVU)			
	Katsayı	İstatistik (t)	Prob.	Hipotezler	Katsayı	İstatistik(t)	Prob.	Hipotezler
EG	-0,207	-3,451	0,000***	H ₄ Kabul				
VB	0,040	-0,677	0,498	H ₁ Ret				
ID	-0,298	-5,791	0,000***	H _{2a} Kabul				
RE	0,115	2,113	0,035**	H _{2b} Kabul				
DIN	-0,003	-0,063	0,949	H ₃ Ret				
VE					-0,156	-5,038	0,005**	H ₅ Kabul
MR ²	16,7				7,2			
Model Uyum İyiliği								
$\chi^2 = 5,905, df = 2, Prob. 0,05$								
χ^2 / df	2,953			NFI	0,972			
RMSEA	0,077			GFI	0,995			
CFI	0,984			AGFI	0,929			
TLI	0,833			IFI	0,985			

Not: Katsayılar standardize edilmiş yol katsayılarıdır. *** p<0,001,**p<0,05 ve *p<0,10

Tablo 6’da uygulanan yol analiziyle elde edilmiş standardize regresyon yükleri, t istatistikleri ve anlamlılık değerleri sunulmuştur. Buna göre eğitim ($\beta = -0,207, t = -3,452, p<0,01$) vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde ve anlamlı şekilde etkilediği ve H₄ hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Nitekim eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin yüksek ahlaki değerlere, etik duruşlara, toplum ve hükümet tarafından belirlenmiş kurallarına uymaları beklenmektedir. Elde edilen bu bulgu Eriksen ve Fallan, 1996; McGee, 2012; Saragih ve Putra, 2021; Tan vd., 2021 çalışmalarından elde edilen bulgular ile uyumludur.

İdealizm ($\beta = -0,298, t = -5,799, p<0,01$) vergi kaçırmanın etik algısını negatif yönde ve anlamlı şekilde etkilemektedir. Dolayısıyla H_{2a} hipotezinin kabul edilmiştir. Nitekim idealist bireylerin diğer bireylere zarar vermekten kaçındığını, her zaman başkalarının refahını düşündüklerini ve evrensel ahlak kurallarını kabul ettikleri bilinmektedir. Öte yandan her bireyin farklı ahlaki düşüncelere sahip olabileceği, doğru ve yanlışın ülkeden ülkeye, kültürden kültüre ve zamandan zamana farklılık gösterebileceği, relativist bireylerin etik sorunlarda ahlaki ilkelere bağlı kalmayarak daha faydacı davranma eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu bağlamda relativizm vergi kaçırmanın etik algısını ($\beta = -0,115, t = 2,114, p<0,05$) anlamlı ve

pozitif yönde etkilemekte, H_{2b} hipotezi kabul edilmektedir. Elde edilen bu sonuçlar Saragih ve Putra (2021) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile de benzerlik göstermektedir.

Öte yandan vergi kaçırmanın etik algısının ($\beta = -0,156$, $t = -5,038$, $p < 0,005$) gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisi beklenildiği şekilde negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla H_5 hipotezi kabul edilmiştir. Mükelleflerin vergi kaçırmanın etik olmayan bir davranış olduğuna dair güçlü ahlaki inanca sahip olduklarında vergiye daha yüksek düzeyde uyum gösterdikleri görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda vergi kaçırmanın etik olduğu yönündeki algının artmasının gönüllü vergi uyumu azalttığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuç Siahaan, 2005; Saragih ve Putra, 2021 tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile de benzerlik göstermektedir.

Vergi bilgisi ve din değişkenleri ile vergi kaçırmanın etik algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamış dolayısıyla H_1 ve H_3 hipotezleri reddedilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Gümüşhane Üniversite'sinde öğrenim gören 327 lisans ve yüksek lisans öğrencilerinden elde edilen verilerle yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılarak dindarlık, relativizm, idealizm, vergi bilgisi ve eğitim değişkenlerinin vergi kaçırmanın etik algısı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma ayrıca vergi kaçırmanın etik algısının gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisini vergi kaçırmanın etik algısı üzerindeki etkisini de ele almıştır.

Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular; eğitim, idealizm ve relativizmin vergi kaçırmanın etik algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Vergi kaçırmanın etik algısının gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde ise bu etkinin negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda mükelleflerin vergi kaçırmanın etik olmayan bir davranış olduğuna dair güçlü ahlaki inanca sahip olduklarında vergiye daha yüksek düzeyde uyum gösterdikleri anlaşılmaktadır. Vergi bilgisi ve din değişkenleri ile vergi kaçırmanın etik algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Mükelleflerin vergi kaçırmanın etik olduğu algısı çok sayıda faktör tarafından etkilenmektedir. Bu faktörler çalışmada ele alınan idealizm, relativizm gibi ahlaki faktörler olabileceği gibi adaletsiz vergi sistemi, toplumun belirli kesimleri tarafından yüklenen vergi yükü, yolsuzluğun yüksek olduğu algısı ya da mükelleflerin para sevgisi gibi farklı faktörler de olabilir. Bu noktadan hareketle vergi kaçırma olgusunu minimize etmek isteyen hükümetlerin mükellefleri vergi kaçırmanın etik olduğu algısından uzaklaştıracak politikaları benimsemeleri

gerekmektedir. Bu bağlamda hükümetler vergi sisteminin daha adil olmasına yönelik politikaları uygulayabilir, hükümet harcamalarında savurganlığı önleyebilir ve yolsuzluk ile mücadele ederek vergi kaçırmanın etik olduğu algısının önüne geçebilir. Mükelleflerin neden vergi kaçırmanın etik olduğu algısına sahip olduklarını anlamak vergi kayıp ve kaçaklarını azaltarak gönüllü vergi uyumunu artıracaktır.

Vergi kaçırmanın etik algısının belirleyenleri ve gönüllü vergi uyumu üzerindeki etkisinin ele alındığı bu çalışmada birtakım sınırlılıklar mevcuttur. İlk olarak çalışmada kullanılan veri seti Türkiye açısından bir değerlendirme yapacak büyüklükte değildir. Bu bağlamda ilerleyen çalışmalarda Türkiye'yi temsil edecek daha büyük bir veri ile çalışılması önerilmektedir. Ayrıca vergi kaçırmanın etik algısını belirleyen değişkenlerin daha kapsamlı bir model çerçevesinde ele alınması önerilmektedir.

Yazar Katkıları: Bu makale tek yazarlı olarak yazılmıştır.

Çıkar Beyanı: Bu makalede herhangi bir çıkar tartışması yoktur.

Kaynakça

- Aktan, C. C. ve Çoban, H. (2006). Vergileme ekonomisi ve vergileme psikolojisi perspektiflerinden vergiye karşı tutum ve davranışları belirleyen faktörler. (Ed: C. C. Aktan, D. Dileyici, ve İ. Y. Vural) Vergileme ekonomisi ve vergileme psikolojisi, Ankara, Seçkin Yayıncılık, ss. 137-158.
- Alleyne, P. ve Harris, T. (2017). Antecedents of taxpayers' intentions to engage in tax evasion: Evidence from Barbados. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 15(1), 2-21.
- Alpar, R. (2011). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, (6. Bs.), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ariyanto, D., Andayani, G. ve Putri, G. (2020). Influence of justice, culture and love of money towards ethical perception on tax evasion with gender as moderating variable. *Journal of Money Laundering Control*, 23(1), 245 - 266.
- Ayuba, A., Saad, N. ve Ariffin, Z. Z. (2016). Perceived service orientation, economic factors, psychological factors and tax compliance: evidence from nigerian SMEs. *Malaysian Management Journal*, 20, 41 – 57.
- Barone, G. ve Mocetti, S. (2011). Tax morale and public spending inefficiency. *International Tax and Public Finance*, 18(6), 724 – 749.
- Bayram, N. (2013). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş*, Ezgi Yayınları, Ankara.
- Benk, S., Mcgee, W. R. ve Yüzbaşı, B. (2015). How religions affect attitudes toward ethics of tax evasion? A comparative and demographic analysis. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 14(41), 202 - 223.
- Bülbül, D. (2016). Vergi kaçakçılığı ve boyutunun Türkiye ve AB ekseninde değerlendirilmesi. *Gümrük & Ticaret Dergisi*, 7, 52 – 62.
- Cahaya, D.V. N., Made, S. ve Zaki, B. (2018). The determinants perception of tax evasion ethics. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 73(1), 106 – 116.

- Collymore, A. (2020). The ethics of tax evasion: literature review. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3589385>.
- Dewanta, A. M. ve Machmuddah, Z. (2019). Gender, religiosity, love of money and ethical perception of tax evasion. *Jurnal Dinamika Akuntansi dan Bisnis*, 6 (1), 71 - 84.
- Didinmez, İ. (2018). *Davranışsal iktisat perspektifinden vergi uyum analizi*. Ankara, Savaş Yayınevi.
- Eriksen, K. ve Fallan, L. (1996). Tax knowledge and attitudes towards taxation; a report on a quasiexperiment. *Journal of Economic Psychology*, 17(3), 387 - 402.
- Fagbemi, O. T., Uadiale, M. O. ve Noah, O. A. (2010). The ethics of tax evasion: perceptual evidence from nigeria. *European Journal of Social Sciences*, 17(3), 360 – 371.
- Forsyth, D. R. (1980). A taxonomy of ethical ideologies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(1), 175 - 184.
- Forsyth, D. R. (1992). Judging the morality of business practices: the influence of personal moral philosophies. *Journal of Business Ethics*, 11(5, 6), 461 - 470.
- Gürbüz, S. (2021). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi: temel ilkeler ve uygulamalı analizler*. (2. Bs.), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hauk, E. ve Saez-Marti, M. (2002). On the cultural transmission of corruption. *Journal of Economic Theory*, 107, 311 – 335.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS ve Amos uygulamalı nicel – nitel – karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. (2. Bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kirchler, E., Hoelzl, E. ve Wahl, I. (2008). Enforced versus voluntary tax compliance: the “slippery slope” framework. *Journal of Economic Psychology*, 29, 210 – 225.
- Kitapçı, İ. (2015). *Vergi etiği vergi psikolojisi: Verginin sosyo psikolojik teorisi*. (3. Bs.), Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kogler, C., Muehlbacher, S. ve Kirchler, E. (2013). Trust, power, and tax compliance: testing the “slippery slope framework” among selfemployed taxpayers. WU International Taxation Research Paper Series, No.2013-05.
- Lau, T.C., Choe, K.L. ve Tan, L.P. (2013). The moderating effect of religiosity in the relationship between money ethics and tax evasion. *Asian Social Science*, 9(11), 213 – 220.
- McDonald, G. (2010). Ethical relativism vs. absolutism: research implications. *European Business Review*, 22(4), 446 - 464.
- McGee, R. W. (1998). The ethics of tax evasion. The Dumont Institute for Public Policy Research. Dumont, NJ.
- McGee, W. R. (2006). Three views on the ethics of tax evasion. *Journal of Business Ethics*, 67(1), 15 – 35.
- McGee, W. R. ve Guo, Z. (2007). A Survey of law, business and philosophy students in china on the ethics of tax evasion. *Society and Business Review*, 2(3), 299 - 315.
- McGee, W. R., Aljaaidi, S. K. ve Musaibah, S. A. (2012). The ethics of tax evasion: a survey of administrative sciences’ students in Yemen. *International Journal of Business and Management*, 7(16), 1 – 12.

- McGee, W. R., Benk, S., Yıldırım, H. ve Kayıkçı, M. (2011). The ethics of tax evasion: a study of turkish tax practitioner opinion. *European Journal of Social Sciences*, 18(3), 468 – 480.
- McGee, W. R., Devos, K. ve Benk, S. (2016). Attitudes towards tax evasion in Turkey and Australia: a comparative study. *Social Sciences*, 5(1), 1 – 13.
- Meydan, H. C. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi amos uygulamaları*. (2. Bs.), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Nye, J. ve Forsyth, D. R. (1984). The impact of ethical ideology on moral behavior. Annual Meeting of the Eastern Psychological Association, 12-15 Nisan Baltimore, USA.
- Rantelangi, C. ve Majid, N. (2018). Factors that influence the taxpayers' perception on the tax evasion. *Advances in Economics, Business and Management Research (AEBMR)*, 35, 219 – 225.
- Saragih, H. A. ve Putra, I. D. (2021). Ethical perception of tax evasion in Indonesia: determinants and consequences on voluntary tax compliance. *Jurnal Akuntansi dan Keuangan*, 23(1), 1 – 14.
- Saruç, N. T. (2013). *Vergi uyumu: Türkiye ve dünyada güncel gelişmeler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Siahaan, O.P.F. (2005). The influence of tax fairness, ethical attitudes and commitment on taxpayer compliance behavior. *The International Journal of Accounting and Business Society*, 13 (1/2), 33 – 44.
- Sidani, M. Y., Ghanem, J. A. ve Rawwas, Y. A. M. (2014). When idealists evade taxes: the influence of personal moral philosophy on attitudes to tax evasion – a lebanese study. *Business Ethics: A European Review*, 23(2), 183 – 196.
- Song, Y. ve Yarbrough, E. T. (1978). Tax ethics and taxpayer attitudes: a survey. *Public Administration Review*, 38(5), 442 - 452.
- Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2016). *Vergi teorisi ve politikası* (2. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Tan, K. S., Lau, C., Kassim, A. A., ve Salleh, F. M. M. (2021). The moderating effect of individual taxpayers' education level on ethical perception and tax compliance behaviour in peninsular Malaysia. *International Journal of Academic Research in Accounting Finance and Management Sciences*, 11(1), 166 - 182.
- Torgler, B. (2007). *Tax Compliance and Tax Morale A Theoretical and Empirical Analysis*, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, ISBN: 978-1845427207.
- Vo, T. T. D., Tuliao, K. V. ve Chen, C. (2022). Managers' ethics of tax evasion: the roles of family, religion and social conditions. *E&M Economics and Management*, 25(3), 53 - 68.

Otel İşletmelerinde Örgütsel Sinizmin Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: Giresun İlinde Bir Araştırma

Eray TURPCU*

Şerif Ahmet DEMİRDAĞ**

Öz

İnsanların yaşamlarından ya da aile, iş, eğitim gibi hayatın herhangi bir alanından duyduğu tatmin; verimlilik, üretkenlik, mutluluk, sağlık, iletişim gibi birçok faktör üzerinde önemli etkilere sahiptir. Yaşam tatmini, insanların hayata daha pozitif bakmasına, sorumluluklarını daha verimli şekilde yerine getirmesine ve hatta başkalarını pozitif enerji kapsamında etkileyebilmelerine katkı sağlayabilecek niteliktedir. Ancak, olumlu bir değişken olarak betimlenen tatmin kavramı, kırılğan bir yapıya sahip olup pek çok faktörden etkilenebilmektedir. Özellikle iş ortamlarında karşılaşılan örgütsel sorunlar, çalışanların hem iş boyutunda hem de özel yaşam boyutundaki tatmin düzeylerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Söz konusu örgütsel sorunlardan bir tanesi de çalışanların örgüte ve diğer çalışanlara karşı sergilediği, örgütün verimliliğini ve sağlığını olumsuz yönde etkileme gücüne sahip olan örgütsel sinizmdir. Otel işletmeleri gibi insan faktörünün önemli rol oynadığı hizmet sektöründe bu tür örgütsel davranışlar ve bu davranışlarla başa çıkmak oldukça önemlidir. Buradan hareketle araştırmanın temel amacı, otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm algılarının yaşam tatminleri üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırma verileri, 2023 yılı Mart ve Nisan ayları içinde Giresun'da faaliyet gösteren turizm işletme belgeli 13 otelde toplam 112 işgörenden anket tekniği uygulanarak toplanmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, katılımcıların örgütsel sinizm ile yaşam tatmini düzeyleri arasında orta düzeyde ve negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, katılımcıların örgütsel sinizm algılarının yaşam tatminlerini etkilediği sonucuna da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Sinizm, Yaşam Tatmini, Otel İşletmeleri, Giresun.

The Effect of Organizational Cynicism on Life Satisfaction in Hotel Establishments: A Study in Giresun

Abstract

The life satisfaction has important effects on many factors such as efficiency, productivity, happiness, health and communication. It can contribute to people having a more positive outlook on life, fulfilling responsibilities efficiently, and even influencing others with positive energy. However, the satisfaction has a fragile structure and can be affected by many factors. Organizational problems, especially encountered in work, can negatively affect employees' satisfaction levels in both work and private life. One of these organizational problems is organizational cynicism, which employees display towards the organization and others, and, which has the power to negatively affect the productivity and health of the organization. Such organizational behaviours and coping with them are very important in hotel establishments, where the human factor plays important role. The main purpose of this research is to determine the relationship/effect between organizational cynicism perceptions and life satisfaction of hotel employees. Research data was collected by applying a survey technique from a total of 112 employees in 13 hotels operating in Giresun, Türkiye in March and April, 2023. According to the results of the analysis, it was determined that there were moderate and negative significant relationships between the variables. It was also concluded that participants' perceptions of organizational cynicism affected their life satisfaction.

Keywords: Organizational Cynicism, Life Satisfaction, Hotel Establishments, Giresun.

Geliş/Received: 13.07.2023

Kabul/Accepted: 27.10.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Bulancak Kadir Karabaş UBYO, Turizm İşletmeciliği Bölümü, erayturpcu@gmail.com, ORCID:0000-0003-2732-6222

** Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Bulancak Kadir Karabaş UBYO, Turizm İşletmeciliği Bölümü, demirdagserifahmet@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4317-5727

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışma için Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'ndan (01.02.2023 tarih ve 2023/14) etik kurul onayı alınmıştır.

Giriş

Bir hizmet sektörü türü olan turizm sektörü, genellikle hizmeti üreten hizmet üreticileri ile bu hizmetleri talep eden turistik tüketiciler arasında geçen sosyal ilişkileri kapsamaktadır. Dolayısıyla, turizm sektöründeki hemen her işletmenin varlığını sürdürebilmesi, verimliliği ve kârlılığı turistik tüketicilerin tercihleriyle ve memnuniyetleriyle doğru orantılıdır. Bu sektörün çoğunlukla insan ilişkilerini kapsamaması, özellikle turistik ürünleri arz eden taraf olan hizmet üreticilerinin bu bilinçle hareket etmesini gerektirmektedir. Bir bireyin karşı tarafı tatmin etmesi için kendisinin de iş yaşamından, aile yaşamından ve kendi yaşamından tatmin olması gerekir. Öyle ki, herhangi bir tüketim ya da alışveriş esnasında bazı olumsuzlukların yaşanmasında bile, çoğu zaman tatlı dil – güler yüz ile yapılan yaklaşımlarla olumsuz durumların tatlıya bağlanabildiğini belirtmek mümkündür. Otel işletmeleri için de aynı durum söz konusu olabilmektedir. Örnek olarak, Pelit vd. (2016: 266)'nin de belirttiği gibi, mutfakta hazırlanan, görüntüsü ve kalitesi çok iyi olmayan bir yemeğin tüketiciye sunulmasında servis hizmetini gerçekleştiren personel, davranışları, jest-mimikleri ve konuşmasıyla bu deneyimi mükemmel hale getirebilir. Ya da mükemmel bir yemeğin servis hizmetini sunan personelin berbat sunumuyla birlikte tam tersi durum da yaşanabilir. Bu sebeple gerek ekonomik gerek istihdam gerekse sosyal/siyasi ilişkiler bağlamında oldukça önemli katkılar sunan turizm sektöründe, tüketicilerin memnuniyeti için öncelikle çalışanların memnuniyetlerinin dikkate alınması önem arz etmektedir. Ancak, yine de “*örgütsel sorunların tamamen ortadan kaldırılması gereklidir*” yorumunun yapılabilmesi biraz absürt olabilir. Çünkü, insan faktörünün önemli rol oynadığı her alanda örgütsel sorunların yaşanabilmesi olağandır. Burada önemli olan husus ise bu sorunların tespit edilmesi ve en aza indirilmeye çalışılmasıdır. Adı geçen örgütsel sorunlardan bir tanesi de çalışanın kendisine, diğer çalışanlara, örgüte ve örgütün verimliliğine ciddi düzeyde zararlar verebilecek olan örgütsel sinizmdir. Örgütsel sinizm, çalışanların örgüte karşı güvensizlik, öfke, kızgınlık, hayal kırıklığı ve ümitsizlik gibi negatif yönlü duygularını kapsamaktadır (Tayfun ve Çatır, 2014: 348). Örgütsel sinizm gibi genellikle iş ortamında yaşanan bu tür örgütsel sorunlar, örgütün verimliliği, işlerin efektif olarak yapılması ve diğer çalışanları olumsuz yönde etkileyebilirken, aynı zamanda çalışanın kendi iş tatmini ve dolayısıyla yaşam tatminini de aynı yönde etkileyebilmektedir. İşinden ve yaşamından tatmin olmayan bireyin ise yaşam kalitesi de düşebilmektedir. Bu noktada, yoğun insan ilişkilerinin yaşandığı otel işletmelerinde çalışanların örgütsel sinizm algılarının yaşam tatminleri üzerindeki etkiyi belirlemek bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Giresun ilinde gerçekleştirilen bu çalışmada, araştırma verileri otel işletmelerinde çalışanlara anket tekniği uygulanarak toplanmıştır. Araştırmanın takip eden

bölümlerinde, kavramların daha iyi anlaşılması için öncelikle literatür taraması yapılmış, daha sonra araştırmanın yöntemi, araştırma verilerinin analizinden elde eden bulgular ve yorumlarına, son olarak bulgular doğrultusunda araştırmanın sonucuna ve ilgili taraflar için geliştirilmiş olan önerilere yer verilmektedir.

Literatür Taraması

Sinizmin bir düşünce okulu ya da bir yaşam tarzı olarak Antik Yunanda ortaya çıktığı belirtilmektedir. Sinizm teriminin Yunanca köpek anlamına gelen “*κύων (kyon)*” kelimesinden ya da kiniklerin de okullarının bulunduğu Atina yakınlarındaki bir kasabanın adı olan “*Cynosarges*” kelimesinden türediğine inanılmaktadır. İlk kiniğin Sokrates'in (M.Ö.469-M.Ö.399) öğrencilerinden olan Antisthenes (M.Ö.446-M.Ö.366) olduğu ifade edilmektedir. Sokrates'in ölümünden sonra, okulun başına geçen Antisthenes'in kinik felsefesi, gerçek erdemini kişinin kendine hâkim olması, tutkularından ve öbür insanlara bağımlılıklarından kurtulması üzerine inşa edilmiştir. Ancak daha sonra, Antisthenes'in dürüst bir adam bulmasına yardım etmek amacıyla gün ışığında elinde bir lamba taşıyarak ün kazanan Antisthenes'in öğrencisi Sinoplu Diogenes (M.Ö.412-M.Ö.323) bu alanda daha fazla popüler olmuştur (Fuller, 1931; Dean, Jr. vd., 1998: 342). Genel olarak medeniyeti ret eden ve medeniyet içerisinde medeniyetten uzak bir şekilde yaşamaya çalışmış olan ünlü filozof Sinoplu Diogenes'in büyük bir fıçı/varil içinde yaşadığı ve Antik Atina agorasının serserisi olarak bilindiği de ifade edilmektedir. İnsanların içinde topluma aykırı cinsel hareketlerde bulunduğu, bazen kedi-köpek gibi yerden yemek yediği ve ünlü liderlerle bile alay etme cüretinde olduğu da belirtilmektedir. Buna karşılık, Diogenes'in, asıl iğrenç olanın kendi basit ve doğal bedensel yaşam tarzının olmadığı, tam aksine O'na göre sözde medeni olarak yaşayan Yunanlıların zalim ve barbarca bir yaşam tarzı olduğunu ortaya koyduğu ifade edilmektedir (Kramer, 2018: 58). Büyük İskender'in Diogenes'i ziyaret ettiği ve “Ben Büyük İskender” şeklinde kendini tanıtmaya sonrasında, Diogenes'in ise “Ben Diogenes, köpek” olarak tanıtmaya da önemli anekdotlardan biridir (Laertius, 1925; Yardımcı, 2018: 387-388). Hatta, Diogenes'e saygı ve hayranlık duyan ve "Dile benden ne dilersen" diyen Büyük İskender'e "Gölge etme, başka ihsan istemem" diyebilecek kadar kayıtsız olan Diogenes'in toplumdaki yapaylıklara ve uzlaşım sal değerlere meydan okuduğu da ifade edilmektedir (Cevizci, 2002: 55; Keskin, 2017: 29). Diogenes'le ilgili olan bu anlatıların aslında sinik veya sinizm kelimesinin anlamının da altını doldurduğu söylenebilir.

Sinik ya da sinizm kavramının kökeni her ne kadar Antik Yunan dönemine dayansa da sinizmin örgütsel anlamda popüler hale gelmesi ve akademik anlamda daha fazla çalışmalar yapılması 1980'li yıllara rastlamaktadır (Pelit ve Soybalı, 2021: 479). Sinizm daha önceleri, “başkalarından hoşlanmama ve onlara güvenmeme” (Cook ve Medley, 1954: 415) şeklinde

tanımlanmış olup, daha sonraki dönemlerde yapılan akademik çalışmalarda ise daha fazla geliştirilmiş olduğu söylenebilir. Örgütsel sinizm, yanlış yönetilen değişim çabalarına tekrar tekrar maruz kalmaktan kaynaklanan çalışanlar tarafından gösterilen bir tutum olarak görülmektedir. Dolayısıyla, örgütlerde değişime yönelik tekrarlanan başarısız girişimlerle karşılaşan ve inandırıcı bir açıklama yapılmayan herkes bir sinik olarak değerlendirilebilir (Wanous vd., 1994: 269). Sinizm ya da örgütsel sinizme ilişkin farklı tanımlamalar yapılmış olsa da genel anlamda birbirine benzer tanımlar olduğunu belirtmek mümkündür. Örneğin, Dean Jr. vd. (1998: 345) örgütsel sinizmi, tamamen tutumsal terimlerle ilişkilendirerek, tutumu yansıtan inançlara, duygulanımlara ve davranışsal niyetlere odaklanarak ele almıştır. Bommer vd. (2005: 736) ise örgütsel sinizmin, artan adaletsizlik inançları, güvensizlik duyguları ve örgütler hakkında ve örgütlere karşı ilgili eylemlerle sonuçlanan bilişsel, duygusal ve davranışsal yönleri içeren karmaşık bir tutum olduğunu savunmaktadır. Andersson (1996: 1395) sinizmi, hüsrana, umutsuzluk ve hayal kırıklığı ile örgüte, yöneticilere, diğer çalışanlara veya diğer herhangi nesnelere karşı küçümseme ve güvensizlikle karakterize edilen bir tutum olarak tanımlamaktadır. Reichers vd. (1997: 52)'ne göre örgütsel sinizm, örgütte birtakım suistimaller nedeniyle ortaya çıkan ve örgütteki diğer örgüt üyelerine ya da bir bütün olarak örgüte yönelik geliştirilen olumsuz bir tutumdur. İroni ve iğnelemeyi de kapsayan bir biçim olarak ele alınan sinizmi, ahlaki açıdan özgürlüğü kayıtsız olarak ele aldığı için, özerklik veya kendini öne sürme şeklinde ifade etmek de mümkündür (Räwel, 2007: 150). Örgütlerde sinizm, diğerlerinin güdülerine karşı daha güçlü güvensizlik, düşmanca itiraz ve karalama içeren ahlaki bir boyut olarak da betimlenmektedir (Turner ve Valentine, 2001: 128). Hem olumsuz tutum hem de olumsuz beklenti açısından örgütsel sinizmi ele alan Wilkerson (2002: 533) kavramı, “bireyin genel olarak istihdam edildiği örgüte ve örgütün prosedürlerine, süreçlerine ve yönetimine karşı, kendi çıkarlarına engel oluşturduğu inancına dayanarak sergilediği olumsuz tutumlar” şeklinde tanımlamaktadır. Farklı tanımlamalardan yola çıkan ve daha geniş kapsamlı olarak kavramı açıklamaya çalışan Andersson ve Bateman (1997: 450) örgütsel sinizmi; bir kişiye, gruba, ideolojiye, sosyal sözleşmeye veya örgüte karşı olumsuz duygular ve güvensizlik kadar hüsrana ve hayal kırıklığı ile karakterize edilen hem genel hem de özel bir tutum olarak tanımlamaktadır. Örgütsel sinizmle ilgili açıklamalar dikkate alındığında, örgütlerin verimliliğini ve sağlığını ne boyutta tehdit edebileceği de gözler önüne serilmektedir. Özellikle otel işletmeleri gibi insan faktörünün anahtar rol oynadığı işletmelerde bu ve benzer sorunlar daha fazla yıkıcı olabilmektedir. Bu sebeple, örgütsel sinizm ya da diğer örgütsel sorunlarla ilgili öncelikle sorunların belirlenmesi ve bu sorunlarla baş etme boyutunda yol haritalarının çizilmesi işletmelerin sağlıklı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmelerine katkı sağlayacaktır. Diğer

tarafından, iş yaşamında tatmin olan bir bireyin kişisel yaşamından da tatmin olarak, daha üretken ve daha verimli çalışabileceğini de ifade etmek mümkündür.

Yaşam tatmini, yukarıda örgütsel sinizmle ilgili anlatılanların tam tersine, çalışanın kendisine, örgüte ve hatta diğer tüm çevresine pozitif etkilere sahip olabilecek bir değişkendir. Yaşam tatmini, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede, özellikle politikacılar tarafından savunulan yeni bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar tarafından esenlik ve yaşam kalitesinin önemi daha fazla anlaşıldıkça, yaşam tatmini ile ilgili akademik çalışmalar da hızla artmaya başlamıştır (Wang, 2017: 169). Yaşam tatmini, bir bireyin kendi kriterleri ve beklentilerine dayalı olarak kişisel yaşamı hakkında bilişsel bir yargıda bulunması anlamına gelmektedir (Pavot ve Diener, 2009; Alrawadieh vd., 2019: 5). Öznel iyi oluşun güçlü bir göstergesi niteliğinde olan yaşam tatmini ile birlikte mutluluk, yaşam kalitesi ve esenlik kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir (Prayag vd., 2019: 6). Yaşam tatminini her ne kadar açık ve net olarak tanımlamak zor olsa da “bir bireyin bütün olarak kişisel yaşam kalitesini pozitif olarak değerlendirmesi” şeklinde açıklamak mümkündür (Aşan ve Erenler, 2008: 206). Bir bireyin yaşam kalitesi ve tatmini, bireyin yaptığı işi, arkadaşları, ailesi ve sahip olduğu boş zamanı gibi birçok faktörden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebilmektedir (Pan vd., 2020: 234). Bireyin iş ortamında karşılaştığı örgütsel sorunlardan biri olan örgütsel sinizm faktörünün de insanların yaşam kalitesi ya da yaşam tatmini üzerinde olumsuz etkileri olabileceği düşüncesi, bu araştırmanın da çıkış noktasını oluşturmuştur. Gerek örgütsel sinizm gerekse yaşam tatmini konuları üzerine uluslararası düzeyde sayısız akademik çalışma yapılmış olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Ancak, gerçekleştirilen bu çalışmanın da alanını oluşturan turizm sektörü ya da konaklama işletmelerini kapsayacak şekilde her iki değişkenin de yer aldığı çok fazla akademik çalışmaya rastlanamamış olup, bu yönüyle araştırmanın özgün bir araştırma olduğu söylenebilir. Konunun daha net anlaşılmasına yönelik, aşağıda turizm sektörü başta olmak üzere örgütsel sinizm ve yaşam tatmini ile ilgili yapılmış olan bazı akademik çalışmalara yer verilmiştir.

Yıldırım ve Acar (2018), Antalya'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde, 427 çalışan üzerinde iş-aile çatışmasının örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde yaşam tatmininin aracılık rolünü belirlemeye çalışmıştır. Araştırmanın sonucunda, otel çalışanlarının genel yaşam tatmin düzeyleri orta düzeyde, örgütsel sinizm algıları ise daha düşük düzeyde bulunmuştur. Ayrıca, katılımcıların yaşam tatminlerinin, iş-aile çatışmasının örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde kısmi bir yordayıcı değişken olduğu tespit edilmiştir. Aslan ve Yılmaz (2013) tarafından Ankara'da görev yapan 395 ilköğretmeni üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, öğretmenlerin sinizm eğilimlerinin yaşam tatmini ile ilişkisi araştırılmış ve sonuç olarak erkek öğretmenlerin kadınlara oranla bilişsel boyutta daha yüksek sinizm düzeyine sahip olduğu tespit

edilmiştir. Ayrıca, öğretmenlerin genel sinizm eğilimleri ile yaşam tatminleri arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine öğretmenlerin örgütsel sinizm ve yaşam tatmini düzeylerinin belirlenmesi amacıyla, Türkiye'nin güneydoğusunda öğretmenlik yapan 198 öğretmen üzerinde Korkut ve Aslan (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da benzer bir şekilde örgütsel sinizm ve yaşam tatmini arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Srivastava ve Adams (2011) tarafından, farklı sektörlerde çalışan 105 işgören üzerinde sinizm ve iş tatmini ilişkisinin ortaya konmaya çalışıldığı araştırmanın sonucuna göre, sinizm düzeyleri yüksek olan çalışanlarda iş tatmini, iş zenginleştirme, lider-üye etkileşim kalitesi ve iş arkadaşı destekleri daha düşük bulunmuştur. Dolayısıyla, örgütsel bir sorun olan ve iş yaşamında söz konusu bu faktörleri etkileyen sinizmin yaşam kalitesi ve tatminini de olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere hem örgütsel sinizm hem de yaşam tatminini kapsayan çok fazla akademik çalışmaya rastlanamamış olmasından dolayı, literatür taraması kapsamında ulaşılan bazı önemli çalışmalara yer verilmiştir. Örgütsel sinizm ve yaşam tatmini değişkenleri ile ilgili yukarıda yapılan açıklamalar ışığında araştırmanın temel hipotezi aşağıdaki gibi geliştirilmiştir;

H1: Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm algılarının yaşam tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Yöntem

Bu araştırmanın amacı, Giresun ilinde otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin, örgütsel sinizm algılarının yaşam tatminleri üzerindeki etkisini belirlemektir. Ayrıca, bu araştırma ile otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin demografik özellikleri, örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algılarının düzeyi de ortaya konmaya çalışılmıştır. Nicel araştırma deseni ile dizayn edilen bu çalışmada, veri toplama aracı olarak anket formundan yararlanılmıştır. Giresun merkezinde turizm işletme belgesine sahip olan toplam 13 adet konaklama işletmesi faaliyet göstermektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023). Veri toplama ve kullanma sürecine ilişkin “Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu” tarafından 01.02.2023 tarih ve 14 sayılı (E-50288587-050.01.04-141072) etik kurul onayı alınmıştır. Alınan etik kurul onayından sonra, 2023 yılı Mart ve Nisan ayları içinde anketler katılımcılara yüz yüze dağıtılarak uygulanmıştır. Araştırmanın sadece Giresun merkez ilçesinde faaliyet gösteren otel işletmelerini kapsamaması ve adı geçen dönemlerde yapılmış olması, araştırmanın sınırlılıkları kapsamında değerlendirilebilir. Araştırma verilerinin elde edilmesinde toplam 112 işgörene ulaşılmıştır. Araştırmaya ait örneklem grubunun uygulanan madde sayısı ile ilişkisi dahilinde, örneklem sayısı madde sayısının en az beş katı (Bryman ve Cramer, 2001; Child, 2006) olması evren ve örneklem

birbirini temsil ettiğini göstermektedir (Toplam 19 madde sayısı x 5 = 95 işgören). Araştırmada 112 işgörene ulaşılmaması evren ve örneklemin birbirini temsil ettiğini göstermektedir (112>95). Araştırmada, işgörenlerin sinizm algılarını belirlemek amacıyla Brandes (1997) tarafından geliştirilmiş olan 14 ifadeden ve 3 alt boyuttan (Bilişsel-Duyuşsal-Davranışsal) oluşan ölçek, araştırma kapsamında uyarlanarak kullanılmıştır. Örgütsel sinizm ölçeğinin geçerliliği yapılan çalışmalarla (Brandes, 1997; Erdost vd., 2007; Topçu vd., 2013; Özer ve Güllüce, 2019; Özdemir, 2021) ortaya konulduğu için tekrar geçerlilik çalışması yapılmamıştır ve ilgili ölçek 14 ifadenin ortalaması alınarak işgörenlerin genel örgütsel sinizm algısı olarak değerlendirilmiştir. Örgütsel sinizm ölçeğinde kullanılan ifadelerin güvenilirliğini test etmek amacıyla, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı incelenmiş ve 14 ifadenin güvenilirliği $\alpha=0,724$ olarak bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç, Yockey (2016: 49)'e göre ölçek ifadelerinin güvenilirliğinin uygun/makul olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, otel işletmesinde çalışan işgörenlerin yaşam tatmini algısını belirlemek amacıyla, Diener vd. (1985)'nin kullandığı 5 ifadeden ve tek boyuttan oluşan yaşam tatmini ölçeği kullanılmıştır. Yaşam tatmini ölçeğinin güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,884$ olarak elde edilmiş ve yine bu durum Yockey (2016: 49)'e göre ölçeğin iyi düzeyde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılmış olan her iki ölçek (Örgütsel Sinizm ve Yaşam Tatmini Ölçeği) için yazarlardan kullanım izni mail yoluyla alınmıştır. Araştırma verilerinin değerlendirilmesi aşamasında, mean (ortalama) analizi, t-testi ve varyans analizi ile korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçları değerlendirildikten sonra, araştırmaya uygun sonuç ve öneriler sunulurak araştırma tamamlanmıştır.

Bulgular

Araştırmanın evrenini temsil eden örneklem grubunu oluşturan Giresun ili otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin bireysel özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Bireysel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Gruplar	f	%	Değişkenler	Gruplar	f	%
Cinsiyeti	Kadın	44	39,3	Medeni Durumu	Evli (Çocuklu)	51	45,5
	Erkek	68	60,7		Evli (Çocuksuz)	28	25,0
Yaşı	18-24 yaş arası	13	11,6		Bekâr	33	29,5
	25-31 yaş arası	37	33,0	İlkokul	5	4,5	
	32-38 yaş arası	28	25,0	Ortaokul	15	13,4	
	39-45 yaş arası	22	19,6	Lise	31	27,7	
	46 yaş ve üzeri	12	10,7	Önlisans	34	30,4	
Ortalama	8506 ve altı	58	51,8	Lisans ve üstü	27	24,1	
Aylık Geliri (TL)	8507-10500 arası	29	25,9	Çalıştığı Departman	Önbüro	29	25,9
	10501-12500 arası	16	14,3		Yiyecek-İçecek	51	45,5

12501 ve üzeri	9	8,0	Kat Hizmetleri	24	21,4
			Diğer	8	7,1
Toplam	112	100		112	100

Tablo 1 incelendiğinde, otel işletmelerinde çalışan katılımcıların %39,3'ünün kadın, %60,7'sinin ise erkek olduğu görülmektedir. Medeni durumları açısından katılımcıların %45,5'i evli ve çocuk sahibi, %25'i evli fakat çocuk sahibi olmayan ve %29,5'i ise bekârdır. Araştırma kapsamında incelenen otel işletmeleri çalışanlarının %11,6'sı 18-24 yaş aralığında, %33'ü 25-31 yaş aralığında, %25'i 32-38 yaş aralığında, %19,6'sı 39-45 yaş aralığında ve %10,7'si ise 46 yaş ve üzerindedir. Eğitim durumu değişkeni açısından karşılaştırıldığında, katılımcıların %4,5'i ilkokul, %13,4'ü ortaokul, %27,7'si lise, %30,4'ü önlisans ve %24,1'inin ise lisans ve üstü mezunu katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Gelir durumları incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%51,8) araştırma verilerinin toplanmış olduğu 2023 Mart ayında asgari ücret düzeyi olan 8506 TL civarında gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Bu oran, otel işletmelerinde yönetsel kadrolarda olmayan çalışanların büyük bir bölümünün asgari ücret düzeyinde çalıştığını göstermektedir. Son olarak, katılımcıların otel işletmelerinde çalıştıkları departman incelendiğinde ise, katılımcıların %45,5'inin yiyecek ve içecek, %25,9'unun önbüro, %21,4'ünün kat hizmetleri ve %7,1'inin ise muhasebe, güvenlik, teknik servis gibi bölümleri içeren diğer departmanlarda çalıştığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2 ve Tablo 3'te Giresun ilinde otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin, örgütsel sinizm ve yaşam tatmini ifadelerine verdikleri yanıtların ortalamalarına ve standart sapma değerlerine ait veriler, Özdamar (2003: 32)'a göre değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Örgütsel Sinizm İfadelerine Verdikleri Yanıtların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	İfadeler	Ort.	Std. Sapma
Örgütsel Sinizm ($\bar{x}=1,29$; s.s.=0,288)	1. Çalıştığım işletmede, söylenenlerin farklı yapıların farklı olduğunu düşünüyorum	1,14	0,42
	2. Çalıştığım işletmenin politikaları, hedefleri ve uygulamalarının çok az ortak noktası var gibi görünüyor	1,27	0,57
	3. Çalıştığım işletme bir şey yapacağını söylediğinde, her defasında bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini merak ederim.	1,82	0,89
	4. Çalıştığım işletme çalışanlarından bir şey bekler, ancak farklı bir şeyi ödüllendirir.	1,16	0,46
	5. Çalıştığım işletmenin yapacaklarını söylediği ile yaptıkları arasında çok az benzerlikler olduğunu görüyorum.	1,35	0,78
	6. Çalıştığım işletmeyi düşündükçe kendimi rahatsız hissediyorum.	1,18	0,52
	7. Çalıştığım işletmeyi düşündükçe sinirlendiğimi hissediyorum.	1,21	0,49
	8. Çalıştığım işletmeyi düşündükçe gerildiğimi hissediyorum.	1,23	0,51
	9. Çalıştığım işletmeyi düşündükçe kaygılandığımı hissediyorum.	1,39	0,65
	10. Çalıştığım işletmede meydana gelen olayları dışarıdaki arkadaşlarıma anlatınca (şikâyet edince) rahatladığımı hissediyorum.	1,24	0,51

11. Çalıştığım işletme söz konusu olduğunda, iş arkadaşlarımızla imalı bir şekilde birbirimize bakarız.	1,15	0,44
12. Çalıştığım işletmede işlerin nasıl yürüdüğünü sık sık başkalarına da anlatırım.	1,17	0,49
13. Çalıştığım işletmenin uygulamalarını ve politikalarını başkalarıyla birlikte ben de eleştiririm	1,65	1,07
14. Sık sık çalıştığım işletmenin sloganı ve uygulamalarıyla alay ettiğimi fark ediyorum.	1,09	0,41

Tablo 2’de, katılımcıların örgütsel sinizm algısına yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla ölçek ifadelerine verdikleri yanıtların ortalamaları alınmış ve genel örgütsel sinizm aritmetik ortalamasının $\bar{x}=1,29$ olduğu görülmektedir. Bu durum işgörenlerin çalıştıkları otelde örgütsel sinizm ile ilgili ifadelerle neredeyse hiç katılmadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, örgütsel sinizm ifadeleri değerlendirildiğinde en düşük ifadenin $\bar{x}=1,09$ ile “*sık sık çalıştığım işletmenin sloganı ve uygulamalarıyla alay ettiğimi fark ediyorum*” ifadesi olduğu, en yüksek ifadenin ise $\bar{x}=1,82$ ile “*çalıştığım işletme bir şey yapacağını söylediğinde, her defasında bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini merak ederim*” ifadesi olduğu görülmektedir. Bu ifade her ne kadar en yüksek ortalama olarak görülse bile işgörenlerin bu ifadeye de oldukça az düzeyde katıldıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Elde edilen bu ortalamalar, işgörenlerin çalıştıkları işletmeye ait sinik tutumlarının oldukça düşük olduğunu ve işletme açısından bu durumun olumlu olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Yaşam Tatmini İfadelerine Verdikleri Yanıtların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	İfadeler	Ort.	Std. Sapma
Yaşam Tatmini ($\bar{x}=4,18$ s.s.=0,731)	1. Çoğu yönden ideallerime yakın bir yaşamım olduğunu düşünüyorum	4,02	0,91
	2. Yaşam koşullarımın mükemmel olduğunu düşünüyorum	4,04	0,98
	3. Hayatımdan memnunum.	4,35	0,79
	4. Şimdiye kadar yaşamımda istediğim önemli şeyleri elde ettiğimi düşünüyorum	4,30	0,82
	5. Hayatımı yeniden yaşayabilseydim, yaşamımda neredeyse hiçbir şeyi değiştirmezdim.	4,18	0,94

Tablo 3’te, katılımcıların yaşam tatminine yönelik tutumlarını belirlemek için ölçek ifadelerine verdikleri cevapların ortalamaları alınmış ve genel yaşam tatmini aritmetik ortalamasının $\bar{x}=4,18$ olduğu görülmektedir. Bu durum işgörenlerin yaşamlarından yüksek düzeyde tatmin olduklarını ve yaşam tatmini ifadelerine yine yüksek düzeyde katılım sağladıklarını göstermektedir. Bununla birlikte yaşam tatmini ifadeleri değerlendirildiğinde en düşük ifadenin $\bar{x}=4,02$ ile “*çoğu yönden ideallerime yakın bir yaşamım olduğunu düşünüyorum*” ifadesi olduğu, en yüksek ifadenin ise $\bar{x}=4,35$ ile “*hayatımdan memnunum*” ifadesi olduğu görülmektedir. En yüksek ifade değerlendirildiğinde, işgörenlerin hayatından yüksek düzeyde

memnun olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Elde edilen bu ortalamalar, işgörenlerin yaşam tatminlerinin genel açıdan yüksek olduğunu ve yaşam tatmini yüksek olan işgörenlerin de iş ortamında yüksek motivasyonla çalışması açısından bu durumun olumlu olduğunu göstermektedir.

Giresun ilinde otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin bireysel özellikleri (cinsiyet, medeni durum, yaş durumu, gelir durumu, eğitim durumu ve çalıştıkları departman) ile örgütsel sinizm ve yaşam tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla t-testi ve varyans analizi yapılmıştır. Katılımcıların bireysel özelliklerine ilişkin örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algılarının değerlendirilmesinde, ölçeklere ilişkin basıklık ve çarpıklık katsayılarının +3 ve -3 arasında olduğu için (Groeneveld ve Meeden, 1984) ilişki analizlerinde parametrik testlerden yararlanılmıştır.

Tablo 4. Katılımcıların Örgütsel Sinizm ve Yaşam Tatmini Algılarının Cinsiyet Değişkenine İlişkin t-Testi Sonuçları

Ölçekler	Erkek		Kadın		t	p
	Ort.	Std. Sapma	Ort.	Std. Sapma		
<i>Örgütsel Sinizm</i>	1,24	0,270	1,36	0,303	2,249	0,027*
<i>Yaşam Tatmini</i>	4,10	0,724	4,30	0,731	1,387	0,168

*p<0.05

Katılımcıların cinsiyet değişkeni açısından örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algılarına ilişkin gerçekleştirilmiş olan t-testi sonuçları, ortalamaları ve anlamlılık değerleri Tablo 4'te ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet durumları ile örgütsel sinizm algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p=0,027<0,05$). Anlamlı farklılıklar değerlendirildiğinde, kadın işgörenlerin (ort: 1,36), erkek işgörelere (ort: 1,24) oranla örgütsel sinizm algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonucun elde edilmesinde, kadınların turizm sektöründeki çalışma hayatında, daha az söz almaları, yönetici vasfında daha az bulunmaları, cinsiyetçi yaklaşım gibi birçok sebep sayılabilir. Katılımcıların cinsiyet durumları ile yaşam tatmini arasında ise herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanılmamıştır ($p=0,102>0,05$).

Tablo 5. Katılımcıların Örgütsel Sinizm ve Yaşam Tatmini Algılarının Medenî Durum Değişkenine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	n	Ort.	Std. Sapma	F	p	Bonferroni Testi Sonucu
<i>Örgütsel Sinizm</i>	A. Evli ve Çocuklu	51	1,27	0,239	0,148	0,863	-
	B. Evli ve Çocuksuz	28	1,28	0,363			
	C. Bekâr	33	1,31	0,292			

<i>Yaşam Tatmini</i>	A. Evli ve Çocuklu	51	4,22	0,563	3,370	0,038*	B>C
	B. Evli ve Çocuksuz	28	4,39	0,710			
	C. Bekâr	33	3,93	0,908			

*p<0.05

Katılımcıların medeni durumları açısından örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algılarına ilişkin gerçekleştirilmiş olan varyans analizi sonuçları, ortalamaları ve anlamlılık değerleri Tablo 5'te ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların örgütsel sinizm algılarının medeni durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucuna göre, istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,863>0,05$). Ancak diğer taraftan, katılımcıların yaşam tatmini algılarının ise medeni durumlarına göre anlamlı olarak farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır ($p=0,038<0,05$). Anlamlı farklılıklar değerlendirildiğinde, evli ve çocuksuz işgörenlerin (ort: 4,39) yaşam tatmininin bekâr (ort: 3,93) işgörelere oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonucun elde edilmesinde, evli ve çocuksuz çalışanların bekârlara göre hayatı paylaşacakları birinin olması, düzenli bir aile hayatının olması gibi sebeplerden dolayı daha fazla yaşam tatminine sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Katılımcıların Örgütsel Sinizm ve Yaşam Tatmini Algılarının Yaş Değişkenine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	n	Ort.	Std. Sapma	F	p	Bonferroni Testi Sonucu
<i>Örgütsel Sinizm</i>	A. 18-24 yaş arası	13	1,31	0,326	0,817	0,517	-
	B. 25-31 yaş arası	37	1,27	0,269			
	C. 32-38 yaş arası	28	1,32	0,336			
	D. 39-45 yaş arası	22	1,20	0,174			
	E. 46 yaş ve üzeri	12	1,36	0,352			
<i>Yaşam Tatmini</i>	A. 18-24 yaş arası	13	4,23	0,966	0,520	0,721	-
	B. 25-31 yaş arası	37	4,05	0,776			
	C. 32-38 yaş arası	28	4,28	0,709			
	D. 39-45 yaş arası	22	4,14	0,710			
	E. 46 yaş ve üzeri	12	4,30	0,336			

*p<0.05

Katılımcıların yaş durumları açısından örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algılarına ilişkin gerçekleştirilmiş olan varyans analizi sonuçları, ortalamaları ve anlamlılık değerleri Tablo 6'da ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların örgütsel sinizm algılarının yaşlarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucuna göre, istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,517>0,05$). Aynı şekilde, katılımcıların yaşam tatmini algılarının da yaş değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır ($p=0,721>0,05$).

Tablo 7. Katılımcıların Örgütsel Sinizm ve Yaşam Tatmini Algılarının Eğitim Durumuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	n	Ort.	Std. Sapma	F	P	Bonferroni Testi Sonucu
<i>Örgütsel Sinizm</i>	A. İlkokul	5	1,27	0,137	0,063	0,993	-
	B. Ortaokul	15	1,32	0,325			
	C. Lise	31	1,27	0,291			
	D. Önlisans	34	1,30	0,258			
	E. Lisans ve üstü	27	1,29	0,334			
<i>Yaşam Tatmini</i>	A. İlkokul	5	4,36	0,456	2,790	0,030*	D>E
	B. Ortaokul	15	4,13	0,903			
	C. Lise	31	4,26	0,554			
	D. Önlisans	34	4,39	0,480			
	E. Lisans ve üstü	27	3,81	0,974			

* $p<0.05$

Katılımcıların eğitim durumları açısından örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algılarına ilişkin gerçekleştirilmiş olan varyans analizi sonuçları, ortalamaları ve anlamlılık değerleri Tablo 7'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 7 incelendiğinde, katılımcıların örgütsel sinizm algılarının eğitim durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucuna göre, istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,993>0,05$). Katılımcıların yaşam tatmini algıları incelendiğinde ise, eğitim durumları değişkeni açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p=0,030<0,05$). Anlamlı farklılıklar değerlendirildiğinde, önlisans mezunu işgörenlerin (ort: 4,39) lisans ve üstü mezun olan işgörelere (ort: 3,81) oranla yaşam tatminlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonucun elde edilmesinde, önlisans mezunlarının lisans mezunlarına göre hayata bakış açılarının ve beklentilerinin farklı olması düşünülebilir.

Tablo 8. Katılımcıların Örgütsel Sinizm ve Yaşam Tatmini Algılarının Ortalama Aylık Gelir Durumu (TL) Değişkenine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	n	Ort.	Std. Sapma	F	p	Bonferroni Testi Sonucu
<i>Örgütsel Sinizm</i>	A. 8506 TL ve altı	58	1,31	0,289	0,356	0,785	-
	B. 8501 TL-10500 TL arası	29	1,25	0,322			
	C. 10501 TL-12500 TL arası	16	1,28	0,272			
	D. 12501 TL ve üzeri	9	1,26	0,205			
<i>Yaşam Tatmini</i>	A. 8506 TL ve altı	58	4,14	0,763	0,394	0,758	-
	B. 8501 TL-10500 TL arası	29	4,23	0,796			
	C. 10501 TL-12500 TL arası	16	4,30	0,426			
	D. 12501 TL ve üzeri	9	4,02	0,790			

* $p<0.05$

Katılımcıların ortalama aylık gelir durumları (TL) açısından örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algılarına ilişkin gerçekleştirilmiş olan varyans analizi sonuçları, ortalamaları ve anlamlılık değerleri Tablo 8'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 8 incelendiğinde, katılımcıların örgütsel sinizm algılarının ortalama aylık gelir durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucuna göre, aralarındaki fark istatistiki olarak anlamlı değildir ($p=0,785>0,05$). Aynı şekilde, katılımcıların yaşam tatmini algıları da ortalama aylık gelir durumları değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p=0,758>0,05$).

Tablo 9. Katılımcıların Örgütsel Sinizm ve Yaşam Tatmini Algılarının Çalışılan Departman Değişkenine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	n	Ort.	Std. Sapma	F	p	Bonferroni Testi Sonucu
<i>Örgütsel Sinizm</i>	A. Önbüro	29	1,22	0,345	4,128	0,008*	C>A C>B
	B. Yiyecek-İçecek	51	1,23	0,213			
	C. Kat Hizmetleri	24	1,45	0,319			
	D. Diğer Hizmetler	8	1,37	0,211			
<i>Yaşam Tatmini</i>	A. Önbüro	29	4,17	0,660	0,339	0,797	-
	B. Yiyecek-İçecek	51	4,11	0,778			
	C. Kat Hizmetleri	24	4,28	0,743			
	D. Diğer Hizmetler	8	4,27	0,717			

* $p<0.05$

Katılımcıların çalıştığı departmanlar açısından örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algılarına ilişkin gerçekleştirilmiş olan varyans analizi sonuçları, ortalamaları ve anlamlılık değerleri Tablo 9'da ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 9 incelendiğinde, katılımcıların örgütsel sinizm algılarının çalıştıkları departmanlara göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucuna göre, değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir ($p=0,008<0,05$). Söz konusu anlamlı farklılıklar değerlendirildiğinde, kat hizmetleri departmanında çalışan işgörenlerin (ort: 1,45) örgütsel sinizm algısının hem yiyecek-içecek departmanında çalışan (ort: 1,23) ve hem de önbüro departmanında çalışan (ort: 1,22) işgörelere oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kat hizmetleri departmanında çalışan işgörenlerin diğer daha sinik yapıda olmasında, bu departmanda çalışan işgörenlerin çalışma temposunun fiziksel olarak diğer departmanlara göre daha fazla efor sarf etme gerekliliğine ihtiyaç duyması ve birçok zorlayıcı sebeplerle karşı karşıya kalmaları sebep olarak gösterilebilir. Bununla birlikte, katılımcıların yaşam tatmini algıları ile çalışılan departman değişkeni açısından anlamlı farklılıkların olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,797>0,05$).

Tablo 10. Katılımcıların Örgütsel Sinizm ve Yaşam Tatmini Algıları Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Matrisi

Değişkenler	Korelasyon Katsayısı / Anlamlılık / Belirlilik Katsayısı	
	r	Yaşam Tatmini
Örgütsel Sinizm	-0,330**	0,000***

 $p<0.001$

Giresun ilinde faaliyet gösteren otel işletmeleri çalışanlarının örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algıları arasındaki ilişki/etkinin belirlenmesi amacıyla korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü, şiddetini ve derecesini belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizinde, değişkenler arası ilişki düzeyini ifade eden korelasyon katsayısı (r) genellikle 0-0,29 arasında bulunduğunda zayıf, 0,30-0,64 arasında bulunduğunda orta, 0,65-0,84 arasında bulunduğunda yüksek ve 0,85-1 arasında bulunduğunda ise çok yüksek olarak kabul edilmektedir (Ural ve Kılıç, 2006). Değişkenler arası ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılmış olan korelasyon analizinin sonucu Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10'daki korelasyon analizi sonuçlarına göre, Giresun ilinde otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm ile yaşam tatmini düzeyleri arasında orta düzeyde ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmek mümkündür ($r=-0,330$; $p=0,000<0,001$). Diğer bir ifadeyle, iki değişken arasındaki ters yönlü ilişki durumu, katılımcıların otel işletmelerinde algıladığı örgütsel sinizmdeki 1 birimlik artış, yaşam tatminlerinde 0,33 birim oranında azalmaya yol açacağı anlamını taşımaktadır.

Tablo 11. Katılımcıların Örgütsel Sinizm Algılarının Yaşam Tatminleri Üzerindeki Etkiye İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	β_j	S(b _j)	t	p	R ²	ANOVA
Sabit	5,257	0,302	17,428	0,000***	0,109	F=13,468 p=0,000***
ÖRGÜTSEL SİNİZM	-0,838	0,228	-3,670	0,000***		

***: p<0,001; Bağımlı Değişken: Yaşam Tatmini (YT); Bağımsız Değişken: Örgütsel Sinizm (ÖS), R²: Belirlilik Katsayısı

Araştırmanın konusu ve temel amacı kapsamında geliştirilmiş olan araştırma hipotezinin test edilmesi ve değişkenler arasındaki etkinin ortaya konması amacıyla gerçekleştirilmiş olan basit doğrusal regresyon yönetici vasfında daha az yer almaları, analizinin sonuçlarına Tablo 11’de ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Tablo 11’de sunulan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, örgütsel sinizm ve yaşam tatminine ilişkin model matematiksel olarak aşağıdaki gibi formüle edilebilir;

$$\text{ÖS} = 5,257 - 0,838 \times \text{YT}$$

Tablo 11’deki değerler incelendiğinde, katılımcıların örgütsel sinizm algıları ile yaşam tatmini arasındaki ilişkiye yönelik regresyon modelinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir (F=13.468; p=0,000<0,001). Basit doğrusal regresyon analizinden elde edilen bulgular, otel işletmelerinde çalışanların örgütsel sinizm algılarının, yaşam tatmini üzerindeki toplam varyansın %10,9’unu açıkladığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, katılımcıların yaşam tatminine ilişkin algılarındaki değişkenliğin %10,9’u, otel işletmelerinde yaşadıkları örgütsel sinizm algıları tarafından açıklanmaktadır. Dolayısıyla, araştırma kapsamında geliştirilmiş olan “H1: Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm algılarının yaşam tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” temel hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşıldığını belirtmek mümkündür.

Çalışmanın takip eden bölümünde, verilerin analizlerinden elde edilen sonuçların değerlendirilmesine, benzer çalışmalarla arasındaki benzerlik/farklılıklara ve bu kapsamda ilgili taraflar için geliştirilmiş olan önerilere yer verilmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Yapılan çalışmada, işgörenlerin örgütsel sinizm ve yaşam tatminine ilişkin algıları değerlendirilirken ayrıca çalıştıkları otelde yaşadıkları sinik tutumun yaşam tatminlerine olan etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Otel işletmesinde çalışan işgörenlerin çalıştıkları kuruma yönelik olumsuz tutumlarını ifade eden sinizm tutumları düzeylerinde ideal olan, sinizm tutumlarının çok düşük ya da hiç olmayışıdır. Bu araştırma sonuçları, sinizm açısından otel işletmesinde

çalışan işgörenlerin çok düşük sinizm tutumuna sahip olduğunu ve bununla birlikte yaşam tatminlerinin yüksek olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

İş görenlerin demografik özellikleri (cinsiyet, medeni durum, yaş yönetici vasfında daha az yer almaları, durumu, eğitim durumu, gelir durumu ve çalışılan departman) ile örgütsel sinizm ve yaşam tatmini algısına ilişkisi değerlendirildiğinde, kadınların erkeklere oranla daha sinik bir yapıda oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun elde edilmesinde, kadınların turizm sektöründeki çalışma hayatında, daha az söz almaları, yönetici vasfında daha az bulunmaları, cinsiyetçi yaklaşım gibi birçok sebep sayılabilir. Bununla birlikte evli ve çocuksuz olan işgörenlerin yaşam tatmininin bekâr olan işgörelere oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Evli ve çocuksuz çalışan işgörenlerin bekâr işgörelere göre hayatı paylaşacakları birinin olması, düzenli bir aile hayatının olması gibi sebeplerden dolayı daha fazla yaşam tatminine sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca önlisans mezunu işgörenlerin lisans ve üstü mezunu işgörelere oranla yaşam tatminin yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum, önlisans mezunlarının lisans mezunlarına oranla hayata bakış açılarının ve beklentilerinin farklı olması olarak değerlendirilebilir. İşgörenlerin çalıştıkları departman değerlendirildiğinde, kat hizmetleri çalışan işgörenlerin hem yiyecek-içecek departmanında çalışan hem de ön büro departmanında çalışan işgörelere oranla daha sinik yapıda oldukları belirlenmiştir. Bu da kat hizmetleri departmanında çalışan işgörenlerin çalışma temposunun fiziksel olarak diğer departmanlara göre daha fazla efor sarf etme gerekliliğine ihtiyaç duyması ve birçok zorlayıcı sebeplerle karşı karşıya kalmaları gibi sebeplerle açıklanabilir.

Giresun ilinde otel işletmesinde çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm algıları ile yaşam tatmini algıları arasında orta ve negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Elde edilen bu bulgu benzer akademik çalışmalarla (Srivastava ve Adams, 2011; Aslan ve Yılmaz, 2013; Yıldırım ve Acar, 2018; Korkut ve Aslan, 2019) paralellik gösterirken, aynı zamanda da beklenen bir sonuç olduğunu ifade etmek mümkündür. Regresyon analizi sonucunda bu ilişkiyel durum değerlendirildiğinde, işgörenlerin yaşam tatminine ilişkin algılarındaki değişkenliğin %10,9'u, otel işletmelerinde yaşadıkları örgütsel sinizm algıları tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular ve genel kapsamda literatürde yer alan bilgiler doğrultusunda çalışmaya ilişkin şu öneriler getirilebilir;

- İşgörenlerin çok düşük olan sinizm algılarını ortadan kaldırmaya yönelik olarak, otel yöneticilerinin adaletli terfi imkânı sağlama, verilen sözlerin tutulması, çalışma saatlerinin uygunlaştırılması, maaşın ve sigortanın zamanında yatırılması, maaşa zam ile yıllık ve haftalık izin gibi konularda etik davranışlarda bulunması önemlidir. Bu durum sadece iş ortamındaki

sinik tutumların ortadan kaldırılmasına etki etmez aynı zamanda işgörenlerin yaşam tatminini daha da artırır.

- Otel işletmelerinde kadınların daha sinik tutuma sahip oldukları ve aynı zamanda kadınların yoğun olarak çalıştığı kat hizmetleri departmanında da sinik tutumun olması bu araştırmanın önemli bir sonucudur. Bu bağlamda, kadın işgörenlere yönelik otel işletmesindeki yaklaşımların daha ılımlı ve objektif olması, kadınların yönetim kademelerinde daha fazla yer almaları ve cinsiyetçi yaklaşımların ortadan kaldırılması sinik tutumlarının ortadan kaldırılması adına önemlidir.

- Kat hizmetlerinde çalışan işgörenlerin diğer departmanlarda çalışan işgörenlere oranla daha fazla sinik yapıda oldukları gözlemlenmiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak için; kat hizmetlerinde çalışan işgörenlerin iş yoğunluğu ve temposunun gözetilerek çalışma saatlerinin ve vardiya sisteminin düzenlenmesi, departmanda çalışan işgören sayısının yeterli düzeyde olması, fazladan çalışma gerektiği zamanlarda ücretin artırılması ve yaptıkları işi kolaylaştıran malzemelerin işletme tarafından satın alınarak kullanıma sunulması işgörenlerin sinik tutumlarını azaltmaya yardımcı olabilir.

- Örgütsel sinizm ve yaşam tatmini konuları ile ilgili Giresun ilinde otel işletmelerinde çalışan işgörenler üzerinde yapılan bu çalışmada veriler değerlendirilmiştir. Bu çalışmaya benzer farklı ülkelerde farklı şehirlerde veya turizm sektörüyle ilgili farklı işletmelerde de çalışmalar yapılarak elde edilen sonuçlar mevcut araştırmanın verileriyle kıyaslanabilir.

- Bu çalışmada örgütsel sinizm ile bağımlı değişken olarak yaşam tatmini konusu çalışılmıştır. Örgütsel sinizm algısının farklı bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri de çalışılarak değişik sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca bu çalışmadan elde edilen sonuçların, örgütsel sinizm ve yaşam tatmini ölçekleri ile ilgili turizm sektöründe yapılacak diğer çalışmalara yardımcı kaynak oluşturması hedeflenmektedir.

Yazar Katkıları: Bu çalışmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: “Otel İşletmelerinde Örgütsel Sinizmin Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: Giresun İlinde Bir Araştırma” başlıklı makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Alrawadieh, Z., Cetin, G., Dincer, M. Z. ve İstanbullu Dincer, F. (2020). The impact of emotional dissonance on quality of work life and life satisfaction of tour guides. *The Service Industries Journal*, 40(1-2), 50-64.
- Andersson, L. M. (1996). Employee cynicism: An examination using a contract violation framework. *Human Relations*, 49(11), 1395-1418.
- Andersson, L. M. ve Bateman, T. S. (1997). Cynicism in the workplace: Some causes and effects. *Journal of Organizational Behavior*, 18(5), 449-469.
- Aslan, H. ve Yılmaz, E. (2013). The study of teachers' general cynicism inclinations in terms of life satisfaction and other variables. *Creative Education*, 4(9), 588-591.
- Aşan, Ö. ve Erenler, E. (2008). İş tatmini ve yaşam tatmini ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 203-216.
- Bommer, W. H., Rich, G. A. ve Rubin, R. S. (2005). Changing attitudes about change: Longitudinal effects of transformational leader behavior on employee cynicism about organizational change. *Journal of Organizational Behavior*, 26(7), 733-753.
- Brandes, P.M. (1997). Organizational cynicism: Its nature, antecedents, and consequences. (Dissertation of Doctor of Philosophy). USA: The University of Cincinnati.
- Bryman, A. ve Cramer, D. (2002). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows: A guide for social scientists*. New York: Routledge.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Child, D. (2006). *The essentials of factor analysis*. (3rd ed.). New York: Continuum International Publishing.
- Cook, W. W. ve Medley, D. M. (1954). Proposed hostility and pharisaic-virtue scales for the MMPI. *Journal of Applied Psychology*, 38(6), 414-418.
- Dean Jr, J. W., Brandes, P. ve Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management Review*, 23(2), 341-352.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Erdost, HE., Karacaoğlu, K. ve Reyhanoğlu, M. (2007). Örgütsel sinizm kavramı ve ilgili ölçeklerin Türkiye'deki bir firmada test edilmesi. 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi (Kongre Kitabı). Sakarya. 25-27 Mayıs, 514-523.
- Fuller, B. A. G. (1931). *History of Greek philosophy*. New York: Henry Holt.
- George, D. ve Mallery, P. (2020). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference* (16th ed.). New York and London: Routledge.
- Groeneveld, R. A. ve Meeden, G. (1984). Measuring skewness and kurtosis. *Journal of the Royal Statistical Society: Series D (The Statistician)*, 33(4), 391-399.
- Keskin, U. (2017). Sinoplu Diyojen'in modern temsilcisi olarak "Erdener Abi" çizgi karakteri. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 27-46.
- Korkut, A. ve Aslan, M. (2019). Life satisfaction and organizational cynicism: How teachers are affected. *Journal of Arts and Social Sciences*, 6(2), 5-27.

- Kramer, E. (2018). Philosophical wandering as a mode of philosophy in cultural life: From Diogenes of Sinope to Cornel West. *Eidos: A Journal for Philosophy of Culture*, 3(5), 51-73.
- Laertius, D. (1925). *Lives of eminent philosophers* (Vol.2). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Özdamar, K. (2003). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdemir, B. (2021). İşyerinde yalnızlığın örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde tükenmişliğin aracı rolünün incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(5), 1421-1439.
- Özer, S. ve Güllüce, A. Ç. (2019). Örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ilişkisi ve etkisi: TRB1 bölgesi otel işgörenleri üzerinde bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 37-47.
- Pan, Y., Fu, X. ve Wang, Y. (2020). How does travel link to life satisfaction for senior tourists? *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 234-244.
- Pavot, W. ve Diener, E. (2009). Review of the satisfaction with life scale. İçinde: E. Diener (edt.), *Assessing well-being* (ss. 101–117). Dordrecht: Springer.
- Pelit, E., Demirdağ, Ş. A., Gökçe, Y. ve Kılıç, İ. (2016). Turizm öğrencilerinin sektöre yönelik tutumlarının kariyer yapma isteklerine etkisi: Staj yapan öğrenciler örneği. İçinde: H. S. Fettahlıoğlu ve A. Afşar (eds.), *3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic Congress Book*. October 27-30, 2016, Antalya. Gölbaşı-Adıyaman, Iksad Publications, 265-284.
- Pelit, O. ve Soybalı, H. H. (2021). Örgütsel sinizmin işten ayrılma niyetine etkisi: Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 477-498.
- Prayag, G., Spector, S., Orchiston, C. ve Chowdhury, M. (2019). Psychological resilience, organizational resilience and life satisfaction in tourism firms: Insights from the Canterbury earthquakes. *Current Issues in Tourism*, 23(10), 1216-1233.
- Räwel, J. (2007). The relationship between irony, sarcasm and cynicism. *Zeitschrift für Literatur wissen schaft und Linguistik*, 145, 142-153.
- Reichers, A. E., Wanous, J. P. ve Austin, J. T. (1997). Understanding and managing cynicism about organizational change. *Academy of Management Perspectives*, 11(1), 48-59.
- Srivastava, A. ve Adams, J. W. (2011). Relationship between cynicism and job satisfaction: Exploration of mechanisms. *Psychological Reports*, 108(1), 27-42.
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Giresun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2023). *Konaklama tesisleri – Turizm işletme belgeli tesisler*. <https://giresun.ktb.gov.tr/TR-272972/turizm-isletme-belgeli-tesisler.html> (Erişim Tarihi: 25.06.2023).
- Tayfun, A. ve Çatır, O. (2014). Hemşirelerin örgütsel sinizm düzeylerinin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 347-365.
- Topçu İ., Ünalı Türkkan N., Eşkin Bacaksız F., Tiryaki Şen H., Karadal A. ve Yıldırım A. (2013). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 6(3):125-131.
- Turner, J. H. ve Valentine, S. R. (2001). Cynicism as a fundamental dimension of moral decision-making: A scale development. *Journal of Business Ethics*, 34, 123-136.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Wang, S. (2017). Leisure travel outcomes and life satisfaction: An integrative look. *Annals of Tourism Research*, 63, 169-182.
- Wanous, J. P., Reichers, A. E. ve Austin, J. T. (1994). Organizational cynicism: An initial study. *Academy of Management Proceedings*, 1, 269-273.
- Wilkerson, J. M. (2002). Organizational cynicism and its impact on human resources management. İçinde: G. R. Ferris, M. R. Buckley ve D. B. Fedor (eds.), *Human resources management: Perspectives, context, functions, and outcomes*, (ss. 532-546). Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Yardımcı, B. A. (2018). Sinoplu filozof Diogenes (Diyojen) ve etik anlayışı. İçinde: Ö. Kıran (edt.), *Sosyal bilimciler gözüyle Sinop*, (ss. 385-397), Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yıldırım, M. ve Acar, A. (2018). Influence of the work-family conflict on organizational cynicism and intermediary role of the life satisfaction. *Journal of Yasar University*, 13(51), 267-280.
- Yockey, R. D. (2016). *SPSS demystified a step-by-step guide to successful data analysis for SPSS version 18.0*. (2nd ed.). New York: Routledge.

Tüketici Güven Endeksi ile Finansal Yatırım Araçlarının Reel Getirileri Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği

Onur ŞEYRANLIOĞLU*

Öz

Bu araştırmada, Türkiye örneğinde tüketici güven endeksi ile finansal yatırım araçlarının reel getirileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Mevduat, Dolar/TL, Euro/TL, BİST-100 pay endeksi, altın ve devlet iç borçlanma senetleri finansal yatırım araçları olarak kullanılmıştır. Aylık frekanslı verilerin kullanıldığı araştırma, 2005/01-2022/12 sürecini kapsamaktadır. Araştırmada ilişkilerin tespitinde Granger temelli Hacker ve Hatemi-J (2012) bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır. Tüketici güven endeksinden tüm finansal yatırım araçlarının reel getirilerine doğru bir nedensellik söz konusu değilken; Dolar/TL, Euro/TL, BİST-100 pay endeksi, altın ve devlet iç borçlanma senetlerinin reel getirilerinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Bulgular, yatırım araçlarına ilişkin öngörülerde tüketici güven endeksinin öncü bir gösterge olarak kullanılamayacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Güven Endeksi, Finansal Yatırım Araçları, Hacker ve Hatemi-J (2012) Bootstrap Nedensellik Testi.

Evaluation of the Causality Relationship Between Consumer Confidence Index and Real Returns of Financial Investment Instruments: The Case of Türkiye

Abstract

In this study, it is aimed to analyse the relationship between consumer confidence index and real returns of financial investment instruments in Türkiye sample. Deposits, USD/TL, Euro/TL, BIST-100 stock index, gold and government domestic debt securities are used as financial investment instruments. The research, which uses monthly frequency data, covers the period 2005/01-2022/12. In the study, Granger-based Hacker and Hatemi-J (2012) bootstrap causality test was used to determine the relationships. While there is no causality from the consumer confidence index to the real returns of all financial investment instruments, there is unidirectional causality from the real returns of USD/TL, Euro/TL, BIST-100 equity index, gold and government domestic debt securities to the consumer confidence index. The findings indicate that the consumer confidence index cannot be used as a leading indicator in forecasting investment instruments.

Keywords: Consumer Confidence Index, Financial Investment Instruments, Hacker and Hatemi-J (2012) Bootstrap Causality Test.

Geliş/Received: 08.04.2023

Kabul/Accepted: 31.10.2023

Etik Kurul İzni: Bu araştırmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Dr.Öğr.Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, onurseyanlioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1105-4034.

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

Makroekonomik değişkenler belirli bir dönem boyunca bir ülkenin ekonomik durumunu yansıtan istatistiksel göstergeler olarak hem özel hem kamu hayatındaki çeşitli eğilimleri yansıtmak için düzenli olarak yayınlanmaktadır (Pilinkus ve Boguslauskas, 2009: 27). Davranışsal ekonomi disiplinine dayanan ve ülkeler tarafından tüketicilerin tavır ve beklentilerinin ölçülmesini sağlayan tüketici güven endeksleri de belirli dönemlerde makroekonomik bir gösterge olarak bu yayınlanma sürecine tabidir. Tüketici güven anketleri, George Katona tarafından Michigan Üniversitesi'nde harcama ve tasarruf davranış modelleri içinde tüketici beklentilerini ampirik olarak ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu anketlerin dayandığı temel psikolojik yaklaşım ise tüketici isteklerinin sadece ekonomik gerekçelerle değil, ekonomi dışındaki faktörlerce de belirlendiğini ortaya koymaktır. Ayrıca, tüketicilerin harcamalarının finansal durumlarındaki gelecek beklentileri çerçevesinde şekillendiği ifade edilmekte ve tüketici davranışlarının şekillenmesinde ekonomik veriler kadar, sosyal çevrede paylaşılan bilginin de önemi vurgulanmaktadır (Özdemir, 2013: 8; Kıyılar ve Akkaya, 2016: 357).

Ekonomi ve ekonomi dışı faktörlerce tespiti yapılan tüketici beklentilerinin ülkelerin makroekonomik dengeleri üzerinde etkisi söz konusudur. Tüketici talebini belirleyen gelir, servet, faiz oranları vb. reel faktörlerin yanı sıra güven faktörü de belirleyici dışsal bir değişkendir (Özsağır, 2007:56). Bu psikolojik ekonomik yaklaşımı, finans alanındaki araştırmaları ile ilerleten Kahneman ve Tversky (1979), geleneksel finans teorilerinin yatırımcıların rasyonel davrandıkları ve karar alma süreçlerinde piyasadaki tüm bilgileri kullandıkları tezine zıt görüşleri savunmuşlardır. Bu bağlamda, davranışsal finans alanında geliştirilen bu araştırmalar ile yatırımcıların rasyonel davranış sergilemediği, finansal modellerin pek çok durumda piyasaya uymadığı ve piyasa anomalilerinin varlığı ortaya konulmuştur. Yaşanan bu anomaliler ve irrasyonel davranışlar, finansal kararları, varlık fiyatlarını ve piyasaları derinden etkileyebilmektedir (Kıyılar ve Akkaya, 2016: 110-111). Dolayısıyla davranışsal finans, finansal piyasaların işleyişini anlamak için yatırımcının psikolojisinin ve duyarlılığının da dikkate alınması gerektiğini kabul etmektedir. Yatırımcı duyarlılığının piyasalara etkisi çeşitli makroekonomik değişkenlerle ölçülebilmekte ve bu duyarlılığı en iyi biçimde yansıtan tüketici güven endeksi, beklentilerin sayısallaştırılmış hali olduğu kabul edilmektedir.

Tüketicilerin geleceğe yönelik beklentileri farklı ekonomik sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle yatırımcıların ekonomiye duydukları güven, geleceğe ilişkin beklentileri ile ilgilidir. İyimser bir beklenti, daha çok harcama, borçlanma eğilimlerinde artış ve ekonomilerde

canlanma hali; kötümser bir beklenti ise harcamaların azaltılması, finansal durumun gözden geçirilmesi ve yatırımlarda azalma şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Jansen ve Nahius, 2003: 90). Satın alma gücünün ve isteğinin ölçümünde tüketici tutumlarını sağlıklı yansıtması nedeni ile tüketici güven endeksleri önem arz etmektedir (Çelik, Arslanoğlu ve Deniz, 2010: 4).

Finansal piyasalarda psikolojik ve sosyolojik unsurlara bağlı şekilde yatırımcıların farklı beklenti ve tutumlarının olması, gelecek için tahmin yapmayı da zorlaştırabilmektedir. Geleceğe ilişkin beklentilerin bilinerek belirsizliklerin azaltılması, karar alıcılar açısından proaktif önlemlerin alınmasında fayda yaratabilmektedir. Bu minvalde, bazı güven endeksleri oluşturulmuş, yatırımcı duyarlılığı bağlamında bu endeksler önemli noktalara işaret etmiştir (Akkuş ve Zeren, 2019: 54). Türkiye’de ise tüketici anketleri, tüketicilerin tavır ve beklentilerinin düzenli ölçümünü sağlamaktadır. Bu ölçümler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılmakta ve tüketici güven endeksi olarak yayınlanmaktadır. Aylık tüketici eğilim anketleri ile tüketicilerin maddi durum ve genel ekonomiye dair mevcut değerlendirmeleri, geleceğe ilişkin beklentileri, harcama ve tasarruf eğilimleri ölçülmektedir. Endeks, 0 ile 200 arasında bir değer almaktadır. Endeksin 100’den büyük olması tüketici güvenindeki iyimserliği, 100’den küçük olması tüketici güveninde kötümserliği yansıtmaktadır (TÜİK, 2023a).

Bu araştırmanın kaleme alınmasındaki temel motivasyon, Türkiye’de ekonomik eğilimlerin ve beklentilerin değerlendirilmesinde tüketici beklentilerindeki değişimlerin nedenlerinin tespiti sonucu oluşturulan tüketici güven endeksinin, Türkiye’de yatırımcıların tasarruf kararlarına yaptığı etkinin araştırılmasıdır. Tasarrufların, tüketici güveninden etkilenme ve etkileme durumları merak uyandırmıştır. Banka mevduatları, Amerikan Doları ve Euro döviz kuru, altın, borsa endeksi ve devlet iç borçlanma senetleri finansal yatırım araçları olarak araştırmaya dahil edilmiştir. Finansal yatırım araçlarının reel getiri oranları ise yatırım araçlarından mevduat faizi (brüt), borsa endeksi (Borsa İstanbul (BİST)-100), altın (külçe), Amerikan Doları, Euro ve Devlet İç Borçlanma Senetleri’nin aylık, üç aylık, altı aylık, yıllık ve ortalama yıllık reel getirisinin (Yİ-ÜFE ve TÜFE ile indirgenmiş) hesaplanması ile edilmektedir. Bu noktada tüketici güven endeksi ile finansal yatırım araçlarının reel getirileri arasındaki etkileşim ekonometrik analizler ile ortaya konulmuştur. Araştırmada kullanılan serilerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey ve Fuller, Zivot ve Andrews (1992) ve Lee ve Strazizich (2003, 2004) birim kök testleri ile sınanmıştır. Daha sonra tüketici güven endeksi ile finansal yatırım araçlarının reel getirileri arasındaki ilişkiler Granger nedensellik temelli Hacker ve Hatemi-J (2012) bootstrap nedensellik testi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada sırası ile ikinci bölümde tüketici güveni ile yatırım araçları arasındaki ilişkileri konu edinen uluslararası ve ulusal araştırma özetleri sunulmuştur. Üçüncü bölümde, veri setine ve ekonometrik yöntemlere ilişkin bilgiler detaylandırılmıştır. Dördüncü bölümde ise araştırmanın ampirik bulgularına yer verilmiş ve son kısımda sonuçlar özetlenerek, ilgili literatür ile kıyaslanarak genel bir değerlendirme sunulmuştur.

Literatür İncelemesi

Uluslararası ve ulusal literatür incelendiğinde resmi ya da özel kuruluşlarca yayınlanan farklı güven endekslerinin çeşitli yatırım araçlarının getirileri ile ilişkilendirildiği görölmektedir. Bu literatür incelemesinde, tüketici güven endeksinin çeşitli yatırım araçlarının getirileri ile ilişkilerini inceleyen bazı araştırmalar özetlenmiştir.

Otoo (1999) araştırmasında ABD’de 1980-1999 dönemi verileri ile tüketici güveni ile Wilshire 500 endeksi ilişkisini incelemiştir. Bulgulara göre pay fiyatlarının tüketici güven endeksinin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Jansen ve Nahuis (2003), Avrupa’daki 11 ülkede tüketici güveni ile pay getirileri ilişkisini 1986-2001 dönemi verileri ile incelemişlerdir. Bulgular, Almanya ve Yunanistan dışındaki diğer ülkelerde tüketici güveni ile pay piyasası arasında pozitif korelasyonun varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kısa dönemde pay getirilerinin tüketici güveninin nedeni olduğu görölmüştür. Fisher ve Statman (2003), 1977-2000 yıllarını kapsayan bir dönemde ABD Michigan Üniversitesi ile Conference Board tüketici endekslerinin, S&P500 ve NASDAQ pay endeksleri getirileri ilişkisini incelemişlerdir. Bulgulara göre pay getirilerindeki yükselişler tüketici güveninde yükselişe, tüketici güvenindeki yükselişlerin ise pay getirilerinde düşüşe neden olmaktadır. Christ ve Bremmer (2003) ise araştırmalarında tüketici güvenindeki değişimlerin ABD’nin üç büyük borsa endeksini etkilediğini tespit etmişlerdir. Qiu ve Welch (2004) araştırmasında benzer şekilde, tüketici güveninin Amerikan borsa pay endeksi getirilerini açıklama yeteneğinde olduğunu ortaya koymuşlardır. Ghosh ve Clayton (2004), 1990-2001 döneminde S&P500 endeksi ile tüketici güveni arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit etmişlerdir. Lin, Ho ve Fang (2005), Avustralya’da tüketici güveninin, sektör endeks getirileri üzerindeki olumlu etkisini belirlemişlerdir. Kremer ve Westermann (2004), 1986-2004 döneminde Euro bölgesindeki tüketici güveni ile pay fiyatları ilişkisini pozitif bulan bulgulara erişmişlerdir. Bremmer (2008) araştırmasında 9 ülkeye ait pay endeksleri, Michigan Üniversitesi tüketici güven endeksi ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri incelemiştir. Bulgulara göre pay fiyatlarının tüketici güvenliğini etkilediği, fakat tüketici güveninden beklenen değişimlerin pay fiyatları üzerinde etkili olmadığı görölmüştür. Wong ve Lievano (2009), Michigan Üniversitesi ile Conference Board tüketici endekslerinin, S&P500 pay endeksi ile ilişkisini 1990-2003 dönemini baz alarak

incelemişlerdir. Bulgulara göre tüketici güven endeksi, pay getirilerini etkilemektedir. Chen (2011), piyasa dalgalanmaları esnasında tüketici güveni eksikliği ile pay piyasa getirileri arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Bulgulara göre tüketici güveninin pay piyasaları üzerinde asimetrik etkisinin olduğu, düşük tüketici güveninin piyasalara aşağı yönlü baskı oluşturduğu görülmüştür. Hsu, Lin ve Wu (2011), 1999-2007 döneminde 21 ülkeyi ele alan panel veri analizinde tüketici güveni ile borsa pay endeksleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini tespit etmişlerdir. Singal (2012), ABD’de 1980-2009 döneminde tüketici güveni ile konaklama şirketleri pay getiri ilişkisini incelemiştir. Bulgulara göre tüketici güveni pay fiyatlarındaki değişimi kısmen tahmin etmektedir. Ferrer, Salaber ve Zalewska (2014), ABD ve Avrupa örneğinde 1999-2010 döneminde tüketici güveni ile pay piyasaları ilişkisinin evrensel olarak pozitif olmadığını tespit etmişlerdir. Ayuningtyas ve Koesrindartoto (2014), Endonezya’da 2000-2013 yılları arasında tüketici güveni ile borsa pay endeksi arasındaki ilişkinin negatif olduğunu ortaya koymuşlardır. Chen (2015), Tayvan’da 2001-2012 döneminde tüketici güveni ile konaklama şirketlerinin pay getirileri ilişkisini inceledikleri araştırmada tüketici güveninin pay getirilerini arttırdığı görülmüştür. Salhin, Sherif ve Jones (2016), Birleşik Krallık’ta 1985-2014 döneminde yapılan araştırmada pay piyasasından tüketici güvenine nedensellik tespit etmişlerdir. Topaloğlu ve Metin (2021), G7 ülkeleri örnekleme ile tüketici güven endeksi ile pay piyasası getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bulgulara göre tüketici güveni ile pay piyasası getirileri uzun dönemli ilişkilidir. İlişkinin yönünün pozitif olduğu görülmüş ve değişkenler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Barışık ve Dursun (2021), Türkiye’nin de dahil olduğu 11 OECD ülkesinde 2013-2020 yılları arasında tüketici güven endeksi ile borsa endeksi ve döviz kuru ilişkisini incelemişlerdir. Bulgulara göre, tüketici güven endeksindeki değişimin borsa endeksini ve döviz kurunu kısa dönemde etkilerken; borsa endeksi ve döviz kurunun ise tüketici güven endeksine etkisinin uzun dönemde var olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Tüketici Güveni ile Yatırım Araçları Getirileri Üzerine Ulusal Literatür Özeti

Araştırma	Dönem	Yöntem	Ampirik Bulgu
Kandır (2006)	2002/02-2005/06	Regresyon analizi	Tüketici güveninin, mali sektör şirketlerinin çoğu açısından belirleyici bir faktördür.
Olgaç ve Temizel (2008)	2004/01-2007/05	Eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) testleri	Tüketici güveni ile İMKB-30 pay endeksi arasında pozitif ilişki vardır.
Çelik ve diğerleri (2010)	2008/01-2009/11	VAR analizi, Johansen eşbütünleşme ve VECM testleri	Döviz kuru ve bono faizlerindeki hareketlerin tüketici güvenini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, borsa pay endeksi tüketici güvenini negatif etkilemektedir.
Görmüş ve Güneş (2010)	2002/01-2008/12	Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik ve GARCH-M testleri	Döviz kuru ve İMKB pay endeksi, tüketici güveninin nedenidir. Ayrıca, tüketici güveni artarken dövize talep azalmaktadır.
Topuz (2011)	2004/01-	Granger nedensellik testi	İMKB-100 endeksi, tüketici güveninin

	2009/01		nedenidir.
İbicioğlu, Kapusuzoğlu ve Karan (2013)	2003/12-2011/12	VAR analizi, Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik ve etki-tepki fonksiyonu testleri	Dolar kuru ile tüketici güveni arasında uzun dönemli ilişki vardır. Döviz kurundan tüketici güvenine doğru tek yönlü nedensellik mevcuttur.
Gürgür ve Kılınç (2015)	2004/01-2015/04	ARDL sınır testi	Döviz kuru, tüketici güvenini olumsuz etkilemektedir.
Beşel ve Yardımcıoğlu (2017)	2005/01-2014/10	Gregory ve Hansen eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri	Döviz kurundan tüketici güvenine tek yönlü nedensellik vardır.
Mumcu Küçükçaylı ve Yüce Akıncı (2018)	2004/01-2017/07	Johansen-Juselius eşbütünleşme, Granger Nedensellik ve VECM testleri	Tüketici güveninden altın fiyatlarına doğru tek yönlü; mevduat faiz oranından tüketici güvenine tek yönlü; BİST pay endeksi ve döviz sepeti ile çift yönlü nedensellik söz konusudur.
Sarı ve Saka Ilgın (2018)	2011/01-2018/08	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Dolar kuru ile tüketici güveni arasında çift yönlü; tüketici güveninden ağırlıklı fonlama maliyetine tek yönlü nedensellik söz konusudur.
Tekin ve Cengiz (2018)	2004/01-2017/08	Engle-Granger, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	BİST-100 pay endeksi ile tüketici güveni uzun dönemli ilişkidir. Ayrıca, BİST-100 pay endeksinden tüketici güvenine tek yönlü nedensellik mevcuttur.
Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018)	2006/01-2016/11	ARDL sınır testi ve Toda ve Yamamoto nedensellik testi	Tüketici güveni ile borsa endeksleri arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. Pay endekslerinden tüketici güvenine nedensellik tespit edilmiştir.
Akkuş ve Zeren (2019)	2011/01-2018/08	Hatemi J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme ve Hatemi J (2012) asimetrik nedensellik testleri	Tüketici güven endeksi ile Katılım-30 pay endeksi arasında nedensellik yoktur.
Filiz Baştürk (2019)	2004/01-2019/03	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	BİST-100 endeksinden tüketici güvenine doğru tek yönlü nedensellik mevcuttur.
Gökalp (2019)	2002/12-2018/12	Diyagonal VECH	Tüketici güveninden BIST-100 endeksine doğru bir yayılım söz konusudur. BİST-100 endeksinden tüketici güvenine doğru bir ilişki mevcut değildir.
Durgun Kaygısız (2019)	2010/01-2018/12	Granger nedensellik, VAR analizi, etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırma analizi	Döviz kurlarından tüketici güvenine nedensellik mevcuttur.
Arabacı ve Özdemir (2020)	2012/01-2018/06	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Dolar kuru ile tüketici güveni arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. Ayrıca, Dolar kurundan tüketici güvenine nedensellik mevcuttur.
Baş ve Kara (2020)	2012/01-2019/09	ARDL sınır testi	Döviz kuru tüketici güvenini negatif etkilemektedir.
Kayış Beşiktaşlı ve Kurt Cihangir (2020)	2005/01-2019/04	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Dolar kuru ve BİST-100 endeksinden tüketici güvenine tek yönlü; gösterge tahvil faiz oranı (DİBS) ile tüketici güveni arasında çift yönlü nedensellik mevcuttur.

Kaya (2020)	2004/01-2020/05	Fourier Eşbütünleşme, Hacker & Hatemi J (2006) Nedensellik, CCR ve DOLS testleri	ADL (2006) FMOLS, CCR ve DOLS testleri	Tüketici güveni ile döviz kuru arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. Döviz kurlarındaki artış tüketici güvenini azaltmaktadır. Döviz kurundan tüketici güvenine nedensellik söz konusudur.
Özakarlı Küçüksille (2020)	ve 2006/07-2019/06	ARDL sınır testi		Uzun dönemde tüketici güveni, BİST-100 endeksi ile pozitif, döviz kuru ile negatif ilişkilidir. Gösterge faiz oranının tüketici güveni üzerinde bir etkisi yoktur.

Literatür incelemesi genel olarak değerlendirildiğinde araştırmaların ağırlıklı pay ve döviz piyasaları üzerine olduğu görülmektedir. Nadirde olsa altın ve sabit getirili borçlanma araçları ilişkisini konu edinen araştırmalar mevcuttur. Tüketici güveni ile finansal yatırım araçlarının getiri ilişkisi hakkında tam bir netlik söz konusu değildir. Araştırmanın yapıldığı ülkeye, döneme ve yöntemine göre bulguların farklılaştığı görülmektedir. Özellikle bu araştırmada, Türkiye’de tasarruf sahiplerinin edindiği finansal yatırım araçlarının büyük bir çoğunluğunun sürece dahil edilmesi araştırmanın temel motivasyonlarından birisidir.

Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Araştırmada tüketici güven endeksi (TGE) ile finansal yatırım araçlarının reel getirileri arasındaki nedensellik ilişkileri Hacker ve Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilmiş bootstrap nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Araştırmada banka mevduatları, Dolar/TL, Euro/TL, borsa endeksi (BİST-100), külçe altın (TL/gr) ve devlet iç borçlanma senetleri (BİST-KYD DİBS Tüm Endeksi, DİBS) finansal yatırım araçlarının reel getirileri kullanılmıştır. Mevduat faizi getiri oranları hesaplamaları, bankalarda fiilen açılan tasarruf mevduatına uygulanan ağırlıklı ortalama mevduat faiz oranları kullanılarak hesaplanmaktadır. Borsa endeksinde BİST-100’den elde edilen 1. ve 2. seans kapanış fiyatları birleşik endeksinin aylık ortalaması kullanılmaktadır. BİST 100 endeksi, borsada en az 60 gün süre ile işlem gören hisse senetlerinden piyasa değeri ve günlük ortalama işlem hacmi en büyük olan 100 şirketin hisse senetlerinden hesaplanmaktadır. Amerikan Doları ve Euro, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) bir Amerikan Doları ve bir Euro karşılığı döviz alış kurunun bir aylık ortalamasıdır. Altın fiyatlarında, İstanbul Borsası aylık ortalama külçe altın fiyatları (TL/gr) kullanılmaktadır. Devlet iç borçlanma senetlerine ait reel getiri oranları, Borsa İstanbul tarafından yayınlanan BİST-KYD DİBS Endeksleri kapsamındaki “BİST-KYD DİBS Tüm Endeksi” kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu endeks, Borçlanma Araçları Piyasası’nda işlem gören iskontolu ve sabit faizli kuponlu devlet iç borçlanma senetlerinin getirilerini tüm vadeleri kapsayarak yansıtmaktadır (TÜİK, 2023b). Finansal yatırım araçlarının reel getiri oranları, aylık getirilerin TÜFE (tüketici fiyat endeksi) ile indirgenmesi ile hesaplanmaktadır. Araştırmada kullanılan verilerin hepsi TÜİK veri tabanından hazır olarak temin edilmiştir.

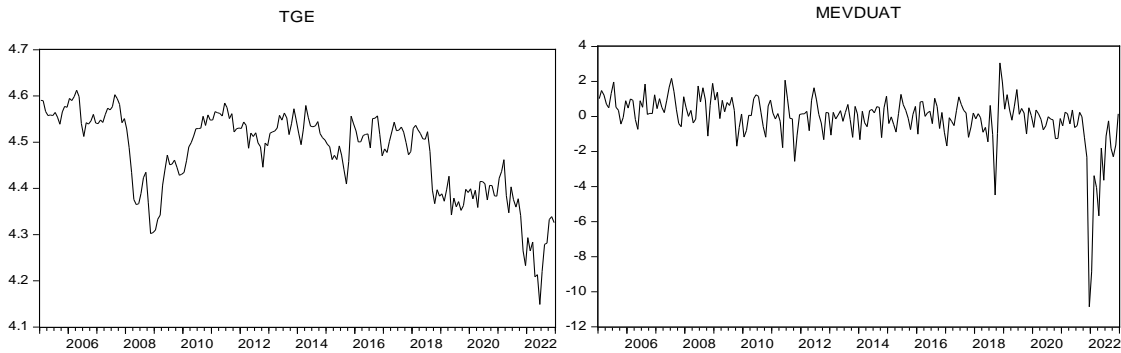
Aylık frekanslı verilerin kullanıldığı çalışmada, 2005/01-2022/12 dönemini kapsamaktadır. İlgili dönemin seçiminde TÜİK tarafından DİBS serisinin 2005/01 itibari ile yayınlanmaya başlanması kaynaklıdır. Seriler arasındaki ölçek farklılıklarını azaltabilmek adına düzey değerleri ile kullanılan TGE serisi doğal logaritmik formda kullanılmıştır. Finansal yatırım araçlarının reel getirilerine çalışmada herhangi bir dönüşüm uygulanmamıştır. Çalışmadaki analizler için E-views ve Gauss programlarından yararlanılmıştır.

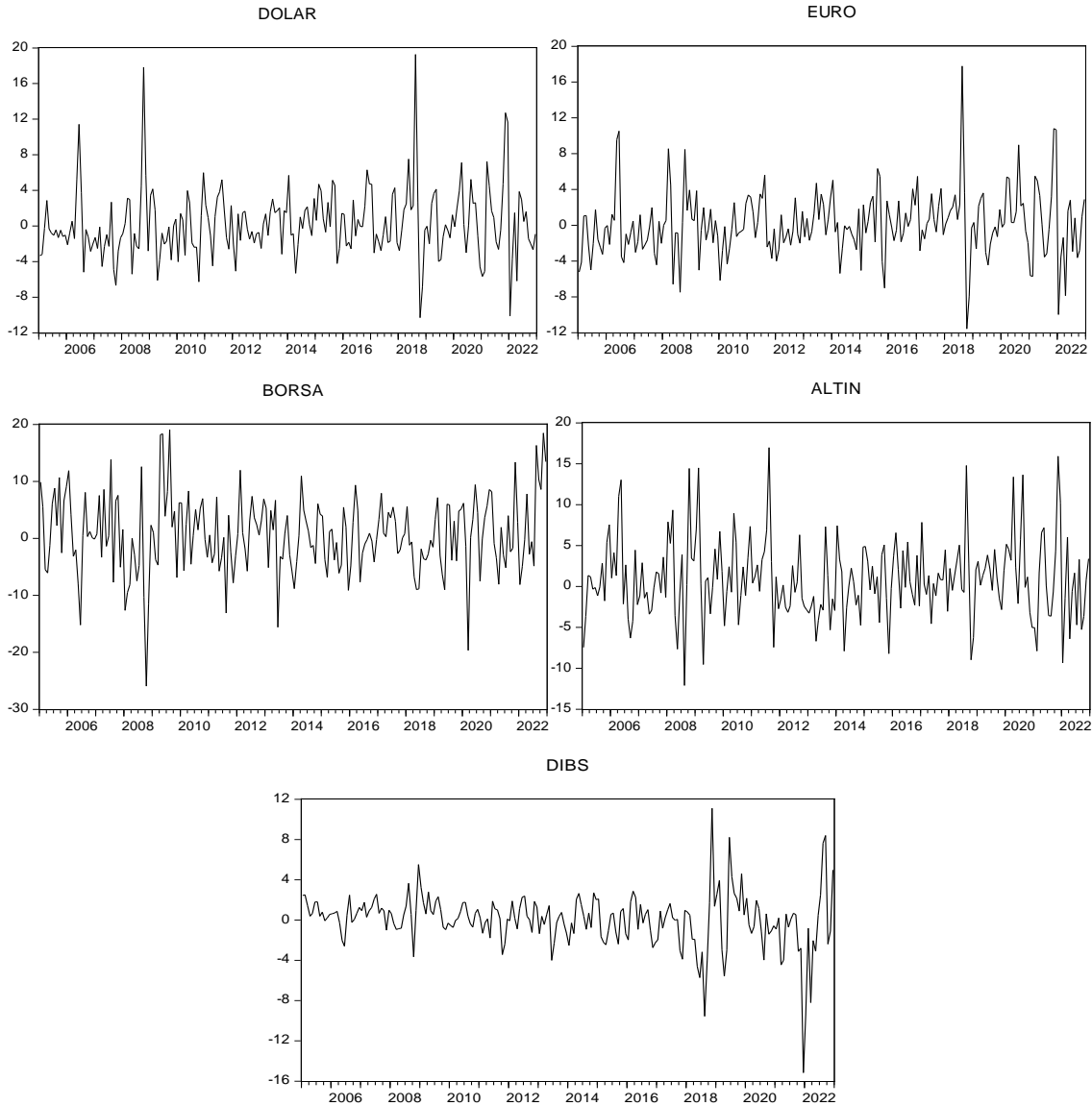
Tablo 2. Serilerin Frekans Değerleri

	TGE	MEVDUAT	DOLAR	EURO	BORSA	ALTIN	DİBS
Ortalama	4.4742	-0.0759	0.2450	0.0956	0.6070	0.9032	0.0512
Medyan	4.5054	0.1600	-0.30500	-0.1600	0.4450	0.5450	0.3850
Maksimum	4.6123	3.0600	19.2700	17.7800	19.0600	16.9700	11.1000
Minimum	4.1488	-10.8600	-10.3100	-11.5700	-25.9300	-12.0900	-15.1700
Std. Sapma	0.0916	1.4620	3.8159	3.6338	6.6844	4.7938	2.6823
Çarpıklık	-0.9583	-3.3745	1.1983	0.6678	-0.1053	0.5857	-0.8114
Baskılık	3.3758	22.3778	7.7135	6.1231	4.1412	4.1995	10.0881
Jarque-Bera (JB)	34.334	3789.465	251.6589	103.8422	12.1217	25.3018	475.8758
JB-Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0023	0.0000	0.0000
Gözlem Sayısı	216	216	216	216	216	216	216

Araştırmadaki serilerin frekans değerleri Tablo 2’de raporlanmıştır. Yatırım araçları içerisinde araştırma döneminde en yüksek ortalama reel getiri sırası ile ALTIN, BORSA, DOLAR, EURO, DİBS ve MEVDUAT serilerine aittir. Standart sapmalar incelendiğinde en yüksek ve en düşük oynaklığa sahip seri sırası ile BORSA ve TGE şeklindedir. Jarque-Bera test istatistiğinin olasılık değerlerine göre %5 anlamlılık düzeyinde seriler normal dağılmamaktadır.

Şekil 1’de serilerin zaman yolu grafiklerine yer verilmiştir.

Şekil 1: Serilerin Zaman Yolu Grafikler

Araştırmada kurulan modellerde nedensellik etkileşimleri Granger nedensellik temelli Hacker ve Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilmiş bootstrap nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, öncelikle serilerin durağanlık seviyesinin tespit edilmesi gerekmektedir. Durağanlık özellikleri Augmented Dickey Fuller (ADF), Zivot ve Andrews (1992) ve Lee ve Strazicich (2003-2004) testleri ile belirlenmiştir. Daha sonra kurulan modellerdeki nedensellik ilişkileri Hacker ve Hatemi-J (2012) bootstrap nedensellik testi ile sınanmıştır.

Araştırmadaki etkileşimleri sınamak için 12 adet model kurulmuştur. Test edilen ekonometrik modellerin formel gösterimleri aşağıdaki denklemlerde sunulmuştur:

$$\text{Model 1: } TGE_t = \beta_0 + \beta_1 MEVDUAT_t + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } MEVDUAT_t = a_0 + a_1 TGE_t + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } TGE_t = \beta_0 + \beta_1 DOLAR_t + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$\text{Model 4: } DOLAR_t = a_0 + a_1 TGE_t + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

$$\text{Model 5: } TGE_t = \beta_0 + \beta_1 EURO_t + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

$$\text{Model 6: } EURO_t = a_0 + a_1 TGE_t + \varepsilon_{2t} \quad (6)$$

$$\text{Model 7: } TGE_t = \beta_0 + \beta_1 BORSA_t + \varepsilon_{1t} \quad (7)$$

$$\text{Model 8: } BORSA_t = a_0 + a_1 TGE_t + \varepsilon_{2t} \quad (8)$$

$$\text{Model 9: } TGE_t = \beta_0 + \beta_1 ALTIN_t + \varepsilon_{1t} \quad (9)$$

$$\text{Model 10: } ALTIN_t = a_0 + a_1 TGE_t + \varepsilon_{2t} \quad (10)$$

$$\text{Model 11: } TGE_t = \beta_0 + \beta_1 DİBS_t + \varepsilon_{1t} \quad (11)$$

$$\text{Model 12: } DİBS_t = a_0 + a_1 TGE_t + \varepsilon_{2t} \quad (12)$$

İktisadi zaman serileri arasında anlamlı ilişkilerin kurulabilmesi için durağanlık önemli bir gerekliliktir (Tarı, 2010:374). Durağan olmayan (birim köklü) seriler ile analiz yapılması durumunda sahte regresyon problemi ile karşılaşılabilir. Sahte regresyon, tahmin sonuçlarında seriler arasında sahte bir ilişkiye yol açabilmektedir. Serilerin seviye değerlerinde durağan olmamaları hâlinde çeşitli derecelerde fark alma işlemi uygulanarak durağanlık sağlanabilmektedir (MacKinnon, 1991: 266-267). Öncelikle serilerin durağanlık özellikleri geleneksel birim kök testlerinden Augmented Dickey ve Fuller (ADF) testi ile sınanmıştır. ADF testi, birim kök testlerinin öncüllerinden Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilmiştir. Bu doğrultuda serilerin durağanlık özelliklerini test edecek modeller aşağıda sunulmuştur.

Sabitli Model;

$$\Delta y_t = \alpha + \gamma y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + \epsilon_t \quad (13)$$

Sabitli ve Trendli Model;

$$\Delta y_t = \alpha + \gamma y_{t-1} + \beta_t + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + \epsilon_t \quad (14)$$

Modellerde " Δ " fark operatörünü, p gecikme uzunluğunu ve t ise zamanı göstermektedir. ADF testinde kurulan yokluk hipotezi ($H_0: \gamma = 0$) serinin durağan olmadığını ifade etmektedir. Alternatif hipotez ($H_1: \gamma \neq 0$) ise serinin durağan olduğunu savunmaktadır. ADF test istatistiğinin mutlak değeri, kritik değerlerden küçük ise serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılır.

Geleneksel birim kök testleri ile birim köklü oldukları tespit edilen bir seri, eğer durağan dışılığın nedeni yapısal kırılma kaynaklı ise yapısal kırılmalı birim kök testleri ile sınıanabilmektedir (Mert ve Çağlar, 2019: 125). Bu araştırmada geleneksel ADF testi sonrası yapısal kırılmalı Zivot ve Andrews (1992) birim kök test süreci işletilmiştir. Zivot ve Andrews (1992) araştırmasında Perron (1989) yapısal kırılmalı birim kök testindeki kırılma noktalarının dışsal olarak bilindiği varsayımını eleştirerek, kırılma noktasını içsel olarak tahmin etmişlerdir. Zivot ve Andrews (1992) testi için önerilen regresyon denklemleri şu şekildedir:

Model A: Sabitte kırılma olduğunda,

$$y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\theta}^A DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{\alpha}^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (15)$$

Model B: Trendde kırılma olduğunda,

$$y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\beta}^B t + \hat{y}^B DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^B y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (16)$$

Model C: Hem sabitte hem de trendde kırılma olduğunda,

$$y_t = \hat{\mu}^C + \hat{\theta}^C DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^C t + \hat{y}^C DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^C y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^C \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (17)$$

Kukla değişkenler; $DU_t = 1$ eğer $t > TB$ aksi halde 0, $DT_t^* = t - TB$ eğer $t > TB$ aksi halde 0 şeklinde tanımlanmaktadır. Burada t zamanı, TB kırılma tarihini, DU_t sabitte kırılma, DT_t^* trendde kırılmayı göstermektedir. Denklem 15, 16 ve 17'de tanımlanan modeller için sıfır hipotezi $\alpha = 0$ 'dır, y_t 'nin herhangi bir yapısal kırılmayı dahil edilmeden bir kayma ile birim kök içerdiğini göstermektedir. Alternatif hipotez $\alpha < 0$ ise, serinin zaman içinde bilinmeyen bir noktada meydana gelen tek zamanlı bir kırılma ile trend durağan bir süreçte olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Zivot ve Andrews (1992), ADF tipi bir yapısal kırılmalı birim kök

testidir ve ADF tipi bir test stratejisi izlenmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 431-433; Diler, 2018: 110; Mert ve Çağlar, 2019: 137; Çemrek ve Şeker, 2020: 124).

Araştırmada serilerin durağanlığının tespitinde son olarak, tek ve çift yapısal kırılmalara izin veren Lee ve Strazicich (2003, 2004) birim kök testleri kullanılmıştır. Zivot ve Andrews (1992) ve Lumsdaine ve Papell (1997) birim kök testlerinin yokluk hipotezi yapısal kırılmalı olmayan serinin birim köke sahip olduğu, alternatif hipotez ise serinin yapısal kırılmalar barındırması ile birlikte durağan olduğu yönündedir. Lee ve Strazicich (2003, 2004), bu testlerde alternatif hipotezin yapısal kırılmalı durağan olmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Çünkü yokluk hipotezinde yapısal kırılma olmadığı varsayılıyorsa alternatif hipotezde de yapısal kırılmaların var olması gerekmektedir. Bu durum incelenen serinin yapısal kırılmalı birim köke sahip olabileceğini gösterir. Lee ve Strazicich (2003, 2004), Schmidt ve Phillips (1992) tarafından önerilmiş Lagrange Çarpanları birim kök testine dayanan, Zivot ve Andrews (1992) birim kök testine alternatif olarak tek kırılmalı, Lumsdaine ve Papell (1997) birim kök testine alternatif olarak iki kırılmalı birim kök testini geliştirmişlerdir (Yılancı, 2009: 329-330). Testin veri üretme süreci (18) numaralı denklem ile şu şekilde ele alınmaktadır (Lee ve Strazicich, 2003: 1082-1083):

$$y_t = \delta Z_t + e_t \quad \text{ve} \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (18)$$

Z_t , veri üretme sürecinde dışsal değişkenleri içeren bir vektördür. Düzeyde iki kırılmaya izin veren Model A için $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]$ şeklinde ifade edilir. Burada, $t > TB_j + 1$, $j = 1, 2$ için $D_{jt} = 1$ diğer durumlarda 0'dır. TB_j , kırılma zamanını ifade eder. Düzeyde ve trendde iki kırılmaya izin veren Model C için ise $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$ şeklinde gösterilir. Burada, $t > TB_j + 1$, $j = 1, 2$ için $DT_{jt} = t - TB_j$ ve diğer durumlarda 0'dır. İlgili birim kök testinde veri yaratma süreci sıfır hipotez ($\beta = 1$) ve alternatif hipotez ($\beta < 1$) altında kırılmaları içermektedir. İki kırılmalı LM birim kök test istatistiği Denklem (19) ile sunulan regresyon denklemi ile hesaplanmaktadır:

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + \mu_t \quad (19)$$

(19) numaralı regresyon denkleminde $\tilde{S}_t = y_t - \tilde{\Psi}_x - Z_t \tilde{\delta}$, $t=2, \dots, T$; $\tilde{\delta}$ ise regresyon katsayılarını göstermektedir. $\tilde{\Psi}_x$, $y_1 - Z_1 \tilde{\delta}$ ile elde edilmektedir. y_1 ve Z_1 , y_t ve Z_t 'nin birinci gözlemlerini göstermektedir. $\Phi = 0$ ile tanımlanan birim kök sıfır hipotezine göre kurulmakta ve serinin kırılmalarla birlikte durağanlığına LM test istatistiği ile hesaplanan t istatistiğine göre

kararlaştırılır (Lee ve Strazicich, 2003: 1082-1083). Tek kırılmalı ve çift kırılmalı testler için kritik değerler yazarların sırası ile 2004 ve 2003 yıllarındaki araştırmalarından elde edilmektedir. Elde edilen test istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda yapısal kırılmalı birim kök sıfır hipotezi reddedilmektedir (Yılancı, 2009: 331).

Ekonometri literatürüne Granger (1969) tarafından kazandırılan nedensellik kavramı, bir modeldeki bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin, bağımlı değişkenin cari değerini açıklaması olarak tanımlanmaktadır. Granger (1969) nedensellik testinde, serilerin durağan halleri araştırma sürecine dahil edilmektedir. Toda ve Yamamoto (1995) ise serilerin durağanlık ve eşbütünlük özelliklerine bakılmaksızın nedenselliklerin test edilebileceğini gecikmesi arttırılmış VAR modeline (k+dmax) dayanarak ortaya koymaktadır. Bu noktada, k istikrar koşullarını sağlayan optimal gecikme uzunluğunu ve kurulan ekonometrik modeldeki serilerin tümleşme derecesini ise dmax göstermektedir.

Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testi ise Toda ve Yamamoto (1995) testinin geliştirilmiş halidir. Küçük örneklerde hata terimlerinin normal dağılmama riskine karşı kullanılan kritik değerler bootstrap Monte Carlo simülasyonu ile elde edilir. Hacker ve Hatemi-J (2006) testinde, tahmin edilen VAR modelinde gecikme uzunluğu dışsal olarak belirlenmektedir. Gecikme uzunluğunun dışsal belirlenmesi bir zayıflık olarak görülmüş ve yazarlar daha sonra Hacker ve Hatemi-J (2012) nedensellik testini geliştirerek gecikme uzunluğunun içsel olarak belirlemişlerdir (Göçer ve Bulut, 2015: 733). Hacker ve Hatemi-J (2012) testinde, kritik değerler bootstrap yöntemi ile türetildiğinden hataların dağılımı ve bu hatalardaki ARCH etkilerine karşı daha dirençli tahminler üretilmektedir. Seriler durağan ya da birim köklü olsalar dahi test geçerli olmakta ve küçük örneklerde sağlıklı sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Hacker ve Hatemi-J (2012) testinde, gecikme uzunluğu içsel olarak belirlenmekte ve kullanılan Schwarz Bayesian Kriteri (SBC) şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$SBC = \ln(\det \hat{\Omega}_j) + k \left(\frac{n^2 \ln T}{T} \right) \quad (20)$$

Bu noktada $\hat{\Omega}_j$, tahmin edilen varyans-kovaryans matrisinin determinanı; T, gözlem sayısını; k, gecikme uzunluğunu ve ln ise doğal logaritmayı ifade etmektedir. Testin yokluk hipotezi ise “birinci değişkenden, ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin yoktur” şeklindedir.

Ampirik Bulgular

Araştırmaya konu serilerin durağanlıklarının tespit edilmesi için Augmented Dickey ve Fuller (ADF), tek yapısal kırılmalı Zivot ve Andrews (ZA-1992), tek ve çift yapısal kırılmaya

izin veren Lee ve Strazicich (LS-2003, 2004) birim kök testlerine başvurulmuştur. Tablo 3'te ADF ve ZA (1992) test bulguları raporlanmıştır.

Tablo 3. ADF ve ZA (1992) Test Bulguları

Seriler	ADF		ZA (1992)			
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Model A		Model C	
			Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
TGE	-2.2354 (0.1945)	-2.9151 (0.1598)	-4.205474	2010M02	-4.355386	2009M04
MEVDUAT	-4.6751 (0.0001)	-5.4197 (0.0000)	-5.467154	2020M04	-6.776813	2018M10
DOLAR	-11.4489 (0.0000)	-11.5529 (0.0000)	-8.996908	2018M10	-9.038139	2008M02
EURO	-11.5873 (0.0000)	-11.6835 (0.0000)	-8.918282	2018M10	-8.998258	2020M03
BORSA	-10.8626 (0.0000)	-10.8398 (0.0000)	-5.007705	2020M04	-5.475904	2009M02
ALTIN	-11.3993 (0.0000)	-11.3752 (0.0000)	-11.84478	2011M10	-11.82492	2011M10
DİBS	-8.8502 (0.0000)	-9.0019 (0.0000)	-8.755811	2018M10	-8.932785	2018M10
Δ TGE	-14.1248 (0.0000)	-14.0924 (0.0000)	-10.61610	2009M02	-10.77379	2009M02

Notlar: Parantez içindekiler olasılık değerlerini ve ‘ Δ ’ notasyonu ise serilerin birinci farkını göstermektedir. ADF birim kök testinde kritik değerler sabitli model için -3.460739 (%1), -2.874804 (%5) ve -2.573917 (%10); sabitli ve trendli model için ise -4.001311 (%1), -3.430864 (%5) ve -3.139056 (%10) şeklindedir. ADF testinde optimal gecikmeye Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ile karar verilmiştir. ZA testinde ise Model A kritik değerleri -5.34 (%1), -4.93(%5) ve -4.58 (%10); Model C için kritik değerler ise -5.57 (%1), -5.08 (%5) ve -4.82 (%10) şeklindedir. Model A ve C için gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır.

Tablo 3'te ADF birim kök testinin sabitli ve sabitli-trendli model bulguları tüm anlamlılık düzeylerinde TGE serisinin seviyede birim köklü olduğu ve serinin birinci dereceden farkı alındığında durağanlaştığını göstermektedir. MEVDUAT, DOLAR, EURO, BORSA, ALTIN ve DİBS serileri seviyede durağandır. ADF testine göre TGE, I(1); diğer seriler I(0)'dır. ZA (1992) testinde Model A ve Model C'ye göre TGE serisi tüm anlamlılık düzeylerinde hesaplanan test istatistikleri, kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğundan yapısal kırılma olmadan serinin birim köklü olduğunu gösteren yokluk hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla ZA (1992) bulgularına göre TGE serisi seviyede birim köklüdür. TGE serisi birinci dereceden farkı alındığında durağanlaşmaktadır. Kalan diğer seriler ise seviyede durağandır. ZA (1992) testinin bulguları, ADF testi ile örtüşmektedir.

Tablo 4. LS (2003, 2004) Birim Kök Test Bulguları

Seriler	LS (2003, 2004)	
	Tek Kırılmalı	Çift Kırılmalı
	Crash	Crash
TGE	-2.878769 (2020M03)	-3.192774 (2012M04 2019M04)
MEVDUAT	-5.083874 (2020M09)	-5.310400 (2006M11 2020M09)
DOLAR	-8.738951 (2008M02)	-9.963074 (2011M12 2018M05)
EURO	-4.083268 (2014M12)	-4.267130 (2014M12 2015M07)
BORSA	-5.124827 (2020M11)	-5.618907 (2009M07 2010M04)
ALTIN	-4.204052 (2006M10)	-5.581608 (2006M10 2010M09)
DİBS	-3.972870 (2015M07)	-4.838796 (2019M02 2019M05)
Δ TGE	-13.08106 (2006M10)	-10.54074 (2007M09 2008M05)

Notlar: Parantez içindekiler kırılma tarihlerini ve ‘ Δ ’ notasyonu ise serilerin birinci farkını göstermektedir. Tek kırılmalı LS testinde Crash modeli için kritik değerler sırası -4.053607 (%1), -3.455667 (%5) ve -3.150847 (%10); çift kırılmalı testte kritik değerler ise -4.081773 (%1), -3.572713 (%5) ve -3.311353 (%10) şeklindedir. Modellerde gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır.

Tablo 4’te sunulan Lee ve Strazicich (2003,2004) testi bulgularına göre, tüm anlamlılık düzeylerinde TGE serisinin hesaplanan test istatistikleri, kritik değerlerden mutlak değerce küçük olduğu için yapısal kırılmalı birim kökün varlığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilemez. TGE serisi seviyede birim köklüdür ve serinin birinci dereceden farkında durağanlaştığı görülmektedir. Diğer serilerde ise yapısal kırılmalı birim kökün varlığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilir. Bu durumda MEVDUAT, DOLAR, EURO, BORSA, ALTIN ve DİBS serilerinin seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Her üç birim kök testin ortak bulguları, TGE serisinin I(1) ve kalan diğer serilerin I(0) olduğu yönündedir. Araştırmanın bir sonraki sürecinde Hacker ve Hatemi-J (2012) bootstrap nedensellik testinde tümleşme derecesi bir (1) olarak alınmıştır.

Hacker ve Hatemi-J (2012) testinde, bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisini ortaya koyan MWALD değerleri, bootstrap yöntemi ile elde edilen kritik değerlerden küçük çıkarsa nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilmeyerek, nedenselliğin olmadığına karar verilir. Tablo 5’te Hacker ve Hatemi-J (2012) nedensellik test bulguları raporlanmıştır.

Tablo 5. Hacker ve Hatemi-J (2012) Bootstrap Nedensellik Testi Bulguları

Model	İlişki	MWALD Test Değeri	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer	Karar
1	MEVDUAT \neq >TGE	0.069	6.671	3.886	2.777	H ₀ kabul; nedensellik yok.
2	TGE \neq >MEVDUAT	1.171	7.123	3.936	2.763	H ₀ kabul; nedensellik yok.
3	DOLAR \neq >TGE	22.114	9.392	5.969	4.594	H ₀ red; Dolar kuru getirisinden tüketici

						güvenine doğru nedensellik vardır.
4	TGE≠>DOLAR	2.331	9.468	6.050	4.610	H ₀ kabul; nedensellik yok.
5	EURO≠>TGE	19.117	7.053	4.031	2.749	H ₀ red; Euro kuru getirisinden tüketici güvenine doğru nedensellik vardır.
6	TGE≠>EURO	0.231	6.727	3.936	2.735	H ₀ kabul; nedensellik yok.
7	BORSA≠>TGE	10.190	6.933	3.953	2.765	H ₀ red; borsa endeksi getirisinden tüketici güvenine doğru nedensellik vardır.
8	TGE≠>BORSA	0.753	6.796	4.006	2.797	H ₀ kabul; nedensellik yok.
9	ALTIN≠>TGE	9.256	6.753	3.879	2.699	H ₀ red; altın getirisinden tüketici güvenine doğru nedensellik vardır.
10	TGE≠>ALTIN	0.404	6.824	4.088	2.828	H ₀ kabul; nedensellik yok.
11	DİBS≠>TGE	9.029	6.711	3.960	2.811	H ₀ red; devlet iç borçlanma senetleri getirisinden tüketici güvenine doğru nedensellik vardır.
12	TGE≠>DİBS	0.085	6.702	3.744	2.664	H ₀ kabul; nedensellik yok.

Notlar: Bootstrap kritik değerleri 10.000 döngüyle elde edilmiştir. Tabloda yer alan " ≠> " notasyonu, bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisi olmadığına dair yokluk hipotezini göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan nedensellik testi bulguları incelendiğinde; 1, 2, 4, 6, 8, 10 ve 12 numaralı modellerde nedenselliğin olmadığına yönelik yokluk hipotezi tüm anlamlılık düzeylerinde kabul edilerek, nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir. 3, 5, 7, 9 ve 11 numaralı modellerde ise sırası ile Dolar/TL, Euro/TL, BİST-100 pay endeksi, altın ve devlet iç borçlanma senetleri yatırımlarının reel getirilerinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü Granger nedensellik söz konusudur. Dolayısı ile Dolar/TL, Euro/TL, BİST-100 pay endeksi, altın ve devlet iç borçlanma senetlerinin reel getirilerindeki değişimler, tüketici güveninde değişim meydana getirmektedir.

Sonuç

Bir ekonomide tüketici davranışları, yönetsel karar alıcılar ve ekonomik tahminler üzerinde oldukça etkilidir. Bu davranışları etkileyen pek çok karar mekanizması söz konusudur. Bu kararlar, reel faktörler şeklinde olabildiği gibi geleceğe ilişkin beklentiler ve güven olgusu olarak da ortaya çıkabilmektedir. Bir ekonominin güven göstergeleri, ekonomik gelişmeleri değerlendirmede, karar alıcıların niyetleri ve gelecek beklentileri hakkında kilit bilgiler sağlar. Anketler ile ölçülen tüketici güveni, tüketicilerin davranış ve beklentilerini düzenli ölçülmesini sağlamaktadır. Özellikle ekonomik gelişmelerin ve beklentilerin değerlendirilmesine yardımcı olurlar. Tüketicinin harcama ve tasarruflarının ne yönde gelişeceği ve nelerden etkilendikleri

güven endeksleri ile tespit edilebilmektedir. Bu özellikleri ile tüketici güven endeksleri, tüketicilerin mevcut ekonomik ve finansal durum ile geleceğe ilişkin beklentilerini yansıtması nedeni ile stratejik bir göstere niteliğindedir. Bu bilgilerden hareket ile tüketici güveninin tasarruf sahiplerinin yatırım kararlarına etkisi araştırılmıştır. Yatırım yapan tasarruf sahiplerinin tüketici güveninden etkilenme ve etkileme durumları nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Mevduat, Dolar/TL, Euro/TL, borsa pay endeksi, altın ve devlet iç borçlanma senetleri finansal yatırım araçları araştırma sürecine dahil edilmiştir. Araştırma, 2005/01-2022/12 sürecini kapsamaktadır.

Ekonometrik zaman serisi analizlerinde, serilerin durağanlık özellikleri araştırmanın ilerleyişini etkilediğinden sürece birim kök testleri ile başlanılmıştır. Serilerin durağanlık özellikleri geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testleri ile belirlenmiştir. Tüketici güven endeksi serisi $I(1)$, finansal yatırım araçlarının reel getirileri $I(0)$ olarak tespit edilmiştir. İlgili seriler kullanılarak araştırmada test edilmek üzere 12 model kurulmuştur. Tüketici güven endeksi ile finansal yatırım araçlarının reel getirileri arasındaki ilişkiler Hacker ve Hatemi-J (2012) bootstrap nedensellik testi ile sınanmıştır. Bootstrap nedensellik testi sonuçlarına göre tüketici güveni ile mevduat yatırımlarının reel getirileri arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Tüketici güveninden Dolar/TL, Euro/TL, BİST-100 pay endeksi, altın ve devlet iç borçlanma senetleri reel getirilerine doğru bir nedensellik söz konusu değilken; Dolar/TL, Euro/TL, BİST-100 pay endeksi, altın ve devlet iç borçlanma senetlerinin reel getirilerinden tüketici güven endeksine doğru Granger nedensellik söz konusudur.

Tüketici güven endeksinden yatırım araçlarının reel getirilerine doğru bir nedenselliğin olmaması, endeksin öncü bir göstere olarak kullanılamayacağına işaret etmektedir. Dolar/TL, Euro/TL, BİST-100 pay endeksi, altın ve devlet iç borçlanma senetlerinin reel getirilerinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunması, bu yatırım araçlarının getirilerindeki değişimlerin, tüketicilerin finansal ve ekonomik duruma ilişkin beklentileri üzerinde rol oynadığını göstermektedir. Finansal yatırım araçları arasında sabit getirili ve riski en düşük yatırım, göreceli olarak mevduattır. Mevduat yatırımı ile tüketici güveni arasında bir ilişkinin olmaması, tüketici güveninin düşük riskli yatırımlara hassasiyetinin olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Bu araştırmanın bulguları, döviz kuru getirilerinin tüketici güveninin nedeni olduğu Görmüş ve Güneş (2010), İbicioğlu ve diğerleri (2013), Beşel ve Yardımcıoğlu (2017), Durgun Kaygısız (2019), Arabacı ve Özdemir (2020), Kayış Beşiktaşlı ve Kurt Cihangir (2020), Kaya (2020) araştırmalarıyla; borsa pay endeksi getirilerinin tüketici güveninin nedeni olduğu Otoo (1999), Jansen ve Nahuis (2003), Görmüş ve Güneş (2010), Topuz (2011), Salhin ve diğerleri

(2016), Tekin ve Cengiz (2018), Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018), Filiz Baştürk (2019), Kayış Beşiktaşlı ve Kurt Cihangir (2020) araştırmalarıyla benzerlik göstermektedir.

Tüketici güveni ile yatırım araçlarının reel getirileri ilişkisine dair sonuçların finansal piyasalarda karar vericilere ve yatırımcılara katkı sağlaması beklenmektedir. Gelecek araştırmalarda ekonometrik yöntem, ülke, zaman ve finansal yatırım araçları farklılaştırılarak literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Akkuş, H. T. ve Zeren, F. (2019). Tüketici güven endeksi ve Katılım-30 İslami hisse senedi endeksi arasındaki saklı ilişkinin araştırılması: Türkiye örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 53-70. Doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.02.1060
- Arabacı, Ö. ve Özdemir, M. (2020). Türkiye’de tüketici güveni ve döviz kuru ilişkisi. *TESAM Akademi*, 7(1), 231-248. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.618904>
- Ayuningtyas, R. and Koesrindartoto, D. P. (2014). The relationship between business confidence, consumer confidence, and indexes return: Empirical evidence in Indonesia Stock Exchange. *International Conference on Trends in Economics, Humanities and Management*, 21-25.
- Barışık, S. ve Dursun, E. (2021). Tüketici güveninin oluşumunda borsa ve döviz kurunun etkisi: OECD ülkeleri uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3), 901-926. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.829889>
- Baş, G. and Kara, M. (2020). The nexus between exchange rate and consumer confidence: A case of Turkey. *International Journal of Social Science Research*, 9(2), 170-179.
- Beşel, F. ve Yardımcıoğlu, F. (2016). Tüketici güven endeksi ile makro değişkenler arasındaki ilişki. *International Congress on Politic, Economic and Social Studies*, No. 1, İstanbul.
- Bremmer, D. (2008). Consumer confidence and stock prices. In 72nd Annual Meeting of the Midwest Economics Association Hyatt Regency, Chicago, Illinois.
- Çelik, S., Aslanoğlu, E. ve Deniz, P. (2010). The relationship between consumer confidence and financial market variables in turkey during the global crisis. 30. Annual Meeting of the Middle East Economic Association, Allied Social Science Associations, Atlanta, GA, January 3-6, 2010.
- Çemrek, F. ve Şeker, T. (2020). Türkiye’de kadın işsizlik oranlarının yapısal kırılmalı birim kök testleri ile incelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu EYİ 2020 Özel Sayısı, 117-132.
- Chen, M. H. (2015). Under standing the impact of changes in consumer confidence on hotel stock performance in Taiwan. *International Journal of Hospitality Management*, 50, 55-65. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.07.010>
- Chen, S. S. (2011). Lack of consumer confidence and stock returns. *Journal of Empirical Finance*, 18, 225-236. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2010.12.004>
- Christ, K. P. and Bremmer D. S. (2003). The relationship between consumer sentiment and stock prices. 78th Annual Conference of the Western Economics Association International, Denver-ABD.

- Dickey, D. A. and Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Dickey, D. A. and Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Diler, H. G. (2018). Türkiye ekonomisinin makroekonomik değişkenleri üzerine yapısal kırılmalı ve mevsimsel birim kök analizi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 4(4), 106-120.
- Durgun Kaygısız, A. (2019). Türkiye’de tüketici ve reel kesim güven endeksi ile seçilmiş makro değişkenler arasındaki ilişki: 2010-2018. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17, 314-332. <https://doi.org/10.11611/yead.535616>
- Eyüboğlu, S. ve Eyüboğlu, K. (2018). Tüketici güven endeksi ile Borsa İstanbul sektör endeksleri arasındaki ilişkinin araştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 235-259. <https://doi.org/10.24988/deuüibf.2018331715>
- Ferrer, E., Salaber, J. and Zalewska, A. (2014). Consumer confidence indices and stock markets meltdowns. *The European Journal of Finance*, 22(3), 195-220. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2014.963634>
- Filiz Baştürk, M. (2019). Tüketici güven endeksi ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 177, 145-159.
- Fisher, K. L. and Statman, M. (2003). Consumer confidence and stock returns. *The Journal of Portfolio Management*, 30(1), 115-127. Doi: 10.3905/jpm.2003.319925
- Ghosh, A. and R. Clayton (2004). The relationship between the consumer sentiment index and the stock market. 2004 FMA European Conference, 2-4 June 2004, Zurich-Switzerland.
- Göçer, İ. ve Bulut, Ş. (2015). Petrol fiyatlarındaki değişimlerin Rusya ekonomisine etkileri: Çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme ve simetrik nedensellik analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 721-748. Doi: 10.18074/cnuüibf.229
- Gökalp, B. T. (2019). Hisse senedi getirileri ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişki: Diyagonal VECH modeli üzerinden bir değerlendirme. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 139-150. <https://doi.org/10.30784/epfad.528556>
- Görmüş, Ş. and Güneş, S. (2010). Consumer confidence, stock prices and exchange rates: The case of Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 10(2), 103-114.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Gürgür, T. and Kılınç, Z. (2015). What drives the consumer confidence in Turkey? (No. 1517). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Hacker, R. S. and Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500. <https://doi.org/10.1080/00036840500405763>

- Hacker, S. and Hatemi-J, A. (2012). A bootstrap test for causality with endogenous lag length choice: Theory and application in finance. *Journal of Economic Studies*, 39(2), 144-160. <https://doi.org/10.1108/01443581211222635>
- Hsu, C. C., Lin, H. Y. and Wu, J. Y. (2011). Consumer confidence and stock markets: The panel causality evidence. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 91-98. Doi: 10.5539/ijef.v3n6p91
- İbicioğlu, M., Kapusuzoğlu, A. ve Karan, M. B. (2013). Türkiye'deki tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 5-16.
- Jansen, J. W. and Nahius, J. N. (2003). The stock market and consumer confidence: European evidence. *Economics Letters*, 79(1), 89-98. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(02\)00292-6](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(02)00292-6)
- Kandır, S. Y. (2006). Tüketici güveni ve hisse senedi getirileri ilişkisi: İMKB mali sektör şirketleri üzerinde bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 217-230.
- Kaya, L. (2020). Türkiye'de tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişki: Fourier fonksiyonları yaklaşımı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 598-608. <https://doi.org/10.29106/fesa.756071>
- Kayış Beşiktaşlı, D. ve Kurt Cihangir, Ç. (2020). Tüketici güven endeksinin finansal piyasalara ve makroekonomik yapıya etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 54-67. <https://doi.org/10.29106/fesa.658565>
- Kıyılar, M. ve Akkaya, M. (2016). *Davranışsal finans*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kremer, M. and Westermann, T. (2004). Consumer confidence and stock prices in the Euro area: Is there a relationship and does it matter?. In 27th CIRET Conference in Warsaw.
- Lee, J. and Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089. Doi: 10.1162/003465303772815961
- Lin, C. T., Ho, C. C. and Fang, V. (2005). Australian consumer sentiment and sector returns. European Financial Management Association 2005 Annual Meetings, 29 June–2 July 2005, Milano Italy.
- MacKinnon, J. (1991). Critical values for cointegration tests. R. F. Engle ve C. W. J. Granger (Ed.), *Long-Run Economic Relationship: Readings in Cointegration* kitabı içinde (s.267-276). New York: Oxford University Press.
- Mert, M. ve Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve Gauss uygulamalı zaman serileri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mumcu Küçükçaylı, F. ve Yüce Akıncı, G. (2018). Tüketici güveninin makroekonomik belirleyicileri: Bir zaman serisi analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. ÜİK Özel Sayısı, 459-472. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.433056>
- Olgaç, S. ve Temizel, F. (2008). Yatırımcı duyarlılığı hisse senedi getirileri ilişkisi: Türkiye örneği. *TİSK Akademi*, 3(6), 224- 239.
- Otoo, M. W. (1999). Consumer sentiment and stock market. Finance and Economics Discussion Series from Board of Governors of Federal Reserve System. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.205028>

- Özakarlı, H., ve Küçüksille, E. (2020). Çeşitli finansal değişkenler ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 46-54. <https://doi.org/10.32951/mufider.701629>
- Özdemir, G. Z. (2013). Tüketici güveninin tüketim harcamaları ile ilişkisi ve öngörü gücü: Türkiye örneği. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 1-97.
- Özsağır, Y. (2007). Ekonomide güven faktörü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 46-62.
- Pilinkus, D. and Boguslauskas V. (2009). The short-run relationship between stock market prices and macroeconomic variables in Lithuania: An application of the impulse response function. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 65(5), 26-34.
- Qiu, L. and Welch, I. (2004). Investment sentiment measures. NBER Working Paper No: W10794. Doi: 10.3386/w10794
- Salhin, A., Sherif, M. and Jones, E. (2016). Managerial sentiment, consumer confidence and sector returns. *International Review of Financial Analysis*, 47, 24-38. Doi: 10.1016/j.irfa.2016.06.009
- Sarı, S. S. ve Saka Ilgın, K. (2018). Makroekonomik faktörler ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. 5th International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), 394-402.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik zaman serileri analizi Eviews Uygulamalı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım,
- Singal, M. (2012). Effect of consumer sentiment on hospitality expenditures and stock returns. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 511-521. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.07.009>
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri* (6. Baskı). İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Tekin, B. ve Cengiz, S. (2018). Pay senedi piyasası ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ve eşbütünlük ilişkileri: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(29), 3837-3847. <https://doi.org/10.26450/jshsr.857>
- Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregression with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Topaloğlu, E. E. ve Metin, S. (2021). Tüketici güven endeksi ile pay piyasası arasındaki ilişki: G7 ülkeleri üzerine bir zaman serisi analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2832-2844. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1293>
- Topuz, Y. V. (2011). Tüketici güveni ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 53-65.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023a, 20 Mart). Tüketici Eğilim İstatistikleri ve Tüketici Güven Endeksi. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ekonomik-guven-117&dil=1>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023b, 20 Mart). Finansal Yatırım Araçları Metaverisi. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1>
- Wong, S. Q. and Lievano, R. J. (2009). Investor sentiment as intervention of stock market returns. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 13(4), 55-66.

- Yılanç, V. (2009). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için işsizlik histerisinin sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
- Zivot, E. and Andrews D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251–270. <https://doi.org/10.2307/1391541>

Dağıtımçı Liderlik ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Taha Yasin KAPLAN*

Berna YÜNER**

Öz

Çağdaş eğitim yönetimi yaklaşımları, okul yöneticilerinin çeşitli liderlik becerilerine sahip olmalarını beklemektedir. Bu becerilerden birisi de liderliğin uygun şartlarda, uygun kişilere dağıtılarak okul yönetiminin işbirliği içinde yapılmasıdır. Çağdaş yaklaşımlar liderliğin tüm paydaşlara uzmanlıklarına göre dağıtılmasını öne çıkılmaktadır. Bu doğrultuda öğretmenlerin daha fazla sorumluluk alarak eğitim örgütlerini ileriye taşıyacakları, görevlere katılmada istekli olacakları yönetim ve karar alma süreçlerine katılmaları ile örgütsel bağlılıklarının artacağı öngörülmektedir. Bu çalışmada öğretmen görüşlerine göre ilköğretim okullarında görev yapan okul yöneticilerinin dağıtımçı liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Araştırmaya katılan öğretmenlerin okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin algıları ortalamanın üzerinde, örgütsel bağlılıkları ise orta düzeyde olduğu görülmüştür. Ayrıca dağıtımçı liderlik ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dağıtımçı Liderlik, Paylaşılan Liderlik, Örgütsel Bağlılık

Relationship between Distributed Leadership and Organizational Commitment

Abstract

Contemporary educational management approaches expect school principals to have various leadership skills. One of these skills is the management of the school in cooperation by distributing the leadership to qualified people under appropriate conditions. One of these skills is to distribute the leadership to the appropriate people under appropriate conditions and to do it in cooperation with the school administration. Contemporary approaches emphasize the distribution of leadership to all stakeholders according to their expertise. In this direction, it is predicted that teachers will take more responsibility and carry their educational organizations forward, and their organizational commitment will increase as they participate in the management and decision-making processes where they will be willing to participate in tasks. In this study, it was aimed to examine the relationship between the distributed leadership behaviors of school principals working in primary schools and the organizational commitment of teachers according to the opinions of teachers. The Relational survey model, one of the quantitative research methods, was used in the research. The perceptions of the teachers participating in the research on the distributed leadership behaviors of the school principals were above the average, and their organizational commitment was at a moderate level. In the study, a positive and moderately significant relationship was found between distributed leadership and organizational commitment.

Keywords: Distributed Leadership, Shared Leadership, Organizational Commitment

Geliş/Received: 28.04.2023

Kabul/Accepted: 31.10.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışma için Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan (21.03.2022 tarih ve 31/31 sayılı kararıyla) etik kurul izni alınmıştır.

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, yasinkplan66@gmail.com, ORCID: 0009-0002-1058-5324

** Doç. Doktor, Yozgat Bozok Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Eğitim Bilimleri Bölümü, bernavuner@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7162-8397

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Eğitim bilgi birikiminin ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan bir araç, insanların hayata hazırlanmasını ve kendilerini geliştirmesini sağlayan bir rehberdir. Bu sebeple toplumların eğitime ve eğitimin nasıl yönetilmesi gerektiğine ilişkin beklentileri ve talepleri artmaktadır. Etkili bir eğitimin yapılması için öncelikle eğitimin etkili bir şekilde yönetilmesi şarttır. Bu sebeple günümüzde okul yöneticilerinden beklenen beceriler çeşitlenmekte ve artmaktadır. Bu becerilerin en önemlisi okulun amaç ve vizyonunu ortaya koyabilen bir lider olmaktır. Liderlik, bireyleri hedefleri doğrultusunda birleştirebilme ve bu hedefe ulaşabilmek için harekete geçirme yeteneğine sahip olmaktır (Eren, 2006). Bu doğrultuda okul müdürlerinden tüm paydaşları eğitim adına etkileyip, harekete geçirmeleri beklenmektedir. Bu etki gücüne sahip olabilmeleri için okul müdürlerinin alışlagelmiş yönetici rollerinden daha fazlasına ihtiyaçları vardır.

Liderlik hakkında alanyazınında yüzlerce farklı tanıma ulaşılabilmektedir (Doğan, 2005). Yukl (2006) liderliği ortak hedeflere ulaşmak için ne yapılması ve nasıl yapılacağı konusunda diğerlerini etkileme, ikna etme ve bireysel ve kolektif çabaları kolaylaştırma süreci olarak tanımlamaktadır (s. 8). Peter Northouse (2010) ise liderliği bir bireyin ortak bir hedefe ulaşmak için bir grup bireyi etkilediği bir süreç olarak tanımlamaktadır. Tanımların ortak noktaları liderliğin bir süreç olması, liderin belirli özelliklere sahip olarak diğerlerini etkileyebilme kapasitesinin olduğudur. Fikir birliği içerisinde olunan liderlik özelliklerinden bazıları etkileme gücü, yeniliklere açık olma, işbirlikçi çalışma, çalışanlarını eşgüdümleme, hatalardan ders çıkarma şeklinde sıralanabilir. Çağımızda yaşanan değişimler örgütlerdeki liderlik sürecini daha önemli kılmıştır. Çağın gerekliliklerini yakalayabilmek için etkili liderlik sürecinin yürütülmesi elzem olmuştur (Yukl, 2008). Eğitimsel liderliğin de artık resmi idari pozisyonlara atanan okul müdürlerinin yetki alanı ile sınırlanamayacağı konusunda artan bir farkındalık vardır (Bush ve Glover, 2012; Supovitz, D'Auria ve Spillane, 2019). Liderlik, öğretmenlerle, ebeveynlerle ve zaman zaman böyle bir rolü üstlenen öğrencilerle paylaşılan bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Akdemir ve Ayık, 2017; Korkmaz ve Gündüz, 2011; Leithwood, Harris ve Hopkins, 2020). Bu doğrultuda dağıtımçı liderliğin okullarda uygulanabilmesi önem kazanmıştır.

1.1. Dağıtımçı Liderlik

OECD (2008), öğrencilerin üst düzeyde öğrenme gerçekleştirebilecekleri okullar için okul liderlerinin sorumluluklarını, öğretmen kalitesini desteklemeye, değerlendirmeye ve geliştirmeye teşvik etme, hedef belirleme, değerlendirme ve hesap verebilirliği destekleme, stratejik finans ve insan kaynakları yönetimini geliştirme, çevredeki okullar ve yerel toplulukla aktif bir şekilde işbirliği yapma ve liderlik sorumluluklarını okullar içinde

dağıtarak liderlik politikası ve uygulamasına sistematik bir yaklaşım benimsemiş olarak sıralanmaktadır. Dağıtımcı liderlik de, liderlik sorumluluklarının sadece üst konumdaki yöneticiden beklenemeyeceğini, örgüt üyelerine paylaştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Dağıtımcı liderlik, liderliğin grup üyeleri arasında dağıtılmasına ve grubun tüm üyelerinin gelişimine önem vermektedir. Bu modelde, liderlik sorumluluğu örgütsel yapı içerisinde belirlenmiş formal rollerden ayrılmaktadır. Liderlik, örgütün tüm üyelerini kapsayan bir süreç olarak değerlendirilmekte böylece daha taksonomik liderlik anlayışı savunulmaktadır (Baloğlu, 2011a). Bir başka deyişle dağıtımcı liderlik, liderlik işlevlerinin tümünü kendi bünyesinde bulunduran kahraman liderlik anlayışı yerine, bu işlevlerin, örgüt ya da takım üyeleri arasında dağıtılmasıdır (Yukl, 2006).

Geleneksel yönetim anlayışındaki hiyerarşik otorite ve yetki sınırlılıklarının aksine dağıtımcı liderlikte işbirliği ve demokratik katılım gücünden yararlanılır. Bu yönüyle dağıtımcı liderlik, liderlik kavramını kişisellikten çıkarmakta ve bir sistem anlayışının içerisine sokmaktadır. Liderlik, özyönetim becerilerinin güçlü olmasını gerekli kılmaktadır. Dış odaklı bir kontrol mekanizmasından ziyade liderin öz denetimi ve süreci yönetmedeki özgüveni önem kazanmaktadır. Ancak özgüveni yüksek liderler, diğer örgüt üyelerini cesaretlendirebilecektir (Li, 2011). Bu doğrultuda dağıtımcı liderlik, çalışanların devamlı ve aktif katılımını kapsayan sistemli bir süreçtir.

Dağıtımcı liderlikte örgütü amaçlarına ulaştırmak için üyelerinin güçlendirilmesi esastır. Bu sebeple öncelikle örgüt çalışanlarının örgütün amaçlarıyla ilgili büyük resmi görmeleri sağlanmalıdır. Böylelikle çalışanlar, hem kendilerini hem de örgütlerini geliştirmede sorumluluk almaya daha istekli olacaktır. Elmore'a (2000) göre bir örgütün liderlik kapasitesi, örgüt üyelerinin bilgi, beceri ve yeteneklerini ortaya koyabilmesiyle doğru orantılıdır. Liderliği dağıtabilmek için iş görenlerin niteliklerini tam kapasite ile kullanmak gerekir. Bu yönüyle dağıtımcı liderlik uygulama esaslı, örgüt üyelerini iyi tanımayı gerektiren bir liderliktir (Baloğlu, 2011b).

Lider ve üyeler sürekli etkileşim içerisindedir fakat bu etkileşim tek başına yeterli değildir. Etkileşim kadar eşgüdüm ve sinerji de önemli kavramlardır. Dağıtımcı liderlikte lider ve üyeler ortak amaçları gerçekleştirme doğrultusunda iş birliği ve uyum içinde eşgüdümlü çalışmış olurlar. Bu sayede örgüt içinde bir görev birliği yani sinerji oluşur. Dağıtımcı liderlikteki eşgüdüm ve sinerji sayesinde üyelerin bireysel çalışmalarından daha üstün bir güç ve ürün ortaya çıkmaktadır. Spillane vd. (2001) dağıtımcı liderliği, takipçileri ile liderlin uyumlu dansına benzetmektedir.

Eğitim örgütleri birer açık sistem örneği olarak çevrelerinden etkilenirler ve çevrelerini etkilerler. Eğitim çağı nüfusunun fazlalığı, eğitime ayrılabilen kaynaklarının sınırlılığı, teknolojinin gelişerek hayatın kaçınılmaz bir parçası olması, eğitim ortamlarında çeşitli problemleri de beraberinde getirmektedir. Okulların güvenliği, okul hijyeni, eğitim ortamlarının düzenlenmesi,

okulların teknolojiye uyumu gibi konular sürekli zorlaşmaktadır. Bu zorluklar, okulların yönetim süreçlerini daha karmaşık hale getirmektedir. Bu sebeple okullar giderek klasik yöneticilik anlayışından uzaklaşıp liderliğin dağıtıldığı işbirlikçi yapılar haline gelmektedir. Liderliğin dağıtıldığı bir ortamda tüm bu zorluklar için daha yaratıcı çözümler bulunacaktır. Heck ve Hallinger'e (2009) göre dağıtılan liderlik yöneticiler, öğretmenler, öğrenciler ve velilerin dahil oldukları ve karşılıklı iş birliğine dayalı bir karar sürecidir. Liderliğin dağıtılmasıyla okulların, önce kendilerini daha sonra da toplumları dönüştürüp geleceğe ışık tutacağına inanılmaktadır.

Okulların etkili bir şekilde yönetilmesi için kurumun amaç ve değerlerini sahiplenen, sorumluluk alabilen ve kendilerini geliştiren öğretmenlere ihtiyaç vardır. Bridge (2003), örgütlerdeki görevlerin örgüt üyelerinin uzmanlıklarına göre örgütlendiği ve birlikte çalışma becerisi yüksek üyelerin olduğu bir yapıda, başarının daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Dağıtımçı liderliğin temel kavramı etkidir (Bush & Glover, 2012). Etki ise örgütteki herkesin, resmi liderlik pozisyonlarına sahip olanlarla sınırlı olmayan, bir güç biçimidir (Bush 2011, 6). Bu sebeple dağıtımçı liderlikte yasal güç yerine uzmanlık, iletişim ve sorumluluk gücünden yararlanır.

Okul liderlerden, öğretmenleri yetkilendirmesi, onlara özerklik tanınması beklenmektedir. Okul müdürlerinin, liderliği dağıtabilmesi için öğretmenlerin becerilerini geliştirip onlara fırsatlar tanınması ve onları cesaretlendirmesi gerekmektedir. Dağıtımçı liderliğe göre yöneticiler, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini ve işbirlikçi çalışmalarını desteklemelidir. Ayrıca öğretmenlerin mevzuat, zaman yönetimi, sınıf yönetimi, etkili iletişim gibi liderlik becerileri ile donanmaları için düzenli olarak mesleki gelişim imkânları sunulmalıdır. Dağıtımçı liderliğin öğretmenlere kattığı bu özellikler sayesinde öğretmenlerin kendilerine olan güvenlerinin artacağı düşünülmektedir. Özgüveni artan bir öğretmenin karar alma süreçlerine katılmada istekli olması ve kurumlarına olan bağlılıklarının artması beklenmektedir (Diosdado, 2008; Kushman, 1992). Alanda yürütülen çalışmalar da dağıtımçı liderlik davranışlarının sergilendiği okullardaki öğretmen iş tatminlerinin (Ereş ve Akyürek, 2016), meslektaş ilişkilerinin, okul ikliminin (Wallace, 2002) ve sonuç olarak iş performanslarını (Adiguzel vd., 2012) daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu pozitifliğin öğretmenlerin bağlılıklarını da olumlu yönde etkileyeceği beklenmektedir. Bu doğrultuda okul müdürlerinin liderlik davranışlarının etkileyeceği öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının incelenmesi anlamlı olacaktır.

1.2.Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, iş görenlerin örgütsel amaçları gerçekleştirebilmek için gereken sorumluluğu alma isteğidir. Örgütsel bağlılık, örgüt üyelerinin örgütte kalma, örgüt amaçlarını ve çıktılarını sahiplenme ve örgütün başarısı için sergiledikleri çabanın bütünüdür (Bayram, 2005).

Örgütsel bağlılığı yüksek bir iş gören, örgütsel amaçları kişisel amaçlarından üstün tutabilir. Örgütsel bağlılık, çalışanların örgütle oluşturduğu maddi anlaşmanın ötesinde manevi bağlıdır. (Bakır 2013). Kısaca örgütsel bağlılık, bir örgütün özelliklerin ve vizyonunun çalışanlar tarafından anlaşılması ve içselleştirilmesi sürecidir (Çakınberk, Derin ve Demirel, 2011). Örgütsel bağlılık, çalışanın örgütüne olan duygusal bağlılığını ve sadakatini ifade eden ve çok yönlü bir kavram olan örgütsel bağlılık, üç boyutta açıklanmıştır (Allen, Mayer ve Smith, 1993). Bu boyutlar, duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılıktır. Duygusal bağlılık, çalışanın örgüte karşı duygusal bağlılığı ve olumlu duygularıyla karakterize edilir. Devam bağlılığı daha pragmatiktir ve örgütten ayrılmanın algılanan maliyetlerine dayanmaktadır. Devam bağlılığı yüksek olan çalışanlar, alternatiflerin (diğer iş fırsatları) daha az çekici olduğuna inandıkları veya o örgüte yatırım yaptıkları nedeniyle örgütte kalmayı tercih ederler. Normatif bağlılık, bireyin örgütte kalma konusunda hissettiği sorumluluk duygusuna dayanmaktadır. Normatif bağlılığı yüksek çalışanlar, örgütte çalışmanın "doğru" veya "etik" olduğuna inandıkları için kalmayı tercih ederler.

Örgüt yöneticilerinin temel görevi, iş görenlerinin çalıştıkları örgütten memnun olmalarını sağlayarak iş görenlerin örgütsel bağlılığını yükseltmektir. İş görenlerde örgütsel bağlılığın artması için iş görenin örgütsel hedefleri benimsemesi gerekir. Yöneticilerin örgütsel hedeflerin belirlenmesinde iş görenleri de sürece dahil etmesiyle iş görenin örgütsel bağlılığını arttıracakları öngörülmektedir. Tüm örgütlerde olduğu gibi eğitim örgütlerinde de kaliteyi artırmanın temeli, nitelikli yöneticilerin ve öğretmenlerin işlerine devam etmesini sağlamaktan geçmektedir. Gelişen eğitim örgütlerinin verimliliği, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin özverisine bağlıdır. Eğitim iş görenlerinin nitelik ve verimliliğinin artırılması toplumun gelişmesi için de gereklidir. Bu nedenle eğitim iş görenleri olarak başta öğretmenler olmak üzere tüm eğitim paydaşlarının örgütsel bağlılık düzeylerinin yükseltilmesi gerekli olduğu kadar önemli bir konudur (Balay, 2014; Uğurlu ve Üstüner, 2011). Zira, okul kültürüne uyum sağlamış ve örgütsel bağlılığı yüksek öğretmenler, yeteneklerini sergilemede istekli olacak ve okulu geliştirmek için daha fazla çaba gösterecektir.

Örgütsel bağlılığın üye performansları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ifade edilebilir. Okul bağlılığı, okul etkililiğinin sağlanabilmesi için öncül olarak değerlendirilmektedir (Dee, Henkin ve Singleton, 2006; Güney, 2011). Bu noktada okul yöneticilerinin, örgütsel bağlılığın artırılması için bilinçli bir çalışma içerisinde olması beklenmektedir. Öğretmelerin kişisel ve mesleki gelişimleri için gerekli desteklerin sağlanması, ekonomik olarak yeterli ödemelerin yapılması, öğretmenlerin kendini örgütün anlamlı bir parçası olarak hissedebilmesi için karar süreçlerinde dahil edilmesi, sorumlulukların paylaşılması, motivasyonlarının artırılması için olumlu bir örgüt ikliminin oluşturulması beklenmektedir (Firestone ve Pennell, 1993; Uslu ve Beycioğlu, 2013). Öğretmeni motive eden bir diğer faktör ise öğrenci başarısıdır. Çünkü her öğretmen,

öğrencilerinin yüksek başarılar elde etmesinden mutluluk duyar. Bu noktada okul yöneticilerinden öğrenci başarısının mimarı olan öğretmenleri takdir etmesi beklenmektedir.

Öğretmenlik mesleği birçok kültürde kutsal sayılmaktadır. Çok çeşitli kültürlerde öğretmenlerin lider olarak görülmesi, öğretmenler için bir motivasyon kaynağıdır. Öğretmenlik mesleğinin bu duygusal tarafı, örgütsel bağlılığı destekleyen mesleki adanmışlık kavramını ortaya çıkarmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde dağıtımçı liderlik davranışlarının, öğretmenlerin yönetime katılımlarının, güçlendirmesinin hem öğretmenlerin örgüte duydukları bağlılıkla hem de mesleklerine ilişkin duydukları bağlılıkla doğrusal bir ilişki içerisinde olduğu saptanmıştır (Diosdado, 2008; Kushman, 1992;Somech ve Bogler, 2002). Mevcut çalışmada bu değişkenler arasındaki ilişkinin incelenerek alana katkı sunulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, ilköğretim okul yöneticilerinin sergilediği dağıtımçı liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve öğretmenlerin dağıtımçı liderlik algıları ile örgütsel bağlılık algılarının cinsiyet, hizmet yılı, öğrenim durumu ve okullarındaki görev süresi değişkenlerine göre incelenmiştir.

2.Yöntem

2.1.Araştırmanın Modeli

Mevcut araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu araştırma modelinde, mevcut şartlar altındaki değişkenler arasındaki ilişkinin olup olmadığı ve var olma durumunda yönü ve derecesi ele alınmaktadır (Karasar, 2013). Araştırma için Yozgat Bozok Üniversitesi etik komisyonundan gerekli izin alınmıştır (Tarih: 21.03.2022, Karar no:31/31)

2.2.Çalışma Grubu

Bu araştırma değişkenler arası ilişkiye odaklanmış olup çalışma grubu ile yürütülmüştür. Çalışma grubu Mersin ili Akdeniz, Erdemli, Mezitli, Tarsus, Toroslar ve Yenişehir ilçelerinde 2021-2022 Eğitim-Öğretim Yılında devlet okullarında ilköğretim kademesinde görev yapan öğretmenlerdir. Araştırma kapsamında 375 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 158'i (%42.1) erkeklerden, 217'si (%57.9) kadınlardan oluşmaktadır. Öğretmenlerin 78'i (%20.8) 0 ile 9 yıl, 149'u (%39.7) 10 ile 19 yıl, 104'ü (%27.7) 20 ile 29 yıl ve 44'ü (%11.8) 30 yıl ve üzeri hizmet süresine sahiptir. Öğretmenlerin 72'si (%19.2) 0 ile 2 yıl, 70'i (%18.7) 3 ile 4 yıl, 233'ü (%62.1) 5 yıl ve üzeri süreyle buldukları okulda görev yapmışlardır. Son olarak araştırmaya katılan öğretmenlerin 332'sinin (%88.5) lisans mezunu, 43'ünün (%11.5) ise yüksek lisans mezunudur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada ilköğretim okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışlarını incelemek amacıyla Kouzes ve Posner (2003) tarafından geliştirilmiş olan Liderlik Davranışları Envanteri (LDE) ve öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarını belirlemek için Allen, Mayer ve Smith (1993) tarafından geliştirilen ve Dağlı, Elçiçek ve Han (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Örgütsel Bağlılık Ölçeği (ÖBÖ) kullanılmıştır.

Liderlik Davranışları Envanteri (LDE): Ölçek Kouzes ve Posner (2003) tarafından 1998'de geliştirilmeye başlanmış ve 2003 de son halini almıştır. Ölçek Duygulu (2007) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek, *model olma, etkileme, zorluklarla başa çıkma, imkân tanıma ve cesaretlendirme* olmak üzere beş boyut ve 29 maddeden oluşmaktadır. Ölçek kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), tamamen katılıyorum (5) şeklinde derecelendirilmiş beşli likert tipindedir. Duygulu (2007) ilgili çalışmasında, Liderlik Davranışları Envanterinin iç tutarlılık analizini yapmış ve Cronbach Alpha değerini 0.97 olarak bulmuştur.

Mevcut çalışmada ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yeniden yapılmıştır. Güvenirlik analizi sonucunda ölçeğin güvenilirliği .98 Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. Geçerlik için doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum iyiliği değerleri kabul sınırı içinde bulunmuştur [$\chi^2 = 1123.509$; $\chi^2 / sd = 3.061$; CFI = 0.94; TLI = 0.93; RMSEA = 0.07]

Örgütsel Bağlılık Ölçeği (ÖBÖ): Allen, Mayer ve Smith (1993) tarafından geliştirilmiş ve Dağlı, Elçiçek ve Han (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 3 boyut ve 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin ilk altı maddesi "*duygusal bağlılık*" boyutunu, 7.,8,9.,10.,11.ve 12. maddeler "*devam bağlılığı*" boyutunu, son altı madde ise "*normatif bağlılık*" boyutunu oluşturmaktadır. Ölçek kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), tamamen katılıyorum (5) şeklinde derecelendirilmiş beşli likert tipindedir. Ayrıca ölçekteki 3,4,5 ve 13. maddeler ters madde olarak tasarlanmıştır. Dolayısıyla bu maddelerin analizi yapılırken ters puanlama yapılmıştır. Dağlı, Elçiçek ve Han (2017) tarafından yapılan çalışmalarda Cronbach Alpha değerlerini birinci boyutta .80 ikinci boyutta .73 ve üçüncü boyutta .80 olduğu saptanmıştır. Ölçek toplamının iç tutarlılığı ise .88 bulunmuştur.

Mevcut çalışmada ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yeniden yapılmıştır. Güvenirlik analizi sonucunda ölçeğin toplam güvenilirliği 90; *duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık* için sırasıyla .85, .75 ve .82 Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. Geçerlik için doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum iyiliği değerleri kabul sınırı içinde bulunmuştur [$\chi^2 = 1013.740$; $\chi^2 / sd = 3.11$; CFI = 0.94; TLI = 0.90; RMSEA = 0.08]

2.4. Veri Analizi

Bu araştırma 2021-2022 eğitim öğretim yılında Mersin ili merkez ilçeleri (Akdeniz, Mezitli, Toroslar, Yenişehir) ile Erdemli ve Tarsus ilçelerinde görev yapmakta olan ilköğretim öğretmenleri ile yürütülmüştür. Verilerin analizi öncesinde toplanan verilerin dağılımının normalliği ile ilgili uç değer analizi yapılmıştır. Normalliği bozan uç değer ölçekler araştırmadan çıkarılmıştır. Ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş ve çarpıklık (-.030 - -.601) ve basıklık (-.043 - -.693) değerlerinin kabul sınırları içerisinde olduğu belirlenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2010). Verilerin analizi aşamasında betimsel istatistikler kullanılmıştır. Öğretmenlerin okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin görüşlerinin ve örgütsel bağlılık düzeylerinin belirlenmesinde aritmetik ortalama ve standart sapmadan yararlanılmıştır. Değişkenlerin cinsiyet ve öğrenim durumlarına göre anlamlı farklılıklar oluşturup oluşturmadığını belirleyebilmek için *t testi* kullanılmıştır. Değişkenlerin hizmet yılı ve okulda bulunma yıllarına göre anlamlı farklılık oluşturup oluşturmadıklarını belirlemek için ise *ANOVA* testi kullanılmıştır. Dağıtımçı liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi için de *Pearson korelasyon analizi* yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ve okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin görüşleri ve bu görüşlerin demografik değişkenlerden nasıl etkilendiği ortaya konulmuştur. Tablo 1’de öğretmenlerin okul bağlılığına ve okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin görüşlerinin puan ortalamaları sunulmaktadır.

Tablo 1. Öğretmen Görüşlerine İlişkin Betimsel Verileri.

	<i>N</i>	\bar{x}	<i>S.S.</i>
Dağıtımçı Liderlik	364	3.719	1.057
Model Olma	364	3.726	1.066
Etkileme	364	3.606	1.127
Zorluklarla Başa Çıkma	364	3.614	1.144
İmkan Tanıma	364	3.792	1.069
Cesaretlendirme	364	3.837	1.057
Örgütsel Bağlılık	364	3.116	.607
Duygusal Bağlılık	364	3.005	.567

Devam Bağlılığı	364	3.361	.871
Normatif Bağlılık	364	2.984	.838

Tablo 1’den izlenebileceği üzere öğretmenlerin okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin görüşleri *orta* düzeyin üzerinde *yüksek* düzeye yakındır ($\bar{x}=3.719$). Okul bağlılığına ilişkin ortalamaları ise *orta* düzeydedir ($\bar{x}=3.116$). Tablo 2’de cinsiyet değişkenine göre öğretmenleri okul bağlılığına ve okul müdürünün dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin görüşleri sunulmuştur.

Tablo 2 Cinsiyet değişkenine göre öğretmen görüşleri

	Cinsiyet	N	\bar{x}	S.S.	t	p
Dağıtımçı Liderlik	Erkek	153	3.812	.916	1.437	.152
	Kadın	211	3.651	1.146		
Örgütsel Bağlılık	Erkek	153	3.146	.586	.776	.438
	Kadın	211	3.095	.623		

Öğretmenleri okul bağlılığına ve okul müdürünün dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre incelemek için bağımsız örneklem *t testi* yürütülmüştür. Tablo 2’den de görüleceği üzere erkek öğretmenlerin ortalamaları ($\bar{x}=3.812$), kadın öğretmenlerin ortalamasından ($\bar{x}=3.651$) görece yüksektir. Ancak erkek öğretmenler lehine olan bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır ($t=1.437, p>0.05$). Örgütsel bağlılık açısından ele alındığında da cinsiyet değişkeniyle oluşan erkek ($\bar{x}=3.146$) ve kadın ($\bar{x}=3.095$) öğretmen ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır ($t=0.776, p>0.05$). Tablo 3’te öğrenim durumu değişkenine göre öğretmenlerin okul bağlılığına ve okul müdürünün dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin görüşleri sunulmuştur.

Tablo 3 Öğrenim durumlarına göre öğretmen görüşleri

	Öğrenim Durumu	N	\bar{x}	S.S.	t	p
Dağıtımçı Liderlik	Lisans	324	3.716	1.063	-.172	.863
	Yüksek Lisans	40	3.746	1.017		
Örgütsel Bağlılık	Lisans	324	3.114	.603	-.257	.797
	Yüksek Lisans	40	3.140	.649		

Lisans

Tablo 3'ten izlenebileceği üzere lisans mezunu öğretmenlerin ortalaması ($\bar{x} = 3.716$), yüksek lisans mezunu öğretmenlerin ortalaması ($\bar{x} = 3.746$) bulunmuştur. Yapılan t testi sonucuna göre öğretmenlerin okul müdürlerinin dağıtımçı liderliklerine ilişkin görüşleri anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($t=-0.172, p>0.05$). Benzer şekilde örgütsel bağlılık düzeyi lisans mezunu ($\bar{x}=3.114$) ve yüksek lisans mezunu öğretmenler ($\bar{x}=3.140$) açısından farklılaşmamıştır ($t=-.257, p>0.05$). Öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ve okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin görüşlerinin hizmet yılı değişkenine göre incelemesi için ANOVA yapılmıştır. Tablo 4'te analiz sonuçları sunulmuştur.

Tablo 4 Hizmet yılı değişkenine göre öğretmen görüşleri

	Hizmet Yılları		\bar{x}				
Dağıtımçı Liderlik	0-9 yıl	73	3.792	3-360	.331	.803	-
	10-19 yıl	146	3.655				
	20-29 yıl	101	3.755				
	30 ve üzeri yıl	44	3.724				
Örgütsel Bağlılık	0-9 yıl	73	3.123	3-360	4.99	.002	0-9 yıl - 30 yıl ve üzeri
	10-19 yıl	146	2.991		5	*	10-19 yıl ile 20-29 yıl
	20-29 yıl	101	3.188				10-19 yıl ile 30 yıl ve üzeri
	30 ve üzeri yıl	44	3.357				

Tablo 4'ten görülebileceği üzere öğretmenlerin kıdemi, okul müdürlerinin dağıtımçı liderliklerine ilişkin görüşlerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır ($F=0.331, p>0.05$). Örgütsel bağlılığa ilişkin görüşlerine bakıldığında ise hizmet yılının anlamlı bir değişken olduğu belirlenmiştir ($F=4.995, p<0.05$). Hangi gruplar arasında farklılaşma olduğunu tespit etmek amacı ile yapılan Post Hoc testlerinden LSD sonuçlarına göre 0-9 yıl arası hizmet süresi olan öğretmenler ile 30 yıl ve üzeri hizmet süresi olan öğretmenler arasında 30 yıl ve üzeri hizmet süresi olan öğretmenler lehine, 10-19 yıl arası hizmet süresi olan öğretmenlerle 20-29 yıl arası hizmet süresi olan öğretmenler arasında 20-29 yıl arası hizmet süresi olan öğretmenler lehine ve 10-19 yıl arası hizmet süresi olan öğretmenlere 30 yıl ve üzeri hizmet süresi olan öğretmenler arasında 30 yıl ve üzerinde hizmet süresi olan öğretmenler lehine anlamlı farklılaşma bulunmuştur. Öğretmenlerin

mevcut okullarındaki hizmet yıllarının görüşleri üzerindeki farklılıkların incelenmesi için ANOVA yürütülmüştür. Analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Okulda bulunma süresi değişkenine göre öğretmen görüşleri

Okulda Bulunma Yılı		\bar{x}					
Dağıtımçı Liderlik	0-2 yıl	69	3.990	2-361	3.100	0.046*	0-2 yıl ile 3-4 yıl
	3-4 yıl	68	3.574	0-2 yıl ile 5 yıl ve üzeri			
	5 yıl ve üzeri	227	3.680				
Örgütsel Bağlılık	0-2 yıl	69	3.098	2-361	1.032	.357	-
	3-4 yıl	68	3.030				
	5 yıl ve üzeri	227	3.148				

Dağıtımçı liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki Pearson Korelasyon analizi ile incelenmiştir. Tablo 6'da korelasyon analizine ilişkin sonuçlar sunulmaktadır.

Tablo 6. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Pearson Korelasyon Sonuçları

	1	2	3	4	5
1. Dağıtımçı Liderlik	1				
2. Örgütsel Bağlılık	.416*	1			
3. Duygusal bağlılık	.209*	.585*	1		
4. Devam bağlılığı	.408*	.806*	.293*	1	
5. Normatif bağlılık	.341*	.800*	.293*	.668*	1

Tablo 6'dan izlenebileceği üzere dağıtımçı liderlik ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki ($r=.416$, $p<.01$) olduğu görülmektedir. Dağıtımçı liderlik ile örgütsel bağlılığın alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde dağıtımçı liderlik ile *duygusal bağlılık* arasında pozitif yönlü düşük düzeyli ($r=.209$, $p<.01$), *devam bağlılığı* ile pozitif yönlü orta düzeyli ($r=.408$, $p<.01$) ve *normatif bağlılık* boyutu ile pozitif yönlü orta düzeyli ($r=.341$, $p<.01$) anlamlı ilişkilerin olduğu saptanmıştır.

4.Tartışma ve Sonuçlar

Öğretmen görüşlerine göre örgütsel bağlılıkla okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışları arasındaki ilişkiyi hedefleyen bu araştırmada birincil olarak öğretmen görüşlerinin düzeyleri incelenmiştir. Öğretmenlerin, okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına ilişkin görüşleri *yüksek* düzeye yakın bulunmuştur. Dağıtımçı liderlik, liderlik işlevinin örgüt üyelerine dağılımını ve görevin birden çok paydaşın etkileşimi yoluyla başarıldığı bir süreçtir (Spillane, 2006). Okullar ise tek bir kişi tarafından idare edilemeyecek kadar büyük bir sorumluluk taşıyan çok paydaşlı örgütlerdir. Okullardaki başarının sırrı başta öğretmenler olmak üzere tüm paydaşları sürece dahil etmektir. Mevut çalışma sonucunda elde edilen *yüksek* düzeye yakın dağıtımçı liderlik davranışları, okul müdürlerinin katılımcı politika izlemesinin bir ifadesidir. Alanyazında okul yöneticilerinin dağıtımçı liderlik davranışları farklı düzeylerde tespit edilmiştir. Korkmaz ve Gündüz (2011) ilköğretim okul yöneticilerinin *yüksek* düzeyde Akdemir ve Ayık (2017) ise *orta* düzeyde dağıtımçı liderlik davranışlarını gösterdikleri saptamıştır.

Araştırmaya göre öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları *orta* düzeyde çıkmıştır. Örgütsel bağlılık öğretmenlerin kendini buldukları okula bağlı hissetmeleri, başarılı olabilmesi için özverili bir şekilde çaba göstermeleri anlamına gelmektedir (Güney, 2011). Çalışma sonucunda öğretmenlerin *orta* düzeyde bağlılıklarının saptanması, okullarda gerek çalışma koşullarında gerekse yönetim tarzında düzenlemelerin gerekliliği adına önemli bir bulgudur. Zira, bağlılık düzeyi yüksek olan öğretmenler, yeteneklerini sergilemede istekli olmakta, okulu geliştirmek için daha fazla çaba göstermekte, okullarda karşılaşılan sorunları çözmeye ve örgütsel amaçlara hizmet etmeye çalışmaktadır (Balay, 2014; Dee, Henkin ve Singleton, 2006; Uğurlu ve Üstüner, 2011). Bu nedenle öğretmenlerin okul örgütüne bağlılığının sağlanması örgütün varlığını sürdürmesi ve amaçlarına ulaşması için önemlidir (Mikkelsen ve Einarsen, 2001).

Araştırmada *devam bağlılığı* boyutlar arasında en yüksek ortalamaya sahiptir. *Devam bağlılığı*, çalışanların, örgüt için yaptıkları çabalarının karşılığında ne aldıklarına ve örgütten ayrıldıklarında neler kaybedeceklerine ilişkin bir değerlendirme yapmaları sonucunda örgütte devam etmeyi tercih etmesini ifade etmektedir (Allen, Mayer ve Smith, 1993). Çalışan, örgütten ayrıldığında kazanımının azalacağını düşünüyorsa örgütte kalmaya devam etmektedir. Kamu okullarında görev yapmakta olan öğretmenlerin özel okullara geçişi onların hem özlük haklarında hem de aldıkları maaşlarda düşmeye neden olacaktır. Bu nedenle öğretmenlerin mevcut okullarına karşı devam bağlılıkları yüksek olabilir. Bu bulgu öğretmenlerin *duygusal* bağlılığının yüksek bulunduğu Gören ve Yengin Sarpkaya'nın (2014) çalışma sonuçları ile çelişmektedir. Meyer ve Allen'a (1991) göre örgütsel bağlılık boyutlarından çalışanlar ve yöneticiler için en çok tercih edileni duygusal bağlılıktır çünkü bu bağlılıkta çalışanlar örgütte bulunmaktan memnuniyet duymakta ve bu durumu devam ettirmeyi tercih etmektedir. Mevut çalışma kapsamında,

öğretmenlerin duygusal bağlılığının görece düşük çıkmasının nedenlerinin incelenmesi anlamlı olacaktır.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu kapsamında öğretmen görüşleri çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre yöneticilerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına yönelik algıları incelendiğinde erkeklerin ortalaması görece daha yüksek olsa da erkek öğretmenlerle kadın öğretmenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır. Erkeklerin ortalamasının kadınların ortalamasından bir miktar yüksek çıkması, okul yöneticilerinin genellikle erkek olması ve böylelikle erkek öğretmenlerin hemcinsi olan yöneticileriyle daha rahat iletişim kurmasından kaynaklı olabilir. Araştırma sorusunu destekler nitelikte Beycioğlu (2013) öğretmen cinsiyetinin okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik rollerine ilişkin görüşlerinde anlamlı bir fark oluşturmadığını saptamıştır. Aynı şekilde Hulpia ve diğerleri de (2010), öğretmenlerin kadın veya erkek olmalarının dağıtımçı liderlik algıları üzerinde anlamlı bir değişken olmadığını belirlemiştir. Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre örgütsel bağlılıkları incelendiğinde ise kadın ve erkek öğretmenler arasında anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır. İlgili alanyazın incelendiğinde bu konuda farklı bulgular elde edilmiştir. Çağlar (2013) cinsiyet değişkeninin öğretmenlerin okul bağlılığı üzerinden anlamlı fark oluşturan bir değişken olmadığını belirlerken Ağiroğlu Bakır (2013) ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının cinsiyete göre farklılaştığı ve erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre daha yüksek örgütsel bağlılık düzeyine sahip olduklarını saptamıştır. Bu durum kadın öğretmenlerin aile içindeki sorumluluklarının daha fazla olmasından dolayı okulu ikinci planda tutmalarıyla ilişkilendirilmiştir.

Öğretmenlerin eğitim durumlarına göre yöneticilerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına yönelik algıları incelendiğinde lisans mezunu ya da yüksek lisans mezunu olma değişkeninin öğretmenler arasında anlamlı bir farklılaşma oluşturmadığı bulunmuştur. Örgütsel bağlılık açısından incelendiğinde de eğitim düzeyi anlamlı bir farklılaşma oluşturmamıştır. Benzer şekilde Uslu ve Beycioğlu (2013) öğretmenlerin okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik algılarında ve örgütsel bağlılık düzeylerinde eğitim durumunun anlamlı farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Öğretmenlerin hizmet yıllarına göre yöneticilerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına yönelik algıları incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bir başka ifade ile öğretmenlerin kıdemi müdürlerinin liderliğine ilişkin görüşlerini etkilemektedir. Bu bulgu ile bezer şekilde Yılmaz (2013) kıdem değişkeninin ilköğretim okullarındaki öğretmenlerinin dağıtımçı liderliğe ilişkin görüşlerinde anlamlı fark oluşturmadığını saptamıştır. Ağiroğlu Bakır (2013) ise öğretmenlerin dağıtımçı liderliğe ilişkin algılarının meslekteki çalışma yıllarına göre farklılaştığını saptamıştır.

Örgütsel bağlılık düzeyleri incelendiğinde ise 30 yıl ve üzerinde hizmet yılı olan öğretmenlerin 0-9 yıl arası ve 10-19 yıl arası hizmet yılı olan öğretmenlere göre; 20-29 yıl arası hizmet süresi olan öğretmenlerin de 10-19 yıl arası hizmet süresi olan öğretmenlere göre örgütsel bağlılıklarının daha fazla olduğu saptanmıştır. Bu bulgular kıdemi yüksek olan öğretmenlerin görece düşük kıdeme sahip öğretmenlere nazaran örgütsel bağlılıklarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Meslekte uzun yıllar çalışmış öğretmenlerin mesleklerini ve kurumlarını daha fazla içselleştirdikleri görülmektedir. Bu öğretmenlerin mesleki deneyimleri de onların okullarında önemsenen insanlar olmalarını sağlayabilmektedir. Böylece deneyimli öğretmenler kurumlarında gördükleri saygıdan ötürü kurumlarına bağlanabilmektedir. Bu durumun bir sebebi de belirli bir yaştan sonra farklı kurumlara adapte olmakta zorlanacaklarını düşünmeleri olabilir. Ayrıca örgütsel bağlılığın 10-19 yılları arasında düşmesinin sebebi de genellikle bu yıllarda öğretmenlerin çocuk sahibi olmalarına veya çocuklarını küçük yaşta olmalarına bağlanılabilir. Benzer şekilde Çoban (2010) öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının kıdem değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaştığını ve 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip olan öğretmenlerin daha az kıdeme sahip öğretmen gruplarından görece daha yüksek bağlılık düzeyinde olduğunu raporlamıştır.

Öğretmenlerin çalıştıkları okuldaki bulunma süreleri müdürlerinin yöneticilerinin dağıtımçı liderlik davranışlarına yönelik görüşlerinde 0-2 yıl arasında görev yapmakta olan öğretmenler lehine anlamlı farklılık oluşturmuştur. Bu durum okulundaki görevine yeni başlayan öğretmenlerin okula ve okul kültürüne adapte olma sürecinde yöneticileriyle daha fazla iletişim kurmalarından kaynaklı olabilir. Ayrıca okuldaki görevine yeni başlayan öğretmenlerin okul yöneticilerini kendilerine rehber olarak gördükleri, sorumluluk alma konusunda onlardan cesaret aldıkları ve zorluklarla başa çıkma konusunda yöneticilerinden etkilendikleri düşünülebilir.

Çalışmanın son araştırma sorusu kapsamında okul müdürlerinin dağıtımçı liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Bu bulgu örgütsel bağlılıkla okul müdürünün dağıtımçı liderlik davranışları arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğunu göstermektedir. Dağıtımçı liderlikle, öğretmenlere daha fazla sorumluluk ve özerklik vermek, onların işlerine daha fazla katılım sağlamalarına ve kendilerini daha fazla etkili hissetmelerine olanak tanımaktadır. Bu, öğretmenlerin işlerini daha motive edici ve tatmin edici bulmalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, öğretmenlerin karar alma süreçlerine katılması, onların duygusal bağlılıklarını artırabilir ve örgüte olan sadakatlerini güçlendirebilir. Bu bulgu alandaki örgütsel bağlılık ile dağıtımçı liderlik uygulamaları arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren pek çok çalışma ile uyumludur (Hulpia ve Devos, 2010; Hulpia vd., 2009; Meyer ve Allen, 1997; Nguni, Slegers ve Denessen, 2006). Bu bulguya dayanarak örgütsel bağlılığı yüksek öğretmenlerin okul müdürlerini daha yüksek düzeyde dağıtımçı lider olarak gördüğü ifade edilebilir. Öğretmenlerin ortak bir amacı gerçekleştirmek için

takım halinde çalışmaları dağıtımcı liderlik ile bağdaşmaktadır (Malik ve Naaem, 2011). Bağlılık düzeyi yüksek öğretmenler, okula ilişkin süreçlerde daha aktif rol almak istemektedir. Katılım taleplerinin karşılanması da okul müdürünün dağıtımcı liderliğini güçlendirecektir.

Değişkenler arasındaki pozitif ilişki, aynı zamanda dağıtımcı liderliği daha yüksek algılayan öğretmenlerin örgütsel bağlılığının da yükseldiğini göstermektedir. Alanyazında bu bulguyu destekleyen çalışmalardan Hulpia ve Devos (2010) sosyal etkileşim, takım çalışması, iş birliği ve katılımcı karar alma süreçleri gibi liderliğin dağıtılarak uygulanması sürecinin örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilediğini saptamışlardır. Dağıtımcı liderlik, okullarda demokratik bir ortamın oluşması, öğretmenlerin karar alma sürecine katılmaları ve okul yönetiminde liderliği paylaşmaları anlamına gelmektedir (Çelik, 2013; Harris, 2012; Mayrowetz, 2008). Öğretmenlerin katılımcı bir yaklaşımla yönetime dahil edilmesi, kendilerinin örgütün bir parçası olduğun hissetmesi, kendini değeli kılması açısından önemlidir. Örgüt için anlamlı olma durumu çalışanların bağlılığını artırmaktadır. Zira, öğretmenlerin karar verme sürecine katılmaları ile örgütsel bağlılıkları arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Diosdado, 2008; Hulpia ve diğerleri, 2009; Kushman, 1992).

Okulların sürdürülebilir gelişimi için müdür, öğretmenler ve diğer okul personeli arasında liderlik süreçleri dağıtılmalıdır (Barth, 2001; Çelik, 2013; Fullan, 2001; Harris, 2003; Mayrowetz, 2008). Dağıtımcı liderliğin okullarda uygulanması öğretmenlerin okullarına içtenlikle bağlılık duymalarını artırmaktadır (Ağiroğlu Bakır, 2013). Örgütsel bağlılığın, öğretmenlerin etkililiğinin güçlü bir habercisi olması (Dee, Henkin ve Singleton, 2006) örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesi için öğretmenlerin okul bağlılığının önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda eğitimde örgütleri olan okullarda etkililiği artırıp hedeflere ulaşabilmesi için okul müdürlerinin dağıtımcı liderliği benimsemesi, bu yolla örgütsel bağlılığın artmasının sağlanması önemlidir.

Bu araştırma Mersin’de toplanan verilerle sınırlı olup daha geniş çalışma gruplarıyla çalışılması değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için faydalı olacaktır. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı devlet okullarında yürütülmüş olmasıdır. Devlet okullarıyla özel okullarda görev yapan öğretmenlerden toplanan veriler üzerinde yapılacak analizler farklı bulgular sunabilir. Ayrıca bağlılık boyutlarından devam bağlılığının daha yüksek çıkmasının nedenlerinin araştırılacağı nitel çalışmalar anlamlı sonuç üretebilir. Ayrıca örgütsel vatandaşlık, örgütsel adanmışlık, işten ayrılma niyeti gibi örgütsel davranışlarla olan ilişkilerin incelenmesi faydalı olacaktır.

Yazar Katkıları: Bu çalışmaya yazarlar eşit katkı sunmuştur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ağiroğlu Bakır, A. (2013). Öğretmenlerin paylaşılan liderlik ve örgütsel bağlılık algıları arasındaki ilişkinin analizi. Yayınlanmamış doktora tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Alshehri, K. (2022). Distributed leadership among school principals in the eastern region and its relationship to teachers' job satisfaction. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 18(1), 909-923
- Ayık, A. ve Ataş, Ö. (2014). An analysis of the relationship between high school teachers' organizational commitment levels and perceptions of school culture. *Mevlâna International Journal of Education*, 4(3), 69-82.
- Bakır, A. (2013). Öğretmenlerin paylaşılan liderlik ve örgütsel bağlılık algıları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Balay, R. (2014). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Baloğlu N. (2011a). Dağıtımçı liderlik: Okullarda dikkate alınması gereken bir liderlik yaklaşımı. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 127-148.
- Baloğlu N. (2011b) Dağıtımçı Liderlik: Okullarda Yönetiminin Yeniden Yapılandırması Surecinde Dikkate Alınması Gereken Bir Liderlik Yaklaşımı. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 12,(3), 127-148.
- Barth, R. (2001). Teacher leader. *Phi Delta Kappan*, 82(6), 443-449.
- Bayram, L. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, 59, Ekim-Aralık.
- Bridge, B. (2003). *Eğitimde vizyoner liderlik ve etkin yöneticilik*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Bush, T. (2011). *Theories of educational leadership and management*. 4th ed. London: Sage.
- Bush, T., & Glover, D. (2012). Distributed leadership in action: Leading high performing leadership teams in English schools. *School Leadership & Management*, 32(1), 21-36. <https://doi.org/10.1080/13632434.2011.642354>
- Çağlar, Ç. (2013). Okulların akademik iyimserlik düzeyinin öğretmenlerin örgütsel bağlılığı üzerindeki etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 260-273.
- Çakınberk, A., Derin, N. ve Demirel, E. T. (2011). Örgütsel özdeşleşmenin örgütsel bağlılıkla biçimlenmesi: Malatya ve Tunceli özel eğitim kurumları örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi* 3(1) 89-121.
- Çelik, V. (2013). *Eğitimsel liderlik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çoban, D. (2010). Okulların akademik iyimserlik düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki. Yayınlanmamış bilim uzmanlığı tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Dee, J.R., Henkin, A.B. ve Singleton, C.A. (2006), "Organizational commitment of teachers in urban schools: examining the effects of team structures", *Urban Education*, Vol. 41 No. 6, pp. 603-627.
- Diosdado, M. S. M. (2008). Creating better schools through democratic school leadership. *International Journal of Leadership in Education*, 11, 43-62.

- Doğan, S. (2005). İlköğretim okulu yöneticilerinin liderlik stilleri ile kullandıkları çatışma çözüm stratejileri arasındaki ilişki. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Duygulu, S (2007) Servis sorumlu hemşirelerine yönelik hazırlanan transformatif liderlik eğitim programının liderlik uygulamaları üzerine etkisi. Yayımlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Elmore, R. F., (2000) Building a New Structure for School Leadership The Albert Shanker Inst. <http://www.shankerinstitute.org/Downloads/building>
- Eren, E. (2006). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ereş, F. & Akyürek, M. İ. (2016). İlkokul müdürlerinin dağıtılmış liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş doyumu algıları arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(3). <https://dergipark.org.tr/pub/gefad/issue/29794/320356>
- Erkuş, A. (2017). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin.
- Firestone, W. ve Pennell, J. (1993). Teacher commitment, working conditions and differential incentive policies. *Review of Educational Research*, 63(4), 489-525.
- Fullan, M. (2001). *Leading in a culture of change*. San Francisco, CA: Josey-Bass.
- Gören, T., & Yengin Sarpkaya, P. (2014). *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 40, 69-87.
- Güney, S. (2011). *Örgütsel davranış*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Han, B., Dağlı, A. & Elçiçek, Z. (2018). Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1788-1800
- Harris, A. (2003). Teacher leadership as distributed leadership: Heresy, fantasy or possibility. *School Leadership and Management*, 23(3), 313-324.
- Heck, R. H. ve Hallinger, P. (2009). Assessing the contribution of distributed leadership to school improvement and growth in math achievement. *American Educational Research Journal*, 46, 659-689.
- Hulpia, H. ve Devos, G. (2010). How distributed leadership can make a difference in teachers' organizational commitment? A qualitative study. *Teaching and Teacher Education*, 26, 565-575.
- Hulpia, H. ve Devos, G. (2010). How distributed leadership can make a difference in teachers' organizational commitment? A qualitative study. *Teaching and Teacher Education*, 26, 565-575.
- Hulpia, H., Devos, G. ve Keer, H.V. (2010). The influence of distributed leadership on teachers' organizational commitment: A multilevel approach. *The Journal of Educational Research*, 103(1), 40-52.
- Hulpia, H., Devos, G. ve Rosseel, Y. (2009b). The relationship between the perception of distributed leadership in secondary schools and teachers' and teacher leaders' job satisfaction and organizational commitment. *School Effectiveness and School Improvement*, 20(3), 291-317.
- Karasar, N (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Korkmaz, E. ve Gündüz, H.B. (2011). İlköğretim okulu yöneticilerinin dağıtımcı liderlik davranışlarını gösterme düzeyleri. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 123-153.
- Kouzes, J.M and Posner, B.Z. (2003). *Leadership practices inventory facilitator's guide* (3.bs.). Pfeiffer A Wiley Imprint, San Francisco.

- Kushman, J. W. (1992). The organizational dynamics of teacher workplace commitment: A study of urban elementary and middle schools. *Educational Administration Quarterly*, 28, 5-42.
- Leithwood, K., Harris, A. ve Hopkins, D. (2020). Seven strong claims about successful school leadership revisited. *School Leadership & Management*, 40(1), 5–22. <https://10.1080/13632434.2019.1596077>
- Li, C. (2011). *Açık liderlik*. (çev. G. Aksoy). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Malik, M. E., & Naeem, B. (2011). Impact of perceived organizational justice on organizational commitment of faculty: Empirical evidence from Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1(9), 92-98.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61-89.
- Mayer, J. P., Allen, N. J. ve Smith, C. A. (1993) Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*. 78, 538-551.
- Mayrowetz, D. (2008). Making sense of distributed leadership: Exploring the multiple usages of the concept in the field. *Educational Administration Quarterly*, 44(3), 424-435.
- Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1997), *Commitment in the Work Place: Theory, Research and Application*, Sage Publication, Thousand Oaks, CA.
- Nguni, S., Slegers, P. ve Denessen, E. (2006), “Transformational and transactional leadership effects on teachers’ job satisfaction, organizational commitment, and organizational citizenship behavior in primary schools: the Tanzanian case”, *School Effectiveness and School Improvement*, Vol. 17 No. 2, pp. 145-177.
- Northouse, P. G. (2010). *Leadership: Theory and practice* (5th ed.). Sage Publication.
- OECD. (2008). *School Leadership Responsibilities Pointers for policy development*. <https://www.oecd.org/education/school/45137793.pdf>
- Somech, A. ve Bogler, R. (2002). Antecedents and consequences of teacher organizational and professional commitment. *Educational Administration Quarterly*, 38(4), 555-577.
- Spillane, J. P. (2006). *Distributed leadership*. Jossey-Bass.
- Spillane, J., Halverson, R. ve Diamond, J. (2001) *Towards to theory of leadership practice: A distributed perspective*. *Institute for Policy Research Working Article*, Northwestern University.
- Supovitz, J.A., D’Auria, J. ve Spillane, J.P. (2019). *Meaningful & sustainable school improvement with distributed leadership*. Philadelphia, PA: Consortium for Policy Research in Education, University of Pennsylvania.
- Uğurlu, C. T. ve Üstüner, M. (2011). Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik ve örgütsel adalet davranışlarının etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 434-448.
- Uslu, B. ve Beycioğlu, K. (2013). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılıkları İle Müdürlerin Paylaşılan Liderlik Rollerini Arasındaki İlişki. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, (2), 323-345.
- Wallace, M. (2002). Modelling distributed leadership and management effectiveness: Primary school senior management teams in England and Wales. *School Effectiveness and School Improvement* 13(2), 163- 186.

- Yılmaz, A. İ. (2013). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin paylaşılan liderlik davranışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yukl, G. (2006). *Leadership in organisations*. New Jersey: Prentice Hall.
- Yukl, G. (2008). How leaders influence organizational effectiveness. *The Leadership Quarterly*, 19(6), 708-722.

Bilgi Güvenliği Farkındalığı Üzerine Üniversite Öğrencilerine Yönelik Araştırma

Nurdan DEĞİRMENCİ *

Dilek GÖNÇER DEMİRAL **

Öz

Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerin bilişim güvenliği farkındalıklarını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma 2021-2022 eğitim öğretim yılında Rize ilinde yer alan Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu öğrencilerini kapsamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu 345 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 23 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde, cinsiyete, öğrencilerin ait oldukları sınıflara ve bölümlere göre bilişim güvenliği farkındalığının farklılık gösterdiği ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Güvenliği, Bilgi Güvenliği Farkındalığı, Bilgi Teknolojisi

Research on Information Security Awareness Among University Students

Abstract

This study was conducted to examine the awareness of information security among students studying at Recep Tayyip Erdogan University. The study included students from Recep Tayyip Erdogan University, Fındıklı School of Applied Sciences and Vocational School of Social Sciences in Rize province during the 2021-2022 academic year. The research group was comprised of 345 students. The data obtained in this study were analyzed using the SPSS 23 software package. The analysis results revealed that the awareness of information security varied according to gender, the classes students belonged to, and the programmes they were enrolled in.

Keywords: Information Security, Information Security Awareness, Information Technology

Geliş/Received: 21.08.2023

Kabul/Accepted: 31.10. 2023

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışma için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (2022/141 sayılı toplantı kararınca 07-06-2022 tarihinde) etik kurul onayı alınmıştır.

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Bölümü, nurdan.degirmenci@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8759-8871

** Dr. Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, dilek.goncerdemiral@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7400-1899

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

Son yıllarda bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler modern toplumun vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Teknolojik araçların sürekli gelişiminin yanı sıra, kullanımındaki düşük maliyetler, teknolojiyi herkes tarafından tercih edilir hale getirmiştir. Hem işletmeler açısından hem de son kullanıcılar için, birçok iş sürecinde dijital araçlardan yoğun bir şekilde faydalanmak, aynı zamanda bu araçların kullanımını da zorunlu kılmıştır. Özellikle, 1990'lı yılların sonunda “internet çağı”nın başlaması, büyük dönüşümlere de sebep olmuştur. İnternet kullanımının günden güne artması bilgiye kolayca erişimi sağladığı gibi, tüm işlemlerin de en hızlı ve ekonomik yoldan tamamlanmasını gerçekleştirmektedir.

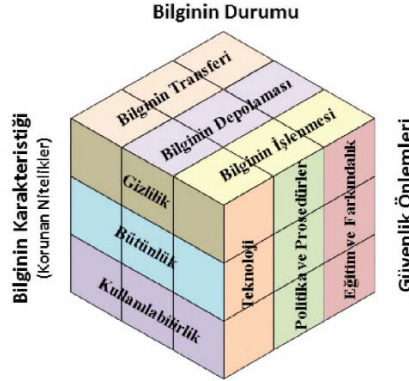
Uluslararası Telekomünikasyon Birliği tarafından yayınlanan rapora göre; 2022 yılında yaklaşık 5.3 milyar insanın ve dünya nüfusunun yaklaşık %66'sının internet kullandığı tahmin edilmektedir. 2019 yılından bu yana %24'lük bir artışla birlikte, tahminen 1,1 milyar insanın çevrimiçi olduğu belirtilmektedir. TÜİK verilerine göre, 16-74 yaş grubundaki bireylerde, 2021 yılında internet kullanım oranı %82,6 iken 2022 yılında %85,0 olmuştur (TÜİK, 2022). Tüm bu veriler ışığında internet kullanımının daha hızla artacağı öngörülebilir.

İnternet kullanımının vazgeçilmez olmasıyla birlikte bilgi güvenliği kavramı da ön plandadır. Birçoğumuz internet kullanırken, bazı web sitelerine üye olma zorunluluğu ile karşılaşmaktadır. İşlemleri tamamlayabilmek adına, kişisel bilgilerin paylaşılmasına zaman zaman izin verilmektedir. Yasal sınırlar içerisinde toplanan ve verilerimizi değerli bir varlık olarak gören işletmeler, kendi pazarlama stratejileri için bu verileri kullanmaktadırlar. Kullanıcıların bilgisi dışında toplanan veriler ise bilgi güvenliği açısından çok büyük riskler doğurabilmektedir.

Bilgi, sahibi ve hedef kullanıcıları için onu değerli kılan bazı özelliklere sahiptir. Buna göre, McCumber (1991:329) bilginin gizliliğini, bütünlüğünü ve kullanılabilirliğini bilginin karakteristik özellikleri olarak nitelendirmiştir. Gizlilik, bilginin yetkisiz kişilerin eline geçmemesi veya geçmesinin engellenmesidir. Kişisel bilgilerin ve bireysel hakların korunması gizliliğin en kapsamlı konularıdır. Bütünlük; bilginin yetkisiz kişiler tarafından değiştirilmemiş olmasıdır. Henkoğlu ve Yılmaz (2013: 455)'a göre, bilgi bütünlüğünün korunması, bilginin değeri açısından da oldukça önemlidir. Kullanılabilirlik ise bilginin yetkili kişilerce ulaşılabilir ve kullanılabilir durumda olmasıdır. Bilgi güvenliği bileşenleri de bu üç temel özellik üzerinden değerlendirilebilir. McCumber (2005), bilgi güvenliğini, bilgi ve bilgi sistemlerine yetkisiz erişim, bilginin kullanımı, ifşa edilmesi, bozulması, değiştirilmesi veya bilginin gizlilik, bütünlük ve kullanılabilirliğine zarar vermek için yapılan kötü niyetli girişimlere karşı

sağlanacak koruma olarak tanımlamıştır. Kısaca, bilginin kullanım hakkı kimde ise, o kişi dışında kullanımı durumunda bilgi güvenliğinden söz edilemez.

Şekil 1’de belirtilen McCumber’in geliştirmiş olduğu bilgi güvenliği modeli, uygulanabilirliği olan en güncel ve en temel yaklaşımdır. Bilgi güvenliğinden söz edebilmek için, gizlilik, bütünlük ve kullanılabilirlik birbirini tamamlamalı ve ayrılmaz bir bütün olmalıdır. Aksi durumda güvenlik açıklarının oluşması kaçınılmazdır.

Şekil 1. Bilgi Güvenliği Modeli
(McCumber, 1991: 334)

Kötü niyetli bilgisayar kullanıcıları, insanların bilgi sistemlerine karşı olan davranışları hakkında bilinçli uzman kişilerdir. Kullanıcıların hangi alanlarda hata yapabileceğini ve zayıf olduklarını çok iyi bilirler. Bu zafiyetten de faydalanmak isterler. Aloul (2010:2) 'a göre, saldırganlar genellikle, siyasi bir mesaj yaymak, finansal bir kazanç elde etmek, kişilerin bilgilerini çalıp farklı alanlarda kullanmak ve tüm bunların sonucunda kişileri zarara uğratmak veya kişisel tatmin elde etmek için motive olurlar. Bu nedenlerden dolayı, son kullanıcıların tehditlerden, saldırılardan ve risklerden haberdar ve bilinçli olması, yapılan tüm teknolojik yatırımlardan çok daha önemlidir ki araştırmalar da kullanıcı davranışlarıyla bilgi güvenliği arasında bir ilişki olduğunu söylemektedir (Crossler vd.,2013: 94; Öğütçü vd.,2016: 83; Şen, 2020: 51; Kruger vd.,2010: 317).

Dünya çapında bilgi güvenliği problemlerinin temel nedenleri arasında; internet kullanımının ve dolayısıyla elektronik verilerin artması, mobil cihaz kullanım oranlarının yükselmesi, organize siber suç gruplarındaki artış, saldırganların artması ve çeşitlenmesi ve onları takip etmenin zorluğu kullanıcıların bu konudaki yetersizlikleridir. Özellikle işletmeler, bilgi güvenliği sağlamada yüksek maliyetli ve teknoloji tabanlı güvenlik mekanizmaları kullanırlar. Fakat araştırmalar göstermektedir ki bilgi güvenliğindeki en zayıf halka halen daha kullanıcılardır (Parsons vd., 2017: 40; Arce, 2003: 72; Abawajy, 2014: 240; Zhang vd., 2009: 330).

Çalışmanın amacı, kullanıcılar grubundaki üniversite öğrencilerinin bilgi güvenliği düzeylerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla çalışmada öncelikle literatüre yer verilmiş, sonrasında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi(RTEÜ) öğrencilerinin bilgi güvenliğine yönelik anket çalışması yapılmıştır.

Literatür

Bilgi güvenliği; bilgilerin korunmasına yönelik teknik, davranışsal, yönetsel ve organizasyonel yaklaşımları içeren geniş kapsamlı araştırmaları içermektedir. Bu anlamda literatürde bilgi farkındalığına yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Özellikle bilgi güvenliğinin eğitim kurumlarındaki öneminin artmasıyla birlikte öğrenciler üzerindeki çalışmalar dikkat çekmektedir.

Albayrak ve Bağcı (2022) öğrencilerin kişisel özelliklerinin bilgi güvenliği farkındalığı üzerine etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, sınıf ve cinsiyetin bilgi güvenliği farkındalığına doğrudan etkisi olmadığı sonucuna erişmişlerdir. Kritzingler, Veiga ve Staden (2022) bilgi güvenliği farkındalık düzeyini ölçmüşlerdir. Kurumlardaki farkındalığı artırmaya yönelik çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Zwilling vd.(2022) araştırmalarında internet kullanıcılarının yeterli siber tehdit farkındalığına sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Taha ve Dahabiyeh (2021), üniversite öğrencilerinin bazı bilgi güvenliği konularında bilinçli oldukları sonucuna erişmişlerdir. Emmungil ve Uzun (2021) sağlık alanındaki öğrencilerin bilişim güvenliği farkındalıklarının diğer bölümlere göre daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Moletsane ve Tsibolane (2020) öğrencilerin mobil güvenlik davranışının, güvenlik tehditleri hakkındaki bilgilerden etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Garba vd.(2020) araştırmalarında öğrencilerin temel siber güvenlik bilgisinde eksik oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Avcı ve Oruç (2020), üniversite öğrencilerinin bilgi güvenliği ile ilgili eğitim almadıkları sonucuna erişmişlerdir. Kara ve Topaloğlu (2019), birçok öğrencinin bilgi güvenliği hakkında düşük seviyede bilgileri olduğunu tespit etmişlerdir. McCormac vd.(2017), bireysel farklılıklar ile bilgi güvenliği farkındalığı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir ve yaş ve cinsiyetin bilgi güvenliğinde anlamlı bir farklılığın olmadığını vurgulamışlardır. Öğütçü vd.(2016), kullanıcıların bilgi güvenliğini tehdit edebilecek davranışlarını ve kullanmış oldukları önleyici faaliyetler ile maruz kaldıkları tehditleri incelemişlerdir. Akgün ve Topal (2015), üniversite öğrencilerinin yeterli düzeyde bilişim farkındalıklarının olmadığını tespit etmişlerdir. Farooq vd.(2015), üniversite öğrencilerinin bilgi güvenlik düzeylerini ve bireysel faktörlerin bilgi güvenliğine olan etkisini araştırmışlardır. Erkeklerin bilgi güvenliği konusunda kız öğrencilere göre daha yetkin oldukları ortaya çıkmıştır. Tekerek ve Tekerek (2013), ilköğretim ve lise öğrencilerinin bilişim etiği konusunda yeterli düzeyde olmalarına rağmen, bilgi ve bilgisayar güvenliği farkındalığı

konularında yetersiz oldukları sonuçlarına erişmişlerdir. Bulgurcu vd.(2010), organizasyon içerisindeki çalışanların bilgi güvenliği farkındalığını değerlendirmişlerdir. Bilgi güvenliği farkındalığının organizasyon uyumu ile doğrudan önemli bir etkisi olduğunu bulmuşlardır.

Literatürde öğrenciler üzerinde bilgi güvenliği farkındalığı ile ilgili yapılan araştırmalarda, bilgi güvenliği hakkında yetersiz bilgiye sahip oldukları, farkındalık düzeylerinin düşük olduğu ve bu konuda eğitim almadıkları görülmektedir.

Yöntem

Bu çalışma 2021-2022 eğitim öğretim yılında, RTEÜ Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin bilişim güvenliği farkındalıklarını incelenmek üzere yapılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubunu 345 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın sınırlılıkları, araştırma yapılan çalışma grubu ile sınırlı olmasıdır. Araştırma çevrimiçi ortamda ulaşılabilen katılımcılar ile sınırlandırılmıştır. Anketteki sorular araştırmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmuştur.

Anket, RTEÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 2022/141 sayılı toplantı kararınca 07-06-2022 tarihinde etik kurul onayı alındıktan sonra uygulanmıştır.

Araştırmada Akgün & Topal (2015)'in geliştirdikleri anket kullanılmış olup, veriler basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile elde edilmiştir. Ankette yapılandırılmış soru türleri kullanılmıştır. 4 soru demografik özelliklerle ilgili olmak üzere, 1 soru kapalı uçlu (Evet/Hayır), 44 soru 5'li Likert (1-Kesinlikle katılıyorum, 2-Katılıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılmıyorum) ölçeğine dayalı ve 4 soru da açık uçludur.

Çalışmanın güvenilirliğini belirlemek için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve 0.889 olarak bulunmuştur¹. Maddelerden herhangi biri atıldığında Alfa değeri yükselmemektedir. Bu bulgu anketin güvenilirliğinin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Güvenilirlik Katsayısı

<i>Cronbach's Alpha</i>	<i>N</i>
0,889	44

Çalışmada öncelikle araştırmaya katılan 345 öğrencinin demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımı yapılmıştır. Yöntem olarak bağımsız gruplar t-testi ve ANOVA kullanılmıştır.

¹Akgün ve Topal (2015)'in çalışmasında likert tipi 48 maddenin güvenilirliği için Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı 0.87 bulunmuştur.

Bağımsız 2 grubun birbirlerinden farklı olup olmadıklarını araştırmak için grup varyanslarının homojen olup olmadıklarına bağlı olarak t testi veya Mann-Whitney-U testi kullanılabilir. Normallik varsayımının geçerli sağlanıyor olması koşulu altında bu yöntemlerden hangisinin uygun olduğunu belirlemek için öncelikle varyansların homojenlikleri Levene testi ile incelenmektedir.

H_0 : Her iki grubun ilgili değişken için ortalama değerleri eşittir.

H_1 : Her iki grubun ilgili değişken için ortalama değerleri eşit değildir.

Bağımsız grupların sayısı ikiden fazla olduğunda bu grupların birbirlerinden farklı olup olmadıklarını araştırmak için ANOVA veya Kruskal Wallis analizi kullanılmaktadır. Normallik varsayımının geçerli olduğu durumda grup varyansları homojen değilse uygun olan yöntem Kruskal Wallistir. Bu nedenle öncelikle varyansların homojen olup olmadıkları Levene testi ile kontrol edilmektedir.

H_0 : Grup ortalamaları arasında ilgili değişken açısından farklılık yoktur.

H_1 : En azından bir grubun ilgili değişken açısından ortalama değeri diğerlerinden farklıdır.

ANOVA sonucunda istatistiksel bir fark bulunduğunda, bunun hangi gruplardan kaynaklandığı Post-Hoc testleri ile belirlenir. Bu çalışmada farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak için LSD testi kullanılmıştır.

Çalışmada çok fazla tablo gösterilemeyeceğinden sadece istatistiki olarak anlamlı bulunan ($P \leq 0,05$) sonuçlara yer verilmiştir.

Bulgular

Demografik dağılımlar Tablo 2’de gösterilmiştir. Araştırmaya %59,1 kız, %40,9 erkek öğrenci katılmış olup, %84,9’u 1. ve 2. Sınıf öğrencileridir.

Tablo 2. Demografik Özellikler

	Değişkenler	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	<i>Kız</i>	204	59,1
	<i>Erkek</i>	141	40,9
Sınıf	<i>1</i>	130	37,7
	<i>2</i>	163	47,2
	<i>3</i>	37	10,7
	<i>4</i>	15	4,3
Bölüm	<i>Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı(BYY)</i>	46	13,3
	<i>Dış Ticaret(DT)</i>	40	11,6
	<i>Muhasebe ve Vergi Uygulamaları(MVU)</i>	25	7,2
	<i>Lojistik(L)</i>	65	18,8
	<i>İşletme Yönetimi(İY)</i>	25	7,2
	<i>Halkla İlişkiler ve Tanıtım(HİT)</i>	33	9,6

	<i>Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği (SHUİ)</i>	11	3,2
	<i>Uluslararası Ticaret ve Lojistik (UTL)</i>	48	13,9
	<i>Finans ve Bankacılık (FB)</i>	52	15,1
Kendime ait bir bilgisayarım var	<i>Evet</i>	215	62,3
	<i>Hayır</i>	130	37,7

Tablo 3'e göre öğrencilerin %34,2' si bilişim güvenliği konusunda yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünürken, %2'si bu görüşe kesinlikle katılmamakla birlikte, %40,9'u kararsızdır.

Tablo 3. Bilişim Güvenliği Konusunda Yeterli Bilgiye Sahiplik Düzeyi

	Frekans	Oran
<i>Kesinlikle Katılıyorum</i>	118	34,2
<i>Katılıyorum</i>	37	10,7
<i>Kararsızım</i>	141	40,9
<i>Katılmıyorum</i>	42	12,2
<i>Kesinlikle Katılmıyorum</i>	7	2,0

Çalışmanın bundan sonraki değerlendirilmesinde, anlaşılabilirliği artırmak açısından bazı alanlarda "kesinlikle katılıyorum" ve "katılıyorum" seçenekleri tek bir ifade "katılıyorum" olarak; katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum ifadeleri ise " katılmıyorum" olarak tanımlanmış olup, oranlar da birleştirilerek ifade edilmiştir.

Tablo 4'de parola kullanımı ifadelerinin dağılımları görülmektedir. Öğrencilerin %79,7'si güvenli bir parolanın nasıl belirleneceği konusunda bilgi sahibidir. Parola güvenliğinin zayıf, orta ve yüksek olmasının güvenliği etkilediği fikrine, öğrencilerin %81,5'i katılarak güçlü bir parolanın belirlenmesinde bilgi düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. %58,9'u parola yazarken yakın arkadaşlarından sakındıkları ve büyük bir kısmının başka kişilerle kullanıcı adı, şifre paylaşımında bulunmadıkları izlenmektedir. Bu oranlar, bilgi güvenliği açısından parola kullanımındaki farkındalığa işaret etmektedir. Buna rağmen, parolanın değiştirilmesinde (%24,1) ve parolayı yönetebilmek için bir yazılımın kullanılmasında (%24,3) kararsızların oranı dikkat çekmektedir. Öğrencilerin %40,9'ı (kararsızla) şifrelerini güvendiği kişilerle paylaşabileceğini ifade etmişler.

Tablo 4. Parola Kullanımı İfadelerinin Dağılımları

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Bilgisayarımın parolasını belirli zaman aralıklarında değiştiririm	36,5	11,3	24,1	17,1	11
Nasıl güvenli bir parola belirleyeceğim hakkında bilgi sahibiyim	39,4	40,3	14,5	4,1	1,7

Parolanın zayıf, orta, yüksek olmasının etkilerini biliyorum	40,3	41,2	13,6	3,8	1,2
Parolamı saklamak için bir yazılım kullanırım	22,3	7,5	24,3	31,9	13,9
Farklı sitelere üye olurken aynı kullanıcı adı ve parolayı kullanırım	29,9	11,9	19,4	27,8	11
Farklı e-posta adreslerim için aynı parolayı kullanırım	24,3	10,7	12,5	37,7	14,8
Parolamı yazarken arkadaşlarımın parolamı görmesi sorun değildir	19,1	4,9	17,1	32,2	26,7
Güvendiğim insanlara kullanıcı adı ve şifremi veririm	17,7	6,4	16,8	29,6	29,6

Tablo 5 Virüs ve zararlı yazılımlarla ilgili ifadelerin dağılımını göstermektedir. Öğrencilerin %62,3'ü antivirüs yazılımların güncelliğini takip etmektedir. Bilgisayara indirilen dosyaları (%55,1) ve USB cihazlarını (%55,7) antivirüs taramasından geçirmeleri, virüsler konusunda bilgili olduklarının bir işareti olsa da, kararsızların ve katılmayanların oranı yaklaşık %45 olduğu için bu alanda yeterince farkındalıklarının olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca, %34,2'sinin internet tehditleri hakkında kararsız oldukları dikkati çekmektedir. E-postaya eklenmiş dosyayı antivirüs taramasından geçirmeden açanlar %20,8'dir. Bu ifade için kararsızlar %25,5 olup, bu konuda yeterince farkındalığın olmadığı görülmektedir.

Tablo 5. Virüs ve Zararlı Yazılımlarla İlgili İfadelerin Dağılımları

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Anti-virüs yazılımının güncelliğini denetlerim	40,3	22	16,8	13	7,8
İndirdiğim dosyaları virüs taramasından geçiririm	38,3	16,8	25,2	14,5	5,2
USB, harici disk kullanırken anti-virüs taramasından geçiririm	37,4	18,3	27	12,5	4,9
Gönderenini tanımadığım bir dosyayı anti-virüs taramasından geçirmeden açarım	15,9	4,9	25,5	32,8	20,9
İnternet kaynaklı tehditlerle ilgili yeterli bilgiye sahibim	37,7	18	34,2	6,4	3,8

Tablo 6, sosyal ağlarla ilgili ifadelerin dağılımını göstermektedir. Tabloya göre, sosyal medyadaki gizlilik ayarları hakkında öğrencilerin %70,8'inin bilgiye sahip olduğunu görebilmekteyiz. Sosyal ağlarda kişisel bilgilerin %71,6 oranında paylaşılmadığı, %61,2'sinin tanımadığı kişileri listelerine eklemediği görülebilmektedir. %50,2'si kişisel fotoğraf ve videoları paylaşmazken, geri kalan %48,8'i ise paylaştığını (kararsızlarla) ifade etmiştir. Sosyal ağlarda tanıştıkları kişilerle öğrencilerin %50,7'sinin görüşmediği, geri kalan %48,3'ünün ise

kararsız veya görüşebileceği ifadelerle yansımaktadır. Kişisel bilgilerin paylaşılmasında ve tanımadıklarıyla görüşmede öğrencilerin yeterli düzeyde bilinçli olmadıkları söylenebilir.

Tablo 6. Sosyal Ağlarla İlgili İfadelerin Dağılımı

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Sosyal medyadaki hesaplarımın gizlilik ayarlarımı yönetebilecek bilgiye sahibim	40,9	29,9	21,4	4,6	3,2
Sosyal ağlarda kişisel bilgilerimi paylaşırım	9	4,6	14,8	33,9	37,7
Sosyal ağlarda tanımadıklarımı listeme eklerim	16,2	7	15,7	29,9	31,3
Anında ileti yazılımları kullanırken yazışmaları arşivlerim	33,6	19,7	20,6	18,6	7,5
Kişisel fotoğraf ve videolarımı erişebilir ortamlarda paylaşırım	20,9	4,9	24,1	26,7	23,5
İnternette, sosyal ağlarda, anında ileti yazılımlarıyla tanıştıklarıyla yüz yüze görüşürüm	18	7,5	23,8	26,1	24,6

Bilgisayar koruma ve güvenliğiyle ilgili ifadelerin dağılımı Tablo 7’de gösterilmektedir. Öğrencilerin %61,4’ü bilgisayarlarındaki önemli belgelerin şifrelendikleri ifadesine katılmışlardır. %66,1’i işletim sistemi güncellemelerini zamanında yaptığı ve %61,2’sinin ofis yazılım güncellemelerini denetledikleri ifadelerine katılmışlardır. Bilgisayarı belli zaman aralıklarında güvenlik taramasından geçiren öğrenciler %61,1’dir. Lisanslı yazılım öğrencilerin %35,4’ü satın almaktadır. Güvenliği sağlayacak yazılımları bulma konusunda öğrencilerin %40,6’sı kararsız kalmıştır.

Tablo 7. Bilgisayar Koruma ve Güvenliği İle İlgili İfadelerin Dağılımı

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Bilgisayarımnda önemli belgeler şifrelidir	40	21,4	15,7	16,5	6,4
Bilgisayarımı kullanmak isteyenlerin sadece konuk oturumunu kullanmasına izin veririm	34,8	13,3	23,8	19,7	8,4
İşletim sistemi güncellemelerini kontrol ederim	43,8	22,3	18,8	10,4	4,6
Ofis yazılımlarımın güncellemelerini denetlerim	40,9	20,3	19,1	15,1	4,6
Bilgisayarımı belli zaman aralıklarında güvenlik taramasından geçiririm	39,7	21,4	24,6	7,8	6,4
Bilgisayarımnda crack yazılımlar bulunmaktadır	11,6	9,9	24,6	35,7	18,3

Bilgisayarımı kullanmak isteyenler için ayrı bir oturum vardır	25,2	15,1	20,3	29,9	9,6
Bilgisayarındaki yazılımları lisans bedellerini ödeyerek kullanırım	25,8	9,6	32,8	19,4	12,5
Bilgisayarın güvenliğini sağlayacak yazılımları kullanmada yeterli bilgiye sahibim	27	14,8	40,6	13	4,6

Tablo 8, öğrencilerin %69,8'i, sahte içerikleri spam olarak işaretlediğini, %22'si göndereni bilmeseler de postaları cevapladığını göstermektedir. Öğrencilerin %51,6'sı, e-posta adresinin kötü niyetli kişilerin eline geçerse nasıl geri alınacağı konusunda yeterli bilgiye sahip değildir.

Tablo 8. E-Posta Kullanımıyla İlgili İfadelerin Dağılımı

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
E-postama gelen sahte içerikli postaları “Spam” olarak işaretlerim	38,8	31	17,4	8,4	4,3
Göndereni tanımadığım postaları yanıtlarım	15,9	6,1	25,2	28,7	24,1
E-postam kötü niyetli kişilerin eline geçerse, nasıl geri alabileceğimi biliyorum	31,3	17,1	30,7	13,9	7

Tablo 9'a göre, öğrencilerin %84'u farklı bir bilgisayardan internete girdiklerinde bilgilerinin kaydedip kaydedilmediğini kontrol etmektedir. %81,4'u internetten ödeme güvenliğinde nelere dikkat etmesi gerektiğini bilmektedir. Öğrencilerin %83,1'i, internet ağında şifre kullanmaktadır. Cep telefonu ile ağlara bağlanma konusunda öğrencilerin %20,3'ünün kararsızlık yaşadığı ve kaynağını bilmedikleri ağlara %53'ünün katılabileceği görülmektedir. İnternet tarayıcısının güvenlik ayarları hakkında öğrencilerin %35,9'unun ve sanal klavye kullanımında %28,7'sinin kararsızlık yaşadığı söylenebilir.

Tablo 9. İnternet Kullanımıyla İlgili İfadelerin Dağılımı

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Başka bilgisayardan internete girerken, tarayıcının bilgilerimi kaydedip kaydetmediğini kontrol ederim	33,3	50,7	10,4	4,1	1,4
İnternette alışveriş yaparken, ödeme güvenliği hakkında nelere dikkat etmem gerektiğini bilirim	42,3	39,1	13,6	3,2	1,7
İnternette gezindiğim web sitelerinin güvenilirliğiyle ilgili bilgi edinmeye çalışırım	47,5	18,3	26,1	6,7	1,4
Kablosuz internet ağımda şifre kullanırım	41,4	41,7	11,9	3,5	1,4
Kaynağını bilmediğim ağlara bağlanırım	20,3	7,2	20,3	31,3	20,9
Farklı bilgisayarlar üzerinden alışveriş yaparım	16,5	7,8	19,4	35,4	20,9
Kaynağını bilmediğim ağlara bağlanırım	21,7	6,4	24,9	27,8	19,1
İnternet tarayıcısının güvenlik ayarları hakkında bilgi sahibiyim	38,3	13,9	35,9	8,1	3,8
Kredi kartımla ilgili bilgileri girerken sanal klavye kullanırım	31,6	13,9	28,7	20	5,8

Tablo 10'a göre, öğrencilerin %29,6'sı bilişim suçuyla karşılaştıklarında kime başvuru yapacağı hakkında kararsızdırlar. Bilişim güvenliği konusunda bilgi alınabilecek adresleri %52,2'si bilirken, geri kalanı kararsız kalmış veya bilmiyordur. Telif haklarının kullanımında %40'ının kararsızlık yaşadığı ve sadece %38'nin bu konuda yeterli bilgiye sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 10. Yasal, Etik ve Bilişim Güvenliğiyle İlgili İfadelerin Dağılımı

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Bilişim suçuna maruz kalırsam kime başvuracağımı biliyorum	37,4	19,7	29,6	9,6	3,8
Bilişim güvenliğiyle ilgili siteleri takip ederim	21,4	10,1	37,7	25,5	5,2
Bilişim güvenliği konusunda bilgi alabileceğim adresleri bilirim	36,5	15,7	31,9	12,2	3,8
Yazılım kullanmada telif hakları konusunda bilgiliyim	26,4	11,6	40	14,8	7,2

Bilişim güvenliğinin cinsiyet üzerindeki farklılıklarını tespit edebilmek için T testi analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda Tablo 11’ de görülen her bir ifadede anlamlı fark olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 11 ve Tablo 12, cinsiyet açısından bilişim güvenliğine yönelik T Testi sonuçlarını göstermektedir. Parola ve internet kullanımı, virüs ve zararlı yazılımlara yönelik ifadelerden “Kullandığım anti-virüs yazılımının güncelliğini denetlerim’e” göre erkeklerin kızlara göre daha rahat davrandığı hipotezi 0.05 anlamlılık düzeyinde (%95 güvenle) reddedilemez.

Tablo 11. Cinsiyet Açısından Bilişim Güvenliğine Yönelik T Testi Sonuçları I

Parola Kullanımı	Grup	N	X	SS	T testi			Levene
					t	sd	p	p
Güvendiğim insanlara kullanıcı adı ve şifremi veririm	K	204	3,324	1,4531	-2,302	343	0,02	0,216
	E	141	3,681	1,3644				
İnternet Kullanımı	Grup	N	X	SS	T testi			Levene
					t	sd	p	P
Bana ait olmayan bir bilgisayardan internete girerken tarayıcının kişisel bilgilerimi kaydedip kaydetmediğini kontrol ederim	K	204	1,824	0,8234	-1,904	343	0,05	0,213
	E	141	2	0,8783				
Virüs ve Zararlı Yazılımlar	Grup	N	X	SS	T testi			Levene
					t	sd	p	p
İnternet kaynaklı tehditlerle ilgili yeterli bilgiye sahibim	Kız	204	2,309	1,1132	2,048	343	0,04	0,149
	Erkek	141	2,057	1,1388				
Anti-virüs yazılımının güncelliğini denetlerim.	Kız	204	2,118	1,2811	-2,447	343	0,01	5
	Erkek	141	2,468	1,3446				
Bilgisayar Koruma ve Güvenliği	Grup	N	X	SS	T Testi			Levene
					t	sd	p	p
Bilgisayarım güvenliğini sağlayacak yazılımları bulma ve kullanmada yeterli bilgiye sahibim.	Kız	204	2,725	1,1417	3,734	343	0,00	0,498
	Erkek	141	2,262	1,1190				
Sosyal Ağlar	Grup	N	X	SS	T testi			Levene
					t	sd	p	p
Sosyal ağ sitelerinde	Kız	204	3,672	1,4159	2,246	343	0,02	0,935

tanımadığım insanları arkadaş listeme eklerim	Erkek	141	3,326	1,3861			5	
Sosyal ağlarda tanıştığım bir insanla görüşürüm	Kız	204	3,711	1,2864	6,664	343	0,00	0,290
	Erkek	141	2,752	1,3531			0	
Fotoğraf/ videolarımı erişilebilir ortamlarda paylaşırım	Kız	204	3,475	1,3841	3,280	343	0,00	0,980
	Erkek	141	2,972	1,4290			1	

Sosyal ağlar, e-posta yönetimi, internet kullanımında bilgi güvenliği, bilişim güvenliği; internet kaynaklı tehditler ve e-postaya eklenmiş dosyayı anti-virüs taramasından geçirmeden açılması ifadelerine göre kızların, erkeklere göre daha rahat davrandıkları söylenebilir (Tablo 11 ve 12).

Tablo 12. T Testi Sonuçları II

Virüs ve Zararlı Yazılımlar	Grup	N	X	SS	T testi			Levene İstatistiği
					t	sd	p	p
Göndereni tanımadığım bir e-postaya eklenmiş dosyayı anti-virüs taramasından geçirmeden açarım	Kız	204	3,490	1,2653	1,944	343	0,053	0,251
	Erkek	141	3,213	1,3565				
E-Posta Yönetimi	Grup	N	X	SS	T testi			Levene İstatistiği
					t	sd	p	p
Göndereni tanımasam da ilgimi çeken postaları yanıtlarım	Kız	204	3,588	3,588	3,376	343	0,001	0,932
	Erkek	141	3,099	1,3379				
E-posta adresim kötü niyetli kişilerin eline geçerse, nasıl geri alabileceğim konusunda bilgi sahibiyim	Kız	204	2,588	1,2700	1,913	343	0,057	0,346
	Erkek	141	2,326	1,2218				
İnternet Kullanımında Bilgi Güvenliği	Grup	N	X	SS	T testi			Levene İstatistiği
					t	sd	p	p
Kaynağını bilmediğim kablosuz ağlara bağlanırım	Kız	204	3,525	1,2920	4,447	343	0,000	0,12
	Erkek	141	2,858	1,4715				

Bilişim Güvenliği	Grup	N	X	SS	T testi			
					t	sd	p	Levene İstatistiği
Şifrelenmemiş ve kaynağını bilmediğim kablosuz ağlara bağlanırım	Kız	204	3,299	1,3623	2,196	343	0,029	0,464
	Erkek	141	2,965	1,4313				
Bir bilişim suçuna maruz kalırsam kime başvuracağımı biliyorum	Kız	204	2,328	1,1468	1,981	343	0,048	0,377
	Erkek	141	2,078	1,1654				
Bilişim güvenliğiyle ilgili siteleri takip ederim	Kız	204	2,931	1,1640	1,942	343	0,053	0,084
	Erkek	141	2,681	1,1971				

Öğrencilerin kendine ait bilgisayarının olup olmaması açısından bilişim güvenliğine yönelik fark olup olmadığını tespit ederken T testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda Tablo 13’de görülen her bir ifadede anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. “Bilgisayarında kendi oturma odasındaki önemli belgeler şifrelidir” ifadesi için kendisine ait bilgisayarı olan öğrencilerin olmayanlara göre daha rahat davrandıkları söylenebilir. “İnternet kaynaklı tehditlerle ilgili yeterli bilgiye sahibim” ve “Bilgisayarın güvenliğini sağlayacak yazılımları bulma ve kullanmada yeterli bilgiye sahibim” ifadelerinde kendisine ait bilgisayarı olmayan öğrencilerin olanlara göre daha rahat davrandıkları söylenebilir. “E-posta adresim kötü niyetli kişilerin eline geçerse, nasıl geri alabileceğim konusunda bilgi sahibiyim” ifadesi için kendisine ait bilgisayarı olmayan öğrenciler olanlara göre daha rahat davranmaktadır. “Bilişim güvenliği konusunda bilgi alabileceğim adresleri bilirim” ifadesinde, kendisine ait bilgisayarı olmayan öğrencilerin olanlara göre daha rahat davranmaktadır.

Tablo 13. T Testi Sonuçları

	Grup	N	X	SS	T testi			Levene İstatistiği
					t	sd	p	p
Bilgisayarında önemli belgeler şifreli haldedir	Evet	215	2,386	1,2915	1,972	343	,049	0,575
	Hayır	130	2,100	1,3286				
İnternet kaynaklı tehditlerle ilgili bilgiye sahibim	Evet	215	2,098	1,1417	-2,302	343	,022	0,870
	Hayır	130	2,385	1,0882				
E-postam kötü niyetli kişilerin eline geçerse, nasıl geri alabileceğim konusunda bilgi sahibiyim	Evet	215	2,372	1,2309	-2,085	343	,038	0,769
	Hayır	130	2,662	1,2793				
Bilişim güvenliği	Evet	215	2,186	1,1612	-2,508	343	,013	0,280

konusunda bilgi alabileceğim adresleri bilirim	Hayır	130	2,515	1,2151					
Bilgisayarın güvenliğini sağlayacak yazılımları kullanmada bilgiliyim	Evet	215	2,381	1,1206	-3,219	343	,001	0,327	
	Hayır	130	2,792	1,1660					

Tablo 14’de yapılan Levene Testine göre varyansların homojen dağıldığı görülmektedir (P=0,209). ANOVA sonucuna göre gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu ortaya koyulmuştur (P=<0,05). Farklılığın olduğu sınıfı belirleyebilmek için PostHoc LSD testi yapılmıştır. LSD testi sonuçları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 14. Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri Açısından Bilişim Güvenliği Üzerindeki Etkisinin ANOVA Sonuçları

Bana ait olmayan bilgisayardan internete girerken, tarayıcının bilgilerimi kaydedip kaydetmediğini kontrol ederim									
Levene İstatistiği (P)		0,299							
Sınıf	N	Ort.	SS	Var.K	KT	SD	KO	F	P
1.	130	2,031	0,9145	Grup Arası	6,350	3	2,117	2,984	,031
2.	163	1,798	0,8474	Grup İçi	241,893	341	0,709		
3.	37	1,730	0,5602	Toplam	248,243	344			
4.	15	2,200	0,6761						
Toplam	345	1,896	0,8495						

Tablo 15’de, hangi gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu belirlemek için gerçekleştirilen LSD test sonuçlarına göre “Bana ait olmayan bilgisayardan internete girerken, tarayıcının kişisel bilgilerimi kaydedip kaydetmediğini kontrol ederim” ifadesi 1. ve 2. Sınıf grupları arasında farklılık göstermektedir. 1. Sınıf öğrencileri kendilerine ait olmayan bilgisayardan internete girerken tarayıcının bilgileri kaydedip kaydetmediğini, 2. Sınıflara göre daha fazla kontrol ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 15. LSD Testi Sonuçları

Sınıf	Sınıf	Ortalama Fark	Standart hata	P
1,0	2,0	,2332*	,0990	,019
	3,0	,3010	,1569	,056
	4,0	-,1692	,2297	,462
2,0	1,0	-,2332*	,0990	,019
	3,0	,0678	,1534	,659
	4,0	-,4025	,2273	,077
3,0	1,0	-,3010	,1569	,056
	2,0	-,0678	,1534	,659
	4,0	-,4703	,2578	,069
4,0	1,0	,1692	,2297	,462
	2,0	,4025	,2273	,077
	3,0	,4703	,2578	,069

*, 0.05 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 16’da öğrencilerin sınıf düzeyleri açısından “Kullandığım anti-virüs yazılımının güncelliğini denetlerim” ifadesi üzerinde farklılık olup olmadığı Varyans analiziyle incelenmiştir. Yapılan Levene Testinde varyansların homojen dağıldığı görülmektedir (p=0,096). ANOVA sonucuna göre gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu ortaya koyulmuştur (p=<0,05).

Tablo 16. Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri Açısından Bilişim Güvenliği Konusu Üzerindeki Etkisinin ANOVA Sonuçları

Kullandığım anti-virüs yazılımının güncelliğini denetlerim									
Levene İstatistiği (P)						0,096			
Sınıf	N	Ort.	SS	Var.K	KT	SD	KO	F	P
1.	130	2,246	1,2823	Grup	18,886	3	6,295	3,716	0,012
2.	163	2,252	1,3349	Grup	577,635	341	1,694		
3.	37	1,946	1,1042	Grup	596,522	344			
4.	15	3,267	1,5337	İçi					
Toplam	345	2,261	1,3168	Toplam					

Tablo 17’de hangi gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu belirlemek için gerçekleştirilen LSD test sonuçlarına göre ise “Kullandığım anti-virüs yazılımının güncelliğini denetlerim” ifadesi 4. sınıfla 1. 2. ve 3. sınıfları arasında anlamlı farklılık göstermektedir. Burada 4. sınıf öğrencilerinin anti-virüs yazılımının güncelliğini, 1, 2. ve 3. sınıflara göre daha iyi denetledikleri ifade edilebilir.

Tablo 17. LSD Testi Sonuçları

Sınıf	Sınıf	Ortalama Fark	Standart hata	P
1,0	2,0	-,0054	,1530	,972
	3,0	,3002	,2425	,217
	4,0	-1,0205*	,3549	,004
2,0	1,0	,0054	,1530	,972
	3,0	,3056	,2370	,198
	4,0	-1,0151*	,3512	,004
3,0	1,0	-,3002	,2425	,217
	2,0	-,3056	,2370	,198
	4,0	-1,3207*	,3984	,001
4,0	1,0	1,0205*	,3549	,004
	2,0	1,0151*	,3512	,004
	3,0	1,3207*	,3984	,001

*, 0.05 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 18’de öğrencilerin okudukları bölüm açısından “Bilişim güvenliği konusunda bilgi alabileceğim adresleri bilirim” ifadesi üzerinde farklılık olup olmadığı Varyans analiziyle incelenmiştir. Yapılan Levene Testinde varyansların homojen dağıldığı görülmektedir (p=0,096). ANOVA sonucuna göre gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu ortaya koyulmuştur (p=<0,05).

Tablo 18. Öğrencilerin Okudukları Bölüm Açısından Bilişim Güvenliği Konusu Üzerindeki Etkisinin ANOVA Sonuçları

Bilişim güvenliği konusunda bilgi alabileceğim adresleri bilirim									
Levene İstatistiği (P)		0,600							
Grup	N	Ortalama	SS	Var.K	KT	SD	KO	F	P
BY	46	2,022	1,1053	Grup Arası	24,086	8	3,011	2,181	0,028
DT	40	2,775	1,1206		Grup İçi	463,728	336		
MVU	25	2,880	1,3013	Toplam	487,814	344			
L	65	2,246	1,1730						
İY	25	2,240	1,3626						
Hİ	33	2,394	1,2485						
SHUİ	11	2,182	1,2505						
UTL	48	2,229	1,1530						
FB	52	2,096	1,0712						
Toplam	345	2,310	1,1908						

Tablo 19’da gerçekleştirilen LSD sonuçlarına göre “Bilişim güvenliği konusunda bilgi alabileceğim adresleri bilirim” ifadesi;

- “Büro Yönetimi-Dış Ticaret, Muhasebe ve Vergi”
- “Dış Ticaret- Büro Yönetimi, Lojistik, UTL, Finans ve Bankacılık”
- “Muhasebe ve Vergi-Büro Yönetimi, Lojistik, UTL, Finans ve Bankacılık”

- d “Lojistik- Dış Ticaret, Muhasebe ve Vergi”
e “UTL-Dış Ticaret, Muhasebe ve Vergi”
f “Finans ve Bankacılık- Dış Ticaret, Muhasebe ve Vergi”

grupları arasında anlamlı farklılıkları göstermektedir.

Dış ticaret, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümleri öğrencilerinin Bilişim güvenliği konusunda bilgi alabilecekleri adresleri Büro Yönetimi, Lojistik, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Finans ve Bankacılık öğrencilerinden daha iyi bildikleri söylenebilir.

Tablo 19. LSD Testi Sonuçları

Bölüm	Bölüm	Ortalama Fark	Std. Hata	P	Bölüm	Bölüm	Ortalama Fark	Std. Hata	P	
Büro Yönetimi	DT	-,7533*	,2540	,003	Lojistik	BY	,2244	,2264	,322	
	MVU	-,8583*	,2919	,004		DT	-,5288*	,2361	,026	
	L	-,2244	,2264	,322		MVU	-,6338*	,2765	,022	
	İY	-,2183	,2919	,455		İY	,0062	,2765	,982	
	Hİ	-,3722	,2680	,166		Hİ	-,1478	,2511	,557	
	SHUİ	-,1601	,3943	,685		SHUİ	,0643	,3830	,867	
	UTL	-,2074	,2424	,393		UTL	,0170	,2236	,939	
	FB	-,0744	,2378	,755		FB	,1500	,2186	,493	
	BYY	,7533*	,2540	,003		BY	,2074	,2424	,393	
	MVU	-,1050	,2995	,726		DT	-,5458*	,2515	,031	
Dış Ticaret	L	,5288*	,2361	,026	MVU	-,6508*	,2898	,025		
	İY	,5350	,2995	,075	UTL	L	-,0170	,2236	,939	
	Hİ	,3811	,2763	,169		İY	-,0108	,2898	,970	
	SHUİ	,5932	,4000	,139		Hİ	-,1648	,2657	,536	
	UTL	,5458*	,2515	,031		SHUİ	,0473	,3927	,904	
	FB	,6788*	,2471	,006		FB	,1330	,2351	,572	
	BY	,8583*	,2919	,004		BY	,0744	,2378	,755	
	DT	,1050	,2995	,726		DT	-,6788*	,2471	,006	
	L	,6338*	,2765	,022		MVU	-,7838*	,2859	,006	
	Muhasebe ve Vergi	İY	,6400	,3323		,055	Finans ve Bankacılık	L	-,1500	,2186
Hİ		,4861	,3115	,120		İY		-,1438	,2859	,615
SHUİ		,6982	,4251	,101	Hİ	-,2978		,2615	,256	
UTL		,6508*	,2898	,025	SHUİ	-,0857		,3899	,826	
FB		,7838*	,2859	,006	UTL	-,1330		,2351	,572	

*, 0.05 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı RTEÜ Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin bilişim güvenliği farkındalıklarını incelemektir. Öğrencilere yöneltilen sorular parola, virüs ve zararlı yazılımlar, sosyal ağlar, internet kullanımı, bilgisayar koruma ve güvenliği, yasal, etik ve bilişim güvenliğiyle ilgilidir. Öğrencilerin en bilinçli oldukları ve farkındalığı daha yüksek olan alanlar; sosyal ağ ve internet kullanımındır.

Öğrencilerin güvenli bir parolanın nasıl belirleneceği konusunda (%79,7) yüksek düzeyde bilgiye ve farkındalığa sahip oldukları görülebilmektedir. Parolanın güvenli kişilerle

paylaşılmasında öğrencilerin %24,1'i bir sakınca görmezken, %16,8 'i ise kararsız kalmaktadır. Parolanın belirlenmesinde yakın arkadaşların görmesi %24'lük kesim için bir problem yaratmazken, %16,8'lik bu konuda kararsız kalmıştır. Bu sonuçlardan, parolanın nasıl belirleneceği konusunda öğrenciler bir farkındalığa sahip olmasına rağmen, parolanın gizliliği konusunda yeterince bilgi düzeyinde olmadıkları görülebilmektedir. Erdoğan(2017:37) çalışmasında öğrencilerin %48'sinin parola paylaşma konusunda bir sakınca görmediği sonucu bu çalışmanın sonucuyla benzerlik göstermektedir. Paralel olarak, Akgün&Topal(2015:104), Tekerek&Tekerek(2013:62) ve Aslan(2019:10) çalışmalarındaki parola kullanımına yönelik güvenlik açığı olduğunu ifade etmeleri çalışmanın bulgularını desteklemektedir.

Sosyal ağların gizlilik ayarlarıyla ilgili öğrencilerin %70,8'inin bilgi sahibi olduğu ve %71,6'sının kişisel bilgileri paylaşmamasıyla farkındalık göstermesine rağmen, %48'sinin tanımadığı kişiler ile fotoğraf/videoları paylaşabileceği görülmektedir. Kişisel bilgilerin paylaşılmaması gerektiği çoğu öğrenci tarafından bilinmesine rağmen, fotoğraf/video yüklemeye bir sakınca görmemeleri bir çelişki doğurmaktadır. Sosyal ağların kullanım amacı ve düzeyi geçmiş yıllara göre artarak ve çeşitlenerek devam etmektedir. Özellikle bu alanda öğrencilere bir bilinçlendirme programı düzenlenebilir.

Öğrenciler, internet kullanımında, ödemede ve kablosuz ağlara şifre kullanarak bağlanmada yeterince bilgili olmalarına rağmen, kaynağı belirsiz olan ağlara %53'ünün katılması ile yeterli düzeyde farkındalık olmadığını göstermektedir.

Yazılım, telif hakları konusunda öğrencilerin büyük çoğunluğunun kararsız kaldıkları veya bilmedikleri ortaya çıkmıştır. İşletim sistemi güncellemelerini öğrencilerin %66,1'inin yaptıkları halde, %40,1'inin bilgisayar güvenliğini sağlayacak yazılımlar konusunda kararsız oldukları görülmektedir. Öğrencilerin yaklaşık %30'u bilişim suçuyla karşılaştıklarında kime başvuru yapacakları hakkında kararsızdırlar. Ögütçü vd.(2016: 88), çalışmasında da kullanıcıların %40,4'ünün bilişim suçlarını nereye bildirecekleri konusundaki kararsızlık sonucumuzu desteklemektedir.

Çalışmada öğrencilerin cinsiyeti ve kendine ait kullanabileceği bilgisayarının olup olmaması açısından T testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda bilişim güvenliğiyle ilgili yöneltilen ifadeler açısından kızların erkek öğrencilere göre daha bilinçli davrandıkları görülmektedir. Bu sonuç Farooq vd.(2015:356)'nin çalışmasının bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Döner(2022:45) ise çalışmasında, cinsiyetin bilgi güvenliği farkındalığı üzerinde etkisi olduğunu belirlemiş fakat bu çalışmanın bulgularının aksine erkeklerin bilgi güvenliği farkındalıklarının daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Albayrak&Bağcı(2022:7) çalışmaları incelendiğinde ise cinsiyetin bilişim güvenliği farkındalığı üzerinde etkisinin

bulunmadığı görülmüştür. Kendisine ait bilgisayarı olmayan öğrencilerin ise olanlara göre bilişim güvenliği farkındalığı konusunda daha rahat davrandıkları görülmüştür.

Yapılan Varyans analizleri sonucunda, 1. Sınıf öğrencilerinin kendilerine ait olmayan bir bilgisayardan internete girerken, tarayıcının kişisel bilgilerini kaydedip kaydetmediğini 2. Sınıflara göre daha fazla kontrol ettiği bulgusuna ulaşılmıştır. 4. sınıf öğrencilerinin kullandıkları anti-virüs yazılımının güncelliğini 1., 2. ve 3. sınıf öğrencilerine göre daha iyi denetledikleri görülmüştür. Dış Ticaret, Muhasebe bölümleri öğrencilerinin ise bilişim güvenliği konusunda bilgi alabilecekleri adresleri Büro Yönetimi, Lojistik, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Finans ve Bankacılık öğrencilerinden daha iyi bildikleri tespit edilmiştir. Literatüre bakıldığında Albayrak&Bağcı (2022: 6) çalışmasının aksine sınıfların bilişim güvenliği farkındalığı üzerindeki etkisi olduğu görülmektedir. Yine Albayrak&Bağcı (2022:7)'nin çalışmasında, bu çalışmada olduğu gibi, farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin bilişim güvenliği farkındalığı üzerinde etkisi olduğu ileri sürülmüştür.

Bilgi güvenliği, bilginin üç temel unsuru olan gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik unsurlarının var olması halinde sağlanabilecektir. Bu üç unsurun tamamı gerçekleştirildiği takdirde bilgi güvenliğinden bahsedilebilir. Bilgi güvenliğinin sağlanmasında; insan, süreç ve teknoloji üçlüsünün birbirleriyle uyumu gereklidir. Bilgi güvenliğinin en önemli aşamasını oluşturan “insan” ile ilgili gerçekleşen bu çalışmada, öğrencilerin bilişim güvenliğiyle ilgili bazı alanlarda yeterli düzeyde bilgi sahibi olduğu fakat farkındalıklarının aynı düzeyde olmadığı görülmektedir ki Akgün&Topal(2015), Gökmen&Akgün(2014); Tekerek&Tekerek(2013) çalışmaları da bunu desteklemektedir. Çalışmada aynı alanda farklı soru tiplerinin sorulması öğrencilerin bildiklerini uygulayıp uygulamadıklarını da sorgulamaktadır. Çapraz soruların sonucu olarak, öğrenciler bilgi güvenliği konusunda önemli noktaları bildiklerini ama uygulamadıkları paradoksunu da doğurmaktadır.

Kurumların riskleri azaltmak ve bilgi güvenliğini sağlayabilmek için genellikle teknoloji tabanlı ve maliyetli çözüm önerileri getirmelerine rağmen, çözümleri kullanacak olan “insan” olduğu için, bu uygulamalar tek başına yeterli değildir. Tüm bu yatırımlardan önce kullanıcıların bilişim güvenliği konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Kurumların bilgi güvenliğinde başarı elde edebilmeleri teknik altyapı yatırımlarına olduğu kadar, sosyo-örgütsel kaynaklar yatırımıyla da sağlanabilir. Üniversiteler, öğrencilerin iş hayatına başlamadan önce eğitim aldıkları son kurumlar olarak değerlendirildiğinde, karşılaşılabilecek tehditler ve riskler konusunda bilinçlendirilmeleri ve bu alanda yetkinliğe ulaşabilecek seviyeye gelmeleri beklenir. Bu bağlamda, üniversitelerde bilgi güvenliği konusunda eğitimler ve bilinçlendirme programları düzenlenerek öğrencilerin sorumluluklarının ve farkındalık düzeylerinin artırılması büyük önem

taşımaktadır. Bilişim teknolojilerinin kullanım alanlarının genişlemesi ve kullanım düzeyinin hızla artması, öğrencilere ilkökul seviyesinden itibaren bilişim güvenliği bilincinin verilmesi gerektiğini de hatırlatmaktadır. Bu da ancak, eğitim kurumlarında bilgi güvenliğinin sürekli eğitim haline gelmesiyle gerçekleşebilecektir.

Yazar Katkıları: Bu çalışmada yer alan giriş, literatür, yöntem ve sonuç bölümlerinde her iki yazar da eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması olmamıştır.

Kaynakça

- Abawajy, J. (2014). User preference of cyber security awareness delivery methods. *Behaviour and Information Technology*, 33(3), 237–248. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2012.708787>
- Akgün, Ö. E. ve Topal, M. (2015). Eğitim fakültesi son sınıf öğrencilerinin bilişim güvenliği farkındalıkları: Sakarya üniversitesi eğitim fakültesi. *Sakarya University Journal of Education*, 5(2), 98–121. <https://doi.org/10.19126/suje.73391>
- Albayrak, E. ve Bağcı, H. (2022). Modelling the effects of personal factors on information security awareness. *Journal of Information Science*. <https://doi.org/10.1177/01655515221127609>
- Aloul, F. A. (2010). Information security awareness in UAE: a survey paper. 2010 International Conference for Internet Technology and Secured Transactions, ICITST.
- Arce, I. (2003). The weakest link revisited. *IEEE Security and Privacy*, 1(2), 72–76. <https://doi.org/10.1109/MSECP.2003.1193216>
- Aslan, S. (2019). Bilişim teknolojileri alanındaki meslek lisesi öğrencilerinin siber güvenliğe yönelik bilgi düzeylerinin belirlenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Avcı, Ü. ve Oruç, O. (2020). Üniversite öğrencilerinin kişisel siber güvenlik davranışları ve bilgi güvenliği farkındalıklarının incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 284–303. <https://doi.org/10.17679/inuefd.526390>
- Bulgurcu, B., Çavuşoğlu, H. ve Benbasat, I. (2010). Information security policy compliance: an empirical study of rationality-based beliefs and information security awareness. *MIS*, 34(3), 523–548. <https://doi.org/10.2307/25750690>
- Crossler, R. E., Johnston, A. C., Lowry, P. B., Hu, Q., Warkentin, M. ve Baskerville, R. (2013). Future directions for behavioral information security research. *Computers and Security*, 32, 90–101. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2012.09.010>
- Emmungil, E. A. ve Uzun, Y. (2021). Bilgi ve iletişim teknolojisi dersi alan sağlık meslek yüksekokul öğrencilerinin bilişim güvenliği farkındalığı. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(19), 69–83.
- Erdoğan, A. (2017). Üniversite öğrencilerinin bilgi güvenliği kazanımlarının, farkındalıkları üzerindeki analizi: Afyon Kocatepe Üniversitesi örneği (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon
- Farooq, A., Isoaho, J., Virtanen, S. ve Isoaho, J. (2015). Information security awareness in educational institution: an analysis of students' individual factors. 13th IEEE Int.

- Symp. Parallel and Distributed Processing with Applications (ISPA '15), (352–359). Helsinki, Finlandiya. <https://doi.org/10.1109/Trustcom.2015.394>
- Garba, A., Maheyzah Binti Sirat, Siti Hajar ve Ibrahim Bukar Dauda. (2020). Cyber security awareness among university students: a case study. *Science Proceedings Series*, 2(1), 82–86. <https://doi.org/10.31580/sps.v2i1.1320>
- Gökmen, Ö. F. ve Akgün, Ö. E. (2014). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi öğretmen adaylarının bilişim güvenliği bilgilerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(1), 61–84. <https://doi.org/10.14812/cufej.2015.004>
- Henkoğlu, T., ve Yılmaz, B. (2013). Avrupa Birliği (AB) bilgi güvenliği. *Türk Kütüphaneciliği*, 27(3), 451–471.
- Kara, O., ve Topaloğlu, M. (2019). Bilgisayar teknolojileri ve bilişim sistemleri öğrencilerinin bilişim güvenliği alanında yeterliliklerinin incelenmesi. *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi*, 3(1), 20–27.
- Kritzinger, E., Veiga, A. Da, ve Staden, W. Van. (2022). Measuring organizational information security awareness in South Africa. *Information Security Journal: A Global Perspective*, 00(00), 1–14. <https://doi.org/10.1080/19393555.2022.2077265>
- Kruger, H., Drevin, L., ve Steyn, T. (2010). A vocabulary test to assess information security awareness. *IMCS*, 18(5), 316–327. <https://doi.org/10.1108/09685221011095236>
- McCormac, A., Zwaans, T., Parsons, K., Calic, D., Butavicius, M. ve Pattinson, M. (2017). Individual differences and information security awareness. *Computers in Human Behavior*, 69, 151–156. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.11.065>
- McCumber, J. (1991). Information systems security: a comprehensive model. 14th National Computer Security Conference sunulan bildiri. Baltimore, MD.
- McCumber, J. (2005). *Assessing and managing security risk in IT systems: a structured methodology*. CRC Press LLC: Florida.
- Moletsane, T. ve Tsibolane, P. (2020). Mobile information security awareness among students in higher education: an exploratory study. 2020 Conference on Information Communications Technology and Society'de sunulan bildiri. <https://doi.org/10.1109/ICTAS47918.2020.233978>
- Öğütçü, G., Testik, Ö. M. ve Chouseinoglou, O. (2016). Analysis of personal information security behavior and awareness. *Computers and Security*, 56, 83–93. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2015.10.002>
- Parsons, K., Calic, D., Pattinson, M., Butavicius, M., McCormac, A., ve Zwaans, T. (2017). The human aspects of information security questionnaire (HAIS-Q): two further validation studies. *Computers and Security*, 66, 40–51. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2017.01.004>
- Şen, R. (2020). Üniversite öğrencilerinin bilgi güvenliği davranışlarını etkileyen faktörler(Yüksek Lisans Tezi). Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa.
- Taha, N. ve Dahabiyeh, L. (2021). College students information security awareness: a comparison between smartphones and computers. *Education and Information Technologies*, 26(2), 1721–1736. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10330-0>
- Tekerek, M. ve Tekerek, A. (2013). A research on students' information security awareness. *TURJE Turkish Journal of Education*, 2(3), 61–70. <https://doi.org/10.19128/turje.181065>

- TÜİK. (2022). Hanehalkı bilişim teknolojileri (bt) kullanım araştırması, 2022, 2022–2023.
- Zhang, J., Reithel, B. J. ve Li, H. (2009). Impact of perceived technical protection on security behaviors. *Information Management and Computer Security*, 17(4), 330–340. <https://doi.org/10.1108/09685220910993980>
- Zwilling, M., Klien, G., Lesjak, D., Wiechetek, Ł. ve Cetin, F. (2022). Cyber security awareness , knowledge and behavior : a comparative study cyber. *Journal of Computer Information Systems*, 62(1), 82–97. <https://doi.org/10.1080/08874417.2020.1712269>

Türk Kültüründe Doğacak Çocuğun Cinsiyetinin Tahmin Edilmesine Yönelik İnanışlar

İlker AVCIOĞLU*

Öz

Türk aile sistemi içerisinde çocuk sahibi olmak oldukça önemlidir. Kadim Türk topluluklarından günümüze çocuk, ailenin birliğini ve soyun devamlılığını sağlayan yegâne unsur olarak görülmüştür. Türk kültüründe, kadının gebe olduğunun kanaatine vardığı ilk andan itibaren başta anne adayları olmak üzere aile bireyleri tarafından doğacak çocuğun cinsiyeti merak edilmiştir. Bu merak halk inanışlarında doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesine yönelik pratiklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Deneme, yanılma ve gözlem sonucu elde edilen cinsiyet tahminine yönelik halk bilgileri sözlü kültür ortamında canlılığını korumuştur. Bu çalışmada, Türk kültüründe doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesine yönelik inanışlar ele alınmıştır. Çalışmada, Anadolu Türk halk inanışları başta olmak üzere Türk toplulukları üzerine yapılan inanç kökenli kültürel dokümanlar incelenmiş ve doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesine yönelik uygulamalar tasnif edilerek yorumlanmıştır. Türk kültüründe cinsiyet tahminine yönelik uygulamaların hangi inanışlar ekseninde ortaya çıktığı incelenmiş ve derinlemesine kültür analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk halk bilimi, halk inanışları, cinsiyet tahmini.

Beliefs On Predicting the Gender of a Child to Be Born in Turkish Culture

Abstract

Having children is very important in the Turkish family system. From the ancient Turkish communities to the present day, the child has been seen as the only element that ensures the unity of the family and the continuity of the lineage. In Turkish culture, from the first moment a woman realized that she was pregnant, family members, especially the expectant mother, wondered about the gender of the child to be born. This curiosity has led to the emergence of practices in folk beliefs aimed at predicting the gender of the child to be born. Folk knowledge regarding gender prediction, obtained as a result of trial, error and observation, has preserved its vitality in the oral culture environment. In this study, beliefs about predicting the gender of the child to be born in Turkish culture are discussed. In the study, cultural documents of belief origin on Turkish communities, especially Anatolian Turkish folk beliefs, were examined and practices for predicting the gender of the unborn child were classified and interpreted. The beliefs on which gender estimation practices emerged in Turkish culture were examined and an in-depth cultural analysis was conducted.

Keywords: Turkish folklore, folk beliefs, gender prediction.

Geliş/Received: 07.09.2023

Kabul/Accepted: 15.11.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Öğr. Gör. Dr., Giresun Üniversitesi, Şebinkarahisar Meslek Yüksekokulu, ilker.avcioglu@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3028-8730.

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren geleceği merak etmiştir. Günümüzde de canlılığını koruyan merak olgusu insanların fal, büyü vb. gibi uygulamalara başvurarak geleceği öğrenme çabalarına neden olmuştur. Gelecekte haber alma ile ilgili inanışlara bütün toplumlarda rastlamak mümkündür. Yaklaşık dokuz ay süren uzun gebelik sürecinde, doğacak çocuğun cinsiyeti en çok merak edilen konulardan birisi olmuştur. Bu merak, halkın geçmiş bilgi ve tecrübeleri ile doğacak çocuğun cinsiyeti hakkında tahminlerde bulunmasını sağlamıştır. Deneme-yanılma ve gözlem sonucunda elde edilen cinsiyet tahminine yönelik uygulamalar sözlü kültür ortamında canlılığını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Türk kültür coğrafyasında, doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesine yönelik inanış ve uygulamalar oldukça yaygındır. Türk kültüründe ailenin birliği ve soyun sürdürülmesi için çocuk son derece önemlidir. Dede Korkut Hikâyelerinden Bayındır Han Oğlu Boğaç Han anlatısında, Bayındır Han Beylere büyük bir ziyafet düzenler. Bayındır Han ziyafete gelen konukların oğlu olanın ak otağa, kızı olanın kızıl otağa ve evlat sahibi olmayanların kara otağa oturmasını emreder (Ergin, 2014: 78). Anlatıda, ziyafete katılanlar için üç farklı otağın hazırlanması ve bu otakların renklerle sembolize edilmesi dikkat çekicidir. Türk kültüründe yas, keder, talihsizlik vb. gibi olumsuz durumlar kara (siyah) renk ile sembolize edilir. Evlat sahibi olmayanların kara renkli otağa yerleştirilmesi onların yasını sembolize eder. Bu bağlamda Türk kültüründe evlat sahibi olmanın toplumsal statüleri belirleyen önemli bir etken olduğu görülür.

Günümüzde modern tıbbın gelişmiş imkânları kullanılarak doğacak çocuğun cinsiyeti kolayla tespit edilebilmektedir. Son yıllara kadar çocuğun cinsiyeti ancak doğum esnasında öğrenilebiliyordu. Dolayısıyla anne adayları başta olmak üzere ailenin bütün üyeleri tarafından doğacak çocuğun cinsiyeti merak edilirdi. Aslında bu merakın temel sebebi bebeğin cinsiyetine göre yapılacak doğum hazırlıklarına bir an evvel başlama arzusudur. Halk, özellikle kadınlar, geçmiş tecrübe ve birikimlere dayalı olarak doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesine yönelik uygulamalar geliştirmiştir. Bu çalışmada, Türk kültüründe sözlü kültür ortamında canlılığını koruyan doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesine yönelik inanışlar ve uygulamalar incelenmiştir.

Aşerme Durumuna Göre Cinsiyet Tahmini

Aşerme (aş yeme), sözcüğü beğenmeme, kötüleme ve yiyeceklerden tikslenme demektir. Tarihsel süreç içerisinde sözcük, anlam değişimine uğrayarak “*Hamile kadının kimi yiyecekleri canı çekmesi, onları tatmaktan kendini alamaması.*” manasında kullanılmıştır (Boratav, 1973: 146). Bugün halk arasında hamile kadının aşermesi, yiyecek bir şeyleri canın

çekmesi anlamında kullanılır. Türk halk inanışlarına göre anne adayının aşerdiği yiyecek mutlaka temin edilip kadına yedirilmelidir. Hamile kadının aşerdiği yiyeceklerin kadına yedirilmemesi durumunda çocuğu olumsuz yönde etkileyeceği yönünde inanışlar mevcuttur. Gebelik döneminde hamile kadının aşerdiği yiyeceklere göre doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesi geleneği oldukça yaygındır.

Türk inanış ve düşünüş sisteminde, hamile kadının tatlı yiyeceklere aşermesi erkek çocuğun habercisidir. Hamilelik sürecinde, anne adayının ekşi yiyeceklere aşermesi ise genel olarak doğacak çocuğun cinsiyetinin kız olacağına işarettir. “Ye ekşiyi çıkar Ayşe’yi, ye tatlıyı çıkar Hakkı’yı / Ye ekşiyi doğur Ayşe’yi, ye tatlıyı çıkar atlıyı”, inanışı halk arasında yaygındır (Bozyiğit, 2011: 51; Güldemir, 2008: 51; Çifçi, 2019: 71; Saygı, 2018: 95; Avcıoğlu, 2017: 144; Tozlu, 2017: 28; Çetinel, 2019: 164-165; Gönenç, 2011: 12; Shukur, 2021: 37; Altındağ 2021: 158-160; Ünalın, 2021: 303; Aslan, 2018: 68; Sardarinia, 2016: 33-34). Hamile kadının aşermesi et ve et ürünlerine olursa doğacak çocuk erkek, sebze ve meyvelere olursa doğacak çocuk kız olur (Tozlu, 2017: 29). Bu inanışlar benzer yiyeceklerin anne adayına yedirilmesini sağlamıştır. Örneğin Erdemli halk inanışlarında hamile kadına doğacak çocuğun kız olması isteniyorsa limon (ekşi), erkek olması isteniyorsa bandırma (tatlı) yedirilir (Çetinel, 2019: 164-165). Benzer uygulamalar Alanya halk inanışlarında da görülür. Hamile kadın, çocuğun erkek olmasını istiyorsa et (kırmızı et, balık vb.), kız olmasını istiyorsa pekmez yer (Ünalın, 2021: 305). Türk kültüründe, anne adayının hamilelik döneminde canının çektiği yiyeceklerin tatlarına göre cinsiyet tahmini yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler halkın hamilelik döneminde anne adaylarının yeme-içme alışkanlıklarını yüzyıllar boyunca gözlemlenmesi sonucu elde edilmiştir.

Bebeğin Anne Karnındaki Hareketlerine ve Konumuna Göre Cinsiyet Tahmini

Türk halk inanışlarına göre bebeğin anne karnındaki hareketleri ve konumu bebeğin cinsiyeti hakkında ipuçları barındırır. Halk arasında, erkek olan bebeğin daha erken hareketlenmeye başladığına inanılır. Çocuk anne karnında ilk üç aydan önce hareketlenme başlarsa doğacak çocuğun erkek, üç aydan sonra hareketlenmeye başlarsa doğacak çocuğun kız olacağına inanılır (Dost, 2018: 15; Altındağ, 2021: 159; Tozlu, 2017: 29). Bebek, anne karnını sürekli tekmeliyorsa doğacak çocuk erkek olur (Saygı, 2018: 95- 96). İran Türkleri ve Kerkük Türkmenleri halk inanışlarına göre anne karnında çok hareket eden çocuğun cinsiyeti erkektir (Shukur, 2021: 37; Sardarinia, 2016: 34). Adana halk inanışlarında tecrübeli kadınlar doğacak çocuğun cinsiyetinin belirlemek için gebe kadının karnını ovalar. Gebe kadının karnı ovalandığında çocuk anne karnında topak gibi ise doğacak çocuğun kız, danaburnu gibi sağa sola kayıyor ise doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır. Kadının karnının ovalandığı esnada, çocuk yukarıya doğru yönelirse erkek, aşağıya doğru yönelirse kız olur (Özgen, 2007: 94-95).

Diyarbakır halk inançlarında, hamile kadının karnı ovalandığında çocuk sert ise doğacak çocuğun erkek, yumuşak ise doğacak çocuğun kız olacağına inanılır (Aslan, 2018: 68). Çocuğun anne karnındaki pozisyonuna göre cinsiyet tahmini yapılır. Çocuk, anne karnında sağ tarafta ise doğacak çocuğun erkek, sol tarafta ise doğacak çocuğun kız olacağına işaret eder. Benzer inanış Kaşgay Türkleri halk inanışlarında da görülür (Aslan, 2018: 68; Saygı, 2018: 95; Karaaslan, 2011: 1441). Erkek bebek anne karnının sağ tarafında ve uzunlamasına durur. Kız bebek ise karnın orta kısmında ve yuvarlak şekilde bulunur (Altındağ, 2021: 158-159; Shukur, 2021: 37; Aslan, 2018: 68; Tanyıldızı, 2015: 1075). Hamile kadın bebeğin hareketlerini göbük deliğinin altından hissederse doğacak çocuğun erkek, göbük deliğinin üzerinden hissederse doğacak çocuğun kız olacağına inanılır (Ünalın, 2001: 303). Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere erkek çocuğun anne karnında daha hareketli olduğu görülür. Bu nedenle gebelik boyunca çok fazla hareket eden çocuğun erkek olacağı düşünülür. Günümüzde erkek çocukların kız çocuklara göre daha hareketli ve yaramaz oldukları bilinir. Buradan yola çıkacak olursak yaratılış itibarıyla erkek çocukların daha hareketli oluşu yukarıda ifade edilen geleneksel görüşleri desteklemektedir.

Anne Adayının Fiziksel ve Ruhsal Özelliklere Göre Cinsiyet Tahmini

Hamilelik sürecinde, anne adayının fiziksel özelliklerine (karın bölgesinin şekli, yüzündeki değişiklikler, vücudundaki şişlik vb.) ve ruhsal özelliklerine göre cinsiyet tahmini yapılır.

Türk kültüründe anne adayının karın bölgesinin şekline göre cinsiyet tahmini yapmak ile ilgili inanışlar oldukça yaygındır. Bitlis, Adıyaman, Antalya, Hakkâri, Çorum, Diyarbakır, Siirt, Artvin, İnebolu, Giresun ve Trabzon halk inanışlarında, hamile kadının karın bölgesi yuvarlak ve yassı ise doğacak çocuğun kız, sivri ve dik ise doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır (Yetkin, 2022: 78; Çifçi, 2019: 74; Gönenç, 2011: 12; Ünalın, 2021: 302; Koksun Ölmez, 2019: 101; Tozlu, 2017: 29; Aslan, 2018: 68; Altındağ, 2021: 158-159; Aktaş Küçükay 2019: 42; Saygı, 2018: 95; Avcıoğlu, 2017: 144; Dost, 2018: 16). Hamilelik sürecinde kadın hareketli olursa doğacak çocuk erkek; kadın durgun, yorgun ve hâlsiz olursa doğacak çocuk kız olur (Özgen, 2007: 95; Saygı, 2018: 96; Ünalın, 2021: 303). Anne adayı aşırı duygusal ve hassas olursa doğacak çocuk kız olur (Avcıoğlu, 2017: 145). Gaziantep, Antalya (Alanya) ve Siirt halk inanışlarında hamile kadının güzelleşmesi doğacak çocuğun erkek, hamile kadının çirkinleşmesi ise doğacak çocuğun kız olacağına işaret eder (Bozyiğit, 2011: 51; Ünalın, 2021: 302-303; Altındağ, 2021: 158). Benzer şekilde İran Türkleri (Doğu Azerbaycan) halk inanışlarında, hamile kadının çirkinleşmesi doğacak çocuğun kız olacağını işaret eder. Kız çocuğun annenin güzelliğini alacağına inanılır (Sardarinia, 2016: 34). Örneklerden anlaşılacağı

üzere, halk arasında hamile kadının yüzündeki değişikliklere göre doğacak çocuğun cinsiyeti tahmin edilir. Ancak bu inanışların tam zıttı inanışlar da mevcuttur. Örneğin Bursa (İnebolu), Antalya (Korkuteli) ve Diyarbakır (Silvan) halk inanışlarında, hamile kadının güzelleşmesi doğacak çocuğun kız, çirkinleşmesi ise doğacak çocuğun erkek olacağı şeklinde inanışlar da mevcuttur (Gönenç, 2011: 12; Saygı, 2018: 95; Aslan, 2018: 68). Hamile kadının kalçalarının genişlemesi doğacak çocuğun kız olacağına habercisidir (Özgen, 2007: 95; Aslan, 2018: 68; Saygı, 2018: 95; Aktaş Küçükay 2019: 42; Tanyıldızı, 2015: 1075; Sardarinia, 2016: 34). Anne adayının yüzünde çil veya leke oluşmaya başlarsa doğacak çocuk kız olur. Bunun aksine çil veya leke olmazsa doğacak çocuk erkek olur (Gönenç, 2011: 12; Saygı, 2018: 96; Avcıoğlu, 2017: 144; Sardarinia, 2016: 34; Dost, 2018: 16). Adıyaman'da hamile kadının gözlerinin etrafı morarırsa doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır (Çifçi, 2019: 74). Çorum halk inanışlarında, kadının göğsündeki halkaların rengi koyulaşırsa doğacak çocuk kız, pembeleşirse doğacak çocuk erkek olur (Tozlu, 2017: 29). Kadının göbek deliği aşağıya doğru ise kız, yukarı doğru ise erkek çocuğu olur (Altındağ, 2021: 158). Hamile kadın hamileliği boyunca aşırı kilo almazsa doğacak çocuğun kız olacağına inanılır. Bunun aksine hamile kadın aşırı kilo alırsa doğacak çocuğun erkek olacağı inancı yaygındır (Özdemir, 2009: 189; Gönenç, 2011: 12; Ünalın, 2021: 302). Hamile kadının yüzü çok şişerse doğacak çocuk erkek olur (Altındağ, 2021: 158). Anne adayının sağ bacağına ağrı ve şişlik olur ise doğacak çocuk erkek olur (Gönenç, 2011: 12; Ünalın, 2021: 302). Hamilelik sürecinde anne adayının kasıklarında ve dizlerinde olan ağrılar kız çocuğa, sırt bölgesinde olan ağrılar erkek çocuğa işarettir (Saygı, 2018: 95; Altındağ, 2021: 158). Ağrısı çok olan kadının çocuğu erkek olur. Hamilelik sürecinde anne adayının ayakları soğuksa erkek, sıcaksa kız çocuğu olur (Avcıoğlu, 2017: 145). Erkek çocuğun doğum sancısı belden gelir. Kız çocuğun sancısı ise bacadan gelir (Tozlu, 2017: 29). Menemen yöresinde gebelik sürecinde kadının sağ ayağı aksarsa doğacak çocuğun erkek, sol ayağı aksarsa doğacak çocuğun kız olacağına inanılır (Tulan, 2020: 54). Hamileliğin ilk üç ayında hamile kadının eli kaşınırsa kız çocuğu, sırtı kaşınırsa erkek çocuğu olacağına inanılır. Anne adayını cimri ise doğacak çocuk kız, cömert ise doğacak çocuk erkek olur (Aslan, 2018: 69). Kadın cinsel ilişki sonrasında sağına yatıp sağından kalkarsa oğlu, soluna yatıp solundan kalkarsa kızı olacağına inanılır (Ünalın, 2022: 302; Çetinel, 2019: 164-165; Özgen, 2007: 94; Tozlu, 2017: 29; Altındağ, 2021: 159). Gününden geçen (normal doğum zamanını geçiren) kadının kız çocuğu olur (Saygı, 2018: 96). İran Türkleri (Doğu Azerbaycan) halk inanışlarında, hamile kadının dudakları çok şişerse doğacak çocuk erkek olur (Sardarinia, 2016: 33). Türk halk inanışlarında, anne adayının fiziksel ve ruhsal özelliklerinin gözlemlenmesi doğacak çocuğun cinsiyetinin belirlenmesi için oldukça önemli olduğu görülür. Anne adayının karın ve kalça şekli, cildindeki değişiklikler, bedensel ve ruhsal durumu, vücudundaki ağrılar vb. gibi birçok görüngü doğacak

çocuğun cinsiyeti hakkında bilgi verir. Bu tespitler deneme yanılma yoluyla ve uzun süreli gözlemlerle elde edilmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılan halk bilgisi örnekleridir.

Fal Kültü ile Cinsiyet Tahmini

Geleceğin bilinmezliği sorunsalı insanoğlunu sürekli meşgul etmiştir. Birçok toplumda geleceğin öğrenilmesine yönelik çabalar, fal kültürünün teşekkülünü sağlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde fal kültürü, değişim ve dönüşüm süreçlerine uğrayarak halk arasında canlılığını korumuş ve günümüze değin ulaşmıştır.

Geleceği tahmin etmek anlamacıya kullanılan fal, Türk kültüründe oldukça yaygındır. Dîvânü Lugâti't-Türk'te *ırk* sözcüğü; “kahinlik etmek, fal, yürektekini çıkarma”; ırkla- ise “kahinlik etmek, ırk (fal)a bakmak” anlamında kullanılmıştır (Atalay 2021: 219). Türk toplulukları kürek kemiği, fasulye, ateş, nohut, ok, yay, kaşık gibi nesleler ile fala bakarak gelecek hakkında fikir sahibi olmaya çalışmıştır (Sümbüllü, 2010: 62). Boston destanında, Kadamış Han'ın kızı Cezbilek teşhis edilemeyen bir hastalığa tutulur. Ülkedeki bütün hekimler Cezbilek'in hastalığının ne olduğunu bulamazlar. Kadamış Han, kızının hastalığını tespit etmek için falcı Çapaş'ı görevlendirir. Çapaş; kırk bir taşını dokuz yere yayararak “kumalak” adı verilen fala bakar. Falcı Çapaş, Cezbilek'in hamile olduğunu, kara kulaklı kaplanın yüreğine aşerdiğini ve doğacak çocuğun yiğit bir er olacağını söyler. Kadamış Han, avcılarını görevlendirip kara kulaklı kaplanın yüreğini getirmelerini söyler. Cezbilek kaplanın yüreğini yiyince iyileşir (Gümüş, 2021: 10). Türk kültüründe hastalık teşhisi için fal yöntemlerine başvurulduğu bilinmektedir. Yukarıdaki anlatıdan anlaşılacağı üzere doğacak çocuğun erkek olacağı “kumalak falı” ile tespit edilmiştir.

Türk halk inanışlarında cinsiyet tayini için en yaygın kullanılan fal bakma tekniği makas ve bıçak kullanılarak yapılan uygulamadır. Gebe kadından habersiz iki koltuğun, minderin veya sandalyenin altına birisine bıçak diğerine makas konur. Gebe kadın çağrılır ve oturması istenir. Kadın altında bıçak olan minderin üzerine oturursa doğacak çocuğun erkek, altında makas bulunan minderin üzerine oturursa doğacak çocuğun kız olacağına inanılır (Güldemir, 2008: 51-52; Tuğra, 2019: 48; Çetinel, 2019: 164-165; Aslan, 2018: 68; Dağı, 2013: 213; Saygı, 2018: 96; Ünal, 2021: 304; Altındağ, 2021: 159; Sardarinia, 2016: 34). Hamile kadına sarımsak yedirilir. Teninde çok fazla sarımsak kokusu olursa doğacak çocuk erkek, sarımsak kokusu az olursa doğacak çocuk kız olur (Avcioğlu, 2017: 145). Gaziantep halk inanışlarında, hamile kadın yolda yürürken boncuk bulursa kızı, bilye bulursa oğlu olacağına inanılır (Bozyiğit, 2011: 51). Doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmini için yüzük kullanılarak fala bakılır. Hamile kadın, saç teline ya da ince bir ipe yüzüğünü geçirerek sallar. Yüzük düz bir şekilde dönerse doğacak çocuğun kız, sağa sola sallanarak dönerse doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır. Bir başka

inaniş ise yüzüğün hızı ile ilgidir. Yüzük hızlı dönerse kız çocuğa, yavaş dönerse erkek çocuğa işarettir (Çetinel, 2019: 164-165; Yetkin, 2022: 78; Özgen, 2007: 94; Avcıoğlu, 2017: 144). Yüzük ile yapılan uygulamalar, bir kadın tarafından anne adayının karnının üzerinde yapılır. Ancak kadının kendisi de bu uygulamaya yapabilir. Bir başka fal çeşidi ise tuz ile yapılır. Anne adayının haberi olmadan kafasına bir miktar tuz atılır. Kadın burnunu kaşırsa doğacak çocuk erkek, ağzını kaşırsa doğacak çocuk kız olur (Tozlu, 2017: 29; Ünalın, 2022: 304; Bozyiğit, 2011: 51; Sardarinia, 2016: 34). Cinsiyet tahmini için “kelle açma” adı verilen kafatası falına bakılır. Büyükbaş bir hayvanın kafatası ikiye ayrılır. Kafatasının ortası etli ise doğacak çocuğun kız, kafatasının ortasında et yoksa doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır (Aslan, 2018: 68; Özgen, 2007: 95; Gönenç, 2011: 11; Ünalın, 2021: 304; Altındağ, 2021: 158; Tozlu, 2017: 29). Bu uygulama Kaşkay Türklerinde koyun kellesi ile yapılır (Karaaslan, 2011: 1441). Cinsiyet tahmini için bir başka fal uygulamasında ise karpuz kullanılır. Karpuzun sap olan kısmı yuvarlak olarak kesilir. Halk arasında kapak olarak da adlandırılan bu kısım dörde bölünür. Hamile kadının başından aşağı bırakılır. Yere düşen kabuklardan üçü yeşil biri kırmızı gelirse doğacak çocuk kız; tam tersi durumda doğacak çocuk erkek olur (Aslan, 2018: 68; Altındağ, 2021: 159). Karpuz kabukları ile yapılan doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesine yönelik bu uygulamaya nadiren rastlanılır. Karpuz kabuklarıyla cinsiyet tahmininin yapıldığı bu fal çeşidi diğer fal uygulamalarından farklıdır. Diğer fal çeşitleri genellikle iki ihtimalidir. Örneğin kelle açma falında; kafatasında etin olup olması iki ihtimallidir. Et varsa doğacak çocuğun kız, et yoksa doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır. Bu bağlamda karpuz kabukları ile yapılan falın daha girift bir yapıda olduğu söylenebilir.

Korkuteli’nde çocuğun cinsiyetini anlamak için lale falına bakılır. Çiçek açmamış lale tomurcukları açılır. İçi açılan lalenin rengi kırmızı ise doğacak çocuk kız, pembe ise doğacak çocuk erkek olur (Gönenç, 2011: 11). Bir bardak suya bir kaşık süt konur. Süt bardağın dibine çökerse doğacak çocuk kız, çökmez ise doğacak çocuk erkek olur (Altındağ, 2021: 158). Hamileliğin altıncı ayından itibaren anne adayında süt oluşmaya başlar. Anne sütünden suya bir damla eklenir. Süt aşağı inerse doğacak çocuk erkek, süt su yüzeyinde kalırsa doğacak çocuk kız olur (Sardarinia, 2016: 34). Anne sütünün bir fal aracı olarak kullanılması ilgi çekicidir. Türk kültüründe anne sütü kutsaldır ve geleneksel tedavilerde anne sütünden faydalanılır (Avcıoğlu, 2023: 393-403). Alanya halk inanışlarında ateş kültüyle ilişkili cinsiyet tahmin yöntemleri oldukça yaygındır. Tandıra hamur konur. Hamur yumuşak kalırsa doğacak çocuk kız, sertleşirse doğacak çocuk erkek olur. Ocağa şap atılır. Şapın şekli sivri olursa doğacak çocuğun erkek, yuvarlak ise doğacak çocuğun kız olacağına inanılır. Bir başka uygulama da murt yaprağı ile yapılır. “*Hamile kişi murt yaprağını tandırdaki ateşe atar. Eğer yaprak çatırdayarak yanarsa kızı olacağına, sessiz bir biçimde yanarsa oğlu olacağına inanılır.*”

(Ünalın, 2021: 304). Lahana kaynatılıp suyunun içerisine birkaç damla gebe kadının idrarı eklenir. Suyun rengi mora dönerse erkek çocuk, pembeye dönerse kız çocuk olacaktır (Avcioğlu, 2017: 144). Yere bir tülbent atılır. Kaplumbağa tülbentin üzerinden geçerse erkek, geçmezse kız olur. Hamile kadın bir arpa tanesine idrarını yaparak toprağa gömer. Hiç sulanmadan arpa tanesi yeşerirse doğacak çocuğun erkek, yeşermese doğacak çocuğun kız olacağına inanılır (Yetkin, 2022: 78). Mevlitten sonra gelinin kırmızı duvağını bir erkek ve bir kız çocuk oklava ile açmaya çalışır. Hangi çocuk daha önce duvağı açmayı başarırsa doğacak çocuğunun cinsiyeti o olur (Özgen, 2007: 96). Kurşun eritilip toprağa dökülür. Kurşunda delik varsa kız çocuğa, kurşunda delik yoksa erkek çocuğa işaretir (Avcioğlu, 2017: 144). Doğacak çocuğa zıbın hazırlayan kadın, zıbını başının üzerine koyar ve bir odada sessizce bekler. Odaya ilk giren erkek ise doğacak çocuğun erkek, kadın ise doğacak çocuğun kız olacağına inanılır (Çinpolat, 2009: 35). Bulgaristan Türklerinde evlenen çiftler, gerdek gecesinden sonraki sabah bahçeye darı atar. Atılan darıya ilk olarak tavuk gelirse çiftin kız çocuk sahibi olacağına, horoz gelirse erkek çocuk sahibi olacağına inanılır (Alkır, 2020: 66-67).

Türk kültüründe, fal ile doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesine yönelik birçok tekniğin uygulandığı görülür. Yüzük, makas-bıçak ve tuz ile doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesi halk arasında en yaygın olarak bilinen ve uygulanan fal teknikleridir. Makas-bıçak ve tuz fallarında benzetmeler yapılarak doğacak çocuğun cinsel organı tespit edilmeye çalışılır. Hamile kadının kafasına tuz döküldükten sonra elini burnuna atması erkek çocuğun elini ağzına atması kız çocuğun habercisi olduğuna inanış, doğacak çocuğun cinsel organının tespitine yönelik bir uygulamadır. Kelle açma yöntemi ile yapılan cinsiyet tahminlerinin çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Çok eski fal tekniklerinden bir diğeri ise hamile kadının idrarı kullanılarak yapılan uygulamalardır. Hamile kadının idrarı ile yapılan fal tekniklerine birçok toplumda rastlamak mümkündür. M.Ö. 1350 yılına ait olduğu tespit edilen Berol Papirusun'da (Hotun, 1990: 11), idrar ile yapılan uygulamalardan bahsedilir. İki ayrı saksıya arpa ve buğday ekilir. Kadın, idrarı ile bunları sular. Arpa tohumu çimlenirse doğacak çocuğun kız, buğday tohumu çimlenir ise doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır. Türk kültüründe doğacak çocuğun cinsiyetinin belirlenmesine yönelik yapılan uygulamalar arasında ateş kültünün yaygın olarak kullanıldığı görülür. Ocağa şap ya da hamur atılması (Alanya) ve kurşun eritilerek toprağa dökülmesi (Giresun) ateş kültü ile ilgili fal yöntemleridir. Türk kültüründe kutsiyet atfedilen ateşin gelecekte haber vermesi, hastalıklardan arınma sağlaması, insanları kötü ruhlardan koruması vb. gibi birçok özelliği mevcuttur.

Kültür, bir milleti millet yapan ve onu diğer milletlerden ayıran ve farklı kılan unsurlar bütünüdür (Türkan ve Atahan, 2017: 222). Folklore ürünleri toplumsal hafızada yerini alan ve

sözlü kültür ortamında kuşaktan kuşağa aktarılan bilgilerdir. Dolayısıyla folklore ürünlerinin toplumsal işlevleri mevcuttur. Bascom'un (2010: 71-83) işlevsel modeline göre *hoşça vakit geçirme ve eğlenme, toplumsal değerlere ve törelere destek verme, kültürel unsurların genç kuşaklara aktarılması ile genç kuşakları eğitime ve kişisel baskılardan kurtulma* olmak üzere folklorun dört işlevi vardır. Bu işlevlere, İlhan Başgöz folklorun beşinci işlevi olarak *protesto işlevini* ilave eder (1996: 2). Türk kültüründe fal kültü ile doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesine yönelik uygulamalar daha çok folklorun hoşça vakit geçirme ve eğlenme işlevi ile ilgilidir.

Türk kültüründe çocukta bulunan özelliklerin daha sonra doğacak olan çocuğun cinsiyeti hakkında bilgiler vereceği yönünde inanışlar oldukça yaygındır. Doğan çocuğun yüzü erkek çocuğa benziyor ise daha sonra olacak çocuk erkek olur (Altındağ, 2021: 159; Aslan, 2018: 69). Kadının bir önceki çocuğunun alınına ve perçemine bakılır. Çocuğun perçemi havaya kalkmış ise sonraki doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır (Çifçi, 2019: 74). Doğan kız çocuğunun alınında ve ensesinde kırmızı çizgiler var ise arkasından doğacak çocuk erkek olur. Yeni doğan çocuğun burnunun etrafında belirgin şekilde mavilik varsa sonraki çocuk erkek, mavilik yoksa kız olur (Yetkin, 2022: 78). Doğum sırasında bebeğin eşinin arasındaki kordonun üzerinde fasulye şeklinde düğümler varsa sonraki doğacak bebek erkek olur (Özgen, 2007: 95). Yeni doğan çocuğun alınında belirgin bir damar varsa sonraki çocuğun erkek olacağına inanılır (Çinpolat, 2009: 35). Örneklerden anlaşılacağı üzere Türk kültüründe doğan çocuğun fiziksel özelliklerinden yola çıkarak bir sonraki çocuğun cinsiyeti ile ilgili yorumların yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu örnekler fal kültü ile ilişkilidir.

Dinsel ve Büyüsel Uygulamalarla Cinsiyet Tahmini

Sedat Veyis Örnek büyüü; "*Bilinen yollarla sağlanamayan şeyleri elde etmek, birine zarar vermek ya da zarardan korunmak için birtakım gizli güçleri kullanarak doğayı ve doğa yasalarını zorla etkileme amacı güden işlemlerin tümüne büyü denir.*" şeklinde tanımlar (2014: 130). Türk kültüründe doğacak çocuğun cinsiyetini belirlemek amacıyla büyüsel yöntemlere başvurulur. Şunu ifade etmeliyiz ki Türk kültüründe büyü ile yapılan uygulamalar doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmininden ziyade kadere müdahale edilerek istenilen cinsiyeti belirlemek amacıyla kullanılır. Örneğin, Erdemli halk inanışlarında sürekli kız çocuğu olan kişi alıç ağacına yedi taş atarak "*Kızı bıraktım, oğlana başladım.*" der (Çetinel, 2019: 164-165). Bu uygulamaya benzer bir uygulama Tarsus yöresinde görülür. Erkek çocuk sahibi olmak için alıç ağacına üç defa taş atılır. "*Alıç taşıladım, kızı boşladım, oğlana başladım.*" denir. Bu uygulamayla bir sonraki çocuğun erkek olacağına inanılır (Dilek, 2021: 38). Uygulamalarda alıç ağacına yedi veya üç taş atılması dikkat çekicidir. Türk kültüründe üç ve yedi sayısı kutsal

kabul edilen formülistik sayılardır. Özellikle taşlama eyleminin alıç ağacına yapılışının mitolojik kökenleri mevcuttur. Türk mitolojisinde alıç ağacı kutsaldır ve dinsel ve büyüsel uygulamalarda yaygın olarak kullanılır. Erkek çocuk sahibi olmak amacıyla yapılan bu uygulamalarda formülistik sayıların (üç ve yedi) ve alıç ağacının kullanılması uygulamalara büyüsellik kazandırmıştır.

Alanya halk inanışlarında hamile kadın, bir erkek çocuğun gevişini yerse doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır (Ünalın, 2021: 305). Yeni gelinin erkek çocuk sahibi olması için kucağına erkek çocuk verilir (Aslan, 2018: 68; Altındağ, 2021: 159; Tozlu, 2017: 29). Bazı yörelerde işlevsel olarak gelinin kucağına erkek çocuğun verilmesine benzer şekilde yeni çiftin yatağına erkek çocuk oturtulur. Erkek çocuk sahibi olmak için Bismil sınırları içinde bulunan Hasan Mansur Türbesi ziyaret edilir (Aslan, 2018: 67). Erkek çocuk sahibi olmak için adak ve kurban adanması, son doğan kız çocuklarına “Yeter, Döndü, Döne, Durdu” vb. gibi adların verilmesi (Örnek, 1995: 136), gelinin yatağına oğlan çocuğu oturtulması ve kutsal mekânların (türbe, yatır vb.) ziyaret edilmesi dinsel ve büyüsel uygulamalardır. Yukarıdaki örneklerde “ırvasa” yönteminin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. İrvasa yöntemi, bir olguyu başka bir olguya aktarma veya dönüştürme olarak tanımlanabilir. Halk hekimliğinde ırvasa yöntemine çok sık başvurulur. Hasta olan bir kişinin sağlıklı bir kişinin yanına yatırılarak sağlıklı kişinin etkisiyle hastalıktan kurtulacağına inanış ve hastalığın idrar yolu ile ağaç, taş vb. gibi unsurlara aktarılması ırvasa yöntemlerine örnektir. Halk hekimliğinde kullanılan bu yöntemin doğacak çocuğun cinsiyetini belirlemek için de uygulandığı görülür. Hamile kadının erkek çocuğun gevişini yemesi, yeni gelinin kucağına erkek çocuk verilmesi ve çiftin yatağında erkek çocuğun oturtulması veya yuvarlanması dinsel ve büyüsel bir uygulama olan ırvasa yöntemi ile ilgilidir.

Rüya ile Cinsiyet Tahmini

Rüya Arapça kökenli bir sözcük olup düş ve hayal anlamındadır. Genel anlamda rüya uyku esnasında insan zihninde canlanan hayallerdir (Kuzubaş, 2007: 305). İnsanoğlu var olduğu andan itibaren rüya olgusunu anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu çabalar psikoanalitik halk bilimi kuramlarını ortaya çıkarmıştır. Psikoanalitik halk bilimi kuramı; Wunt, Freud ve Jung adı verilen okullarında gelişen halk bilimi kuramlarındandır. Çobanoğlu'na göre kuramın en yaygın uygulayıcısı Sigmund Freud ve takipçileridir (2008: 153). Freud, her rüyanın arkasında etkin bilinçli düşünce ve isteklerin bulunduğunu ifade eder. Rüya dediğimiz şey uyku sırasında bilinçdışı zihinsel işleyişin sonucudur (Akot, 2010: 222). Genel olarak psikoanalitik kuramın savunucuları, rüyaları kültürün oluşumunda ve çeşitlenmesinde önemli bir unsur olduğunu iddia eder.

Rüya, Türk dünyası destan anlatılarında en yaygın karşılaşılan ortak motiflerden birisidir (Turgunbayer, 2007: 99). Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan ve Uluğ Türk'ün, Göç Destanı'nda Böğü Kağan'ın, Manas Destanı'nda Kanıkey ve Manas'ın, Dede Korkut Hikayelerinde Salur Kazan'ın gördüğü rüyalar ve bu rüyaların yorumlanması akabinde cereyan eden olaylar rüya motifine örnek olarak gösterilebilir (Kurt ve Kurt 2015: 241-244). Türk kültüründe rüyanın gelecekte haber verme işlevine halk anlatılarında yaygın olarak rastlamak mümkündür.

Türk halk inanışlarına göre gebelik sürecinde hamile kadının gördüğü rüyalar doğacak çocuğun cinsiyeti hakkında bilgi verir. Hamile kadının rüyasında salatalık, acur veya armut görmesi doğacak çocuğun erkek olacağına işarettir. Hamile kadın rüyasında elma, yumurta veya domates görmesi ise doğacak çocuğun kız olacağına habercisidir. Rüya at veya güçlü hayvanlar (kurt, ayı vb.) görülmesi erkek çocuğu müjdelir. Rüya kadınlara özgü eşyalar (altın yüzük, altın bilezik, takı, süs eşyası, ayna vb.) görülür ise doğacak çocuk kız, erkeklere özgü eşyalar (tüfek, silah, kılıç vb.) görülür ise doğacak çocuk erkek olur. Anne adayları rüyasında ay görürse erkek, güneş görürse kız çocuğunun olacağına inanılır (Altındağ, 2021: 159; Ünalın, 2021: 304, Dağı, 2013: 213; Karaaslan, 2011: 1441). Altay Türkleri halk inanışlarında hamile kadının rüyasında düğme görmesi doğacak çocuğun kız olacağına işarettir:

Barlu kiji tana-topçı tüjenze, kıs balalu bolor.

Hamile kadın düşünde düğme görse, kız çocuğu olur (Dilek, 1996: 97).

Anne adayına doğacak çocuğun cinsiyetinin rüya aracılığı ile bildirildiği yönünde anlatılar mevcuttur: “Gerdek gecesi gelin rüyasında yaşlı bir kadın görmüş. Kadın, geline 3 oğlu olacağını söylemiş. Yıllar sonra gelinin gerdek gecesi gördüğü bu rüya gerçekleşmiş ve 3 erkek evlada sahip olmuş.” (Özgen, 2007: 96). Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere cinsiyet tahmini uygulamalarında, rüyaların gelecekte haber verme fonksiyonlarının günümüzde de canlılığını koruduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Deneme-yanılma ve gözlem sonucunda elde edilen halk bilgileri ile doğacak çocuğun cinsiyetinin belirlenmesine yönelik uygulamalar, Türk halk inanışlarında oldukça yaygındır. Bu uygulamalar toplumsal hafızada canlılığını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Çalışmada, Türk kültüründe doğacak çocuğun cinsiyetinin belirlenmesine yönelik uygulamalar; aşerme durumuna göre cinsiyet tahmini, bebeğin anne karnındaki hareketlerine ve konumuna göre cinsiyet tahmini, anne adayının fiziksel ve ruhsal özelliklere göre cinsiyet tahmini, fal kültürü ile

cinsiyet tahmini, dinsel ve büyüsel uygulamalarla cinsiyet tahmini ve rüya ile cinsiyet tahmini olmak üzere altı grupta tasnif edilmiştir.

Genel olarak Türk kültüründe doğacak çocuğun cinsiyetinin tespit edilmesi için rasyonel uygulamalar tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak az da olsa doğacak çocuğun cinsiyetini belirlemek amacıyla dinsel ve büyüsel yöntemlere de başvurulduğu görülür. Örneğin, Erdemli ve Tarsus halk inanışlarında alıç ağacının taşlanması dinsel ve büyüsel bir uygulamadır. Dinsel ve büyüsel bu uygulama, cinsiyet tahmininden ziyade daha çok cinsiyet tayinine yönelik bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Sürekli kız çocuğu olan ve bir erkek evlat sahibi olmak isteyen aileler tarafından alıç ağacı taşlanarak yazgı değiştirilmeye çalışılır. Dolayısıyla halkın çaresiz kaldığı durumlarda, dinsel ve büyüsel uygulamalara başvurduğu görülür.

Türk kültüründe cinsiyet tahminine yönelik uygulamalarda gelecekte haber almak amacıyla fal yöntemlerine başvurulur. Makas-bıçak, tuz, yüzük, karpuz kabuğu ve kaplumbağa ile doğacak çocuğun cinsiyeti belirlenmeye çalışılır. Şunu ifade etmek gerekir ki fal ile yapılan cinsiyet tahminleri halk arasında kabul gören uygulamalar değildir. Doğacak çocuğun cinsiyetinin tahmini için fala bakılması folklorun eğlence fonksiyonu ile ilgilidir. Halkın boş zamanlarını değerlendirmek ve hoşça vakit geçirmek amacıyla uyguladığı yöntemlerdir.

Hamilelik sürecinde anne adayındaki fiziksel ve ruhsal değişiklikler doğacak çocuğun cinsiyeti hakkında bilgiler verir. Nitekim halk arasında en çok kabul gören ve en yaygın uygulamalar, hamilelik sürecinde anne adayının gözlemlenmesi sonucu elde edilir. Hamilelik sürecinde anne adayının kalçaları genişliyorsa doğacak çocuğun kız olacağı inancı binlerce yıl gözlemlenmiş ve başarılı sonuçlar alındıktan sonra halk hafızasında yerini almıştır. Neden-sonuç bağlantısına göre bir anne adayının kalçaları normal bir hamile kadına göre daha fazla genişlemiş ise aynı koşullar altında aynı nedenler, benzer sonuçları vereceğinden doğacak çocuk büyük bir ihtimalle kız olacaktır. Bu noktada Türk halkının cinsiyet tahmini için en çok kullandığı yöntemlerde nedensellik ilkesinin benimsediğini söylemek yerinde olacaktır.

Yazar Katkıları: Metnin tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akot, B. (2010). *Freud'un rüya yorum metodu*. Din Bilimleri Dergisi, 10 (1), 213-235.
- Aktaş Küçükay, T. (2019). Artvin merkez köylerinde halk hekimliği uygulamaları derleme, inceleme, tasnif, (Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.
- Alkır, Y. (2020). Bulgaristan Türklerinin halk inanışları: Şumnu ve çevresi (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Altındağ, N. (2021). Siirt'in Kurtalan ilçesinde halk hekimliği uygulamaları (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Aslan, M. Y. (2018). Silvan (Diyarbakır)'da halk hekimliği (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Atalay, B. (2021). *Divanü Lûgat-it Türk (dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Avcıoğlu, İ. (2017). *Şebinkarahisar halk hekimliği uygulamaları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Avcıoğlu, İ. (2023). Türk halk hekimliğinde anne sütü. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 393-403.
- Bascom, W. R. (2010). Folklorun dört işlevi. (F. Çalış, Çev.). *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 2* kitabı içinde (s. 71-86). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Başgöz, İ. (1996). Protesto: Folklorun beşinci işlevi (fonksiyonu). Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı içinde (s. 1-4), Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Boratav, P. N. (1973). *100 soruda Türk folkloru* (inanışlar, töre ve törenler, oyunlar). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozyiğit, N. (2011). Gaziantep'te halk hekimliği merkez, (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Çetinel, E. (2019). Erdemli'de halk hekimliği uygulamaları ve inanışları (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Çifçi, T. (2019). Adıyaman ve çevresinde halk inançları ve halk hekimliği (Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Çinpolat, S. (2009). Karaçay halk inanışları ve uygulamalarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesi: Tokat örneği (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Çobanoğlu, Ö. (2008). *Halk bilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dağı, F. (2013). Türk halk anlatılarında halk hekimliği üzerine bir araştırma (Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Dilek İ. (2021). *Türk mitoloji sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (1996). Altay Türklerinde halk inanışları. *Bilig*, 3, 96-101.
- Dost, E. (2018). Trabzon ve Giresun yöresi Çepnilerinde eski Türk inanışlarının izleri (Yüksek Lisans Tezi). On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Ergin, M. (2014). *Dede korkut kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gönenç, A. (2011). Antalya ili Korkuteli ilçesinde halk inanışları ve halk hekimliği (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güldemir, M. K. (2008). Afyon-Bolvadin ve çevresi halk inanışları ve uygulamaları (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gümüş, Ş. (2021). Türk kültüründe sihir/büyü ve fal: Türk destanlarından örneklerle. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1.(50), 1-20.
- Hotun, N. (1990). İstanbul ili halkalı yöresindeki kadınların gebelik ve doğuma ilişkin geleneksel inanç ve uygulamaları (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Karaaslan, M. (2011). Kaşgay Türklerinde doğum çevresinde gelişen inanç ve pratikler. *Electronic Turkish Studies*, 6 (3), 1435-1448.
- Koksun Ölmez, A. (2019). Kürtlerde halk hekimliği ve halk inanışları Hakkâri Rındık (Geçimli) köyü örneği (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Kurt, S. ve B. Kurt. (2015). Türk devlet kültüründe rüya. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 239-246.
- Kuzubaş, M. (2007). İlkellere ait anlatılarda rüya motifi. *Electronic Turkish Studies*, 2 (1), 305-316.
- Örnek, S. V. (1995). *Türk halkbilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, S. V. (2014). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Özdemir, C. (2009). Havza ilçesinin genel folklorik yapısı. *Journal of International Social Research*, 2 (7), 185-206.
- Özgen, Z. N. (2007). Adana (merkez) halk hekimliği araştırması (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Sardarinia, E. (2016). Doğu Azerbaycan halk kültüründe geçiş dönemleri (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Saygı, E. (2018). İnebolu halk kültüründe halk hekimliği (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Shukur, M.I. (2021). Kerkük Türkmenleri arasında yaşayan geleneksel halk hekimliği uygulamaları (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Sümbüllü, Z. (2010). Fal ve falcılık kavramı ekseninde Türk kültür tarihinde fal ve kehânet. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17.43, 55-72.
- Tanyıldızı, E. (2015). Elâzığ halk kültüründe doğum âdetleri. *Electronic Turkish Studies*, 10 (12), 1067-1084.
- Tozlu, S. (2017). Çorum ili halk inançları ve halk hekimliği (Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.
- Tuğra A. (2019). Mudurnu (Bolu) yöresi halk hekimliği (Yüksek Lisans Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tulan, A. (2020). İzmir menemen bölgesi doğum adetleri. *Asya Studies*, 4 (14), 51-62.
- Turgunbayer, C. (2007). Türk dünyası destanlarında ortak motifler üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 24, 93-102.
- Türkan, H. K. ve Atahan, O. (2017). Hatay / Ovakent Özbeklerinde evlilik. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (52), 222-237.
- Ünalın, Ö. (2021). Alanya'da halk hekimliği (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yalçın, H. ve N. Koçak. (2013). Gebelikle ilgili geleneksel inanç ve uygulamalar ve Karaman örneği. *Kent Akademisi*, 6 (13), 18-34.
- Yetkin, F. (2022). Bitlis'te halk hekimliği (Yüksek Lisans Tezi). Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş.

Öğretmen ve Öğrencilerin Gözünden Türk Dili ve Edebiyatı Derslerinde Öğrenci Merkezli Yöntem ve Tekniklerin Kullanımı

Bünyamin EREN*

Fatih VEYİS**

Öz

Bu çalışmada Türk dili ve edebiyatı öğretiminde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanımının öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmış, elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. BDNVAY programlarından MAXQDA 2022 programı kullanılarak verilerin kodlanması ve analizi yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde öğretmen ve öğrencilerin verdiği bilgiler den hareketle Türk dili ve edebiyatı derslerinde en çok tercih edilen yöntemin anlatım yöntemi ve soru-cevap yöntemi olduğu; tartışma yöntemi, rol oynama yöntemi, işbirlikli öğrenme yöntemi ve problem çözme yönteminin kullanılan diğer yöntemler olduğu görülmektedir. Yapılan görüşmelerde sınıfların kalabalıklığı, üniversite yerleştirme sınavına yönelik kaygı hem öğretmenler hem de öğrenciler tarafından öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılmasına engel olarak belirtilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda sınıfların kalabalık olması, maddi imkânsızlıklar ve bazı okul idarecilerinin geleneksel yöntem ve tekniklere önem vermesi gibi nedenlerin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılmasını engellediği sonucuna varılmıştır. Öğretmenlerin öğretim yöntem ve tekniklerini üniversite eğitimleri sürecinde bilgi düzeyinde öğrendikleri, staj sürelerinin yetersiz olması nedeniyle uygulama imkânını ancak atandıktan sonra elde ettikleri görülmüştür. Bu durumun öğrenci merkezli eğitim sürecinin oluşturulması bakımından sorun oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci merkezli eğitim, öğretim yöntem ve teknikleri, Türk dili ve edebiyatı öğretimi.

The Use of Student-Centered Methods and Techniques in Turkish Language and Literature Lessons from the Perspective of Teachers and Students

Abstract

In this study, it is aimed to evaluate the use of student-centered methods and techniques in teaching Turkish Language and Literature according to the opinions of teachers and students. In the study, case study design, one of the qualitative research methods, was used. Research data was collected using a semi-structured interview form, and the data obtained was analyzed by content analysis. Data was coded and analyzed using the MAXQDA 2022 program, one of the BDNVAY programs. Based on the information given by teachers and students in the interviews, it was determined that the most preferred methods in Turkish Language and Literature courses were the lecture method and the question and answer method; Discussion method, role playing method, cooperative learning method and problem solving method are other methods used. In the interviews, crowded classes and anxiety about the university placement exam were stated by both teachers and students as obstacles to the use of student-centered methods and techniques. As a result of the research, it was concluded that reasons such as crowded classes, financial difficulties and some school administrators' emphasis on traditional methods and techniques prevent the use of student-centered methods and techniques. It has been observed that

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı Erzurum, bunyamin.eren@ogr.atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5787-3249

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Erzurum, fatih.veys@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4874-7643
(Makale türü: Araştırma makalesi)

teachers learned teaching methods and techniques at a knowledge level during their university education, and that they only had the opportunity to practice them after being appointed due to insufficient internship periods. It has been concluded that this situation creates a problem in terms of creating a student-centered education process.

Keywords: Student-centered education, teaching methods and techniques, Turkish language and literature teaching.

Geliş/Received: 16.10.2023

Kabul/Accepted: 21.11.2023

Etik Kurul Beyanı: : Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (23.12.2022 tarih ve 14/18 sayılı) etik kurul onayı alınmıştır.

Giriş

Sosyal bir varlık olan insanın diğer bireyleri doğru anlaması ve algılaması, etkili iletişim kurabilmesi; dil becerilerinin gelişmiş olması ve bu becerilerini sosyal yaşamına uygulayabilmesiyle mümkündür. Eğitim sistemimizde öğrencilerde ana dili kullanma becerilerini artırmak ve dil bilinci oluşturmak amacıyla ilköğretimde Türkçe dersleri verilmektedir. Ortaöğretimde ise öğrencilere okuduklarını ve dinlediklerini incelik ve derinlikleriyle kavratarak hem sözlü hem de yazılı dilde Türkçenin söylenişine ve estetik görünüşüne itina göstermelerini sağlamak amacıyla Türk dili ve edebiyatı dersine yer verilmiştir.

Edebiyat, kişiyi hem ruhsal yönden olgunlaştırıp eğitirken hem de onun dış dünyaya açılmasını sağlayan dilini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Çetin, 2019:181). İnsanın doğuştan sahip olduğu yeteneklerinin belirlenmesi, işlenip geliştirilmesi; sosyal ve insani değerlerin öğretilmesi, kişisel yetenekleri fark ettirilerek bunları daha etkili bir şekilde kullanabilmesinin sağlanması, kişisel ihtiyaçlarını giderebilmesi ve kendi sorunlarını çözebilmesini sağlayacak becerilerin kazandırılması ise eğitimin temel işlevleridir (Çetişli, 2006). Ülkemizde eğitimin en çok tekrar edilen tanımına göre eğitim, bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme süreci olarak değerlendirilmektedir (Ertürk, 1972: 12). Bireyde istedik yönde davranış değişikliği oluşturmak için belirli bir plan ve program dahilinde gerçekleştirilen etkinlikler öğretimi meydana getirmektedir (Dal ve Tatar, 2022:1).

Eğitimin okullarda önceden belirlenmiş bir plan dâhilinde gerçekleştirilmesine öğretim denilmektedir. “Öğrenme” ve “öğretme” kavramları birbirini tamamlayan kavramlar olup süreç, öğrenci açısından ele alındığında öğrenme olarak adlandırılmaktadır (Akçay, 2014). Bu süreçte davranışı kazanacak kişi öğrenen, davranışın kazanılmasında yardımcı olan kişi ise öğretendir. Tüm bu bilgiler ışığında Türk dili ve edebiyatı dersi, öğrencilerin kültürel birikimi ve bakış açısını geliştirirken öğrencilerin ana dilinde yetkinleşmeleri, dilin inceliklerinin farkına vararak farklı açılardan düşünebilmeleri üzerinde etkili olmaktadır.

Dil ve edebiyat öğretimi sahip olduğu özellikler bakımından duygu ve düşünce eğitimini de kapsayan bir süreçtir. Edebiyat eğitimi, öğrencilerde estetik zevk ve anlayış oluşturmak, öğrencilere edebî eserleri açıklamak ve tanıtmak, onlara estetik zevk kazandırmak, onların zihin dünyalarını geliştirerek kendilerini yazılı ve sözlü olarak doğru ve eksiksiz ifade edebilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Öğrencilerin anlama ve anlatma becerilerini geliştirerek yapıcı ve yaratıcı düşünebilen duyarlı bireyler olarak yetişmelerini amaçlayan dil ve edebiyat öğretiminde, öğrencilerin süreç içerisinde etkin kılınması, yaratıcı uygulamalara yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir (Çelik, 2018: 4). Bu noktada Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin sahip olduğu yöntem ve teknik bilgisinin Türk dili ve edebiyatı öğretim programında belirtilen hedef, beceri ve kazanımlara ulaşılmasındaki belirleyici ögeler arasında yer aldığı söylenebilir.

Öğretim alanlarının sahip olduğu bilgi alanının özelliklerine göre farklı yöntem ve teknikler, öğretim sürecinde farklı tarzlarda kullanılabilir. Doğal olarak Türk dili ve edebiyatının öğretiminde de dersin doğasına, amacına ve hedeflerine uygun yöntem ve tekniklerin tercih edilmesi öğretim sürecinin niteliğini artırmada önemli bir gerekliliktir. Dolayısıyla dil ve edebiyat öğretimi sürecinin etkili ve verimli olarak gerçekleştirilebilmesi için öğretim etkinlikleri güncel eğitim yaklaşımları kapsamında planlanmalı, derslerde tek bir yöntem ve tekniğe bağlı olmadan etkinlikler çeşitlendirilmelidir. Ayrıca öğrencinin derse aktif katılımının artırılması ve çok sayıda duyu organına hitap edilmesinin de eğitimde verim ve başarıyı artıran hususlar olduğu bilinmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Türk dili ve edebiyatı öğretiminde derslerin dinleterek ve baktırarak değil, öğrencinin aktif olarak katılmasını sağlayacak yöntem ve teknikler uygulayarak yürütülmesi dersin etkililiğini artırmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da bir tek yöntemle yetinmek yerine, yöntem zenginliği ve çeşitliliğini sağlamaktır (Kavcar, 1993: 35). Tüm bu bilgilerden hareketle öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin dil ve edebiyat öğretiminde dersin verimliliği ve öğrenci başarısı açısından önemi açıkça anlaşılmaktadır.

Öğrenme ve öğretmeye dayalı eğitim uygulamaları, yaşantı sonucunda süreç içerisinde değişen ve gelişen bir özelliğe sahiptir. Güncel eğitim programlarında, farklı kaynaklardan bilgi edinen, daima değişim ve gelişim içerisinde olan, öğrenenin çalışmalarını ve gösterdiği çabaları merkeze alan eğitim yaklaşımlarına önem verilmektedir. Çağdaş eğitim anlayışı kapsamında öğrenen, uyarıcıları eski bilgilerinden yola çıkarak anlamlandırmakta ve öğrenen birey eğitimin her aşamasında merkezde yer almaktadır. Öğrenci merkezli öğrenme yaklaşımının oluşmasında Bilgiyi İşleme Kuramı, Çoklu Zekâ Kuramı, Sosyal Gelişim Kuramı, Bitişiklik Kuramı, Yapıcı Kuram ve Bağlaşımcılık Kuramı gibi öğrenme kuramları rol oynamaktadır (Temizkan, 2010). Derslerde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılması, öğrencilerde farklı düşünme

becerilerin kazanılması, öz güven gelişimi, karşısındakinin düşüncelerine saygılı olma, kendini özgür bir şekilde ifade edebilme gibi davranışları edinmeleri konusunda olumlu bir etkiye sahiptir. Öğrencilerin aktif olarak derslere katılımlarının sağlanması, eleştirel düşünme becerilerini edinmeleri ve öğrendiklerini anlamlandırmaları bakımından etkili olabilmektedir. Sonuç olarak öğrenci merkezli yaklaşımların kullanılmasıyla öğrencilerin hayat boyu kendi öğrenmelerinden sorumlu olmalarının sağlanması örgün eğitim süreçlerinde önemli bir gerekliliktir (Korkmaz, 2007).

Öğrenci, öğretmen, öğrenme ortamı ve öğrenme materyalleri; öğrenci merkezli eğitimin dört temel bölümünü oluşturmaktadır. Öğrenci merkezli eğitimde rehberlik görevini üstlenen öğretmen, öğrenme ortamlarını düzenlemekte ve öğrenme materyallerin verimliliğini artırmak amacıyla faaliyette bulunmaktadır (Maden ve Durukan ve Akbaş, 2011: 257). 2005 yılından itibaren ülkemizde uygulanan öğretim programlarında öğrenci merkezli yapılandırmacı yaklaşım esas alınmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşımın temel felsefesi, ezberleme yerine bilgi üretimini amaç edinen ve çağdaş temellere dayanan eğitim sürecini sağlamayı hedef edinir. Yapılandırmacı yaklaşımla öğrencilerin anlama, sınıflama, sorgulama, ilişki kurma, eleştirme, tahmin etme, sıralama, analiz-sentez yapma, zihninde yapılandırma, değerlendirme, keşfetme, yorumlama, kendini ifade etme, iletişim kurma, bilgiyi araştırma, arkadaşlarıyla iş birliği yapma, tartışma ve ortak karar verme gibi üst düzey becerileri edinmeleri beklenmektedir. Kazanılan bu becerilerin geliştirilmesi, öğrencilerin sahip oldukları dili doğru ve etkili bir şekilde kullanmalarına bağlıdır (Temizkan, 2010: 88).

2005-2006 eğitim-öğretim yılından sonra mevcut eğitim sisteminde "yapılandırmacı yaklaşım" ilkeleri temel alınarak birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler çerçevesinde oluşturulan yeni program, Türk dili ve edebiyatı öğretiminde öğrencilerin metni analiz etme, eleştirel düşünme, metni farklı yönleriyle anlama ve yorumlama becerisi kazanmaları ve bu kazanımlardan hareketle estetik zevk edinmeleri hedeflenmiştir. 2005 Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'ndan sonra yapılan değişiklikler sonucunda sırasıyla 2011, 2015, 2017 ve 2018 öğretim programları uygulamaya konulmuştur. Günümüzde 2018 Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı uygulanmakta olup mevcut öğretim programının amaçları şu şekilde belirtilmiştir:

Okul öncesi eğitimi tamamlayan öğrencilerin bireysel gelişim süreçleri göz önünde bulundurularak bedensel, zihinsel ve duygusal alanlarda sağlıklı şekilde gelişimlerini desteklemek; ilkokulu tamamlayan öğrencilerin gelişim düzeyine ve kendi bireyselliğine uygun olarak ahlaki bütünlük ve öz farkındalık çerçevesinde, öz güven ve öz disipline sahip, gündelik hayatta ihtiyaç duyacağı temel düzeyde sözel, sayısal ve bilimsel akıl yürütme ile sosyal becerileri ve estetik duyarlılığı kazanmış, bunları etkin bir şekilde kullanarak sağlıklı hayat yönelimli bireyler olmalarını sağlamak; ortaokulu tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle millî ve manevî

değerleri benimsemiş, haklarını kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren, “Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi”nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış bireyler olmalarını sağlamak; liseyi tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda ve ortaokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle, millî ve manevi değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş, üretken ve aktif vatandaşlar olarak yurdumuzun iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunan, “Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi”nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir mesleğe, yükseköğretime ve hayata hazır bireyler olmalarını sağlamak (MEB, 2018: 4).

2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı’nın özel amaçları ise şu şekilde ifade edilmiştir:

1. Edebiyatın doğasını, işlevini, birey ve toplum için önemini kavramaları,
2. Edebî metinler aracılığıyla Türkçenin inceliklerini, Türk edebiyatının tarih içinde gösterdiği değişim ve gelişimi tanımları,
3. Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları,
4. Dinleme, okuma, yazma ve konuşma stratejilerini doğru ve uygun şekilde kullanarak etkili iletişimciler olmaları,
5. Metinler aracılığıyla okuduğunu anlama ve eleştirel okuma becerilerini geliştirmeleri ve okuma alışkanlığı kazanmaları,
6. Çeşitli kaynaklardan elde ettikleri bilgileri, soruları cevaplamak, çözüm önerileri üretmek, bulgularını paylaşmak vb. amaçlar için analiz etmeleri ve değerlendirmeleri amaçlanmaktadır (MEB, 2018: 12-13).

Bu bilgiler ışığında 2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı’nın esas aldığı yaklaşımları;

- Öğrenme öğretme süreci öğrenci için anlamlı ve bütünleştirici olmalıdır,
- Öğrenme öğretme süreci değer odaklı olmalıdır,
- Öğrenme öğretme süreci motive edici olmalıdır,
- Farklı öğretim yaklaşımları ve stratejileri bir arada ve dengeli şekilde kullanılmalıdır,
- Öğrenme öğretme sürecinde bilgi ve iletişim teknolojileri aktif şekilde kullanılmalıdır (Calp ve Aslan, 2019) şeklinde de ifade etmek mümkündür.

2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı’nın güncel ihtiyaçlara cevap verme açısından daha kapsamlı olması ve çeşitli zekâ türlerine hitap etmesiyle birlikte, 2005 programı temel alınarak geliştirilmiş bir öğretim programı olduğu kabul edilebilir (Atabay, 2020). 2018 programı, hedeflerinden de anlaşılacağı üzere, öğrencilerin duygusal, zihinsel ve bedensel

yönden öz farkındalık, kişisel yeterlilik ve öz yaşam becerilerini destekleyen nitelikler taşımaktadır. Merkezde edebî metinlerin yer aldığı 2018 programı, dil becerilerini metin üzerinden geliştirmeyi amaçlamaktadır (Atabay, 2020).

Sonuç olarak Türk dili ve edebiyatı öğretimi sürecinde, hazır bilginin öğretmen tarafından servis edilmemesi buna karşın öğretmenin yerinde ve doğru rehberliği ile birlikte öğrencilerin bilgiye ulaşmalarının önemi üzerinde durulmaktadır (Yazar, 2014). Buna göre öğretim süreçlerinde öğrenci merkezli yaklaşımların kullanılmasında öğretmenlerin süreci yönlendirme durumları ve öğrencilerin bu süreç üzerindeki algılarının tespit edilmesi, süreç hakkında bilgi sahibi olmak ve süreci iyileştirebilmek açısından önemli görülmektedir. Bu araştırmada da buna uygun olarak Türk dili ve edebiyatı öğretiminde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanımının öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca uygun olarak araştırmanın temel problemi “*Türk dili ve edebiyatı öğretiminde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanım durumu öğretmen ve öğrenci görüşleri açısından nasıldır?*” şeklinde ifade edilmiştir. Temel problemden hareketle araştırmada cevap aranan alt problemler ise şu şekildedir:

1. Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklere yönelik aldıkları eğitimlerle ilgili görüş ve önerileri nelerdir?
2. Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli öğretim yöntemlerini kullanmaya engel durumlara ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin derslerinde öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri seçme nedenleri nelerdir?
4. Türk dili ve edebiyatı dersinde öğrencilerin öğrenme ortamlarına ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin görüşleri nelerdir?
6. Öğrenciler Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan hangi yöntem ve teknikleri daha yararlı bulmaktadır?

Yöntem

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Nitel durum çalışmalarının temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlikli bir şekilde araştırılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek 2021). İçerik bakımından “Durum çalışması; halk sağlığını, topluluk çalışmalarını, eğitimi, sosyal ve topluluk sorunları ve çatışmalarını içermektedir.” (Yin, 2017). Durum çalışmaları, “nasıl” ve “niçin” sorularını temel almakta, araştırmacının kontrol

edemediği bir olgu ya da olayın detaylı olarak incelenmesine imkân tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2021). Ayrıca durum çalışması, birkaç hafta gibi kısa bir zaman diliminde yapılabileceği gibi bir iki yıl süren çalışmalarda odaklanmış sorularla, gözlemler, sesli veya görsel kayıtlarla varsa yazılı kaynak ve belgelerle derinlikli betimlemeler yapmayı, tematik temelde mantıksal çıkarımlarla örüntüler oluşturmayı ve yorumlar getirmeyi amaçlar (Seggie ve Bayyurt, 2015).

Bu çalışmada bütüncül çoklu durum deseni kullanılmıştır. Bütüncül çoklu durum deseni, birden fazla durumun bir analiz birimi kullanılarak her durumun kendi içerisinde bütüncül olarak ele alınıp karşılaştırmalı bir şekilde çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek 2021). Bütüncül çoklu durum deseninde araştırmacı her durum için aynı veri toplama araçlarıyla veri toplayarak karşılaştırılabilir verilere ulaşmalıdır (Seggie ve Bayyurt, 2015). Bu çalışmada farklı ortaöğretim okullarından öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanımıyla ilgili öğretmenlerle görüşülmüş ve alınan cevapları karşılaştırabilmek amacıyla ve uygulamadaki karşılığı görebilmek için öğrencilerle de görüşme yapılmıştır.

Araştırma Grubu

Bu araştırmada nitel araştırmalarda tercih edilen araştırmaya katılanların araştırmanın amacına hizmet etmesi ilkesine dayanan amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2021). Amaçlı örnekleme yöntemi, araştırılan problemlere çözüm sunacak zengin bilgi içeren durumları belirlemeyi amaçlar. Bu yüzden amaçlı örnekleme çoğu durumda, olgu ve olayların belirlenip anlamlandırılmasında büyük katkı sağlamaktadır (Tarhan, 2015). Buna göre araştırma problemine uygun olarak çalışma grubunu Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri ve bu dersi alan ortaöğretim öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde öğrenci ve öğretmenlere ulaşmada zamandan ve maddi kaynaklardan tasarruf sağlamak adına Erzurum ili merkez ilçelerinde yer alan okullar seçilmiştir. Ancak okulların seçiminde meslek lisesi, Anadolu lisesi, Anadolu imam hatip lisesi ve fen lisesi olmak üzere okul türünde çeşitlilik sağlanmıştır. Öğrencilerin seçiminde daha öncesinde görüşme yapılan öğretmenlerin ders verdiği öğrenciler olmasına dikkat edilerek öğretmen ve öğrencilerden toplanan verilerin yorumlanabilmesinde tutarlı bir zemin oluşturulmuştur. Öğrenci ve öğretmenlerin sayılarının belirlenmesinde ise veri doygunluğuna ulaşılmasına dikkat edilmiştir. Çalışma grubu 10 öğretmen ve 10 öğrenciden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Türk dili ve edebiyatı dersinde kullanılan yöntem ve tekniklerin öğretmen ve öğrenci görüşleri açısından değerlendirilebilmesini sağlamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme;

kolay analiz etme, görüşülen kişinin kendini rahat ifade etmesini sağlama ve derinlemesine bilgi elde etme imkânları sağlamaktadır (Büyüköztürk vd., 2017). Görüşme formları geliştirilirken alan yazın taraması yapılmış ve görüşme soruları bu bilgiler ışığında oluşturulmuştur.

Araştırmada öğretmen ve öğrencilere yönelik iki adet yarı yapılandırılmış görüşme formu yer almaktadır. Öğrencilere yönelik form soruları oluşturulurken öğrenci eğitim seviyesi göz önünde tutulmuştur. Görüşme formunun oluşturulması aşamasında Türk dili ve edebiyatı eğitimi alanında uzman en az iki öğretim üyesi tarafından inceleme yapılması sağlanarak geçerlik ve güvenilirlik teyidi yapılmış ve uzman görüşleri dikkate alınarak görüşme formlarında gerekli değişiklikler yapılmıştır. Görüşme formları öğretmenlere yönelik görüşme formu ve öğrencilere yönelik görüşme formu olmak üzere iki ayrı formdan oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Üniversite Etik Kurulundan gerekli izinler alındıktan sonra belirlenen okullara gidilerek idareci, öğretmen ve öğrenciler çalışma hakkında yazılı ve sözlü olarak bilgilendirilmiş ve görüşmelerin yapılacağı paydaşlarla bir takvim oluşturulmuştur. Görüşmeler, öğrenci ve öğretmenlerle belirlenen takvim doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilen veriler, daha kolay ve sağlıklı bir değerlendirme yapmak amacıyla belirli kategorilere göre analiz edilmiştir. Öğretmen ve öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda işlenen bilgiler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Sonuçların raporlanmasında katılımcılar öğretmen 1 (Ö1), öğretmen 2 (Ö2); öğrenci 1 (Öğr. 1) öğrenci 2 (Öğr. 2) şeklinde kodlanarak ifade edilmiştir. Verilerin analizi süreci aşağıdaki sıraya göre gerçekleştirilmiştir:

1. Görüşme sırasında yapılan ses kayıtlarının dinlenerek konuşmaların metne dönüştürülmesi,
2. Kayıtların tekrar dinlenerek oluşturulan metinlerle karşılaştırılması,
3. Görüşme formlarında yer alan bilgilerle ses kayıtlarına ait metinlerin karşılaştırılması,
4. Verilerin okunması ve bilgilerin kodlanması,
5. Elde edilen kodlara yönelik temaların belirlenmesi,
6. Kodların, grupların ve temaların birbiriyle ilişkilendirilerek ele alınması,
7. Elde edilen bilgilerin yorumlanması,
8. Bulgulara ulaşılarak değerlendirmelerin yapılması.

Analiz süreci öğretmen ve öğrenciler için ayrı ayrı yapılmıştır. Elde edilen veriler Saldana'nın (2017) güvenilirliğini desteklediği elle analiz yöntemiyle yorumlanmıştır. "Nitel veri analizinde kod, daha sonraki örüntü saptama, sınıflandırma, teori oluşturma ve diğer analitik süreçler amaçları için her bir veriye yorumlanan anlamı sembolize eden ve bu nedenle atfedilen, araştırmacı tarafından oluşturulan bir yapıdır." (Saldana, 2017). Çok sayıda kişinin katılımıyla yapılan akademik çalışmalar ya da bağımsız araştırmalarda verilerin kodlanması ve analizinde BDNVAY programlarının kullanılması kaçınılmazdır (Saldana, 2022). Bu sebeple bu çalışmada da elektronik kodlama BDNVAY programlarından MAXQDA 2022 programı kullanılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Bilimsel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik büyük önem arz etmektedir. Nitel araştırmalara yöneltilen en büyük eleştiri, verilerin geçerlilik ve güvenilirliği konusudur. Bilimsel bir araştırmada geçerliği iç ve dış geçerlik şeklinde incelemek mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Güvenirlik ise benzer ortamlarda aynı sonucun elde edilip edilmemesi (dış güvenilirlik) ve başka araştırmacıların aynı veriyi kullanarak aynı sonuca ulaşip ulaşmamasına (iç güvenilirlik) ilişkindir (Sığı, 2018: 136). Nitel çalışmalarda iç geçerliği artırmak için kullanılan yöntemler uzun süreli etkileşim, derinlik odaklı veri toplama, çeşitleme, uzman incelemesi, katılımcı teyidi şeklinde sıralanabilir (Creswell, 2009). Bu kapsamda çalışmanın iç geçerliğini artırmak için aşağıdaki önlemler alınmıştır.

- *Derinlik odaklı veri toplama:* Görüşme sonrası elde edilen veriler yazıya aktarılıp birçok kez okunduktan sonra farklı nitelikteki katılımcıların cevapları çeşitli yönlerden birbiriyle karşılaştırılmıştır.
- *Çeşitlendirme:* Farklı nitelikteki okullardan öğrenci ve öğretmenler sürece dahil edilerek çalışmanın inandırıcılığı artırılmaya çalışılmıştır.
- *Uzman incelemesi:* Çalışma sonucunda elde edilen bilgi ve bulgular, iki uzman tarafından incelenmiştir.
- *Katılımcı teyidi:* Yapılan görüşmelerden hemen sonra katılımcılara görüşme sürecinde verilen bilgiler özetlenerek onayları alınmıştır.

Nitel araştırmalarda araştırma sorularının geçerliğini artırmak amacıyla ayrıntılı betimleme ve amaçlı örnekleme yöntemi kullanılabilir (Sığı, 2018: 145). Araştırmanın yöntemi, verilerin toplanması, analizi süreci ve çalışma grubu detaylı olarak planlanmıştır. Yapılan görüşmeler sırasında alınan ses kayıtları ve tutulan notlar, bulguların oluşturulmasında göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmada tutarlılığı sağlamak amacıyla tutarlılık incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Tüm aşamalar kayıt altına alınmıştır. Her aşamadan sonra uzman görüşü

alınarak gerekli düzeltmeler yapıp sonraki aşmalara geçilmiş ve böylece tutarlılığın sağlanması amaçlanmıştır.

Yapılan çalışmanın teyit edilebilirliği, teyit incelemesi yöntemiyle yapılmıştır. Teyit incelemesi bir uzmanın araştırmanın ham verilerinden hareketle ulaşılan yargıların teyit edilip edilemediğini incelemesi şeklinde yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırmada gerekli gördüğü durumlarda ham veriler (görüşme soruları ve cevaplar, ses kayıtları ve kayıtların yazıya aktarılmış hâli) ve bulgular karşılaştırılarak incelenmiştir.

Bulgular

Yapılan çalışmada öğretmen ve öğrencilerle yapılan görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmış ve sorulara verilen cevaplar tek tek detaylı bir biçimde incelenip öğretmenlerin ve öğrencilerin verdiği cevaplar doğrudan alıntılanarak bulgular desteklenmiştir. Araştırmanın temel amacından hareketle altı alt amaç belirlenmiştir. Öğretmen ve öğrencilerle yapılan görüşmeler araştırma soruları çerçevesinde analiz edilmiştir.

“Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklere yönelik aldıkları eğitimlerle ilgili görüş ve önerileri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen bulgular.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri nasıl öğrendikleri ve aldıkları eğitime yönelik görüş ve önerilerini belirlemek amacıyla “*Öğretim yöntem ve teknikleri nasıl öğrendiniz?*”, “*Aldığımız eğitim yeterli mi?*”, “*Önerileriniz nelerdir?*” soruları yöneltilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden edebiyat fakültesi mezunu olanlar; öğretim yöntem ve teknikleriyle lisans sonrası pedagojik formasyon eğitimi aldıkları süreçte, yüksek lisans yaparken ve KPSS’ye hazırlanırken tanıştıklarını ifade etmiştir. Edebiyat Fakültesi mezunu Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri, yöntem ve tekniklerin uygulanması ile ilgili olarak staj sürecinin kısıtlı olması ve uygulama imkânının yeterli olmaması nedeniyle yöntem ve teknikleri nasıl uygulayacakları konusunda yeterli eğitim almadıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan eğitim fakültesi mezunu Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri ise lisans ya da yüksek lisans eğitimleri sürecinde öğretim yöntem ve tekniklerini bilgi düzeyinde öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Fakat Eğitim Fakültesi mezunu Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri; staj süresinin yetersizliği nedeniyle öğrendikleri bilgiler doğrultusunda öğretim yöntem ve tekniklerini uygulama imkânı bulamadıklarını ancak atandıktan sonra uygulayabildiklerini belirtmişlerdir.

“Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin derslerinde öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri seçme nedenleri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen bulgular.

Araştırmaya katılan öğretmenler, derslerinde soru-cevap yöntemi ve anlatım yöntemini daha çok kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu duruma gerekçe olarak da soru-cevap yönteminin ekonomik olması, Türk dili ve edebiyatı dersi için uygun bir yöntem olması ve önceki konularla köprü kurabilmesi, sınıfların kalabalık olması, öğrencilerin üniversite yerleştirme sınavlarına yönelik kaygıları, müfredatın yoğunluğu sebebiyle yetiştirememeye kaygısı durumlarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde rol oynama yöntemi, tartışma yöntemi, işbirlikli öğrenme yöntemi ve problem çözme yönteminin kullanıldığı belirtilmiştir. Öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin dersi eğlenceli hâle getirdiği, öğrenilen bilgilerin daha kalıcı olmasını sağladığı ve isteksiz öğrencilerin derse katılımını artırdığı araştırmaya katılan öğretmenler tarafından belirtilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin kullandıkları yöntem ve teknikler

	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Ö8	Ö9	Ö10	Toplam
Öğrenci Merkezli Yöntemler											
Bireyselleştirilmiş Öğretim Yöntemi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İşbirlikli Öğrenme Yöntemi	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	3
Rol Oynama Yöntemi	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	3
Örnek Olay Yöntemi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tartışma Yöntemi	1	1	0	0	0	1	0	0	0	1	3
Soru-Cevap Yöntemi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10
Problem Çözme	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Öğretmen Merkezli Yöntemler											
Anlatım Yöntemi	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	9
TOPLAM	4	3	2	3	3	4	3	2	2	3	29
N= Belgeler/Konuşmacılar	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10

Tablo 1’de MAXQDA 2022 programı kullanılarak yapılan analiz sonucunda araştırmaya katılan öğretmenlerin derslerinde hangi yöntemleri kullandıkları, kullanılan yöntem çeşitliliği ve toplam yöntem sayısı hakkında bilgi verilmektedir. Derslerde en çok soru-cevap yöntemi ve anlatım yönteminin kullanıldığı görülmektedir.

“Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli öğretim yöntemlerini kullanmaya engel durumlara ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen bulgular.

Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılmasına engel durumlar içerisinde en çok dile getirilen durum sınıfların kalabalık olması ve sınıfta disiplini sağlayamama kaygısıdır. Görüşme yapılan okullarda sınıf mevcutlarının çoğunlukla 25-30 civarında olduğu, öğrenci sayısının öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri uygulama açısından sıkıntı oluşturduğu belirtilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenler öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılmasına engel bir diğer durum olarak müfredatın yoğunluğu ve buna bağlı olarak öğrencilerdeki üniversite yerleştirme sınavı kaygısı olduğu belirtilmiştir. Zira üniversite yerleştirme sınavının ezber gerektirdiği ve öğrencilerde kısa sürede

fazla bilgi edinip sınava hazırlanma beklentisinin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılmasına engel teşkil ettiği belirtilmiştir. Okul dışı etkinliklerin (gezi, tiyatro etkinliği vb.) maliyet gerektirmesi, okul idarelerinin genel yargıları ve derslerin gürültüsüz işlenmesi beklentisi gibi düşünceleri öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılmasına engel diğer durumlar olarak belirtilmiştir. Ayrıca sayısal ağırlıklı liselerde öğrencinin kendisine daha çok puan getirecek derslere ağırlık vermesi nedeniyle Türk dili ve edebiyatı derslerine yeterli özeni göstermemesi öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılmasına engel teşkil ettiği bu liselerde görev yapan öğretmenler tarafından belirtilmiştir.

“Öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı dersinde öğrenme ortamlarına ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen bulgular.

Öğrencilerle yapılan görüşmelerde Türk dili ve edebiyatı dersinde öğrenme ortamıyla ilgili en çok sınıfların kalabalık oluşu hususunu şikâyet ettikleri görülmektedir. Öğrenciler okulun fiziki şartları ve teknolojik durumu hakkında olumlu ya da olumsuz görüş belirtmemekle birlikte öğrenme ortamlarından genel olarak memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Yapılan görüşmelerde öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı derslerine yönelik olumsuz algılarının olmadığı fakat öğretmenlerin öğrencilerin derslere aktif katılımı konusunda gerekli ortamı oluşturmaya yönelik çok fazla etkinlik yapmadıklarına dair ifadelere ulaşılmıştır.

“Öğrenciler Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan hangi yöntem ve teknikleri daha yararlı bulmaktadır?” sorusundan hareketle elde edilen bulgular.

Öğrencilerle yapılan görüşmelerde Türk dili ve edebiyatı derslerinde ağırlıklı olarak anlatım yöntemiyle birlikte soru-cevap yönteminin kullanıldığı ve bu yöntemlerin öğrencileri sınava hazırlama bakımından yararlı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan öğrenciler tarafından öğrencinin aktif katılımının olduğu yöntem ve tekniklerin bilgilerin kalıcılığı ve dersin eğlenceli geçmesi bakımından daha yararlı olduğu dile getirilmiştir.

“Öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen bulgular.

Öğrencilerin dersin işleniş sürecine ilişkin verdiği bilgiler ışığında öğrenci merkezli yöntemler arasında en çok kullanılan yöntemin soru-cevap yöntemi olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrenciler, öğretmenlerin bu yöntemi konuyu anlattıktan sonra anlatılanları pekiştirmek amacıyla kullandıklarını ifade etmiştir. Çoğunlukla öğretmenlerin ders anlatırken önce konuyla ilgili bilgileri öğrencilere yazdırıp ardından da açıklamalar getirerek konuyu sınıf ortamında pasif bir şekilde dinleyen öğrencilere anlattığı belirtilmiştir.

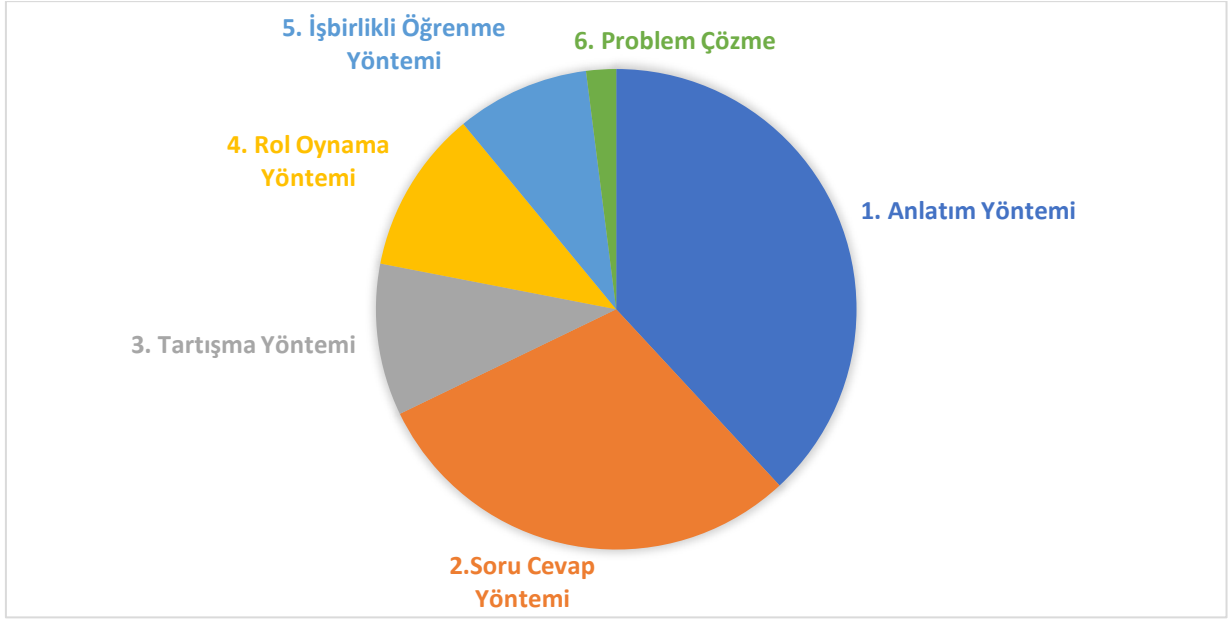
Öğrencilerle yapılan görüşmede öğrencilere yöneltilen “Öğretmeniniz Türk dili ve edebiyatı dersinde herkesin katılabileceği veya grupların katılabileceği tartışma ortamları oluşturuyor mu? Örnek verir misiniz?” sorusuna olumlu yanıt veren öğrenciler, derste tartışma yönteminin kullanıldığını ve bu yöntemin diğer arkadaşlarının görüşlerini, öğrenmeleri ve olayları farklı açıdan görebilme imkânı sağladığını belirtmişlerdir.

Araştırma sürecinde yapılan görüşmelerde Türk dili ve edebiyatı derslerinde tiyatro ve canlandırma ortamlarına yönelik sorulara olumlu yanıt veren öğrenciler, ders sürecinde yapılan bu tür etkinliklerin kendilerini özgürce ifade etmeleri ve dersin eğlenceli geçmesi bakımından etkili olduğunu belirtmiştir. İşbirlikli öğrenme ortamlarına yönelik sorulara olumlu yanıt veren öğrencilerin ifadelerinden, küçük grup çalışmaları ve birleştirme (jigsaw) tekniğinin uygulandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Öğrenci görüşleri doğrultusunda Türk dili ve edebiyatı dersinde öğretmenlerin kullandıkları yöntem ve teknikler

	Öğr. 1	Öğr. 2	Öğr. 3	Öğr. 4	Öğr. 5	Öğr. 6	Öğr. 7	Öğr. 8	Öğr. 9	Öğr. 10	Toplam
Öğrenci Merkezli Yöntemler											
Bireyselleştirilmiş Öğretim Yöntemi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İşbirlikli Öğrenme Yöntemi	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	2
Rol Oynama Yöntemi	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	3
Örnek Olay Yöntemi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tartışma Yöntemi	1	0	1	0	1	0	0	0	1	0	4
Soru-Cevap Yöntemi	1	1	0	1	0	0	1	1	1	1	7
Öğretmen Merkezli Yöntemler											
Anlatım Yöntemi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10
TOPLAM	4	2	3	3	4	1	2	2	3	2	26
N= Belgeler/Konuşmacılar	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10

Tablo 2’de araştırmaya katılan öğrencilerin görüşleri doğrultusunda Türk dili ve edebiyatı derslerinde öğretmenlerin hangi yöntemleri kullandıkları, kullanılan yöntem çeşitliliği ve toplam yöntem sayısı hakkında bilgi verilmektedir. Derslerde en çok soru-cevap yöntemi ve anlatım yönteminin kullanıldığı, araştırma kapsamındaki tüm okullarda anlatım yönteminin kullanıldığı, Türk dili ve edebiyatı derslerinde öğrenci merkezli yöntem çeşitliliğinin az olduğu ve derslerin çoğunlukla öğretmen merkezli işlendiği görülmektedir.

Şekil 1. Türk dili ve edebiyatı dersinde kullanılan yöntem ve tekniklerin kullanım durumu

Şekil 2’de öğretmen ve öğrenci görüşmelerinden elde edilen verilerin ortalama değerleri baz alınarak Türk dili ve edebiyatı derslerinin işlenişinin genel durumu ele alınmaya çalışılmıştır. Şekil 2’de görüldüğü gibi Türk dili ve edebiyatı dersleri büyük çoğunlukla anlatım yöntemi ve soru-cevap yöntemiyle işlenmektedir. Tartışma yöntemi, rol oynama yöntemi, işbirlikli öğrenme yöntemi ve problem çözme yönteminin de azımsanmayacak derecede kullanılan yöntemler olduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri ve lise öğrencileriyle Türk dili ve edebiyatı dersinin işlenişine yönelik yapılan görüşmelerden elde edilen veriler önce ayrı ayrı ele alınmış ve bütüncül veri elde etmek için görüşmelerden elde edilen sonuçlar birlikte değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlar alt problemler çerçevesinde tartışılarak sunulmuştur.

“Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli yöntem ve tekniklere yönelik aldıkları eğitimlerle ilgili görüş ve önerileri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen sonuçlar.

Bir öğretmenin ilgili alan bilgisinin üst düzey olması onun derste verimli olacağı, öğrencilere sahip olduğu bilgileri etkili aktarabileceği anlamına gelmez. Dolayısıyla öğretmen bilgilerinin öğrencilere verimli bir şekilde aktarmazsa başarılı olmuş sayılamaz. Öğretmenlerin alanlarına ait bilgileri öğrencilere aktarmada formasyon bilgileri ve staj sürecindeki tecrübeleri büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla öğretmenlik uygulamalarının verimliliğini artırmak ve öğretmenlik mesleğine aday öğretmenleri hazır hâle getirebilmek için öğretmenlik uygulaması

süresi artırılarak öğretmen adaylarının ders planı ve materyali hazırlama, uygulama imkânı veren ders sayıları artırılmalı ve öğretmen adaylarının kendilerini özgür hissetmeleri sağlanmalıdır (Gündoğdu vd., 2018). Bu araştırmada öğretmenlerin öğretim yöntem ve tekniklerini nasıl öğrendiği, üniversitede aldıkları eğitimin yeterliliği ve önerileri durumuyla ilgili yapılan görüşmelerde öğretmenlerden edebiyat fakültesi mezunu olanların öğretim yöntem ve tekniklerini lisans eğitiminden sonra formasyon sürecinde ve KPSS'ye hazırlanırken öğrendikleri ve formasyon sürecinin kısa olması ve bu süreçte uygulama imkânının yetersiz olması nedeniyle yöntem ve teknikleri nasıl uygulayacaklarını öğrenemedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim fakültesi mezunu öğretmenlerin öğretim yöntem ve tekniklerini lisans ya da yüksek lisans eğitimleri sürecinde bilgi düzeyinde öğrendiklerini fakat öğretmenlik uygulaması sürecinin kısa olması ve öğrendikleri bilgileri uygulama imkânını yeteri düzeyde bulamadıkları sonucuna varılmıştır. Kısaca öğretmen adaylarının atanmadan önce yöntem ve teknikleri sadece bilgi düzeyinde öğrendikleri, öğrendiklerini uygulama imkânının yeteri kadar verilmediği ve uygulama imkânını ancak atandıktan sonra elde ettikleri sonucuna varılmıştır.

“Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri derslerinde hangi öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri seçmektedir ve seçme nedenleri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen sonuçlar.

Türk dili ve edebiyatı derslerinde öğretmenlerin öğretim yöntem ve tekniklerini kullanım durumuyla ilgili yapılan görüşmelerde soru-cevap, anlatım, tartışma, işbirlikli öğretim, problem çözme ve rol oynama yöntemlerini kullandıkları sonucuna varılmıştır. Çetin (2019), bu araştırmayla benzer şekilde Türk edebiyatı, dil ve anlatım derslerinde sıklıkla kullanılan yöntem ve teknikleri; anlatım, işbirliğine dayalı öğrenme (grup tartışması), soru-cevap, dramatizasyon, sentez, tümevarım ve tümdengelim olarak belirtmiştir.

Öğretim yöntem ve tekniklerinden en çok tercih edilenin anlatım (takrir) yöntemi olduğu ve buna gerekçe olarak da sınıfların kalabalık olması, öğrencilerin üniversite yerleştirme sınavlarına yönelik kaygıları, müfredatın yoğunluğu ve müfredatı yetiştirememe kaygısı gösterilmektedir. Yeşilyurt'un (2013) benzer amaçla yaptığı çalışmada sınıfların kalabalıklığı, müfredatı yetiştirme, zaman tasarrufu, konuları yetiştirmek, kolay uygulanabilir bir yöntem olması ve öğrencilerin hazırbulunuşluklarını eşit seviyeye getirmek için çoğunlukla anlatım yöntemini kullandığı sonucuna varmıştır.

Soru-cevap yönteminin fazla tercih edilmesine ise önceki öğrenilenlerle bağ kurabilmesi ekonomik olması ve konu sonunda tekrar imkânı sağlaması gerekçe olarak gösterilmektedir. Türk dili ve edebiyatı derslerinde, birincil materyal olarak metinler tercih edilirken soru-cevap yöntem ve teknikler arasında en çok tercih edilenlerdendir. Soru- cevap yöntemi, Türk dili ve

edebiyatı derslerinin her aşamasında sağladığı pek çok fayda nedeniyle sık sık kullanılmakta olan bir yöntemdir (Yazıcı, 2017).

Öğrencilerin derse karşı tutumlarını olumlu yönde etkileyen etkenlerden biri de öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerdir. Oluşan bu etkiyi, öğrencilerin hazırbulunuşlukları ve mevcut öğrenme alanı değiştirebilecek faktörlerdir (Yağan, 2022). Eskimen'in (2014) yaptığı çalışmada Türk dili ve edebiyatı ile dil ve anlatım derslerinde öğrencilerin metinleri anlayıp yorumlama ve estetik zevk edinmeleri amacıyla tartışma, canlandırma, problem çözme ve açıklama yöntem ve tekniklerini kullanmalarının gerektiği belirtilmiştir. Yaptığımız bu çalışmada ağırlıklı olarak anlatım ve soru-cevap yöntemleri kullanılsa da Türk dili ve edebiyatı derslerinde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerden; tartışma, işbirlikli öğrenme, problem çözme ve rol oynama yöntemlerinin de kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde sınıfların kalabalıklığı, müfredatın yoğunluğu sınav kaygısı gibi nedenlerden dolayı bu yöntem ve teknikler az kullanılsa da kullanıldığı durumlarda kalıcı öğrenmelerin gerçekleşmesi ve dersin daha eğlenceli hâle getirmesi yapılan görüşmelerde ulaşılan sonuçlardandır.

“Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli öğretim yöntemlerini kullanmaya engel durumlara ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen sonuçlar.

Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli öğretim yöntemlerini kullanmalarına engel durumlara ilişkin yapılan görüşmelerde sınıfların kalabalık olması ve buna bağlı olarak sınıfta disiplini sağlayamama gibi hususlar, dile getirilen temel durumlardır. Araştırmamızın bulgularıyla benzer şekilde Altun ve Çakan'ın (2008) öğrencilerin sınav başarılarına etki eden etmenleri belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmalarında, kalabalık sınıfların öğrencilerin derse aktif katılımını engellediği ve bunun sonucu olarak öğrenci başarı durumunun olumsuz etkilendiği belirlenmiştir. Ayrıca, sınıf öğrenci sayılarını düşürmenin, öğrencilerin sorularının daha ayrıntılı cevaplandırılmasını, ev ödevlerinin miktarını, öğretmen-öğrenci etkileşiminin durumunu ve öğrenci sorularına öğretmenin olumlu tepki vermesini artırdığı da söylenmektedir (Hattie, 2002; akt. Altun ve Çakan, 2008).

Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli öğretim yöntemlerini kullanmalarına engel bir diğer durum, öğrencilerdeki sınav kaygısıdır. Çünkü üniversiteye giriş sınavları ezber odaklı olduğundan öğretmenler de öğrencilerin sınavda başarılı olmalarını sağlamak amacıyla konuları sınav odaklı anlatmak zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca sayısal ağırlıklı liselerde öğrenciler sınavda fazla puan getiren derslere daha fazla önem verirken Türk dili ve edebiyatı derslerini önemsemediği sonucuna varılmıştır. Arslan ve Güneşli (2008), araştırmalarında sayısal sınıflarda okuyan öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı derslerine ilgisiz

davrandıkları, ödevleri zamanında yapmadıkları ve derse gerekli önemi göstermediklerini belirtmişlerdir. Kayabaşı ve Karadağ (2021), Türk dili ve edebiyatı derslerinin işlenişleriyle ilgili öğretmen görüşlerini inceledikleri çalışmalarında edebiyat sorularının üniversiteye giriş sınavındaki katsayılarının sayısal, sözel ve eşit ağırlık bölümlerinde aynı olmadığı fakat ders sayısının aynı olmasının öğrencilerde derse olan ilgileri bakımından farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Erdem (2013), lise öğrencilerinin Türk dili ve edebiyatı dersiyle ilgili görüşlerini incelemek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmada Anadolu meslek lisesi ve Anadolu öğretmen liselerinde okuyan öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı dersine yönelik tutumlarının Anadolu liseleri ve fen liselerinde okuyan öğrencilere göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Demir'in (2016) Türkiye'deki edebiyat eğitimi üzerine bir değerlendirme konulu çalışmasında yazar ve eser adlarının ezberletilmesini esas alan eğitim yerine edebî metinlerin sanatsal özelliklerinin ön plana çıkarıldığı, öğrenci merkezli öğrenme ve öğretme hedefli eğitimin benimsenerek analiz ve sentez temelli bilginin yapılandırılmasının hedeflenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bayazıt'ın (2012) Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin Türk edebiyatı ile dil ve anlatım derslerinde çoğunlukla karşılaştıkları sorunları ele almak amacıyla yaptığı çalışmada öğrencilerin bu derse ilgisiz olmalarını bu dersi baraj dersi olarak görmeleri, ağırlıklı olarak üniversite sınavına yönelik çalışmaları ve okuma alışkanlığı edinmemelerine bağlamaktadır.

Çalışma katılan Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli öğretim yöntemlerini kullanmaya engel diğer durum ise müfredat yoğunluğudur. Bu duruma gerekçe olarak öğretmenlerin müfredatta yer alan kazanımları yetiştirme çabası ve liseler arasında öğrenci hazırbulunuşluğunun aynı ve yeterli olmaması gösterilmektedir. Arslan & Güneyli (2008), çalışmasında sınıfların kalabalıklığı, programın yoğun olması, metinlerin ve etkinliklerinin fazla olması, öğretmenlerin ders anlatırken kitaba bağımlı olarak ders anlatmaları gerektiğini düşünmeleri ve bu düşünceden hareketle öğretmenlerin tüm metinleri işleme çabası içinde olmaları gibi nedenlerden ötürü ders süresinin yetmediği sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçla aynı doğrultuda Bayazıt'ın (2012) yaptığı çalışmada da araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu, kazanımların sayısının fazlalığından kazanımları yetiştirmek için süre sıkıntısı yaşadıklarını ve öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinin yeterli olmadığı gibi nedenlerden dolayı sorunlar yaşandığını belirtmişlerdir. Bozkırlı ve Er'in (2018) Türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programının uygulanabilirliğini öğretmen görüşlerine göre incelemek amacıyla yaptığı çalışmada ders kitaplarındaki etkinlik ve kazanımların çokluğu ders süresinin yetersiz olmasına neden olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli öğretim yöntemlerini kullanmasına engel durumlar ise maddi yetersizlikler ve okul idarelerinin genel yargıları olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Türk dili ve edebiyatı derslerinde gezi, tiyatro gibi etkinliklerin maddiyat gerektirmesi ya da okulun fiziki açıdan yetersiz oluşu bu tür etkinliklerin gerçekleştirilmesinde engel oluşturduğu görülmüştür. Ekici vd. (2009) çalışmalarında okulların fiziki imkânlarının yetersiz oluşu ve velilerin öğrencilerinin ders dışı etkinliklere katılmalarını istemeyişi, okullarda ders dışı etkinliklerin gerçekleştirilmesini engellediğini dile getirmişlerdir. Okullarda sadece öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri uygulama yeterliğine sahip olmasının yanında okul idaresinin de aynı yeterliğe sahip olması ve öğrenci merkezli eğitimin öğrencinin başarısı açısından önemine inanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

“Türk dili ve edebiyatı dersinde öğrencilerin öğrenme ortamlarına ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen sonuçlar.

Türk dili ve edebiyatı dersinde öğrenme ortamlarına ilişkin öğrencilerin en çok şikâyetçi olduğu durumun, sınıfların kalabalık oluşu olduğu görülmektedir. Araştırma neticesinde elde edilen bulgulardan hareketle; öğrenci sayısının fazla olduğu sınıflarda gürültü, sınıf disiplini sağlayamama, ders ve etkinliklere aktif katılamama gibi olumsuz durumların yaşanabileceği görülmektedir. Sınav odaklı ve öğretmen merkezli ders işlenen sınıflarda sınıfların kalabalık olmasının büyük sorun oluşturmadığı da anlaşılmaktadır. Özel ve Bayındır (2008), sınıf öğrenci sayılarının fazla olmasının sınıflarda disiplin sorunu oluşturabileceği, bu durumun derse aktif katılımı engelleyeceği, öğretmenlerin öğrenci merkezli yöntemler yerine geleneksel yöntemleri kullanacağı ve öğrenme sürecinde öğretmen öğrenci ilişkilerinin olumsuz yönde etkileneceğini vurgulamıştır.

“Öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusundan hareketle elde edilen sonuçlar.

Öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan görüşmelerde soru-cevap yöntemi ve anlatım yönteminin en çok tercih edilen yöntem olduğu, yöntem çeşitliliği çok olmasa da öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin her okulda kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Soru-cevap yöntemiyle anlatım yönteminin en çok tercih edilen yöntem olmasında, bu yöntemlerin kullanılmasının okul şartlarına uygun olması, mevcut eğitim programı öğrenci merkezli eğitim esaslarına göre oluşturulmuş olsa da eğitim süreci sonunda yapılan sınavın büyük önem arz etmesi ya da okul ve öğrencilerin başarı durumlarının bu sınava göre değerlendirilmesi gibi etmenler rol oynamaktadır. Ayrıca öğretim programıyla yükseköğretim sınavı içerik bakımından uyussa da ulaşılmak istenen hedefler bakımından birbiriyle örtüşmediği için Türk dili ve edebiyatı öğretimi için istenilen başarıya ulaşılamayacak olup bunun sonucunda öğrencilerde okula aidiyet oluşturamayacaktır (Erdem, 2017). Sonuç olarak Türk dili ve edebiyatı

derslerinde mevcut öğretim programı öğrenci merkezli anlayışla oluşturulmuş olmasına rağmen yöntem ve teknik seçiminde üniversite sınavı ve okul şartlarının belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

“Öğrenciler Türk dili ve edebiyatı derslerinde kullanılan hangi yöntem ve teknikleri daha yararlı bulmaktadır?” sorusundan hareketle elde edilen sonuçlar.

Araştırmamızın son alt problemiyle öğrenci görüşleri ışığında, öğrencilerin yararlı olduğunu düşündüğü ya da en çok etkilendiği yöntemler araştırılmıştır. Öğrenciler, sınav kaygısı nedeniyle kısa sürede fazla bilgi edinmelerini sağlayacak öğretmen merkezli yöntemlerin daha yararlı olduğunu düşünmektedirler. Fakat öğrenciler öğrenci merkezli yöntemlerin de öğrenilenlerin daha kalıcı olması ve dersi daha eğlenceli hâle getirmesi bakımından daha etkili olduğunu düşünmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak öğrenme ortamı ve derste kullanılan yöntemin öğrencinin derse bakış açısı üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Çünkü aktif öğrenme ortamlarında merkezde yer alan öğrenciler, karşılaştıkları sorunlara farklı ve yaratıcı çözümler üretebilme, grupla birlikte çalışma yetisi edinme ve çeşitli araştırma yöntemleri kullanma becerisi kazanacaktır (Temizkan, 2010). Sonuç olarak öğrenci merkezli yöntemlerin, öğrencilerin derse olumlu tutum geliştirmeleri açısından büyük önem taşıdığı söylenebilir (Yağan, 2022).

Öneriler

Yapılan araştırmadan elde edilen sonuçlardan hareketle Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerine, eğitim kurumlarına, diğer ilgililere ve araştırmacılara yönelik bazı öneriler aşağıda sunulmuştur. Öneriler, uygulayıcılar ve eğitim kurumları (Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri, eğitim kurumları ve diğer ilgililer) için öneriler ve araştırmacılar için öneriler olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır.

Araştırma sonuçlarından hareketle uygulayıcılar ve eğitim kurumları için aşağıdaki öneriler yapılmıştır.

- Ortaöğretim kurumlarında derslik sayıları çoğaltılarak sınıf öğrenci sayıları azaltılabilir. Bu sayede öğretim ortamı öğrenci merkezli eğitime imkân sağlayacak şekilde düzenlenebilir.
- Öğrencilerin derste öğrendikleri bilgileri tamamlamak ve hayatla ilişkilendirmelerini sağlamak, toplumda var olan bazı rol ve durumları yakından tanımalarını sağlamak ve öğrendikleri bilgilerin kalıcılığını artırmak amacıyla sınıf dışı etkinliklerin (gezi, görüşme, tiyatro vb.) öğretmen, okul idaresi, Millî Eğitim ve diğer ilgili kuruluşlar işbirliğiyle yapılması ve öğrenci katılımlarının artırılması sağlanabilir.

- Eğitim fakültelerinde ve pedagojik formasyon eğitimi sürecinde eğitim bilimleri alan derslerinin uygulamalı olarak öğretimini sağlamak amacıyla okullardaki staj süreci 4 yıllık üniversite eğitimine yayılabilir. Böylece öğretmen adaylarının tecrübe kazanarak mezun olması sağlanacaktır.
- Üniversiteye yerleştirme sınavlarındaki okul başarı puanının katsayısı artırılabilir. Bu sayede öğrencilerin derse bakış açıları değiştirilebilir.
- Okul yöneticilerine öğretim yöntem ve teknikleri semineri verilerek farklı yöntem ve tekniklerin önemi fark ettirilebilir. Bu sayede okul idarecilerinin farklı yöntem ve tekniklerin kullanımı konusunda öğretmenleri teşvik etmeleri ve onlara destek olmaları sağlanabilir.

Araştırmada Türk dili ve edebiyatı eğitimi alanındaki araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir:

- Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ortaöğretim kurumlarında mevcut okul ve derslik sayısının yeterliği, ihtiyaç durumu ve alt yapı yeterliği araştırılabilir.
- Bu araştırmada Türk dili ve edebiyatı derslerinde öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılma durumu araştırılmıştır. Yapılacak yeni bir çalışmayla Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin öğrenci merkezli yöntem ve teknikleri konusundaki yetkinliği araştırılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. (*Zorunlu beyan*)

Yazar Katkıları: Yazarların katkı oranı aynıdır.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akçay, N. (2014). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Altun, S. A., & Çakan, M. (2008). Öğrencilerin Sınav Başarılarına Etki Eden Faktörler: LGS/ÖSS Sınavlarındaki Başarılı İller Örneği. *İlköğretim Online* , 7 (1) , 2-18 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/ilkonline/issue/8602/107139>.
- Arslan, C., & Güneşli, A. (2008). Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının öğretim ortamlarında karşılaştıkları sorunlara yönelik görüşleri. I. Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Bildirileri. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını.

- Aşkı, A. (2013). A. A. Erişti, D. Bedir, A. Kuzu, I. K. Yurdakul, Y. Akbulut, & A. Aşkı içinde, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Atabay, Y. E. (2020). 2005 , 2015 ve 2018 Türk dili ve edebiyatı öğretim programlarını karşılaştıran bir rapor denemesi.
- Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1-9.
- Bayazıt, Z. (2012). Yayınlanmış yüksek lisans tezi,Türk edebiyatı ile dil ve anlatım derslerinde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Entitüsü.
- Bozkırlı, K. Ç. ve Er, O. (2018). Türk dili ve edebiyatı öğretim programının uygulanabilirliğinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3),, 1931-1946.
- Calp, M. ve Aslan, F. (2019). Dil-anlatım ve türk edebiyatı dersleri 2011 ile 2018 türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programlarının karşılaştırılması ve değerlendirilmesi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 357-369.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. California: Sage Publications.
- Çelik, T. (2018). *Dil ve edebiyat öğretimi*. Ankara: Anı yayıncılık.
- Çetin, İ. (2019). *Dil ve edebiyat öğretim yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çetişli, İ. (2006). Edebiyat eğitiminde edebi metnin yeri ve anlamı. *Milli Eğitim Dergisi*.
- Dal, S., ve Tatar, N. (2022). Temel kavramlar. M. K. Sibel Dal içinde, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (s. 1). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ekici, S., Bayraktar, A. ve Uğur, A. O. (2009). Ortaöğretim kurumlarındaki yöneticilerin ve öğrencilerin ders dışı etkinliklerine bakış açılarının incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6 Sayı:1 , 430-444.
- Erdem, C. (2017). Türk Dili ve edebiyatı öğretimi uygulamaları üzerine bazı tespitler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 50, Sayı:1,, 99-126.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Yelkentepe Yayıncılık.
- Gündoğdu, K., Altın, M. ve Üstündağ, N. (2018). Öğretmen Adayları Öğretmenlik uygulamasında yeterli mi? *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 150-166).
- Kavcar, C. (1993). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kayabaşı, B., & Karadağ, N. (2021). Türk dili ve edebiyatı derslerinin işlenişine ilişkin öğretmen görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 10/3, 1105-1123.
- Korkmaz, İ. (2007). Öğrenci merkezli ders uygulamalarına ilişkin öğrenci görüşleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 293-402.
- Maden, S., Durukan, E. ve Akbaş, E. (2011). İlköğretim Öğretmenlerinin Öğrenci Merkezli Öğretime Yönelik Algısı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dersgisi*, 257.
- MEB. (2018). MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2018). Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı dersi (9, 10, 11, 12. Sınıflar) Öğretim Programı.
- Özmen, H., ve Karamustafaoğlu, O. (2019). *Eğitimde araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Saldaña, J. (2017). *The coding manual for qualitative researchers*. London: Sage Publications.

- Saldana, J. (2022). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı* (A. Tüfekçi, S. N. Şad Çev. Ed.). Pegem Akademi.
- Seggie, F. N., & Bayyurt, Y. (2015). *Nitel araştırma yöntem teknik, analiz ve yaklaşımları*. Ankara: Anı yayıncılık.
- Sığrı, Ü. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tarhan, Ö. (2015). Sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının politik. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 649.
- Temizkan, M. (2010). Öğrenci merkezli öğrenme yaklaşımına göre düzenlenen Türk dili II dersinin konuşma becerisine yönelik tutumlarına etkisi. *MEB*, 40(187), 86-103.
- Yağan, S. A. (2022). Öğrenci Merkezli Yöntem, Teknik ve Stratejilerin Öğrenci Öğrenci Tutumuna Etkisi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17 Sayı: 33, 294-323.
- Yağan, S. A. (2022). Öğrenci merkezli yöntem, teknik ve stratejilerin öğrenci tutumuna etkisi: bir meta analiz çalışması. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17 Sayı: 33, 294-323.
- Yazar, İ. (2014). Yapılandırmacı yaklaşımla Türk dili ve edebiyatı öğretiminde öğretim teknolojileri ve materyal tasarımının önemi. *Yeni Türkiye*, 1151-1156.
- Yazıcı, N. (2017). Türk dili ve edebiyatı öğretiminde çağdaş yaklaşımlar: öğretim yöntemi olarak soruların niteliği ve kullanımı. *Turkish Studies (Elektronik)*, Cilt: 12 Sayı: 17, 535 - 560.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yin, R. K. (2017). *Durum çalışması araştırması*. (İ. Günbayı, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Cinsiyetin Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları Üzerindeki Etkisi: Bir Meta Analiz Çalışması

Muammer YÜKSEL*

Öz

Bu çalışmada öğretmenlerin uzaktan eğitim süreçlerine yönelik tutum düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçtan doğrultusunda bireysel çalışama sonuçlarının birleştirilerek etkilerinin belirlenmesinde meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta analize dahil edilecek çalışmaların belirlenmesinde 2020-2023 yılları arasında Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi, Google Scholar ve Ulakbim'deki tez ve makaleler incelenmiştir. Araştırmanın kapsamına uyan ve etki değeri hesaplanmasına imkan veren 32 çalışma belirlenmiş ve araştırmaya dahil edilerek analizler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca alt grup analizlerinin yapılmasına imkan sunan teknikler kullanılarak sınıf öğretmenliği ve diğer öğretmenlik branşlarında görev yapan öğretmenlerin tutum düzeyleri incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeylerinde cinsiyetin etkisinin küçük olduğu belirlenirken diğer branşlarda orta düzeyde etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Öğretmen, Uzaktan Eğitim, Cinsiyet, Meta-Analiz.

The Effect of Gender on Teachers' Attitudes Towards Distance Education: A Meta-Analysis Study

Abstract

In this study, it was aimed to determine whether the attitudes of teachers towards distance education processes differ according to gender. For this purpose, the meta-analysis method was used to determine the effects by combining the results of individual studies. In determining the studies to be included in the meta-analysis, theses and articles in the Higher Education Council National Thesis Center, Google Scholar and Ulakbim were examined between 2020 and 2023. 32 studies that fit the scope of the study and allow the calculation of the effect value were determined and analyzed by including them in the research. In addition, the attitude levels of teachers working in classroom teaching and other teaching branches were examined by using techniques that allow subgroup analyzes to be made. According to the results of the research, it was concluded that while the effect of gender was small on the attitude levels of classroom teachers towards distance education, it had a moderate effect in other branches.

Keywords: Teacher, Distance Education, Gender, Meta-Analysis.

Geliş/Received: 10.09.2023

Kabul/Accepted: 23.11.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu araştırmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, muammer.8845@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8692-0937
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Uzaktan Eğitim

Uzaktan eğitim, farklı mekânlardaki öğrenci, eğitmen ve öğretim materyallerinin iletişim teknolojileri aracılığı ile bir araya getirildiği kurumsal bir eğitim faaliyetidir. Farklı bir ifade ile uzaktan eğitim, farklı biçimlerle, farklı ortamlarda, birden fazla eğitmenin olduğu veya olmadığı, farklı eğitim örgütlerinde, değişik öğrenme seviyesi ve yaşlarda, değişik teknolojilerle, farklı öğretim yöntem ve yaklaşımlarıyla, farklı felsefi ve stratejik motivasyonlarla gerçekleştirilebilir (Simonsen vd., 2003; Akt. Gülbahar, 2022: 2). Al ve Madran (2004)'a göre uzaktan eğitim farklı coğrafyalarda yaşayan öğrencilerin, öğretmenlerin ve de öğretimde kullanılan materyallerin teknoloji yardımı ile bir araya geldiği eğitim şeklidir. Uzaktan eğitim, mekân ve zaman sınırlaması olmadan gerçekleştirilebilmesi, yaş sınırının olmaması, herkesin katılım gösterebilmesi gibi avantajları ile eğitimde fırsat eşitliğine katkı sağlamaktadır (İşman, 2005). 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan virüs salgını nedeniyle her alanda olduğu gibi eğitim alanında da aksaklıklara neden olmuştur. Virüs salgını nedeniyle eğitim süreçlerine başta okulların kapanması şeklinde sonrasında ise asenkron ve senkron olarak sürecin devam edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte yapılan eğitim uzaktan eğitim olarak yürütülmüştür. Çoğu ülkede okullar kapatılmış ve öğretim süreci uzaktan eğitim platformları aracılığıyla sürdürülmektedir (Daniel, 2020: 92). Türkiye’de okulların kapanması kararı ile MEB, dijital eğitim platformu olan Eğitim Bilişim Ağı’nın (EBA) ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ile işbirliği yaparak uzaktan öğretime geçmiştir. Bu durum uzaktan eğitimin çeşitli yönleriyle değerlendirilmesine fırsat sağlamıştır (Alper, 2020: 45). Yapılan bu yayınlar ve destek süreçleri akabinde asenkron etkinliklere destek amacıyla canlı dersler de gerçekleştirilmiştir (Yüceer, 2022; Özada, 2022; Şahin, 2023). Çevrimiçi eğitim veya uzaktan eğitim, nüfusun birçok farklı kesimi arasında popülerlik kazanarak, eğitim için kabul edilen bir araç haline gelmiştir (Means, Toyama, Murphy, Bakia ve Jones, 2010: 38). Bilgi ve iletişim teknolojileri yardımı ve İnternet/İntranet gibi yerel ve geniş alan ağları aracılığı ile zaman ve mekândan bağımsız olarak bilgiye erişimi ve çoklu ortam uygulamaları ile etkileşim sağlanarak, öğretim etkinliklerinin elektronik öğrenme ortamlarında yürütülmesi “e-öğrenme” olarak tanımlanabilir (Gülbahar, 2022). Alanyazında pek çok kavram birbirleri ile karıştırılmakta ve birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu çalışmada pandemi sürecinde gerçekleştirilen e-öğrenme süreçleri uzaktan eğitim olarak kabul edilerek bu kapsamdaki öğretmenlerin gerçekleştirmiş oldukları eğitim süreçleri incelenmiştir.

Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları

Alanyazın incelendiğinde özellikle son yıllarda öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik

tutum düzeyleri üzerine yapılan araştırmaların fazla olduğu belirlenmiştir. Bunda teknolojik alandaki gelişmelerin ve kullanımındaki yaygınlaşmanın yanında yakın zamanda gerçekleşen COVID-19 salgın sürecinde eğitime devam etmede alternatif olarak kullanılması da yer almaktadır. Öğretmenlerin çalıştıkları kurumlardaki ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik düzenlemelerin yapılması, öğretmenlerin işlerine daha istekli olmalarını ve kendilerini geliştirmelerini sağlayacaktır. Öğretmen motivasyonunun artması öğrenci motivasyonunu doğrudan artıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Bishay, 1996: 153). Öğretmenlerin motivasyonları üzerindeki bu etkiler öğrencilere de yansımaktadır. Bu açıdan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının da öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeyleri üzerinde yansımalarının olması beklenmektedir. Bunların yanında son yıllardaki ani gelişmeler (Covid 19 salgını, deprem gibi) öğretmenlerin tutumlarını şekillendirmede etkili olmuştur. Covid-19 pandemisi sürecinde öğretmenler birçok yeni zorlukla karşılaşmasına rağmen mesleki gelişmelerine devam etmek zorunda kalmıştır. Birçok öğretmen deneyimsiz olmalarına rağmen, yüz yüze eğitim olmadan öğrenme sürecini yalnızca uzaktan eğitimle yürütmek zorunda kalmışlardır (Alper, 2020: 47). Ayrıca yeni teknolojilere ve yeni uygulamalara ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. Bunların başında sanal sınıf uygulamaları ve öğrenme yönetim sistemleri gelmiştir. Covid-19 salgınının getirdiği fiziksel, ekonomik ve psikolojik sorunların yönetilmesinde öğretmenin işini daha da zorlaşmıştır (Düzgün, 2021: 113). Yüz yüze eğitimden çevrimiçi eğitime geçiş, hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin uyum sağlamasını gerektirmiş ve her ikisi de çok sayıda zorlukla karşı karşıya kalmışlardır (Boukranaa vd., 2023: 128). Öğretmenlerin tutum düzeylerindeki değişimlerinde bireysel ve çevresel pek çok faktör etkili olmaktadır. Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarını etkileyen bu faktörler pek çok araştırmada yer edinmiştir. Bunlardan bazıları cinsiyet, kıdem, yaş, yerleşim yeri, eğitim düzeyi, medeni durum gibi değişkenlerdir. Örneğin, Ülkü tarafından 2018’de yapılan bir çalışmada ilk okullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları incelenmiş ve araştırmada öğretmenlerin öğrenim durumu, cinsiyet, kıdem, branş gibi değişkenlere göre uzaktan eğitime yönelik tutumlarında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Benzer şekilde Moçoşoğlu ve Kaya (2020)’nın yapmış olduğu çalışmada öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının cinsiyetlerine, yaşlarına, eğitim durumlarına, çalıştıkları kurum türüne, evlerinde bilgisayar olup olmama ve internet bağlantısı bulunup bulunmama durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği görölürken mesleki kıdemlerine göre ise anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Yumbul (2021) araştırmasında ise COVID-19 sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeylerinde kıdem, branş ve cinsiyet değişkenleri açısından anlamlı farklılık olduğunu belirlemiştir.

Bu bilgiler ışığında COVID-19 pandemisi sürecinde eğitim süreçlerine uzaktan eğitim süreçleriyle devam etmek zorunda kalan öğretmenlerin cinsiyete ve branşa göre uzaktan eğitime

yönelik tutum düzeylerinin farklılaşması durumu araştırmacı tarafından incelenmiştir. Araştırmada eğitim süreçlerinde en çok etkilenen öğrenci, öğretmen ve veli üçgeninde yer alan öğretmenlerin seçilmesinin nedeni uzaktan eğitim süreçlerinin öğretmenlerin tutumlarına yansımaların incelenmek istenmesidir. Alanyazın incelendiğinde öğretmenler üzerinde yapılan tutum çalışmalarına yönelik farklı sonuçların bulunduğu belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde farklı araştırmacılar tarafından farklı sonuçların ele alınması problem durumlarının sonuçlandırılmasında hatalara ve yanlış yorumlanmalara neden olabilir. COVID-19 sürecinde eğitim kurumlarının, ebeveynlerin ve öğretmenlerin öğrencileri öğrenme faaliyetlerine dahil etme yönündeki tüm çabalarına rağmen, eğitimin sürekliliğini sağlamak herkes için zorken öğretmenlerin eğitime bakışları içinde psikolojik zorluklar oluşturmuştur (Goudeau vd., 2021: 1273). Araştırmacı tarafından bu etkiler ve farklı sonuçların birleştirilerek genel olarak incelenmesi ve sonuçların yorumlanarak alanyazına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışmada COVID-19 pandemi sürecinden sonra öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları üzerine yapılan çalışmalar incelenerek tutum düzeylerinin cinsiyet ve görev yapılan branşa göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır.

Yöntem

Meta Analiz

Araştırmada literatür tarama metotlarından olan meta-analiz yönteminden yararlanılmıştır. İlk kez Gene V. Glass (1976) tarafından ifade edilen meta-analiz kavramı, bir araştırma problemindeki birçok çalışmanın sonuçlarını bir araya getiren araştırma yöntemi olarak tanımlanmıştır. Meta-analiz, bireysel çalışmalardan elde edilen sonuçların birleştirilmesi ve yorumlanması amacıyla kullanılan istatistiksel uygulamadır (Glass, 1976: 4; Wolf, 1986: 10). Meta-analiz, bireysel çalışma sonuçlarından elde edilen etki büyüklüklerinin örneklem büyüklüğünü de dikkate alarak yürütülen ve farklı çalışmaların sonuçlarının birleştirilerek sunulmasını sağlayan bir analizdir (Schwarzer, Carpenter ve Rucker, 2015). Meta-analiz farklı çalışma sonuçlarının birleştirilmesine olanak sağlayan bir üst analiz anlamına gelmektedir. Meta analiz sürecinde alt grupların etkileri de incelenebilmektedir. Böylece çalışmada yer alan farklı alt grupların sonuçları karşılaştırılabilir ve etki boyutları ayrıca incelenebilir.

Araştırmada bireysel araştırma sonuçlarının kullanılarak meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta-analiz, niceliksel çalışmaların istatistiksel sonuçlarının sistematik bir şekilde bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şen, 2019: 4). Meta analiz sayesinde farklı yöntemlerin karşılaştırılması amacıyla uygulamalar yapılabilmekte ve bu uygulamalar sonucunda gruplar arasında anlamlı fark olup olmadığı incelenebilmektedir. Bir noktadan sonra uygulamanın anlamlı fark yaratıp yaratmamasından daha önemli bir durum, bu uygulamanın ne

kadar etkili olduğu ile ilgilidir. Meta analiz yöntemi bu etki büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir.

Meta-Analize Dâhil Edilme Kriterleri

Araştırmada kullanılan bireysel çalışmaların belirlenmesinde çalışmalar aşağıdaki kriterlere göre dahil edilmişlerdir.

- 1- 2020-2023 yılları arasında *Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi*, *Google Scholar* ve *Ulakbim*'de taranan Türkçe dilinde makale ve tez çalışmaları,
- 2- COVID-19 Pandemi süreci sonrası öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeylerini içeren çalışmalar,
- 3- Analizin gerçekleştirilebilmesi için etki büyüklüklerinin hesaplanmasında cinsiyet ile branş değişkenlerini içeren ve kadın-erkek öğretmenlerin tutum düzeylerine ait ortalama ve standart sapma değerlerinin verildiği bireysel çalışmalara araştırmada yer verilmiştir.

Meta-Analize Dâhil Edilecek Çalışmaların Belirlenmesi

Araştırma kapsamında meta-analize hangi çalışmaların dahil edileceğine karar verirken 2020-2023 yılları arasında *Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi*, *Google Scholar* ve *Ulakbim*'deki tez ve makaleler incelenmiştir. Verilerin elde edilmesinde özellikle “uzaktan eğitim”, “öğretmen” ifadeleri ile araştırmalar yürütülmüş ve sonrasında “cinsiyet” ve “branş” değişkenini içeren çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. Yapılan araştırma sonrası belirtilen kavramları içeren çalışmalar dosyalanmış ve sonrasında kontrol formu ile meta analiz süreci için gerekli olan verilere sahip olup olmadıkları incelenmiştir.

Kodlama Prosedürleri ve Alt Gruplar

Araştırma kapsamında, bireysel çalışmaya ait sıra numarası, çalışmanın adı, yazarı, yayım yılı, alt gruplar için örneklem sayıları, alt grupların ortalama ve standart sapma değerleri gibi bilgiler toplanarak ve kodlanmıştır. Alt grup analizlerinin bir parçası olarak öğretmenlerin branş türünün anlamlı farklılıklara neden olup olmadığının incelenmesi için bu değişkende kodlanmıştır. Uzmanlar tarafından yapılan kodlamaların güvenilirliğinin incelenmesi için elde edilen veriler iki ölçme ve değerlendirme uzmanına gönderilerek uzlaşma yüzdeleri hesaplanmıştır. Kodlayıcılar arası güvenilirlik daha sonra "Eşleşme sayısı/Eşleşme sayısı + Uyuşmazlık sayısı" formülü kullanılarak belirlenmiştir. Hesaplamalar sonucunda bu uyumun yüzde 94 olduğu belirlenmiştir. Kodlayıcılar arasındaki uygunluğun %70'in üzerinde olması güvenilirliğin yeterli olduğunu göstermektedir (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 81).

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2020-2023 tarihleri arasında Türkiye’ de yapılan uzaktan eğitime yönelik öğretmenler üzerinde gerçekleştirilen 53 çalışma ile başlanmış ancak yapılan incelemeler sonucunda etki büyüklüğünün hesaplanması için gerekli verileri içeren, uzaktan eğitimde öğretmenlerin cinsiyetleri ile ilişkili olduğu belirlenen ve alt grup analizleri için öğretmenlerin branşlarını içeren 32 çalışma oluşturmaktadır. Bu çalışmaların 22’si diğer bölümlerde ve 10’ u sınıf öğretmeni olarak görev yapan öğretmenleri içermektedir. Cinsiyete göre uzaktan eğitime yönelik öğretmenlerin tutumlarının değişimine ilişkin meta analize dahil edilen çalışmalara ait bilgiler Tablo 1’ de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmada Yer Alan Çalışmalar

Çalışma	Kadın	Erkek	Toplam	Bölüm
Acar, 2023	36	16	52	Diğer
Akman, 2021	228	158	386	Diğer
Balcı, 2022	272	119	391	Sınıf
Çakmak, 2022	31	23	54	Diğer
Çelebi, 2022	108	92	200	Diğer
Çetin, 2022	254	149	403	Sınıf
Çetinkaya, 2023	43	50	93	Sınıf
Demir, 2023	74	34	108	Diğer
Demirden, 2022	318	181	499	Sınıf
Demiröz, 2022	341	91	432	Diğer
Dölek, 2022	84	70	154	Diğer
Güney, 2021	188	148	336	Diğer
Gürsül, 2022	201	121	322	Sınıf
Kara, 2022	83	98	181	Diğer
Karademir, 2022	205	195	400	Diğer
Karagöl, 2022	309	195	504	Diğer
Karagül ve Sen, 2021	140	152	292	Diğer
Karalar, 2021	130	43	173	Diğer
Kara Keser, 2022	119	46	165	Sınıf
Kılıç, 2022	180	151	331	Diğer
Kırkıç, 2020	424	204	628	Diğer
Koca, 2020	167	178	345	Diğer
Koçak, 2022	242	166	408	Diğer
Kosan, 2022	249	141	390	Sınıf
Küçüker, 2021	485	326	811	Diğer
Özada, 2022	143	59	202	Sınıf
Özkan, 2023	134	35	169	Diğer
Sahin, 2023	121	145	266	Sınıf
Ulutaş, 2022	182	223	405	Diğer
Yumbul, 2021	292	34	326	Diğer
Yüceer, 2022	194	166	360	Sınıf
Zülfikar, 2023	55	30	85	Diğer

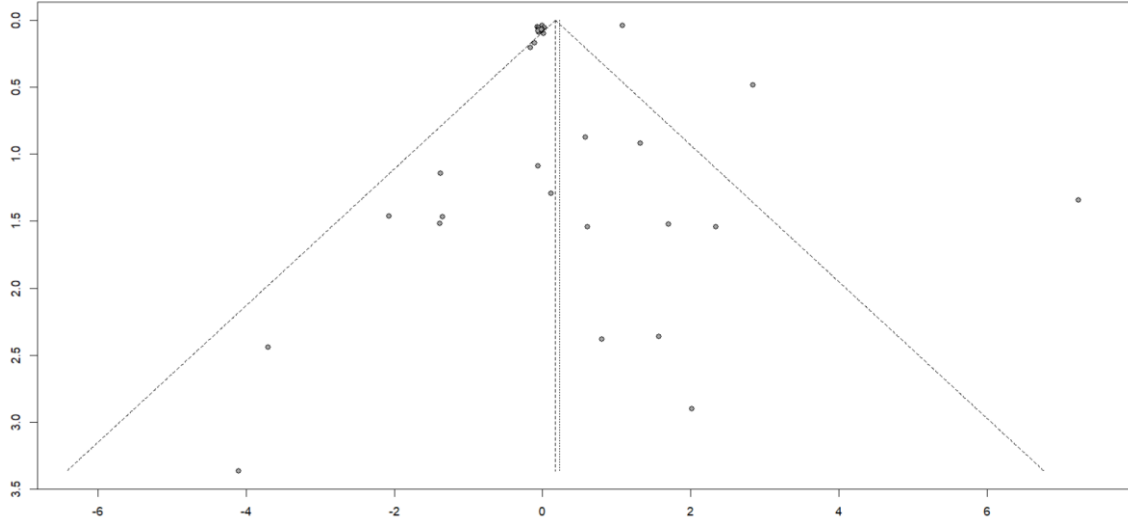
Verilerin Analizi

Meta-analitik çalışmalarda karşılaştırılabilir ölçümler yapabilmek amacıyla değişkenler arasındaki ilişkinin büyüklüğünü veya gücünü gösteren etki büyüklükleri kullanılmaktadır. Analizde kullanılmak için bireysel çalışmalardan elde edilen etki büyüklükleri örneklem büyüklüğüne göre ağırlıklandırılır ve genel etki büyüklüğünün hesaplanmasında bu ağırlıklı olarak hesaplanan etki büyüklüklerinin ortalaması kullanılır. Etki büyüklüğü, iki değişken arasındaki ilişkinin gücünü yansıtan yani bir işlemin etkisinin büyüklüğünü gösteren değerdir. Etki büyüklüğü iki değişken arasındaki herhangi bir ilişkiyi açıklayabilir (Borenstein ve diğerleri, 2009: 32; Şen ve Yıldırım, 2020: 136). Meta analizde rastgele etkiler ve sabit etkiler modelleri olmak üzere iki farklı model vardır. Yapılan çalışmada analize dâhil olan bireysel çalışmalarda raporlanan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeylerine yönelik farklılıkların rastgele etkiler modeli kullanılmasının nedeni örnekleme hatasından farklı olduğunun varsayılmasıdır. Aksi durumda araştırmacılar tarafından sabit etkiler modeli kullanılmalıdır. Bu çalışmada rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Meta-analizde farklı etki büyüklükleri kullanılabilir. Bu çalışmada kullanılan etki büyüklüklerinin hesaplanmasında standart sapma ve ortalama değerleri kullanılarak *Cohen d* etki büyüklükleri hesaplanarak kullanılmıştır. Cohen's *d* değeri "0.20-0.50 arasında küçük etki, 0.50-0.80 arasında orta etki ve 0.80 ve üstünde büyük etki" olarak yorumlanmaktadır. Meta analize dahil edilen çalışmalar için heterojenlik ve yanlılık incelemeleri yapılması gerekmektedir. Heterojenlik çalışmaların birbirlerinden farklılaşma durumları hakkında bir inceleme iken yayın yanlılığı araştırmaya dahil edilen çalışmaların tek taraflı olma durumlarına ait yapılan incelemedir.

Araştırmaya dahil edilen çalışmalar heterojenlik açısından (Borenstein ve diğerleri, 2009: 32) incelendiğinde $Q_{(sd=32)}$ değeri 729.14 ($p<0,01$) olarak belirlenmiştir. Hesaplan bu değer, Ki-kare dağılım tablosunda serbestlik derecesine göre incelendiğinde hesaplanan değerden yüksek olduğu belirlenmiştir. Hesaplanan bu değer kritik Ki-kare değerinden yüksek olması araştırmaya dahil edilen verilerin homojen yapıda olmadığını göstermektedir. Homojenliğin ya da heterojenliğin test edilmesinde kullanılan bir başka yöntemde I^2 değerinin hesaplanmasıdır. Bu değer yorumlanmasıyla ilgili olarak, " $I^2=25$ düşük heterojenlik, $I^2=50$ orta heterojenlik ve $I^2=75$ yüksek heterojenlik" şeklinde ifade edilebilmektedir (Higgins & Thompson, 2002: 1540). Araştırmaya dahil edilen veriler üzerinden hesaplanan modele ait I^2 değeri %95.7'dir. Bu değer incelendiğinde çalışmanın yüksek heterojenlik gösterdiği ifade edilebilir.

Yapılan çalışmada hesaplanan ortalama etki büyüklüğünün çalışmalardaki gerçek etkileri yansıtmaması beklenir. Yayın yanlılığı çalışmaya dahil edilen bireysel çalışmaların yanlı olarak seçilip seçilmediği hakkında araştırmacıya bilgiler sunar. Yayın yanlılığının olmaması çalışmanın güvenilirliği hakkında bilgi edinilmesine de olanak sağlamaktadır. Mevcut araştırma için yayın yanlılığının incelenmesine yönelik hesaplanan etki büyüklüklerinin dağılımlarına ait huni grafiği

Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Cinsiyetin Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum Düzeyleri Üzerindeki Etkisine Yönelik Huni Grafiği

Şekil 2’de verilen huni grafiği incelendiğinde araştırmaya dahil edilen etki büyüklüklerinin dağılımlarının simetrik olduğu görülmektedir. Bu inceleme öznellik içeren bir süreç olduğu için simetrikliğin bozulması için gerekli olan araştırma sayısının hesaplanmasına yönelik “fail-safe N” değerinin incelenmesi gerekmektedir (Rothstein, Sutton ve Borenstein, 2006: 241). Farklı yaklaşımlarla hesaplanan “fail safe N” değerleri Rosenthal yaklaşımına göre 174 ve Rosenberg yaklaşımına göre 52 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler çalışmada anlamlı çıkan p değerinin anlamsız çıkması yani yanlışlanabilmesi için gerekli olan en az çalışma sayısını ifade etmektedir. Her iki farklı yaklaşımda da elde edilen değerler çalışma sayısından çok daha büyük olduğu için yapılan çalışmanın yayın yanlılığı açısından dirençli olduğu ve bulgularda yayın yanlılığının olmadığını şeklinde yorumlanabilir (Oswald & Plonsky, 2010:86). Yayın yanlılığı incelemesine yönelik yapılan bir başka test olan Kendall tau b değeri=0,463 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan bu değer, istatistiksel olarak manidar bulunmadığı için yayın yanlılığı olmadığı belirlenmiştir. Verilerin analizinde açık erişimli R programı 4.1.2 (2023-07-03) versiyonu içinde “meta 6.5-0” ve “metafor 4.2.0” paketleri kullanılmıştır.

Bulgular

Model Sonuçları

Bireysel çalışma verilerinden oluşan etki büyüklüklerinden yola çıkılarak oluşturulan sabit etkiler modeli (S.E.M) ve rastgele etkiler modeli (R.E.M) bulguları ile heterojenlik test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarının Cinsiyet Etkisine Yönelik Model Sonuçları ve Heterojenlik Testi Bulguları

Model	N	d	Z	S.H.	%95' lik		sd	Q	p	I ²
					Alt	Üst				
S.E.M.	32	0.174	10.53	0.02	0.14	0.21				
R.E.M.	32	0.232	1.42	0.07	-0.07	0.56	31	729.1	0.00	95.7

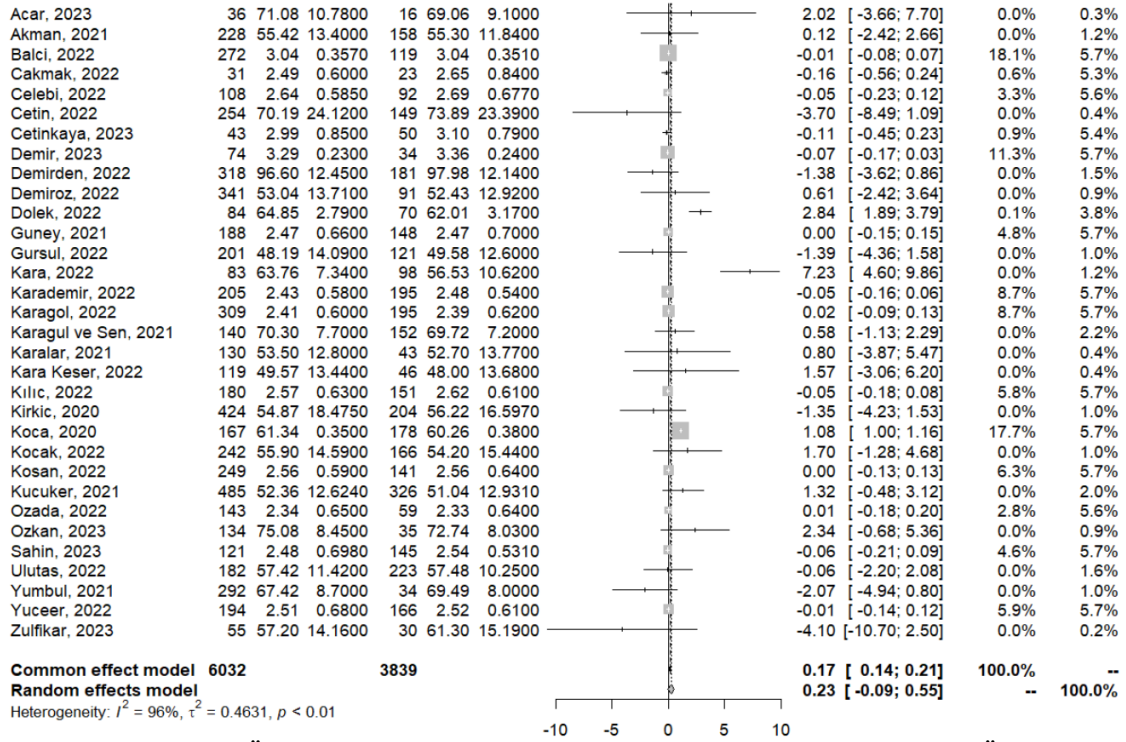
Not: d=Ortalama Etki Büyüklüğü; S.H.=Standart Hata; S.E.M.=Sabit Etkiler Modeli; R.E.M.=Rastgele Etkiler Modeli

Meta analizde araştırmaya dahil edilen çalışmalara yönelik sabit etkiler modeli ve rastgele etkiler modeline göre hesaplamalar yapılabilmektedir. Mevcut araştırmada Rastgele etkiler modeline göre hesaplanan etki büyüklüğü, %95 güven aralığı ve 0.07 standart hata (-0.09 alt sınır ve 0.55 üst sınır) ile 0.232 olarak belirlenmiştir. sabit etkiler modelinde ise etki büyüklüğü %95 güven aralığı ve 0.03 standart hata (alt sınır 0.14 ve üst sınır 0.21) ile 0.174 olarak belirlenmiştir.

Bu araştırmada, rastgele etkiler modeli seçilmesinin nedeni bireysel çalışmalarda belirlenen uzaktan eğitime yönelik tutum düzeylerine ilişkin farklılıkların örnekleme hatasından farklı olduğunun varsayılmasıdır. Heterojenliğe dair kanıtların olması durumunda araştırmacılar tarafından meta-analizlerinde rastgele etkiler modelini uygulayarak gözlemlenen çalışmaların ötesinde genellemeler yapılabilmektedir. Rastgele etkiler modeline göre ortalama etki büyüklüğünün değeri 0.23 olarak belirlenmiştir. Cohen'in (1988) sınıflamasına göre bu değer, cinsiyetin öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeyleri üzerindeki etkisine ilişkin orta düzeyde etki büyüklüğünü işaret etmektedir.

Bireysel Çalışmalara Ait Orman Grafiği

Kullanılan rastgele etkiler modeline göre araştırmada yer alan tüm bireysel çalışmaların kadın ve erkek gruplarına ait ortalama, standart sapma ve bu değerlere göre hesaplanan etki büyüklüklerinin düzeylerini gösteren orman grafiği Şekil 2'de verilmiştir.

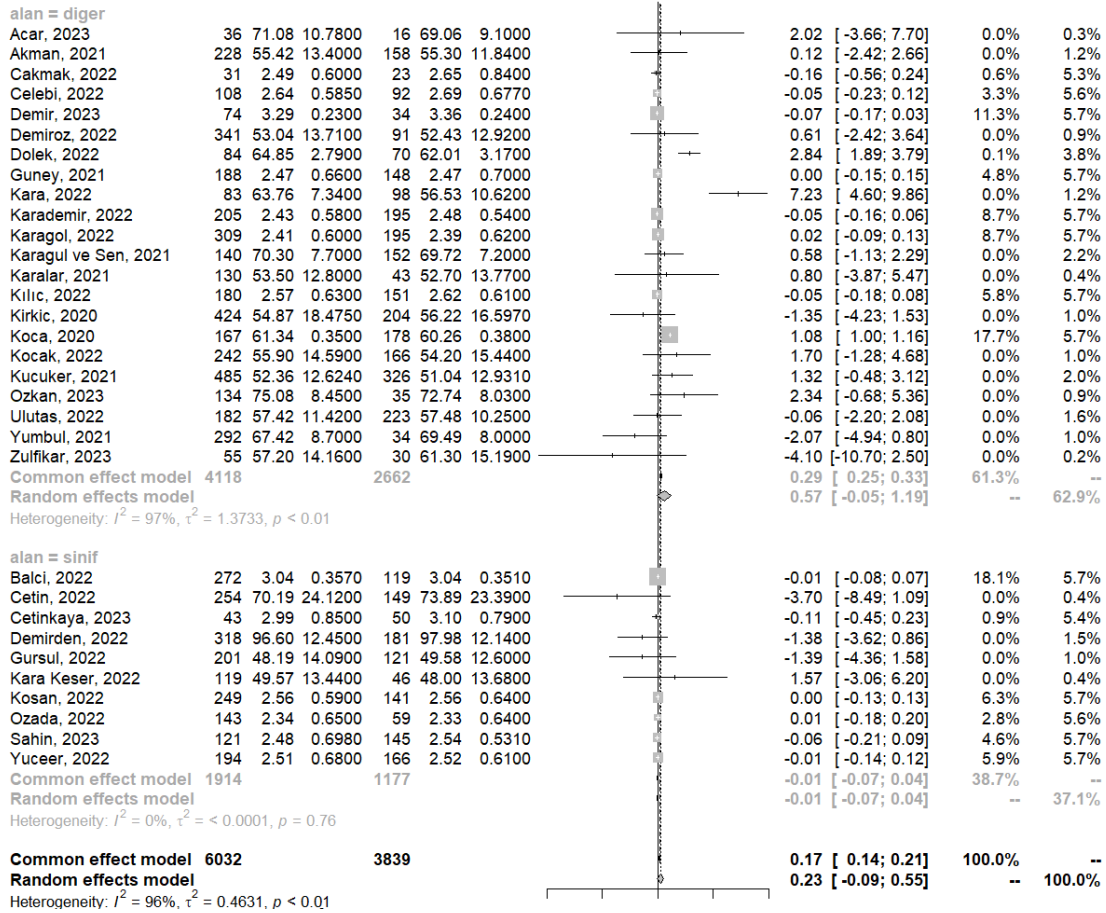

Şekil 2. Cinsiyetin Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum Düzeyleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Orman Grafiği

Şekil 2’ de sunulan Orman grafiğindeki kare şekiller etki büyüklüklerini göstermektedir. Karelerin büyüklüğü etkinin boyutunu ve yanlarında uzanan çizgiler ise %95 güven aralığını belirtmektedir. Verilen orman grafiği bireysel araştırmalarının etki büyüklüklerinin görsel olarak incelenmesine olanak vermekte ve etkinin yayılımını da araştırmacılara sunmaktadır. Yukarıda verilen şekil incelendiğinde araştırmada en büyük etkinin Koca (2021)’nin yapmış olduğu çalışmada belirlendiği görülmektedir.

Alt Grup Analizi

Meta analizde yer alan çalışmalara ait alt grupların ayrı ayrı analizi gerçekleştirilebilmektedir. Meta analize dahil edilen çalışmalar incelendiğinde bunlardan 10’unun sınıf öğretmenleri üzerinde ve 22’sinin diğer branşlardan öğretmenler üzerinde yürütülmüş olduğu belirlenmiştir. Yapılan alt grup analizine ait bulgular Şekil 3’ te sunulmuştur.

Şekil 3. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum Düzeyleri Cinsiyet Etkisine İlişkin Alt Grup Analizine Ait Orman Grafiği

Şekil 3 incelendiğinde sınıf öğretmenlerini içeren alt grubun sabit etkiler ve rastgele etkiler modeline göre modelin manidar ancak etkisinin küçük olduğu belirlenmiştir. heterojenlik incelenmesinde grubun homojen dağıldığı ve çalışmaların benzer sonuçlar sunduğu ve hesaplanan ortalama etki büyüklüğüne göre sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeyleri üzerinde cinsiyetin etkisinin küçük olduğu belirlenmiştir. Diğer öğretmen branşları ile yapılan çalışmalarda ise sabit etkiler ve rastgele etkiler modellerin ikinin de manidar olduğu belirlenmiştir. Ayrıca heterojenlik değerinin %97 olduğu yani çalışmaların farklılıklarının yüksek olduğu bulunmuştur. Modellerin ortalama etki değerleri incelendiğinde rastgele etkiler modelinin sabit etkiler modeline göre daha yüksek etki büyüklüğüne sahip olduğu ve her iki model için de öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeyleri üzerinde cinsiyetin orta düzeyde etkili olduğu belirlenmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Öğretmenlerin çoğunluğunun uzaktan eğitim konusunda herhangi bir deneyimi olmamasına rağmen çalıştıkları kurumların yardım ve çabaları ile bu süreçte başarılı olmuşlardır. Uzaktan eğitime yönelik öğretmenlerin tutumları olumsuz olsa da uzaktan eğitimi bir eğitim

sistemi olarak gördükleri için bakış açıları farklılık göstermektedir (Erten, 2022: 138). Seçilen modele göre tüm çalışmalar için hesaplanan etki büyüklüklerinin ortalaması 0,23 olarak belirlenmiştir. Belirlenen değere göre Türkiye’de öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeylerinin üzerinde cinsiyet etkisinin düşük düzeyde olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çalışmada yer alan pek çok bireysel araştırmada cinsiyetin oluşturduğu farklılığı ortaya çıkarmaktadır (Acar, 2023: 44; Çetin 2022: 52; Karagöl, 22: 62). Ancak alanyazındaki bazı çalışmalarda öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik cinsiyetler arasında belirgin bir fark olmadığını belirtilmiştir (Kütükçü ve Kırkıkç, 2021; Yumbul, 2021). Araştırma kapsamında yapılan alt grup analizi sonucunda branşlara göre farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Bu da öğretmenlerin COVID-19 pandemisi sürecinde uzaktan eğitime yönelik tutum düzeylerinin branşlarındaki farklılıklara göre değişiklik gösterdiğini şeklinde yorumlanabilir. Sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumları üzerinde cinsiyetin etkisinin çok düşük olduğu ancak diğer branşlarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları üzerinde cinsiyetin daha çok etkili olduğu belirlenmiştir. Alanyazın incelendiği bulguyu destekleyen çalışmaların olduğu ve öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeylerinin branşlara göre farklılaştığı belirlenmiştir (Demir, 2021; Deniz ve Bağçeci, 2022). Analiz sonuçlarına göre çalışmaların çoğunda kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre tutum ortalamalarının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Alanyazın incelenmesi sonucunda yapılan araştırmalarda ortalama farklılıkların değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. COVID-19 salgın sürecinde sosyoekonomik bakımdan dezavantajlı bölgelerde görev yapan öğretmenler, öğrencilerin çoğunun fiziki eksiklikler nedeniyle uzaktan eğitim sürecine katılmadıklarını bununda kendilerinin motivasyonlarını etkilediklerini ifade etmişlerdir (Emin ve Altunel, 2021: 29; Boukranaa vd., 2023: 138). Yine aynı çalışmada bu eksikliklerinin yanında geçiş sınavına hazırlanan öğrencilerin kaygı ve endişelerinin artmasının öğretmenler üzerinde olumsuz yansımaları olduğu aktarılmıştır. Uzaktan eğitimin bu gibi zorlu süreçte kullanımında karşılaşılan zorlukların öğretmenlerin tutumlarını etkileyen bir etmen olmuştur (Emin ve Altunel, 2021:32).

Araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de özellikle sınıf öğretmenliği branşı dışındaki branşlarda görev yapan öğretmenlerin cinsiyet ve uzaktan eğitime yönelik tutumlarını inceleyen çalışmalar yapılarak ileriki eğitim süreçlerinde cinsiyete dayalı ön yargılarının giderilmesi için eğitim süreçlerinin sunulması önerilmektedir.

Yazar Katkıları: Bu makale tek yazarlı olarak yazılmıştır.

Çıkar Beyanı: Bu makalede herhangi bir çıkar tartışması yoktur.

Kaynakça

Acar, F. (2023). Coğrafya öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının Buca ilçesi özelinde incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi,

Sakarya.

- Akman, A. (2021). İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Alper, A. (2020). Pandemi sürecinde K-12 düzeyinde uzaktan eğitim: durum çalışması, *Milli Eğitim* 49 (1), 45-67.
- Balcı, Ş. (2022). Sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının değişik faktörler açısından belirlenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Bishay, A. (1996). Teacher motivation and job satisfaction: A study employing the experience sampling method. *Journal of Undergraduate Sciences*, 3 (3), 147-155.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. Chichester: Wiley.
- Boukranaa, A. M., Mjahad, A. A. ve Mohammed, R. E. (2023). Students and teachers' attitudes towards the effectiveness of distance education during covid-19 pandemic: Egypt and Morocco as case study. *Technium Social Sciences Journal* 45, 127-141.
- Çakmak, K. (2022). Köy okullarında görev yapan fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumları ve görüşleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Çelebi Yardımcı, N. (2022). Fen bilimleri öğretmenlerinin Covid-19 pandemi sürecinde yürütülen uzaktan eğitime yönelik tutum ve görüşlerinin incelenmesi (Van ili örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Çetin, H. (2022). Sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutum, özyeterlik ve motivasyonlarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Çetinkaya M. (2023). Sınıf öğretmenlerinin internet kullanım özyeterlik algıları ve uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Daniel, S. J. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. *Prospects*. <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09464-3>
- Demir, T. (2021). Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğretmen ve öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Demir, S. (2023). Pandemi sürecinde ortaokul matematik öğretmenlerinin dijital okuryazarlık özyeterlikleri, e-öğrenmeye hazırbulunuşlukları, teknolojik kabul düzeyleri ve uzaktan eğitime karşı tutumlarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Demirden, K. (2022). Sınıf öğretmenlerinin öğretmen motivasyonları ile uzaktan eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Demiröz, U. (2022). Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları ve dijital okuryazarlık durumlarının incelenmesi: Bursa ili örneği, arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Deniz, S. ve Bağçeci, B. (2022). Investigation of teachers' attitudes towards distance education in terms of various variables, *E-International Journal of Educational Research*, 13(6), 45-64. DOI: <https://doi.org/10.19160/eijer.1168784>

- Dölek, P. (2022). Covid-19 sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutum ve görüşlerinin incelenmesi (Elazığ ili örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Düzgün, S. (2021). Teachers' attitudes toward Turkey education informatics network during the distance education period in the Covid-19 pandemic. *International Journal of Progressive Education*, 17 (5), 102-118.
- Erten, P. (2022). Attitudes and evaluations of the teachers towards distance education during the COVID-19 pandemic. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, 13(1), 112-144.
- Glass G. (1976) Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 5 (10), 3-8.
- Goudeau, S., Sanrey, C., Stanczak, A., Manstead, A. ve Darnon, C. (2021). Why lockdown and distance learning during the COVID-19 pandemic are likely to increase the social class achievement gap. *Nature Human Behaviour*, 5, 1273-1281.
- Güney, İ. (2021). Öğretmenlerin bilişim teknolojileri öz yeterlik algıları ile uzaktan eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Gürsül, N. (2022). İlk okuma yazma öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumları, karşılaştığı sorunlar ve çözüm önerileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Ismık, N. (2022). Coğrafya eğitimi ve sosyal bilgiler eğitimi öğretmen adaylarının pandemi (covid-19) sürecinde uzaktan eğitime karşı tutumları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.
- İşman, A. (2005). *Uzaktan eğitim*. Öğreti Yayınevi: Ankara.
- Kara, T. (2022). Beden eğitimi öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi (Elazığ ili örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Kara Keser, İ. (2022). Covid-19 sürecinde birinci sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının, yeterliklerinin ve görüşlerinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Karademir, L. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları, mesleki motivasyonları ve örgütsel iletişim iklimi düzeylerinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
- Karagöl, M. (2023). Covid-19 pandemi sürecinde öğretmenlerin mesleki kimlik algıları ve uzaktan eğitime yönelik tutumları ile okul kültürü arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
- Karagül, S. ve Şen, E. (2021). Turkish teachers' attitudes towards distance learning during the Covid-19 pandemic. Erişim adresi: <https://ccsnet.org/journal/index.php/ies/article/view/0/45973>
- Karalar, H. ve Sidekli, S. (2021). Examining primary school teachers' attitudes towards distance education in the COVID-19 period. Erişim adresi: <http://ejes.eu/wp-content/uploads/2021/10/1.-Examining-Primary-School-Teachers-Attitudes-Towards-Distance-Education-in-the-COVID-19-Period.pdf>
- Kılıç, Y. (2022). Öğretmenlerin eğitim teknolojilerini kullanım durumu ile uzaktan eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Koca, M. F. (2021). Pandemi sürecinde ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumları: Osmaniye ili örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye.
- Koçak, S. (2022). Ortaokullarda görev yapan uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Koşan, D. (2022). Sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin tutumları ile motivasyon düzeyleri arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Küçüker, M. S. (2021). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenmelerini etkileyen faktörler ile uzaktan eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., Bakia, M. ve Jones, K. (2010). *Evaluation of evidence-based practices in online learning: A meta analysis and review of online learning studies*. Washington DC: US Department of Education.
- Oswald, F. L. ve Plonsky, L. (2010). Meta-Analysis in second language research: choices and challenges. Erişim adresi: <https://www.cambridge.org/core/journals/annual-review-of-applied-linguistics/article/abs/metaanalysis-in-second-language-research-choices-and-challenges/C602E719CFA34B2BC426B68FA4560CAF>
- Özada, T. (2022). Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
- Özkan, S. (2023). Ortaokul İngilizce öğretmenlerinin eğitim teknoloji yeterlilikleri ve uzaktan eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Rothstein, H. R., Sutton, A. J., & Borenstein, M. (Eds.). (2005). *Publication bias in metaanalysis: prevention, assessment and adjustments*. John Wiley and Sons: West Sussex.
- Şahin, U. (2023). Sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumları, iletişim becerileri ve empatik eğilimleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Amasya Üniversitesi, Amasya.
- Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *Content analysis and application examples*. Epsilon Yayınları: İstanbul.
- Ulutaş, A. (2022). Türkiye'deki uzaktan eğitim uygulamaları ve öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları ile dijital okuryazarlıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Ülkü, S. (2018). İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Yahşi, Ö. & Kırkıç, K. A. (2020). Uzaktan Eğitim Sürecinde Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. Erişim adresi: <https://turkishstudies.net/education?mod=tammetin&makaleadi=&key=46136>
- Yıldırım, İ., & Şen, S. (2019). The effects of gamification on students' academic achievement: a meta analysis study. *Interactive Learning Environments*, 1-18.
- Yumbul, E. (2021). Liselerde görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Yüceer, E. (2022). Sınıf öğretmenlerinin mesleki yenilikçilik eğilimleri ve uzaktan eğitime bakış açılarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

MUAMMER YÜKSEL

Cinsiyetin Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları Üzerindeki Etkisi: Bir Meta Analiz Çalışması

Zülfikar, E. (2023). Covid-19 salgını sürecinde devlet okullarında çalışan lise öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumları ile örgütsel bağımlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

Bir Uyarlama Örneği Olarak “Gâvhûnî” Filminin Değerlendirmesi

Aysel YILDIZ EROL*

Öz

Dilimize Fransızcadaki *adaptation* üzerinden giren ve uyarlama olarak karşılık bulan bu terim; medyada ortaya konulmuş olan bir içeriğin gözden geçirilerek başka bir medyada yeniden gösterilmesi anlamındadır. Dünyada olduğu gibi, İran sinemasında da oldukça sık uyarlama yapılmaktadır. İncelediğimiz Gâvhûnî romanı Ca'fer Muderris Şâdîkî tarafından 1983 yılında yayımlanmış, İranlı ünlü yönetmen Behrûz Efhûmî tarafından kelimesi kelimesine bir uyarlama ile beyaz perdeye aktarılmıştır. Rüyalar, psikanalizde bireyin bilinçaltındaki düşüncelerini açıklayan ana unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca edebiyatta ve sinemada önemli bir yerdedir. Ele aldığımız bu hikâyede genç bir adamın bunalımlı rüyaları üzerine bir konu işlenmektedir. Filmin öyküsü, romanın öyküsü ile birebir aynıdır. Romanda ve filmde 24 yaşında bir gencin kendi hayatından bir hikâye anlatılmaktadır. Çocukluk zamanını İsfahan'da geçiren anlatıcı beş yıldır Tahran'da yaşamaktadır. Ana kahraman, babasının ölüm haberini alınca İsfahan'a döner. Bir süre sonra da halasının kızıyla mutsuz bir evlilik yapar. Olay örgüsünde rüya ve uyanıklık durumu iç içe olduğu için, değerlendirmede psikanalitik çözümleme yöntemi seçilmiştir. Bu yöntem sadece insanlar için algılanmaktayken aksine sinema gibi çeşitli sanat dallarında ortaya konan eserler için de uygulanabilecek önemli bir yöntemdir.

Anahtar Kelimeler: İran Sineması, psikanalitik çözümleme, uyarlama, rüya, bataklık.

An Evaluation of the Movie Gavkhuni As An Adaptation Example

Abstract

This term, which entered our language through *adaptation* in French and found its equivalent as adaptation; it means that a content presented in the media is reviewed and re-shown in another media. As in the world, adaptations are made quite frequently in Iranian cinema. The novel Gavkhuni (The Marsh), which we examined, was published by Cafer Modarres Sadeghiin 1983 and was adapted to the silver screen by the famous Iranian director Behrouz Afkhami. Dreams are accepted as one of the main elements that explain the subconscious thoughts of the individual in psychoanalysis. It also occupies an important place in literature and cinema. In this story we have discussed, there is a subject about the depressed dreams of a young man. The story of the movie is exactly the same as the story of the novel. In the novel and the movie, a story from the life of a 24-year-old teenager is told. The narrator, who spent his childhood in Isfahan, has been living in Tehran for five years. The main hero returns to Isfahan when he receives the news of his father's death. After a while, he makes an unhappy marriage to his aunt's daughter. Since the dream and waking state are intertwined in the plot, the psychoanalytic analysis method was chosen for the evaluation. While this method is perceived only for people, on the contrary, it is an important method that can be applied in works produced in various branches of art such as cinema.

Keywords: Iranian cinema, psychoanalytic analysis, adaptation, dream, marsh.

Geliş/Received: 04.09.2023

Kabul/Accepted: 05.12.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu araştırmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, E-posta: ayselyildiz@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5043-5753.

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

Sinema, kendisinden önce var olan resim, heykel, müzik ve mimarî gibi diğer sanat dallarıyla etkileşim içinde olmuştur. Ancak özellikle, anlatsal niteliklerinden dolayı edebiyat ile kurduğu bağ oldukça güçlü olmuştur. Sinema ve edebiyat arasındaki ilişki 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında yedinci sanat olarak anılan sinemanın keşfi ile başlamıştır. Hikâye geleneğinin kahramanları, klasik eserlerden modern hikâye ve romanlara kadar okuyucunun hayal dünyasında varlıklarını sürdürmüşken sinema ile cisimleşmiş ve bir sanatçı sayesinde sosyal hayata aksetmiştir (Önal, 2011: 35). Sinema ve edebiyat özelinde bu iki sanatın temel benzerliği; kurmaca öyküler anlatması ve insanın temel ihtiyaçlarından biri olan öykü anlatmaya ve dinlemeye ya da izlemeye karşılık vermesidir. Kayaoğlu’na göre; edebiyat anlatma için dilin göstergelerini kullanırken; sinema ise resim dili, konuşulan dili ve beden dilini kullanmaktadır (2016: 24). Edebiyat ve sinema her ne kadar farklı iki farklı tür olsa da sinema, ortaya çıkışından günümüze kadar uyarlama yoluyla edebiyattan ilham almıştır. Birçok yazarın edebî eseri, sinemanın anlatım tekniklerine uygun olarak beyaz perdeye aktarılmıştır. Çalışmamızda, bu aktarımlara İran’dan başarılı bir yazar olan Ca’fer Muderris Şâdîkî tarafından 1983 yılında yayımlanan Gâvhûnî romanı örneklem olacaktır. Aynı adla beyaz perdeye uyarlanan Gâvhûnî filminin değerlendirmesini psikanalitik yöntem ile değerlendireceğiz. Psikanaliz kuramına dayalı film eleştirisi, filmlerin eleştirilmesinde özellikle yönetmenin ruhsal dünyasının ve bilinçaltının dışavurumunu bulmaya çalışmakta bunu yaparken filmlerin açık içeriğinin altında yatan kapalı içeriğini ortaya çıkarma amacındadır.

Uyarlama ve Psikanalitik Çözümleme

Dilimize Fransızcadaki *adaptation* üzerinden giren ve Latincedeki *adaptare* sözcüğüne dayanan adaptasyon (uyarlama) kelimesi, sanatta; *medyada ortaya konulmuş olan bir içeriğin elden geçirilerek başka bir medyada yeniden sergilenmesini* ifade etmektedir (Kayaoğlu, 2016: 40). Türk Dil Kurumu’na ait çevrimiçi sözlükte ise uyarlama kavramı için, *uyarlamak işi, adaptasyon, bir eseri çevrildiği dilin, konuşulduğu toplumun yaşayışına, inançlarına uydurma tanımları kullanılmıştır* (<https://sozluk.gov.tr/>).

Bir edebiyat terimi olarak *uyarlama*, Farsçada *iktibâs* sözcüğü ile karşılanmaktadır. *İktibâs* sözcüğü *Ferheng-i Feşorde-yi Sohen*’de *bir tema ya da konuyu birinden veya bir yerden değiştirerek almak, aktarmak; özetlemek; üzerine eklemek...* olarak geçmektedir (Enverî, 2003: 180). Yazınsal yapıtların sinemaya uyarlanmasında karşılaşılan sorun, edebî eserlerin ortaya konan birçok malzeme yığınının filmin dar çerçevesi içine yerleştirilmesinden doğmaktadır (Onaran, 2012: 13). Bu malzemelerin hangisinin filme gireceğinin, hangisinin senaryo dışı kalacağı yazınsal yapıta zarar vermeden belirlenmesi büyük bir sorundur. Onaran’a göre

seçilen malzeme olan hikâyenin, sinema diline nasıl çevrileceği de ayrı bir sorundur (2012: 14). Çünkü edebî bir eser hangi tür içinde meydana gelmişse gelsin her şeyden önce, sinemanın özelliklerine göre değil, o türün (roman, öykü, şiir...) kurallarına uygun yazılmıştır. Uyarlama serüveni tarihte ilk Melies'in filmi ile başlamaktadır. George Melies, 1902 yılında; Trip to the Moon (Aya Yolculuk) adıyla sinema tarihinin ilk bilim kurgu filmi çekmiştir (Kurt Öncel, 2008, 206). Melies, 21 dakikalık bu filmde Jules Verne ve H.G. Wells'in kitaplarından ilham almıştır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1899 yılında yazdığı Mürebbiye adlı roman ise Türk sinemasının ilk uyarlamasıdır (Çetin Erus, 2005: 22). İran'a baktığımızda; Abdu'l-Huseyn-i Sepentâ tarafından çekilen Ferhâd u Şîrîn (1935) ve Leylâ vu Mecnûn (1937) İran'da ilk uyarlama filmlerdir (Bahârlû, 2010: 9). Dünyada ilk uyarlama film olan 1902 yapımı Aya Yolculuk filminden yaklaşık kırk yıl sonra, İran'da yazılı bir eserden uyarlama yapılması göz önünde bulundurulunca İranlı yönetmenlerin ya da yapımcıların sanatsal veya ticarî tercihlerine göre edebî eserlerden film çektiklerini söyleyebiliriz.

Uyarlama bir aktarım işi olduğu için türleri de vardır. Geoffrey Wagner'in uyarlama türleri için belki de ilk sınıflandırmayı yapan kişi olduğu söylenmektedir. Wagner'e göre; aktarım, yorumlama, benzeşim adı altında üç tür uyarlama vardır (Whelehan, 1999: 8). Bir diğer uyarlama sınıflandırması Dudley Andrew'e aittir. Ona göre de üç tür uyarlama vardır bunlar: ödünç alma, kesişme, aslına sadık uyarlamadır (1984: 98-104). İran sinemasında uyarlama türleri ise Batı'da olduğu gibi, üç farklı türde karşımıza çıkmaktadır: iktibâs-i vefâdâr (sadık uyarlama), iktibâs-i âzâd (serbest uyarlama) ve iktibâs-i lafz be lafz (kelimesi kelimesine uyarlama) (Şâlihî ve Bâbâyî, 2018: 107-108). İran sinemasına bakıldığında, uyarlama eserler ortaya koyan yönetmenlerin genellikle bu üç tür uyarlamadan birini tercih ettiği gözlenmiştir (Yıldız Erol, 2023: 29).

Film eleştirisi, film incelemeleri olarak adlandırılabilir olan geniş bir alan içerisinde yer almaktadır. Bir sanat yapıtı ve kültür ürünü olarak filmi, filmsel dışavurumu, söylemi, içeriği daha iyi anlama açıklama ve kültürel belleğe yerleştirme için film çözümlemeleri ve eleştirileri yapılmaktadır (Özden, 2004: 9). Film çözümlemesi ve film eleştirisi sinemanın ilk yıllarında ortaya çıkmasına rağmen, akademik bir disiplin olarak gelişmesi daha geç dönemlerde olmuştur (Özden, 2004: 13). Zafer Özden'e göre film eleştirisinin 9 yöntemi vardır bunlar: *tarihsel, auteur, göstergebilimsel, sosyolojik, ideolojik, psikanalitik, feminist, türsel* ve *gazete* eleştirisidir. Bu sınıflandırma çerçevesinde çalışmamızda Gâvhûnî filminin psikanalitik çözümlemesini yapacağız. Psikanaliz çözümleme yöntemi zamanla sanat eserlerinde de kullanılmıştır, buna göre ilk olarak edebiyat eserlerinde, daha sonra ise sinemada kullanılmıştır. Psikanalizin sinemaya girişi, Hollywood filmlerinin Freudiyen motifleri (Freud'un kişiliğin

gelişiminde etkili olan unsurlar) içermesinden dolayı olmuştur. Bu filmler analiz edilirken ve eleştirilirken psikanalitik film eleştirisinden yararlanılmaya başlanmıştır (Künüçen, 2021: 421).Psikanaliz kuramına dayalı film çözümlemesi özellikle yönetmenin ruhsal dünyasının ve bilinçaltının dışavurumunu ortaya koymak ve filmlerin açık ve örtük içeriğini ortaya çıkarma amacı taşımaktadır (Özden, 2004: 179). Freud uygarlığın, insan dürtülerinin sürekli bir biçimde bastırılması üzerine kurulduğunu ifade etmektedir (Söylemez, 2014: 145). Sanatçı, içinde sakladığı bu içsel enerjiyi bir eser ortaya koyarak dışa çıkarır. Ortaya çıkarılan eserler psikanalitik kuramlara göre yorumlandığında hemen hepsinin sanatçının hayatından gizli izler taşıdığı görülmektedir. Örneğin; Munch’un *Çılgılık* tablosunda çocukluktan itibaren çektiği ailevi ve toplumsal acılar, Shakespeare’nin *Hamlet* oyununda hem kendisinin hem de dönemin İngiltere’sinin çalkantıları ve yazarın zihnindeki yansımaları görülmektedir (Söylemez, 2014: 145). Psikanalitik eleştiri yaklaşımı içinde yalnızca yönetmen değil, filmlerinin içerik malzemesi ve karakterleri psikanalitik veriler olarak değerlendirilmektedir (Özden, 2004: 180). Bu anlamda psikanalitik film eleştirisi filmlerin yalnızca bilinçli bir yaratıcı eylemin ürünleri olarak değil, bilinçdışı da göz önüne alan bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca filmlerin eleştirilmesinde diğer kuramsal yaklaşımların eksik bırakabileceği birçok alanı ele almış ve aynı zamanda bu yaklaşımların da üzerine inşa edilebilecekleri temellerin oluşturulmasını sağlamıştır (Özden, 2004: 180).

Psikanaliz yönteminden ayrı düşünülemez olan rüya kullanımı hem yönetmenin zihin dünyasına dair ipuçları vermesi bakımından hem de sinemaya derinlik kazandırması açısından üzerinde durulması gereken önemli bir yöntemdir (Söylemez, 2014: 156). Sinemada rüya kullanımı dünya sinemasının geçmişten günümüze kullandığı bir yöntemdir. Örneğin bu yöntem Stanley Kubrick tarafından *Gözleri Tamamen Kapalı*’da, Ingmar Bergman tarafından *Yaban Çilekleri*’nde, Aleksandra Sokurov tarafından *Anne ve Oğlu*’nda kullanılmıştır. Türk sinemasında da son yıllarda gündeme gelen bu yöntem Özer Kızıltan’ın *Takva* filminde ve Nuri Bilge Ceylan tarafından *Uzak*, *Üç Maymun* gibi birçok filmde kullanılmaya başlanmıştır (Söylemez, 2014: 156). Psikanalitik film eleştirisi filmleri yönetmenin ya da seyircinin psikolojisi bağlamında çözümlenmelerini sağlamanın yanı sıra; filmsel metnin, filmsel anlatının kurulmasını sağlayan sözleşmelerin anlaşılmasında yardımcı olmasının yanında (örneklemimiz uyarlama bir film olduğu için) yazarın ve yarattığı karakterlerin çözümlenmesine de yardımcı olacaktır.

Gâvhûnî Filminin ve Romanının Çözümlemesi

Adını, İran’ın İsfahan şehrinde geçen bir nehrin sonunda bulunan bataklıktan alan roman (Gâvhûnî), Ca’fer Muderris Şâdiqî tarafından 1983 yılında yayımlanmıştır. Roman

yazarı Şâdıķı, İsfahan'da dünyaya gelmiştir (Değirmenci, 2017: 1). Çalışmamızın bu kısmında roman ile filmin konusu çok farklı olmadığı için hikâyenin özeti tek bir başlık altında ele alınmıştır. Gâvḥûnî romanı, yönetmen Behrûz Efḥumî tarafından 2003 yılında aynı isimle beyaz perdeye uyarlanmıştır. Filmin başrol oyuncularını Behrâm Râdân, 'Ezetullâh İntizâmî, Bahâre Rahnemâ, Surûş Şihhat ve Âreş Mecîdî'dir.

Eserde hikâyenin anlatıcısı olan ana karakter dışında iki ana karakter daha vardır. Bunlardan ilki anlatıcının babası ve diğeri anlatıcının dördüncü sınıf öğretmeni Golçîn Bey'dir. Romanda yer verilen hikâye 24 bölüme ayrılmıştır. Ana kahraman aynı zamanda hikâyenin anlatıcısı olduğundan anlatıcı olarak yer alacaktır.

Birinci bölüm, romanın ve filmin kahramanı olan anlatıcı, babası, ilkokul öğretmeni Golçîn Bey ve birkaç kişinin daha nehirde yüzmeleri ile başlar. Anlatıcının babası, nehrin derinlerine gider ve orada yüzer, arkadaşı suyun o tarafında girdap olduğuna dair uyarıya da aldırmaz. Anlatıcı, babasını gözden kaybeder ne kadar arasa da bulamaz. Suyun kenarında annesinin onlara sitem ettiğini görür.

İkinci bölümde okur bu olayın anlatıcının rüyası olduğunu anlar. Anlatıcı mutfakta bulunduğu kalem kâğıtla gördüğü bu rüyayı yazar.

Üçüncü bölümde, anlatıcı kaldıkları evi anlatır. Babası bir yıl önce ölmüştür ve arada sırada babasını rüyasında görmektedir. Rüyalarını unutmamak için yazmak ister ama üşenmektedir. O gece üşenmez ve hatırladığı tüm rüyaları kaleme alır.

Dördüncü bölümde anlatıcının aklına neredeyse on yıl önce yaşanmış bir olay gelir. Babası ve kendisi hamama gitme bahanesi ile evden çıkmış nehrin kıyısına gelmişlerdir. Hamama gitme bahanesi anlatıcının annesine söylenmiş bir yalandır. Çünkü anlatıcının annesi, oğlunun ve kocasının nehre gitmelerini istememektedir. Annesine bu şekilde yalan söylerler. Anlatıcının babası terzilik yapmaktadır. Şehrin en iyi terzisi olduğu için annesi bundan etkilenmiş ve babası ile evlenmiştir. Annesi, anlatıcı dışında başka bir çocuğu olmadığı için üzüntüden ölmüştür. Babasının işleri iyi değildir. Müşterisi gittikçe azalmıştır. Genellikle anlatıcının annesi ile babası pekiyi anlaşamaz ve sık sık kavga ederler. Özellikle de nehre yüzmeye gitmeleri kavga nedenleridir. Anlatıcı ve babası bir yolunu bulur hamama gitme yalanıyla nehre yüzmeye giderler. Ancak anlatıcı suya girmemektedir, annesi hamamdan geldiklerine inansın diye sadece saçlarını ıslatmaktadır.

Beşinci bölümde anlatıcı bir anısını hatırlar.

Altıncı bölümde akşam vaktidir ve anlatıcı eline kâğıt kalem almış yine yazmaya koyulmuştur.

Yedinci bölümde anlatıcı babasının suda boğularak değil; terzi masasında çalışırken öldüğünü söyler. Anlatıcı o esnada Tahran’da bir kitapçıda çalışmaktadır. İsfahan’dan babasının ölüm haberi gelince ev arkadaşı Hamîd ile İsfahan’a gider. Cenaze işlerinden sonra halası anlatıcının İsfahan’da kalıp babasının işinin başına geçmesini ister. Birkaç gün İsfahan’da kalan anlatıcı bu esnada halasının kızı ile bir yakınlık kurar.

Sekizinci bölümde anlatıcı Tahran’daki işine bir hafta gitmediği için işten kovulmuştur. Babasının öldüğünü söyleyince müdür şaşırır. Ama yerine çoktan başka biri işe alınmıştır. Anlatıcı babasının ölümünü önemsememiştir; ancak etrafındakiler için bu önemli bir olaydır.

Dokuzuncu bölümde halasının kızı anlatıcıya onu sevdiğinden bahsettiği bir mektup yazar. Anlatıcı babasının kırkına gitmeye karar verir. Babasının ölümünden 70 gün sonra anlatıcı ve halakızı evlenirler. Balayına Tahran’a giderler ve zaman geçtikçe halakızı İsfahan’a geri dönmeyi ister.

Onuncu bölümde anlatıcı babasının İsfahan’daki terzi dükkânını işletmeye başlar.

On birinci bölümde anlatıcı İsfahan’daki hayatından sıkılmış, Tahran’a gitmeyi istemektedir.

On ikinci bölümde babası yine suya girmiştir. Anlatıcı her zamanki gibi babasının kıyafetlerinin yanında durur ve suya girmez. Babası şaka yaparak anlatıcıyı suya iter. Anlatıcı titreyerek eve gittiğinde annesine olan biteni anlatır. Bu olay babası ile son kez nehre gidişleridir. Babası bir daha anlatıcıyı nehre götürmez.

On üçüncü bölümde anlatıcı bir zamanlar babası ile gittiği nehirde kayığa binildiğini görür. Anlatıcı önce kayığa binmek ister ancak sonra vazgeçer.

On dördüncü bölümde anlatıcı, rüyasında babası ve Golçîn Bey ile kayığa bindiklerini görür. Birlikte nehrin sonundaki Gâvḥûnî denen bataklığa gitmektedirler. Anlatıcı korkar, ne kadar dil dökse de babası bataklığa gitmekten vazgeçmez. Babasını suya itmeye çalışır ama babası yerinden kıpırdamaz. Anlatıcı kafasını masanın kenarına çarpar ve uyanır.

On beşinci bölümde anlatıcı rüyasının devamını görür. Babası ile bataklığa varmışlardır ancak bataklık bir anda ağaçlarla çevrili bir göle dönüşmüştür. Anlatıcının birçok rüyasında öğretmeni Golçîn Bey de vardır.

On altıncı bölümde anlatıcı on yıldır öğretmeni Golçîn Bey’i görmediğini söyler. Golçîn bey, anlatıcının aklına gelmiştir ve anlatıcı öğretmenini görmek için eski okuluna gider. Golçîn Bey’in iki sene önce nehirde boğulduğunu öğrenir.

On yedinci bölümde anlatıcı artık İsfahan'dan sıkılmıştır. Babasının terzi dükkânı mağazaya çevrilmiştir. Rüyasında karısının, babasına, kendisinden dert yandığını görür. Mağazaya gider ve karısına, Tahran'a gideceğini orada iş bulunca kendisine haber vereceğini söyler.

On sekizinci bölümde anlatıcının kayınpederi, damadından kızını boşamasını ister.

On dokuzuncu bölümde anlatıcı Tahran'da çıkarıldığı işyeri olan kitapçıya tekrar gider. İşyerindekilere evlendiğini ve yakın zamanda karısını da yanına aldıracağını söyler. Bu esnada İsfahan'dan gelen bir mektup üzerine İsfahan'a karısını boşamaya gider. Anlatıcı ve eşi boşanır. Anlatıcının babasına ait olan mağaza eski eşine kalır.

Yirminci bölümde anlatıcı eski eşinin ailesinden bir mektup alır. Anlatıcının babasının ölüm yıldönümü yaklaşmıştır bunun için İsfahan'a gelmesini söylerler. Anlatıcı kendisini hasta hisseder. Bu bölümde anlaşılır ki beş gecedir uykusuzdur.

Yirmi birinci bölümde ansızın mutfak penceresi açılır, anlatıcı pencereyi kapatmaya kalkınca karanlıkta babasını görür. Babası anlatıcıya üşümemesi için üstüne bir şeyler giymesini söyler ve bir battaniye verir. Bu sırada ev arkadaşı gülümseyerek *günaydın* der ve babasının zaten üç dört gündür kendileri ile olduğunu söyler.

Yirmi ikinci bölümde anlatıcı hastalanmıştır. Babası, anlatıcıya iyileşeceğini söyler.

Yirmi üçüncü bölümde anlatıcı, kendisinin rüya içinde rüyada olduğunu düşünür. Babasını görür ve ona canlı olup olmadığını sorar. Birlikte dışarı çıkarlar.

Son bölümde anlatıcı ve babası bir kafeye giderler. Babası, eskiden o kafede şarkı söyleyen bir kadından bahseder. Anlatıcı, babasının ölü mü yoksa diri mi olduğunu anlamaya çalışır. Nehrin suyuna atlar ve derinlere kadar gider. Hikâye burada son bulur.

Filmin öyküsü, romanın öyküsü ile birebir aynıdır. Romanda ve filmde 24 yaşında bir gencin kendi hayatından bir hikâye anlatılmaktadır. Çocukluk zamanını İsfahan'da geçiren anlatıcı, 24 yaşındadır ve beş yıldır Tahran'da yaşamaktadır. Babası ölmüştür ve bu kötü haberi alınca İsfahan'a döner. Daha sonra da halasının kızıyla mutsuz bir evlilik yapar. Bunalıma giren anlatıcı Tahran'a geri döner ve bir müddet sonra aynı zamanda da hala kızı olan karısından boşanır. Anlatıcının rüyaları devam eder, hikâye ilk gördüğü rüya zamanına ulaşır ve yine görülen rüya şeklinde sona erer (Değirmenci, 2017: 3). Anlatıcının adı ne romanda ne de filmde geçmez. Hikâyede ve filmde iki kez anlatıcının adını sordukları sahne gelir ve ikisinde de anlatıcı *adımı soyadımı söyledim* şeklinde geçirir. Ancak okur ya da izleyici anlatıcının adını hiç bilmez. Başkahramanın yanı sıra okur veya izleyici, anlatıcının anne-babasının, eşinin adını da bilmez. Hikâye boyunca sadece, ev arkadaşları ve ilkokul öğretmeni Golçin Bey'in adı geçer.

Buna ek olarak filmde kamera, hep anlatıcı olan başkahramanın göz seviyesindedir. Dolayısıyla izleyici, anlatıcıyı hiç görmez. Anlatıcının aynı zamanda ana kahraman olduğu eserde, olaylar neden sonuç ilişkisine dayalı gerçekçi bir arka plana sahip değildir. Anlatıcının rüyası ile başlayıp yine bir rüya ile biten hikâyede anlatıcının ne zaman uykuda olduğu ya da ne zaman uyanık olduğunun ayırımı yapmak zordur. Anlatıcı, hikâyeyi ister rüya ister gerçek olsun birinci tekil şahıs söylemiyle anlatır. Aynı şekilde filmde de kamera anlatıcının gözü seviyesindedir ve izleyici tüm hikâyeyi adeta anlatıcının gözünden izler. Hikâye, filmde ve romanda mekânsal olarak İsfahan ve Tahran’da geçer. İsfahan, anlatıcıya göre eski sur mahallelerine sahip bir şehirdir; ancak Tahran, yeni dükkânlar ve sokaklarla dolu modern bir şehirdir. Hikâyede doğa ve mekân unsurları sembolik bir şekilde, detaylı ve sıkça kullanılmıştır. Özellikle nehir, yani su imgesinin ana karakterin yaşamında önemli bir rolü vardır. Bu öğeler sıklıkla kullanıldığından okuyucu ve izleyicinin zihninde yer edinir. Bu romanın önemi, iki yönlü bir üslup taşıması ayrıca eski ve yeni geleneklerin bir karışımı olması ve klasik hikâye üslubuna ek olarak, Batı tarzı roman yazımını da içermesidir (Mubâşerî ve Dervîşî, 2016: 35). Ancak hikâyeye, genele bakıldığında sade ve akıcı bir üslupla kaleme alınmıştır. Hikâyeyi karmaşıklaştıran konunun kendisi ve anlatıcının ne zaman uykuda ne zaman uyanık olduğunun net olamayışıdır. Romanda yer alan diyaloglar filmde de aynen korunmuştur. Bunun yanı sıra olay örgüsü de değiştirilmeden filme aktarılarak tam anlamıyla kelimesi kelimesine bir uyarlama yapılmıştır. Okur, romanda okuduğu satırların aynısını çok az bir değişiklik ve bazen de hiçbir değişiklik olmadan filmde duymaktadır. Dolayısı ile film sanki bir sesli kitap niteliğindedir. Bu tür bir uyarlamanın başarılı olup olmadığı da tartışılır.

Sonuç

Film çözümlerinde belirli bir kuram ele alınarak yapılan değerlendirmeler filmin normal okunmasında dikkate almadığımız ve göremediğimiz tarafların görülmesini sağlamaktadır. Bu sebeptendir ki çalışmamızda psikanalitik değerlendirmeye yer verdik.

İran’da bilindik psikanalitik roman yazarlarından olan Ca’fer Muderris Şâdîkî tarafından kaleme alınan hikâye, yirmi dört yaşındaki bir gencin içsel ve zihinsel mücadelelerinin anlatısıdır. Romanda ikili diyaloglara yer verilmiştir. Benzer şekilde uyarlama filmde de sıkça karşılıklı konuşmalar bulunmaktadır. İlk başlarda anlatıcı rüya gördüğünün farkındadır ve ne zaman isterse rüyadan uyanabileceğini bilmektedir. Ancak hikâyenin sonlarına doğru anlatıcı rüyada olduğunun farkında değildir. Zihinsel bunalımı kendisini ele geçirmiştir. Anlatıcı rüyadadır ancak o, uyanık olduğunu düşünmektedir. Rüya, adeta gerçekle yer değiştirmiştir. Anlatıcı rüyadan uyanmayı da başaramaz. Babasına karşısevgi ve nefret arasında kalır. Bir yandan babasının ölmesini dilerken, diğer yandan gönüllü olarak babasının yanında

olduğunu söyler. Anlatıcının evliliğine dair yaşadıkları, kısa süre sonra davranışlarına ve karısıyla olan ilişkilerine yansır ve evliliğini devam ettiremez. Sonunda, rüya ile uyanıklık arasında bir hâlde, öldüğü kesin olan babasıyla birlikte bir nehre gider. Nehirde başlayan hikâye nehirde son bulur. İran edebiyatının psikanalitik yazarı olan Şâdıkî'nin aynı adlı eserinden uyarlanan Gâvḥûnî filminin psikanalitik açıdan birçok malzeme barındırdığı görülmüştür.

Yazar Katkıları: Metnin tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Andrew, D. (1984). *Concepts in film theory*, Oxford University Press.
- Bahârlû, 'A. (2010). Târiḥçe-yi iktibâsî-yi edebî der sînemâ-yi îrân, *Fârâbî*, 64, 16-29.
- Değirmenci, N. (2017). Cafer müderris sâdıkî'nin gavḥûnî romanının tahlili, *Şarkiyat Mecmuası*, 31, 1-13.
- Enverî, H. (2003). *Ferheng-i feşorde-yi soḥen*, Tahran: Soḥen.
- Erus, Z. Ç. (2005). *Amerikan ve Türk sinemalarında uyarlamalar: karşılaştırmalı bir bakış*, İstanbul: Es Yayınları.
- F. Sakallı, (2011). (Ed). *Edebiyat ve sinema*, İstanbul: Hat Yayınevi.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- Kayaoğlu, E. (2016). *Edebiyat ve film*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Kurt Öncel, G. (2008). Romandan sinemaya uyarlama örneği olarak “mutluluk”, *Marmara İletişim Dergisi*, 13 (13), 205-213.
- Künüçen, H. H. ve Yankı Köksal, N. (2021). Psikanalitik eleştiri yaklaşımı ile bir film okuması: black swan, *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 419-439.
- Mubâşerî M. ve Dervîşî, F. (2016). Naḳdî kohen olgûyî românı “gâvḥûnî”, *Gerdhemâyî Serâserî Encumenî Tervîci Zebân Ve Edeb-i Fârsî-yi Îrân*, 34-55.
- Onaran, A. Ş. (2012). *Sinemaya giriş*, 2. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Özden, Z. (2004). *Film eleştirisi*, 2. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.
- Şâlihî, N. ve Bâbâyî, M. (2018). İktibâsî-yi edebî der sînemâ-yi îrân. *Costârnâme-yi Edebiyâtî Taṭbîkî*, 2 (3), 103- 117.
- Söylemez, Y. S. (2014). Türk sinemasında rüya gerçeği: Semih Kaplanoğlu ve Yusuf Üçlemesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (25), 143-157.
- Whelehan, I. (1999). “Adaptations”, Ed. Deborah Cartmell, Imelda Whelehan, *Adaptations: From text to screen, screen to text*, Routledges,
- Yıldız Erol, A. (2023). *Göstergelerarası çeviri bağlamında İran uyarlama sineması*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Bir Rabbi Olarak Moşe Ben Meymun I

Hamza ÜZÜM*

Öz

Ortaçağ döneminin tartışmasız en önemli Yahudi düşünürü olan Rabbi Moşe Ben Meymun, “Rabbilerin Rehberi” ünvanıyla, ikinci Musa lakabıyla anılır. İbn Meymun İslam’ın altın çağı Endülüs’te Yunan ve Arap bilimlerinden rahatça istifade etmiştir. Aynı zamanda da sağlam bir rabbilik eğitimi alarak Yahudi kaynaklarını en ince detayına kadar inceleme imkânını elde etmiştir. Geleneksel Yahudiliğin en büyük filozoflarından biri olarak tanımlanan RaMbaM; Talmud’un altıyüz onüç emrinin Tanrı tarafından Musa’ya verilmiş olduğunu ve bu emirleri rasyonel delillerle ve ilahi hikmet bağlamında yorumlamıştır. O Yahudi geleneğinde hakim olan görüşün aksine, Halakist midraşim tefsirleri Musa’dan rabbilere aktarılan geleneğe göre, “daha düşük seviyede” görünürken, haggadist tefsirleri de genel anlamda “insan yapımı edebi bilgiler” olarak değerlendirmiştir. RaMbaM Talmud külliyatını, devrinin felsefi düşünceleriyle uzlaştırmayı başarmış; geleneğe izah, yorumlama ve tasnif getirerek, bir yorumcu (müfessir), tasnifci (musannif), fetva veren, (fakih) ve müctehid (hüküm çıkarıcı) olarak, çok boyutlu rabbi kimliğiyle kendini göstermiştir. O, Yahudi kutsal metinlerinin doğru okunmasını, anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlamıştır.

Anahtar kelimeler; RaMbaM, Mişna, Talmud, Rabbi, Halakist

Maimonides as A Rabbi I

Abstract

Maimonides is the most prominent Jewish Scholar of the Middle Ages, he is “the Guide of the Rabbis” and called as second Moses. He benefited from Greek and Arab sciences in Islamic age of Andalusia as well as he had an opportunity of surveying on the Jewish traditional resources in detail, having got a well orientation on genuine Rabbinic education. Maimonides as he was known, is among the most important Jewish philosophers, he stated the 613 commands of Talmud were given by God to Moses at Sinai and explained them in a rational method. Different from the classical Rabbinic view, he viewed the Halakhic Midrashim as secondary to the oral tradition, and viewed the Haggadist explanations as “human made literature”. Maimonides was successful in reconciling the Talmudic literature with philosophical thoughts of his period and shown himself with his multidimensional Rabbi identity like a commentator, sorter, legislator and jurist by bringing explanation, interpretation and classification within the tradition. He is the leading figure in Jewish tradition in the correct understanding of the Jewish Scriptures.

Keywords: Maimonides, Mishna, Talmud, Rabbi, Halakhist.

Geliş/Received: 20.03.2023

Kabul/Accepted: 07.12.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi ABD, hamza.uzum@giresun.edu.tr, ORCID, 0000-0003-3701-1451.

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

Yahudi ve Yahudi olmayan çevrelerce Rabbi Moşe ben Meymun (1135-1204)¹ geleneksel Yahudiliğin en büyük filozoflarından biri olarak tanımlanması, onun Yahudilik'teki ve Yahudi halkının tarihindeki gerçek yerini ve önemini tam olarak belirlemez. Bu bakımdan RaMbaM'ın dinî açıdan son sekiz asırdır Yahudi dünyasında merkezi figür olması dolayısıyla Yahudi hukuk sistemi Halaka'nın en büyük otoritelerinden biri oluşunu gösteren rabbilik boyutu da öne çıkarılmalıdır. (Leibowitz, 1987: 11). Öte yandan din ve felsefeyi, vahiy ve aklı, hikmet ve kelâmı uzlaştırmaya teşebbüs etmesi sebebiyle de Yahudi inanç esaslarını belirleyen en önemli Yahudi teologlarından biri kabul edilmektedir (Önal, 2013: 144-145).

RaMbaM, (רמבם) Yahudi midraş geleneğini sistematik bir şekilde yorumlayabilen Talmudist bir rabbi, sadece gaonim (גאונים)² felsefesine değil aynı zamanda devrindeki gentile felsefi sistemlere nüfuz edebilen bir filozof, çağının en etkin hekimi ve son olarak Yahudilerin öteki din mensuplarıyla ilişkilerinde belirleyici polemikçi boyutuyla karizmatik, saygın ve erişilmez bir statüye sahip biridir (Çağrı, 1999: 195).

Yahudi entelektüel çevrelerinde göze çarpan bir figür olarak RaMbaM, çağlar boyu gelen Talmud geleneğini devrinin etkin felsefeleriyle çatışmadan uzlaştırmış, uzlaşmadığı yerlerde Yahudi düşüncesinin savunmasını felsefi temellere bağlı kalarak başarıyla deruhte etmiş bir kişidir. Çalışmamızda RaMbaM'ın Yahudi dünya görüşüne, rabbani gelenekle örgülü dini çatısına ve günümüz Yahudi toplumu oluşturan değerlere etki eden önemini Rabbi boyutuyla yansıtılarak ortaya konulmuştur.³

Çalışmamızda RaMbaM'ın halakist içtihat geleneği üzerindeki tesiri, içtihat usulleri, sözlü ve yazılı Tora'ya ısrarlı vurgusu ele alınacaktır. Ayrıca RaMbaM'ın gayesi dini düşünceyi sistematize yani kategorize etmektir. Fakat Yahudi dini külliyatı çok geniş olduğundan ve herkesin vukufiyetine açık olmadığından; O bu muazzam külliyatın hiç kimse tarafından okunamayacağını ve böylece kavranamayacağını düşünmüş olmalı ki bu literatürü reddetmeden kavranabilecek bir forma sokmak istedi. Bu bağlamda, O'nun kendisine kadar gelen çok kapsamlı dini literatürü belli başlıklar altında sistematize ederken uyguladığı metod işlenecektir.

RaMbaM, olgunluk yaşından itibaren hem Yahudi geleneğine ait yazılı ve sözlü gelenek eserlerine vakıf olan klasik dönem rabbani kaynaklarını hem de Talmud sonrası dönem rabbani

¹ Rabbi Moşe ben Meymun רבי משה בן מימון, çalışmamızda adının baş harfleriyle anılan lakabı RaMbaM רמבם'ı kullandık. Batı'da Maimonides, İslam ilâhiyatında İbn Meymun olarak bilinir.

² M.S. 600-1040 yıllarında Tora, Mişna ve Talmud üzerine çalışmalar yapan fâkih, şârih ve usûlcü Yahudi bilim adamlarına Gaonim (dâhiler) denir. Sonra Rişonim (Mütekaddimun=İlkler) ve Ahoronim (Müteahhirun= Sonrakiler) gelir. Bkz. Toprak, (2012: 208); Rabbi, dini konularda öğretim ve hüküm (fetvâ) verme yetkisine sahip olan Yahudi din alimlerine denir.

³ RaMbaM (Musa b.Meymun)'ın hayatı ve eserleri için bkz. Doğan (2010).

kaynaklarını ustalıkla elden geçiren, derin astronomi, klasik ve İslam felsefesi ile kelam bilgisiyle son olarak insanların fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklarını tedavi edici tıp bilgisiyle Yahudiler için diğer din mensuplarına karşı sunulabilecek bir figürdür (Davidson, 2005: 120-121). Bu bakımdan onun Yahudilik için önemini ve etkisini belirleyen üç temel alanından en etkin ve en kapsamlı, yani Rabbanî kaynaklara hâkim bir halakist rabbi olarak RaMbam ile başlanılmıştır.

Rabbi Olarak RAMBAM

Öncelikle RaMbam'ın Yahudi hukuk sistemi (halaka הלכה) ile ilgili olarak ortaya koyduğu tüm eserlerine derinlemesine baktığımızda temel amacın geleneğin ortaya koyduğu muazzam hukuk manzumelerine bir düzen ve sistematik bir tasnifleme ve adeta bir kataloglama sağlamak olduğu görülebilir. Onun için tek taraflı bir empoze ile niyet edilmiş bu görev, aslında bir toplum olarak Yahudilerin görev ve misyonunu ve kendi vahye dayalı hukuklarıyla olan yakın ilişkilerini tam olarak belirlemeyi hedeflenmiştir. Zaten onun gözünde Musa Şeriatı, Yahudilerin takip etmek zorunda oldukları şekliyle sadece yazılı hukuk demek değil; aynı zamanda geleneksel görüşe göre Musa'ya verilmiş olduğuna inanılan ve nesilden nesile aktarılan bir takım şifahi izahların, düzenlemeler ve sınırlandırmaların da içeriğini bulduğu sözlü geleneği de kucaklar (Lauterbach, J.E., IX, 82).

RaMbam, gençlik çağında rabbanî literatürünü ana çalışma alanı olarak seçmişti. Zaten Endülüs Yahudi çevresinin verebileceği alan da genel olarak böyleydi. Öyle ki genç çağında Rabbanî araştırmaları, âşık olduğu bir kadına benzetiliyordu. O daha yirmili yaşlarının başındayken Bâbil Talmudu'nun üçte ikisine yaptığı dolgun tefsirle klasik dönem Yahudi sözlü geleneğindeki ustalığını bize ispat etmişti. Onun bu konudaki en mükemmel ve en somut mahareti Mişna Tefsiri olup 23 yaşındayken başlayıp yedi sene sonra bitirmiştir. Bu hacimli eser, aynı zamanda tüm Yahudi kutsal metinlerinin sadece ona parmak ucu kadar uzaklıkta olduğunu ispat etmektedir. Bunlara ilave olarak "Talmud sonrası rabbanî literatür"de RaMbam'ın çok yakından tanıdığı bir uğraş alanıdır. Onun bu döneme ait kaynakları kullanmadaki hüneri, bu döneme ait literatür yazarlarını çok rahat eleştirmesiyle daha fazla belirginleşmektedir. Ancak babası hâriç kendi dönemindeki rabbi hocalarının kimler olduğunu söylemek oldukça güçtür (Davidson, 2005: 119).

Mûsa şeriatı hakkında sürekli yazan ve yazdıklarını sürekli düşünen RaMbam'ın gene de Yahudi geleneğine ait bilgilerin onda birine ulaşamadığını iddia ettiği ifade edilmektedir (Kapah, 1963, Sanhedrin, 10).

Zaten ona göre halakot הלכות yazılarını tam olarak okuyup tek bir sahih prensip kaleme almak ve Yahudi toplumuna faydalı olmak için sayısız gece uykusuz kalmak ve sayısız gündüz de toplumdan soyutlanmak gerekir. Bu yüzden RaMbaM, rabbi olarak kaleme aldığı eserleri okumaya başlayanların bu sıkıntıları bilmesinde ve ona göre bu eserleri takdir etmesinde yarar olduğunu peşinen ifade eder (Kapah, 1963, Parek,6).

RaMbaM, “Delalet” adlı eserinde beşerin sahip olduğu bilimsel ve felsefi donanımlardan bahsetmekte, bilhassa kutsal metinleri ve gelenek kitaplarını irdelerken bilim adamının daima “yenileyici ve ufuk açıcı yorumlar” ortaya koymasının lüzumundan bahsetmektedir. Ona göre sezgisinden ve kişisel gayretlerinden yola çıkan bilim adamının kitaplar telif etmesi ve etrafındakilerine öğretmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden söz konusu kişi, bulduğu yenilikleri ve keşifleri kendine saklamamalıdır. Zira Tanrı, bir kişi mükemmel olduğunda bu âlemi onu diğerleriyle paylaşabilsin diye tasarlamıştır (Strauss, 1963, II, 29. Böl.). Böylelikle bildiği, katalogladığı ve yorumladığı şeyleri dindaşlarıyla paylaşması RaMbaM’ın rabbi kimliğinden öğreneceğimiz en önemli yönlerinden birini oluşturmaktadır.

RaMbaM, en olağanüstü durumlar altında kaleme aldığı ilk eserinin, kendi dindaşlarının lehine tedvinler olarak rabbani literatürle ilgili değerlendirmeleri olduğunun gayet farkındadır. Daha kısa bir ifadeyle söylersek onun Yahudi toplumu için en göze çarpan önemi dolayısıyla etkisi onun rabbi boyutudur. Zaten o, ileri yaşlarında zaman zaman geri dönerek bu konuda yazdıklarını yeniden daha olgun bir bakış açısıyla gözden geçirecektir. Öyle ki ölümünden yaklaşık beş sene önce, 1199’da başlamış olduğu ama sağlık sorunları ve yüklendiği vazifelerden dolayı ikmal edemediği muhtelif rabbani projelerinin olduğunu biraz buruk biraz özlemle belirtmektedir (Blau, 1986: 33). Yahudi dini literatürü çok geniş, herkesin vukufiyetine açık değildi. O, bu muazzam herkes tarafından okunamayacağı ve böylece kavranamayacağını düşünmüştü. Bu nedenle bu literatürü reddetmeden, kavranabilecek bir forma sokmak istedi. RaMbaM’ın amacı dini düşüncüyü sistematize etmek olduğundan kategorize tasnif edip belli başlıklar altında topladı (Demirci, 2022: 71-89).

Buradan yola çıkarak RaMbaM’ın rabbî olarak bütün Yahudi geleneğine derinlemesine ve enlemesine bakış açısıyla Yahudi bilgi birikimini “izah etme”, “yorumlama”, “emir ve yasakları kataloglamaya” girişerek verdiği katkıları şu ana başlıklar altında sunabiliriz:

RaMbaM’da “Sözlü Tora” Kavramı

Öncelikle Yahudi toplumuna mensup bir birey olarak RaMbaM, kendi geleneğinde uzun zaman kullanılagelen ama vurgusal önemi zamanla azalan bazı anahtar terimlerin halaka içindeki yeri ve etkisini yenilemekte, dindar gözleri keskinleştirmektedir. Bunların başında “Sözlü Tora” kavramı gelmektedir.

“Sözlü (şifâhî) Tora” Tora şe be'al-pe פה שבעל תורה terimi RaMbaM'in önemsemediği anahtar kavramların başında gelmektedir. Tek başına Tora תורה, bilindiği üzere Musa'nın beş kitabını ifade eden Pentatök olmasına rağmen bazen daha geniş bir kullanımla tüm İbrani kutsal metinlerini kucaklayabilmektedir.¹ Rabbani Yahudiliğin tanım verici öğretisine göre tek bir Tora değil iki adet yani Yazılı Tora (Tora bihtav תורה בכתיב) ve Sözlü Tora (Tora şe be'al-pe פה שבעל תורה) vardır. Sözlü olan, yazılı olan şeriatı ifa ve icra bakımından tamamlamakla birlikte onda bulunmayan meselelere de ışık tutmaktadır. Bu öğretiyi klasik dönemden yani Mişna külliyyatının ve Talmud tedvinlerinin yapıldığı dönemden Talmud sonrası döneme kadar korunmuş bir tanımlamadır. Şu hatırdan çıkmamalıdır ki, Yazılı Tora gibi “ayetlerin veya emirlerin yorumlamaları olan (peruşim פרושים)” Sözlü Tora'da, Tanrı'nın bizzat Musa'ya verdiği zamanlara kadar geri götürülmektedir.² RaMbaM bu rabbani öğretiyi hiçbir sınırlama ve ilave yapmadan olduğu gibi korumaktadır. Hatta ona göre sonbahar mevsimindeki Sukot (Çardaklar), bayramı sırasında Yahudilerden çardaklara yerleşmelerinin istenmesi, çadırı kurarken kullanılan malzemelerin cinsi, çardaklarda oturacakların kimlikleri, kutsal kitaplarda dolayısıyla yazılı şeriatla olmadığından tamamen sözlü şeriat yoluyla Tanrı tarafından öğretildiğinin daha sonra küçük parçalar ve detaylar bile atlanmadan Musa tarafından Yahudi milletine aktarıldığını ve onların da vakit geçirmeden bu bilgileri sözlü şeriat haline soktuklarını açıklar (Mishna im Perush, 1- 3).

RaMbaM, sözlü şeriat'ın oluşumunda toplam kırk safha olduğunu belirler; bunların ilki Musa'dan Yeşu'ya kadar olan bölüm olup, daha sonra ise rabbinist nesillere inen adım gelir ve bunlardan sonra klasik rabbani dönemin tarih sahnesine çıktığını söyleyerek safhaları M.S V. Yüzyıla kadar dayandırır. Hatta bir ayrıntı gözden kaçmaz; ona göre Mısır'dan çıkışta Musa ile birlikte olan Ahiya Şiloni adındaki biri, Musa'nın sohbetlerinde devam etmiş, ama resmen Sözlü Şeriat'ı Musa'dan devralmamış olmasına rağmen; olağanüstü bir uzun ömür kendisine bağışlandığından kral Davud zamanında Davud'un kendi sarayından bozulmamış olarak aynı Sözlü Şeriat'ı almıştır. Ahiya, onu daha sonra peygamber İlyas'a aktarmış, o da kendi rivayet zincirini hemen kurmuştur (Mishna im Perush, 4-5).

Bu hikâyenin geçtiği yerde anlattıklarına bakılırsa RaMbaM, Filistin ve Babil Talmudlarının da ötesine gitmiştir. Her iki Talmud'da mezkûr şahsın uzun ömrünü ve İlyas ile olan bağımlı anlatmasına rağmen, bunun Sözlü Şeriat'ın aktarılması konusunda olduğundan

¹ Yahudilik, semitik ve ilahî kökenli dinlerin en kadim olanı olarak bilinir. Semitik dinlerin en temel unsurunu ise Tanrı ve kutsal kitap inancı oluşturur. Dolayısıyla Yahudilerin en temel özelliklerinden biri hiç şüphesiz ilahî kaynaklı kutsal bir kitaba sahip olmalarıdır (Recep Önal, Mâtürîdî'nin Yahudilerle Polemiği:Tahrif Bağlamında Kutsal Kitap İnançlarına Yönelik Eleştirileri”, Journal of Islamic Research, 27/3 (2016): 333-335.

² Yahudilikte sözlü şeriatın önemi ile ilgili bkz. Baki Adam, “Yahudilikte Din ve Gelenek Üzerine”, İslamî Araştırmalar, cilt:6 sayı:1, 1992: 44-51. Ayrıca bkz. Mustafa Alıcı, “Yahudilik'te Dini Otorite ve Kurumları”, Tabula Rasa, sayı:10, 111-130.

bahsetmezler (B.T., Baba Batra 121b; K.T. Erubin, 5/1); (Davidson, 2005: 124). Aslında burada başka kaynak belirtmeyen RaMbaM'ın ya bilinmeyen bir başka referans kullandığı yahut mecazlardan yola çıkarak “özel” bir ilâve yorum katkısı yaptığı sanılabilir. Ancak bizi ilgilendiren daha önemli şey; o, bu hikâye ile Tora'dan çok Rabbanî geleneğine meşruluk kazandırmak istediği görünmektedir.

Dolayısıyla “Sözlü Tora” terimi rabbani çevrelerde sadece Musa'ya Tanrı tarafından bildirilen ve seleflerine aktarılan sözlü geleneği değil aynı zamanda bazen kapsamlı olarak bu seleflerin ilave ettiği yeni yorumlamaları yani kadim dönem rabbilerin hukukî düzenlemelerini de kucaklar. Buna rağmen RaMbaM'ın anlayışına göre, sözlü gelenek sonraki dönemleri de ihata edecek şekilde çok daha geniş bir anlamda olup “gelenekten öğrenilen tüm bilgileri” yani, Sina'da verilen yazılı şeriatın yorumlarının ve detayların yanında bizzat Şeriatın Musa'ya verilmesinden sonraki tüm bid'atler ve İsrail milletinin kabul edip uygulamaya soktuğu değerleri içerir. Bundan dolayı bu değerlerin tüm İsrail ulusu tarafından gözetildiğini ilave eder. Ancak ona göre bu ilaveler gene de şifahi geleneğin katı anlamda parçaları değildir (Mishna im Perush, 5-6).

RaMbaM için aggada הגדה terimi veya onun tercih ettiği şekliyle Haggadah הגדה (Mishna Tora, Helakim. 12), rabbilerin hukuk dışındaki ve ibadet içermeyen konuları (Tanrı ile insan arasındaki hukuksal olmayan yakınlıkları, ahlaki ve uygulamalı tavsiyeleri, tarihsel bilgileri Yahudi kahramanlar ve fedailerini hakkındaki anekdotları, rabbilere ait özel ilimleri, yaygın tıp bilgilerini modern okuyucuların hurâfe sınıfına sokabileceği halk masalları, rüya tabirleri gibi) ele aldıkları gelenek yazılarını kapsarken, aslında ima ile bile olsa Şeriat'ın sözlü olan kısmını oluşturmasına rağmen kutsal metinlerin yorumlanmasında fazla etkin değildir. Halaka ise ona göre tamamlayıcı bir unsur olarak hukuki ve ibadete ait konuları kapsar ve her ikisi alt unsur da rabbilerin elinden gelen düzenlemeleri gösterir.¹ (Mishna im Perush,9). Bu yüzden Çardaklar (Sukot) Bayramında Tanrı tarafından ifâ edilmesi için Musa'ya emredilen kanun ve ritüeller ile İsrail topraklarından uzakta yaşayanların çardaklarda sekiz gün kalmasına dair rabbilerin yeniliği halaka הלכה kategorisine girerler (çoğulu halakot הלכות) (B.T., Sukka 47a). RaMbaM daha dar anlamda bir başka yerde ise aynı fenomen üzerinden Talmud'dan hareket ederek (B.T. Berakot, 10a; Baba Batra 25b) şu örneği verir. Sözlü şeriat tarafından aktarılan ve rabbilerin dua ile ilgili olan düzenlemeleri halaka iken yine dua ile ilgili olan (meselâ duanın etkisi gibi) ve hiçbir bağlayıcılığı olmayan rabbani bilgilere ise “haggada” denir (Mishna im Perush, 19-20). Böylece RaMbaM, haggada הגדה ve halaka הלכה arasındaki ince çizginin kaybolmaması için Midraş tedrisi yapanların gözlerini keskinleştirmekte ve kolay çizgi

¹ Halaka הלכה kelime anlamı şeriat, yürüyen yol, Yahudi hukuku demektir. İstilahta, Yahudilerin uymak zorunda olduğu, gelenekte dâhil kurallar manzumesidir.

çekilemeyecek aynı fenomenler hakkında örnekler vererek konunun açığa çıkmasına katkı sağlamaktadır. RaMbaM'ın bu tür örnekleri bize göre rabbani kaynaklarda ihtilâflı, muğlak bölgeleri aydınlatılması durumudur.

Bunun yanında RaMbaM, kadim rabbilerin haggada anlayışına (deraşot דרשות), özel önem vermektedir. O bu bilgilerin genelde “aggada” olarak isimlendirildiğini bilmesine rağmen ayrı bir kataloglama ile bu bilgileri vurgulamaktadır. Hatta onun dünya ve İsrail tarihi ile ilgili şeması deraşot'a dayanmaktadır. Bundan dolayı mesela Sanhedrin'in Sözlü Şeriat olarak gelenek yoluyla öğrendiği hukukla ilgili düzenlemeler ve ibadet kurallarını “Sözlü Şeriat” olarak tanımlamakta ve en geniş boyutta “halaka” terimini Sözlü Şeriat'la özdeşleştirmektedir.¹ (Mishna im Perush, 35).

RaMbaM, “Prens” unvanlı Rabbi Yahuda'yı Sözlü Şeriat'ın en önemli kaynaklarından olan Mişna'yı “yazılı olarak” tedvin etmeye götüren sebepleri de maddeler halinde şöyle açıklar:

a. Onun dönemine kadar gittikçe daha az sayıda insan Tora tedrisine kendini adıyordu.

b. Yahudiler gün geçtikçe yeni felaket ve yeni kültürlerle karşılaşılıyordu.

c. Roma İmparatorluğu kendi hakimiyet alanını gün geçtikçe genişletiyor bunun neticesinde Yahudiler, İsrail topraklarını terk ediyorlardı. Ona göre bunların neticesinde Rabbi Yahuda, Sözlü Şeriatın bir özetini kısa ve kolay unutulmayacak bir tarzda kaleme almıştır (Kellner, 1996: 84).

RaMbaM, benzer gerekçeleri daha sonra Babil Talmud'unun redaksiyonu için de söylemiştir. Bu bakımdan Babil Talmudu, Mişna sonrası âlimlerin beşinci kuşağı tarafından M.S. V. asırda tedvin edilmişken, Filistin Talmud'u ise ondan bir asır kadar önce Prens lakaplı Yahuda'dan bir nesil sonra ortaya çıkan rabbilerce bir araya getirilmiştir (Mishna Tora; Introduction, 9-10). Babil Talmudu'nu tedvin eden Rabbi Aşi ve meslektaşları Sözlü Şeriat'ı sağlam bir şekilde tesis eden büyük bilgelerin sonuncularındandır. Onlar, sözlü geleneğin bütün görüş, lafız ve tüzüklerini düzenlemişler ve onu İsrail oğullarının bulunduğu her yere ulaştırmışlardır. Ona göre onların zamanında da belalar ve savaşlar ulusun üzerine idi ve Tora eğitimi azaldı (Mishna im Perush, R. Moshe ben Maimon, 46).

¹ RaMbaM'a göre bütün “Sözlü Şeriat”ın metni, Rabbi Yahuda ha-Nasi tarafından redakte edilen haliyle Mişna'nın kendisidir. Ona göre Sifre, Mişna'nın prensiplerini izah ederken, Tosefta, Mişna'nın en temel konularını izah etme işlevi görmektedir. Baraita, Mişna'nın kelimelerini rasyonel açıdan aydınlatmaktadır. Bu konuda RaMbaM, “Musa'nın Sina'da aldığı bütün emirler ona yorumlarıyla birlikte verildi” demektedir. Ona göre Musa'ya, şeriat (Tora) ve emirler (Mitzvot) olmak üzere iki ayrı şey verilmiştir. Pentatök'te Tanrı, “Ben sana taş tabletlerde Tora ve Mitzva verdim” diye buyurmuştur. Burada Tora, “Yazılı Şeriat”ı, Mitzva (emir) yorumlamaları yani “Sözlü Şeriat”ı belirtmektedir. Böylelikle Mişna geleneksel açıdan bütün “Şifahi Şeriat” külliyyatını, Talmud da onun yorumunu oluşturmaktadır. (Bkz. Hatice, Doğan, Maymonides'in Hayatı ve Eserleri, 42).

RaMbaM'ın halaka kaynakları

RaMbaM'ın temel kaynakları kullanma konusuna baktığımızda gözümüze çarpan ilk şey, onun Mişna Tora, Mişna Peruş ve Sefer Mtizvot gibi halakist eserlerinde de görüldüğü üzere son derece kısa veya hemen hemen hiç atıf yapmadığı gerçeğidir. O, sadece önsözde eserlerin ismini veya başvurduğu bilgileri kısaca zikretmekle yetinir. Bunun yanında onun, Babil Talmudu, Kudüs Talmudu, Mişna ve halakayla ilgili Midraş kaynaklarını, Sifra, Sifre ve Mekilta gibi kaynakları çok sıklıkla kullandığı gözlemlenebilir.¹

Öncelikle genel anlamda Yahudilerin hangi ölçüde dinî otoritelerin görüş ve açıklamalarına uyacakları veya Rabbilerin Tora'ya hayatlarını adayan kişiler olarak her davranış ve sözlerinin teolojik değerlerinin ne olduğu gibi soruları yanıtlamaya çalışan RaMbaM, Mişna Tora'nın girişinde Tannaim ve Amoraim, yani sırasıyla Mişna ve Talmud rabbileri gibi iki önemli otoriter kaynağın Halaka'nın meselelerini belirlemede sonraki dönemdeki rabbilerden daha çok etkili olmuşlardır. Onların bu otoritesi, Rabbilerin özgün karakterini değiştirmeye etki edememiş ve her dönemdeki rabbi kendi tarihsel şartlarını göz önünde bulundurarak görüş bildirmiştir ve böylece Sanhedrin yeniden teşekkül ettikten sonra bile rabbi nesilleri kendi otoritelerini sürdürebilmişlerdir (Kellner, 1996: 90).

Bunun yanında onun kendi seleflerinden daha fazla Kudüs Talmudu ve Halaka ile ilgili Midraş kaynaklarını kullandığı ancak ara sıra da olsa Babil Talmudu'nu tercih ettiği söylenir. Bunun yanında onun ana kaynaklarından birinin de yazılı Tora olduğu bellidir. Hemen hemen her eserinde şeriatla ilgili konularda “Mevlamız Musa'nın Yasası” diyerek öncelikle Pentatök'ten sonra diğer peygamberlerin eserlerinden referansları çok sıkça kullanır (Lauterbach, “Moses ben Maimon”, J.E, 85).

RaMbaM öncelikle Babil Talmudu'nun tamamı konusunda bir yorumun yazılmamasından şikâyet eder. (Misha im Perush, 46) ve sadece İbn Migas (öl. 1141) adlı yorumcunun kısmî yorumlarından bahseder. (Maimonides, Responsa, 251) RaMbaM yirmili yaşlarında Babil Talmud'unu yorumlamaya katkı sağlamaya girişmiş ve üç bölüme (kutsal günler, kadınlar ve adi suçlarla ilgili kısımlara) yönelik yorumlayıcı şerhlere girişti ve bunların verdiği ruhla kısa zaman içinde Babil Talmudu'nun risalelerinin üçte ikisine yönelik olarak şerhler (peruşin פרושין) yazdı. Bunlar arasında Talmud'un Şabat ve Roş ha Şana risaleleri gibi kaynaklara dair yorumları en ünlülerindendir (Davidson, 2005: 141- 145).

¹ Midraş מדרש, yorumlama anlamında “deras דרא” kökünden “araştırmak, incelemek” demektir. İslamiyetteki tefsir ilmine benzer metodlarla, Yahudilikte kutsal metinleri okuyup değerlendirme yöntemidir. Tanah literatürde anlaşılması güç kısımların bilgiler tarafından yapılan Talmudik yorumlarını ifade etmektedir. Yasayı açıklayanlar “Midraş Halaka מדרש הלכה”, öykü ve şahıslar hakkındaki derlemeler de “Midraş Hagada מדרש הגדה” olarak isimlendirilmiştir.

Halakist kaynakları konusunda ilgi çekici belki en aykırı tavır olarak, RaMbaM'ın bazen Talmud veya Midraş eserlerde bulunmayan bazı düzenlemeleri veya kanunları "kutsal metinlerin yorumları" diyerek kullanabilmesi sayılabilir. Gaonim'in¹ karar ve çıkarımlarını genel olarak "Gaonim karar verdi ki" veya "Gaonim'in düzenlemesi vardır" gibi cümlelerle ortaya koyan RaMbaM, bilhassa Isac Alfasi (1013-1103) ve Ibn Migas (1077-1141) gibi kendi hocalarının görüş ve kararlarına da zaman zaman yer verir. Bunlara ilave olarak RaMbaM, o devirlerde etkili ve etkin olan İspanyol, Fransız ve Filistin kültürleriyle kaynaşmış önde gelen Yahudi otoritelerinin halakist eserlerinden haberdardır. Hatta o, dinî takvim, astronomi ve koşer konularında Yunan teorileri ve bulgularını bile kullanmaktan geri kalmamıştır. Bu tavrıyla o, halaka konularında bol kaynak yelpazesine sahip olduğunu bize göstermektedir. Meselâ ona göre "şeriatın bir hükmünü açıklamada bir gayr-i Yahudi ile bir peygamberin doğru bulgusu arasında bir fark yoktur". (Misha im Perush,, XVI- XVIII) Hatta seleflerinin yapmaktan çekindiği ve Talmud'da hiçbir otoritenin cevaz vermediği bir yöntem olarak RaMbaM, Mişna Tora adlı eserinde Yunan felsefesine ait pek çok teoriyi kullanmaktan çekinmemiştir (Lauterbach, 85).

Bunun yanında o Talmud'da ve Midraş'ta bulunan ve kendi görüşüne uymayan pek çok düzenleme ve kuralı da atlamıştır. Hatta Talmud ve Midraş'ta bulduğu ve kendi görüşlerine aykırı gördüğü bilhassa tıp konusundaki halakaya ait hükümleri değerlendirmemiş bu konuda kendi başına otorite kurmaya çabalamıştır (Davidson, 2005: 114).

RaMbaM bunu başarırken Rabbilerin hem halaka hem de halaka olmayan otoritesini değerlendirmiş ve onların Sina vahyinin aktarıcıları, halakanın yaratıcıları ve Tora'nın yorumcuları ve kendi dönemlerine ait beşeri bilgilerin habercileri olarak rol ve otoritelerini ciddi şekilde değerlendirmiş ve hiç kimsenin cesaret edemeyeceği ölçüde rabbilerin de hata yapabileceklerini ilan etmiştir. O, bilhassa fiziksel ve beşeri ilgilendiren konularda (mesela astronomi, tıp ve tabii ilimler konularında) hatalı olabileceklerini bunların nispi bilgiler olduklarını açıklar. Böylelikle RaMbaM, Halakha konusunda tam güvenip dayandığı Yahudi bilgelerin diğer tüm alanlardaki otoritelerini tam anlamıyla kabul etmemektedir (Kellner, 1996: 38-55).

Ona göre rabbiler bu konularda bazen doğru olurlarken bazen de hatalı olabilirler. Dahası o gerek Delalet'te gerekse Mişna Tora'da onların görüşlerini eleştirmekten çekinme ve bu yorumların kutsal metinlerden sağlam bir dayanak elde edemediklerini ilan etmiştir. Öyle ki

¹ Mişna döneminde (M.Ö.20-M.S. 200) yaşamış Yahudi din adamlarına Tannaim; Mişna'nın tamamlanmasından (200-499) Babil ve Kudüs Talmudu'nun tamamlanmasına kadar ki dönemde yaşayan din adamlarına Amoraim; Talmud'un redaksiyonunu yapan (Tannaim) ve şerh eden (Amoraim, ve Savoraim) din adamlarından sonra yaşamış ilim adamlarına Gaonim denir.

ona göre klasik rabbani kaynaklarında haggadahla ilgili yorumlar (deraşot דרשות), tam olarak Kutsal Kitapların ruhunu ve niyetini yansıtamazlar. Ona göre daha fazla beşeri unsurların bulunduğu bu kısımların kutsal metinlerin hikmetini taşımada yapmacık olduğu aşikârdır. (Söz gelişi Guide, III, 96- 99; Mişna im Peruşh; Abot, 2- 6) Ancak gene de RaMbaM bazı haggada türü yorumların doğruluğunu kendi gerçeklikleriyle teyit etmekten de çekinmemiştir. Mesela o, rabbilerin gelecekte meydana gelecek olaylarla ilgili kehanetleri konusunda oldukça ihtiyatlıdır. (Epistle to Yemen, 82) Bu konudaki en somut örnek kutsal metinlerdeki vaat olan Tanrı'nın emirlerine uymakla “seninle iyilik olacak ve günlerin uzun olacak” (Tesniye, 32/47) ifadesini yorumlayan Babil Talmudu, iki boyutlu garanti olarak düşünür; birinci boyut “tamamen barış ve iyilik içinde olacak bir dünyada seninle her şey iyi olacak” şeklindeyken, ikinci boyut “tamamen uzun olan bir dünyada senin günlerinde uzun olacak” biçimindedir. Bu bilgelere göre bu vaat Tanrı'ya boyun eğenler gelecek dünyada mükâfat kazanacak şeklinde anlaşılabilir (BT., Kiddusin, 39b; BT Hullin, 142a). Hatta bu yorumun sonunda zikredilen “biri genç yavrusunu almadan önce anne kuşu bıraksın uçsun” (Tesniye 22/6) pasajının rabbilerce “ölülerin dirilişine” imâ edildiği iddiasını RaMbaM oldukça uçuk bulur ve bu pasajdaki asıl niyetin beşer aklının ölümsüzlüğü olduğunu iddia eder (Davidson, 2005: 134- 135).

Bu örnekte bize göre göze çarpan en ömenli şey, RaMbaM'm, Midraşim'in kutsal metinleri hermenötik okumasını sadece “aktarılan yorum” olarak değerli bulması ve geleneğin ortak aklına kıymet vermesidir. Buradan yola çıkarak şu sonuca ulaşmak mümkündür; o, rabbilerin eleştirilmez ölçüde derin hikmet ve geniş ilim sahibi oldukları konusuna ihtiyatla yaklaşır ve onlarla aynı görüşte olmaktan ve bunu açıkça ifade etmekten sakınmamıştır. Öyle ki o Halaka haricindeki bazı rabbi kaynaklarını bilimsel safsata olmakla suçlar. Zira o kendisinden önceki nesillerin savundukları gibi Rabbilerin ve onların kaynaklarının temelde diğer insanlardan ve onların eserlerinden üstün oldukları görüşünü reddeder ve onların görüşlerinin nispi olduğunu ileri sürer. Böylece RaMbaM, Rabbilerin otoritesini değerlendirirken onların formel açıdan dinle ilgili konulardaki imtiyazlarının farkındadır ve olayları değerlendirirken tarihsel ve sosyal faktörleri göz ardı etmediklerini belirtmektedir (Kellner, 1996: 55- 83).

Bundan bir şey daha anlayabiliriz; RaMbaM, Yahudi geleneğinde hakim olan görüşün aksine, Halakist Midraşim tefsirleri Musa'dan rabbilere aktarılan geleneğe göre “daha düşük seviyede” görürken ve Haggadist tefsirleri de genel anlamda “insan yapımı edebi bilgiler” olarak değerlendirirken, aslında ana kaynakların otoritesini azaltmakta ve Midraş metodunun önemini ve anlamını daraltmaktadır (Davidson, 2005: 135).

Bunlara ilave olarak RaMbaM, Talmud sonrası dönemdeki önemli halaka otoritelerinden olan şeriat mahkemelerini, Yahudi yüksek otoritesi Sanhedrin ile mukayese eder. Ona göre Sanhedrin, ruhban olsun olmasın tüm İsrail'i temsil eder ve önemli kaynaklardandır. Halbuki Talmud sonrası oluşan mahkemeler kendi dönemlerini ve bilhassa bireysel görüşleri yansıtır. Bu bakımdan bir bölgede yaşayan bir Yahudi diğer bölgede yaşayan bir Yahudi toplumuna ait yerel mahkemenin kararlarına uymaya zorlanmamalıdır. Hatta ona göre farklı yerel mahkemeler birbirlerinin otoritesini kabul etmek zorunda değildir. Bunda doğal olarak Talmudun kaynak olarak otoritesi ile Talmud sonrası mahkemelerin otoritesi arasındaki farklılığın da payı vardır. Öyle ki sonuçta ona göre Talmud döneminin kapanışından sonra artık her otorite artık mahalli otorite hükmündedir. Zira İsrail üzerine yegâne bağlayıcı kaynak Talmud'un kendisidir (Davidson, 2005: 266- 269; Kellner, 1996: 84- 86).

Buradan hareketle RaMbaM, Talmud'un otoritesinin kaynaklarını açıklamaya da girişir. Ona göre Talmud sorgulanmaz otoritesini:

- a. Öncelikle İsrail'in rıza ve memnuniyetinden,
- b. İsrail'in rabbilerinin ulusun bilgelerini tamamını veya kahir ekseriyetini oluşturmaları olgusundan,
- c. Musa'ya kadar dayanan rivâyet zincirinin son derece sağlam oluşundan alır. (Kellner, 87)

RaMbaM'ın rabbiliğindeki çok boyutluluk

Onun rabbi kaynaklarındaki ustalığı sayesinde rabbi oluşu, geleneğin tasnif ettiği dört önemli rabbi sınıfını kapsayacak boyuttadır. Yahudi geleneğine göre birinci sınıftakiler kanun yapıcılar olup poskim פוסקים (müctehit) ünvanına alırlar. Yine rabbiler arasında sadranim סדרנים ünvanına sahip olanlar, sadece tedvin edilmiş düzenlemeleri tasnif ederek zengin kaynakları taramakla meşgul olurlar. Bu ikisinin haricinde yorumcu rabbiler sınıfı (parşanim פרשנים, müfessirler) denilen ve Talmud metninin izahı ve beyanıyla uğraşanlar ile son olarak Meşivim משיבים, (müftiler) denilen ve kendi zamanında inananların sorularına cevaplar (teşuvot /responsa רספונסות) kaleme alanlar vardır. Böylelikle Rambam ünvanıyla RaMbaM, dört boyutlu bir rabbi olarak aynı zamanda bir posek פוסק (fakih), bir parşam פרשן (müfessir), sadran סדרן (tasnif ve tanzim edici) ve “meşiv משיב” gelenek adına yanıt verici) boyutlarına sahip olmuştur (Zevin, 1955: 17).

Söz gelişi Rabbi RaMbaM'ın kanun yapıcılığı (posek פוסק, fakih), Yahudiler için deha sahibi üstün bir kişinin kaleme alabileceği tarzda kaleme alınan ve Yahudi hukuku külliyatının şaheserlerinden kabul edilen Mişna Tora ile kendini göstermiştir. Sonraki dönem rabbiler için

bu eser aynı zamanda tüm halakist literatürünün esası sayılmaktadır. Bu eserdeki kanun tanımları, açık stili, ustaca düzeni, kuşatıcı odağı ve muazzam otorite zinciriyle Yahudi geleneğine ait tüm tartışmaları, prensipleri ve görüşleri özet halinde barındırmaktadır. Öyle ki RaMbaM, dağılmış, dağınık hale gelmiş ve Talmud literatürünün en ücra köşelerine girmiş olan hükümleri ustalıklı tedvin edebilmiş ve onların bağlamlarını bularak Yahudi geleneğine kazandırmıştır. Hatta o bu halakist eserlerinde bir konudaki binlerce farklı görüşü süzebilmiş ve onlardan bir hüküm çıkarabilmiştir (Zevin, 1955: 18). RaMbaM'ın bilhassa Mişna Tora adlı eserindeki tedvin edici yönü muazzam miktardaki malzemeyi muhtasar hale sokarken kuşkulu tartışma ve ihtilâflı yorumları eleyerek tek yanlı ve belgelenmemiş içtihatları formüle etmeye çalışmıştır (Twersky, 1987: "Maimonides, Moses", 5616).

Zevin RaMbaM bu tedvin ediciliğine bağlı olarak sürdürdüğü tasnif edici (sadran ןרדו, musannif) rabbi olarak da aynı zamanda Yahudi geleneğinin uygulamalarına âit hiçbir yönü el değmemiş halde bırakmamıştır. Söz gelişi, kurban, tapınak ritüeli, temizlik gibi konuların teori ve pratiklerini eşsiz ve tam olarak tasnif ve tedvin edebilmiştir. İleride bahsedeceğimiz Yahudiliğin on üç iman esasını tasnif eden RaMbaM, aynı zamanda Mişna Tora'yı sırasıyla Madda, Zemanim, Naşim, Zera'im, Avoda, Korbanot, Taharot, Nezikin, Kinyan, Mipatim, Şoftim şeklinde sınıflandırmış ve sonuna Sanhedrin hukuku, krallar ve Mesih çağı konusundaki hükümler eklenmiştir (Zevin, 1955: 18).

Bunlara ilâve olarak RaMbaM, Babil Talmudu'nun sunmuş olduğu ve bizzat Musa'dan aktarıldığını ileri sürdüğü 613 emir ve yasağı (güneş takvimindeki günler sayısınca onların 365 tanesi negatif emir yâni yasaklama, insan vücudundaki parçaların sayısından ilhamla 248 tanesi ise olumlu emir (Davidson, 2005: 168) rasyonel illetlere bağlı olarak ortaya çıkan ilahi hikmet hedefini bulmaya çabalar ve tasnifçi yönünü hikmet–illet ilişkisine bağlı geliştirir. Bu yüzden onun rabbi olarak elde ettiği her tasnif, bir fenomenin tipolojik bir kataloglanması olup beşerin bedeni ve ruhi refahını, karakterini ve muamelelerini tanzim edici özelliği mutlaka bulunur (Katzenellgoben, 1955: 32- 33). Buna ilâve olarak RaMbaM, tasnifi aynı zamanda belli bir konuda Talmud denizinde mevcut olan ortodoks görüşleri tasnif ederken aynı zamanda onları heretik ve hurafe olanlardan ayırt etmek olarak da anlamaktadır (Katzenellgoben, 1955: 36).

Sonuçta tasnifçi olarak RaMbaM, kendi zamanına uygun ve eğitici bir fenomenler tasnifi yaparak tasnif eylemini, tedvinde, kavramlaştırma hatta tanımlama yapmaya uygun bir tarzda lafızları soyutlaştırma işlemini bir ön şart olarak görür. Böylece onun tasnifi tek tek kuralların yanında genel anlamda Yahudi Hukuku'na katkı sağlayacak ölçüdedir. Böylelikle RaMbaM hayat boyu bir uğraşı olarak bir düzen, sistem, kavramlaştırma ve genelleştirme adamı olma unvanına layık olmaktadır. O, farklı anlamlara gelebilecek, ihtilâflı ve birbiriyle çelişkili

yorumları veya desteklenemeyen görüşleri bertaraf etmek ve muhtasar ifadeler sunmaktadır. Bu bağlamda o, çoğu kez kaynakları zikretmiş, rivayet zincirleri kurmuş, bir konuda tefsirleri ve diğer izah edici bilgileri sunarak hem kişisel görüşleri ve uygulamaları takdim etmiş hem de o konuda söylenmiş görüşleri serdetmiştir (Twersky, 1987: 5616).

RaMbaM aynı zamanda tasniflerinde piramit üçgeni bir üstünlük veya rütbe farkı da kullanmaktadır. Söz gelişi Mişna Tora'da o, sadakanın türlerini açıklarken birbirleriyle ilişki içinde olan bir merdiven düşünür ve en yüksek basamak olarak fakirleri doyurmayı yerleştirir (Mishna Tora: Zadoqah, 170- 189).

RaMbaM, bir yorumcu olarak (parşan פוסק, müfessir) gelenek kitaplarının izahına dair çalışmalarından çok azı sayıda günümüze gelse de bu konuda da önemsenen bir rabbidir. O, Kûdus Talmudu'nun hemen hemen tamamına bir yorum yazmıştır. Mişna yorumuna dair eserindeki girişte ve responsalarından birinde bu konuda bilgiler vermektedir. Onun izahları günümüzdeki rabbiler için aydınlatıcı ve tenzihi dil kullanan bir tarz içerir. Onun yorumlarındaki yaklaşımı gelişmeye açık bir anlama sunmak ve kapalı kalan lafızları hem beşeri hem de teolojik dille aydınlatmaktır. O bunu yaparken Talmud'da geçen tartışmalara yeni izahlar verir ve metindeki imaların hem form yapısına hem de özüne inmeyi başarır (Mishna Tora: Zadoqah, 170- 189).

RaMbaM, bir yorumcu rabbi olarak Tora'nın emir ve yasaklarının altında yatan illetleri (Ta'amai Hamtizvot המצוות טעמי) oldukça önemser. Ona göre müfessir, kutsal metinlerde geçen en detaylı bilgileri bile değerlendirerek yorumlamalı ve bilhassa emirlerle ilgili yorumlarını dünyevi yorumlamalarıyla aynı görmemelidir. Aslında yorumcu olarak RaMbaM, Tora'nın halaka ile ilgili pasajlarını yorumlarken Yahudi geleneğinin putperestlikle ilgili uygulamalardan uzak kalmasını birinci amaçlardan biri olarak görmekteydi (Katzenellgoben, 1955: 31-32).

RaMbaM aynı zamanda kendi çağındaki Yahudi inananların sorularına cevaplar veren bir rabbi (meşiv משיב, fakih) olarak çok ünlenmişti. Aslında o, sadece kendi devrinin halaka ile ilgili sorunlarına değil gelecek nesillerin sorunlarına da yanıtlar vermeye çalışmıştı (Zevin, 1955: 20- 21).

Sonuç

Yahudi entelektüel çevrelerinde göze çarpan bir figür olarak Rabbi Moşe Ben Meymun, asırlardır süregelen Talmud geleneğini, yaşadığı çağın en akılcı yöntemleriyle, çatışmadan, Yahudi geleneğinin aşırıya gitmeyen ortodoks görüşlerini değerli görerek iman esaslarının oluşmasına katkı sağlamıştır. Musa şeriatı hakkında araştırmalar yapan RaMbaM, Yahudi geleneğindeki bilgilerin birçoğuna ulaşamadığını belirtmiştir. RaMbaM, özellikle Rabbani

literatürü üzerinde oldukça kafa yormuştur. O rabbilerin eleştirilemez ölçüde derin hikmet ve geniş ilim sahibi oldukları konusuna ihtiyatla yaklaşır ve bunu açıkça ifade etmiştir.

Genç yaşlarında, Mişna tefsirini yedi yıl gibi kısa bir sürede tamamlamıştır. Mişna Tora Onun baş eseridir. Bu eserinde bütün Yahudi şeriatını herkes tarafından anlaşılır bir dil kullanarak sistematik hale getirmiştir. Yaşadığı dönemde RaMbaM'ın Yahudilerin dini otoritesi olduğundan şüphe olmadığı bilinmektedir.

RaMbaM, olgunluk yaşından itibaren hem Yahudi geleneğine ait yazılı ve sözlü gelenek eserlerine vakıf olan klasik dönem rabbani kaynaklarını hem de Talmud sonrası dönem rabbani kaynaklarını ustalıkla elden geçiren, derin astronomi, klasik ve İslam felsefesi ile kelam bilgisiyle son olarak insanların fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklarını tedavi edici tıp bilgisiyle Yahudiler için diğer din mensuplarına karşı sunulabilecek bir figürdür.(Davidson, 2005: 120-121) Bu bakımdan onun Yahudilik için önemini ve etkisini belirleyen üç temel alanından en etkin ve en kapsamlı, yani Rabbani kaynaklara hâkim bir halakist rabbi olarak RaMbaM ile başlanılmıştır.

RaMbaM'ın Sözlü Tora'ya ısrarlı vurgusu hem Yahudi öğretilerini sistematize ederken elini güçlendirmiştir. Hem de gittikçe dağınık hale gelen kalamî literatürü belli bütünlük içinde sistematize etmesine imkân sağlamıştır.

Netice olarak RaMbaM Talmud külliyyatını, devrinin felsefi düşünceleriyle uzlaştırmayı başarmış; geleneğe izah, yorumlama ve tasnif getirerek, bir parşan פרשן (müfessir), sadran סדרן (musannif), posek פוסק (fakih) ve meşiv משיב (müftî) olarak, çok boyutlu rabbi kimliğiyle kendini göstermiştir.

Yazar Katkıları: Metnin tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abelson,, J. (1907). Maimonides on the jewish creed, *The Jewish Quarterly Review*, vol. XIX, England.
- Adam, B. (1992). Yahudilikte din ve gelenek üzerine, *İslamî Araştırmalar*, 6 (1), 44-51.
- Alıcı, M. (2004). Yahudilik'te dini otorite ve kurumları, *Tabula Rasa*, 10, 111-130.
- Çağrı, M. (1999). *İbn Meymun*, DİA, XX, 194-197, İstanbul.
- Davidson, H. A. (2005). *Moses Maimonides: The man and his works*, Oxford.
- Demirci, İ. (2022). *Osmanlı'da Te'lif-i Mesâil şubesi (Kuruluşu ve İslam hukuku alanında yaptığı çalışmalar)*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Doğan, H. (2010). *Maymonides'in hayatı ve eserleri*, İstanbul: Gözlem Yayıncılık.

- Hasanov, E. (2007). İslam hukuku ile karşılaştırmalı olarak Yahudi hukukunda zina ve benzeri suçlar, MÜSBE, İstanbul: (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İbn Meymun. (1939). *Risale an'il ba's* -Proceedings of the American Academy for Jewish Research, ed. J. Finkel, Jerusalem.
- Katzenellgoben, R. (1955). *Maimonides' rationalisation of the divine commentments*, Six Talks on Maimonides, ed. Aryeh Newman, Jerusalem.
- Kellner, M. (1996). *Maimonides on the decline of the generations and the nature of rabbinic authority*, New York.
- Kellner, M. (1986). *Dogma in medieval jewish thought*, Oxford University Press.
- Koçyiğit, H. (2015). *Müfessirin nitelikleri üzerine*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Langermann, T. (1993). *Maimonides on the synochous fever*, Israel Oriental Studies, 13.
- Lauterbach, J. Z. *Moses ben Maimon (RaMbaM)*, J.E., IX.
- Leibowitz, J. (1987). *The faith of Maimonides*, trans. John Glucker, New York.
- Maimonides, M. (1963). *Mishneh im perush*, R. Moshe ben Maimon, with Arabic Original and Hebrew Translation, ed. J. Kapah, Jerusalem.
- Maimonides, M (ts). *The guide for the perplexed*, trans. M. Friedlander, New York.
- Önal, R. (2013). *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre İslam dışı dinler*, Bursa: Emin Yay.
- Önal, R. (2016). Mâtürîdî'nin Yahudilerle polemîği:tahrif bağlamında kutsal kitap inançlarına yönelik eleştirileri, *Journal of Islamic Research*, 27(3), 333-335.
- Toprak, M. S. (2012). *Talmud ve Hadis*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Twersky, I. (1987). *Maimonides, Moses* ER, Ed. Eliade, New York.
- Werblowsky, Z. (1967). *Moses Ben Maimon (Maimonides)*, The Encyclopedia of the Jewish Religion, ed. J. Zwi Werblowsky, London.
- Zevin, R. S. J. (1955). *Four aspects of maimonides' halakhic genius*, Six Talks on Maimonides, ed. Aryeh Newman, Jerusalem.
- Zevin, R. S. J. (1985). *Epistle to Yemen, Crisis and Leadership: Epistles of Maimonides*, trans. Abraham Halkin, Philedelphia.
- Zevin, R. S. J. (1952) *Epistle to Yemen with English translation of B. Cohen*, ed. A. Halkin, New York.
- Zevin, R. S. J. (1963). *The guide for the perplexed*, Trans. With an Introduction and Notes by Shlomo Pines With an Introductory Essay by Leo Strauss, Chicago.

2010-2022 Yılları Arasında Yapılmış Akılcı Duygusal Davranış Terapi Odaklı Çalışmaların İncelemesi

Melih Burak ÖZDEMİR*

Öz

Çalışmanın amacı, Akılcı Duygusal Davranış Terapi (ADDT) temelli, 2010-2022 yılları arasında Türkiye’de yapılmış araştırma makalelerini derleyerek tematik çıkarım elde etmektir. Çalışma, olgu sunumu, öğrenci ve yetişkin bireylere dönük ADDT odaklı çalışmaların incelenmesinden oluşan içerik analizi çalışmasıdır. Çalışmada makalenin yılı, çalışma grubu, çalışmanın türü, yazarları, çalışmanın amacı ve bulgulardan yararlanılarak tematik çıkarım elde edilmiştir. Makalelere erişimse Dergipark veritabanından ve TR Dizin üzerinden sağlanmıştır. Arama kısmına ‘Akılcı Duygusal yaklaşım, Akılcı Duygusal eğitim ve Rasyonel Duygucu eğitim’ yazılmış ve akıllı sıralama yöntemiyle eğitim alanında yapılmış makaleler seçilerek çalışmaya 50 makale dahil edilmiştir. Seçilecek makalelerin çalışmaya dahil edilme yöntemi olarak çalışmalarda ADDT yöntem ve tekniklerinin kullanılmış olması, makaleye ücretsiz ulaşılabilir, eğitim alanında yapılmış olması ve makalenin 2010-2022 yılları arasında yayınlanmış olma şartıdır. Analiz sonucunda ADDT temelli çalışmaların 38 adetle son beş yılda daha fazla yapılmış olduğu görülmüştür. Çalışmaların 9’u deneysel, 1’i nitel durum çalışması 1’i film analizi, 1’i derleme ve 38 tanesi tarama çalışması olup; çalışmaların 36’sı öğrencilerle, 13’ü yetişkinlerle, 1 tanesi de film incelemesidir. Bulgular incelendiğinde akılcı olmayan inançların depresyon, kaygı, stres gibi duygusal durumlar üzerindeki etkisinden meslek seçimine kadar pek çok noktada bireyin yaşamında etkili olduğu ve ADDT odaklı eğitim programlarının da akılcı olmayan inançları azaltmada etkili sonuçlar verdiği yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Akılcı Duygusal Davranış Terapi, Akılcı Olmayan İnanç, Tematik Çıkarım, Eğitim Programı

A Review of Rational Emotive Behavior Therapy-Focused Studies Between 2010-2022

Abstract

The aim of this study is to compile research articles based on Rational Emotive Behavior Therapy (REBT) conducted in Turkey between 2010 and 2022 and to draw thematic inferences. This is a content analysis study, which consists of examination of studies using REBT for students and adults. In the study, thematic inference was made using the criteria of the year of the article, study group, type of study, purpose of the study and findings. The articles were accessed through the Dergipark database and TR index. 'Rational Emotive Approach, Rational Emotive Education and Rational Emotive Education' were written in the search section and 50 articles were included in the study by selecting articles in the field of education using the smart sorting method. The criteria for the inclusion of the articles to be selected in the study were the use of REBT methods and techniques in the studies, free access to the article, being in the field of education, and the article being published between 2010-2022. The analysis showed that REBT-based studies were conducted more in the last five years with 38 studies. 9 of the studies were experimental, 1 was a qualitative case study, 1 review, 1 movie analysis and 38 were survey (quantitative) studies; 36 of the studies were conducted with students and 13 with adults. When the findings were examined, we found that irrational beliefs were effective in the lives of individuals at many points from their effects on emotional states such as depression, anxiety, stress to the choice of profession, but that REBT-oriented training programs were also very effective in reducing irrational beliefs.

Key Words: Rational Emotive Behavior Therapy, Irrational Belief, Thematic Inference, Educational Program

* Dr. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, mlhbrk52@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-7016-0745
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Geliş/Received: 20.04.2023

Kabul/Accepted: 15.12.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu araştırmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

Giriş

Ellis'in 1955 yılında hem bir danışma teorisi hem de bir felsefe olarak geliştirdiği Akılcı Duygusal Davranış Terapisi (ADDT) insancıl varoluşçuluğa dönük bir yöntem olarak, danışanlarında derin felsefi değişiklikler yapmak adına tasarlanmıştır. Ellis, ADDT'nin babası, Bilişsel Davranışçı Terapinin (BDT) de büyük babası olarak tanınır. O da pek çok kuramcı gibi psikanaliz eğitimi almıştır (Corey, 2005: 301). ADDT başlarda psikoanalitik kuramlardan farklı olduğunu göstermek gayesiyle Akılcı Terapi olarak adlandırılmış, 1961'de Ellis kuramın adını Akılcı Duygusal Terapi olarak değiştirmiş, 1993'de kuramın adı Akılcı Duygusal Davranış Terapisi olmuştur (Dryden & Ellis, 2001: 297). Ellis, Psikanalizde danışanların çocukluk dönemlerinde başlarından geçenleri daha iyi anlamalarının (içgörü kazanma) belirtileri azaltma noktasında faydalı olmadığını, belirtiler kayboldu da belli zaman sonra yeni belirtilerin filizlendiğini görmüştür. Bu durumun sadece çocukluk döneminde işlenen hurafelerle değil, küçük yaşta edinilen akılcı olmayan düşünce sistemleri ve değersizlik hislerinin yarattığı yanlış inançlar ile bağlantılı olduğunu düşünmüştür (Göller, 2010: 30). Ellis, insanı kötümser bir bakış açısı ve deterministik bakışla inceleyen psikanalitik görüşle, pozitif anlamda gören Maslow ve Rogers'ın görüşleri arasında bir noktadadır. ADDT'nin kişiye bakışı ne psikanalitik yaklaşım kadar kötü ne de Danışandan Hız Alan yaklaşım kadar iyimserdir. İnsanı değerlendirmede ADDT'nin Hümanist ve Varoluşçu yaklaşımlarla ortak bir paydada bulunduğu da bir gerçektir. ADDT, insanların mutluluğa ulaşmak için yaşamda kalma çabasıyla var oldukları fikrini ortaya koymaktadır (Doğan, 1995: 6).

ADDT'nin düşünme, yargılama, karar verme, analiz etme ve uygulamaya vurgu yapması noktasında biliş ve davranış merkeze alan yaklaşımlarla ortak tarafları söz konusudur. ADDT'nin temel hipotezi kişilerin olay ve yaşadıkları durumları yorumlama şekillerinin, yaşadıkları ruhsal zorlukların oluşumunu belirlediğidir. ADDT, hislerimizin temellerinin; olaylarla ilgili inançlarımız, değerlendirmelerimiz ve davranışlarımız kaynaklı olduğunu söyler. ADDT; fikirlerin, hislerin ve eylemlerin ciddi oranda birbirini etkilediğini ve karşılıklı sebep-sonuç ilişkisine sahip olduğu hipotezine dayanır. ADDT bu üç alanı ve birbirleriyle olan ilişkilerini devamlı vurgulamış yani birleştirici bir bakış ortaya koymuştur (Corey, 2005: 298). ADDT ile diğer Bilişsel Davranışçı terapiler arasındaki farklardan birisi ise müdahale edilecek hedeflerin farklı olmasıdır. ADDT, bir işi başaramamak veya diğerlerince reddedilmek gibi

insanların pratik problemleriyle, duygusal problemlerini ayırır. Duygusal problemlere öncelik verilir çünkü ADDT olumsuz duyguların insanları hedeflerini ulaşma noktasında yeni beceriler öğrenmelerini ve problem çözme tekniklerini geliştirmelerine engel olduğunu ifade eder (DiGiuseppe & Bernard, 1990: 268-286).

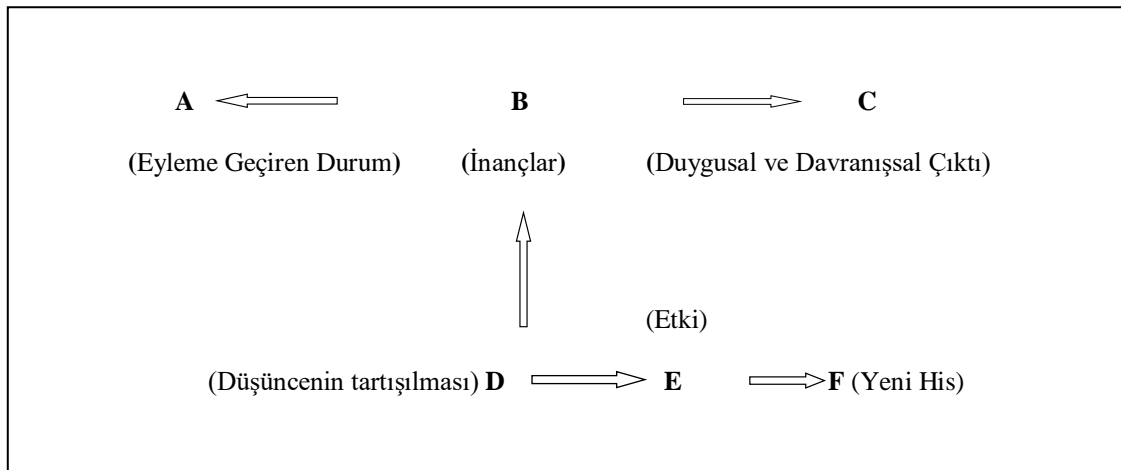
ADDT, insanların akılcı veya ‘doğru’ ve akılcı olmayan ya da ‘hatalı’ düşünme potansiyeliyle dünyaya geldikleri varsayımı üzerinden insan doğasını ele almaktadır. İnsanlar kendilerini koruma, mutluluk, sevmeye, paylaşma ve kendini gerçekleştirmeye eğilimli olma potansiyeline sahiptir. Bu olumlu eğilimlerin yanı sıra kendine zarar verme, sorunlardan kaçınma, bireysel yararsız inançlar, kendini suçlama ve mükemmeliyetçilik gibi eğilimler doğduğumuz andan itibaren yaşantımıza eşlik ederler. İnsanların hata yapabilen mükemmel varlıklar olmadığı fikriyle ADDT’nin temel çabası bu durumu insanların kabul etmelerine yardım etmektir (Corey, 2001: 299). Bireylerin başkaları tarafından mutlaka sevmeleri ya da başarılı olmaları gerektiği şeklindeki düşüncelerinin, bireylerin ruhsal sorunlar yaşamalarına sebep olabileceği fikrini savunurlar (Dryden, 2019: 30). ADDT, insanların yaşadığı duygusal ve ruhsal rahatsızlıkların özünde sahip oldukları mantıkdışı inançların yer aldığını söylemektedir (Çivitçi, 2003: 27-28). Ruhsal olarak sağlıklı insan, gerçekliği olduğu gibi kabul eden ve mümkün olduğunda gerçekliği kendi tercihleri doğrultusunda değiştirmeye çalışan kişidir (Ziegler, 2003: 29). Ellis (1999) insanın kendi kendisini duygusal sıkıntıya soktuğunu ve aynı şekilde mutlu ettiğini fakat insanın her zaman kendisini mutlu etmediğinin de altını çizmiştir. Duygusal rahatsızlıkların ‘*aptal olmayan ancak aptalca davranan insan davranışlarından*’ kaynaklı olduğunu söylemiştir. Deniz (2008: 381) çalışmasında, Ellis’in bireyi mantıklı olmaya sürükleyen güçlü biyolojik ve sosyal etkenlerin varlığından söz ettiğini fakat bireyin her şartta mantıklı davranabilme potansiyeline sahip olduğunu ve bunlarla baş edebileceğini ifade etmiştir.

ADDT yaklaşımına göre birey neye inanıyorsa odur. Önemli olan bireye olanlar veya bireyin başına gelenler değil, bireyin iç dünyasında olanlar veya bireyin algı dünyasıdır. Bireylerin çabalarının en büyük ödülü kazandıkları değil, istediklerini elde ettiklerinde kazandıkları yeni kimlikleri yani bunlara yükledikleri manadır. ADDT yaklaşımında çoğunlukla danışanlara benimsedikleri yerleşik fikirler gösterilmeye çalışılır. Sağlıksız ve huzursuzluk yaratan bazı hislere yol açan fikirlerin akılcı olmadığı gösterilerek sorgulamaları, direnmeleri ve üzerlerine gitmeleri yani tüm bunları değiştirmelerine yardım edilmeye çalışılır. ADDT etkin ve problem merkezli bir yaklaşımdır. Danışana ‘ağlayacak bir omuz’ vermekten ziyade kazançlarının olacağı ve yakınmanın ötesinde bireylerin bir şeyler yapabileceğidir. Terapist ‘Bugün hangi probleminizi öncelikli konuşmak istiyorsunuz?’ diye sorduğunda danışana birkaç mesaj gönderir esasen. Bu mesajlar beraber bir çalışma yapılacağı, ADDT’nin problem

merkezli, etkin bir süreç olduğu ve sürecin de büyük oranda etkin ve yönlendirici olduğu mesajıdır (Köroğlu, 2008: 14-15). ADDT bireye, duygusal problemlere sebep olan algılama ve beklentilerinin farkında olmasına izin vermekte ve danışanlara, öz-yıkıcı inançlarını tekrardan yapılandırarak daha gerçekçi ve etkin hale getirebilmesi için farklı yöntemler sağlamaktadır (Akın, 2009: 81). Kurama göre mantıkdışı inanışlar bireylerin iyilik hallerini, yaşama bakışlarını ve gelecek hedeflerini olumsuz şekilde etkileyebilmekte (Ellis ve DiGiuseppe, 1993) ve ebeveynlerin mantıkdışı davranışları da çocuklarının sağlıklı yetişkinler olmasında etken olabilmektedir (Ellis, Moosley ve Wolfe, 1966).

ADDT, bireyin fonksiyonelliğinin 3 temel ruhsal boyutundan bahseder. Bunlar düşünce, duygu ve eylemlerdir. Bu üç alan birbiri ile etkileşim halinde olup, birindeki değişim diğerlerini de etkiler (Köroğlu, 2008: 12).

ADDT'nin özünde bireylerin düşünce ve duygularının birbirleri ile ilişkili olduğu varsayımı yatar. Ellis, bu durumu ABC modeli ile sembolize etmiştir. ABC modeli ADDT'nin teori ve pratiğinin merkezinde yer alan kişilik kuramıdır. A; var olan bir gerçeklik, bir olay veya bir kişinin davranış veya tutumudur. C; kişinin A'ya verdiği tepkidir. Bu tepki duygusal ve davranışsal, sağlıklı veya sağlıklı olmayan olabilir. B (olay hakkındaki inançlar) bireyin A'ya verdiği tepkinin C niteliğini belirleyen akılcı veya akılcı olmayan düşünceleridir (Corey, 2001: 300). Bu model esas itibarıyla insanın düşünce ve duygularının etkileşimini ortaya koymaktadır (Göller, 2010: 25). Yaklaşımına göre ruhsal sorun yaşayan bireylerle yaşamayanlar arası fark, bireylerin olayları değerlendirme yöntemlerinden kaynaklı olduğu yönündedir (Ellis, 1984). ADDT, Epiktetos'un '*Bizi hasta eden olaylar değil, olaylara olan bakış açılarımızdır.*' felsefesi üzerine temellendirilir. (DiGiuseppe, Doyle, Dryden ve Backx, 2013). Ayrıca Horney'in 'tyranny of the should (-meli/-malıların zulmü)' önerisi de Ellis'in kuramında önemli bir yere sahiptir (Akın, 2009: 79). Yaklaşım, mantıkdışı inanışların bireylerde sağlıklı olmayan davranış ve duygulara sebep olduğunu savunur (Dryden, David ve Ellis, 2010).

Şekil 1. ABC Modeli (Corey, 2005: 301)

İnsanlar çoğunlukla hatalı bir şekilde (A)'nın (C)'ye sebep olduğuna inanırlar. Oysaki ADDT duygusal, davranışsal ve bilişsel çıktılarının (C) birey haricindeki bir başkasının eylemi, yaklaşımı ya da bir olayın (A) çıktısı değil, sonucun bireyin (A) konusundaki inançlarından yani düşüncelerinden, varsayımlarından ve yorumlarından kaynaklandığı söyler (Doğan, 1995: 6). A, B ve C'den sonra D (fikirlere tartışılması) gelir. D, danışanların mantıklı olmayan inançlarına karşı duracak tekniklerin uygulanmasıdır. Bu müdahalenin 3 bileşeni vardır: Bunlar 'tespit etme, tartışma ve ayırt etme'dir. Danışanlar öncelikle mantıklı olmayan inançlarını 'yapmak mecburiyetindeyim' ve 'yapmalısın'larını, 'olaylara dair olumsuzlaştırmalarını' ve 'kendi kendini yok eden inanç ve düşünceleri'ni saptamayı öğrenirler. Sonrasında ise işlevsiz inançlarını makul bir şekilde nasıl sorgulayacaklarını, bu durumdan nasıl kurtaracaklarını ve ona inanmamak adına nasıl hareket edeceklerini öğrenerek bu işlevsiz inançlarıyla yüzleşir ve tartışır. Danışanlar sonunda mantıklı olmayan inançları, mantıklı olanlardan ayırmayı öğrenirler (Ellis, 1993: 199-202). Sonrasında pratik bir tarafı olan E'ye yani etkin eylem şekline ve hayat felsefesine ulaşırlar. Yeni ve etkin inanç sistemi, sağlıklı olmayan fikirleri sağlıklı olanlarla değiştirmeyi kapsar. Bunu başarmak, F'yi yani yeni bir his grubunu oluşturmak demektir (Corey, 2005: 299).

Modele göre duygusal reaksiyonlarımızda rol oynayan ilk unsur çoğunlukla çevresel şartlar ve olaylardır. Harekete geçirici görevi olan bu olayların problemin varoluşunda bir şekilde rolü vardır fakat duygusal ve davranışsal tepkinin niteliği ve şiddeti üzerine son şekli bilişsel yapılar verir. Pek çok benzer olay yaşamasına karşın insanların değişik reaksiyonlar sergilemelerinin altında yatan esas sebep de budur (Tükçapar, 2007: 182). Mevlana'nın 'Sen fikirden oluşuyorsun kardeşim, geriye kalan et ve kemiksin, gül düşünürsen gülistan, diken düşünürsen diken olursun' sözünde esasen bu yaklaşımın etkilerini görmek mümkündür şeklinde bir yorumda bulunulabilir.

Psikolojik danışma ve rehberlik'e (PDR) göz attığımızda meslek seçiminin giderek zorlaşması, kişisel farklılıklara eğitimde daha da önem verilmesi, kişinin seçim özgürlüğünün artması, eğitim anlayışında ve psikometrideki değişiklikler gibi birçok gelişimin akabinde getirdiği gereksinimler noktasında PDR disiplinin de gelişim ve değişimine devam ettiği ortadadır (Kuzgun, 2008: 10). Bu sebeple ADDT odaklı çalışmaların bir araya getirilmesinin; hangi örneklem gruplarıyla hangi konuların çalışıldığı ve bulgularının bundan sonra yapılacak çalışmalara nasıl rehberlik edeceği ve sonraki süreçte ADDT temelli yapılacak çalışmalara,

çalışılmayan grupların ve konuların dâhil edilmesiyle alandaki eksikliklerin hızlıca kapatılabileceği söylenebilir.

Literatür tarandığında ADDT ilgili gerek makale gerekse de tez alanında pek çok çalışmanın yapıldığı ve bulgularıyla da alana önemli katkılar koydukları söylenebilir. Kabadayı ve Güven' in (2022) yapmış oldukları ADDT temelli '*müdahale çalışmalarını esas alan*' makaleleri hariç ADDT temelli makale çalışmalarını bir bütün halinde derleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kabadayı ve Güven'in (2022) çalışmalarında yalnızca müdahale çalışmaları ele alınmıştır. Bu çalışmaya ise 2010-2022 yılları arasında Dergipark ve TR Dizin veritabanında eğitim alanında ADDT temelli ulaşılan çalışmaların tümü (nitel, nicel) dâhil edilmiştir.

Çalışma ile Türkiye'de ADDT temelli makale çalışmalarının mevcut durumunu görebilmek adına bütüncül bir bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın genel amacıysa ADDT ile ilgili eğitim (sağlık vb alanlarda yapılmış çalışmalar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur) alanında yapılmış olan ve Dergipark veri tabanı ve TR Dizin üzerinden erişim izni bulunan makale çalışmalarını ortak temalar altında analiz etmektir. ADDT ilgili 2010-2022 yılları arasında yapılmış mevcut çalışmaların tek çatı altında toplanmasının alan yazına katkı koyacağı ve sonraki yıllarda yapılacak araştırmalara yön verebileceği düşünülmektedir. Bilimsel bilginin birikimli olarak ilerlemesi ve önceki bilgilerin üzerinde şekillendiği fikrinden hareketle, eğitim alanında ADDT temelli yapılmış çalışmaların tek çatı altında toplanması, araştırmacılarca yapılacak sonraki çalışmalarda rehberlik edebilir. Hangi çalışmaların yapıldığı ve ne tür bulgulara ulaşıldığı üzerinden ortaya konan bütüncül bakış açısı, yapılacak sonraki çalışmalarda konunun farklı boyutlarıyla ele alınmasının da önünü açabilir. Öncesinde çalışılmamış örneklem gruplarıyla (yaşlılar gibi) yapılacak farklı çalışmalardan elde edilecek bulgular ışığında daha önceki çalışma bulguları karşılaştırılabilir ve konunu farklı şekillerde işlenmesine katkı konabilir.

Yöntem

2010-2022 seneleri arasında Türkiye'de Akılcı Duygusal Davranış Terapi odaklı araştırma makalelerini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, betimsel araştırma deseni kullanılmıştır. ADDT ilgili son 13 yılda yapılmış çalışmaları derleyerek tematik çıkarım elde etmenin hedeflendiği çalışmada, periyodik dergi makaleleri Dergipark veri tabanı ve TR Dizin indeks üzerinden taranmıştır. Bu çalışmada veriler doküman analizi yöntemiyle toplanmış ve betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Dokümanlar, nitel araştırmalarda önemli bir başvuru kaynağı olup, araştırmaların konusuyla ilgili belgelerin (dokümanların) analiz edilmesi olarak tarif edilebilir (Cansız Aktaş, 2015: 363).

Örnekleme

Araştırmanın örneklemini Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi odaklı, eğitim alanında yapılmış 50 araştırma makalesi (nitel ve nicel) oluşturmaktadır. Makalelere erişim Dergipark veritabanı ve TR Dizin üzerinden sağlanmıştır. Arama kısmına ‘Akılcı Duygusal yaklaşım, Akılcı Duygusal eğitim ve Rasyonel Duygucu eğitim’ yazılmış ve eğitim alanında yapılmış makaleler seçilerek çalışmaya 50 makale dahil edilmiştir. Seçilecek makalelerin çalışmaya dahil edilme yöntemi olarak ise çalışmalarda ADDT yöntem ve tekniklerinin kullanılmış olması, makaleye ücretsiz ulaşabilme, eğitim alanında yapılmış olması ve makalenin 2010-2022 yılları arasında yayınlanmış olma şartıdır. 2010 öncesinde ADDT temelli çok değerli çalışmalar olmasına rağmen özellikle yakın dönem çalışmalarının ele alınma sebebi olarak, ADDT yaklaşımına olan ilginin halen varlığını koruyor olmasının ortaya konma isteğidir. Daha önceki senelerde yapılmış çalışmalar makaleye dahil edildiğinde makalenin hacminin arttıracağı düşüncesiyle 2010 öncesine gidilmemiş, tez çalışmalarına da yer verilmeyerek makalelerle çalışma sınırlı tutulmuş ancak çalışmanın genelinde 2010 öncesi tez ve makalelerden istifade edilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizine geçilmeden önce Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi odaklı makalelerin Dergipark veritabanında ‘Akılcı Duygusal yaklaşım, Akılcı Duygusal eğitim ve Rasyonel Duygucu eğitim’ söz öbekleri ile taranması ile başlanmış, sonrasında eğitim alanında Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi temelli çalışmalar ayıklanarak elde edilen sonuçlara göre betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmeleri ve yorumlamaları yapılmıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

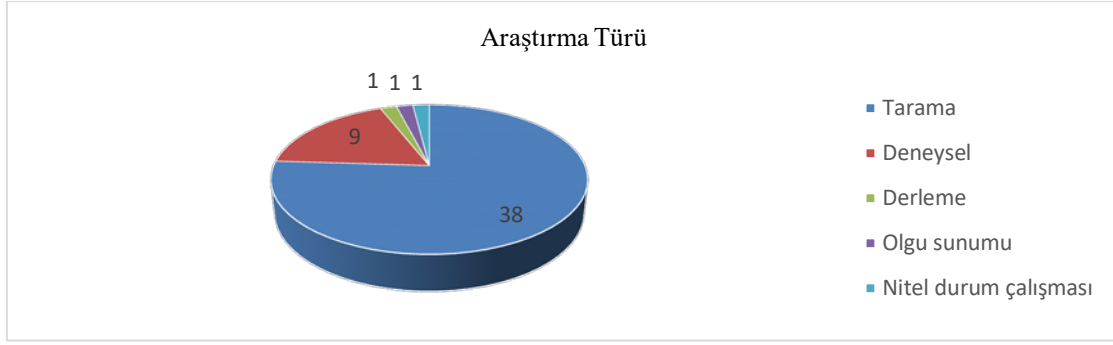
Çalışmanın amacı kapsamında getirilen sınırlılıklar, ulaşılan makalelerin yalnızca periyodik dergi makalesi türünde olması, çalışmanın yapıldığı yıl, çalışma grubu, çalışmanın yöntemi, amacı ve bulguları şeklindedir. Araştırmanın son 13 yıl ile sınırlı olması, Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi’yi temel alması, eğitim alanında yapılmış olması ve Dergipark veri tabanı ve TR Dizin indekste yer alan Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi odaklı araştırma makaleleri noktasında çerçevelenmiş olması, çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Etik Kurul Onayı

Çalışma Etik Kurul Onayı gerektirmemektedir.

Bulgular

2010-2012 Yılları arası ADDT temelli çalışmalara ait bütüncül verilere geçmeden önce çalışmada ADDT temelli makalelerin yıllara göre dağılımı, çalışma türleri ve çalışma gruplarıyla ilgili grafiklere göz atmanın, çalışmanın bütünüyle ilgili daha sağlıklı çıkarımlarda bulunmak adına önemli olduğu inancındayız.

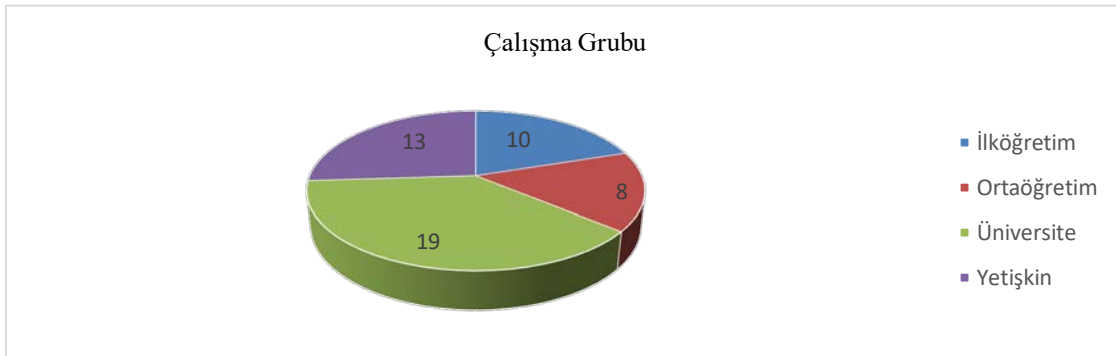
Grafik 1

Grafik 1 incelendiğinde tarama çalışmalarının diğer çalışmalara nazaran daha fazla işlendiği görülmektedir.

Grafik 2

Grafik 2 incelendiğinde, yıllara göre çalışmaların dağılımına baktığımızda en fazla çalışmanın 2019 ve 2020 yıllarında yapıldığı, son beş yılda ise çalışmaların %75'nin yapıldığı görülmektedir.

Grafik 3

Grafik 3 incelendiğinde ise üniversite öğrencileri ve yetişkinlerle daha fazla çalışıldığı görülmektedir.

Tablo 1. 2010-2012 Yılları Arası ADDT Temelli Çalışmalara Ait Veriler

<i>Sıra</i>	<i>Yazar ve Yıl</i>	<i>Çalışma Grubu</i>	<i>Araştırma Türü</i>	<i>Çalışmanın Amacı</i>	<i>Bulgular</i>
1	Kılıçaslan ve Atıcı, 2010	7-8. Sınıf öğrencileri	Tarama	İlk ergenlik dönemi öğrencilerinin mantıkdışı inançlarıyla saldırganlık seviyeleri arası ilişkiyi incelemek, mantıklı olmayan inançların saldırganlık puanlarını ne oranda yordayabildiği	Öğrencilerin akılcı olmayan inanç toplam ve alt ölçek puanlarıyla, saldırganlık puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye rastlanılmıştır.
2	Yıkılmaz ve Hamamcı, 2011	Lise öğrencileri	Deneyisel	Hazırlanan programın ortaöğretim öğrencilerinin mantıklı olmayan inanç ve algıladıkları sorun çözme becerilerine etkisini ortaya koymaktır.	Programın ortaöğretim öğrencilerinin mantıkdışı inançlarını azaltmada ve algıladıkları sorun çözme yeteneklerini geliştirmede etkili olduğu görülmüştür.
3	Çekiç ve Murat, 2011	8. sınıf öğrencileri	Deneyisel	ADD temelli grupla psk. danışmanın 8. sınıf öğrencilerinin öfkeyle başa çıkabilme becerileri üzerine etkisinin incelenmesi	Çalışmanın, öğrencilerin öfkeyle başa çıkabilme becerilerini kazandırmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
4	Bacanlı, 2012	Lise öğrencileri	Tarama	9.sınıf öğrencilerinin meslek seçimlerine ilişkin mantıklı olmayan inançlarının, kariyer karar verme güçlüklerini etkileyip etkilemediğini incelemek.	Çalışmada öğrencilerin meslek seçimlerine ilişkin mantıklı olmayan inançları kariyer karar verme güçlüklerine dair toplam varyansın % 30'unu açıklamıştır.
5	Kaya ve Hamamcı, 2013	Anne ve babalar	Tarama	Akılcı olmayan inançlar ölçeği'nin, ortaokulda çocuğu olan anne babalar üzerindeki psikometrik özelliklerinin incelemek.	Ölçeğin, çocukları ortaokula giden ebeveynlerin çocuk yetiştirme ve ebeveyn olmaya dair mantıklı olmayan inançlarını değerlendirmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
6	Kodan, 2013	Üniversite öğrencisi	Tarama	Üniversite öğrencilerinin umutsuzluk ve mantıkdışı inançlarını farklı noktalardan incelemek	Umutsuzlukla mantıkdışı inançlar arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiye rastlanmıştır.
7	Balkıs, 2015	Üniversite öğrencileri	Tarama	Erteleme eğilimi- akademik başarı ve erteleme eğilimi- akademik doyum ilişkisinde mantıklı inançların farklılaştırıcı rolünü incelemek.	Erteleme eğiliminin akademik doyum üstündeki etkisi, mantıklı inançların düzeyine göre artmakta ve azalmaktadır.
8	Peker, Kartol ve Demir, 2015	8. sınıf öğrencileri	Tarama	Mantıkdışı inançların karar verme şekilleri üzerindeki yordayıcı etkisini incelemek.	Öğrencilerin mantıkdışı inançlarının karar verme şekilleri üzerinde etkili olduğuna ulaşılmıştır.
9	Çivitçi ve	Ortaokul öğrencileri	Deneyisel	Akılcı duygusal eğitim prog. ortaokul öğrencilerinin	Programın toplam yaşam, arkadaş ve benlik doyumunu

MELİH BURAK ÖZDEMİR
2010-2022 Yılları Arasında Yapılmış Akılcı Duygusal Davranış Terapi Odaklı
Çalışmaların İncelemesi

	Topbaşoğlu, 2015			yaşam doyumları üzerindeki etkilerini incelemektir.	arttırmada etkili olduğu; aile doyumunu üzerindeyse anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.
10	Karabacak ve Çiftçi, 2016	Üniversite öğrencisi	Tarama	Üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilerinde mantıkdışı inançlarıyla evliliğe ilişkin tutumları arasındaki ilişkiyi incelemektir.	Üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilerinde mantıkdışı inançlarıyla evliliğe dair tutumları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
11	Sarı ve Owen, 2016	Üniversite öğrencisi	Tarama	Romantik ilişkiler ile ilgili mantıkdışı inanç ve bağlanma boyutlarının ilişki doyumunu üzerindeki etkisini incelemektir.	Mantıkdışı inançların ilişki doyumunu olumlu yönde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.
12	Hamamcı ve Bağcı, 2017	Anne Baba	Tarama	Anne-babaların anne baba olmaya ilişkin akılcı olmayan inançlarının, aile işlevi ve çocuklardaki davranış problemleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.	Ebeveynler mantıksız davranışlar sergilediğinde çocuklarından beklentileri, aile işlevleri, duygusal tepki verme düzeyleri olumsuz etkilenmiştir.
13	Uygur, 2018	Lise öğrencileri	Tarama	Ortaöğretim öğrencilerinin sorun çözme becerilerini mantıkdışı inançlar ve karar verme becerilerine göre yordanması.	Mantıkdışı inanç ve karar verme stilleri sorun çözenin %85'ini açıklar.
14	Kaya, 2018	7. sınıf öğrencileri	Tarama	7. sınıf öğrencilerinin matematiğe dönük mantıkdışı inanç düzeylerinin incelenmesi.	Öğrencilerin matematiğe dönük mantıkdışı inançları kusursuz olma, şartlanma ve kabul görme eğilimlerinde ortanın üzerinde; sebep bulma eğilimindeyse orta düzeydedir.
15	Eraslan Çapan ve Korkut Owen, 2018	Lise öğrencileri	Tarama	Ortaöğretim öğrencilerinin meslek seçimine dönük mantıkdışı inançlarının farklı değişkenlere göre değişip değişmediğini incelemek.	Erkek öğrencilerin, 11. Sınıf ve Anadolu Lisesi II. sınıf öğrencilerinin meslek seçimlerine dönük mantıkdışı inançları diğer gruplardan yüksek çıkmıştır.
16	Tagay, Çalışan Demir ve Üniver, 2018	Genç yetişkin	Tarama	Genç yetişkinlerin algılanan stres düzeyleriyle mantıkdışı inanç ve benlik saygıları arasındaki ilişkiyi belirlemek	Mantıkdışı inanç alt boyutu 'onaylanma gereksinimi' ve 'bireylerarası ilişkiler' çaresizliği anlamlı oranda yordamazken, 'ben boyutu ve onay gereksinimi' 'algılanan stres' alt boyutu yetersizliği pozitif anlamda anlamlı düzeyde yordarken; 'kişilerarası ilişkiler' alt boyutu yetersizlik algısını anlamlı düzeyde yordamamaktadır.

Rasyonel Duygucu

17	Kabasakal, 2019	--	Derleme	--	Davranışçı Eğitimin okullarda pozitif ruh sağlığını geliştirme çalışmalarında rehber nitelikte olacağı ve ülkemiz literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
18	Demir ve Kumcağız, 2029	Yetişkin	Tarama	Yetişkinlerde Akılcı Olmayan İnançların Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi	Araştırmada akılcı olmayan inançların cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. İlköğretim ve orta öğretim mezunu olan katılımcıların akılcı olmayan inanç düzeylerinin önlisans ile lisans ve üzeri eğitim alan bireylerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir
19	Pala Akbaba ve Erol, 2019	Üniversite öğrencisi	Tarama	Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerde mantıkdışı inançlarla mutluluk arası ilişkiyi incelemek.	Mantıkdışı inançlar ölçeği alt boyutlarının mutluluğu negatif yönde etkilediği bulunmuştur.
20	Erdoğan, 2019	Üniversite öğrencileri	Tarama	TV izleme süresi, tv'de izlenen dizilerin türleriyle mantıkdışı evlilik beklentileri arasındaki ilişkiyi çözümlenmek.	Cinsiyet, annenin eğitimi ilişkisinin olup olmadığı, ebeveyn ilişkisinin model olma durumu, tv izleme süresi, yerli-yabancı dizi izleme değişkenleri anlamlı düzeyde farklılaşmıştır.
21	Baytemir, 2019	Anne Babalar	Tarama	Ebeveyn sınav kaygısının yordayıcıları olarak sosyal onay gereksinimi, mantıkdışı inançlar, mükemmeliyetçilik ve cinsiyetin rolünü araştırmak.	Negatif mükemmeliyetçilik, cinsiyet ve mantıkdışı inançların ebeveyn sınav kaygısının % 26'sına etki etkidiği bulunmuştur.
22	Çekiç, Kay ve Buğa, 2019	Anne Babalar	Tarama	Anne babaların mantıkdışı inançlarıyla yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi belirlemektir.	Mantıkdışı inanç, beklenti ve mükemmeliyetçilik boyutlarının yaşam doyumuna anlamlı oranda etki ettiği bulunmuştur.
23	Keser ve Traş, 2019	Üniversite öğrencisi	Tarama	Üniversite öğrencilerinin mantıkdışı inanç durumları, empatik eğilim ve duygusal zekâ arası ilişkinin araştırılması.	Mantıkdışı inançlarla, duygusal zekâ ve empatik eğilim arasında anlamlı ilişkinin sonucuna ulaşılmıştır.
24	Çekiç, Buğa ve Şap, 2019	İlkokul öğrencileri	Deneysel	ADDT temelli psiko-eğitim programının çocukların saldırganlık düzeylerine etkisi incelenmek	Psikoeğitim programının; çocukların saldırganlık düzeylerinin azalmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır
		Üniversite		Üniversite öğrencilerinin	Değerlerle mantıkdışı inançlar arasında negatif

MELİH BURAK ÖZDEMİR
2010-2022 Yılları Arasında Yapılmış Akılcı Duygusal Davranış Terapi Odaklı
Çalışmaların İncelemesi

25	Dilmaç ve Yücesoy, 2019	öğrencileri	Tarama	değerler, mantıkdışı inanç ve sosyal görünüş kaygısı değişkenleri arası yordayıcı ilişkinin ortaya konması.	yönlü doğrusal ilişki ve akılcı olmayan inanç ve sosyal görünüş kaygısı değişkenleri arasında pozitif yönde doğrusal bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
26	Artıran, 2019	Lise öğrencisi	Tarama	Rasyonel ve fonksiyonel olmayan düşünsel süreçler üç temel psikolojik gereksinim noktasında olumlu ve olumsuz duygularla beraber ele alınmıştır.	Bağımsızlık, yetkinlik ve aidiyet rasyonel olmayan inanışlarının olumsuz duyguları, bağımsızlık ve aidiyet ruhsal gereksinimleri rasyonel olmayan inanışların da olumlu duyguları yordadığını göstermiştir. Yetkinlik rasyonel olmayan inanışlarınsa olumlu duyguları yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır.
27	Aydın ve Buğa, 2020	Anne Babalar	Tarama	Özel yetenekli çocukların ebeveynlerinin mantıkdışı inançlarıyla ebeveyn yetkinliği arasında ilişki olup olmadığı ve ebeveynlerinin mantıkdışı inançları ve ebeveyn yetkinliklerinin farklılaşıp farklılaşmadığı incelemek	Özel yetenekli çocukların ebeveynlerinin mantıkdışı inançlarının, beklenti alt boyutuyla ebeveyn yetkinliği arasında pozitif yönlü, düşük düzeyde anlamlı bir ilişkinin sonucuna ulaşılmıştır.
28	Eren, Atalan Ergün ve Tatlı, 2020	Yetişkin	Deneysel	‘Öznel İyi Oluş Eğitim Programı’nın yetişkinlerin öznel iyi oluş düzeyleri üstündeki etkisini incelemek.	Programın, yetişkinlerin öznel iyi oluşlarını artırmada etkili olduğu ve izleme testinde de uygulanan programın etkililiği kanıtlanmıştır.
29	Kağan, 2020	Üniversite öğrencileri	Deneysel	ADD yaklaşım temelli akademik erteleme davranışını önleme programının, öğrencilerin akademik erteleme, zaman yönetimi ve bilişsel çarpıtmalar üzerindeki etkililiğini incelemek.	Programın, akademik erteleme, bilişsel çarpıtmalar ve zaman yönetimi puanları noktasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılığı söz konusudur.
30	Kızıldağ Şahin ve Yerlikaya, 2020	Üniversite öğrencileri	Tarama	Üniversite öğrencilerinin yakın ilişkilerindeki duygusal kıskançlığa dönük algılarının sosyal ilişkilerindeki yetkinlik beklentisi ve mantıkdışı inançlarca yordanıp yordanmadığını incelemek.	Yakın ilişkilerde ilişkiyi sürdürebilme ve romantik ilişkilerde mantıkdışı inançlar değişkenleri, duygusal kıskançlığı anlamlı oranda yordayabilmektedir.
31	Kudu Arıcan ve Sayal, 2020	Anne Baba	Tarama	6-13 yaşları arası çocukların ebeveynlerinin mantıkdışı inançlarıyla duygusal şemalarının çocuklarda görülen ruhsal	Çocuklardaki ruhsal belirtilerin ortaya çıkmasında ebeveynlerin doğru olmayan inanç ve

				problemler üstündeki etkisini incelemek.	duyguları etkili olmaktadır.
32	Er ve Kutlu, 2020	7. sınıf öğrencileri	Deneysel	ADDT yaklaşım temelli özgüven geliştirme programının 7. Sınıf öğrencilerini özgüvenleri üzerindeki etkisini incelemek.	Programın, öğrencilerin özgüvenleri arttırmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
33	Uzun, Gönültaş ve Akın, 2020	Lise öğrencileri	Tarama	Ergenlerin aleksitimi düzeylerinin, belirsizliğe tahammül edememe ve mantıkdışı inançlarca ne oranda yordandığının incelenmesi.	Ergenlerin, aleksitimi düzeylerinin belirsizliğe tahammül edememe ve mantıkdışı inançlarca pozitif yönde anlamlı oranda yordandığı bulunmuştur.
34	Kurt ve Gündüz, 2020	Üniversite öğrencileri	Tarama	Genç yetişkinlerin mantıkdışı romantik ilişki inançlarıyla bilişsel esneklik ve benliğin ayrımlaşması arası ilişkisinin incelenmesi.	Genç yetişkinlerin benlik ayrımlaşması ve bilişsel esneklik düzeylerinin artmasının romantik ilişkilerde daha az mantıkdışı inanca sahip olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.
35	Ünlü, 2020	8. sınıf öğrencileri	Deneysel	ADDT temelli grupla danışmanın ortaokul öğrencilerin sosyal beceri düzeyleri üzerine etkisini incelemek.	Deney grubu sosyal beceri düzeyi kontrol grubuna göre daha yüksek bulunmuştur.
36	Çekiç ve Altıntaş, 2020	Anne	Deneysel	ADDT odaklı 'Aile Eğitim Programı'nın annelerin ebeveynlik davranışlarıyla çocuklarında algıladıkları davranış sorunları üstündeki etkisini incelemek.	Aile eğitim programına katılan annelerin çocukları için algıladıkları davranış problemlerinde azalma olmuştur.
37	Yıldız, 2020	Film Analizi	Olgu sunumu	<i>Amerikan Güzeli</i> filminin (<i>American Beauty</i>) ADDT ve Bilişsel Terapi'nin bazı kavram ve görüşleri noktasında incelenmesi.	Karakterlerin akıldışılığa yatkın olmaları aile üyeleri, arkadaşlar, iletişim araçları ve toplumca beslendiğini sonucuna ulaşılmıştır.
38	Kılıçaraslan ve Can, 2021	Genç Yetişkin (18-35 yaş)	Tarama	Genç yetişkinlerin romantik ilişkilerde mantıkdışı inanç, strese karşı koyabilme yöntemleri ve erken	Romantik ilişkilerde mantıkdışı inançlarla aktif/problem temelli başa etme

MELİH BURAK ÖZDEMİR
2010-2022 Yılları Arasında Yapılmış Akılcı Duygusal Davranış Terapi Odaklı
Çalışmaların İncelemesi

				dönem uyumsuz şemaları arası ilişkinin incelenmesi.	yöntemleri arasında negatif ilişki söz konusudur.
39	Karluğaç ve Ulaş Kılıç, 2021	Üniversite öğrencileri	Tarama	Üniversite öğrencilerinin mantıkdışı inançlarıyla depresyon, kaygı, umutsuzluk ve stres düzeylerinin incelenmesi.	Mantıkdışı inançların üniversite öğrencilerinin duygusal pozisyonlarında ciddi değişken olduğu söylenebilir.
40	Kıvanç ve Öztürk Gebeş, 2021	Lise öğrencisi	Tarama	Ergenlerin mantıkdışı inançlarının kişilik özellikleri ve stres ile başa çıkma yaklaşımlarınca yordanması.	'Nevrotiklik' alt boyutunun pozitif; 'tecrübeye açıklık' ve 'uyumluluk' alt boyutlarının ise negatif yönde; stresle başa çıkma yaklaşımlarından 'umutsuz yaklaşım' alt boyutunun pozitif; 'iyimser yaklaşım' ve 'sosyal destek arama' alt boyutlarının ise negatif doğrultuda ergenlerin mantıkdışı inançlarını yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.
41	Karademir ve Şahan, 2021	Yetişkin	Nitel Durum çalışması	Yetişkinler üzerinde Covid-19 pandemisinin psikososyal etkilerinin incelenmesi ve ADDT'nin ABC modeli çerçevesinde analiz edilmesidir.	Mantıklı fikirleri olan katılımcıların hisleri daha sağlıklı ve davranışları daha fonksiyonelken, mantıkdışı düşünceleri olan katılımcıların hisleri daha sağlıklı ve davranışları da daha işlevsizdir.
42	Baykal ve Çivitçi, 2021	7. ve 8. Sınıf ortaokul öğrencisi	Tarama	Akılcı duygusal eğitimin yatılı ve yatılı olmayan ortaokul öğrencilerinin zorbalığa maruz kalmaları üstündeki etkisini incelemek.	Eğitimin, yatılı ve yatılı olmayan öğrencilerin zorbalığa maruz kalma düzeylerini azaltmada etkili olduğu, etkinin 1 ve 3 aylık izleme çalışmalarında da sürdüğü

					görülmüştür.
43	Yılmaz ve Bedel, 2021	Lise öğrencileri	Tarama	Lise öğrencilerinin mesleki kararsızlıklarının, kariyer denetim odaklarının ve meslek seçimine dönük mantıkdışı inançlarının cinsiyetlerine göre değişip değişmediğini belirlemektir.	Öğrencilerin, mesleki kararsızlıklarıyla kariyer denetim odağı alt boyutları ve meslek seçimlerine dair mantıkdışı inançlar alt boyutları arasında anlamlı ilişkinin olduğu bulunmuştur.
44	Yıldırım ve Aktan, 2022	Geç Ergenler	Tarama	Geç ergenlik çağı fertlerin mantıkdışı inanışlarının ve sosyal görünüş kaygılarının duygusal yeme davranışları üzerindeki yordayıcı etkisini incelemek.	Geç ergenlerin duygusal yeme davranışları üzerinde sosyal görünüş kaygısının ve mantıkdışı inançlarının ciddi değişken olduğu görülmüştür.
45	Dursuneli ve Çakmak Tolan, 2022	Üniversite öğrencileri	Tarama	Üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilere dönük mantıkdışı inanç düzeyleriyle bilişsel esneklik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.	Mantıkdışı inançlardan ‘sosyal zaman kullanımı’, ‘cinsiyet farklılıkları’ ve ‘farklı düşünme’in bilişsel esneklik azaldıkça arttığı bulunmuştur.
46	Erdem ve Denizli, 2022	Üniversite öğrencisi	Tarama	Üniversite öğrencilerinin psikolojik doğum sırası, toplumsal ilgi ve akıldışı inançlarının bilişsel duygu düzenleme becerilerini yordamak.	Mantıkdışı inançların kendini suçlama, kabul, düşünceye odaklanma, bakış açısına yerleştirme ve facialaştırma alt boyutlarını yordadığı bulunmuştur.
47	Şenel, Albayrak, Uluman Mert, 2022	Üniversite öğrencisi	Tarama	Öğretmen adaylarının flört şiddeti tutumlarının, bireysel değişken ve romantik ilişkilerde mantıkdışı inançlarla	Flört şiddeti tutumlarıyla romantik ilişkilerde mantıkdışı inançlar arasında orta düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki vardır.

48	Kılıç ve Tunç, 2022	Üniversite öğrencisi	Tarama	ilişisini incelemektir. Genç yetişkinlerin mantıkdışı inançlarıyla öz-anlayış düzeyleri arası ilişkide affetme ve affetmenin alt boyutlarında aracı rollerini incelemek.	Mantıkdışı inançlarla öz-anlayış düzeyi arası ilişkide affetme ve alt boyutlarında negatif yönd, düşük ve anlamlı ilişkinin olduğu.
49	Uysal Cantürk ve Tangül, 2022	Üniversite öğrencisi	Tarama	Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerde mantıkdışı inançlarla büyülenmeci ve kırılğan narsizm ve bilişsel esneklik arasındaki ilişkileri incelemek.	Büyülenmeci narsisizm ve bilişsel esneklikle romantik ilişkilerde mantıkdışı inançlar arasında negatif yönde, kırılğan narsisizmle romantik ilişkilerde mantıkdışı inançlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkinin olduğu.
50	Nar, Topkaya ve Şahin, 2022	Yetişkin bekar kadın erkek	Tarama	Romantik ilişki yaşayanlarda romantik ilişkiye dönük mantıkdışı inançlar ve bilişsel esnekliğin ilişki doyumu ile ilişkisini incelemek	Aşırı beklenti mantıkdışı inanç ve bilişsel esnekliği yüksek kişilerin ilişki doyumlarının yüksek olduğu bulunmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışma bulgularına göz atıldığında akılcı olmayan inançların; duygusal durumlar (Çekiç ve Mert, 2011; Hamamcı ve Bağcı, 2017; Tagay, Çalışkan Demir ve Ünivar, 2018; Pala ve Akbaba, 2019), benlik doyumu (Civitçi ve Topbaşoğlu, 2015), saldırganlık (Kılıçarslan ve Atıcı, 2010; Çekiç, Buğa ve Şap, 2019), karar verme stilleri (Uygur, 2018), problem çözme becerileri (Yıkılmaz ve Hamamcı, 2011), meslek seçimi (Bacanlı, 2012; Eraslan ve Çapan Korkut, 2018), duygusal zeka (Keser ve Traş, 2019), sosyal görünüş kaygısı (Dilmaç ve Yücesoy, 2019), romantik ilişkiler (Karabacak ve Çiftçi, 2016), umutsuzluk (Kodan, 2013), kusursuzluk, şartlanma ve kabul görme eğilimleri (Kaya, 2018), ebeveyn yetkinliği (Aydın ve Buğa, 2020), akademik doyum (Balkıs, 2015) gibi pek çok noktada etkili olduğu görülebilmektedir. ADDT temelli yapılmış programların etkililiğine göz atıldığında ise hazırlanan programların akılcı olmayan inançları, saldırganlığı ve zorbalığı azaltmada; benlik, yaşam ve arkadaşlık doyumunu, öznel iyi oluşu ve özgüveni arttırmada; öfke ile başa çıkabilme, problem çözme, zaman yönetimi ve sosyal olarak becerilerini geliştirme gibi pek çok noktada etkili olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca yapılmış olan bir adet film analizinde de kişilerin mantıklı olmayan inanç, düşünce ve davranışlarının fazlalığının; bireylerin kişisel, ailevi ve sosyal yaşantılarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Kılıçarslan ve Atıcı, 2010; Yıkılmaz ve Hamamcı, 2011; Civitçi ve Topbaşoğlu, 2015; Hamamcı ve Bağcı, 2017; Kaya, 2018; Dilmaç ve Yücesoy, 2019; Çekiç, Buğa ve Şap, 2019; Aydın ve Buğa, 2020).

Ellis, 50'li yılların ortasından itibaren ADDT'nin çocuk ve ergenlere uygulanmasına öncülük etmiştir. ADDT, başlangıcından itibaren psiko-eğitimsel bir yapıya sahiptir ve Ellis genç bireylerin pozitif ruh sağlığı kavramlarını öğrenmelerine destek olabilecek önleyici programların önemine vurgu yapmıştır. 1971-1975 yılları arasında Ellis ve meslektaşları bugünkü adıyla Albert Ellis Enstitüsü olarak da bilinen kurumun bünyesindeki özel bir okulda '*akılcı düşünmeyi*' önleyici bir program olarak öğretmişlerdir (Vernon, 2004: 23). Bu çalışmada ele alınan deneysel makale çalışmalarında uygulanan müdahale programlarının başarısı esasen ADDT'nin psiko-eğitimsel bir yapıya sahip olduğunu destekler niteliktedir. Ayrıca yapılan çalışmaların örneklem gruplarına bakıldığında 37 tanesinin çocuklar ve ergenlerle yapıldığı görülmektedir. Çalışmaların %75'nin bu gruplarla yapılmasını, Ellis'in 1950'li yıllardan itibaren ADDT'nin çocuk ve ergenlere uygulanmasına öncülük etmesini destekler yönde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

ADDT temelli ebeveyn eğitim programlarının ebeveynlerin stres düzeylerini (Stimac, 1985; Terjesen, 1998; Perez-Nieves, 2001) ve mantıkdışı inançlarının azaltılmasında (Stimac, 1985; Joyce, 1995), aile içi ilişkileri kapsayan aile ikliminin geliştirilmesinde (Stimac, 1985);

ebeveynlerin, çocuklarının uyum düzeyleri ve yaşam doyumları algılarının yükseltilmesinde (Terjesen, 1998), çocukların akademik başarılarının artırılmasında ve anne babaların sorun çözme yeteneklerinin geliştirilmesinde (Harris, 2000) etkili olduğunu ifade etmiştir (akt. Çekiç, 2015). Wilde (1994) kaygıyı azaltmada, engellenme eşliğini yükseltmede, akademik başarıyı arttırmada, benlik kavramını geliştirmede ve depresyonu azaltmada; Gonzales vd. (2004) ADDT temelli eğitim programlarının bireylerin akılcı olmayan inançlarını azaltmada ve akılcı inançlarını arttırmada etkili olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Türkiye’de 2010 öncesi yapılmış çalışmalarda, Oğurlu (2006) ADDT temelli grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin benlik saygıları üzerinde; Civitçi (2003), Altun (2006) ve Ortakale (2008) uygulanan akılcı duygusal eğitiminin deneklerin akılcı olmayan inanç düzeylerini azaltmada; Çapri ve Gökçakan (2008) ADDT temelli grupla psikolojik danışmanın, üniversite öğrencilerinin sorun çözme yetenekleri algılarını yükseltmede, Gökçakan (2008) ADDT temelli grupla psikolojik danışmanın, üniversite öğrencilerinin akademik, sosyal, duygusal ve toplam yetkinlik inançlarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yükseltmede ve Yıkılmaz (2009) duygusal eğitim programının 9. sınıf öğrencilerinin mantıkdışı inançlarını azaltmada etkili olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Yurt içinde yapılmış çalışmaların bulgularına baktığımızda, yurt dışında yapılmış çalışmaların bulguları ile örtüştüğü ve bu anlamda ADDT temelli hazırlanmış ve uygulanmış eğitim programlarının işe yaradığı yorumunda bulunulabilir.

ADDT’in güçlü yönlerinden birisi açık, rahat öğrenilebilir ve etkin olmasıdır. Pek çok danışan ADDT’nin ilke ve terminolojisini anlama noktasında neredeyse problem yaşamamaktadır. Bununla beraber ADDT’nin pek çok farklı ergen ve birey üzerinde etkin olduğu da bilinmektedir. Duygu-durum, anksiyete ve uyum bozuklukları ile çalışmak adına doğru bir yaklaşım olduğu kabul edilir. ADDT’nin diğer güçlü yönü ise danışanlara ne öğrendiklerini net olarak tecrübe etmelerini görmeleri adına diğer davranışçı teknikler ile rahatça birleştirilebiliyor olmasıdır. ADDT, bilişsel davranışçı bir yaklaşım olsa da kendi kuramsal yapısıyla tutarlı diğer yöntemleri ödünç alarak birleştirir ve kullanır. Göreceli olarak kısa süreli oluşu ADDT’nin diğer güçlü özelliği olarak söylenebilir. Terapist ile süreç bittikten sonra danışanlar bu yaklaşımı kendi kendilerine yardım temelinde kullanmaya devam edebilirler. Bu özelliğiyle ADDT ekonomik ve etkilidir denebilir (Şahin, 2018: 30). Çalışmaların bulgularına baktığımızda da ergenlerle ve yetişkinlerle yapılan çalışmaların başarılı sonuçlar verdiği gözlenmektedir. Araştırma kapsamına giren makalelerin konu başlıklarına bakıldığında ise duygu durum, kaygı ve uyum bozuklukları görülebilmektedir. Bu anlamda çalışılan konuların ADDT’nin çalışma alanları ile uyumlu olduğu söylenebilir. ADDT temelli eğitim programlarının izleme çalışmalarına göz atıldığında da süreç sonrasında verilen eğitimin işe yaradığı bulgularına ulaşmak mümkündür. Ayrıca yapılmış olan bir adet eser (film)

incelemesinde de akılcı olmayan inançların bireylerin yaşantıları üzerine olumsuz etkilerine dönük bulgulara ulaşılmıştır. Kuramların film ve kitap incelemesi, şarkı sözü analizi gibi yöntemlerle somutlaştırılması kuramların daha iyi öğrenilmesi ve alanda okuyan öğrenciler tarafından daha rahat içselleştirilmesi adına önemli olduğu söylenebilir. Bu anlamda kuram temelli eser incelemelerinin alana katkı koyacağı ve alanyazında az rastlanan bu tür çalışmaların ADDT ve diğer kuramlar üzerinden analizlerinin yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Önleyici rehberlik ve psikolojik danışma çalışmaları kapsamında okullarda okul psikolojik danışmanları tarafından ADDT temelli eğitim programları kullanılarak öğrencilerle grup çalışmaları yapılabilir. Sadece öğrencilerle değil, velilerle de bu çalışmalar sürdürülebilir. Nitekim yapılan çalışmalar yetişkinlerle ve velilerle yapılan ADDT odaklı eğitim programlarının işe yaradığını ortaya koymuştur. Kodan'a göre (2013: 177) çocukluk dönemlerindeki mantıkdışı inançlar uzun süre devam edebilmektedir. Üniversite çağındaki gençlerin mevcut veya oluşturacakları mantıkdışı inançlarıysa onları umutsuzluğa sürükleyebilir. Bu sebeple geleceğin yetişkinleri olarak üniversiteli gençlerin mantıkdışı inançlarıyla umutsuzluk düzeylerine etki eden değişkenleri belirlemek önemlidir. Bu anlamda daha üst eğitim kademelerinde ADDT temelli eğitim programları kullanılarak akılcı olmayan inançların azaltılmasında bu yaklaşım temelli eğitim programların daha sık kullanılmasının ergenlerle çalışırken işe yarayabileceği söylenebilir. Ayrıca Göller'e göre (2010) ADDT yaklaşımına göre bireylerin yaptığı yorumlama ve değerlendirmelerin özünde mantıklı ve mantıkdışı inançların toplamından meydana gelen bir inançlar sistemi vardır. Bu yalnızca yetişkinler için değil çocuk ve ergenler için de geçerlidir. Bazı araştırmacılara göre pek çok çocuk ve ergen mantıkdışı inançlarını fark edebilecek bilişsel yetiye sahip değildir fakat ADDT kuramı mantıkdışı inançların, mantıklı olanlarla değiştirilebileceğini ve bireyin bu güce sahip olduğunu savunur. Bu anlamda okullarda okul psikolojik danışmanlarının çocuk ve ergenlere dönük ADDT odaklı grup süreçleri yönetmeleri veya psiko-eğitim grupları oluşturmaları akılcı olmayan inançların akılcı olanlarla değiştirilmesinde ve öğrencilerin potansiyellerini fark etmelerini sağlayarak çocuklarda farkındalık yaratılabilmesi adına önemli olduğu söylenebilir.

Güven ve Aslan (2018) çalışmalarının öneriler kısmında, psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında çalışma yapacaklara, çalışmalarında lise ve üniversite öğrencileri haricinde okul öncesi ve lisansüstü öğrencileri, yöneticiler, ebeveynler, akademisyenler, yaşlılar, anneler, kadınlar üzerinde de çalışmalar yapılabilir önerisinde bulunmuşlardır. Bu noktada 2010-2022 yılları arasında ADDT temelli çalışmalar göz atıldığında çalışmaların öğrenciler, ergenler ve yetişkinlerle yapıldığı görülmektedir. Bundan sonraki süreçte ADDT temelli yapılacak çalışmalara resmi ve devlet okullarında çalışan yönetici ve öğretmenler ve üniversite öğretim elemanları da dahil edilerek çalışma grubu yelpazesi genişletilebilir. Mevcut araştırmada ele

alınmış çalışmaların yalnızca 9 tanesi deneysel çalışmadır. Çalışmaların öfke ve saldırganlığı azaltma, problem çözme becerilerini geliştirme, öznel iyi oluşu ve sosyal beceri düzeyini arttırma gibi konularda çalışıldığı görülmektedir. Çalışılan bu konulara yeni konular eklenerek farklı psikoeğitim programları oluşturulabilir. Sosyal destek, duygusal yılmazlık, duygu düzenleme, sınav kaygısı, yaşlılık, mesleki tükenmişlik, iş doyumu gibi konular çalışılabilir. Bu anlamda ADDT odaklı müdahale programları ile farklı alanlara dokunarak akılcı olmayan inançların, akılcı olanlarla yer değiştirmesi noktasında bireylere destek olunabilir.

Çalışma 2010-2022 yılları arasında Dergipark veri tabanından ve TR Dizin'den ulaşılan eğitim alanında yapılmış makale çalışmalarını kapsamaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalar 2010 öncesi yapılmış makale ve tez çalışmalarını kapsayabilir. Ayrıca farklı veri tabanları üzerinden alanyazın taraması yapılabilir. Eğitim alanı dışında (sağlık gibi) farklı alanlarda ADDT temelli yapılmış çalışmalar kapsama dâhil edilerek farklı disiplinlerde ADDT temelli çalışmalara dair bütüncül bakış ortaya konabilir.

Yazar Katkıları: Bu makale tek yazarlı olarak yazılmıştır.

Çıkar Beyanı: Bu makalede herhangi bir çıkar tartışması yoktur.

Kaynakça

- Altun, E. (2006). Akılcı duygusal temelli güvengenlik eğitiminin ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin akılcı olmayan inanç ve güvengenlik düzeylerine etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Artıran, M. (2019). Ergenlerde olumlu ve olumsuz duygulanım yordanmasında temel psikolojik ihtiyaçlar irrasyonel inanışların rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 79-85.
- Aydın, Y.E., Buğa, A. (2020). Özel yetenekli çocukların ebeveynlerinin akılcı olmayan inançları ve ebeveyn yetkinliklerinin incelenmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15 (22). doi: 10.26466/opus.640449
- Bacanlı, F. (2012). Kariyer karar verme güçlükleri ve meslek seçimine ilişkin akılcı olmayan inançların ilişkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(37), 86-95.
- Balkıs, M. (2015). Erteleme eğilimi, akademik başarı ve akademik doyum ilişkisinde akılcı inançların farklılaştırıcı rolü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 48 (1), 87-107.
- Baykal, F., Çivitci, A. (2021). Akılcı Duygusal eğitimin yatılı ve yatılı olmayan ortaokul öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma düzeylerine etkisi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 12 (2), 36-54. doi: 10.19160/e-ijer.883330.
- Baytemir, K. (2019). Ebeveyn sınav kaygısının yordayıcısı olarak mükemmeliyetçilik, akılcı olmayan inançlar, sosyal onay ihtiyacı ve cinsiyet. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 161-178.
- Cansız, Aktaş, M. (2015). Nitel veri toplama araçları. M. Metin (Ed.), *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* içinde (s. 337–371). Ankara: Pegem Akademi.

- Corey, G. (2001). *Theory and practice of counseling and psychotherapy*. Pasific Grove, CA: Brooks /Cole
- Corey, G. (2005). *Psikolojik panişma, psikoterapi kuram ve uygulamaları*. (Tuncay Ergene, Çev.). Ankara: Mentis Yayıncılık.
- Çapri, B. ve Gökçakan, Z. (2008). Akılcı duygusal davranış terapisi (ADDT)'ne dayanan grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin problem çözme becerisi algılarına etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 135-154.
- Çekiç, A. ve Murat, M. (2011). Grupla psikolojik danışmanın ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin öfke ile başa çıkabilme becerilerine etkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 41-58.
- Çekiç, A. (2015). Akılcı duygusal aile eğitim programının anne babaların akılcı olmayan inançları ve anne babalık stresleri üzerine etkisi (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Çekiç, A., Kay, İ. ve Buğa, A. (2019). Anne babaların akılcı olmayan inançları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27 (2). doi: 10.24106/kefdergi.2594
- Çekiç, A., Buğa, A., Kul, A. ve Şap, G. (2019). Akılcı duygusal davranışçı terapiye dayalı psiko-eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine etkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 103-113.
- Çekiç, A. ve Altuntaş, Ç. (2020). Aile eğitim programının annelerin ebeveynlik davranışlarına ve çocuklarında gözlenen davranış problemlerine etkisi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16 (31).
- Çivitci, A. (2003). Akılcı Duygusal eğitimin ilköğretim öğrencilerinin mantıkdışı inanç, sürekli kaygı ve mantıklı karar verme düzeylerine etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çivitci, A., Topbaşoğlu, T. (2015). Akılcı Duygusal eğitimin ortaokul öğrencilerinin yaşam doyumları üzerindeki etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 1 (16), 13-29.
- DiGiuseppe, R. A., Doyle, K. A., Dryden, W. ve Backx, W. (2013). *A practitioner's guide to rationalemotive behavior therapy*. New York, NY: Oxford University Press.
- Dryden, W., David, D. ve Ellis, A. (2010). Rational emotive behavior therapy. K. S. Dobson (Ed.), *Handbook of cognitive behavior therapy* (3. b.) içinde (s. 321–324). Boston, MA: Springer.
- Ellis, A. (1984). Expanding the ABCs of RET. *Journal of Rational Emotive Therapy*, 2 (2), 20–24.
- Ellis, A. ve DiGiuseppe, R. (1993). Are Inappropriate or Dysfunctional Feelings In Rational-Emotive Therapy Qualitative or Quantitative?. *Cognitive Therapy and Research*, 17 (5): 471-477.
- Ellis, A., Moseley, S. ve Wolfe, J. L. (1966). *How to raise an emotionally healthy child*. Melvin powers willshire book company. Hollywood.
- Demir, Y. ve Kumcağız; H. (2019). Investigation of irrational beliefs according to some variables in adults. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 38 (2), 67-76. DOI: 10.7822/omuefd.600231.
- Deniz, M. E. (2008). Psikoterapide akılcı duygusal yaklaşım. Ali Murat Sünbül (Ed.), *Eğitime yeni bakışlar*. Eğitim Akademi Yayınevi.

- DiGiuseppe, R. ve Bernard, M.E. (1990). The application of rational-emotive theory and therapy to school-aged children. *School Psychology Review*, 19 (3), 268-286.
- Dilmaç, B. ve Yücesoy, Ö. (2019). Üniversite öğrencilerinin sahip olduğu değerler akılcı olmayan inançlar ve sosyal görünüş kaygısı arasındaki yordayıcı ilişkiler. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11 (18), 1684-1708.
- Dryden, W. ve Ellis A. (2001). Rational emotive behavior therapy. Handbook of cognitive-behavioral therapies. Dobson, K. S. (Ed.). New York: The Guilford Press.
- Doğan, S. (1995). Akılcı duygusal terapi: kuramsal bir inceleme. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(6), 29-36.
- Dryden, W. (2019). The distinctive features of rational emotive behavior therapy. M. E. Bernard & W. Dryden (Ed.), *Advances in REBT: Theory, practice, research, measurement, prevention and promotion* içinde (s. 23-46). Cham, Switzerland: Springer.
- Dursuneli, Y. ve Çakmak Tolan, Ö. (2022). Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ile büyülenme ve kırılma ve bilişsel esneklik arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 89, 229-258.
- Ellis, A. (1993). Reflection on rational-emotive therapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61 (2), 199-201.
- Erarslan, Çapan, B. ve Korkut, Owen, F. (2018). Ortaöğretim öğrencilerinin meslek seçimine ilişkin akılcı olmayan düşünceleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47, 360-386.
- Er, E. ve Kutlu, M. (2020). Akılcı duygusal davranışçı yaklaşımına dayalı özgüven geliştirme programının 7. sınıf öğrencilerinin özgüven düzeylerine etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7 (13), 41-53.
- Erdem, S. ve Denizli, S. (2022). Psikolojik doğum sırası, toplumsal ilgi ve akılcı olmayan inançların bilişsel duygu düzenleme ile ilişkisinin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 53, 17-47.
- Erdoğan. Ö. (2019). Akılcı olmayan evlilik beklentilerinin gelişiminde televizyon dizilerinin etkisi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 47, 79-97.
- Eren, N., Atalan, Ergin, N. ve Tatlı, C. (2020). Yetişkinlerde öznel iyi oluş düzeyini artırmaya yönelik hazırlanan yaratıcı drama temelli eğitim programının etkililiğinin sınanması. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 15 (1), 19-34.
- Gonzales, J. E., Nelson, J.R., Gutkin, T. B., Saunders, A., Galloway, A. ve Shwery, C.S. (2004). Rational emotive with children and adolescents: a meta analysis. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 12 (4), 222-229.
- Gökçakan, Z. (2008). Akılcı duygusal davranış terapisine dayalı grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin yetkinlik inançlarını yükseltmedeki etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2), 191-204.
- Göller, L. (2010). Ergenlerin akılcı olmayan inançları ile depresyon-umutsuzluk düzeyleri ve algıladıkları akademik başarıları arasındaki ilişkiler (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Güven, M. ve Aslan, A.M. (2018). Psikolojik danışma ve rehberlik alanındaki Türkiye'deki bilimsel dergilerde yayınlanan makaleler üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (55), 593-604.

- Hamamcı, Z and Bağcı, C . (2017). Analyzing the relationship between parent's irrational beliefs and their children's behavioral problems and family function. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), 733-740. DOI: 10.21547/jss.292722
- Kabadayı, F. ve Güven, M. (2022). Akılcı duygusal davranış terapisine dayalı müdahale çalışmalarının incelenmesi: Sistemik bir derleme. *TEBD*, 20 (2), 517-540. <https://doi.org/10.37217/tebd.1052844>
- Kabasakal E. (2019). Okul çağı çocuklarında pozitif ruh sağlığını geliştirmeye yönelik psiko eğitim önerisi: Rasyonel duygucu davranışçı eğitim. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 22 (4):291-296. DOI: 10.17049/ataunihem.452832
- Kağan, M. (2020). Akılcı Duygusal Davranışsal yaklaşıma dayalı akademik erteleme davranışını önleme programının etkililiğinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 38-59.
- Karabacak, A. ve Çiftçi, M. (2016). Üniversite öğrencilerinin evliliğe ilişkin tutumları ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları*, 36 (2), 25-43.
- Karademir, Ç., ve Şahan, B. (2021). Türkiye'de Covid-19 pandemisinin psikososyal etkileri ve akılcı duygusal davranışçı terapisinin ABC modeli çerçevesinde incelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4 (2), 416-439. <http://doi.org/10.33400/kuje.951888>.
- Karlukaç, İ. ve Ulaş, Kılıç, Ö. (2021). Üniversite öğrencilerinin akılcı olmayan inançları ile depresyon, kaygı, umutsuzluk ve stres düzeyleri. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi*, 1 (2).
- Kaya, İ. and Hamamcı, Z. (2013). Parent irrational beliefs scale: Reliability and validity on parents with secondary schools children. *Journal of Theory and Practice in Education*, 9 (4), 408-420.
- Kaya, D. (2018). Yedinci sınıf öğrencilerinin matematiğe yönelik akılcı olmayan inanç düzeylerinin incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 193-216.
- Keser, G. ve Traş, Z. (2019). 'Üniversite öğrencilerinin akılcı olmayan inanç empatik eğilim ve duygusal zeka düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi'. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (3): 2360-2380.
- Kılıç, D. ve Tunç, E. (2022). Genç yetişkinlerde akılcı olmayan inanç ile öz anlayış arasındaki ilişkide affetmenin aracı rolü. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16, 6244-6270.
- Kılıçarslan, S. ve Atıcı, M. (2010). İlköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin akılcı olmayan inançları ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3), 113-130.
- Kılıçarslan, İ. ve Can, F. Y. (2021). Genç yetişkinlerde romantik ilişkide akılcı olmayan inançlar, stresle başa çıkma tarzları ve erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkinin incelenmesi. *IJEASS*, 4 (2), 118-141.
- Kızıldağ, Şahin, S. ve Yerlikaya, İ. (2020). Yakın ilişkilerde duygusal kıskançlık: akılcı olmayan inançlar ve sosyal yetkinlik beklentisi, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 194-204.
- Kodan, S. (2013). Üniversite öğrencilerinde umutsuzluk ve akılcı olmayan inanışlar arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 175-190.

- Köroğlu, E. (2008). *Düşünsel duygulanımcı davranış terapisi*. Ankara: HYB
- Kudu, Arıcan, A. ve Sayal, B. (2020). Psikolojik problemi olan ve olmayan çocukların anne babalarının akılcı olmayan inançları ve duygusal şemalarının karşılaştırılması. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 3 (5), 175-193.
- Kurt, A.A. ve Gündüz, B. (2020). Genç yetişkinlerde akılcı olmayan romantik ilişki inançları bilişsel esneklik ve benliğin ayırılması ilişkisinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49 (1), 28-44.
- Kuzgun, Y. (2008). *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Nar, Ö. H., Topkaya, N. ve Şahin, E. (2022). Romantik ilişki yaşayan bireylerde ilişki doyumunun yordayıcıları: İlişkiye özgü akılcı olmayan inançlar ve bilişsel esneklik. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, (1),1-28.
- Oğurlu, U. (2006). Düşünsel duygulanımcı davranış terapisi (DDDT) odaklı grupla psikolojik danışmanın ergenlerdeki benlik saygısı düzeyine etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Ortakale, M.Y. (2008). *Akılcı Davranış eğitimi*. (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Pala Akbaba, T. ve Erol, D.(2019). Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ile mutluluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS)*, 1 (1), 32-44.
- Peker, A., Kartol, A. ve Demir, M. (2015). Ergenlerde akılcı olmayan inançlar ile karar verme stilleri arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 63, 1-14.
- Sarı, T., Owen, F.K. (2016). Romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların ve bağlanma boyutlarının ilişki doyumu üzerindeki yordayıcı rolünün incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 204-216.
- Şahin, E. (2018). Akılcı Duygusal Davranışçı yaklaşıma dayalı bir psikoeğitim programının ergenlerin benlik algısına etkisi (Doktora Tezi). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Samsun.
- Şenol, A., Albayrak, İ. ve Uluman Mert M. (2022). Flört şiddeti tutumlarının belirli değişkenler ve romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlara göre incelenmesi. *JRES*, 9 (1), 113-131. <https://doi.org/10.51725/etad.1028491>.
- Tagay, Ö., Çalışandemir, F. ve Ünüvar, P. (2018). Genç yetişkinlerin algılanan stres düzeyleri ile akılcı olmayan inançları ve benlik saygıları arasındaki ilişki. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 7, 167-175.
- Toy, A. B. (2021). Akılcı duygusal davranışçı yaklaşım temelli psikoeğitim programının sporda kaygı ve akıldışı performans inançları üzerine etkisi (Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Türkçapar, M.H. (2007). *Bilişsel Terapide temel ilkeler ve uygulamalar*. Ankara: HYB.
- Uygur, S. S. (2018). Lise öğrencilerinde problem çözme becerilerinin akılcı olmayan inanç düzeyi ve karar verme stillerine göre yordanması. *Elektronik Sosyal Bilimleri Dergisi*, 67 (17), 1014-1026.
- Uysal Cantürk, P. ve Tangül, B. C. (2022). Üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilere yönelik akılcı olmayan inançlarının bilişsel esneklik düzeyleri açısından incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (43), 55-67. doi:

10.46928/iticusbe.922918

- Uzun, K., Gönültaş, O. ve Akın, M.S. (2020). Ergenlerin aleksitimi düzeylerinin yordayıcıları olarak belirsizliğe tahammülsüzlük ve akılcı olmayan inançlar. *Humanistic Perspective*, 2 (2).
- Uzun, K. and Öztürk Gübeş, N. (2021). Relationships between adolescents' irrational beliefs, personality characteristics and stress coping. *Kastamonu Education Journal*, 29 (5), 924-940. doi: 10.24106/kefdergi.790045.
- Ünlü, M. (2020). ADDT odaklı grupla psikolojik danışmanın 8. sınıf öğrencilerinin sosyal beceri düzeylerine etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 18-29.
- Vernon, A. (2004). Rational emotive education. *Romanian Journal of Cognitive and Behavioral Psychoterapies*, 4 (1), 23-25.
- Yıkılmaz, M. (2009). Akılcı duygusal eğitim programının lise öğrencilerinin akılcı olmayan inançları ve problem çözme beceri algıları üzerine etkisi (Yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Yıkılmaz, M. ve Hamamcı, Z. (2011). Akılcı duygusal eğitim programının lise öğrencilerinin akılcı olmayan inançları ve algılanan problem çözme becerileri üzerine etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (35), 54-65.
- Yıldırım, E. ve Aktan, D. (2022). İrrasyonel inanışlar ve sosyal görünüş kaygısının duygusal yeme üzerindeki yordayıcı rolü. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 8 (1), 23-40.
- Yıldız, Y. (2020). 'Amerikan güzeli' filminin akılcı duygusal davranışçı terapi ve bilişsel terapi'nin bazı kavram ve görüşleri açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 219-232.
- Yılmaz, N. ve Bedel, A. (2021). Lise öğrencilerinin mesleki kararsızlıklarını açıklamada kariyer denetim odağı ile meslek seçimine ilişkin akılcı olmayan inançların rolü. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17 (34), 1023-1046.
- Ziegler, D. J. (2003). The concept of psychological health in rational emotive behavior therapy. *Journal of Rational Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 21 (1), 21-36.
- Wilde, J. (1994). The effects of the let's get rational board game on rational thinking, depression and self-acceptance in adolescents. *Journal of Rational Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 12 (3), 189-196.

Bir Kültürel Yaratım Alanı Olarak Âşıklar Bayramı ve İşlevleri: Bir Çırağ Yandı Karanlık Veysel Oldu

*“Dünya dolsa şarkıyanın
Türkü, türkü çağırırız”
Âşık Veysel*

Mehmet ÖZDEMİR*

Öz

Türk kültüründe bayramlar, insanların güzellikleri paylaştığı, gönlünce eğlendiği, öğrendiği kültürel yaratım ortamlarıdır. Anadolu’da Sivas ve Konya başta olmak üzere çeşitli şehirlerde düzenlenen âşıklar bayramı ustalar ile çırakları buluşturması yanında, âşık ile dinleyiciyi bir araya getirme, âşığa kendini ifade etme, adını duyurma ve başarı kazanma fırsatı sunmaktadır. Âşıklar bayramının açık ve gizli işlevleri incelendiğinde Anadolu âşıklık geleneğinin güçlü olduğu şehirlerden biri olan Sivas’ta birincisi 1931 yılında düzenlenen bayramın özel bir yeri vardır. Bu bayram vesilesiyle XX. yüzyıl âşıklarını bir araya getiren yeni bir program serisi başlatılmıştır. Makalede âşıklar bayramının işlevleri geleneğin son dönemde yetiştirdiği güçlü temsilcilerden biri olan Âşık Veysel özelinde incelenmektedir. Âşıklar bayramı, tanınmamış yöresel pek çok halk şairinin tespit ve tescil edilmesini sağlamıştır. Âşık Veysel, birincisi Sivas’ta düzenlenen âşıklar bayramı vesilesi ve Ahmet Kutsi Tecer’in teşvikleriyle kısa sürede şöhrete kavuşmuştur. Sanatını duyurmak için gittiği köylerde programlar yapmış, Atatürk’e yazdığı bir türkü vesilesiyle radyoya çıkmıştır. Âşık Veysel’in sesi radyodan tüm yurda yayılmış ve plakları doldurulmuştur. Makalede Âşık Veysel özelinde geleneğin icra töresine ve bağlamına yenilikler kazandıran âşıklar bayramı konusu kültürel ekonomik bakış açısıyla incelenecektir. Ayrıca Âşık Veysel özelinde kültürel ekonomik bir yaratım alanı olarak yerelden ulusala geleneksel müziğin medya serüvenine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Âşık edebiyatı, gelenek ve görenekler, kültür ekonomisi, bayram ve festivaller.

As a Cultural Creation Context, Ashiks Bairam and Their Functions: A Kindling Burned and Darkness Became Veysel

*“Though the world is full of song
We are Turks, we call folk songs”
Ashik Veysel*

Abstract

In Turkish culture, bairams are cultural creation environments where people share the beauties, have fun and learn. The bairam of ashiks organized in various cities in Anatolia, especially Sivas and Konya, not only brings together masters and apprentices, but also brings together the ashik and the audience, gives the ashik the opportunity to express himself, make his name known and gain success. When the overt and covert functions of ashiks bairam are examined, the bairam, the first of which was organized in 1931 in Sivas, one of the cities where the Anatolian ashik tradition is strong, has a special place. On the occasion of this bairam, a new series of programs was launched, bringing together the ashiks of the XX century. In article, the functions of âshiks bairam are analyzed in the case of Ashik Veysel, one of the strongest representatives of the tradition in the last period. Ashiks bairam have provide the identification and registration of many unrecognized local folk poets. In this context, Ashik Veysel became famous in a short time with the encouragement of Ahmet Kutsi Tecer on the occasion of the first ashiks bairam organized in Sivas. He made programs in the villages where he went to announce his art and appeared on the radio on the occasion of a folk song he wrote for Atatürk. Ashik Veysel's voice on the radio was heard all over the country and his gramophone record began to be filled. In article, the subject of ashiks bairam, which brought innovations to the performance ritual and context of the tradition, will be analyzed from a cultural economic perspective. Besides the transfer of tradition, the bairam of ashiks will be evaluated in terms of the continuation of the master-apprentice relationship, the training of new representatives and the meeting of local and national.

* Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmet_ozdemir@outlook.com.tr, ORCID: [0000-0002-9046-4735](https://orcid.org/0000-0002-9046-4735)
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Keywords: Ashik literature, traditions and customs, cultural economy, bairam and festivals.

Geliş/Received: 30.09.2023

Kabul/Accepted: 21.12.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu araştırmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

Giriş

Türklerde şiir ve hikâyecilik sanatının tarihine bakıldığında konunun Hunlar zamanına ve öncesine kadar gittiği görülmektedir. Türklerin ordu şairleri kam, baksı ve ozanlar, genellikle kazanılan zafer veya av sonrası düzenlenen toy ve şöenlerde kopuz çalarak kahramanlık şiirleri olan destanlar terennüm etmişlerdir (Köprülü, 1999: 157-159). Dede Korkut Kitabı'nda pek çok örneği olan, Bayındır Han ve Salur Kazan gibi devlet yöneticileri ile diğer beyler tarafından düzenlenen toy ve şöenlerde, Türklerin geleneksel yaşantılarına dair bilgiler yer almaktadır. Hikâyelerde anlatıldığı şekliyle Dede Korkut, bilge ve saygı duyulan bir kişilik aynı zamanda ozanların piridir. Dede Korkut, mukaddime bölümündeki deyişlerinde ozan konusunda şunları söyler: “Kolça kopuz götürüp ilden ile bigden bige ozan gezer. Er cömerdin er nakesin ozan bilir. İleyünüzde çalıp aydan ozan olsun” (Ergin, 2004: 73-78). Dede Korkut Kitabında görüldüğü şekliyle ozanların mevkii oldukça güçlüdür. Elinde kopuz olan beylerin Oğuz ülkesinden olduğu düşünülür. Kopuza saygı, sevgi ve bağlılık bulunur. Geleneksel Türk yaşantısında ozanın mesleğini icra etmek yanında kültür yaratıcısı ve aktarıcısı olduğu bilinmektedir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte ozanların yerini mutasavvıf şairler almış, XVI. asırdan itibaren ise Anadolu âşıklık geleneğine dönüşüm süreci başlamıştır. Ozanlar gibi âşıklar da icra ortamlarında kültür yaratıcı ve bellek aktarıcı işlevlere sahiptir. Geleneğin icra töresine uygun bir şekilde sanatı öğrenen âşıklar, sahip oldukları bilgi, deneyim ve kültürel belleği çıktıkları seyahatler yoluyla aktarırlar.

Âşıklık geleneğinin icra ortamı ve töresi kültür değişmelerinden etkilenmiştir. Gelenek çevrelerinde rüya motifi ve usta-çırak ilişkisi olarak bilinen kabuller, zamanla zayıflamaya başlamıştır. Bu açıdan âşıklık geleneği de yeni icra bağlamlarında farklı kalıplaşmalar yaratmıştır. Geçmişte Türk edebiyatının ve geleneksel kültürün en canlı yaşandığı alanlardan biri olan âşık edebiyatı günümüzde az sayıda temsilciyle sürdürülmektedir. Türklerin Türkistan coğrafyasından dünyanın dört bir yanına uzanan millî edebiyatının bir devamı olan âşık edebiyatı, Anadolu sahasında XVI. ve XX. yüzyıllar arasında geleneksel icra töresine uygun bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Bu köklü gelenek kültürü birtakım dönüşümlerle Anadolu'nun farklı bölgelerinde günümüzde de halen varlığını devam ettirmektedir. İcra töresi, büyük oranda kahvehane kültürü çevresinde şekillenen âşıklık geleneği, XIX. yüzyıldan sonra duraklama ve gerileme devresine girmiştir (Köprülü, 1999; Günay, 2011; Çobanoğlu, 2000). Bu yüzyılda

imparatorluğun içinde bulunduğu durum da geleneği önemli ölçüde etkilemiştir. Büyük savaşlar neticesinde alınan yenilgiler, can kayıpları ve yeni devletin kurulması, geleneği yapısal ve işlevsel açıdan etkilemiştir. XX. yüzyıldan itibaren medya teknolojilerinin insan yaşamında daha fazla yer edinmeye başlamasıyla birlikte geleneğin de dönüşüm geçirdiği, kendine yeni bir icra töresi ve bağlamı oluşturduğu görülmektedir. Özellikle XX. yüzyıldan sonra gelenek temsilcilerinin farklı icra ortamlarında (şenlik, bayram, radyo, plak, kaset, televizyon, günümüzde internet ve sosyal medya) boy göstermeye başlamaları toplumsal hayatta yaşanan değişimlerin bir sonucudur. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden âşık bayramı da bu yüzyılda geleneğin gösterildiği ve pazarlandığı kültürel ekonomik bir yaratım ortamı olarak belirlemiştir. Ayrıca âşıkların birkaç istisna dışında daha çok medya ortamında sanatlarını sürdürmeleri aslına bakılırsa kültür değişmelerinin bir sonucudur.

Türk kültüründe bayram olgusu tarihsel bakımdan oldukça eski bir kökene uzanmaktadır. Türklerin tarih boyunca kutladıkları ayinler, bayramlar, şenlikler ve Dede Korkut'ta örneklerini gördüğümüz şölenler, kültür yaratıcı işleviyle öne çıkan ritüel toplantılardır. Ritüeller, ortak belleğin, paylaşımın ve kimliğin ürünleridir; sürekliliği, yeniden üretimi ve canlandırılması bireylerin çabasıyla mümkündür. Bu açıdan ritüeller toplumsal hafızanın aktarılmasında ve millî kimliğin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Yazı öncesi toplumlarda söz konusu toplantılar bir hatırlama, yaratma ve aktarma biçimidir (Assmann, 2001: 152-153). Anadolu'da düzenlenmeye başlanan âşık bayramının söz konusu kadim geleneklerin ve ritüellerin bir canlandırması olduğu düşünülebilir. Gelenek temsilcilerinin bir araya gelmesi, yüz yüze iletişimde bulunması, paylaşım, etkileşim ve canlandırmalara yer vermesi bu şenliklerin temel nitelikleri arasında yer almaktadır.

Âşık bayramı, âşık edebiyatının son dönem icra bağlamlarından biridir. Özellikle kültür değişmeleriyle geleneğin icra ortamları ve töresinde birtakım dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Günay, "Belli kurallara sahip bu edebiyatın uzun süre yaşamasında ve sürekliliğindeki en büyük âmil muhtevalarını yeni şartlara ve düşünce sistemine uydurabilme esnekliğidir" (2011: 113) diyerek söz konusu durumu özetlemektedir. Bu doğrultuda geleneğin başlatıcı kalıbı ve prestij kaynağı olan rüya motifinin de değişimlerden etkilendiği görülür. Gelenekte âşık adayı rüyasında pîr, ihtiyar, derviş, hızır veya sevgili elinden bade içerek aşk, sanat ve bilgiye ulaşmakta, sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçmektedir (Günay, 2011: 135). Kültür değişmeleriyle birlikte âşığın en önemli prestij kaynaklarından biri olan rüyanın anlam ve işlevlerinde birtakım dönüşümler yaşanmıştır. Özkul Çobanoğlu, bu doğrultuda albüm yapmayı gelenekteki örneğiyle rüya görme ve bade içmeye benzer bir saygınlık göstergesi olarak görmektedir. Çünkü albümü çıkan bir sanatçı toplumun geniş bir kesimi tarafından tanınmakta ve onaylanmaktadır (2000: 241). Benzer şekilde sözleri plağa alınan ve radyoda ilk

defa program yapan Âşık Veysel'in yurt çapında prestij kazanmış olması söz konusu durumu örneklendirmektedir. Dolayısıyla rüyasında bade içen âşığın yapmış olduğu seyahatlerde hünelerini göstermesi ve adını duyurması gibi albümü çıkan âşık da hedefine kısa yoldan erişmektedir.

Türk milletinin geleneksel edebiyatlarının niteliklerinden biri sözlü olmasıdır. Sözlü kültür ve edebiyat mahsulleri olan masallar, efsaneler, destanlar vb. asırlar boyu millet hayatının “eğitici-öğretici” geleneksel sistemini oluşturmuştur. Hayatı anlatı ve şiir yoluyla yaşayan bir milletin edebi zevklerinin de gelişmiş olması tesadüf değildir. Umay Günay'ın belirttiği gibi “Âşık edebiyatı geleneği, Türk milletinin yaygın eğitimi ve öğretimini sağlayarak sanatçı eğilimleri yönlendirmiş, belirli kabuller ve kalıplar içerisinde yeteneklerin yol bulmasını sağlamıştır” (2011: 285). Eğitim ve öğretim yöntemlerinde kişiler rol ve model alma yoluyla daha kısa sürede başarıya ulaşmaktadır. Âşıklık geleneği bağlamında konuya yaklaşıldığında “icra töresi ve ortamının” şiire meraklı kişiler için bütünüyle bir öğretim alanı olduğu görülebilir. Geleneğin icra edildiği fasıllar, şenlik ve bayramlar halk şiirine gönül veren kişiler için sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçiş fırsatları sunmaktadır. Ayrıca icra ortamları usta ve çıraklar yanında iç dünyasında şiire ve sanata yönelmiş kişilerin kendini ifade etmesine fırsat vermektedir. Bu doğrultuda icra ortamlarının sanatçı eğilimleri destekleme, duygu ve düşüncelerin ifadesine fırsat verme, kelime haznesini zenginleştirme gibi işlevleri de yadsınmaz (Günay, 2011: 286). Âşıklık geleneğinde görülen bu temel işlevler, kadim Türk kültürünün asırlarca sürdürülmesinin şifrelerinden biridir.

Âşıklık geleneğinin XX. yüzyılda ortaya çıkan icra ortamlarından biri olan âşıklar bayramı, Türklerin geleneksel toy ve şöenlerinin bir devamı niteliğindedir. Âşıklar bayramı genellikle önceden belirlenmiş takvimsel bir zamanda ve yerde âşıkların bir araya gelip birkaç gün süreyle sanatlarını icra ettikleri toplantıdır. Bayramlar incelendiğinde planlama, katılımcıları davet etme, karşılama, ağırlama ve uğurlama yanında; programın içeriği, icracı ve dinleyici boyutu açısından geleneksel toplantılara benzemektedir. Bu bayramlar, saz ve söz ustalarının bir araya gelip maharetlerini sergiledikleri, karşılaşmalar yaptıkları, yarışıp boy ölçüştükleri toplantılardır.

Âşıklar bayramının sosyal bağlamı icracı ve dinleyici-izleyici (katılımcılar) boyutuyla ilgilidir. Âşıklık geleneğinin günlük yaşamda kimleri ilgilendirdiği ve ne amaçla toplumsal yaşamda sürdürüldüğü gibi birtakım bilgiler sosyal bağlamda mevcuttur. Dolayısıyla türküsünü icra eden ya da hikâyesini anlatan bir âşık adayının performansının bütünü ve onun kim tarafından, nerede, ne zaman ve ne amaçla dinlendiği veya izlendiği sorularının cevaplanması geleneğin belli açılardan bir bayrama dönüşen yapısının anlaşılması açısından önemlidir.

Anlatıcı ve dinleyici/izleyici arasında kurulan bu bağda, sözlü ve davranışsal etkileşimler (el-kol hareketleri, mimikler, taklitler, gülme, onaylama, eleştiri ve itiraz) ilişkilerin sürdürülmesi açısından gereklidir (Bascom, 2010: 72). Makalede incelenen âşıklar bayramının geleneğin bağlamsal çerçevesine uygun biçimde kendi icra ortamını düzenlediği söylenebilir.

Âşıklar bayramı düzenlenen ilk örneklerinden itibaren çeşitli şehirlerde yapılmaya başlanmıştır. 1966 yılından itibaren Feyzi Halıcı tarafından Konya’da düzenlenmeye başlanmıştır (Halıcı, 1992: 632). Özellikle Konya’da düzenlenen âşıklar bayramının büyük bir etki yarattığı bilinmektedir. Feyzi Halıcı bu konuda “Konya Âşıklar Bayramı’ndan berat alan âşıklar her yerde aranır, okunur, dinlenir oldu” (1992: 632) diyerek bu duruma dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ilk ve ikinci örneği Sivas ilinde düzenlenen âşıklar bayramı kültürel yaratım ortamı olması açısından incelenmektedir. Ayrıca bayramın icracı ile dinleyici boyutu, kültürel ekonomik işlevleri gelenek kültürünü sürdürmesi bağlamında değerlendirilmektedir.

Kör Oldum Veysel Oldum: Âşık Veysel

Sivas şehri tarihsel süreç içerisinde âşıklık geleneğinin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu coğrafyada gelenek çok sayıda temsilci yetiştirmiştir. Âşık Veysel de hiç şüphesiz XX. âşık edebiyatında adından sıkça söz ettiren isimlerden biridir. Asıl adı Veysel Şatıroğlu olan âşık, Sivas’ın Şarkışla ilçesine bağlı Sivrialan köyünde 1894 yılında hayata gözlerini açmıştır. Âşık Veysel’i annesi koyun sağmadan gelirken yol üzerinde doğurmuştur¹ (URL-1). Âşığın adı, Anadolu’da Hz. Peygambere olan büyük sevgisiyle tanınan Veysel Karani’dan gelmektedir. Âşık Veysel, çocukluk yıllarında geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle bir gözünü kaybetmiştir. Veysel’in diğer gözüne de sebebi bilinmeyen bir şekilde perde inmiştir. Ancak daha sonra talihsiz bir şekilde gözüne bir cisim batması bütün tedavi ümidini ortadan kaldırmıştır (Kaya, 2011: 20-22). Veysel’in gözlerini kaybetmiş olması onu bir müddet karanlığa itmiştir. Bu sürecin çocukluk çağına rastlamış olması Veysel için önemli bir farkındalık oluşturmuştur. Âşık bu durumun kendisi için bir imtihan olduğunun bilincindedir.

Âşık Veysel, ilk evliliğini 25 yaşında akrabası olan Esmâ isminde bir kadınla yapmıştır. Veysel ve Esmâ’nın bu evlilikten Ali ve Elif adında iki çocuğu dünyaya gelmiş ancak bu çocuklar vefat etmiştir. Esmâ, Veysel ile geçinemediği bahanesiyle evdeki hizmetçiyle kaçmış, bunun üzerine Veysel, Gülizar adında bir kadınla ikinci evliliğini yapmıştır. Veysel’in ikinci evliliğinden toplam yedi çocuğu dünyaya gelmiştir. Âşık Veysel, 21 Mart 1973 günü hayata

¹ Âşık Veysel’in yaşamıyla ilgili veriler kaynaklar yanında internette yer alan “Âşık Veysel Belgesi” adlı içerikten istifade edilerek verilmiştir. Çalışmada Veysel’in kendi ağzından verdiği bilgiler önemsenmiştir. Bu amaçla belgesele yönelik göndermeler, URL-1 şeklinde, internet adresi ise kaynaklar bölümünde tam satır olarak gösterilmiştir. Ayrıca makalenin amacı ve hacmi gereği Âşık Veysel’in biyografisi kısa tutulmuş, asıl konuya odaklanılmıştır.

gözlerini yummuştur (Kaya, 2011: 24-33). Gözleri görmeyen Veysel aradığı huzuru ve sadıklığı çok sevdiği kara toprakta bulmuş ve sonunda ona kavuşmuştur.

Âşık Veysel'in halk şairi olmasında babasının önemli bir rolü vardır; daha 8-10 yaşlarındayken babası ona oyalanması için eski bir saz getirmiştir. Veysel sazının tellerini bağlayan, akort eden Molla Hüseyin'i kendine usta olarak kabul etmektedir. Yine Sivas'ın Çamşılı muhitinden Ali Ağa diye iyi bağlama çalan bir ihtiyardan çok istifade ettiğini belirtmektedir (Kaya, 2011: 40; URL-1). Veysel, 15 yaşından itibaren sazını düzen etmiş ve babasından öğrendiği Kul Abdal mahlaslı bir şairin "Takirden Gelene Tedbir Kılınmaz" deyişini söylemeye başlamıştır (URL-1). Âşık Veysel'in halk şairliği büyük oranda Alevi-Bektaşî kültür çevrelerinde şekillenmiştir. Henüz Veysel olmadan evvel katıldığı cemler yoluyla şiire merakı gelişmiştir. Katıldığı cemlerde usta malı türküler söylemiştir (Öz, 2022: 85-90). Âşık Veysel, karanlığı köy odalarında katıldığı âşık toplantıları sayesinde aşmış, geleneğe ve hayata tutunmuştur (URL-1). Gelenek toplantılarının birleştirici ve paylaşımcı ortamı henüz adı bilinmeyen Veysel için de bir fırsat oluşturmuştur.

Gelenekte halk şairliğini ortaya çıkaran özellikler incelendiğinde rüya motifi ve usta-çırak ilişkisi gibi başlangıç kalıpları yanında dikkatleri çeken başka özellikler de bulunmaktadır. Âşık veya şair olacak kişinin ilhamını tetikleyen özellikler arasında coğrafya, aile, dost ve arkadaş etkisi de bulunmaktadır. Halk şairi olan kişilerin hayatları incelendiğinde, âşık edebiyatı geleneğinin temsilciler yetiştirdiği bir coğrafyada bulunma, fasılları dinleme, ustaları izleme, gözlem yapma, aile yakınlarından birinin mutlaka şiir ve edebiyatla ilgili olması, dost ve arkadaş toplantıları gibi özellikler başlatıcı kalıplardan bazılarıdır. Dolayısıyla Âşık Veysel'in babasının şiire meraklı olması, karanlık dünyasını aydınlatan önemli bir şanstır. Şamanlıktan itibaren halk şair ve musikişinaslığının temelinde akrabalık ilişkilerinin olduğu bilinmektedir (Günay, 2011: 43-46). Âşıklık geleneğinde de baba-oğul âşıklar yanında, dede-torun âşıkların olması akrabalık ilişkilerini doğrulamaktadır. Murat Çobanoğlu ve babası Gülistan Çobanoğlu baba-oğul âşıkların son dönemdeki önemli temsilcilerinden biridir. Diğer taraftan babanın âşığın sanatında ve yetişmesinde doğrudan bir etkisi olmasa da Veysel örneğinde olduğu gibi kolaylaştırıcı bir katkısı olabilmektedir.

Âşık edebiyatı temsilcileri, başlangıçtan itibaren "âşık, badeli âşık, saz şairi, meydan şairi, ozan, halk şairi, kalem şairi" gibi çeşitli unvanlarla anılmıştır. Bu unvanlar çoğu zaman âşığın bilgi, beceri ve sanatına işaret etmektedir. Burada yer alan âşık unvanının gelenek çevrelerinde daha kapsayıcı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Şiir söyleyen ve saz çalan bir kimse kolaylıkla âşık olarak tanımlanabilmektedir. Ancak gelenek bağlamında konuya yaklaşıldığında âşık unvanının alınması için adayın birtakım özelliklere sahip olması gerektiği

görülmektedir. Bunlar içerisinde başlangıç kalıbı olan rüya görme, sevgili veya pir elinden bade içme ve mahlas alma yanında, saz çalma, deyiş söyleme, atışma yapma, muamma çözme gibi özellikler yer almaktadır. Bunların hepsinin bulunması kişiyi badeli âşık, bazılarının bulunması ise âşık yapmaktadır. Geleneğin önemli niteliklerinden yoksun olan kişiler ise adının önünde âşık unvanı olsa da daha çok halk şairi veya kalem şairi olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde âşık sözcüğü şemsiye kavram olarak saz çalan türkü söyleyen herkesi kapsar biçimde kullanılmaktadır (Sakaoğlu, 1986: 249-251). Kişinin yukarıdan belirtilen özellikleri taşımasına rağmen kendini âşık olarak vasıflandırması geleneğe ait hissetme ve konumlandırma çabası olarak da okunabilmektedir.

Âşık Veysel özelinde konuya yaklaşıldığında kaynaklarda birtakım yardımlar almasına karşın saz çalmayı kendi kendine öğrendiği ve sanatında gelişme gösterdiği vurgulanmaktadır. Veysel'in sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçişte önemli bir başlangıç kalıbı olan rüya motifi yoktur. Sevgili ya da bir pir elinden bade içmemiştir. Veysel birtakım yardımlar almasına rağmen doğrudan usta-çırak ilişkisiyle yetişmiş bir âşık da değildir. Badeli veya usta-çırak ilişkisine bağlı bir âşık olmadığı için geleneğin önemli unsurları olan irticalen şiir söyleme, atışma yapma, muamma çözme gibi niteliklerden yoksundur (Sakaoğlu, 1986: 250). Nitekim Umay Günay bu konuda yaptığı bir değerlendirmede, "İrtical gücü olmayan bir şairi, bu gelenek âşık olarak kabul etmemektedir. Sistemli deyişmelerin bir amacı da zaten âşığın irtical gücünün olup olmadığını yoklamaktır" (2011: 194) diyerek geleneğin özelliklerine dikkat çekmiştir. Veysel'in âşıklığı seçtiği temalar üzerinde uzun süre çalışarak şiir yazması ve onu sazıyla söylemesi şeklindedir. Dolayısıyla doğaçlama kabiliyeti bulunmadığından kendisine verilen bir konu üzerinde kısa sürede deyiş söyleyememektedir.

Konya Âşıklar Bayramı'nda Âşık Veysel ile Murat Çobanoğlu arasında geçen bir diyalog da durumu özetlemektedir: "Konya'da rahmetlik Veysel Ustayla karşılaştığım zaman, e, tabi bende biraz gençlik var... Dedim Veysel Usta seninle imtihan olacam... Dedi yavrum 'olur' fakat dedi 'Çobanoğlu sen o anda çıktığın zaman söylüyorsun ama ben üç kıta şiiri dört ayda yazıyorum..." (Erdener, 2019: 126). Veysel, şöhreti ülkenin her yanına yayılmış olsa da gelenek çevresinde yetişmiş âşıklarla karşılaşma yapacak düzeyde olmadığını kendisi de bilmektedir. Özellikle XX. yüzyıldan itibaren kültür değişimleriyle birlikte geleneğin yapısında pek çok değişim yaşanmaya başlamıştır. Bunda elektronik teknolojisinde yaşanan gelişmelerin ayrı bir yeri vardır. Radyoda program yapan, plak ve kaseti çıkan bir âşığın geleneksel işleviyle rüya motifine ihtiyacı kalmamıştır. Çünkü âşığın prestiji katıldığı programlar ve çıkardığı albüm sayısı ile ölçülmeye başlanmıştır (Çobanoğlu, 2000: 241). Dolayısıyla âşıklık geleneğinin elektronik kültür ortamına açılmasıyla birlikte geleneğin önemli dinamiklerinden olan fasıllar, hikâye anlatımı, muamma çözme, irtical ve atışma ikinci planda kalmıştır. Bu açıdan Murat

Çobanoğlu ile olan görüşmesinde belirttiği gibi irtical yeteneği olmayan Âşık Veysel'in de prestijini geleneğin elektronik kültürde ortaya çıkan dinamiklerinden hareketle kazandığı söylenebilir.

Gelenekte, maddi ve manevi sıkıntı, rüya motifini başlatıcı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Maddi ve manevi sıkıntı içinde olma, Veysel'de birçok açıdan yer almaktadır. Gerek karanlık bir dünya, gerek imkânsızlıklar içinde geçen bir hayat, çok sevdiği ve herkesten kıskandığı ilk eşi Esmâ tarafından terk edilmesi, kardeşlerini ve çocuklarını kaybetmiş olması gibi durumlar âşığın içindekini dışarı vurmasında etkili olan nedenlerden birkaçıdır. Ayrıca henüz çocuk yaşta çiçek hastalığı nedeniyle bir gözünü kaybetmiş olması, onun sanatını başlatıcı bir işlev gördüğü söylenebilir. Diğer gözüne de perde inmesi ve sonrasında onu da kaybetmesi büyük bir şanssızlıktır. Hiç şüphesiz âşıklarda madde ve mana evrenini görmek için kalp gözünün açık olması daha fazla önemsenmektedir. Çünkü geleneksel rüya motifinde görülen bütün varyant ve versiyonlar incelendiğinde, “ilahi” bir kudretin tecellisi dikkati çekmektedir. Kendisine Kör Veysel² diyenlere kızması ancak sonradan bu duruma alışması, karanlıktaki aydınlığı fark etmesini sağlamıştır. Veysel'in kendisine yöneltilen, ‘Eğer gözlerin görseydi ne olurdu?’ şeklindeki soruya ‘Çoban olurum’ demesi söz konusu durumu örneklendirmektedir. Veysel'in ‘kör oldum Veysel oldum’ demesi, aslında kendini bütün vasıflarıyla kabul ettiğini göstermektedir. Çünkü Veysel'in yaşadığı dönemde Anadolu topraklarında tarım ve hayvancılık bütün Türk halkının ortak paydası olarak öne çıkmaktadır. Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonraki süreçte yoksulluğun her türlü Anadolu insanının ortak çilesi olmuştur. Elbette köylünün ekip biçtiği, bire bin veren toprak ana ile ata mesleği olan çobanlık hayata tutunma yoludur. Âşık Veysel'in “Kör oldum, âşık oldum” demesi bu meslekleri ve köylüyü hakir görmesi değildir; çünkü gözlerini kaybedince kendi iç dünyasına daha fazla kapanmıştır (URL-1). Onun şiirlerindeki ortak terennüm, köy hayatı ve tabiattır. Dolayısıyla Veysel'in kendi iç sesini dinlemesi onun ilahî kudretin pınarından içmesinin bir başka formudur. Âşık Veysel, içinde kaynayıp coşan ilahi pınarların nasıl taşıdığını şu dizelerinde anlatmaktadır:

“Kırk yaşımdan sonra kalbime ilham
Erişti Mevlâdan bir ihsan oldu
Hakkı bilenlere hazırdır her an
İnkâr edenlere sır nihan oldu” (Bâkiler, 1989: 43).

² İbrahim Arslanoğlu, Âşık Veysel'in mütevazı kişiliğini anlatırken, komşularının kendisiyle ilgili itirafını şu sözlerle kaydetmiştir: “Veysel kör değil. O bizden iyi görüyor. Asıl kör olan bizleriz” (1965, 74).

Âşıklık geleneğinde, sanatçı kişiliğe adım atan adayın ilk deyişi genellikle gördüğü rüyanın içeriği hakkındadır. Veysel 40 yaşındayken söylediği yukarıdaki şiirin ilk dörtlüğünde artık gönül gözünün açıldığını ve ilhamını Allah'tan aldığını ifade etmektedir. Bu şiir, her ne kadar rüya motifinde görülen ilk deyişe örnek oluşturmaya da Veysel'in âşıklığının kaynağını anlatması bakımından önemlidir. Âşık Veysel'in içindeki coşkunun ortaya çıkmasını sağlayan asıl önemli olay ise âşıklar bayramıdır. Nitekim Sivas'ta yakılan çırağı bir süre sonra yurdun dört bir yanını saracak ve Âşık Veysel'in Türk halk müziği alanında ölümsüz besteler yapmasını sağlayacaktır.

Âşıklar Bayramı ve Yerelden Ulusala Âşık Veysel

Türkiye'de halk müziği alanında özellikle 1930'lu yıllardan itibaren kişi ve kurum bazında yapılan çalışmaların kayda değer bir şekilde arttığı gözlenmektedir³ (Alpyıldız, 2018: 17). Tam da bu noktada Sivas'ta 1931 yılında "Halk Şairlerini Koruma Derneği"⁴nin kurulması dikkati çekmektedir. Bu derneğin ilk faaliyeti, 5-7 Kasım 1931 tarihinde Ahmet Kutsi Tecer ve Muzaffer Sarısözen öncülüğünde düzenlenen "Sivas Halk Şairleri Bayramı"⁵dir (Tecer, 1932: 2-3). Elbette derneğin kurulması, âşıklık geleneği için yeni bir kültürel zemine giden yolun açılmasını sağlamıştır.

Derneğin kurulmasını sağlayan Ahmet Kutsi Tecer, halk yaratıcılığının hiçbir zaman durmayacağına olan inancıyla hareket etmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde okuma yazmanın öğretilmesi kadar, öğretmenin sorumluluklarından biri de yurt ve medeniyet bilgisinin her tarafa yayılmasını sağlamaktır. Tecer, bu doğrultuda âşıklar bayramını düzenlerken halk yaratıcılığının sergilenebileceği, kültür yaratıcı bir ortam olmasını amaçlamıştır. Üç gün süren bayramın içeriğine bakıldığında halk müziğinin çeşitli türleri ile halk danslarının sergilendiği görülmektedir. Yerel ve ulusal basında bayramla ilgili çeşitli haberler yapılmıştır. Ancak bayrama yönelik hazırlık süresinin kısa tutulmuş olması katılımı ve organizasyonu etkilemiştir (1932: 2-4). İlk örnek olması ve süreçte yaşanan aksaklıklar bayramın hedeflenen amaca ulaşmasını engellememiştir.

Âşıklık geleneğini yakından bilen Ahmet Kutsi Tecer, bayramın amacını ve önemini şu sözlerle ifade etmiştir: "Bu bayramın yapılmasından maksat, her yıl vilâyet dâhilinde halk şairlerini toplamak, onlarla bir arada birkaç gün geçirmek, onları dinlemek, eserlerini zaptetmek ve bilmukabele onlara millî ve medenî hayatımızın kuvvetli fikirlerini ve heyecanlarını telkin etmek; köylü san'atkârlarla şehirli san'atkârları birleştirmektir" (1932: 4). Aslına bakılırsa

³ Bu konuda etraflı bilgi için bkz. (Alpyıldız, 2018).

⁴ Derneğin tüzüğünde her yıl ekim ve kasım aylarında Sivas şehrinde âşıklar bayramı düzenlenmesi yönünde bir maddeye yer verilmiştir (Tecer, 1932, 4).

⁵ Çalışma genelinde âşıklar bayramı ifadesiyle bu bayrama gönderme yapılmaktadır.

Tecer'in bu vizyonu, Ziya Gökalp'te *halka doğru, harsa doğru* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (1976: 41-42). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün köylü ve şehirli ayrımının olmadığı modern bir Türkiye vizyonu, Millî Eğitim davasının temel amacı olmuştur.

Sivas şehrinde büyük bir heyecan ile düzenlenen bu ilk bayram, Tecer'in büyük ölçüde amaçlarına ulaşmasını sağlamıştır. Âşık Veysel'in köyünden çıkmasını, bayram vesilesiyle öz güven kazanmasını sağladığı gibi yaşadığı kültürel ortamın doğurduğu çekingenliği üzerinden atarak içinde tuttuklarını özgürce ifade etmesinin yolları bu bayram vesilesiyle açılmıştır. Veysel başta olmak üzere programa katılan halk şairlerinin en büyük ihtiyacı öz güvendir. Bu konuda İbrahim Arslanoğlu'nun "Bizim öyle el içine çıkacak deyişlerimiz yok ki. Köylük yerde can sıkıntısından bir şeyler söylüyoruz işte" (1965, 6) şeklindeki tespitleri oldukça önemlidir. Nitekim Âşık Veysel'in program sayesinde şöhreti köyünün dışına çıkmış, başarısı daha geniş çevrelerde duyulmaya başlamıştır. Veysel katıldığı bu bayramla ilgili şunları söylemiştir: "Sivas civarında olan halk şairleri, 14 kişi⁶ bizi topladı. Orada üç gün çaldık, çağırdık. Ondan sonra elimize bir kart verdi. Çalgı ruhun gıdasıdır diye böyle de bir serbestlik verdi, bize. Ondan sonra açıldık, birçok yerlerde rağbet gördük" (URL-1).

Âşık Veysel, bu bayramda kendine ait bir türkü okumamış olmasına rağmen Ahmet Kutsi Tecer'in dikkatini çekmiştir. Çünkü Veysel, o zamana kadar toplumsal ön yargılardan dolayı şiir yazmayı bir suç olarak görmektedir. Halk nezdinde "birine sevdalandığı" düşünülür diye türkü yazmaktan geri durduğunu söylemektedir (URL-1). Ancak bu bayram vesilesiyle söylediği usta malı deyişler sayesinde halk şairliğinin gördüğü ilgiyi fark etmiş, Tecer'in teşvikiyle şöhretin kapıları kendisi için aralanmıştır. Âşıklar bayramının belki de en önemli işlevlerinden biri katılımcıların bir araya gelerek unutulmaya başlayan geleneğin ve sanatın değerini anlamalarıdır. Çünkü yüzyıllar süren gelenekte âşıklar, şairlerinde ferdi duyguları anlattıkları kadar toplumsal konuları da işlemektedir. Bu doğrultuda bayramda çalınıp söylenen türküler ve verilen halk şairi belgesi Âşık Veysel'in sanat hayatında bir dönüm noktası olmuştur.

⁶ Âşık Veysel, kendisi hakkında çekilen belgeselde bayrama 14 halk şairinin katıldığını belirtmesine karşın kaynaklarda 15 halk şairinin katıldığı kayıtlıdır.

Fotoğraf: Sivas Halk Şairleri Bayramı'na katılan halk şairleri, 1931 (Tecer, 1932: 3).

Ahmet Kutsi Tecer, bayramın düzenlenmesinden sonra, organizasyonda yaşanan sorunlardan kazandıkları deneyimleri de kaleme almıştır. Bu noktada bayram için seçilen zamanın kış koşulları olmasının ve takvimin kısa sürede belirlenmesinin katılımı etkilediği görülmüştür. Üç gün süren bayrama toplam on beş halk şairi katılmıştır (1932: 4). Bu ilk bayram deneyimi pek çok açıdan çeşitli tecrübelerin kazanılmasına ön ayak olmuştur.

Âşıklık geleneğinin önemli duraklarından biri olan Sivas şehrinde düzenlenen bu bayram, başlatıcı olması açısından oldukça önemlidir. Geleneksel rüya motifinde olduğu gibi bu bayram Veysel'in şairliğinin başlangıç kalıbıdır. XX. yüzyıldan itibaren radyo-sinema gibi teknolojik gelişmeler ve buluşlar Anadolu köy toplantılarını ve gelenekleri olumsuz anlamda etkilemeye başlamıştır. Âşıklık geleneği de bu noktada kendine yeni bir yol açmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar birilerinin eliyle yapılmış olsa da âşıkları bir araya toplayan bu bayramların arka planda pek çok gizil işlevlere sahip olduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ahmet Kutsi Tecer'in Sivas'ta başlattığı bu girişim, Âşık Veysel'in genç yaşında keşfedilmesini sağlamıştır. Tecer, bayrama katılan bütün âşıklara, halk şairi olduklarına dair belge ve bir miktar para vermiştir. Âşıklara verilen bu belge onların sanatlarına değer verildiği, tanındığı ve onaylandığı anlamında yorumlanabilir. Çünkü âşıklık sanatı geçmişten günümüze bir meslek olarak kabul edilmesine rağmen istenilen desteği bir türlü görememiştir. Nitekim halk şairi olduklarını gösteren bu belge gezici âşıklara gittikleri yerlerde kolaylıklar sağlamıştır (Kaya, 2010: 107). Bu belge günümüzde âşıkların Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sanatlarıyla tescil edilmesinin bir örneği şeklinde yorumlanabilir.

Âşıklar bayramı vesilesiyle keşfedilen Âşık Veysel, 10. yıl kutlamaları dolayısıyla Atatürk'e yazdığı şiirle *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yer almıştır. Bu şiirin yayınlanması Ankara'da büyük yankı uyandırmıştır. Veysel'in amacı Atatürk'ü görmektir ancak buna

muvaffak olamamıştır. Yurt gezileri sayesinde şöhreti artan Âşık Veysel, aynı zamanda radyoya çıkan ilk âşıktır. İstanbul Radyosu Müdürü Mesut Cemil Bey'in bir programında sesini tüm yurda duyurmuştur (Bekki, 2021: 34-40). Ayrıca Âşık Veysel 1936 yılında usta malı deyişleriyle sözleri plağa alınan ilk halk şairi olmuştur (Bekki, 2021: 43). Geleneksel bilgi belleğinin önceleri medya, daha sonra sanal ve dijital kültür ortamına aktarımı, birbirinin devamı olan süreçleri kapsamaktadır. Nitekim Âşık Veysel'in Sivas Âşıklar Bayramı sonucunda keşfedilmiş olması, eserlerinin plağa alınması, radyoya çıkması, belgeselinin çekilmesi ve günümüzde dijital kültür ortamında içeriklerinin yer alması kültürel bellek süreçlerinin etkili yönetilmesinin bir sonucudur. Dolayısıyla günümüzde medya ortamında Âşık Veysel adı etrafında ortaya çıkan bütün eserler kültürel ekonomik yaratımlardır.

Veysel, sazını ve sözünü radyo sayesinde ülke genelinde duyurarak kendi prestijini sağlaması yanında, geleneğin aktarımında yeni yöntemlerin denenmesi noktasında öncü olmuştur. Çünkü *gezgin âşık tipinin* yerini, radyoda program yapan ve sesini daha geniş kitlelere duyuran *stüdyo âşık tipi* almıştır (Taşlıova, 2014: 81). Bu dönemde ayrıca sözlü kültür belleği, Walter Ong'un (2010) ifadesiyle ikincil sözlü kültür aracı olan radyo yayınlarında kendine yer bulmuş ve kuşaktan kuşağa aktarımın gerçekleşebilmesi için radyodan kulağa yeni bir yöntem şekillenmiştir. Mahalle kahvehanesindeki âşık programının izleyicileri radyonun müdavimleri arasında yer almışlardır.

Âşıklar bayramında öz güven kazanan Veysel'in dilinin ve ayağının bağı çözülmüştür. Veysel gezip gördükçe bilgisi ve görgüsü artmış söz belleği gelişmiş, bugün herkesçe bilinen bestelerini yapmıştır. Veysel'in karanlığa yenilmemesi ve azmi, insanın istediğinde engellerini aşabileceğini de göstermesi açısından oldukça önemlidir. Veysel kendi çırağını yakmakla kalmamış, köy enstitülerinde deneyimlerini gençlerle paylaşmıştır. Veysel, en olgun deyişlerini de köy enstitüsünde saz dersleri verdiği dönemde üretmiştir (Bekki, 2021: 46-47). Veysel, öğrendiklerini paylaşarak geleneğin aktarımına vesile olmuş aynı zamanda farklı kültürel yaratım ortamlarında bulunarak sanatı da geliştirmiştir. Geleneğin ve şiirin ustası olan âşıklar, sanatlarını icra etmek yanında kültürel süreklilik açısından sahip oldukları deneyimleri ve sanatlarının aktarımını da gerçekleştirirler. Bu bağlamda Veysel sadece kendi karanlığını aydınlatmamış, verdiği saz dersleriyle Cumhuriyet'in gençlerine de ışık saçmıştır.

Sivas şehrinde, âşıklar bayramının ikincisi, General Fuat Doğu önderliğinde 30 Ekim 1964 tarihinde yapılmıştır. Bayram hazırlıkları altı günde tamamlanmış, programa Ali İzzet Özkan ve Âşık Veysel başta olmak üzere tamamı Sivashlı olan 10 halk şairi katılmıştır. Bu bayramda da birincisi gibi hazırlık süresinin kısa tutulmuş olmasından dolayı katılım sınırlı

olmuştur. Sivas dışından katılım olmadığı gibi âşıklar⁷ da program dışında tutulmuş sadece halk şairleri davet edilmiştir (Arslanoğlu, 1965: 13-15). Âşık Veysel ikincisi düzenlenen bu programa, onur konuğu ve yurt çapında tanınmış bir âşık olarak katılmıştır. İlk bayramdan itibaren geçen sürede Veysel'in itibar kazandığı açıktır.

Sivas'ta düzenlenen bu bayramlardan sonra 1966 yılında Konya Turizm Derneği Başkanı Feyzi Halıcı önderliğinde, Birinci Konya Âşıklar Bayramı yapılmıştır (1992: 632). Bu ilk tecrübelerden alınan olumlu neticelerle birlikte âşıklar bayramı, yurt dışında çeşitli şehirlerde düzenlenmeye başlanmıştır. Öyle ki bayramların sayısının artmasıyla birlikte icracı ve dinleyici boyutuyla katılımcıların da artmaya başladığı görülmüştür. Bayrama olan ilgi, tıpkı âşık fasılları gibi bir yapılanmayı beraberinde getirmiş, XX. yüzyılda geleneğin yeni bir bağlamda tazelenmesine kapı aralanmıştır. Bayramda âşıkların sırayla şiir okuması yanında çeşitli yarışmaların (karşılaşma, hikâyeli türkü, güzelleme, doğmaca şiir, lebdeğmez, muamma çözme vb.) düzenlenmesi fasılların geleneksel kaidelerinin tekrardan canlanmasına fırsat vermiştir. Bu açıdan Halıcı'nın değerlendirmesiyle âşıklar için bayram, zamanla er meydanına dönüşmüştür (1992: 637-642). Âşıklar da bu meydana bilgi, sanat ve yeteneklerini konuşturmuşlardır.

Konya'da düzenlenen bayramların Âşık Veysel için ayrı bir önemi vardır. Sivas Âşıklar Bayramı sayesinde öz güven kazanan ve şöhretin kapısını aralayan Veysel, Konya'daki bayrama katılıp âşıklarla yarışmak istemiştir. Ancak bayramı düzenleyen Feyzi Halıcı, Âşık Veysel'in prestiji açısından yarışmalara girmesini istememiştir. Çünkü er meydanı olarak tanımlandığı bu bayramların âşıklar arasında kıran kırana geçtiğini bilmektedir. Âşık Veysel'in irticalde ve saz çalmada üstün bir yeteneğinin olmaması bunda etkilidir. Feyzi Halıcı ve Behçet Kemal Çağlar, Âşık Veysel'i yarışmacı olarak değil de jüri üyesi olarak programa dâhil etmişlerdir. Düzenleyiciler, Âşık Veysel'e, katılımcılara örnek olması ve gerekli bilgileri aktarması gerektiğini söylemişlerdir. Bu teklifi kabul eden Âşık Veysel'e bayram sonunda özel bir ödül verilmiştir (Halıcı, 1992: 641). Burada hem âşığın gönlü yapılmış hem de prestiji korunmuştur. Ayrıca Veysel, bilgi, birikim ve tecrübesini bayram süresince âşıklarla paylaşmıştır. Bu açıdan bayramın söz konusu özellikleri desteklediği ve geleneğin aktarımına vesile olduğu söylenebilir.

Kültürel Yaratım ve Aktarım Ortamı Olarak Âşıklar Bayramının İşlevleri

Âşıklar bayramı ortaya çıkışı itibariyle geleneği sürdürmek amacıyla başlatılan bir kutlama organizasyonudur. Millî Mücadele tamamlandıktan sonra, savaş evresi kadar önemli bir dava da Modern Türkiye'nin yapılandırılmasıdır. Bu amaçla devrimlerin kalıcı olması için

⁷ Burada âşıklar sözcüğü ile bade içen veya usta-çırak ilişkisiyle yetişmiş, doğaçlama kabiliyeti olan, atışma yapan ve muamma çözebilen kişilere gönderme yapılmaktadır.

eğitim ve kültür işleri de önemsenmiştir. Türk Ocakları ve Halkevleri tarafından yapılan kültür derlemeleri ile yayınlar, halkbilgisinin değerini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, harf devrimi gibi inkılaplar yoluyla millî bilinci geliştirmek ve devletin temellerini sağlamlaştırmak amaçlanmıştır. 1930-1934 yılları arasında Sivas Lisesi edebiyat öğretmeni ve Sivas Millî Eğitim Müdürü olan Ahmet Kutsi Tecer öncülüğünde başlatılan âşıklar bayramı, bir zaman sonra farklı şehirlerde bir gelenek hâlini almıştır.

Âşıklar bayramı fikrinin ortaya atılması, kültürel ve ekonomik yaratıcılıkla ilgilidir. Türklerin asırlar boyu süregelen zengin kültürlerinden biri olan âşıklık geleneği, yaratıcılığın temel kaynakları arasında yer almaktadır. Günümüzde kültür temeline dayanan sektörlerin daha fazla geliştiği ve şehirlerin kültür turizminden büyük ölçüde kazanç sağladıkları bilinmektedir. Kültür turizmi, temelinde kültürel ekonomik imgelerin, aktörlerin, ustaların, lezzetlerin yer aldığı yaratıcı bir deneyim alanıdır. Bundan dolayı kültür turizmi, geleneksel ve ekolojik bilgilerin araştırıldığı, incelendiği, dönüştürüldüğü, deneyimlendiği ve pazarlandığı bir alandır. Ayrıca kültür turizmine katılanlar, coğrafi işaretler, kültürel ifade çeşitliliği, yaşayan insan hazineleri gibi süreçleri doğrudan görme ve inceleme imkânı sunmaktadır. Kültür turizmi sürdürülebilir ekonomik kalkınma açısından da oldukça önemlidir (Özdemir, 2012: 219-242). Kültür ile yaratıcılığın buluşması sonucu ortaya çıkan kültür turizmi, tarihi, coğrafi, ekolojik, sanatsal, estetik, teknolojik ve artistik bilgi, beceri ve deneyim alanlarını öne çıkarmaktadır.

Gelenek icracıları olan âşıklar geçmişten bugüne sazları ve sözleriyle gerek köylerde gerek kentlerde, kültürel bellek ve kimliklerin yaratılmasında, aktarılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu noktadan bakıldığında millî kültürün ülke genelinde yayılmasında, pekişmesinde ve uluslararası alanda markalaşmasında âşıkların önemli bir yeri vardır (Özdemir, 2012: 77). Âşık Veysel'in köyünden çıkıp katıldığı âşıklar bayramı sesinin ve sanatının ülke geneline yayılmasında oldukça önemli bir işlev görmüştür. Nitekim anlatım ve gösterim sanatlarının iki önemli şubesi olan Meddahlık 2008 yılında ve Âşıklık Geleneği 2009 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Listesine kaydedilerek koruma altına alınmış ve Türk kültür mirası oldukları tüm dünyaya ilan edilmiştir (URL-2).

Bugün Türk müziğinin beslendiği en önemli kaynaklardan biri âşıklık geleneğidir. Sanatçıların türküleri yeniden seslendirmeleri yanında, ürettikleri içeriklerde geleneksel müzikten esinlenmeleri de kültürel belleğin aktarımına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla geleneksel müzik kültürel ekonomik rekabet açısından son derece önemli bir bellek alanıdır. Ülkemizi ziyaret eden turistlerin yeni deneyimler yaşamasında, farklılık ve yaratıcılıkla buluşmalarında geleneksel müzik icra ortamlarının vazgeçilmez bir yeri vardır. Bu açıdan âşıklar bayramı başta olmak üzere her yıl düzenli olarak yapılan kültür sanat etkinliklerinin ülke

içinde geleneğin yaşatılması işlevi yanında, markalaşması ve kültürel ekonomik içeriklere dönüştürülmesi gerekliliği açıktır. Bugün nostaljik radyolar, gramofonlar, plak okuyucular yanında taş plakların ve kasetlerin yeniden üretilmeye başlanması arz talep ilişkisiyle açıklanabilir. Geçmişe duyulan özlem yanında günümüzde insanların evlerinin belli köşelerini bu tarz geleneksel tasarımlarla süslemeleri, önemli günlerde bu aksesuarları gerçek işleviyle kullanmaları kültürel ekonomik yaratımlara olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.

Âşıklar bayramı fikri, her ne kadar başlangıçta kültürel ekonomik bir girişim olmasa da bu amaç doğrultusunda hizmet etmiştir. Bayramın bir gelenek hâlinde ülkenin farklı kentlerinde kutlanmaya başlanması arz-talep dengesiyle de ilgilidir. Ortaya atılan fikrin uyandırdığı etki, Âşık Veysel gibi bir halk şairinin keşfedilmesi, bayramın geleneksel işlevlerinin fark edilmesini sağlamıştır. Bu noktada Türklerin kadim eğlence kültürünün yapısını anlamak oldukça önemlidir. Eğlence yapısal ve işlevsel açıdan çok katmanlı bir olaylar bütünüdür. Eğlencenin adı, mekânı, zamanı, katılımcıları, başlaması, içeriği, bitmesi bir program ve sisteme dayalıdır. Eğlence bütün bu özellikleri dolayısıyla başta Türk devlet geleneğinde olduğu gibi siyasi, diplomatik, bireysel ve toplumsal ilişkilerin sürdürüldüğü birlik ve beraberlik ortamıdır. Bu açıdan eğlence, halkbilimi, tarih, coğrafya, psikoloji, sosyoloji, felsefe, eğitim, iletişim ve ekonomi gibi bilim dallarını araştırma konusudur. İnsan yaşamını konu edinen olaylar bütünü olarak eğlence, bu oldukça kapsamlı yapısı ve içeriği bağlamında toplum hayatında birtakım vazgeçilmez işlevlere sahiptir.

Türk kültüründe eğlence olgusu incelendiğinde toplumsal yaşamda birlik ve beraberlik duygusunun pekiştiği görülmektedir. Toplumun farklı kesimlerinden insanları bir araya getiren eğlence kültürü, özellikle âşıklar bayramı ve şenlikleri özelinde geleneğin sürdürülebilir bir deneyim alanı olarak gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu eğlence ortamlarında yurdun farklı bölgelerinden katılım sağlayan usta ile çırak bir araya gelmekte, bilgi, görgü ve deneyimler paylaşılmaktadır. Ayrıca bu eğlenceler izleyici boyutuyla geleneğin farklı yönlerinin görülmesini sağlamakta, âşık ve halk şairlerinin farklı kesimler arasında ün ve şöhretinin yayılmasını sağlamaktadır. İlk bayramlardan itibaren izleyici radyoda dinlediği veya bir afişte gördüğü âşıklarla karşılaşmakta ve tanışmaktadır. Bayramların icracı ile dinleyiciyi buluşturması, ilişkileri başlatma ve sürdürme işlevi olduğu söylenebilir. Sakaoğlu, hangi adla anılırsa anılsın halk müziğine gönül vermiş bütün icracıların âşıklar bayramlarında buluştuklarını dile getirmektedir. Bayramlara saz çalamayanlar, irtical ve atışma yapamayanlar da katılmaktadır. Çünkü âşıklar bayramı bu olgulara göre düzenlenmemektedir (1986: 250). Kendini âşık hisseden, saz çalma ve şiir söyleme konusunda yetenekli olan herkesin bayrama katıldığı görülmektedir.

Halkbilimi araştırmalarında oldukça sık kullanılan yaklaşımlardan biri olan işlevsel kuram, folklorun ait olduğu toplumda ne işe yaradığıyla ilgilenmektedir. Kültürü meydana getiren bütün unsurlar mutlaka bir işleve karşılık gelmektedir. Toplum hayatında işlevini kaybeden kültürel unsurlar yeni işlevler kazanabileceği gibi ortadan da kalkabilir. Alan Dundes işlevin belli sayıda bağlamın incelenmesi ile tespit edildiğini kaydetmektedir. Araştırmacıların topluluk hayatında yaptığı gözlemler sonucunda tespit edilen işlev elbette bir yoruma dayanmaktadır (2006: 63). Folklorun sayısız işlevleri arasından W. Bascom, dört tanesine dikkati çekmiştir. Folklor, hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme; değerlere, toplumsal kurumlara ve törelere destek verme; eğitim yoluyla kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlama; kişisel ve toplumsal baskılarla mücadele etme gibi işlevleri vardır (Çobanoğlu, 2005: 235-236). Âşıklar için bayram, folklorun geleneksel işlevlerini sürdürme yanında bilinme, tanınma, hüner gösterme, başarı elde etme, değer ve kabul görme gibi sayısız işlevi yerine getirmiştir.

Geleneğin temsilcileri olan âşıkların en önemli işlevlerinden biri, gerçekleştirdikleri seyahatler sonucu yerel kültürü zaman ve mekân uzamından kurtarmasıdır (Özdemir, 2017: 563). Benzer şekilde âşıklar, gezdiği yerde gördüklerini, duyduklarını ve deneyimlerini de deyişleri yoluyla yerele taşıyarak kültürel aktarıma vesile olmaktadır. Bu açıdan âşıklar kendi eserlerini üretirken yerel kültürü canlandırmakta ve geleneği de beslemektedir. Bayramın kültürel süreklilik işlevi yanında kişinin ruhsal dünyası ve üzerinde de etkileri vardır. Bayram Âşık Veysel'in kendi iç dünyasından dış dünyaya açılmasına, sosyalleşmesine, değer ve kabul görmesine fırsat tanımıştır. Görme kaybından ötürü ruhunu daraltan karanlığı aşmış, psikolojik açıdan iyilemiş, topluma katılmış, kısaca Veysel olmuştur. Kendi var oluş hikâyesi ve türküleriyle yurt çapında adını duyurmuştur. Onun geleneğin son dönem dinamikleriyle aldığı rol ve sorumlulukla kültür yaratıcı, aktarıcı ve canlandırıcı bir özellikte toplumsal kimliğini inşa ettiği söylenebilir. Belli bir yerden ziyade ülke geneline adını ve sanatı duyurmuş olmanın sağladığı manevi doyum, sevgi, saygı yanında kabul görme folklorun psikososyal işlevi olarak hastalıkları ve maddi sıkıntıları unutturmaktadır.

Sivas, Konya, Kars, Erzurum, Adana gibi şehirler başta olmak üzere Anadolu'nun farklı şehirlerinde düzenlenen âşıklar bayramı hem icracılar hem de dinleyiciler için kültürel ekonomik bir deneyim alanıdır⁸. İracılar bu bayramlarda yeni bestelerini duyurmakta, rakipleriyle karşılaşmakta, çeşitli dallarda yarışmakta, bütün hünerlerini sergilemekte, başarılı olup saygınlık ve ödöl kazanmakta dahası takipçi sayısını arttırmaktadır. Âşıklar bayramının

⁸ Âşıklar bayramı, Kemal Varol tarafından iki roman ile kurmaca konusu edilmiştir. Varol birbirinin devamı olan "Âşıklar Bayramı" ve "Babamın Bağlaması" adlı eserleriyle geleneğe dikkat çekmiş, bu eserler daha sonra filme de uyarlanmıştır. Söz konusu içerikler kültürel ekonomik yaratımlar olarak ayrıca dikkat çekmektedir.

icracı ve dinleyici boyutuyla farklı bölgelerden katılımcıları bir araya getirmesi kültürel yaratım ve aktarım için katkı sağladığı kadar şehirleri ekonomik açıdan da desteklemektedir. Bir âşık ve halk şairini dinlemek için yurdun farklı bölgelerinden yola çıkan kişiler, bayramın düzenlendiği şehirlerin ve ülkenin ekonomisine ulaşım, konaklama, beslenme, hediyelik eşya, alışveriş boyutuyla ekonomik açıdan katkıda bulunmaktadır. Şehirler, bayramlar vesilesiyle ziyaretçilerini ağırlamakta, tanıtım ve reklam hizmetleri kolaylaşmakta, kültür turizmi için fırsatlar oluşmaktadır. Söz konusu etkinliklerde katılımcılara gösterilen ilgi, sürdürülebilir kültür turizmi için farkındalık oluşturmaktadır.

Âşığın geçmişte olduğu gibi köy ve kentlerde programlar yaparak sadece geleneği yaşatmasını beklemek akılcı bir yaklaşım değildir. Âşık sonuçta geçimini temin etmek ve başarısını arttırmak için belli bir ekonomik kazanca ihtiyaç duymaktadır. Geçmişte, âşığın sanatını reklam amacıyla kullanan pek çok patron, âşığa ne yazık ki maddi ve manevi hak ettiği değeri göstermemişlerdir. Âşık sanatının övgüye değer bulunmasıyla yetinmiştir. Ancak günümüzde âşıklar, sanal ortamda ağlar ve uygulamalar arasında seyahat etmekte, ürettikleri içeriklerin kendine ait olduğunu ilan ettiği çeşitli ortamlarda boy göstermektedir. Bugün âşıkların sosyal medya ve içerik paylaşım ortamlarında eserlerini paylaşmaları ve takipçi kitlesi oluşturma çabaları, telif haklarının geçmişe nazaran önemli ölçüde korunmasını sağlamaktadır. Âşıklar artık eserlerini popüler müzik sanatçılarıyla belli telif ücretleri karşılığında paylaşmaya başlamışlardır. Dolayısıyla âşıkların kişisel çabaları geleneğin yaşatılmasına hizmet etmesi yanında sürdürülebilirlik açısından da son derece önemlidir.

Gelenekte rüya gören ve bade içen âşığın bir yerden başka bir yere seyahat etmesi beklenmektedir. Rüyada kendisine, bir zaman gez, dolaş sanatını ve hünerini göster denildiği için âşık diyar diyar dolaşmakta, aynı zamanda rüyasında gördüğü sevgiliyi aramaktadır. Araştırmacılar âşığın seyahat etmesinde, sanatsal nedenleri yeterli görüp geçimi sağlama ve gelir elde etmeyi dikkate almamışlardır (Özdemir, 2012: 30). Hâlbuki âşık, sanatını icra etmek kadar geçimini de sağlamak durumundadır. Âşık sadece söylediği deyişlerin ve anlattığı hikâyelerin değil aynı zamanda kendi hayatının da baş aktörüdür. Bugün geçmişte yaratılan halk türkülerinin popüler kültür ortamında yeniden ele alınması âşığın ve sanatının değerindeki kültürel sürekliliği göstermektedir.

Âşık Veysel'in vasiyeti üzerine doğduğu yere defnedilmesi, bittiği düşünülen bir hikâyenin yeniden yazılması, kendine ait evin müzeye dönüştürülmesi de kültürel yaratıcılığın bir sonucudur. Kültür ekonomisinin belli hikâyelerden hareketle anlam üretimi ve pazarlaması olduğu düşünüldüğünde Veysel için yapılan buna benzer girişimlerin kültür turizmi için de bir fırsat oluşturduğu söylenebilir (Özdemir, 2012: 35). Âşık Veysel'in bugün müzik çevrelerinde

olduğu kadar yediden yetmişe Türk halkı tarafından bilinmesi ve sevilmesi biyografisi bir tarafa değişleri sayesinde. Şüphesiz Veysel'in yaşamında çektiği sıkıntılar, yoksulluk, terk edilmişlik gibi çok sayıda olumsuz tema yer almaktadır. Ancak Anadolu insanı için bir avuç toprağa⁹ nispetle “Kara Toprak” ve karanlıktan¹⁰ ortaya çıkan “Güzelliğin On Para Etmez” gibi türküler âşığa ölümsüzlüğün kapısını aralamıştır.

Âşık edebiyatı bağlamında medyanın olumsuz etkileri üzerinde çok sık durulmuştur. Ancak Âşık Veysel'in geleneğin medya aracılığıyla Cumhuriyet terkiğini meydana getirdiği söylenebilir. Dolayısıyla önemli bir zaman diliminde halk müziğine olan ihtiyacı büyük oranda Veysel'in değişleri karşılamıştır. Öyle ki Âşık Veysel bütün yaşamıyla XX. yüzyıla damga vurmuş bir halk şairidir. Sazı ve sözüyle âşıklık geleneğine farklı bir kulvarda can suyu olmuş, plağa alınan kayıtlarıyla Türk müzik belleğine geniş bir arşiv bırakmıştır. Türküleri sağlığında ve günümüzde farklı müzik türlerine ilham olmuş, çeşitli sanatçılar tarafından tekrar tekrar yorumlanmıştır. Sağlığında hayatını konu edilen belgeseller ve bir film çekilmiştir. Kendi şiir kitapları yanında hakkında yüzlerce makale ve kitap yazılmıştır. Erdoğan Alkan'ın kaleminden “*Kör Oldum Veysel Oldum*” adlı bir roman ile hayatı kurmacanın konusu olmuştur. Âşık Veysel belleğinde yer alan bütün içerikler kültürel ekonomik imgelerdir. Veysel ölümsüz bir kültür aktörü olarak günümüzde değişleri, belgeseli, filmi, hayatı üzerine yazılan kitaplar ile aramızda yaşamaya devam etmektedir.

Âşıklar bayramı, geleneğin dinamik bir şekilde icra edilip aktarıldığı, usta ve çırakların bir araya geldiği, atışmaların yapıldığı, sanatın onaylandığı ve âşıkların kent çevrelerinde kabul görmeye başladığı bir dönemi başlatmıştır. Cahit Öztelli, Ahmet Kutsi Tecer'in vefatı sonrasında yazdığı makalede, Sivas'ta düzenlenen bayramın amacı konusunda şu görüşleri paylaşmıştır: “Halk ozanları çok olan Sivas'ta bu hareket, halk arasında olduğu kadar, aydınlar, sanatçılar arasında da büyük bir ilgi uyandırdı. Öte yandan da yurdun her yanına yayılmaya başladı” (1967: 4514). Öztelli'nin de işaret ettiği gibi günümüzde hemen hemen birçok kentte, belli bir özelliğe bağlı olarak düzenlenen çeşitli festivallerin birincil amacı tanıtım ve reklâmdır. Kentlerin sahip olduğu bütün özellikler, kültür yaratıcı bir ortam olarak eğlence olgusu üzerinden duyurulmaktadır. Dolayısıyla geçmişte, “gelenekleri yaşatmak” amacıyla başlatılan âşıklar bayramının farklı isimler altında birçok kentte yaygınlaşması, belli ölçülerde amacına ulaşmakla birlikte, günümüzde kentlerin tanıtıldığı konserlere dönüşmüştür.

⁹ Veysel verdiği son konserinde kendisinden Kara Toprak adlı türküyü isteyen dinleyicilere bir avuç toprağı olduğunu söyler.

¹⁰ Veysel, küçük karanlık dünyasına, iç aydınlık sağlayan ilk eşi tarafından terk edilmiştir. Ancak eşi onu terk ederken bile güzeldir; çünkü Veysel'in “gönlündeki aşk ikisine de yetmektedir.

Sonuç

Türk kültürünün önemli gelenek şubelerinden biri olan âşık edebiyatı icra mekânı ve bağlamı açısından zamanla birtakım dönüşümler geçirmiştir. Âşıklık geleneğinin aktörlerini XX. ve XXI. yüzyılda bir araya getiren bayram, şenlik ve festivaller, önemli bir kültürel bağlam olarak gelişme göstermiştir. Sahip olduğu işlevler bir tarafa bırakılırsa bayramlar, âşıkların sanatlarının tescil edildiği, biz de varız dedikleri bir imkân ve ortam yaratmıştır. Âşık Veysel özelinde bayram olgusuna yaklaşılan bu çalışmada, geleneğin aktarımında yeni yol arayışlarının olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda bayramın sanatçı ruhu olan halk şairlerinin bulunduğu bir yaratım ve aktarım ortamı olarak yurt çapında birbirinden farklı şehirlerde düzenlenmeye başlandığı söylenebilir. Dolayısıyla bayramlar, âşıkların seslerini teknolojik gelişmelerle birlikte yurt çapında duyurmasında başlangıç noktası olması açısından önemlidir.

Makalede, âşıklar bayramının, düzenleyenler ve katılımcılar boyutuyla âşıkların şöhretinin artmasına fırsat sunduğu Âşık Veysel özelinde dikkate sunulmuştur. Âşık Veysel'in halk şairliği belgesini almasıyla birlikte öz güven kazanması, usta-malı deyişlere ek olarak kendi bestelerini yapmaya başlaması ve seyahatlere çıkıp şöhretin kapılarını araması söz konusudur. Âşığın yaptığı seyahatler, farklı köy ve şehir muhitlerinde bulunması, köy enstitülerinde saz dersleri vermesi, müzik belleğinde yeni temaların ortaya çıkmasını ve sözcük dağarcığının zenginleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla âşığın yaptığı seyahatler, üzüntülerini, sıkıntılarını ve çekingenliğini üzerinden atmasına fırsat sunması yanında yaratıcılığını da beslemiştir. Nitekim Veysel'in bugün herkesin dilinde olan türküleri, sanatını icra ederken kazandığı tecrübelerin bir sonucudur. Veysel'in radyoya çıkması ve sesinin plağa alınması günümüz âşıklarına ön ayak olması açısından önemlidir. Geleneksel halk müziğinin ve temsilcilerinin yerelden ulusala taşınmasında bu adım oldukça önemlidir. Kültür değişimleri sonucunda geleneğin farklı icra ortamlarına taşındığı ve yeni kalıplaşmalar doğurduğu görülmüştür. Âşık Veysel bayram olgusuyla kültür değişmelerinin kritik bir zamanında takipçilerine öncü olmuş, geleneğin medya serüveni başlatmıştır.

Gelenekte âşığın köyünden dışarı çıkması çoğu zaman sanatını duyurmak, usta âşıklarla tanışmak ve karşılaşmak, rüyasında gördüğü kızı aramak ve ekonomik kazanç elde etmek gibi çeşitli amaçlar çevresinde şekillenmektedir. Âşık Veysel özelinde konuya bakıldığında âşığın köyünden dışarı çıkması bayram vesilesiyle olmuştur. Bu noktada âşıklar bayramı her ne kadar icat edilmiş bir gelenek olsa da kültürel süreklilik açısından oldukça önemlidir. İlk örnekten günümüze âşıklar bayramı, geleneğin pek çok temsilci yetiştirmesine ve kültürel sürekliliğe olanak sağlamıştır. Günümüz âşıklarının en önemli icra ortamının medya olmasında ilk kıvılcımları Âşık Veysel tutuşturmuştur. Gelenekte âşık kahvelerinde, köy düğünlerinde ve

odalarında, yöresel şenlik ve festivallerde yer alan âşıklar bayram vesilesiyle de bir araya gelmeye başlamışlardır.

Geçmişte taş plak ve radyo ile başlayan gelenek yolculuğu, günümüzde televizyon, bilgisayar ve akıllı telefon gibi araçlarla internet üzerinden Facebook, Instagram, Youtube, gibi sosyal medya ve paylaşım ortamlarında var olmaya devam etmektedir. Âşıklar kendi sosyal medya kanallarında düzenledikleri programlarla ve bütün kültürel içeriklerle var olmaya devam etmektedir. Elbette geleneğin sürdürülmesi açısından ortaya çıkan kalıplaşmalar dinleyici ve icracı yakınlığında araya kameranın ve ekranın girmesine neden olmuştur. Bir araya gelmeye, iletişime, etkileşime ve paylaşımına dayalı yüz yüze icranın yerinin canlı yayınlar almıştır. Bağlamsal çerçeve açısından canlı yayın araya kamera ve ekranı yerleştirmiş olsa da geleneğin sürdürülmesi açısından bir kazanımdır. Veysel'in ektiği tohumlar neticesinde günümüz âşıklarının sazları ve sözleriyle, herhangi bir çekimserlik taşımadan elektronik ve dijital kültür ortalarında var olmaları, sanatlarını ve geleneği sürdürmeleri, bilgilerini ve belleği aktarmaları açısından oldukça önemlidir.

Âşık Veysel'in şiirlerinde topluma göndermiş olduğu mesajlar (değerler, inanç, millet, devlet, Atatürk, demokrasi vd.) yanında kendi duygu ve düşüncelerini anlatması oldukça önemlidir. Âşık toplumun sevinçlerini ve hüznlerini dile getirmiştir. Bu açıdan eğlendirdiği kadar düşünmeye de sevk ederek vatandaşların eğitilmesini sağlamıştır. Ferdi konular yanında toplumun hislerine de tercüman olan Âşık Veysel, kendinden önceki halk şairleri gibi gelenek çevrelerindeki misyonunu da fazlasıyla yerine getirdiği söylenebilir. O, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında, yaşadığı bütün olumsuzlukları saziyle ve sözüyle aşmış, gittiği yerlerde kendini kabul ettirmiş, deneyimlerini aktararak halk müziğinin gelişmesine olanak sağlamış bir halk şairidir.

Yazar Katkıları: Bu makale tek yazarlı olarak yazılmıştır.

Çıkar Beyanı: Bu makalede herhangi bir çıkar tartışması yoktur.

Kaynaklar

- Alpyıldız, E. (2018). *Yurttan sesler, Ankara Radyosu'ndan Türkiye'ye açılan pencere*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arslanoğlu, İ. (1965). *Sivas halk şairleri bayramı*. Sivas: Sivas Garnizonu Sosyal Hizmetler Kolu Yayınları.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek*. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bâkiler, Y. B. (1989). *Âşık Veysel*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bascom, W. R. (2010). "Folklorun dört işlevi". (F. Çalış, Çev.). M. Öcal Oğuz ve S. Gürçayır (Ed.), *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar-2 kitabı içinde*. (s. 71-86). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

- Bekki, S. (2021). *Halk müziğinin seyyar radyosu Âşık Veysel*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dundes, A. (2006). “Doku, metin, konteks”. (M. Ekici, Çev.). M. Öcal Oğuz vd. (Ed.), *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar-1* kitabı içinde. (s. 58-77). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Erdener, Y. (2019) *Kars'ta Çobanoğlu Kahvehanesi'nde âşık karşılaşmaları*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut kitabı-ı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, U. (2011). *Türkiye'de âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Halıcı, F. (1992). *Âşıklık geleneği ve günümüz halk şairleri, güldeste*. Ankara: AKM. Yayınları.
- Kaya, D. (2010). *Türk halk edebiyatı terimler sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2011). *Âşık Veysel*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1999). *Edebiyat araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ong, J. W. (2010). *Sözlü ve yazılı kültür, sözün teknolojileşmesi*. (S. P. Banon, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Öz, G. (2022). “Âşık Veysel’le anılarım ve hakkında bilinmeyenler”. S. Şenel (Ed.), *Âşık Veysel* kitabı içinde. (s. 81-100) İstanbul: İBB. Yayınları.
- Özdemir, N. (2012). *Kültür ekonomisi ve yönetimi-seçki-*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Özdemir, N. (2017). *Kültür bilimi ve yönetimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1986). “Ozan, âşık, saz şairi ve halk şairi kavramları üzerine”. III. Milletler arası Türk folklor kongresi bildirileri-1 kitabı içinde. (s. 247-251). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taşlıova, M. (2014). Stüdyoya taşınan âşıklık veya ‘stüdyo tipi’ âşıklığa doğru: sözlü <doğal> ve <elektronik> icra yapıları üzerinde bir mukayese. *Türkbilig*, (27), 79-104.
- Tecer, A. K.(1932). *Sivas halk şairleri bayramı*. Sivas: Kamil Matbaası.
- URL-1 *Âşık Veysel belgeseli*. (25 Nisan 2023). Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=XWW0oEfKuzg>
- URL-2: *Meddahlık ve âşıklık geleneği, UNESCO insanlığın somut olmayan kültürel mirası temsilî listesi*. (20 Mayıs 2023). Erişim adresi: <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-Somut-Olmayan-Kültürel-Miras-Listeleri>.
- Ziya Gökalp. (1976). *Türkçülüğün esasları*. (M. Kaplan, Ed.). İstanbul: MEB. Yayınları.

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Yazım Kuralları

Yazılar, PC uyumlu Microsoft Office Word 2003 veya sonrası sürümler ile yazılmış olmalı, Word biçimiyle dergi sistemine yüklenmelidir. Aksi durumlarda makaleler kabul edilmeyecektir. Kelimelerin imlasında Türk Dil Kurumunun en son çıkardığı İmla Kılavuzu esas alınmalıdır. Diğer kurallar şu şekildedir:

- 1. Başlık:** Makale ana başlığı, 14 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalı ve konu hakkında bilgi verici olmalıdır.
- 2. Yazar(lar)ın Adı, Adres(ler)i ve Orcid Bilgileri:** Dergide yazar ad(lar)ı yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Sırasıyla yazar(lar)ın akademik unvanı, çalıştığı kurum, e-posta adresi ve Orcid bilgileri dipnot biçiminde sayfanın altına, Times New Roman 9 Punto büyüklüğünde yazılır.
- 3. Özet, Abstract ve Anahtar Kelimeler:** Özet İngilizce ve Türkçe olmak üzere her iki dilde “Öz” ve “Abstract” başlığı altında yazılmalıdır. Çalışmanın ilk kısmında Türkçe başlık ve öze, İngilizce başlık ve öze (Abstract) yer verilmelidir. Her iki dilde hazırlanan özetler, öncesinde belirtilen kurallara göre başlıklara sahip olmalı. Öz metinleri ise 10 yazı büyüklüğünde, tek satır aralığında, her iki yana yaslı ve 200 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce hazırlanan özetlerin altına çalışmanın alanını belirtecek en az üç, en fazla beş “Anahtar Kelime” ve “Keywords” yer almalıdır.
- 4. Bölüm Başlıkları ve Numaralandırma:** Makale başlıklarında herhangi bir numaralandırmaya yer verilmemeli, sadece ilk harfi büyük ve ortalanmış şekilde yazılmalıdır. Ana başlıklar Times New Roman 12 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar 11 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve sola yaslı biçimde olmalıdır.
- 5. Ana Metin:** Hazırlanan ana metin 6000 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Sayfa yapısı A4 kağıt boyutunda, kenar boşlukları sağdan ve soldan, üstten ve alttan 3 cm, 1,5 satır aralıklı, 6 nk paragraf aralığı, 11 yazı büyüklüğünde Times New Roman yazı tipi ve iki yana yaslı olacak şekilde düzenlenmelidir. Metni oluşturan kelimeler arasından birden fazla boşluk bırakılmamalı, noktalama işaretleri bir önceki sözcüğe bitişik olarak uygulanmalı, sonrasında bir harflik boşluk bırakılmalıdır. Paragrafların giriş cümleleri, 1,25 cm girintiyle yer verilmeli, paragraf geçişlerinde satır boşluğu bırakılmamalıdır. Çalışma, genel kabul edilmiş bilimsel ilke ve kurallara uygun şekilde; konusu, amacı, kapsamı, yöntemi, gibi içeriğe sahip olmalıdır.
- 6. Tablo, Şekil, Grafik ve Fotoğrafların Kullanımı:** Metin içinde kullanılan tablo, şekil, grafik ve fotoğraf gibi kullanımlar, metin ve sayfa bütünlüğünü bozmayacak şekilde yer verilmelidir. Şekil yazısı, şeklin altında 10 yazı büyüklüğünde koyu olarak yazılmalıdır. Eğer metnin içinde birden fazla şekil yer alıyorsa numaralı olarak verilmelidir. Şeklin adı belirtildikten sonra, şekil bir başka

kaynaktan alınmış ise, alıntı yapılan kaynağa gönderme yapılır. Şekil içi yazı büyüklüğü 10 punto değerinde olmalıdır. Tablolar metin içinde, tablo yazısı tablonun üstünde ve numaralandırılarak verilmeli, içeriği tablo numarasının yanında başlık olarak açıklanmalıdır. Tablo başlıklarının sadece ilk harfleri büyük olarak düzenlenmelidir. Tabloların sağına ya da soluna herhangi bir yazı yazılmamalıdır. Tablo başlığı ve içeriği de 10 yazı büyüklüğünde olmalıdır. Fotoğraflar, şekil kullanımında belirtildiği gibi kullanılmalıdır.

- 7. Metinde Kaynak Gösterme:** Dergide, atıf sistemi olarak APA 6 yöntemi tercih edilmektedir. Dolayısıyla yararlanılan kaynakların metin içinde soyad, yıl ve sayfa numarasına göre gösterilmesi (Örn.: Güneş, 2006: 2) istenmektedir.

Aynı yerde birden fazla kaynak gösterilmesine ihtiyaç duyulduğunda kaynaklar arasında alfabetik dizilime dikkat ederek noktalı virgül uygulanmalıdır. Örn.: (Akçay, 2002: 26; Güneş, 2006: 2).

İki ve üç yazarlı kaynaklar “ve” bağlacı ile yer verilmeli, üçten fazla yazarı olan kaynaklara gönderme yaparken ilk kullanımda tüm soyisimlere yer verilmeli, sonraki kullanımda ilk soyadın yanına “ve diğerleri” ifadesi kullanılmalıdır.

Metinde yararlanılan kaynakların yazı veya yazarlarına doğrudan yer verildiğinde, cümle sonunda kaynağın yıl ve sayfa bilgilerine yer vermek yeterli olacaktır Örn.: Özçağlara’a göre (2008: 45). Yararlanılan bir yazarın veya yazarların aynı yıl birden fazla kaynağı bulunuyorsa eserleri ayıracak şekilde yıl bilgisinin yanına, alfabetik dizilimi dikkate alarak harf kullanımı tercih edilmelidir. Örn.: (Dağlar, 2018a: 23; Dağlar, 2018b: 564).

Dolaylı olarak bir kaynaktan yararlanıldığında şu şekilde kullanım tercih edilmelidir: (Seyidoğlu, 1987: 26’dan aktaran Usta, 2019: 56).

Alıntı 40 kelimedenden az ise cümle çift tırnak içinde belirtilmez, Örnek 1. “ ” (Güneş, 2006: 2).

Örnek 2. Başar (2001) öğrenmeyi “ ” (46) olarak tanımlamaktadır.

Alıntı 40 ya da daha fazla kelimeyi içeriyor ise tırnak içinde değil normal makaledeki yazıdan ayırmak için, blockformatında, her satır soldan itibaren beş boşluk olacak şekilde yazılmalıdır.

Metin içinde online kaynak kullanımında web uzantısına doğrudan yer verilmemelidir. Aşağıda örneklerine yer verildiği biçimde kullanılmalıdır.

Örnek 1: Metin içi kullanımda: (“Hacettepe Üniversitesi”, t.y.)

Kaynakçada ise: Hacettepe Üniversitesi. (t.y.). Misyon, vizyon ve değerler. Erişim adresi: <http://hacettepe.edu.tr/hakkinda/misyonvizyondegerler>

Örnek 2: Metin içi kullanımda: (“İnternette 1 saniyede”, 2017)

Kaynakçada ise: İnternette 1 saniyede neler oluyor?. (2017, 4 Ocak). Erişim adresi: <http://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/internette-1-saniyede->

neleroluyor,XUH_UVqM80GODfAK20z_Q/mfBzmt1kgUm2CCL1b5iFfg

8. Dipnotlar: Metin içinde yer verilen açıklamalara fazladan detay verilme ihtiyacı duyulduğunda (zorunlu olmadıkça kullanılmaması beklenmekte) Times New Roman 9 Punto büyüklüğünde dipnot yazılabilir.

9. Kaynakça: Kaynakça başlığı, ilk harfi büyük, ortalanmış, koyu, Time New Roman, 12 yazı büyüklüğünde olmalıdır. Kaynaklar arasında 1 satır aralığı boşluk bırakılmalıdır. Kaynakça kısmında metin içinde yararlanılan tüm kaynaklara yer verilmeli, metin içinde yararlanılmayan kaynaklara yer verilmemelidir. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır. Kaynaklara, ikinci satırdan itibaren 1,5 cm girinti uygulanmalıdır. Kaynak türleri aşağıda yer verildiği biçimleriyle kullanılmalıdır.

Kitaplar

a. Kitap

Eryılmaz, B. (2019). Kamu yönetimi. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Agranoff, R. (2007). Managing within networks: Adding value to public organizations. Washington, DC.: Georgetown University Press.

Agranoff, R. ve Mcguire, M. (2003). Collaborative public management: New strategies for local governments, Washington, DC.: Georgetown University Press.

b. Editörlü Kitap

Alver, K. (Ed.). (2017). Taşra halleri. Konya: Çizgi Kitabevi.

c. Kitap İçerisinde Bölüm

Acar, M. (2003). Sektörlerarası işbirliği, ittifak ve ortaklıklar. M. Acar ve H. Özgür (Ed.), Çağdaş kamu yönetimi –I kitabı içinde (s.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Agranoff, R. (2014). Bridging the theoretical gap and uncovering the missing holes. R. Keast,

M. Mandell ve R. Agranoff (Ed.), Network theory in the public sector building new theoretical frameworks kitabı içinde (s.). New York ve London: Routledge.

d. Çeviri Kitap

Comte-Sponville, A. (2015). Büyük erdemler risalesi (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

e. Doğrudan Yazarı Belli Olmayan Kitap

TUİK (2019). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları. Ankara.

f. Makale (varsa doi numaraları makalelere eklenmeli)

Bat, M. (2015). Plastik kapak toplamaya yönelik kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarının karşılaştırmalı analizi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 8 (15), 1-17.

Uzun, A. ve Ersavaş Kavanoz, S. (2018). Katılım ve etkinlik boyutları açısından kent konseylerinin değerlendirilmesi: Trabzon büyükşehir kent konseyi örneği. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 9 (23), 251-271.

Bevir, M. ve Richards, D. (2009). Decentring policy networks: A theoretical agenda. Public Administration, 87 (1), 3-14. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2008.01736.x>

g. Tez, Rapor ve Proje

Eken, M. (1993). Kamu yönetiminde açıklık ve bilgi edinme hakkı (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

WWF (2012). Türkiye'nin ekolojik ayak izi raporu. İstanbul: Ofset Yapımevi. Eraydın, A., Türel, A., Uzun, N., Köroğlu, B. A., Ataöv, A. ve Erkus Öztürk, H.

(2008). Kentsel bölgeler için yeni örgütlenme modelleri ve gelişme stratejileri: Türkiye'de yeni dönemde ortaya çıkan kentsel bölgelerde rekabetle sosyal bütünleşmeyi uzlaştıran çok katmanlı yönetim modellerinin geliştirilmesi. Ankara: TÜBİTAK (Proje No: SOBAG- COST 105K001).

ğ. Bildiri

Memiş, L. ve Küçük, H. (2018). Akıllı kentler ve yaşam laboratuvarları (living labs): Başakşehir yaşam laboratuvarı örneğinde bir inceleme. III: KENTFOR'da sunulan bildiri, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.

Köseoğlu, Ö. (2011). Kent konseyleri müzakereci demokrasi için bir fırsat mı?. E. B. Keskin

(Yay. haz.). Kent Konseyleri Sempozyumu, 6-7 Mayıs 2011, Bursa, Bildiriler kitabı içinde (s. 323-335). Bursa: Burfaş.

h. Online Kaynak

Price-Robertson, R., Bromfield, L. ve Lamont, A. (2019, Ağustos). International Approaches To Child Protection. Erişim adresi: <https://aifs.gov.au/cfca/sites/default/files/publication-documents/cfca-paper23.pdf>.

TUİK (2018, Aralık). İstatistiklerle Çocuk. Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>.

Not: APA 6 ile ilgili diğer detaylar için bkz. Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları, http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

APA'nın genel özellikleri bölümünde örnek olması amacıyla verilmiş olan referanslardan bir kısmının gerçek referanslarla ilgisi yoktur. Bu referanslardan bir kısmının bulunması gerçek olmadıklarından dolayı mümkün değildir.

Ayrıca makaleyle ilgili aşağıda yer verilen başlıklar altında bilgiler talep edilmektedir. Etik Beyanı: TR Dizin kriterleri gereği aşağıda yer verilen içeriği kapsayan makalelerden Etik Kurul İzni talep edilmektedir. Etik Kurul İzni gerektiren çalışmalar:

Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar

İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,

İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,

Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,

Yukarıda belirtilen içeriği sahip çalışmalardan, makale yayınının başvurusunda ilgili etik kurulundan gerekli izinlerin alınması gerekmektedir.

2020 yılı öncesi gerçekleştirilen araştırmalarda etik kurul izni istenmemektedir. Fakat bu durum makale cerisinde belirtilmelidir.

Yazar Katkıları: Gerçekleştirilen araştırmada yer alan araştırmacıların katkı durumları ayrı ayrı belirtilmelidir. Örneğin bu çalışmanın ilk iki bölümünde birinci yazar, alan araştırmasının gerçekleştirilmesinde nc yazar Ve elde edilen verilerin

analizinde ise ikinci yazar katkı sağlamıştır.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar atışması olmadığı belirtilmelidir. Ayrıca destek alınan kurum belirtilmelidir.

Teşekkür: Gerçekleştirilen araştırma sürecinde katkısı olanlara teşekkür ifadeleri burada belirtilebilir.

TR Dizin Dergi Değerlendirme Kriterleri (Etik Kurallar) 2022

- i. Dergi sayılarını, yıl inde ilan ettiği aralıklarla ve **zamanında yayınlanmalı** ve TR Dizin Online Dergi İzleme Sistemi'ne (ODİS) yüklenmelidir. Zamanında ve düzenli olarak yüklenmesi konusunda sorumluluk dergi editörlüğüne aittir. Zamanında sayılarını yüklemeyen dergiler TR Dizin'e kabul edilmez.
- ii. Enstitü ve kapsamı geniş dergilerde alan editörleri bulunmalıdır.
- iii. Dergilerde yayın diline uygun dil editörleri olmalıdır. İlgili dilin yazım kurallarına uygunluğuna dikkat edilmelidir.
- iv. Yayın ve Danışma Kurullarında kurumsal dağılım olmalı ve yayın kurulu en az 1/3 farklı kurumlardan oluşmalıdır. Kurul yelerinin çalıştıkları kurum isimleri ya da en az Şehir, lke bilgileri yer almalıdır.
- v. Editör ve yayın kurulu üyelerinin alanlarında yetkinlikleri, yayınları vb göz önüne alınmalıdır.
- vi. Farklı kurumlardan alanına uygun hakem atanmalı, tarafsızlık ve çeşitlilik ilkelerine dikkat edilmelidir.
- vii. Dergide yayınlanmış makalelerde kurum ve yazar çeşitliliğine zen gösterilmelidir.
- viii. TR Dizin, bilimsel süreli yayıncılıkta etik güvence oluşturmak amacıyla, Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) "Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri" ve "Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları" ilkelerini benimsemektedir. TR Dizin kriterleri gereği, dergiler tarafından COPE ile birlikte uluslararası standartlara uyulması, editörlerin, her bir araştırmanın, ilgili kurul ve komisyonlar tarafından araştırma öncesinde onaylandığından emin olmaları ve belgeleri talep etmeleri beklenmektedir. Bu kapsamda, dergilerde aşağıdaki hususlara uyulmalıdır:

1. **Etik kurul izni gerektiren**, tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için (etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
 2. Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin ilk/son sayfalarından birinde; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir.
 3. Dergi web sayfasında, makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.
 4. Dergi web sayfasında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurullarla ilgili bilgi verilmelidir.
 5. Dergide ve/veya web sayfasında, ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğın; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, [ICMJE](#) (International Committee of Medical
 6. Journal Editors) tavsiyeleri ile [COPE](#) (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.
 7. Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.
- ix. Derginin her bir sayısında yer alacak makale sayılarının orantılı olmasına dikkat edilmeli, sayı/cilt arasındaki makale sayısı dengeli olmalıdır.
- x. Bir yıl içindeki toplam bilimsel araştırma makalesi, fen bilimleri konu alanı için toplam bilimsel makale (araştırma, olgu sunumu, derleme) sayısının en az %50'sini oluşturmalıdır. Sağlık bilimleri, diş hekimliği ve eczacılık konu alanları için, bir yıl içindeki toplam bilimsel araştırma yazısı en az 12 olmalıdır.
- xi. Dergide, makale yazım kuralları ayrıntılı biçimde verilmeli ve makaleler bu formata **kesinlikle** uygun olmalıdır. Örneğın; tablo, şekil, başlık, alt başlık, öz, kaynakça yazımları gibi.
- xii. Dergide, "**yayın politikası**" başliğı altında, dergi yayın süreci ve politikası (açık erişim bilgisi, varsa ücret ve ücretlendirme politikası, makale değerlendirme süresi ve süreci gibi.) ile ilgili ayrıntılı bilgiye yer verilmelidir.
- xiii. Makale sonunda; Araştırmacıların Katkı Oranı beyanı, varsa Destek ve Teşekkür Beyanı, Çatışma Beyanına yer verilmelidir.
- xiv. Her yıl bitiminde yeni bir cilt numarası ile başlayan dergilerde sayfa numaraları, ilk sayıda 1'den başlamalı ve aynı cilde ait diğer sayılarda birbirini takip etmelidir. Cilt olmaksızın sayı numarası ile yayınlanan dergilerin her sayısında sayfa numarası 1'den başlayabilir.
- xv. Hakem sayısı her makale için, farklı kurumlardan olmasına özen gösterilerek, en az iki olmalıdır.
- xvi. TR Dizin kapsamındaki tüm dergilerden (*kabul edilen, değerlendirme için beklemede olan ya da yeni başvuran*) 2021 yılı için istenecek hakem raporu sayısı ve ilgili makaleleri dergi tam sayı PDF'sinin yüklenmesi sonrasında sistem tarafından belirlenecektir. Hakem raporları, dergi sayısındaki toplam makale sayısının (2 taneden az olmamak koşulu ile) %15'i kadar olacaktır. Örneğın, bir sayıda 10 makale yayınlanmış ise; 2 makale için, 20 makale yayınlanmış ise; 3 makale için hakem raporu yüklenecektir. Ayrıca ilk sayıdan bir adet ret makale hakem raporu talep edilecektir. Hangi hakem raporlarının isteneceği, dergi sayısı yüklendikten sonra "hakem raporları" sekmesinden görülebilir. Komite tarafından ayrıca hakem raporu talep edilmesi durumunda aynı yöntemle ODIS'e

yüklenmelidir. Hakem değerlendirme raporları, şekil incelemesinin yanı sıra, bilimsel değerlendirme yapıldığını gösterecek biçimde olmalıdır (seçimli hakem formu, makale üzerinde hakem notları, değerlendirme formunda bilimsel değerlendirme notları gibi). [* ilgili makale için, tüm hakem değerlendirme sürecini gösteren

*PDF dosyası halinde (makalenin ilk başvuru yapılan hâli, 1. hakem görüşü, 2. hakem görüşü, varsa düzeltmeler, **hakem isimleri, kurumları ve değerlendirme tarihleri** görülecek biçimde ve mümkünse imzalı) yüklenmelidir].*

xvii. Dergide, birleşik sayı basımı, 3 yıl içinde ardışık 2 sayı için yalnızca bir kez yapılabilir.

xviii. **Özel** sayı ya da **ek sayılar** da kriterlere bağlı olarak değerlendirilir. Ayrıca;

1. Ek veya Özel sayı: Bir derginin normal aralıklarla çıkarılan düzenli sayılarına ek olarak yayınlanan sayılardır. Kongre/sempozyum vb etkinlik bildirimlerinden veya belli bir konudaki makalelerden oluşmalıdır.
2. Ek veya Özel sayıdaki sayfa numaraları, yıl içindeki düzenli sayılardan farklı şekilde numaralandırılmalıdır.
3. Ek veya Özel sayı adedi; normal periyodun 1/3'ünden fazla olamaz. Kongre bildiri özetlerini içeren özel sayılar bu kapsama dâhil edilmezler.
4. Ek veya Özel sayıda yayınlanan olgu sunumları, derleme ve araştırma makalesi oranları (kongre özetleri hariç), diğer sayılarda yayınlanan makale oranlarına dâhil edilecektir.
5. Armağan sayıları, özel veya ek sayı statüsünde kabul edilmez. Normal sayı olarak numaralandırılmalı ve yüklenmelidir.
6. Kurala uygun yayınlanmayan Ek veya Özel sayılar olması durumunda dergi dizinden çıkarılacaktır.